

T.C.
SIİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ’NİN BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ İHTİLÂFLARI VE ŞÂFÎÎ FIKHINA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Ahmet BATUR

Danışman: Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

SIİRT-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ’NİN DÖNEMLERİ, HAYATLARI VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ.....	4
1.1. DÖNEMİN SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK VE İLMÎ DURUMU	4
1.1.1. Siyasi Durum	4
1.1.2. Sosyal ve Ekonomik Durum	11
1.1.3. İlmî Durum.....	15
1.2. İBN HACER EL-HEYTEMÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	19
1.2.1. Hayatı.....	19
1.2.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı	19
1.2.1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi	19
1.2.1.3. Vefatı.....	21
1.2.2. İlmî Kişiliği.....	21
1.2.2.1. Eğitimi.....	21
1.2.2.2. Hocaları.....	22
1.2.2.3. Talebeleri	25
1.2.2.4. Mezhebi.....	28
1.2.2.5. Eserleri	28
1.2.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri	28
1.2.2.5.2. Furu Eserleri.....	29

1.2.2.5.3. Hadis Eserleri.....	31
1.2.2.5.4. Akaid-Kelâm Eserleri	32
1.2.2.5.5. Siyer, Biyografi ve Tarih Eserleri.....	34
1.2.2.5.6. Diğer Bazı Eserleri.....	35
1.3. ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	35
1.3.1. Hayatı.....	35
1.3.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı	35
1.3.1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	36
1.3.1.3. Vefatı.....	37
1.3.2. İlmî Kişiliği.....	37
1.3.2.1. Eğitimi.....	37
1.3.2.2. Hocaları.....	38
1.3.2.3. Talebeleri	40
1.3.2.4. Mezhebi.....	42
1.3.2.5. Eserleri	43
1.3.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri	43
1.3.2.5.2. Fıkıh Eserleri.....	43
1.3.2.5.3. Diğer Bazı Eserleri.....	47
1.4. HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	48
1.4.1. Hayatı.....	48
1.4.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı	48
1.4.1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	48
1.4.1.3. Vefatı.....	49
1.4.2. İlmî Kişiliği.....	49
1.4.2.1. Eğitimi.....	49
1.4.2.2. Hocaları.....	50
1.4.2.3. Talebeleri	52
1.4.2.4. Mezhebi.....	52
1.4.2.5. Eserleri	53
1.4.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri	53
1.4.2.5.2. Fıkıh Eserleri.....	53
1.4.2.5.3. Tefsir Eserleri.....	56

1.4.2.5.4. Arap Dili ve Edebiyatı Eserleri.....	57
1.5. İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNE KATKILARI.....	58
1.5.1. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'ye Kadar Şâfîî Mezhebinin Tarihsel Gelişimi	58
1.5.1.1. Mezhebin Teşekkülünde İmam Şâfîî'nin Talebelerinin Rolü..	60
1.5.1.2. Talebelerinden Sonraki Kuşağın Sürece Katkısı	65
1.5.1.3. Mezhebin Gelişimi.....	72
1.5.1.4. Mezhebin İstikrar Kazanması	81
1.5.1.4.1. Şeyhayn Dönemi	81
1.5.1.4.2. Şeyhayn Şârihleri Dönemi	88
1.5.2. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin Şâfîî Mezhebine Katkıları	88
İKİNCİ BÖLÜM.....	91
2. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ İHTİLAFLARI, İHTİLAUF SEBEPLERİ VE ŞÂFÎÎ FIKHINA ETKİLERİ.....	91
2.1. BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER	91
2.1.1. Borçlar Hukuku Kavramı.....	91
2.1.2. Borçlar Hukukunun Tarihi Seyri	92
2.1.3. Borçlar Hukukunun Kaynakları	94
2.1.4. Borçlar Hukukuna Hâkim Olan Temel İlkeler.....	95
2.1.5. Borcun Sebepleri.....	98
2.2. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN İHTİLAFLARI	101
2.2.1. Bey'/Satım Akdi	101
2.2.1.1. Bey'/Satım Akdinin Tanımı, Hükmü ve Meşruiyeti.....	101
2.2.1.2. Bey' Akdinin Rükünleri.....	104
2.2.1.2.1. Sîga	104
2.2.1.2.2. Taraflar.....	114
2.2.1.2.3. Akdin konusu	119
2.2.1.3. Ribâ/Faiz	126
2.2.1.4. Yasak Satışlar.....	133

2.2.1.4.1. Akdin İptalini Gerektiren Yasak Satışlar	133
2.2.1.4.2. Akdin İptalini Gerektirmeyen Yasak Satışlar	136
2.2.1.5. Tefriku's-safka/Akdin Bölünmesi	140
2.2.1.6. Satış Akdinde Muhayyerlikler	142
2.2.1.6.1. Meclis Muhayyerliği	145
2.2.1.6.2. Şart Muhayyerliği	150
2.2.1.6.3. Ayıp Muhayyerliği	152
2.2.1.7. Kabzdan Önce Mebî'in Hükümü	156
2.2.1.8. Tevliye, İşrâk ve Mürâbaha	171
2.2.1.9. Usûl/Arazi-Ağaç ve Ürün Satımı	174
2.2.1.10. Tarafların Anlaşmazlığı	185
2.2.2. Selem/Selef Akdi	186
2.2.3. Karz/Borç Akdi	193
2.2.4. Rehin Akdi	195
2.2.5. Teflis/İflâsa Karar Verme	203
2.2.5.1. Müflisin Malının Satılması ve Paylaştırılması	207
2.2.5.2. Müflisle Muamele Yapanın Rücuu	210
2.2.5.3. Hacr	211
2.2.5.4. Çocuğun Malları Üzerindeki Velayet	214
2.2.5.5. Sulh	218
2.2.5.6. Ortak Haklar Üzerinde Sulh	220
2.2.5.7. Havale	221
2.2.5.8. Damân	224
2.2.6. Şirket Akdi	229
2.2.7. Vekâlet Akdi	232
2.2.7.1. Sıhhatinden Sonra Vekâletin Hükümleri	236
2.2.7.2. Vekâlet Akdinin Taraflar İçin Câiz Oluşundan Kaynaklı Hükümler	242
2.2.8. İkrâr	244
2.2.9. Âriyet	248
2.2.10. Gasp	256

2.2.10.1. Gaspın Hükümü ve Gasp Edilen Malın Misli ve Kıyemî Oluşu	260
2.2.10.2. Malik ve Gâsıbın Anlaşmazlığı	264
2.2.11. Şüf'a	266
2.2.12. Kırâz/Mudârebe	272
2.2.13. Müsâkât	281
2.2.14. İcâre	286
2.2.14.1. İcâre/Kira Süresi	292
2.2.14.2. İcâre Akdinin Feshi ve Muhayyerlik Hakkı	294
2.2.15. Hibe	295
2.2.16. Cu'âle	299
2.2.17. Vedî'a	302
2.3. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN İHTİLAF SEBEPLERİ	306
2.4. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN ŞAFİİ FIKHINA ETKİLERİ	323
SONUÇ	329
KAYNAKÇA	333

ÖZET

DOKTORA TEZİ

İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ İHTİLAFLARI VE ŞÂFÎÎ FIKHINA ETKİLERİ

Ahmet BATUR

Danışman: Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

2023, Sayfa: 345 + XI

Jüri: Prof. Dr. Metin YİĞİT

Prof. Dr. Aydın TAŞ

Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

Doç. Dr. M. Macit SEVGİLİ

Doç. Dr. Cengiz KANIK

“İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin Borçlar Hukukuyla İlgili İhtilafları ve Şâfîî fikhına Etkileri” isimli bu çalışmada Şâfîî mezhebinin önde gelen âlimlerinden İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetu'l-muhtâc*, Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc* adlı eserleri bağlamında borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları konu edinilmiştir.

Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan tezin; giriş kısmında araştırmanın konusu ve amacı, araştırmanın yöntemi ve araştırmanın kaynakları verilmiştir. Birinci bölümde dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve ilmî durumu, İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin hayatları, ilmî kişilikleri ve Şâfîî fikhına katkıları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise borçlar hukukuyla ilgili genel bilgiler ile Heytemî, Remlî ve Şirbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları, ihtilaf sebepleri ve Şâfîî fikhına etkileri incelenmiştir. Sonuç kısmında da ulaşılan sonuçlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şâfîî fikhı, Borçlar hukuku, Heytemî, Remlî, Şirbînî

ABSTRACT

DOCTORAL THESIS

**DISPUSET OF İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ
AND HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ RELATED TO THE LAW OF DEBTS AND THEIR
EFFECTS ON THE SHAFİ'İ FİQH**

Ahmet BATUR

Thesis Advisor: Doç Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

2023, Page: 345 + XI

Jury: Assoc. Prof. Dr. Metin YİĞİT

Assoc. Prof. Dr. Aydın TAŞ

Assoc. Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

Assoc. Doç. Dr. Mehmet Macit SEVGİLİ

Assoc. Doç. Dr. Cengiz KANIK

This study titled "Disputes of Ibn Hajar al-Haytami, Shams al-Din al-Ramli, and Hatib al-Shirbini Regarding Debt Law and Their Impact on Shafi'i Jurisprudence" delves into the controversies surrounding debt law as discussed in the works "Tuhfatu'-muhtâc" by Ibn Hajar al-Haytami, "Nihâyetü'l-muhtâc" by Shams al-Din al-Ramli, and "Muğni'l-muhtâc" by Hatib al-Shirbini, prominent scholars of the Shafi'i school of thought.

The dissertation comprises an introduction, two chapters, and a conclusion. The introduction outlines the research subject, objectives, methodology, and sources. The first chapter meticulously examines the socio-political, economic, and scholarly milieu of the era, alongside the biographies, academic profiles, and contributions to Shafi'i jurisprudence made by Ibn Hajar al-Haytami, Shams al-Din al-Ramli, and Hatib al-Shirbini. The second chapter offers a comprehensive analysis of general concepts pertaining to debt law and meticulously scrutinizes the disputes, underlying causes, and ramifications on Shafi'i jurisprudence as observed in the works of Haytami, Ramli, and Shirbini. The conclusion succinctly presents the research findings.

Key words: Shafi'i jurisprudence, Obligations law, Haytami, Ramli, Shirbini

KISALTMALAR

b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
c.c.	: celle celâluh
ç.	: Çoğulu
ed.	: editör
h.	: hierî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi vakfı yayınları
Ktp.	: Kütüphane
m.	: miladî
nr.	: numaralı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzerleri
y.y.	: Yayın bilinmiyor

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

İnsanoğlundan sadır olan ibadet, muamelât, aile ve başka alanlarla ilgili sözler ve fiillerden her biri için İslâm hukukunda bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin bir kısmı Kur'an ve Sünnet naslarıyla beyan edilirken, bir kısmı hakkında ise nas varid olmamıştır. Fakat dinin ikâme ettiği delil ve emarelerle, âlimler onların hükmünü de izhâr etmişlerdir. İslâm hukuku (fıkıh), direkt naslardan anlaşılan veya diğer şer'î delillerden istinbat edilen söz konusu hükümlerden oluşmuştur.

İslâm hukuku; klasik dönemde ibadet, muamelât ve ukûbât olarak üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnifte muamelât kapsamında ele alınan borçlar hukuku, gündelik hayat akışı içerisinde medeni bir varlık olan insanlar arasında gerçekleştirilen borçlanmaların hukukî hüküm ve sonucunu belirleme ve onlardan doğan sorunların çözümü konusunda merkezi bir değere sahiptir. Öneme binaen ulema, geçmişte ve günümüzde bu alanla ilgilenmiş ve bir takım kural ve hükümler belirlemişlerdir. Biz de bu tezimizde, Şâfiî mezhebinde önemli bir konuma sahip olan İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları konusunu ele aldık.

Ülkemizde İbn Hacer el-Heytemî hakkında Mehmet Ali Varol tarafından “*İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî Fıkıhındaki Yeri ve Önemi*, (Yülsek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020)” adlı yüksek lisans çalışması; İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî'nin ihtilaf sebepleri hakkında Mahsum Aslan tarafından “*İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, (Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, 2018)” adlı bir doktora çalışması yapılmıştır. Arap ülkelerinde ise Mahallî, Heytemî, Şirbînî ve Remlî arasında aile hukukuyla ilgili ihtilafları hakkında, Muhammed Ezver Kameruddîn el-İndûnîsi tarafından yapılan “*el-Mesâilu'l-letî ihtelefe fihâ şurrâhu Minhâci't-tâlibîn el-erbe'a –el-Mahallî ve'l-Heytemî ve'ş-Şirbînî ve'r-Remlî- fî fıkhi'l-üsre dirâse fıkhiyye mukârene*, (Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi, 2017)” isimli doktora çalışması da bulunmaktadır. Ayrıca kitap olarak, Ömer İbn el-Karadâğî tarafından *Menhelu'n-neddâh fî'h-tilâfi'l-eşyâh fî'l-fıkhi's-Şâfi'iy* adlı bir eser de kaleme alınmıştır. Bu eserde müellif, Zekeriyâ el-Ensârî, Şehâbeddin er-Remlî, İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî

ve Hatîb eş-Şîrbînî gibi Şâfiî fukahânın ihtilaflarının çoğunluğunu, “Kitâbu’t-tahâre”den başlayarak “Kitâbu’l-ıtkâ” kadar delil ve ihtilaf sebeplerine değinmeden vermiştir. Bunların yanında Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan ibadet konularıyla ilgili ihtilafları konu edinen, biri Ömer b. Hâmîd Bâfarac el-Hadramî tarafından *Fethu’l-’alî bi cem’i’l-hilâfi beyne’bni Hacer ve’bni Remlî*, diğeri ise Alî b. Ahmed Bâsabrîn tarafından *İsmidu’l-’aynen fi ba’zi’htilâfi’s-Şeyhayn* adıyla iki eser telif edilmiştir. Fakat bu âlimlerin özel ve detaylı olarak borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları hakkında ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan, üçü arasında vuku bulan borçlar hukukuyla ilgili ihtilafların sebep ve delilleriyle değerlendirilmesi ve tahlilinin yapılması, Abbâdî, Şebrâmellisî ve Şîrvânî gibi sonraki hâşiye ehli Şâfiî âlimlerinin bunlardan hangisinde karar kıldığı ve bu farklı görüşlerin, günümüz borçlar hukuku problemlerine katkılarının ortaya konulması hususu önem arz etmektedir.

Çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen, konunun belirlenip şekillenmesinde ve düzenlenmesinde kıymetli vaktini ayırıp desteğini eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU’na, Tez İzleme Komitesi üyesi Doç. Dr. Hamit SEVGİLİ’ye, tez savunması esnasında yapmış oldukları düzeltme ve katkılarından dolayı değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Metin YİĞİT, Prof. Dr. Aydın TAŞ, Doç. Dr. Mehmet Macit SEVGİLİ, Doç. Dr. Cengiz KANIK ve ayrıca yetişmemizde katkıda bulunan bütün hocalarımıza teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Gayret bizden, Tevfik Yüce Allah’tandır.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmamızın temel konusunu, İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetu'l-muhtâc*, Şemseddîn er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Hatîb eş-Şîrbînî'nin *Muğni'l-muhtâc* adlı eserleri bağlamında borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları ve bunların Şâfiî fıkına etkileri oluşturmaktadır. Bu üç âlim, Şâfiî mezhebinin Şeyhayn (Râfiî ve Nevevî) şârihleri döneminin önemli âlimleri olmaları, özellikle Heytemî ve Remlî'nin mezhebin ikinci ayıklamasında (tenkîh) bulunmaları ve fetvada görüşlerinin esas alınması yönünden dikkat çekmektedirler.

Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, kendilerinden önce oluşmuş olan mezhebe ait fikhî mirası, Nevevî'nin *Minhâc*'ı üzerine kaleme aldıkları üç şerhte aktarmakla kalmayıp yer yer değerlendirme ve delil bakımından veya mezhebî usûle uygunluk bakımından kuvvetli olanı tercih etme faaliyetinde de bulunmuşlardır. İbadet ve diğer konularda olduğu gibi muamelât konusunun kapsamında olan borçlar hukukuyla ilgili meselelerde de bu yöntemi benimsemişlerdir. Tezimizi bu üç âlimin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları ve Şâfiî fıkına etkileri ile sınırlandırdık.

İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî, ikinci ayıklama döneminde mezhebe yapmış oldukları katkılardan dolayı Şâfiî mezhebinde önemli bir yere sahiptirler. Öyle ki; ittifak ettikleri görüşler muteber kabul edilmiş ve mezhepteki fetvalar, ikisinin tercihlerine göre verilmiştir. Onlarla aynı dönemde yaşamış, aynı hocalardan ders almış ve Nevevî'nin *Minhâc*'ı üzerine bir şerh yazmış olan Hatîb eş-Şîrbînî de, Şâfiî mezhebinde önemli bir yere sahiptir.

Heytemî, Remlî ve Şîrbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarını incelemeyi hedefleyen çalışmamızın amaçlarını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddîn er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarını ve içlerinden ikisinin ittifak ettiği diğerinin ise ihtilaf ettiği konuları tespit etmek.

2. Borçlar hukuku alanında ihtilaf ettikleri konu/larda ihtilaf sebep/lerini araştırıp tespit etmek.

3. Varsa her üç âlime ait olan görüşlerin delillerini vermek ve değerlendirmek.
4. Sonraki Şâfiî âlimlerin (hâşiye ehli) bu görüşlerin hangisinde karar kıldıklarını tespit etmek.
5. Görüşlerin, günümüz borçlar hukuku problemlerinin çözümüne katkısı varsa belirtmek.
6. Borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarının, Şâfiî fıkına etkisini belirtmek.
7. Üçü arasında vuku bulan ihtilafları sebep ve delilleriyle ortaya çıkararak ve tahlil ederek, genelde İslam hukuku ve özelde de Şâfiî Mezhebinde borçlar hukuku alanında yapılacak araştırmalara katkıda bulunmak.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızın konusu, İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları ve Şâfiî fıkına etkileridir. Bundan dolayı söz konusu ihtilafların tespiti için, Heytemî'nin Tuhfetü'l-muhtâc, Şemseddîn er-Remlî'nin Nihâyetü'l-muhtâc ve Hatîb eş-Şirbînî'nin Muğni'l-muhtâc adlı eserleri takip edilmiştir. Araştırmamızda yöntem olarak, başta söz konusu bu eserler olmak üzere mezhebin diğer muteber kaynaklarına da müracaat ettik. Ayrıca günümüzde yapılmış çalışmalardan da istifade ettik. Her üç âlimin borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarını, ilgili başlıklar altında incelerken yeri geldikçe mukayeseler ve değerlendirmeler yapmayı ihmal etmedik. Bu değerlendirmeler ışığında her üç âlimin, borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarının Şâfiî fekhına etkilerini ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde hayatları, ilmî kişilikleri buna bağlı olarak hocaları, talebeleri ve eserleri, mezhebe olan katkılarının iyi anlaşılması için de Şâfiî mezhebinin tarihi seyri verilmiştir.

İkinci bölümde ise borçlar hukukuyla ilgili genel bilgiler, bu üç âlimin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları, ihtilaf sebepleri ve Şâfiî fıkına etkileri verilmiştir. Söz konusu ihtilafların değerlendirme aşamasında, önce ilgili oldukları konu hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, ardından da Heytemî, Remlî ve Şirbînî'nin atıfta bulunduğu Şâfiî âlimler, meseleyle ilgili verdikleri deliller, Abbâdî, Şirvânî, Şebrâmellisî gibi havâşî ehli olan âlimlerin tercihleri verilmiş ve akabinde de değerlendirme yapılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada Heytemî'nin *Tuhfetu'l-muhtâc*, Şemseddîn er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc* adlı eserleri tezimizin asıl kaynağını oluşturmaktadırlar. Bunların yanında, Nevevî'nin *Minhâc*'ı ve Şâfiî mezhebinde mutemed kabul edilen görüşleri vermesi bakımından Mâcîd el-Hamevî'nin *Zübdetü'l-fıkhi's-Şâfi'î* adlı eserinden istifade edildi. Hayatları ve ilmî kişilikleri ile buna bağlı olarak hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında tabakât ve biyografi türü eserlerden yararlanıldı. Bunların yanında konuyla ilgili yapılmış akademik çalışmalardan da istifade edildi. Söz konusu eser ve çalışmaların bazıları şunlardır:

Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed er-Râfî, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz (Şerhu'l-kebîr)*.

Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzâtü't-tâlibîn*.

Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdî 'alâ Tuhfeti'l-muhtâc bişerhi'l-Minhâc*.

Abdülhamîd el-Mekkî eş-Şirvânî, *Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdî 'alâ Tuhfeti'l-muhtâc bişerhi'l-Minhâc*.

Vehbe Zuhaylî, *Mevsû'atu'l-fıkhi'l-İslâmî*.

Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tehzîbu's-sîyeri a'lâmi'n-nübelâ*. Ebû İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*.

Cemâlüddîn Abdurrahîm el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*.

Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*.

Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed el-'Akrî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*.

Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (İlgili Maddeler).

Ekrem Yûsuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*.

Muhammed b. Abdülaziz eş-Şâyi', *Ârau İbn Hacer el-itikâdiyye*.

Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fî'l-fıkhi'l-İslâmî*.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN DÖNEMLERİ, HAYATLARI VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ

1.1. DÖNEMİN SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK VE İLMÎ DURUMU

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Şemseddin er-Remlî (ö. 1004/1596) ve Hatîb eş-Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) hayatları, Memlûklerin son dönemi ile Osmanlı'nın Mısırda hüküm sürdüğü ilk dönemlere denk gelmektedir. Bu üç âlimi daha iyi tanımak ve anlamak için her iki dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve ilmî durumunun bilinmesi önem arz etmektedir.

1.1.1. Siyasi Durum

Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, yukarıda da zikredildiği gibi hayatlarının ilk yıllarını Memlûklerin Mısır'a hâkim olduğu dönemde, geri kalanını ise Osmanlı'nın Mısır'a hâkim olduğu dönemde yaşamışlardır. Ömürlerinin tamamını Mısır'da geçiren Remlî ve Şîrbînî, Mısır'ın başkenti Kahire'de vefat ederlerken Heytemî ise ömrünün bir kısmını Mekke'de geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Bunun için, Mısır'ın ve Mekke'nin siyasi durumundan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

Hız. Ömer'in hilâfeti zamanında hicrî 640-642 yılları arasında fethedilen Mısır'a, birden fazla devlet ve halife/sultan hüküm sürmüştür. Hulefâyı râşidîn döneminden (632-661) sonra Mısır, Emevîler'in ardından da Abbâsîlerin hâkimiyeti altına girdi. Hicrî 245 tarihinde ise, Tolunoğulları devletinin (hanedanının) hâkimiyeti altına girdi. Otuz yedi yıl hüküm süren Tolunoğulları devletinin yıkılmasından sonra Mısır, Abbâsî Halifesi Müktefî-Billâh (ö. 295/908) zamanında tekrar Abbâsî devletinin hâkimiyetine girdi. Muhammed b. Tuğç el-İhşîd'in (ö. 334/946) Mısır'ı hâkimiyeti altına almasıyla, İhşîdiler dönemi (miladî 935-969) başlamış oldu. Otuz dört yıl süren hâkimiyetleri, 358 (969) yılında hâkimiyetin Fâtımîler'in eline geçmesiyle son buldu. Fâtımîler'in Mısır'daki hâkimiyeti ise, iki asırdan fazla bir süre devam etti. 567 (1171) yılından Fâtımî devletinin

yıkılmasıyla, Mısır'ın hâkimiyeti Eyyûbîler devletine geçti. Eyyûbî devletinin yıkılmasından sonra ise Mısır, Türk asıllı Memlûklerin hâkimiyeti altına girdi.¹

Heytemî, Remlî ve Şirbînî'nin yaşadığı dönemin başlarında Mısır'da Memlûkler (Kölemenler) hâkimdi. Mısır, Suriye ve Hicaz'da 1250 ile 1517 yılları arasında hüküm süren Müslüman bir Türk devleti olan Memlûkler, tek başlarına iki buçuk asrı aşan bir sürede Mısır'ın yönetimini ellerinde bulundurmuşlardır.² Memlûkler, Arapça kökenli “memlûk” kelimesinin çoğulu olan “memâlîk” sözcüğünün karşılığıdır. Memlûk, anne babası değil de, sadece kendisi esir olarak alınan ve pazarlarda alınıp satılan abd (köle) anlamına gelmektedir. Memlûk tabiri, İslâm tarihinde özel bir ıstılahî anlam kazanmıştır. Nitekim bu tabir, Abbasi halifeleri Me'mûn (198/813-218/833) ve Mu'tasım (218/833-227/842) dönemlerinde beyaz kölelerden bir grup için kullanılmıştır. Halifeler, komutanlar ve valiler, Abbasi devletinde söz konusu köleleri özel askeri birlik olarak istihdam etmek için Nuhâsetü'l-beyzâ adlı pazardan satın alıyorlardı. Zamanla kölemenler, Mısır ve Şam'da hâkim olan Memlûkler devletinde askeri erkân haline geldiler. O dönem, kölemenler Mâverâünnehir bölgesinde bulunmaktaydılar. Özellikle Semerkant, Fergana ve Havârizm gibi şehirler Türk asıllı beyaz kölelerin ihracı için meşhur yerlerdi. Bu da satın alma, savaşlarda esir alma ve yöneticilere hediye etmek üzere üç yolla gerçekleşiyordu. Bu yönüyle Mâverâünnehir, Türk asıllı kölelerin temini için önemli bir yerdi.³

İslâm âleminde Türk unsurlara itimat etme her ne kadar daha önceki halifeler döneminde var olsa da, esaslı bir şekilde ilk defa Abbasi halifesi Mu'tasım-Billâh (ö. 227/842) döneminde (833-842) başlamıştır. Mu'tasım, kölelerin satın alınması için yıllık olarak tüccarlar gönderirdi. Bu da, onların savaş kabiliyetine sahip olmaları sebebiyleydi. Öte yandan, Me'mûn'un (ö. 218/833) Merv'den Bağdat'a taşınmasından itibaren başlayan Abbasiler ile Horasanlılar arasındaki kötü gidişat ve iki tarafın yararına gerçekleşecek maslahatların imkânsızlığından dolayı Mu'tasım'ın Fars asıllı unsurlara

¹ Abdullah eş-Şerkâvî, *Tuhfetü'n-nâzirîn fimen vuliye Mısra mine'l-mülûki ve's-selâtîn*, (Kahire: Mektebetu Medbûlâ, 1416/1996), 34, 37, 77-93.

² Nâsir el-Ensârî, *el-Mücmel fî tarihî Mısır en-nuzumu's-siyâsiyye ve'l-idâriyye*, 2. Baskı (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1417/1997), 153; İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/90.

³ Muhammed Süheyl Tukûş, *Târihu'l-memâlîk fî Mısır ve bilâdi's-Şâm*, (Kahire: Daru'n-Nefâis, 1418/1997), 15, 16.

güveni zayıflamaya başladı. Ayrıca Mu'tasım, o vakit siyasî ve askeri güçlerinin çoğunu kaybetmelerine ek olarak halifelere de karşı çıkmaları sebebiyle Arap asıllı unsurlara da güvenmemekteydi. Söz konusu nedenlerden dolayı Mu'tasım, şahsî güvenliğini Türk asıllı unsurlara tevdi etmekle kalmamış; onları ordunun başına getirmiş ve siyaset alanında da onları yüksek mevkilerde bulundurmıştır. Ancak Bağdat halkıyla Türk asıllı memlûkler (köleler) arasında çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle Mu'tasım, onları Bağdat'tan çıkarmış ve onlar için Samarra şehrini inşa edip oraya yerleştirmiştir. Hızlı bir şekilde güçlenen Türk asıllı köleler, hilafetle ilgili işlere müdahil olmaya başlamış ve Abbasi devleti onların eline geçmiş. Öyle ki; istediklerinde halifeyi hilafetten azletmişler ve onun yerine başka birini hilafet makamına getirmişlerdir.⁴

Memlûk tabirinin aslı ve Memlûklerin İslâm âlemine nasıl girdiklerine kısaca değindikten sonra asıl konumuz olan Mısır Memlûklerine dönmek istiyoruz. Fâtımî devletinin yıkılmasından sonra 567 (11719) yılında Mısır'da Eyyübî devleti kuruldu.⁵ Eyyübîler'in tarih sahnesindeki önemli rolleri 559-564 (1164-1169) yıllarında başladı. O dönem, vezirlikten uzaklaştırılan Fâtımî Veziri Şâver b. Mürîc, Nûreddin Mahmud Zengî'den yardım istemek için 558 (1163) yılında Dımaşk'a geldi. Sağlanan anlaşma neticesinde Nûreddin Mahmud Zengî, 559 (1164) yılında yanına yeğeni Selâhaddin'i vererek Esedüddin Şîrkûh komutasında Mısır'a bir birlik gönderdi.⁶ Söz konusu sefer sırasında Şîrkûh, Mısır'ı kolaylıkla ele geçirebileceği kanaatine vardı. Üç yıl sonra Mısır'a bir sefer daha düzenledi, fakat başarısız oldu. Haçlılar'ın Mısır'ı işgal etme girişimleri üzerine Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh ve veziri Şâver, Nûreddin Zengî ve Şîrkûh'tan yardım istediler. Bunun üzerine, memlûklerden oluşan 7000 civarındaki atlı birliğiyle Mısır'a giden Şîrkûh, idareyi ele geçirdi ve 564 (1169) yılında vezir tayin edildi. İki ay gibi kısa bir süre sonra öldü. Bunun üzerine yeğeni Selâhaddin, ordu kumandanları tarafından başkumandan olarak seçildi. Ayrıca Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh, onu amcası yerine vezir olarak tayin etti. Böylece Selâhaddin Eyyübî, 564 (1169) tarihinde Nûreddin Zengî'nin ordusuna başkumandan ve Fâtımî Halifesi'ne de vezir oldu.⁷ Bağımsız eğilimlere/düşüncelere sahip olan Selâhaddin, Mısır'da Eyyübî devletini tesis

⁴ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 16, 17.

⁵ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 21, 22.

⁶ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 22; Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/20.

⁷ Şeşen, "Eyyübîler", 12/20.

etmek istiyordu. Bunun için Fâtımî devletini düşürmeye ve özellikle de ona özgü izleri silmeyle işe başladı. O sıralar, Fâtımî devleti vezaret makamı için emirler arasında çıkan kargaşalar nedeniyle zayıf düşmüş ve son günlerini/demlerini yaşıyordu. Bundan istifadeyle Selâhaddin, çeşitli unsurlardan oluşan bir ordu kurdu.⁸ Nûreddin Zengî'nin teşvikiyle 564-566 (1169-1171) yılları arasında Fâtımî rejimini etkisiz hale getirmeyi başaran Selâhaddin, 10 Muharrem 567 (13 Eylül 1171) tarihinde Fâtımî hilâfetini ortadan kaldırdı ve Abbâsîler adına hutbe okuttu.⁹ Eyyübîler döneminde Memlûkler, Selâhaddin'in onlarla istişarede bulunması ve çoğu kez isteklerine binaen bazı şeylerden vaz geçmesi onların belli bir güce ulaşmalarını sağladı. Selâhaddin'in 589 (1193) yılında vefat etmesinden sonra Memlûklerin Mısır ve Şam'da sayıları gittikçe arttı. Eyyübî hanedanlığı arasında çıkan şiddetli çekişmeler sonucunda daha da belirgin ve etkin hale geldiler.¹⁰

Memlûkler, Bahrî Memlûkleri ve Burcî Memlûkleri olarak ikiye ayrılırlar. Bahrî Memlûkleri/Bahriyye emirlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları bir suikastla Eyyübî hükümdarı Turan Şah'ı öldürmeleri sonucu Mısır'da Eyyübîler yıkılmış ve yerine Memlûkler adıyla bilinen Türk Devleti kurulmuştur. Bahrî Memlûklerinin sultanı ve devletin gerçek kurucusu kabul edilen I. Baybars ile yeni bir dönem başlamıştır. Saltanatına dinî meşruiyet kazandırmak ve hâkimiyetini de güçlendirmek için Baybars, Abbâsî ailesinden birini halife ilân ederek Mısır'da yeniden Abbâsî hilâfetini kurdu. Bu hamlesiyle, İslâm ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi oldu. Ayrıca Mekke şerifinin güvenini kazanarak mukaddes bölgeyi ve Kızıldeniz'i hâkimiyeti altına aldı. Bunların yanı sıra idari düzenlemelerde bulundu ve devlete merkezîyetçi bir hüviyet kazandırdı. On yedi yıllık saltanatı süresince (1260-1277) İlhanlılar ve Haçlılarla mücadele etti. Baybars'tan sonra Bahrî Memlûkleri'nin başına pek çok emir geçmiştir. Son olarak başlarına el-Melikü's-Sâlih Zeyneddin II. Haccî (1381-1382) geçmiştir. Fakat Burcî Memlûkleri'nin lideri olan abisi el-Melikü'z-Zâhir Berkuk, Ramazan 784 (Kasım 1382) tarihinde II. Haccî'nin saltanatına son vererek tahta oturmuştur.¹¹

⁸ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 22, 23.

⁹ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 23; Şeşen, "Eyyübîler", 12/20.

¹⁰ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 24.

¹¹ Yiğit, "Memlûkler", 29/90-92.

Ravza¹² yarımadasını mesken edinen Burcî Memlûkleri ise, Kal'atü'l-cebel denilen kalenin burçlarında (kulelerinde) yaşamaktaydılar. Bahrî Memlûklerinden ayırt edilmeleri için, içinde yaşadıkları kalenin burçlarına nisbetle Burcî Memlûkleri adını almışlardır. Diğer bir isimleri de, Çerkes Memlûkler'idir. Bu isimlerini ise, günümüzde Rusya'da bulunan Cûrciyâ (Kerc) yurdunun bir bölgesi olan anayurtlarından almaktadırlar. Burcî Memlûklerinin en meşhur sultanı, kurucu liderleri de olan Berkuk b. Enes b. Abdillâh el-Osmânî'dir.¹³ Berkuk'tan sonra Burcî Memlûklerinin başına pek çok sultan geçmiştir. Onlardan biri de, yirmi sekiz yıl (1468-1496) saltanatı devam eden ve Burcî Memlûkleri'nin en büyük sultanı sayılan Kayıtbay'dır. Kayıtbay, Osmanlılar'la büyük mücadele yaşadı. İki tarafın orduları arasında Çukurova'da gerçekleşen savaşlar beş yıldan fazla sürdü. Gerçekleşen savaşlar neticesinde on beş yıllık bir barış imzalandı. Kayıtbay, bu dönemde iyice bozulan ekonomik durumu düzeltmeye çalıştı. Kayıtbay'dan sonra Mısır'da siyasi istikrar bozuldu. Beş yıl gibi kısa bir sürede beş sultan tahta çıktı ve isyanlarla tahttan indirildiler. Söz konusu sultanlardan üçü öldürüldüğü için hiçbir emîr tahta çıkmayı göze alamıyordu. Nitekim Tomanbay el-Âdil (ö. 923/1517) (ilk tahta çıkışında) tahttan indirilirken hiçbir emîr onun makamına oturmak istememiştir.¹⁴ Tahta çıkma cesaretini gösteren Kansu Gavri (ö. 922/1516) ise, emîr olan arkadaşlarından öldürülmeme sözü alarak ve istediklerinde de tahttan ineceğine söz vererek tahta çıktı. O dönem ülke ekonomik kriz yaşamaktaydı. Öyle ki; asker maaşları dahi ödenemiyordu. Durumu düzeltmek için sert politikalar izleyen Kansu Gavri, durumu düzeltmek için vergileri artırdı ve vakıflar gibi hayır müesseselerinden de vergi aldı. Hindistan ticaret yolu için Portekizlilerle yaptığı deniz savaşlarında Osmanlılardan yardım aldı. Fakat bir süre sonra aralarındaki ilişkiler bozuldu. Nihayet Şah İsmâil ile ittifak yapmasını gerekçe göstererek Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'nin üzerine yürüdü ve 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516) yılında Mercidâbık Savaşı'nda Memlûk ordusunu hezimete uğrattı.¹⁵ Bir yıl sonra da, son Memlûk hükümdarı Tomanbay, Yavuz Sultan Selim'in kendisine yaptığı

¹² Ravza, Mısır'ın Fustat (Kahire) şehri ile Gize (الجيزة) kenti arasında bulunan bir yarım adadır. İslâmın ilk yıllarında *el-Cezîre*, *Cezîretu Mısır*, *el-Hısn* ve son olarak da *Cezîretu Ravza* diye anılmıştır. (Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Bülbülü'r-Ravza*, Thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz Ahmed, (Kahire: Mektebetul-Encelu'l-Mısıriyye, 1981), 5.)

¹³ Ensârî, *el-Mücmel*, 168.

¹⁴ Yiğit, "Memlûkler", 29/93.

¹⁵ Sir Willim Muir, *Târîhu devleti'l-Memâlik fî Mısır*, trc. Mahmûd 'Âbidîn-Selîm Hasan (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1415/1995), 182-189; Yiğit, "Memlûkler", 29/93.

Mısır valiliği teklifini reddetmesi ve Osmanlı elçisinin emîrleri tarafından katledilmesi savaşı kaçınılmaz hale getirdi. Bunun sonucunda, aralarında çıkan ve iki gün süren Ridâniye Savaşı, 29 Zilhicce 922 (23 Ocak 1517) tarihinde Osmanlıların zaferiyle sonuçlandı. Savaştan kaçan Tomanbay, bir ara Kahire'yi ele geçirdi. Ancak bu uzun sürmedi. Bâbüzüveyle'de yakalanıp 21 Rebûlevvel 923 (13 Nisan 1517) tarihinde orada idam edildi. Böylece Memlûkler Devleti tarihe karıştı ve toprakları Osmanlıların eline geçti.¹⁶

Osmanlı hâkimiyeti altına giren Mısır, beylerbeylik haline getirildi. Yavuz Sultan Selim, Memlûklerden yararlanmak için, onların idare sistemi hakkında malumat topladı ve Memlûk emîrleri bulundukları mevkillerde bırakmaya özen gösterdi. Ancak meydana gelen bazı huzursuzluklar sebebiyle Osmanlı düzeninin kısa sürede kurulamayacağını anlayan Yavuz Sultan Selim, eski teşkilatın reform (düzeltme) yolunu benimsedi. Mısır beylerbeyliğine getirilen Memlûk asıllı Hayır Bey'den padişah halka adalet ve şefkatle davranmasını, fesadı engellemesini, Haremeyn (Mekke-Medine) erzakını düzenli olarak göndermesini emrederek Mısır'dan ayrıldı.¹⁷

Yavuz Sultan Selim döneminden (918-926/1512-1520) sonra sırasıyla Kanûnî Sultan Süleyman (926-974/1520-1566), Sultan II. Selim (974-982/1566-1574), III. Murat (1574-1595) ve III. Mehmet (1595-1603) iktidarda bulunmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in (922/1517) döneminde Mısır ve Suriye bölgesinin fethedilmesiyle Osmanlı, İslâm dünyasında üstün bir konuma geldi. Bunun yanında iktisadî gücü de arttı. Bu durum, Arap dünyasına da olumlu yönde yansdı. Şöyle ki; orada da genel hatları itibarıyla sosyal ve ekonomik gelişme yaşandı. Arap şehirleri gelişti, ticari hayatta canlılık başladı ve özellikle uluslararası ticarete önemli adımlar atıldı.¹⁸

İbn Hacer el-Heytemî, ömrünün bir kısmını Mekke'de geçirdiği ve orada vefat ettiği için oranın da siyasî durumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Mekke, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinden (Zilhicce 922/Ocak 1517) sonra Osmanlılara intikal etmiştir. Mekke ve çevresine asker göndermeyi düşünen Yavuz Sultan Selim,

¹⁶ Yiğit, "Memlûkler", 29/93.

¹⁷ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/563.

¹⁸ Feridun Emecen, "Osmanlılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/493.

dönemin Mekke Emîri Şer'î f Berekât'ın (1497-1525) oğlu Muhammed Ebû Nümeý riyasetinde Kahire'ye bir heyet göndererek itaat edeceğini bildirmesi üzerine bu düşüncesinden vazgeçti. Muhammed Ebû Nümeý, Kahire'ye gittiğinde Mekke, Medine, Kâbe ve Ravza-ı mutahharanın anahtarları ile Hırka-ı saadet gibi kutsal emanetleri Yavuz Sultan Selime teslim etti. Yavuz Sultan Selim tarafından emîrliği onaylanan Şer'î f Berekât, heyetin Mekke'ye dönüşünden sonra “Hâdimü'l-Haremeyn” sıfatıyla andığı Yavuz Sultan Selim'in kendisine gönderdiği hil'ati giyerek onun adına hutbe okuttu. Böylece Osmanlının Mekke'deki hâkimiyeti fiilî olarak da başlamış oldu. Osmanlılar, Mekke'nin Memlükler dönemindeki statüsünü değiştirmediler. Mekke emîrlğine hil'at göndermek ve onlara ihsanda bulunmak suretiyle mukaddes toprakların asayişini sağlamaya ve oralarındaki hâkimiyeti onlar aracılığıyla yerleştirmeye çalıştılar. Mekke'yi dış tehditlere karşı güvenli hale getiren Osmanlı, oraya güvenli bir şekilde ulaşmak için de çeşitli tedbirler aldı. Haremeyn'de yaşayan halkın ihtiyaçlarının karşılanmasını da öncelikli politika olarak belirledi. Mekke, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde bazı ufak çaptaki hadiseler dışında genellikle sakin bir dönem geçirdi.¹⁹ Mekke ve Medine gibi önemli Arap ülkelerinin Osmanlı'nın hâkimiyetine girmeleri, yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu artık İslâm halifeliliğiydi. Böylece Osmanlı sultanları, kendilerini İslâm dünyasının koruyucuları olarak görüyorlardı. Onların bu bilincinin neticesinden biri; İslâm hukukunun devlet yönetiminde ön plana çıkarılmasıdır. Bu yeni devlet kavramının siyasî ve ekonomik yararları olmuştur.²⁰ Mekke Emîri Şer'î f Berekât'ın, 931 (1525) tarihinde ölümü üzerine yerine oğlu Ebû Nümeý emîr oldu.²¹ Kendisine emîrlik beratı Kanûnî Sultan Süleyman tarafından gönderilen Ebû Nümeý, daha önce babasıyla müşterek olarak yürüttüğü Mekke emîrliğini tek başına devam ettirdi. Uzun süren emirliği dönemi, bazı meselelerin vuku bulmasına rağmen Osmanlı idaresinin yerleşme devresini teşkil etmektedir. O dönemde Yemen meselesi, farklı isyanlar, hacca gelen kâfîlerle ilgili hususlar, bazı Osmanlı idarecileri ve askerleriyle çıkan anlaşmazlıklar olduysa da söz konusu olaylar büyümeden yatıştırıldı.

¹⁹ Adnan Mahmûd Süleymân-Mahmûd el-Ensârî, *Târîhu'd-devleti'l-'Usmâniyye*, (İstanbul: Müessesetu Faysal litemvîl, 1988), 1/233, 234; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/563.

²⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı imparatorluğu klâsik çağ*, çevr. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 39.

²¹ Ahmed b. Zeynî Dehlân, *Hulâsatü'l-keîâm fî beyânî ümerâi'l-beledi'l-harâm*, Thk. Muhammed Fâris, (y.y.: Matbû'âtü ardî'l-Haremeyn, t.y.), 127.

964 (1557) tarihinde Medine’de bulunan Osmanlı askerleri ve kumandanları Pîrî ile aralarında anlaşmazlık çıkan Ebû Nümeý, şikâyet için adamı Kutbüddin Mekki’yi İstanbul’a gönderdiyse de sonuç alamadı. Bunun akabinde bütün işleri oğlu Hasan’a bıraktı. Fakat gönderilen nâme ve emirlerde oğluyla anılıyor ve ona da, gönderilen talimatların bir nüshası yollanıyordu.²² Başarılı bir idareci olduğu ve Hicazdaki halkın, idaresi altında rahat ve huzur içinde yaşadığı devrin kaynaklarında belirtilen Ebû Nümeý, idarî işlerden tamamen el çekip Yemen’de münzevi bir hayat yaşadı. Orada bulunan Vâdilibâr’da, 9 veya 10 Muharrem 992 veya 993’de (22 veya 23 Ocak 1584) tarihinde vefat etti. Cenazesi Mekke’ye getirilerek Muallâ Kabristanı’na defnedildi.²³

Doğum ve ölüm tarihleri dikkate alındığında Heytemî (909-974/1503-1567), Remli (917-1004/1511-1596) ve Şirbînî’nin (?-977/?-1570) yaşadığı dönem, Memlûklerin sonu ve Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerine denk gelmektedir. Söz konusu dönemde, yukarıda zikredilen siyasi durum mevcuttu.

1.1.2. Sosyal ve Ekonomik Durum

Memlûkler döneminde toplum, inanç yönünden Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Memlûk toplumu, statü bakımından yönetici/askerî sınıfı ve halk kesimi olarak ikiye ayrılmaktaydı. Toprağın mülkiyeti ve ticarî/iktisadî hayat, imtiyaz sahibi olan askerî sınıfın hâkimiyetindeydi. Müslüman halk arasından dinî ve adlî vazifeler ile divan görevlerine âlimler ve büyük tüccarlar getirilmekteydi. Bunun için her iki kesim de toplum nezdinde iyi bir konum edinmişti. Bundan olacak ki; âlimler, halk kesimi ile askerî sınıf arasında aracı olma gibi sosyal hayatta önemli bir fonksiyon icra ediyorlardı. Büyük tüccarlar ise kendileri gibi ticaretle de uğraşan sultan ve emîrlere nezdinde itibar sahibiydiler. Ülke nüfusunun çoğunluğu çiftçiler, küçük tüccarlar, sanatkârlar, küçük esnaf ve bedevî (göçebe) Araplardan oluşmaktaydı. Maddi sıkıntı içinde olan bu kesim, özellikle Memlûklerin son zamanlarında büyük oranda yoksullaştı. Bu yüzden,

²² Feridun Emecen, “Ebû Nümeý”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 10/204, 205.

²³ Dehlân, *Hulâsatü’l-keîâm*, 130; Emecen, “Ebû Nümeý”, 10/204, 205.

çoğunluğu çobanlıkla geçimini sağlayan Arap göçebeler sık sık isyanlara kalkıştılar ve idarecileri çok uğraştırdılar.²⁴

Memlüklerin yıkılma sebepleri dâhilî ve haricî sebepler olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Özetle o sebepler şunlardır: 1. Dâhilî sebepler: Memlüklerin daha önce var olan İslâm âlemindeki itibarlarının gerilemesi/zayıflaması, toplumsal çözülme, sultanların halktan/toplumdan uzak kalmaları, idarî düzenin fesadı, iktâ sisteminin bozulması, ekonomik krizler. 2. Haricî sebepler: o da, Müslümanlar arasındaki bağın zayıflaması sonucu dış düşmanlara karşı İslâm toplumunun zayıflaması ve baş edememesi. Konumuzla alakalı olan toplumsal çözülme üzerinde biraz durmak istiyoruz. Memlükler, üç asır boyunca devletlerini Müslüman toplum için âdil ve şer'î (dinî) prensipleri muhafaza eden örnek bir devlet olarak kabul ediyorlardı. Gerçekten de Memlükler, bidatlardan kaçınan, takvayı üstün tutan, hakiki/tahkiki imanın yayılmasını sağlayan ve Abbasî halifeleri ile doğru görüşlü aynı zamanda sözü dinlenen âlimleri kucaklayan/bağrına basan bir toplumdur. Zamanla durum değişti ve Memlük toplumu, yukarıda zikri geçen niteliklerden uzaklaştı. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Müslümanların büyük çoğunluğu, Memlük devletinin toplumsal olarak gerilediğinin farkında olduğu gibi İslâmî hükümlerin tatbik edilmediğini de haykırır hale geldi. Ağgözlü askerler ve görevliler ise, kolay kazanç için çabaladıklarından dolayı dışarıdan gelen yabancıları gözetiyorlardı. Mahkemelerin adaletsizliği ve büyük kadılar ile yardımcılarının rüşvet almaları insanların dilindeydi. Abbasi halifeleri desen onlar da, şantaj ve hile bataklığına batmışlardı. Devlet dairelerini de, fesat/yolsuzluk kuşatmış önceki ciddiyetlerini ve cazibelerini kaybetmişlerdi. Öyle ki; herhangi bir problemi çözmek için alınacak cesur kararlardan acizlerdi. Yöneticiler, reaya üzerindeki hâkimiyetlerini, toplumsal nüfuzlarını, manevî heybetlerini ve toplumun farklı grupları üzerindeki etkilerini kaybetmişlerdi. Müslümanlar, yöneticilerini doğru yoldan sapmış, yönetimi gasp eden, gayrı meşru vergiler koyan kişiler olarak görüyordu. Onlara göre, şer'î hükümler katlanmış/kaldırılmış, hak ve adalet için başvurulacak hiçbir yer/merci yoktu. Toplum, Müslüman beldelerin halifesiz olduğuna inanıyordu. Abbasî halifeleri

²⁴ Yiğit, "Memlükler", 96.

Mısır'da “müsemmasız isimlerden” ibaretti. Bütün bunların neticesinde Memlûkler toplumunda derin bir çözülme meydana geldi.²⁵

Memlûkler döneminde ekonominin gelir kaynağını, daha ziyade uluslararası ticaret teşkil ediyordu. Moğol istilasından dolayı Doğu-Batı arasındaki ticaret için tek emniyetli yol, Kızıldeniz ve Mısır üzerinden Avrupa'ya ulaşan deniz yolu kalmıştı. Bu da, Memlûk devlet adamlarını dış ticareti geliştirmeye yöneltti. Ticaret merkezi olan büyük şehirlerde geniş çarşı ve pazarlar kuruldu. Bunun yanında, kendileri için temsilcilik büroları kurulan yabancı tüccarlar, konaklamaları için de hanlar oteller inşa edildi. 784 (1347) yılında veba salgını nedeniyle büyük bir kriz yaşayan Memlûk ekonomisi, XV. yüzyılın başında Suriye'yi harabeye çeviren Timur işgaliyle daha da kötüye gitti. Getirilen ağır vergiler, iç ve dış ticarete büyük bir darbe vurdu. Vergi politikasından dolayı Avrupalı tüccarlar zorda kaldı. Doğu mallarını uygun fiyatlarla almak için çaba sarf ettiler. Bu çabanın sonucu olarak Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle Mısır ve Suriye'nin ticareti çöktü. Ekonomik krizden dolayı maaşları ödenemeyen huzursuz askerî gruplar arasındaki mücadele daha da şiddetlendi.²⁶

Memlûkler döneminde savaş aletleri ve gemilerinin yapımı yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemişti. Bunun yanı sıra Mısır; yün, ipek, keten ve pamuk kumaşlarıyla da meşhurdur. Ayrıca bronz ve bakırın gümüş ve altınla kaplanması usûlü de gelişmişti.²⁷

Osmanlılar döneminde Mısır'daki sosyal tabakalar idareciler, askerler, ulema, sanatkârlar, tüccarlar ve çiftçilerden oluşmaktaydı. İdareciler sınıfı, ülkede resmî tabakayı teşkil eden Osmanlılardan oluşuyordu. Buna rağmen, günlük muamelelerde, hak ve sorumluluklarda Osmanlı kökenli halk ile Mısırlı halk arasında herhangi bir fark yoktu.²⁸ Ulema tabakası da kadılık, müftülük, imamlık ve öğretmenlik gibi kanunî ve dinî nitelikli vazifeleri yürütüyordu. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, tedris ve fetva gibi daha ziyade sivil ve dinî nitelikli olan faaliyetlerde bulunmakla beraber

²⁵ Tukûş, *Târîhu'l-memâlik*, 555-567.

²⁶ Yiğit, “Memlûkler”, 96.

²⁷ Yiğit, “Memlûkler”, 96.

²⁸ Ensârî, *el-Mücmel*, 194.

devlet tarafından verilen resmi makam ve görevlerde ise bulunmamışlardır.²⁹ Çiftçiler sınıfı ise şehirlerin dışında oturan ve nüfus çoğunluğuna sahip Müslümanlardan müteşekkildi. Onlara, ettikleri ekinlerin mahsulünü yönetim merkezlerine ulaştırma gibi önemli işler düşüyordu. O dönem Mısır toplumu, yerli halkla beraber önem sırasına göre Türk, Memlûk ve Kıptî azınlıklardan da oluşmaktaydı. Kıptiler, Kahire’de kendilerine has mahallede ve Kahire dışında bulunan bölgelerde hayatlarını idame ettiriyorlardı. Kendilerine özgü ibadetlerini, kendilerine ait olan kiliselerde yapıyorlardı. Kıptîlerin çoğunluğu ülkenin malî işlerinde özel ve önemli vazifeler icra ediyorlardı. Nitekim onlar, vergi toplama işlerinde kâşiflere yardım ediyorlardı. Kıptilerin yanı sıra Mısır’da Suriyeli ve Yunanlı Mesihiler ve azımsanmayacak sayıda Yahudi de yaşamaktaydı. Kıptilerin aksine bunlar, Kahire’de kendilerine has mahallelerde yaşarlardı.³⁰

Osmanlı hâkimiyeti altında olan Mısır eyaleti; maden kaynaklarına sahip olmasının yanında batı ve doğuyu birbirine bağlan ticaret yolu üzerinde stratejik bir konuma sahipti. Ayrıca devlet merkeziyle güney ve doğu vilayetlerinin arasını birleştirmesi yönünden de ekonomik önemi büyüktü. İç ve dış ticareti tarıma dayalı olan Mısır, İstanbul’a ve Osmanlı vilayetlerine hububat ihraç ederdi. Tarımın yanında İskenderiye ve Süveyş gibi yerlerde gemicilik, iplik imalatı, tuzculuk ve balık tuzlamacılığı ve halı dokumacılığı yapıldı. O dönem, Mısır eyaletinin yabancı ülkelerle olan ticareti, Osmanlı’nın yabancı devletlerle yaptığı antlaşma ve protokollere göre yapıldı.³¹

Hicaz toplumu; eşraf, kuvvâd ve toplumun diğer sınıfları olarak üç tabakadan oluşmaktaydı. Eşraf tabakası; Mekke’de Katâde b. İdrîs el-Hasenî’nin torunlarının oluşturduğu emirlerden oluşmaktaydı. Medine’de ise, Cemâz b. Şeyha el-Hüseynî’nin torunlarından oluşuyordu. Kuvvâd tabakası da; çoğunluğunu Hasan’ın soyundan gelenlerin oluşturduğu Mekke emirlerinin tabilerinden oluşan tabakaydı. Üçüncü tabaka ise; âlim, talebe, tüccar ve zanaatkârlardan oluşan toplumun diğer kesimleriydi. Hicaz; Mekke ve Medine gibi iki önemli şehre sahip bir bölge olduğu için, farklı etnik grupları

²⁹ Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri* (Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, 2018), 17; Sâyr b. Zeyd eş-Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî ve menhecuhu fi’t-tefsîr*, (Kahire: Matbaatu’l-Medenî, 1411/1991), 64.

³⁰ Ensârî, *el-Mücmel*, 194, 195.

³¹ Seyyid, “Mısır”, 29/567.

barındırıyordu.³² Hicaz; dağlar, ovalar, vadiler ve çöllerden oluşan coğrafi bir yapıya sahipti. Bu coğrafi yapı, ekonomik olarak Hicaz'ın gelir kaynaklarının ve orada var olan mesleklerin farklılık arz etmesinde etkiliydi. Örneğin; Mekke'nin ziraata elverişli olmaması nedeniyle halkı, ticarete ve Hicaz'ın farklı yerlerinde çobanlık ve çiftçilik yapmaya yönelmişti. Mekke'nin gelir kaynakları; hac mevsiminde hacıların harcamaları, vergiler, iç ve dış ticaret ve sultanların, emirlerin ve diğer hayırseverlerin vakıf ve sadakalarından oluşmaktaydı.³³

1.2.3. İlmî Durum

Mısır'ın, Memlûkler ve Osmanlılar dönemindeki ilmî durumuna geçmeden önce Mısır'daki ilmî durumun tarihî seyrine kısaca temas etmek istiyoruz. Mısır'daki eğitim sistemi günümüz eğitim sisteminden farklılık arz ederdi. Bilindiği üzere, İslâm'ın ilk dönemlerinde eğitim-öğretim merkezleri camiler/mescitlerdi. İlim talebeleri, üstatlarının etrafında halka/çember oluşturarak ondan ilim alırlardı. Genelde, talebelerden oluşan halka ilgili üstada nisbet edilirdi. Örneğin; “Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin el-Mansûr Camiiindeki halkası” denilirdi. Mütalaa (okuma) ve istinsah (çoğaltmak) için her camiye kitaplar bırakılırdı. Eğitimin durumu ilk dönemlerde genel olarak böyle olmakla beraber sadece camilerle sınırlı değildi. Çoğu kere tedris halkaları hastane ve ev gibi farklı mekânlarda da kurulurdu. Mısır, hicretin birinci yüz yılında İslâm yurdunda Medine, Dimaşk veya Bağdat'a bağlı bir vilayetti. Orada eğitim-öğretim sânevî (orta öğretim) formatındaydı.³⁴ Hicrî dördüncü asra gelindiğinde artık Mısırın başkentinde “Amr” ve “İbn Tûlûn” olmak üzere iki cami vardı. Abbasi devletine tabi olduğundan Kahire'de İslâmî ilimler, eh-i sünnet mezhebinin ilkeleri doğrultusunda okutulmaktaydı. Hicrî dördüncü yüz yılın ortalarında Fâtımîlerin Mısır'a hâkim olmasıyla başkente yönelip Kahire'yi bina ettiler. Şiilik olan mezheplerini öğretmek ve yaymak için Ezher Mescidini inşa ettiler. Ezher, iki asır süren Fatımîler hilâfeti boyunca bir Şîî Medresesi olarak faaliyet gösterdi. 567 (1171) yılında Sünnî olan Selâhaddîn-i Eyyûbî/Eyyûbî devleti tarafından Fâtımîlerin yıkılmasıyla Ezher, Şîilik fonksiyonunu yitirdi. Selâhaddîn-i

³² Hâlid Muhsin Hassân el-Câbirî, *el-Hayâtü'l-'ilmiyye fi'l-Hicâz hilâle'l-'asri'l-Memlûkî*, (Doktora tezi, Câmi'atu Ümmi'l-kurâ, 1413/1993), 1/56.

³³ Geniş bilgi için bkz. Câbirî, *el-Hayâtü'l-'ilmiyye fi'l-Hicâz hilâle'l-'asri'l-Memlûkî*, 65-75.

³⁴ Curcî Zeydân, *Mısru'l-'Usmaniyye*, (Kahire: Hindâvî, 2012), 149, 150.

Eyyûbî, kendi mezhebinin Şâfîî, tabi olduğu Abbasî hilâfetine fîrudaki mezhebi ise Hanefî olmasına rağmen Ezher’de bunların yanında Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin öğretilmesine de onay verdi. Bu da, Ezher’in şöhretini artırdı ve farklı bölgelerden oraya talebelerin akın etmesine vesile oldu. O dönemde Ezher’deki eğitim-öğretim, dinî ilimler ve dil ilimleriyle sınırlı kalmadı. Bu ilimlerin yanı sıra riyâziyât, astronomi ve bazı tabiat ilimler de öğretiliyordu. Bu, Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde de devam etti.³⁵

Memlûkler devleti, İslâm dünyasının doğudan Moğol istilâsına ve Endülüs’ün ise Haçlı istilâsına maruz kaldığı bir zamanda kuruldu. Ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlim Memlûklere sığındı. Kahire ve Dımaşk, iki önemli ilim merkezi haline geldi. Zengiler ve Eyyûbîler döneminden kalan medreselerin sayısını daha da çoğaltan Memlûk devlet adamları, ilmî çalışmalara da destek verdiler. Bu medreselerin kahir ekseriyeti, Sünnî olan dört mezhep üzerine eğitim veriyordu. Bu itibarla, söz konusu medreseler fıkıh medresesi hüviyetini taşıyordu. Bu medreselerin bazısında tek, bazılarında ise birden fazla mezhebin fıkıh okutuluyordu. Ayrıca ülkede dârü’l-Kur’ân ve dârü’l-hadisler de bulunmaktaydı. Zengin kütüphanelere sahip olan bu medreselerde fıkıh ilminin yanında diğer dinî ilimler ve dil ilimleri de okutulmaktaydı. Müderrisleri ve talebeleri devlet himayesinde olan bu medreselere sultan tarafından baş müderrisler tayin edilirdi. Bu medreselerin ihtiyaçlarının karşılanması için de, kurucuları tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti. Memlûkler döneminde zengin kütüphanelere sahip camiler, tekke ve zaviyeler de birer ilim yuvasıydı.³⁶

İslâmî ilimlerin gelişmesi bakımından en parlak dönem olan Memlûkler devrinde kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. Örneğin; kıraat alanında İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Burhâneddin el-Kerekî (ö. 853/1449) gibi âlimler; tefsirde Muhammed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Ebû Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1344), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459), Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi ulema; hadiste Nevevî (ö. 676/1277), Yûsuf b. Abdîrrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Receb (ö. 795/1393), Hâfız el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) ve Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi âlimler; fıkıh alanında da Hanefîlerden Osman b.

³⁵ Zeydân, *Mısru’l-‘Usmaniyye*, 149, 150.

³⁶ Yiğit, “Memlûkler”, 94, 95.

Ali ez-Zeylaî (ö. 743/1343), Bâbertî (ö. 786/1384) ve İbn Hümam (ö. 861/1457), Mâlikîlerden Şehâbeddin el-Karâfî (ö. 684/1285) ve Burhâneddin İbn Ferhûn (ö. 799/1397), Şâfiîlerden İzzeddin b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Takıyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355), Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370) ve Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 868/1464), Hanbelîlerden Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223), Tûfî (ö. 716/1316), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi âlimler dönemin en meşhur âlimleridir.³⁷ Zikredilen âlimler her ne kadar belli bir ilim dalında zikredilmiş olsalar da günümüzdeki gibi ilimlerde ihtisaslaşma gerçekleştirmediğinden dolayı belirtilen ilimde olduğu gibi aralarında diğer ilimlerde de yetkin olanlar bulunmaktadır.

Osmanlılar dönemi ise ilmî durum bakımından bazı eleştirilere maruz kalmıştır. O eleştirilerin başında da, Mısır'da bulunan ilmî ve fennî eserlerin fetihle İstanbul'a nakli bunun yanında iyi yetişmiş âlimlerin de merkeze çekilmesi gelmektedir. Bunun da, Mısır'da ilmin gerilemesine sebep olduğu belirtilmektedir.³⁸ Bu eleştiri, Mısır göz önünde bulundurulduğunda yerinde olabilir. Zira bir bölgede âlimlerin olmayışı ya da azalması ve ilmî-fennî eserlerin olmayışı veya yeteri kadar olmaması o bölgenin ilmî açıdan gerilemesine sebep olabilir. Hilâfet merkezi olan İstanbul içinse bu, ilmî ve fennî açıdan olumlu bir gelişme olmuştur. Fakat Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a götürdüğü âlimlerin üç yıl sonra Mısır'a geri dönmeleriyle Ezher dinî ve ilmî bakımdan yine öncü rolünü ve faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiş ve Osmanlı hâkimiyeti boyunca da bu durumunu muhafaza etmiştir.³⁹

Hicrî X. asırda yaşayan İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî ömürlerinin bir kısmını Memlûkler ve diğer kısmını ise Osmanlılar döneminde geçirmişlerdir. O dönemdeki ilmî durum, yazılan eserlerden ve daha önceki dönemlerle mukayeseden hareketle zayıflıkla itham edilmiş ve pek çok konuda kendini gösterdiği ileri sürülmüştür. O konulardan bazıları şunlardır:

1. Bidat ve hurafelerin artması.

³⁷ Yiğit, "Memlûkler", 95.

³⁸ Muhammed b. Abdülaziz eş-Şâyi', *Ârâu İbn Hacer el-itikâdiyye*, (Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1427/2007), 25; Mustafa Uzun, "Ezher", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/56, 57.

³⁹ Uzun, "Ezher", 12/60.

2. Mezhebi taklidin ve içtihat kapısının kapalı olma iddiasının yaygınlaşması.
3. Âlimler ve talebelerin daha çok alet ilimleriyle, tasavvuf ve mezhepsel fıkıhla iştigal etmeleri.
4. Te'lifât faaliyetlerinin genellikle metin, ihtisar, şerh ve haşiyelerle sınırlı tutulması.⁴⁰

Birçok fıkıh tarihçisi, bu dönemi (IV/X - XIII/XIX) fikhın “Duraklama ve Taklit Dönemi” olarak görse de yine de bu dönem, fikhî ıstılahların berraklaştığı, fıkıh sistematığının yerli yerine oturduğu, mezhep görüşlerinin söz konu sistematığe paralel olarak delilleriyle birlikte kitaplaştırıldığı yazılan şerh ve hâşiyelerle fikhî bilginin gelenek halinde kökleştiği klasik eserler dönemidir.⁴¹ Ayrıca bu dönemde İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî'ye muasır Hanefilerden İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534), Şemseddin İbn Tolûn (ö. 953/1546), Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), İbn Nüceym (ö. 970/1563) ve Ebüssuûd (ö. 982/1574); Mâlikîlerden Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşer'î sî et-Tilimsânî (ö. 914/1508), Lekkânî (ö. 958/1551), Ebû Zeyd Abdurrahmân bin Seyyidî Muhammed el-Ahdarî (ö. 983/1575-76); Şâfiîlerden Kastallânî (ö. 923/1517), Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), Şihâbüddin er-Remlî (ö. 957/1550) ve Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570); Hanbelîlerden Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân el-Uleymî (ö. 928/1522), Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed el-Haccâvî (ö. 968/1560) ve İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564) gibi pek çok meşhur âlim de yetişmiştir.⁴²

İbn Hacer'in vefatına kadar ömrünün bir kısmını geçirdiği Hicaz/Mekke, diğer bölgelere nazaran ilim bakımından daha iyi durumdaydı. Özellikle geniş bir nüfuza sahip olan Osmanlı devletinin hâkimiyetine girdikten sonra Mekke ve Medine'ye gitmeler kolaylaştı, daha güvenli hal aldı. Yapılan yardımlardan dolayı oradaki halk, daha müreffeh bir hayat yaşıyordu. Bunun sonucunda, âlimler oralara gidip yerleşmeye başladılar. Bu da, ilmî durumun daha da gelişmesine yardımcı oldu.⁴³

⁴⁰ Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, 25.

⁴¹ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm hukukuna giriş*, 6. Baskı, (İstanbul: İFAV, 2013), 125.

⁴² Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, 26, 27.

⁴³ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Nehrâvî, *el-'Îlâm bi 'elâmi beytillâhi'l-harâm*, (Mekke: Mektebetü't-Ticariyye, t.y.), 383.

1.2. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.2.1. Hayatı

1.2.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Tam adı, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî'dir. Mahalletü Ebi'l-Heytem köyünde doğan İbn Hacer, Ebu'l-Abbâs ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılmaktadır. Büyük dedelerinden biri zaruret dışında konuşmadığından dolayı kendisine “hacer” (taş) lakabı takılmış ve onun soyundan gelenler de İbn Hacer diye anılmıştır. Bunun için Heytemî de, İbn Hacer künyesiyle de anılmaktadır. Mahalletü Ebi'l-Heytem köyünde doğduğundan dolayı Heytemî, Mekke'ye yerleşip orada vefat ettiği için Mekkî, mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinin soyu Ensâr'a uzandığı için Ensârî nisbeleriyle anılmaktadır.⁴⁴ Bunlarla beraber İbn Hacer, Ezher medresesinde okuduğu için “el-Ezherî”; Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) nisbet edilen tarikata mensubiyeti sebebiyle “el-Cüneydî”; amelî mezhebi olması hasebiyle “eş-Şâfiî”; tasavvuf ehli olduğu için “Sûfî”; Mısır'lı olduğu için de “el-Mısırî”; ailesinin vatanı olan Selmunt'e nisbetle “es-Selmuntî” nisbeleriyle de anılmaktadır.⁴⁵ Lakabı ise Şihâbüddîn'dir.⁴⁶ Ayrıca “Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn, Müftî'l-İrâkeyn” gibi lakapları da bulunmaktadır.⁴⁷

1.2.1.2. Doğumu ve Yetiştmesi

İbn Hacer el-Heytemî, Mısır'ın Garbiyye bölgesinde bulunan Mahalletü Ebi'l-Heytem köyünde doğdu. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda 899 (1494), 909 (1503-1504) ve 911 (1505-1506) yılları verilmektedir. Bu tarihlerden 909 (1503-1504) tarihi, sahih olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer'in, hocaları hakkında keleme aldığı *Mu'cem*

⁴⁴ Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, (Kahire: Vezâretu'l-Evkâf, 1401/1981), 27, 28; Abdülkâdir b. Şeyh el-Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, Thk. Ahmed Hâlû, Mahmûd el-Arnâvût, Ekrem el-Bûşî, (Beyrut: Dâru Sâdır, 2001), 391; Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/531.

⁴⁵ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 27; Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, 29, 30.

⁴⁶ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 27.

⁴⁷ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 35; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/531.

adlı esrinde geçen “*İcâzet yoluyla ondan (Süyûtî) (ilim) aldım, çünkü hayatının üç yılına kavuştum*” ifadeleri, bu görüşü desteklemektedir.⁴⁸

Küçük yaşta babasını kaybeden İbn Hacer el-Heytemî’nin bakımını babasının şeyhleri olan İbn Ebü’l-Hamâil (ö. 932/1525-1526) ve onun talebesi olan Şemseddin Ahmed eş-Şinnâvî üstlendiler. İlk eğitimini onlardan alan İbn Hacer, daha sonra hocası Şemseddin Ahmed eş-Şinnâvî tarafından doğum yeri olan Ebû Haytem mahallesinden Tanta’ya gönderildi. Orada Kur’an’ı ezberleyen İbn Hacer, gene hocası Şinnâvî’nin himayesinde 924 (1518) tarihinde Kahire’ye giderek öğrenimine Ahmediyye Medresesinde ve Ezher’de devam etti. Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî (ö. 957/1550) gibi dönemin âlimlerinden dersler aldı. Daha yirmi yaşında fetva ve ders vermek üzere hocalarından icazet alan Heytemî, tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarında eser verecek seviyeye ulaştı.⁴⁹

İbn Hacer el-Heytemî, 932 (1525) yılında hocası Ahmed eş-Şinnâvî’nin ısrarıyla Mısır’da evlendi. Kaynaklarda geçtiğine göre, hocası otuz iki yılında evlenmesi için ısrar edince Heytemî, “*Hiçbir şeye sahip değilim/malım yok*” deyince bunun üzerine hocası, “*O (evleneceğin kadın) kız kardeşimin kızıdır. Mehir de bendendir.*” dedi ve onları evlendirdi.⁵⁰ Mekke’de yaptığı diğer evliliğini ise Ümmü Seleme et-Taberiyye adındaki hanımla yapmış fakat daha sonra ondan ayrılmıştır. Bu iki evliliği dışında yaptığı evliliklerin sayısı hakkında kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹

İbn Hacer el-Heytemî, 933 (1527) ve 937 (1531) yıllarında hac ibadetini ifa etmek için gittiği Mekke’de bir süre kaldı. 940 (1534) yılında yaptığı üçüncü hac ziyaretinde ise Mekke’ye yerleşti ve vefatına kadar orada yaşadı. Günlerini Harem’de ders ve fetva vermeye, ayrıca kitaplar/eserler yazmaya adanmış.⁵²

⁴⁸ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 28; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/531.

⁴⁹ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 30; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/531.

⁵⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *Fetâva’l-kübra’l-fikhiyye* (Mükaddime), nşr. Abdülhamîd Ahmed Haneî (Mısır: Murâselât, t.y.), 1/4; Limyâi Ahmed Abdullâ Şâfiî, *İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî ve cuhûduhu fî’l-kitâbeti’t-târîhiyye*, (Doktora tezi, Câmi’atu Ümmi’l-kurâ, 1417/1996) 1/163.

⁵¹ Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/163.

⁵² Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 35; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/531.

1.2.1.3. Vefatı

İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatını konu edinen kaynakların çoğunluğu, onun 974 (1566-1667) yılında vefat ettiği hususunda ittifak halindeler. Vefatıyla ilgili olarak her ne kadar 973 (1565) tarihi verilse de birinci görüş, hayatını yazan talebesi es-Seyfî'nin *"Vefatıyla sonuçlanan hastalığının başlangıcı Recep ayındaydı. Yirmi gün gibi bir süre ders vermeyi bıraktı. Yirmi bir Recep cumartesi günü vasiyetini açıkladı. Yirmi üç Recep pazartesi günü 974 yılında da vefat etti."* sözüyle desteklenmektedir.⁵³ İbn Hacer el-Heytemî, söz konusu tarihte Mekke'de vefat etti ve Mu'allâ mezarlığına defnedildi.⁵⁴

1.2.2. İlmî Kişiliği

1.2.2.1. Eğitimi

İbn Hacer el-Heytemî, geniş bir ilmî kültüre/birikime sahipti. Küçüklüğünden itibaren ilim tahsiline başladı ve bu uğurda çok çaba sarf etti. İlk eğitimini babasının şeyhi olan İbn Ebü'l-Hamâil ve onun talebesi Şemseddin eş-Şinnâvî'den aldıktan sonra, hocası Şinnâvî'nin himayesinde önce Tanta'ya, ardından da 924 (1518) tarihinde Kahire'ye giderek öğrenimine Ahmediyye Medresesinde ve Ezher'de devam etti.⁵⁵ Kendisi ilim talebiyle ilgili süreci şöyle anlatmaktadır: *"Ben, -Allah'a hamd olsun- hal sahibi hocalarımın işaretiyle ömrümün başında müsnid (hadisi/hadisleri senediyle zikreden) olan âlimlerden hadis semâina; muteber âlimlerden bu ilimle ilgili eserleri okumaya ve bu ilimde yerleşik olan icâzetleri talep etmeye/almaya muvaffak kılınanlardanım. Bununla beraber âlet ilimlerinin, aklî kanunlar/kurallar, şer'î ilimler özellikle; istinbat, ifade ve tahsil yönünden fıkıh ve usûlüne devam ettim. Kerim olan Allah, hesapta olmayan bu kapılardan açtığını açtı, bahsettiğini bahsetti, lütfettiğini lütfetti. Çalışmayla elde edilemeyecek şey/leri (bilgileri) de verdi. Ta ki; büyük hocalarım, söz konusu ilimleri*

⁵³ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 73, 74.

⁵⁴ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 74; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 390, 391; Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 3/102; Ziriklî, *el-'Alâm*, 1/234; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/532.

⁵⁵ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/531.

okutma, yazma ve İmâm Şâfiî –Allah kendisinden razı olsun-mezhebinde iftâ ve tedris icâzeti verdiler.”⁵⁶

Âlimlerden, ilmî kişiliğini ve yetkinliğini gösteren pek çok söz nakledilmiştir. Biz bazılarını vermekle yetineceğiz. Talebesi olan Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr es-Seyfi, hocasının hayatını anlattığı *Nefâisu'd-durer* adlı eserinde şöyle demektedir: “*O, zamanının âlimiydi, asrında tekti, vaktinin âlimiydi, devrinde nadir bulunan bir şahsiyetti, insanî meziyetlerin toplanma yeri, irfanın kaynağıydı, rabbânî ilimlerin menbaidi, Kur’ânî ayetlerin sırlarının hazinesiydi...*”⁵⁷ Ayderûsî de Heytemî hakkında “*Fıkıh ilminde ve tahkikinde deryaydı, ariflerin ittifakıyla Haremeynin/Mekke-Medine imamıydı...*” ifadelerini kullanır.⁵⁸ Şevkânî de İbn Hacer el-Heytemî hakkında şu sözleri sarf eder: “*O, zahitti, selefin yolundaydı ve iyiliği emreder münkerden de nehyederdi. Ölünceye kadar böyle devam etti.*”⁵⁹

İbn Hacer el-Heytemî, ömrünü ilim talebine adanmış zeki, araştırma hususunda sabırlı, tedris ve telif faaliyetlerinde gayretli olan çok yönlü bir âlimdi.⁶⁰ Bu özelliklere sahip olan Heytemî, ilim tahsili için pek çok hocadan dersler almış ve tahsil ettiği ilmi talebelerine aktarmıştır.

1.2.2.2. Hocaları

İbn Hacer el-Heytemî, pek çok âlimden farklı ilimlerde dersler almıştır. Biz, o âlimlerin bazılarını vermekle yetineceğiz. Onlar da şunlardır:

1. Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî (ö. 926/1520): İbn Hacer el-Heytemî, on üç yaşındayken Mısır’da ondan hadis ilmi almaya

⁵⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *İcâzetü'l-bâliğ*, Thk. Hüseyin Hasan Kerîm, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 177, 178.

⁵⁷ Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr es-Seyfi, *Nefâisu'd-durer fî tercemti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî*, Thk. Emced Reşid (Ürdün: Dâru'l-Feth, 1437/2016), 30.

⁵⁸ Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 391.

⁵⁹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 1/109.

⁶⁰ Abdülma'z Abdülhamîd el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, (Kahire: Vezâretü'l-Avkâf, 1401/1981), 191.

başlamış. Yanında pek çok hadis kitabı okumuş ve kendisiyle kuvvetli bir bağı olmuştur. Öyle ki; pek çok eserinde ona itimat etmiş ve onun kitaplarına atıfta bulunmuştur.⁶¹

2. Abdülhak b. Muhammed b. Abdilhak es-Sünbâtî eş-Şâfiî (ö. 931/1524): İbn Hacer'in kendilerinden özellikle hadis ilmi aldığı üç hocasından biridir. Kendisinde kütüb-i sitteyi ders olarak okumuş ve icâzet almıştır. Bu hocası, bir defasında hac ziyareti için Mekke'ye gitmiş ve Mısır'a geri dönmüştür. Daha sonra, tekrar Mekke'ye gidip oraya yerleşmiştir. Vefatına kadar ömrünü ders vermeye geçirmiştir.⁶²

3. Şems b. Ebi'l-Hamâil (ö. 932/1525): Babasının talebesi olan bu hocası, babasının vefatından sonra Heytemî'yi himayesine almış ve onun tedrisiyle ilgilenmiştir. Yüz yirmi yıl yaşayan Şems b. Ebi'l-Hamâil, Mısır'da yaşayıp orada vefat etmiştir.⁶³

4. Eş-Şihâb Ahmed b. es-Sâîğ el-Mısri el-Hanefî (ö. 934/1527): Şer'î ve naklî ilimlerde mükemmel olan fakat tıp ilmiyle dikkat çeken bu hocasından Heytemî, tıp ilmiyle ilgili dersler almıştır.⁶⁴

5. Şemsüddin Muhammed b. Muhammed ed-Delcî eş-Şâfiî (ö. 947/1540): İbn Hacer, on yedi yaşlarında kendisinden Meânî, Beyân ve Mantık gibi ilimler okumuştur.⁶⁵

6. Şems Muhammed b. Şaban b. Ebî Bekr ed-Dimyâtî ez-Zayrûtî eş-Şâfiî (ö. 949/1542): Heytemî, kendisinden nahiv ilmi almıştır.⁶⁶

7. Ahmed b. Abdilhak es-Sinbâtî eş-Şâfiî (ö. 950/1543): İbn Hacer, kendisinden usûl dersi almıştır.⁶⁷

8. Ebü'l-Hasan Muhammed b. Muhammed el-Bekrî eş-Şâfiî (ö. 952/1545): Pek çok ilimde kendisine hocalık yapman Bekrî, diğer hocalarından iftâ ve tedris icâzeti

⁶¹ Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 395; Necmüddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire bi-a'yâni'l-mietî'l-âşire*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/102; Limyâi Ahmed Abdullâ Şâfiî, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/ 27, 28.

⁶² Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 395; Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed el-Akrî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Thk. Abdulkâdir el-Ernâvût-Mahmûd el-Ernâvût, (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993), 10/542; Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 32; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/30-32.

⁶³ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 32; Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/29; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/32.

⁶⁴ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 42; İbnü'l-İmâd; *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 392; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/33.

⁶⁵ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire* 2/7; Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 42; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 392; Heytemî, *Fetâva'l-kübrâ* (Mükaddime), 1/4; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/33, 34.

⁶⁶ Heytemî, *Fetâva'l-kübrâ'l-fikhiyye* (Mükaddime), 1/4; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/34, 35.

⁶⁷ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 2/112; Heytemî, *Fetâva'l-kübrâ'l-fikhiyye* (Mükaddime), 1/4; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/35.

alması için 929 (1522) yılında henüz yirmili yaşlarında olan İbn Hacer'e referans olmuştur.⁶⁸

9. Şems el-Hattâbî Muhammed b. Muhammed el-Hattâb el-Endûlusî el-Mekkî (ö. 954/1547): Mekke'de ilimle meşhur olan Hattâb ailesinden gelen Şems el-Hattâbî, İbn Hacer el-Heytemî'ye nahiv ve sarf ilimlerinde hocalık yapmıştır.⁶⁹

10. Şihâb Ahmed er-Remlî el-Menûfî el-Mısırî el-Ensârî eş-Şâfiî (ö. 957/1550): İftâ ve tedris ile şöhret bulmuş olan hocası Zekerîyyâ el-Ensârî'nin vefatından sonra Şihâb er-Remlî, Mısır âlimlerinin imamı (önderi) olmuştur. Bu bakımdan Mısır'da o dönem çoğu kişi kendisine talebelik yapmıştır. Onlardan biri olan Heytemî, 929 (1522) yılında daha yirmili yaşlardayken hocası Şihâb Ahmed er-Remlî'den iftâ ve tedris icâzeti almıştır.⁷⁰

11. Nâsirüddin Muhammed b. Hasan el-Lekkânî el-Mâlikî (ö. 958/1551): Mantık ilmi yanında akide, fıkıh usûlü, Mâlikî fıkıhı ve belagat ilimlerinde dikkat çeken Lekkânî, İbn Hacer'in yanı sıra Karrâfî, el-Echûrî ve Sâlim es-Senhûrî gibi âlimlere de hocalık yapmıştır. Kendisine uzun bir süre talebelik yapan Heytemî, kendisinde özellikle mantık olmak üzere pek çok ilim okumuştur.⁷¹

12. Nâsirüddin et-Tablâvî Muhammed b. Sâlim b. Ali el-Mısırî el-Şâfiî (ö. 966/1558): Zekerîyyâ el-Ensârî ve İmâm Süyûtî gibi âlimlerden dersler alan Nâsirüddin et-Tablâvî, tefsir, kıraat, fıkıh, hadis, meânî, beyân, mantık, kelam ve tıp gibi ilimlerde meşhur olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî, kendisinden usûl ve tasrif ilimleri yanında pek çok ilimde dersler aldığı gibi iftâ ve tedris için de icâzet almıştır.⁷²

13. Muhammed b. Abdillâh b. Ali eş-Şensûrî el-Mısırî eş-Şâfiî (ö. 983/1558): Zekerîyyâ el-Ensârî ve İmâm Süyûtî gibi Mısır'ın önde gelen âlimlerinden dersler almış,

⁶⁸ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 2/192-196; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/36, 37.

⁶⁹ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 41; Heytemî, *Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (Mükaddime), 1/4; *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/38.

⁷⁰ Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 392; Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 3/101, 102; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/109; Heytemî, *Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (Mükaddime), 1/4; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/38, 39.

⁷¹ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 41; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 392; Heytemî, *Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (Mükaddime), 1/4; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/40-42.

⁷² Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 2/32, 33; Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 40; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 392; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/42, 43.

ferâiz ilmiyle ilgili eserler telif etmiş ve ferâiz ilmini bilmeyeyle meşhur olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî, kendisinde mantık ilmi okumuştur.⁷³

1.2.2.3. Talebeleri

İbn Hacer el-Heytemî, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Vecîhüddin Abdürroman b. Ömer b. Ahmed el-‘Amûdî (ö. 967/1560): İbn Hacer el-Heytemî ve Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî gibi âlimlerden dersler almıştır. Mükemmel bir şekilde fıkıh ilmi öğrenmiştir. Yıllarca Mekke’de yaşamış ve orada vefat etmiştir.⁷⁴

2. Salâhuddin b. Ebi’s-Su‘ûd b. Zahir el-Hâşimî eş-Şâfî (ö. 980/1572): Mekke’nin edip ve fakihlerinden olup Heytemî’den fıkıh ilmi almıştır. Ellili yaşlarda Mekke’de vefat etmiştir.⁷⁵

3. Abdülkadir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî (ö. 982/1574): Çok eser vermede İmâm Süyûtî’ye benzetilmiştir. İbn Hacer el-Heytemî’nin derslerinin müdavimi olmuş ve ondan fıkıh ilmi öğrenmiştir. Ayrıca fıkıh, tefsir, hadis ve tarih alanlarında eserler de kaleme almıştır.⁷⁶

4. Abdürraûf b. Yahyâ b. Abdürraûf el-Vâizî el-Mekkî eş-Şâfî (ö. 984/1576): İbn Hacer el-Heytemî’nin büyük talebelerinden olup ondan tefsir, usûl ve Arapça gramer gibi ilimleri tahsil etmiştir.⁷⁷

5. Cemalüddin Muhammed Tâhir el-Hindî (ö. 986/1578): Küçük yaşta Kur’an’ı Kerim’i ezberlemiştir. Dönemindeki âlimlere talebelik yaparak hadis ilminde akranlarını geçerek üst bir seviyeye ulaşmıştır. Hac ziyaretini yaparken Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden ilim almıştır. Çocukların eğitimine önem vermiş ve o uğurda yüklü mallar infak etmiştir. Hakka yönelmeleri için Rafizî ve

⁷³ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâire*, 2/37; Seyfî, *Nefâisü’l-dürer*, 41; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/43, 44.

⁷⁴ Ayderûsî, *en-Nûru’s-sâfir*, 358, 361; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/63; Abdül’m’az, *İbn Hacer el-Heytemî*, 65.

⁷⁵ Ebu'l-Hayr Abdullâh Mirdâd, *el-Muhtasar min kitâbi Neşri’n-nûr ve’z-zehr fî terâcimi efâzılı Mekke*, Thk. Muhammed Saîd el-‘Âmûdî-Ahmed Ali, 2. Baskı, (Cidde: ‘Âlemu’l-Ma’rife, 1406/1986), 223; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/63, 64.

⁷⁶ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/360; Muhammed el-Habîb el-Heyle, *et-Târîh ve’l-müerihûn bi Mekke*, (Mekke: Müessesetü'l-Furkan li't-Turâsi'l-İslâmiyy, 1994), 238, 239;

⁷⁷ Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/66, 67.

Mehdevî taifeleriyle münazaralarda bulunmuş, söz konusu taifenin taraftarları tarafından öldürülmüştür.⁷⁸

6. Şeyh b. Abdillâh b. Şeyh el-‘Îdrûsî (ö. 990/1582): Döneminin meşhur âlimlerinden olup fıkıh, tefsir, hadis ve usûl gibi ilimlerde dersler aldığı gibi Arapça, ferâiz ve matematikte de iyi bir seviyede olmuştur. 938 (1531) yılında babasıyla yaptığı ilk hac ziyaretinde Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî ile buluşmuştur. 941 (1534) yılında tek başına yaptığı ikinci hac ziyaretinde ise Mekke’de üç yıl kalmış, İbn Hacer el-Heytemî ve Abdullâh b. Ahmed el-Fâkihî gibi âlimlerden dersler almıştır. Daha sonra 957 (1001) senesinde Hind’e geri dönmüş ve vefat edinceye kadar orada yaşamıştır.⁷⁹

7. Ebü’s-Se‘âdât Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Hanbelî (ö. 992/1584): İmâm Nevevî’nin *Hadisu’l-arba‘în*’ini, *Akâidu’n-Nesefiyye*, Hanbelî fikhından *el-Mükanne’*, usûlû fıkıhtan *Cem‘u’l-cevâmi’* ve nahivden İbn Malik’in *Elfiye*’si gibi kitapları ezberlemiştir. Dört mezhebin fikhını okumuş, İbn Hacer el-Heytemî ve Ebü'l-Hasan el-Bekrî gibi âlimlerden dersler de almıştır. 960/1552 yılında Hind’e gitmiş, vefatına kadar orada ikamet etmiştir.⁸⁰

8. Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî eş-Şâfiî (ö. 994/1585): Arapça/gramer, belagat, tefsir, usûl ve kelam ilimlerinde parlayan Abbâdî, Nasirüddin el-Lekkânî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden dersler almıştır.⁸¹

9. Muhammed b. Abdilaziz b. Ali ez-Zemzemî el-Bezâvî (ö. 1009/1600): Babası Abdülaziz ve kayın pederi olan İbn Hacer el-Heytemî’den dersler almıştır. Mekke’de tedris ve iftâ vazifelerini üstlenmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁸²

10. Abdülkerim b. Mühübidin b. Ebî İsâ Alûüddin b. Ahmed b. Muhammed İbnu Kâdî Hân el-Hanefî el-Mekkî el-Kutbî (ö. 1014/1605): Hindistan’ın Ahmedabad şehrinde doğan İbnu Kâdî Hân, babasıyla beraber Mekke’ye gelmiş; amcası Mekke müftüsü Kutbüddin el-Hanefî en-Nehrâvî, Abdullah es-Sindî ve İbn Hacer el-Heytemî

⁷⁸ Ayderûsî, *en-Nûru’s-sâfir*, 475, 476; İbnü’l-‘Îmâd; *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/601, 602.

⁷⁹ Muhammed b. Ebî Bekir eş-Şellî Bâ‘alevî, *el-Meşre‘u’r-revî fî menâkıbî’s-sâdeti’l-kirâm âlî Ebî ‘Alevî*, 2. Baskı (y.y.: 1402/1982), 2/272-277; Ayderûsî, *en-Nûru’s-sâfir*, 488-495. Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/68, 69.

⁸⁰ Ayderûsî, *en-Nûru’s-sâfir*, 527-532; İbnü’l-‘Îmâd; *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/627.

⁸¹ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâire*, 3/111; İbnü’l-‘Îmâd; *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/636, 637; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/70, 71.

⁸² Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/71.

gibi âlimlerden dersler almıştır. Fakih, tarihçi ve mühaddis olan İbnu Kâdî Hân, 982 (1574) yılında Mekke’de fetva verme görevini üstlenmiştir.⁸³

11. Mollâ Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî el-Mekkî (ö. 1014/1605): Horasan’ın Herat nahiyesinde doğmuş ve ilk önce oranın âlimlerinden dersler almıştır. Daha sonra Mekke’ye gitmiş Ebü’l-Hasan el-Bekrî, Abdullah es-Sindî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi büyük âlimlerden de dersler almıştır. Farklı aklî ve naklî ilimlerde parlayan el-Kârî, zamanının allâmesi kabul edilmiştir. Hadis, tarih, lügat ve fıkıh alanlarında pek çok kitaplar kaleme almıştır.⁸⁴

12. Sâlim b. Muhammed İzzüddin b. Muhammed Nârüddin es-Senhûrî el-Mısırî el-Mâlikî (ö. 1015/1606): Fakih ve mühaddis olan Sâlim es-Senhûrî, Senhûr’da doğmuştur. On bir yaşında Mısır’a gitmiş ve Necm el-Gaytî ve Nâsır el-Lekânî’den dersler almış, dönemin Mısır müftüsü olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî’den de *Beyzâvî* ve *Râzî* tefsirleri ile Tahtânî’nin *Şerhu’ş-Şemsiyye* kitabını okumuştur.⁸⁵

13. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Şihâbüddin el-Gazzî eş-Şâfiî (ö. 983/1575): Usûl, fıkıh, nahiv, meânî, beyân, tefsir ve kıraat ilimlerinde dersler alan el-Gazzî, Heytemî yanı sıra Mısır’da Bedrüddin b. Tabbâğ ve Şihâbüddin er-Remlî gibi âlimlerin rahlei tedrisinden geçmiştir. İftâ, tedris ve Emevî camisinde Şâfiî imamlığı gibi vazifeleri de ifa etmiştir.⁸⁶

14. Yakûb b. Hasan el-Keşmîrî el-Hanefî (ö. 1003/1594): İbn Hacer el-Heytemî’nin öğrencilerinden olan Keşmîrî, müfessir ve muhaddis olup Kur’an tefsiri ve Buhârî şerhi yanında Farsça eserler de kaleme almıştır.⁸⁷

⁸³ Mirdâd, *el-Muhtasar min neşri’n-nûr ve’z-zehr*, 280-283; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/72.

⁸⁴ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed eş-Şelebî Bâ’alevî, *’İkdu’l-cevâhir ve’d-dürer fî ehbâri’l-karni’l-hâdî ‘aşer*, (San’â: Mektebetu Terîm el-Hadîse-Mektebetu’l-İrşâd, 1424/2003), 111; Mirdâd, *el-Muhtasar min neşri’n-nûr ve’z-zehr*, 365-369.

⁸⁵ Muhammed Emîn b. Fazlallâh b. Muhibbiddin el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî e’yânî’l-karni’l-hâdî ‘aşer*, (y.y.: Matbaatu’l-vehbiyye, 1284/1867), 2/204; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-‘Alâm kâmu terâcim...*, 15. Baskı (Beyrut: Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 2002), 3/72.

⁸⁶ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâire*, 3/92-98; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/79.

⁸⁷ Abdulhay b. Abdilkebir el-Kettânî, *Fehrisu’l-fehâris ve’l-esbât*, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1402/1982), 760; Ömer Rızâ Kuhâle, *Mucemü’l-müellifîn terâcimi musannifi’l-kutubi’l-‘Arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993), 4/127; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/84.

1.2.2.4. Mezhebi

İbn Hacer el-Heytemî, itikatta Eş'arî mezhebine mensuptur. Nitekim *el-İcâze* diye meşhur olan *Mü'cem* adlı eserinin sonunda “*Bunu/Mu'cemi, rabbinin affına ve keremine muhtaç aslen es-Selmentî, doğum yeri bakımından el-Heytemî, yetişmesi bakımından el-Ezherî, irşâd yönünden es-Sûfî, ittiba ve inkiyâd bakımından el-Cüneydî, itikad bakımından el-Eş'arî, nesep yönünden el-Vâilî es-Sa'dî mezhep bakımından eş-Şâfiî olan Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hacer yazdı.*”⁸⁸ ifadelerini kullanan İbn Hacer, kendisini itikadî olarak Eş'arî mezhebine nisbet etmiştir.

Yaklaşık olarak kırk yıl Harem'de Müslümanlara fetva ve dinî ilimlerde de dersler veren İbn Hacer el-Heytemî, amel bakımından ise Şâfiî mezhebine mensuptur. Nitekim bu, yukarıda geçen ifadelerinden ve Şâfiî mezhebine dair kaleme aldığı eserlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁸⁹

1.2.2.5. Eserleri

Daha yirmi yaşında fetva ve ders vermek üzere hocalarından icazet alan Heytemî, tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarında eser verecek seviyeye ulaşmış⁹⁰ pek çok eser kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda, bu eserlerden bazılarını ilgili olduğu ilim dalının başlığı altında kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

1.2.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri

1. *et-Te'aruf fi'l-asleyn ve't-tasavvuf*: Eser; usûlü fıkıh, akâid ve tasavvufla ilgilidir. Müellif, takdir ettiği bir şahsın talebine cevaben kaleme almıştır. Kitap; mukaddimeler, yedi bab ve iki hâtimedden oluşmaktadır. Söz konusu mukaddimeler, usûlü fıkıhın anlamını; farz, sünnet, müstahap ve mekruh gibi fikhî hükümlerin anlamını; delillerini ve kullanımlarını içermektedir. Birinci bab; Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyâs; ikinci bab; ihtilafli olan şer'î deliller; üçüncü bab; te'âdul ve tercih; dördüncü bab; içtihat;

⁸⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *Sebetü'l-İmâm Şeyhi'l-İslâm İbni Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî*, Thk. Emced Reşîd, (Ürdün: Dâru'l-Feth, 1435/2014), 506.

⁸⁹ Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 154.

⁹⁰ Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/531.

beşinci bap; taklit; altıncı bap; akâid yedinci bap ise tasavvuf; hâtimelerden biri kıyâs; diğeri ise tasavvuf ilmiyle ilgilidir.⁹¹ Eserin, Muhammed Ali b. Muhammed ‘Alân es-Sıdîkî tarafından kaleme alınan *et-Telettuf fi’l-vusûli ila’t-Te‘aruf* (Mekke: Matba‘a et-Terakî’l-Mâcidiyye el-‘Usmâniyye, 1330/?) adıyla bir şerhi bulunmaktadır.

1.2.2.5.2. Fûru Eserleri

1. *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc*: İmâm Nevevî’nin Şâfiî fıkına dair kaleme aldığı *Minhâcü’t-tâlibîn* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir. Heytemî, bu eserinde o gün mütedavil olan şerhlere itimat etmiş, *Minhâc*’ta geçen lafızları ve hükümleri açıklamış, Şâfiî âlimler arasındaki ihtilaflara değinmiş ve gerekçelerini de vererek görüşleri sahiplerine nisbet etmiştir. Bunun yanında mercûh olan görüşlere de dikkat çeken Heytemî, delillerini tartışarak onları reddetmektedir.⁹²

Furû-i fıkıh konularını havi olan ve mezhepte mutemed kabul edilen söz konusu şerh, pek çok kere basılmış ve üzerine hâşiyeler yazılmıştır. Örneğin Abdülhamîd eş-Şîrvânî ve Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî’nin hâşiyeleri en meşhur hâşiyelerindendir. Ayrıca eser üzerine Ömer el-Basrî el-Mekkî’ye ait bir hâşîye daha bulunmaktadır.⁹³

Eserin eski ve yeni birçok baskısı bulunmaktadır. Bu baskıların çoğunluğu hâşiyelerle birlikte yapılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: Üç cilt halinde Ömer el-Basrî el-Mekkî’nin hâşiyesiyle birlikte, Bulak 1290; dört cilt olarak Kahire, 1282; İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdülhamîd eş-Şîrvânî’nin hâşiyesiyle birlikte; sekiz cilt olarak Kahire 1305; on cilt olarak Kahire 1315; Beyrut 1989.⁹⁴ Elimizde on cilt olarak Kuveyt: Dâru bâbî’l-ebvâb ve Dâru’d-diyâ’, 1441 (2020) baskısı bulunmaktadır. Çalışmamızda bu baskıyı esas aldık.

2. *el-Fetâva’l-kübra’l-fıkhiyye (el-Fetâva’l-kübra’l-Heytemiyye)*: İbn Hacer el-Heytemî’nin talebesi Abdülkâdir el-Fâkihi tarafından henüz hocası hayattayken derlenen bu eser, fıkıh konularına göre düzenlenmiş soru ve cevaplar şeklinde bir fetva kitabıdır.

⁹¹ Muhammed Ali b. Muhammed ‘Alân es-Sıdîkî, *et-Telettuf fi’l-vusûli ila’t-Te‘aruf*, (Mekke: Matba‘a et-Terakî’l-Mâcidiyye el-‘Usmâniyye, 1330/?), 144.

⁹² Seyfî, *Nefâisü’d-dürer*, 47; Ayderûsî, *en-Nûru’s-sâfîr*, 395; Ziriklî, *el-‘Alâm*, 1/234; Muhammed ez-Zuheyli, *Merci’u’l-ulûmi’l-İslâmiyye*, (Dimeşk: Dâru’l-Mustafâ, 1431/2010), 519.

⁹³ Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/227.

⁹⁴ Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/227; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/532.

İçerdiği fetvalar, Şâfiî mezhebine göre verilmiş ve Nevevî (ö. 676/1277), İsnevî (ö. 772/1370) ve Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi âlimlerin mezhepte muteber olan eserleri referans gösterilerek desteklenmişlerdir. Fıkhî hükümlere ulaşma hususunda dayanak teşkil etsin diye önce aklî ve naklî deliller sunulmuştur. Eser, 1307, 1308, 1329, 1333, 1357 yıllarında Kahire’de dört cilt halinde; 1403 (1983) yılında da Şemseddin er-Remlî’nin *Fetâvâ*’sı ile birlikte basılmıştır. Ayrıca eser, Ahmed b. Abdirrahmân el-Bâbî el-Halebî (ö. 1018/1609) tarafından bir cilt şeklinde ihtisar edilmiştir.⁹⁵

3. *el-Minhâcü’l-kavîm*: Eser, Abdullah b. Abdirrahmân Bâ Fazl el-Hadremî’ye (ö. 918/1512) ait olan *el-Mukaddimetü’l-Hadramiyye* üzerine yazılan bir şerhtir. İbadet ve muamelât konuları hakkında olan bu şerh, 944 (1538) yılında kaleme alınmış olup *el-Minhâcü’l-kavîm*; *el-Menhecü’l-kavîm*; *Şerh ‘alâ Muhtasarı Bâ Fazlî’l-Hadramî*, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Hadramiyye* isimleriyle anılmaktadır. Pek çok kere basılan eser; 1276, 1288, 1297, 1301, 1303, 1305, 1308, 1322, 1325, 1340 yıllarında Kahire’de; 1309, 1316, 1349 yıllarında Bulak; 1395 (1975) yıllarında (nşr. Mustafa el-Hun v.dğr.), Beyrut-Dımaşk ve 1416 (1996) yılında (nşr. Mahmûd Mataracî) Beyrut’ta basılmıştır. Söz konusu şerh üzerine, Muhammed Mahfûz b. Abdullah et-Tirmizî’nin *Mevhibetü’l-fazl ‘alâ Şerhi İbn Hacer ‘alâ Muhtasarı Bâ Fazl*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî’nin *el-Havâşî’l-Medeniyye* ve Hüseyin b. Ali el-Uşârî’nin *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hadramiyye* ve başka hâşiyeler bulunmaktadır.⁹⁶

4. *el-İmdâd fî şerhi’l-İrşâd*: Bu eser de *Fethu’l-cevâd* gibi İbnü’l-Mukrî’nin *el-İrşâd* adlı eserinin şerhi olup daha muhtasardır. *Fethu’l-cevâd* ile basılmıştır.⁹⁷

5. *Fethu’l-cevâd bi şerhi’l-İrşâd*: Müellifin *el-İmdâd Şerhu’l-İrşâd* adlı eserinin muhtasarı olan eser, aynı aslı/*el-İmdâd* gibi Şerefüddin İsmâil İbnü’l-Mukrî el-Yemenî’nin (ö. 837/1433) Şâfiî fıkhına dair *İrşâdü’l-ğâvî* adlı eserinin şerhidir. Eser, 1305-1306, 1347, 1391-1392 (1971-1972) Kahire’de iki cüz şeklinde basılmıştır.⁹⁸

⁹⁵ Ziriklî, *el-‘Alâm*, 1/234; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/201-205; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/532.

⁹⁶ Seyfî, *Nefâisü’l-dürer*, 48; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/220-222; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/532.

⁹⁷ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 109; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/532.

⁹⁸ Seyfî, *Nefâisü’l-dürer*, 47; Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/109; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/216-217; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, 19/532.

6. *Hâşiyetu'l-Îzâh fî menâsik li'l-Îmâm en-Nevevî: Minehu'l-fettâh bi keşfi'l-Îzâh/hakâiki'l-îzâh* adıyla da bilinen eser, İmâm Nevevî'nin *el-Îzâh* adlı eserinin haşiyesi olup İbn Hacer, henüz Mekke'ye gitmeden 933 (1526) yılında Mısır'da telif etmiştir. Bu eser, 1323, 1329, 1344, 1969 yıllarında Kahire'de *el-Îzâh* ile birlikte basılmıştır.⁹⁹

7. *İthâfü ehli'l-İslâm bi-husûsiyyâti's-sıyâm: İthâfu'l-enâm bi-husûsiyyati's-sıyâm* ve *Fezâilu's-sıyâm* isimleriyle de bilinen eser, fıkıh kitabı olmakla beraber içinde daha çok oruç ve orucun hükümleriyle ilgili pek çok hadis zikredilmiştir. Bundan olacak ki; Heytemî'nin hayatını ve eserlerini yazan Abdülma'z Abdülhamîd el-Cezâr, bu eseri Heytemî'nin hadis alanında kaleme aldığı eserlerinden saymıştır. Söz konusu eser, 952/1545 yılında Ramazan ayının başında telif edilmiştir. Pek çok nüshası¹⁰⁰ bulunan eser, Ezher âlimlerinden Mahmûd en-Nevâvî, ve Muhammed ed-Deyvî tahkikiyle 1380/1960 Kahire'de; (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ) 1410 (1990) yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹⁰¹

8. *Keffû'r-re'â' 'an muharremâti'l-lehv ve's-semâ'*: İbn Zuğdân Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tûnisî'nin (ö. 881/1476) *Ferahu'l-esmâ' bi-ruhasi's-semâ'/Kar'u'l-esmâ' bi ruhasi's-semâ'* adlı eserine reddiye olarak yazılan eser, musiki ve eğlencenin bazı çeşitlerinin hükmü hakkındadır. Bu eser, iki cilt olarak 1284 yılında Bulak; 1310, 1325, 1331 yıllarında Kahire'de; 1407 (1987) yılında *ez-Zevâcir*'in kenarında Beyrut'ta; 1406 (1986) yılında (nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ) Beyrut'ta; 1409 (1989) yılında (nşr. Âdil Abdülmün'im Ebü'l-Abbâs) Kahire'de basılmıştır.¹⁰²

1.2.2.5.3. Hadis Eserleri

1. *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'in*: İmâm Nevevî'nin *el-Erba'in*'inin şerhi olan bu eser, hicrî 1307 yılında basılmış olup Hasan el-Medâbüğî tarafından üzerine bir

⁹⁹ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 50; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/206-208; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/532.

¹⁰⁰ Örneğin; el-Heyetü'l-amme li'l-kitâb Kahire, nesh tarihi: 1305/1887; Ezheriyye nüshası, Medine Câmîatü'l-İslâmiyye kütüphanesi nr: 37/7187; el-Haramu'l-Mekkî kütüphanesinin nüshası nr: 3781/331 fıkıh. (Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/265).

¹⁰¹ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 191; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/263-265; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/532.

¹⁰² Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 211; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/532.

hâşiye de kaleme alınmıştır. Ayrıca, tarihsiz olarak altında Medâbîğî'nin hâşiyesi de bulunan Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye'ye ait bir baskısı da bulunmaktadır.¹⁰³

2. *el-Erba'ûn el-'adliyye/el-Erba'ûne Hadîsen fî'l-adli*: Heytemî, adalet ve âdil kişiyle ilgili hadisleri senetleriyle beraber cem etmiş ve Sultan Süleyman'a hediye etmiştir.¹⁰⁴

3. *el-Fetâva'l-hadîsiyye*: Eser, İbn Hacer el-Heytemî'ye sorulan soruların mecmuası olup ismi bilinmeyen bir talebesi tarafından derlenmiştir. Müellif söz konusu eserde verdiği fetvalara dayanak (delil) olarak sahih hadis kitaplarını; Tirmizî; Kurtubî; Beyhakî gibi hadis hafızlarını referans göstermiştir. Ayrıca kaynak olarak siyer, tarih ve terâcim kitaplarını da göstermiştir. Eser, ekseriyetle hadis konuları hakkında olmasının yanında tefsir, kıraat, akâid, usûlü fıkıh, ahlak ve siyer gibi ilimler sahasına giren konuları da içermektedir. Çok kere Mısır'da basılan eser, ilk olarak hicrî 1307 yılında basılmıştır. Ayrıca 1325, 1328 ve 1329 yıllarında da basılan bu eserin, 1409 (1989) yılında Mustafa el-Halebî matbaasında basılan yeni ve musavver bir baskısı da bulunmaktadır.¹⁰⁵

4. *Fethu'l-ilâh fî şerhi'l-Mişkât*: Eser, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb et-Tibrîzî'in (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-masâbih* adlı eserinin şerhidir. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye nr: 354 hadis bölümünde el-yazması halinde, 594 sayfadan oluşan bir nüshası bulunmaktadır. Ayrıca eser, 1091 (1680) yılında Muhammed el-Cevcerî tarafından neshedilmiştir.¹⁰⁶

1.2.2.5.4. Akaid-Kelâm Eserleri

1. *el-İ'lâm bi-kavâtî'i'l-İslâm*: Heytemî bu eserini 942 (1535) yılında Mekke'de ikamet ettiği esnada, vasisi tarafından mehri alınan ergen olmayan kadının mehriyle ve bir kimse hâkim dâhi olsa başkasına “Ey köpek, ey dinsiz” diye bilir mi? sorularına verdiği cevaptan (fetvadan) sonra telif etmiştir. Dolayısıyla eser, itikatla ilgilidir. Eser, hicrî 1325 yılında; 1398 yılında da *ez-Zevâcir'in* sonunda Mustafâ el-Bâbî el-Halebî

¹⁰³ Seyfî, *Nefâisü'd-dürrer*, 46; Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 395; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/190, 191.

¹⁰⁴ Mustafâ b. Abdillâh Hâcî Halife, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Thk. Muhammed Şerefüddin Yaltakâyâ, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, t.y.), 1/57; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/196.

¹⁰⁵ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 207, 208, Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/187-189.

¹⁰⁶ Seyfî, *Nefâisü'd-dürrer*, 45; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/184-186.

matbaasında üçün baskı olarak ve 1407 (1978) yılında tahkiksiz olarak Beyrut/Lübnan, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye tarafından yeni baskıyla basılmıştır.¹⁰⁷

2. *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*: Büyük günahlar ve hükümleriyle ilgili olan eser, 953 (1547) yılında telif edilmeye başlanmıştır. Kitap; bir mukaddime, dört yüz altmış yedi günahın zikredildiği kısım ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimedede va'd ve va'îd ile ilgili pek çok hadis zikredilmiştir. Büyük günahlar, zâhir ve bâtın olarak iki kısma ayrılmış. Hâtime ise tevbenin fazileti ve ilgili hususları; haşr, hesap ve şefaât konularını; cehennem; cennet ve nimetlerini kapsamaktadır. Çok kere basılan eserin; Mısır, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1398 (1978) ve Lübnan, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1407 (1987) gibi baskıları bulunmaktadır. Ayrıca eser, Abdullah b. Ömer b. Abdillâh Bâcemâl (ö. 1018/1609) tarafından ihtisar edilmiştir.¹⁰⁸

3. *es-Savâ'iku'l-muhrika*: 950 (1544) yılında tamamlanan eser, Hulefâ-yi Râşidîn'in halifeliklerinin meşruiyetini ispatlamak ve Şîa'nın konu hakkındaki görüşlerini tenkit etmek için yazılmıştır. Nûrullah et-Tüsterî *es-Savârimü'l-muhrika* ve Muhammed el-Murtazâ *el-Bihârü'l-muğrika* adıyla esere birer reddiye kaleme almışlardır. Eserin Bulak 1290; Kahire 1292, 1307-1308, 1312, 1324, 1341, 1375, *Tathîrû'l-cenân ile birlikte*; Lahor 1895 baskıları bulunmaktadır. Ayrıca eser, 1385 (1965) yılında Abdülvehhâb Abdüllatîf tarafından Kahire'de; 1417 (1997) yılında da iki cilt olarak Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât tarafından yayımlanmıştır.¹⁰⁹

4. *Tathîrû'l-cenân ve'l-lisân 'ani'l-huṭûr ve't-tefevvüh bi-selbi Mu'âviye b. Ebî Süfyan*: Muâviye b. Ebî Süfyan'a sövmenin akaid yönünden tehlikesini açıklamak için yazılan eserin Kahire 1290, 1292, 1303, 1307-1308, 1312, 1324, 1375 (1955), *es-Savâ'iku'l-muhrika*'nın kenarında; Kahire 1328, *ez-Zevâcir*'in kenarında; Beyrut 1405 (1965) gibi baskıları bulunmaktadır.¹¹⁰

4. *el-Kavlü'l-muhtasar fî 'alâmâti'l-Mehdî el-Muntazar*: Adından da anlaşıldığı üzere Mehdî hakkında olan eserin (nşr. Muhammed Zeynhüm-Muhammed Azeb) Kahire

¹⁰⁷ Hâcî Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/128; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/270-272.

¹⁰⁸ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 58; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/273-274.

¹⁰⁹ Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir*, 395; Hâcî Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/183; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁰ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 63; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

1407 (1987); (nşr. Mustafa Âşûr) Bulak 1987; (nşr. AAbdurrahman b. Abdullah et-Türkî) Kahire 1415 (1994) gibi baskıları bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu eser, Müşerref Gözcü tarafından *Beklenen Mehdi'nin alâmetleri* (Manisa 1985, 1986) adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.¹¹¹

1.2.2.5.5. Siyer, Biyografi ve Tarih Eserleri

1. *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*: Şemseddin eş-Şâmî'ye ait olan *'Ukûdü'l-cümân fî menâkıbî Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı kitaptan faydalanılarak kaleme alınan eser; 1303, 1304, 1305, 1311, 1322, 1326 yıllarında Kahire; 1403 (1983) yılında da Beyrut'ta basılmıştır. Ayrıca söz konusu eserin büyük bir kısmı Manastırlı İsmâil Hakkı tarafından (Mevâhibür-rahmân, İstanbul 1310); tamamı Ahmet Karadut tarafından *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam: İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri* (Ankara 1978, 1983) adıyla; Abdülvehhab Öztürk tarafından da *İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri* (Ankara 1978) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.¹¹²

2. *el-Cevherü'l-munazzam (muntazam) fî ziyâreti'l-kabri'l-mu'azzami'l-mükerrerem*: Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin hükmü ve âdâbı hakkında olan eserin Bulak 1279; Kahire 1309, 1320, 1331 baskıları bulunmaktadır.¹¹³

3. *Tuhfetü'z-züvvâr ilâ kabri'n-nebiyyi'l-muhtâr*: Adından da anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edenlerle ilgili olan eser, Seyid Ebû Ömer tarafından 1412 (1992) yılında Tanta'da neşredilmiştir.¹¹⁴

4. *ed-Dürri'l-mendûd fî's-salât ve's-selâm 'alâ sâhibi'l-makâmi'l-madmûd*: Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmekle ilgili olan eser, Haseneyn Muhammed Mahlûf tarafından 1380 (1961) yılında Kahire'de neşredilmiştir.¹¹⁵

¹¹¹ Seyfi, *Nefâisü'd-dürer*, 66; Limyâi, *İbn Hacer el-Heytemî*, 1/279-280.

¹¹² Seyfi, *Nefâisü'd-dürer*, 63; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹³ Seyfi, *Nefâisü'd-dürer*, 61; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁴ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 199; Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, 44, 45; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁵ Seyfi, *Nefâisü'd-dürer*, 61; Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 203; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

5. *Mevlidü'n-nebî*: Eserin Kahire 1323; (nşr. Ebü'l-Fazl el-Huveynî el-Eserî) Tanta 1411 (1990) baskıları bulunmaktadır. Ayrıca eser üzerine çeşitli şerhler de kaleme alınmıştır.¹¹⁶

6. *Mu'cem (Sebet)*: Biyografi türü olan eser, İbn Hacer el-Heytemî'nin kendilerinden hadis dinlediği hocalarının hayatlarını ihtiva etmektedir.¹¹⁷

1.2.2.5.6. Diğer Bazı Eserleri

1. *Tahrîrû'l-makâl fî âdâb ve ahkâm ve fevâ'id yahtâcü ileyhâ mü'eddibü'l-etfâl*: Eserin nşr. Muhammed Süheyl ed-Debs, Dımaşk-Beyrut 1407 (1987); Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Bulak 1407 (1987) baskıları bulunmaktadır.¹¹⁸

2. *en-Nuhabü'l-celîle fî'l-hutabî'l-cezîle*: Eser, 1290, 1310, 1324 yıllarında Kahire'de basılmıştır.¹¹⁹

3. *Esne'l-metâlib fî sîlati'l-ekârib*: Eser, Hasan Adülhamîd Hasan tarafından 1984 yılında Kahire'de neşredilmiştir.¹²⁰

4. *el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye*: Bûsîrî'nin *el-Kasîdetü'l-Hemziyye*'sinin şerhi olan eser, Hifnî tarafından üzerine *Enfesü nefâisi'd-dürer* adıyla bir hâşiye yazılmıştır. Eserin adı geçen hâşiye ile birlikte Bulak 1292; Kahire 1304, 1307, 1309, 1322, 1326 baskıları bulunmaktadır.¹²¹

1.3. ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Hayatı

1.3.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Tam adı, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî'dir. Künyesi, Ebû Abdillâh'tir. Daha çok

¹¹⁶ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 62; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁷ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 213; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁸ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 199; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹¹⁹ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 214; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹²⁰ Seyfî, *Nefâisü'd-dürer*, 59; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

¹²¹ Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 213; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", 19/533.

“Şemseddin” lakabıyla bilinen Remlî, “Cemâlüddin” ve “Cemâlü’r-Remlî” lakaplarıyla da anılmıştır. Günümüzde Remletü Benhâ diye bilinen, Mısır’da Menûfiye’ye bağlı küçük bir köy olan Remletülmenûfiye’ye nisbetle “Remlî” nisbesiyle anılmaktadır. Şemseddin er-Remlî’nin babası Şehâbeddîn er-Remlî de, “Remlî” nisbesiyle anıldığından dolayı kendisine “er-Remliyyu’s-Sağîr”, babasına ise “er-Remliyyu’l-Kebîr” denilmiştir.¹²² Ayrıca Mısır’daki Menûfiye iline bağlı olduğu için Menûfî, nesebi Ensâra dayandığı için Ensârî, Mısırlı olduğu için Mısırî ve Şâfiî mezhebine mensup olduğu için de eş-Şâfiî nisbeleriyle anılmıştır. Şâfiî mezhebindeki yetkinliğinden dolayı da Remlî, “eş-Şâfiîyyu’s-Sağîr” unvanıyla da şöhret bulmuştur.¹²³

1.3.1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Şemseddin er-Remlî’nin doğum tarihi ve doğum yeri hakkında iki görüş bulunmaktadır. Muhibbî ve Kâdirî gibi müellifler, doğum tarihi olarak 919 (1513) yılı Cemaziye’l-Evvel ayı; doğum yeri olarak da Remle köyünü verirler.¹²⁴ Fakat Remlî, öğrencilerinden İbnü’l-Kâsûha diye meşhur olan Ömer b. İbrâhim el-Hamevî ed-Dımaşkî’ye yazdığı icâzette belirttiği üzere 30 Cemâziyelevvel 917 (25 Ağustos 1511) tarihinde Kahire’de dünyaya gelmiştir.¹²⁵

Şemseddin er-Remlî, küçüklüğünden itibaren hocası ve babası olan Şihâbüddin er-Remlî’den dersler almaya başladı. Babası, başka hocalara pek ihtiyaç duymayacak şekilde kendisine fıkıh, hadis, tefsir, fıkıh usûlü, nahiv, meânî ve beyân gibi ilimlerde iyi bir eğitim verdi. Babasının öğrencilerinden olan Abdülvehhâb eş-Şa’rânî, babasının Remlî hakkında söylediği: “*Allah’a hamd olsun, Muhammed’i bazıları dışında Mısır’ın âlimlerine ihtiyaç duymayacak şekilde bıraktım.*” sözünü bazı talebelerinden işittiğini

¹²² Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 3/342; Faysal b. Abdillâh el-Hatîb, *Şeyhu’l-İslâm Muhammed er-Remlî hayâtuhû ve âsârüh*, (Kuveyt: Dâru’d-Diyâ’, 1438/2017), 31-39.

¹²³ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 3/342; Ahmet Özel, “Remlî, Şemseddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/565.

¹²⁴ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 3/347; Muhammed b. el-Heyb el-Kâdirî, *Neşrü’l-mesânî*, (Ribât: Dâru’l-Mağrib, 1397/1977) 1/56; Ziriklî, *el-‘Alâm*, 6/7.

¹²⁵ Necmüddin Muhammed b. Muhammed Gazzî, *Lütfu’s-semer ve katfu’s-semer*, Thk. Mahmûd eş-Şeyh, (Dimeşk: Vezâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdi’l-Kavmî, t.y.), 1/78; Hatîb, *Şeyhu’l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 43, 44.

ifade eder.¹²⁶ Remlî, babasının da hocası olan Zekerîyyâ el-Ensârî'den de küçük yaşta ders ve icazet almıştır.¹²⁷

1.3.1.3. Vefatı

Hayatını ilim ve ibadet ile işğal ederek bereketli ve uzun bir ömür yaşayan Şemseddin er-Remlî, seksen yedi yaşında 13 Cemâziyelevvel 1004 (14 Ocak 1596) tarihinde Cumartesi günü Kahire'de vefat etti. Damadı Zeynüddîn el-Âbidîn el-Bekrî tarafından cenaze namazı kıldırılan Remlî, Câmiu'l- Meydân denilen yere babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.¹²⁸

1.3.2. İlmî Kişiliği

1.3.2.1. Eğitimi

Başkasına pekte ihtiyaç duymayacak şekilde babasından tefsir, tarih, fıkıh, usûlî fıkıh, nahiv, sarf, meânî ve beyân ilimlerinde babasından dersler alan Şemseddin er-Remlî, babasının vefatından sonra Ezher Camii'nde dersler vermeye başladı. Derslerine babasının pek çok talebesi katılan Remlî; usûl, fûru, tefsir, hadis, nahiv, meânî ve beyân ilimlerini okuttu. Denildiği gibi, “*Babasının sonu, onun başlangıcı oldu.*”¹²⁹ Remlî, ayrıca Haşşâbiyye, Şer'î fiyye gibi medreselerde ders verdi. Hacca gittiği sıralarda Mekke'de ders okuttu. Kahire Şâfiî müftülüğüne tayin edildi.¹³⁰ Babası gibi o da, X. yüz yılın başında Mısır'daki şer'î ilimlerin riyasetini üstlendi.¹³¹ Remlî, tedris faaliyetini yürüterek babasından aldığı ilmî mirası kendisinden sonrakilere aldığı gibi hakkıyla aktardı.

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, Şemseddin er-Remlî hakkında şöyle demektedir: “*Şeyh, imâm, âlim, allâme, muhakkik, ilim ve güzel ahlak sahibi, razı olunan amel sahibi, hocamız Şeyh Şihâbuddin er-Remlî'nin oğlu, efendim Muhammed'e onu omuzumda*

¹²⁶ Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, (Kahire: Mektebetu's-Sakâfe, 1426/2005), 87.

¹²⁷ Gazzî, *Kevâkibu's-sâire*, 1/201; Özel, “Remlî, Şemseddin”, 34/565.

¹²⁸ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, 88; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 147.

¹²⁹ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, 87; Muhammed Muhammed Ali el-Estal, *Kavâidu'l-fikhiyye inde'r-Remlî fî kitâbihi Nihâyetü'l-muhtâc* (Doktora tezi, Trablus Üniversitesi, 1442/2020), 53.

¹³⁰ Özel, “Remlî, Şemseddin”, 34/565.

¹³¹ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 2/120.

taşıırken ki vakitten bu vakte kadar arkadaşlık ettim. Onda dinine zarar verecek bir şey görmedim. Çocuklarla oynamazdı. O, dindar, takva ve kendini kötülüklerden koruyan olarak büyüdü.”¹³² Ayrıca Şevkânî de Remlî’yi şöyle tavsif eder: “Kesinlikle Remlî, ilmî problemlerin/müşküllerin kilidini açan, ilimlerden kaybolan eserleri ihya eden, kayıtsız muhakkiklerin allâmesi ve ittifakla müdekkiklerin en iyi anlayanıdır.”¹³³ Mısır halkı da, Remlî’nin dindarlığı ve güzel ahlakı hakkında ittifak ettiği gibi onu kendileri için fetva verme mercii olarak da kabul etmişlerdi.¹³⁴

Babası gibi Remlî de, tasavvuf ehli hakkında da tam/olumlu bir itikada sahipti. Onların hakkında kendisine sorulan sorulara en güzel şekilde cevap verirdi. Örneğin; bazı kıskanç kişiler, kendisine Şa‘rânî’nin mutlak içtihat yapma seviyesine ulaştığı iddiasında olduğunu ve bazı insanların ise bu zamanda bu seviyeye ulaşmayı inkâr ettiklerini sormaları üzerine şöyle cevap vermiştir: “Bunun, içinde bulunduğu bir kitap ya da buna dair adil bir şahit getirin.”¹³⁵

Devrinin önde gelen uleması arasında yer alan Şemseddin er-Remlî, ilmî yetkinliğinden dolayı “Şâfiîyu’s-Sağir (Küçük Şâfiî)” diye anılmıştır. Bazı âlimler tarafından, X. (XVI.) asrın müceddidi olarak da nitelenmiş olsa da Muhibbî, Remlî’nin önemli âlim ve hocaların hocası olduğunu; fakat methinde aşırılığa gidildiğini belirtir.¹³⁶ Remlî, ilmî yetkinliğe kavuşuncaya kadar babası yanı sıra, farklı ilimlerde farklı âlimlerden dersler almış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

1.3.2.2. Hocaları

1. Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî (ö. 926/1520).

2. Şehâbeddin Ahmed er-Remlî el-Menûfî (ö. 957/1550): Şemseddin er-Remlî’nin babası ve devrin tanınmış Şâfiî fakihlerden olan Şehâbeddin er-Remlî, Zekeriyyâ el-Ensârî’nin öğrencisi olup kendisinden çok yararlanmıştı. Kendisine tedris ve iftâ izni vermenin yanında Zekeriyyâ el-Ensârî, hayatında ve ölümünden sonra

¹³² Şa‘rânî, *Tabakâtu’s-suğrâ*, 86, 87.

¹³³ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/102.

¹³⁴ Kâdirî, *Neşrü’l-mesânî*, 1/56.

¹³⁵ Şa‘rânî, *Tabakâtu’s-suğrâ*, 87, 88.

¹³⁶ Özel, “Remlî, Şemseddin”, 34/565.

kitaplarını tashih etme yetkisini de kendisine vermiştir. Şehâbeddin er-Remlî, 957 (1550) yılında Kahire’de vefat etmiştir.¹³⁷

3. Burhânüddin b. Ebî Şer‘î f (ö. 921-923/1515-1517): Şâfiî âlimlerden olup verâ ve zâhidane bir kişiliğe sahipti. Yöneticilere gidip gelmezdi. Kudüs’te bir sabun imalathanesi vardı ve geçimini onunla sağlardı. Hakkı söyler, iyiliği emreder ve hiç kimseden çekinmezdi. Sultan Gavri bir olayda kendisine ters düştü ve ondan sonra iflah olmadı. İnsanlar, Sultan Gavri’nin sahip olduğu her şey onun bereketiyledir, derlerdi. Hicrî 921-923 yılları civarında vefat etti.¹³⁸

4. İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Neccâr (ö. 972/1564): Hanbelî fakihi olup 898 (1392) yılında Kahire’de doğdu. Dinî ilimlerde, özellikle de fıkıh, usûl ve Arap dili gramerinde kendini yetiştirerek yaşadığı dönemde Hanbelî mezhebinin en önde gelen şahsiyetlerinden biri oldu. 18 Safer 972 (25 Eylül 1564) tarihinde vefat etti. Kahire’deki Türbetülmücâvirîn’de Şemseddin el-Alkamî’nin kabri civarında, Zeynüddin el-İrâkî’nin mezarına yakın bir yere defnedildi.¹³⁹

5. Yahyâ b. İbrâhîm ed-Demîrî el-Kâhirî el-Mâlikî (ö. 939/1532): Mâlikî fakihlerden olup Şerefüddin İakabıyla anılmaktadır. Kadı’l-kuddâtlık makamına getirilen Demîri, faziletli ve adaletli bir kişiliğe sahip olup hicrî 939 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁰

6. Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî et-Tarâblusî (ö. 922/1516): Hanefî fakihlerden olup 853 (1449) yılında Trablusşam’da dünyaya geldi. Kadılık görevine tayin edilen hocası Şerefeddin İbn İd’in (Mûsâ b. Ahmed el-Aclûnî ed-Dımaşkî) ile Kahire’ye yerleşti. İlmî yetkinliği ve saygın kişiliği yanında Türkçe de bilmesinden dolayı Memlûk yöneticileri katında önemli bir yer edindi ve Kaçmâziyye Medresesi’nin meşihatına getirildi. 915 (1510) yılında hacca giden Trablusî, bir müddet Mekke’de kaldıktan sonra döndüğü Kahire’de 14 Zilkade 922 (9 Aralık 1516) tarihinde vefat etti ve Karâfe Kabristanı’na defnedildi.¹⁴¹

¹³⁷ Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâire*, 2/120, 121.

¹³⁸ Şa‘rânî, *Tabakâtu’s-suğrâ*, 27, 28.

¹³⁹ Ferhat Koca, “İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/170, 171.

¹⁴⁰ Hatîb, *Şeyhu’l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 58.

¹⁴¹ Abdullah Kahraman, “Trablûsî, Burhâneddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/292.

7. Sa‘düddin ez-Zehebî (ö. 921-923/1515-1517): Şâfiî âlimlerden olan Zehebî, güzel ahlaklı olup çokça Kur’an okurdu. Çarşıdan pazardan ihtiyaçlarını kendisi temin eder sadaka kabul etmezdi. Hicrî 920 gibi vefat etti ve Babu’n-nasr’ın dışına defnedildi.¹⁴²

1.3.2.3. Talebeleri

1. Nâsırüddin Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö. 966/1559): Vaktini Kur’ân okuma, namaz kılma ve insanlara ilim öğretmeyle geçiren Tablâvî, akranlarının vefatından sonra ilimlerdeki riyasete sahip olmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis, usûl, meânî, beyân, hesap (matematik), mantık, kelam ve tasavvuf ilimlerinde mahirdi. Hocası Zekeriyâ el-Ensârî gibi o da dünyaya tamah etmezdi.¹⁴³

2. Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî el-Mısırî (ö. 994/1586): Şâfiî fıkıh ve Arap grameriyle ilgili eserler hakkında kaleme aldığı şerhlerle tanınan İbn Kâsım el-Abbâdî, hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Mısır’da yetişip, Nâsırüddin Muhammed el-Lekânî, Şehâbeddin el-Burullusî Kutbüddin Îsâ es-Safevî ve Şemseddin er-Remlî gibi âlimlerinden ilim tahsil etti. Muhammed b. Dâvûd el-Makdisî ve onun gibi birçok öğrenci yetiştirdi. Bazı kaynaklara göre, 1586 yılında Medine’de; bazı kaynaklara göreyse Mekke’de vefat etmiştir.¹⁴⁴

3. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622): 952 (1545) yılında Kahire’de doğan Münâvî, büyük dedesi Şehâbeddin Ahmed, Tunus’taki Haddâde köyünden Mısır’daki Münyeti Benî Hasîb’e gelip yerleştiğinden Haddâdî ve Münâvî/Münevî nisbeleriyle anılmıştır. Ayrıca Kâhirî ve Şâfiî nisbeleriyle de anılmaktadır. Küçük yaşta Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlediği gibi hadis, fıkıh ve nahiv gibi ilimlere dair bazı metinler de ezberledi. Babasından Arap diline dair ilimleri okuyan Münâvî, en çok kendisinden fayda gördüğü hocası Şemseddin er-Remlî, Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî ve Muhammed b. Ali el-Bekrî gibi âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf dersleri aldı. Müctehit hâfızların sonuncusu kabul edilen Münâvî, hadiste ve “zamanın Şâfiîsi” diye anılacak kadar fıkıhta, söz sahibi olduğundan mezhebinin

¹⁴² Şa‘rânî, *Tabakâtu’s-suğrâ*, 31.

¹⁴³ Şa‘rânî, *Tabakâtu’s-suğrâ*, 77, 78; Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâire*, 2/32; İbnü’l-‘Îmâd; *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/506-507.

¹⁴⁴ Ali Bardakoğlu, “Abbâdî, İbn Kâsım”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/15.

tercihlerine aykırı da olsa daha sahih gördüğü hadisleri belirtmekten geri kalmadı. 23 Safer 1031'de (7 Ocak 1622) Kahire'de vefat etti ve bugün Zâviyetü'l-Münâvî diye bilinen yere defnedildi.¹⁴⁵

4. Nûreddin el-Halebî (ö. 1044/1635): 975 (1567-68)Kahire'de dünyaya geldi. Yıllarca Şemseddin er-Remlî'nin derslerine devam eden Halebî, Muhammed el-Bekrî, Nûreddin ez-Zeyyâdî, Şehâbeddin Ahmed b. Kâim el-Abbâdî gibi Şâfiî âlimlerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Sâlihiyye Medresesi'nde müderrislik yapan Halebî, ilmiyle âmil, güzel ahlâklı ve çalışkan bir kişiliğe sahip olup hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdi. 29 Şâban 1044'te (17 Şubat 1635) vefat etti ve Mücâvirîn Kabristanı'na defnedildi.¹⁴⁶

5. Nûreddin Ali b. Yahyâ ez-Zeyyâdî (ö. 1024/1615-1616): Allâme, önder ve hüccet olarak kabul edilen Zeyyâdî, Mısır'daki mütebahhir âlimlerin sonuncusu kabul edilmektedir. Şemseddin er-Remlî yanı sıra dönemindeki âlimlerden dersler aldı. Doksan yıl yaşayan Zeyyâdî, hicrî 1024 yılında Mısır'da vefat etti.¹⁴⁷

6. Nûreddin el-Üchûrî (ö.1066/1656): 967 (1560) veya 975 (567-68) yılında Mısır'ın Kalyûbiye vilayetine bağlı Üchûrülverd köyünde dünyaya geldi. Şemseddin er-Remlî, İbn Kâsım el-Abbâdî, Nûreddin Ali b. Ebû Bekir el-Karâfi, Bedreddin el-Karâfi, Osman b. Ali b. Muhammed el-Gazzî, Sâlim b. Abdullah es-Senhûrî ve Muhammed Abdürraûf el-Münâvî gibi âlimlerden Arap dili, fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, tefsir, belâgat, mantık ve tasavvuf dersleri aldı. Yerli ve yabancı talebeler, verdiği fıkıh, hadis ve tasavvuf derslerine büyük ilgi gösterdiler. Öğrencileri arasında ilk Ezher şeyhi Haraşî, Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, Nûreddin eş-Şebrâmellisî, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ gibi âlimler bulunmaktadır. Hiç evlenmeyen Üchûrî, 2 Cemâziyelevvel 1066'da (27 Şubat 1656) Kahire'de vefat etti ve İhvetü seyyidînâ Yûsuf adıyla bilinen meşhed civarındaki aile kabristanına defnedildi.¹⁴⁸

¹⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/571.

¹⁴⁶ Cevat İzgi, "Halebî, Nûreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/232.

¹⁴⁷ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 102.

¹⁴⁸ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Üchûrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/274.

7. Şehâbeddin el-Kalyûbî (ö. 1069/1659): Kahire yakınında bulunan Kalyûb köyünden olan el-Kalyûbî, Şemseddin er-Remlî ve Nûreddin el-Halebî'den dersler aldı. Akranları tarafından Şâfiî fıkıhındaki yetkinliğinden dolayı “Küçük Şâfiî” diye tanındı/anıldı. Ezher âlimlerinden olan Kalyûbî'nin talebeleri arasında İbrâhim b. Muhammed el-Birmâvî ve Ahmed b. Muhammed el-Bennâ gibi âlimler vardır. 27 Şevval 1069 (18 Temmuz 1659) tarihinde vefat etti.¹⁴⁹

8. Şehâbeddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659): 977 (1569-70) yılında Kahire yakınında bulunan Seryâkûs kasabasında doğdu. Hafâcî nisbesini soyunun uzandığı Hafâce kabilesinden almaktadır. İlk bilgilerini devrinin Sîbeveyhi'si dediği dayısı Ebû Bekir eş-Şenevânî'den alan Hafâcî, akabinde dinî ve edebî ilimleri öğrendi. Şemseddin er-Remlî, Zekeriyâ el-Ensârî ve hadis hâfızı İbrâhim el-Alkamî gibi dönemin âlimlerinden hadis ve fıkıh dersleri alarak icâzet aldı. Ömrünün son kısmını eser yazmakla geçiren Hafâcî, 12 Ramazan 1069 (3 Haziran 1659) tarihinde Kahire'de vefat etti.¹⁵⁰

9. İbrâhîm b. Ali es-Sa'dî el-Hamevî İbnü'l-Kâsûha (ö. 1011/1602): Salih bir zat olan İbnü'l-Kâsûha, ticaret için Kahire'ye gidip gelir, elinin emeğiyle geçinirdi. Kahire'de Şemseddin er-Remlî'yle karşılaşp kendisinden ilim aldı. Hicrî 1011 yılında vefat etti.¹⁵¹

10. Ahmed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şevberî el-Mısırî (ö. 1066/1655): Hadis, fıkıh, tasavvuf ve nahiv ilimlerinde öncü kabul edilen Şevberî, dönemin Hanefî mezhebinin şeyhi/üstadı olarak görülmekteydi. Ebû Hanîfetü's-Sağîr/Küçük Ebû Hanife lakabıyla anılan Şevberî, hicrî 1066 yılında vefat etti.¹⁵²

1.3.2.4. Mezhebi

İtikatta Eş'arî ekolüne bağlı olan Şemseddin er-Remlî, itikâdî konularda aşırılıktan uzak mutedil bir düşünceye sahip olmuştur. Bu durum, eserlerinde ve verdiği fetvalarında açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin; *Nihâyetü'l-muhtâc* adlı eserinde

¹⁴⁹ Cengiz Kallek, “Kalyûbî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/270

¹⁵⁰ Ali Şakir Ergin, “Hafâcî, Şehâbeddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/72.

¹⁵¹ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 99.

¹⁵² Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 111.

Allah'ın sıfatlarına değinirken “nüzul” “yed” ifadelerini tevil etmiş¹⁵³ ve Esmâu'l-hüsnâ'nın tevkîfî olduğunu ifade etmiştir. Kabir azabı ve nimetinin sabit olduğunu ve büyük günah işleyen kimsenin küfre düşmediğini belirtmiştir. Bunların yanında, eserlerinde Eş'arî mezhebinin hak ve ehl-i sünnet çerçevesinde olduğunu kabul etmiştir.¹⁵⁴

Şemseddin er-Remlî, amelde ise Şâfiî mezhebine mensuptur. Yazdığı eserleri, verdiği fetvaları ve hayatını anlatan biyografi kitaplarında Şâfiî mezhebine nisbet edilmesi bunu açık bir şekilde göstermektedir.¹⁵⁵

1.3.2.5. Eserleri

1.3.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri

1. *Şerhu Varakâti'l-usûl*: Usûl-i fıkha dair olan eser, Hadramevt Ahkâf kütüphanesi fihristçileri tarafından nr. 828 olarak Şemseddin er-Remlî'ye nisbet edilmektedir.¹⁵⁶

1.3.2.5.2. Fıkıh Eserleri

1. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*: İmâm Nevevî'nin *Minhâc*'ının şerhi olan eser, Şemseddin er-Remlî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı eserleri içerisinde en önemlileridir. Fetva ve tercih hususunda Şâfiî müteahhirîn âlimler nezdinde meşhur ve muteberdir. Dokuz buçuk yıl gibi bir sürede yazılan eserin telifine, 963 (1556) yılında başlanmış ve 973 (1566) yılında tamamlanmıştır.¹⁵⁷ Bu eserinde babasının görüş ve fetvalarından çokça yararlanan Şemseddin er-Remlî, gereksiz ayrıntılara yer vermediğini, Şâfiî ve talebelerinin görüşleriyle müteahhirîn âlimlerin esas aldığı görüşleri açıkladığını ve müftüler için temel kaynak olduğunu belirtir.¹⁵⁸ Daha sonraki Şâfiî kaynaklarında da

¹⁵³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamze er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1435/2014), 2/83, 3/259.

¹⁵⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 1/26, 27, 2/270, 302; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî*, 85.

¹⁵⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/342; Özel, “Remlî, Şemseddin”, 34/565.

¹⁵⁶ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 140.

¹⁵⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/343; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 121-123.

¹⁵⁸ Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 1/16, 17.

hem baba hem oğul Remlî'nin görüşlerine sıkça atıfta bulunulduğu görülmektedir. Ayrıca, Yemen ve Hicaz'ın bazı bölgeleri dışında Şâfiî fikhının makbul (muteber) kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹

Bu şerhin önemine binaen müteahhir Şâfiî âlimler tarafından üzerine hâşiyeler kaleme alınmıştır. O hâşiyelerden bazıları şunlardır:

1. Hâşiyetü Şeyh Ali Şebrâmellisî (ö. 1087/1676).
2. Hâşiyetü Şeyh Ahmed er-Reşîdî el-Mağribî (ö. 1096/1684).
3. Hâşiyetü Şeyh Ali ez-Ziyâdî (ö. 1024/1615).
4. Hâşiyetü Şeyh Muhammed et-Tâifî (ö. 1052/1642).
5. Hâşiyetü Şeyh Süleymân el-Cemel (ö. 1204/1789).
6. Hâşiyetü Şeyh Hâlid eş-Şehrezûrî (ö. 1242/1826).
7. Hâşiyetü Şeyh Muhammed el-İmbâbî (ö. 1313/1895).¹⁶⁰

Eserin Nûreddin eş-Şebrâmellisî ve Ahmed b. Abdürrezzâk el-Mağribî er-Reşîdî'nin hâşiyeleriyle sekiz cilt olarak Bulak 1292; Kahire 1286, 1304, 1357, 1389 (1969), 1404 (1984) baskıları bulunmaktadır.¹⁶¹ Elimizde sekiz cilt olarak Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1435 (2014) baskısı bulunmaktadır. Çalışmamızda bu baskıyı esas aldık.

2. *Gayetü'l-beyân fî şerhi Zübedi İbn Reslân*: Şâfiî fikhında meşhur metinlerden olan İbn Reslân er-Remlî'ye ait *Safvetü'z-zübed* adlı manzum eserin şerhi olan bu eser, Şemseddin er-Remlî'nin büyük babasının (dedesinin) aynı esere şerh olarak yazdığı *Fethu'r-rahmân bi-şerhi Zübedi İbn Reslân* adlı şerhin özetidir. Eserin bazı kaynaklarda *Ğayetü'l-beyân şerhu zübedi'l-keîlâm* diye adlandırılması ise hatalıdır. Çok defa basılan eserin bazı baskıları şunlardır: İki cilt olarak kenarında Ahmed b. Hicâzî el-Feshî'nin aynı esere yazdığı *Mevâhibü's-samed* adlı şerhle birlikte, Bulak 1291; Kahire: el-Meymeniyye 1305, 1379; thk. Hâlid Abdulfettâh Ebû Süleymân Müessesetü'l-kutubi's-sekâfiye, 1414;

¹⁵⁹ Ahmet Özel, "Remlî, Şemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/565, 566.

¹⁶⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, (el-İmârâtü'l-Arabiyye: el-Mecme'u's-Sekâfi, 1425/2004), 3/1926.

¹⁶¹ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 123; Özel, "Remlî, Şemseddin", 34/566.

nşr. Hâlid Abdülfettâh Şibl, Beyrut 1991; nşr. Ahmed Abdüsselâm Şâhin, Beyrut 1414 (1994).¹⁶²

3. *Gayetü'l-merâm fî şerhi Şürûti'l-me'mûm ve'l-imâm*: Babasının imam ve cematla ilgili hükümlere dair kaleme aldığı *Şürûti'l-me'mûm ve'l-imâm* adlı manzumesinin şerhidir. Söz konusu eser, Abdülmuhsin b. Abdillâh b. Dehîş tahkikiyle Mektebetü'l-esediyye tarafından Mekke'de hicrî 1425 yılında basılmıştır. Ayrıca, Müsâid b. Kâsım el-Fâlih tarafından da 1413 (1993) yılında Riyad'da neşredilmiştir.¹⁶³

4. *Fetâva'r-Remlî*: Eser, Şemseddin er-Remlî'nin fıkıh ve diğer bazı konulardaki fetvalarının mecmuasıdır. Şehâbeddin Ahmed b. Abdülfettâh el-Melvî, Şeyh Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Hakîm el-Ehsâî ve Şeyh Muhammed b. Sa'd gibi âlimlerce ihtisar edilen eserin, birden fazla el yazma nüshası bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr: (67) 1038.

2. Tahran, Kuliyetü'l-ilâhiyât, nr: 2/177.

3. Halep, Mektebetü'l-evkâf, nr: 509/1749.¹⁶⁴

5. *Şerhu'l-İzâh/el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Menâsiki'n-Neveviyye*: Nevevî'nin *el-İzâh*'ının şerhi olan eser, müellif tarafından hicrî 991 yılında Mekkede bulunduğu bir esnada telif edilmiştir. Eserin Kahire, Mektebetü'l-Ezheriyye, nr: 1015/8707 ve Kahire, Mektebetü Mesci's-Seyyide Zeyneb, nr: 2680 el yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁶⁵ Söz konusu eser, Abdullah b. Muhammed el-Hamîd tarafından doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.¹⁶⁶

6. *'Umdetü'r-râbih fî ma'rifeti't-tarîki'l-vâzih*: Ahmed ez-Zâhid'e ait olan *et-Tarîku'l-vâzih* adlı kitabın şerhi olan eser, el yazması olup hala basılmamıştır. Eserin kütüphanelerde birden fazla nüshası bulunmaktadır. O nüshalardan bazıları şunlardır:

¹⁶² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/344; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 125-127; Özel, "Remlî, Şemseddin", 34/566.

¹⁶³ Ziriklî, *el-'Alâm*, 6/7; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/344; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 127, 128; Özel, "Remlî, Şemseddin", 34/566.

¹⁶⁴ Gazzî, *Lütfu's-semer ve katfu's-semer*, 1/80, 81; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 138-140.

¹⁶⁵ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 129.

¹⁶⁶ Söz konusu tez: Abdullah b. Muhammed el-Hamîd, *el-Ğurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Menâsiki'n-Neveviyye li Muhammed b. Ahmed er-Remlî tahkiken ve dirâse*, (Riyad: İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1442/2020).

1. Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, nr: 179.
2. Kahire, Ezher Ktp., nr: 8512/1000.
3. İskenderiyye, Mektebetü'l-beladiyye, nr: 297/c.¹⁶⁷

Şemseddin Muhammed b. Dâvûd el-Înânî tarafından bu şerh üzerine bir hâşiye yazılmıştır. Söz konusu hâşiye Hidiviyye Ktp., nr. 1696'da bulunmaktadır.¹⁶⁸

7. *el-Fevâ'idü'l-merziyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye*: Eserin, tedris için mutemed fıkıh metinlerinden Abdullah Bâ Fazl el-Hadramî'ye ait olan *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye*'nin ya da muhtasarının şerhi olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Muhibbî,¹⁶⁹ Bâ 'Alevî,¹⁷⁰ ve Ahmet Özel söz konusu şerhin Hadrâmî'nin *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye*'nin muhtasarı olan *el-Muhtasaru's-sağî*'rin şerhi olduğu görüşündeler. Eserin, bu şekilde Cidde 1408 (1988) baskısı da bulunmaktadır.¹⁷¹ Şemseddin er-Remlî'nin hayatını ve eserlerini kaleme alan Faysal b. Abdillâh el-Hatîb ise, *el-Fevâ'idü'l-merziyye*'nin *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye*'nin şerhi olduğunu ve Remlî'nin hayatına ve eserlerine dair kaleme aldığı eserin yazım tarihine kadar da söz konusu şerhin mahtûta (el-yazması) olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da eserin ismini; el yazması hakkında olan fihristlerde sabit olmasını ve *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye*'nin muhtasardan daha şöhret bulduğunu gösterir. Örnek kabilinden şu el yazma nüshalarını verir: Basra, Abbasiyye Ktp., nr. 16; Hadramevt, Ahkaf Ktp., nr. 968; Cidde, Melik Abdülaziz Üniversitesi Ktp., nr.1/863.¹⁷²

8. *el-Mevâhibu's-seniyye fî şerhi'l-Behceti'l-verdiyye*: Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin Şâfiî mezhebinde meşhur olan *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı manzum metnin şerhi olan eser, mahtût haldedir. Eserin Hadramevt, Ahkâf Ktp., nr. 1091; Kahire, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye nr. 790 ve Kahire, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye nr. 1062 nüshaları bulunmaktadır.¹⁷³

¹⁶⁷ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 131, 132.

¹⁶⁸ Özel, "Remlî, Şemseddin", 34/566.

¹⁶⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/344.

¹⁷⁰ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed eş-Şelî Bâ 'Alevî, *'İkdu'l-cevâhir ve'd-dürer fî Ehbâri'l-karni'l-hâdi 'aşer*, Thk. İbrâhîm Ahmed el-Makhufî, (San'a: Mektebetü Terîm el-Hadîse-Mektebetü'İrşâd, 1424/2003), 27.

¹⁷¹ Özel, "Remlî, Şemseddin", 34/566.

¹⁷² Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 132, 133.

¹⁷³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/343; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 134.

9. *Şerhu'l-Menâsiki'd-Duleciyye*: Eser, Şemseddin er-Remlî'nin talebesi olan Süleymân ed-Dulecî'ye ait ve hac menasiki hakkında olan manzumenin şerhi olup gayrı matbudur.¹⁷⁴

1.3.2.5.3. Diğer Bazı Eserleri

1. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*: İbn Âcurrûm'un nahiv ilmine dair eseri üzerine kaleme alınan eser, matbû değildir. Eserin Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, nr. 438; Ezher Ktp., nr. 26282, 41036 el yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁷⁵

2. *Tuhfetü'l-behiyye fî şerhi'l-Akîdeti'l-Hüzeliyye*: Gayrı matbu olan eserin Kahire, Ezher Ktp., nr. 3191/Zekî/41133, nr. 3205/Zekî/41147 iki el yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁷⁶

3. *Şerhu Hediyeti'n-nâsîh ve hızbî'l-felâh*: Eserin Dimeşk, Zâhiriyye Ktp., nr. 1426/Tasavvuf/144 nüshası bulunmaktadır.¹⁷⁷

4. *Hâşiye 'ale's-Şifâ: Kâdî İyâz el-Mâlikî'ye ait olan eş-Şifâ'nın hâşiyesi olan eserin Riyad, Melik Faysal araştırma ve inceleme merkezi nr. 05526 nüshası bulunmaktadır.*¹⁷⁸

5. *Fethu'l-meliki'l-ma'bûd bi-şerhi'l-'Unkûd*: Eser, Ebû Abdillâh el-Mûsılî el-Halîlî'ye (ö. 735/?) ait olan *el-'Unkûd* adlı nahve dair manzumesinin şerhi olup gayrı matbudur.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Gazzî, *Lütfu's-semer ve katfu's-semer*, 1/81; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 130.

¹⁷⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/344; Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 143; Özel, “Remlî, Şemseddin”, 34/566.

¹⁷⁶ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 141.

¹⁷⁷ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 141.

¹⁷⁸ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 141, 142.

¹⁷⁹ Hatîb, *Şeyhu'l-İslâm Muhammed er-Remlî*, 142.

1.4. HATİB EŞ-ŞİRBİNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.4.1. Hayatı

1.4.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Tam adı, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhîrî'dir. Bazı kaynaklarda babasının adı, Abdurrahman ve Muhammed olarak geçse de kendisi *es-Sirâcü'l-münîr*¹⁸⁰ adlı tefsirinin sonunda babasının adını Ahmed olarak vermektedir.¹⁸¹ “Şemsüddîn” lakabıyla anılan Şîrbînî, Kahire'ye gitmeden önce köyü olan Şîrbîn'de hutbe irad ettiği için de “el-Hatîb” lakabıyla da şöhret bulmuştur. Mısır'ın Garbiye vilayetine bağlı olan Şîrbîn köyünde dünyaya geldiği için “Şîrbînî”, Şâfiî mezhebine mensubiyetinden dolayı “Şâfiî”, nahiv ilmindeki yetkinliğinden “en-Nahvî” ve Kahire'de ikamet ettiği içinde “el-Kâhîrî” nisbeleriyle anılmıştır.¹⁸² Künyesi hakkında ise kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

1.4.1.2. Doğumu ve Yetiştmesi

Mısır'ın Garbiye/Dekahliye vilayetine bağlı Şîrbîn köyünde doğan Hatîb eş-Şîrbînî'nin doğum tarihi ve ailesi hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Ancak kendilerinden ders aldığı hocalarının vefat tarihlerine¹⁸³ bakıldığında X. asrın ilk çeyreğinde dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Aynı şekilde, yetiştmesi hakkında da kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Fakat Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi daha erken vefat eden hocalarının vefat tarihlerinden ve yerlerinden, Kahire'de yetiştği sonucu çıkarılmaktadır/tahmin edilmektedir.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âneti 'alâ ma'rifeti ba'zi me'ânî kelâmi rabbîna'l-hakîmi'l-habîr*, (Bulak: Mabaatu Bulak el-Emîriye, 1285), 4/619.

¹⁸¹ Ali Hakan Çavuşoğlu, “Şîrbînî, Hatîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/189.

¹⁸² Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 3/72; İbnü'l-İmâd; *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/561; Ziriklî, *el-'Alâm*, 6/6; Sakîl b. Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 49, 50; Çavuşoğlu, “Şîrbînî, Hatîb”, 39/189.

¹⁸³ Örneğin; hocaları içerisinde vefat tarihi daha önce olan Zekerîyyâ el-Ensârî 926/1520 yılında vefat etmiştir. (Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 51).

¹⁸⁴ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 51.

¹⁸⁵ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 51.

Küçük yaşlarda Kur'an'ı hıfzeden Şirbînî, 926'dan (1520) önceki bir tarihte ilim tahsili için Kahire'ye gitmiştir. Zekerîyyâ el-Ensârî ve Şehâbeddin er-Remlî gibi dönemin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Fıkıh, tefsir ve Arap dili alanlarında kendini iyi yetiştiren Hatîb eş-Şirbînî, fıkıh ilminde daha çok Şehâbeddin er-Remlî'den istifade etmiştir. Hocalarından tedris ve fetva icâzeti alan Şirbînî, onlar hayattayken ders ve fetva vermeye de başlamıştır.¹⁸⁶

Şirbînî, 959 (1552) ve 961 (1553-54) yıllarının başında iki defa Medine'ye gitmiştir. Her iki gidişte de, yıl boyunca orada kalmış ve hac ibadetini ifa ettikten sonra Kahire'ye dönmüştür. 962 (1555) yılında Bîmâristânü'l-Mansûrî Külliyesi'ne (el-Mâristânü'l-kebîr el-Mansûrî) tefsir hocası olarak tayin edilmesiyle¹⁸⁷ orada ilmî faaliyetlerine devam etmiştir.

1.4.1.3. Vefatı

İlmî faaliyetler; tedris ve telifle dolu bir hayat yaşayan Hatîb eş-Şirbînî, Perşembe günü, 2 Şâban 977 (10 Ocak 1570) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.¹⁸⁸

1.4.2. İlmî Kişiliği

1.4.2.1. Eğitimi

İlmî kişiliği ile ön plana çıkan Şirbînî, ibadet ve züht hayatındaki titizliği, güzel ahlaklılığı ve mütevazı kişiliği bakımından da dikkat çekmiştir. Resmî görevlere iltifat etmemekle kalmayıp yöneticilerden ve kadılardan dâhi uzak durmuştur. Başta da belirttiğimiz gibi ilmî açıdan önemli bir kişiliğe sahip olan Şirbînî, X. asrın seçkin âlimlerinden biridir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre ilim talebi için Kahire dışına çıkmamıştır. Hac ziyareti esnasında Mekke ve Medine âlimlerinden dersler aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Genelde Kahireli Şâfiî âlimlerden dersler alan Şirbînî, ilim talebi/tahsili için Kahire'nin mescitleri/camileri ve medreseleri arasında mekik dokumuştur. İlimde olgunlaştıktan sonra henüz hocaları hayattayken ders ve fetva

¹⁸⁶ Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/189.

¹⁸⁷ Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/189.

¹⁸⁸ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 3/73; Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 52.

vermeye de başlamıştır. Bunun yanında fıkıh, tefsir, akâid ve lûgat (dil) ilimlerinde te'lîfâtlar da vermeye başlamıştır.¹⁸⁹

Şâfiî fikhında/mezhebinde İmâm Nevevî ve Râfiî'den sonra olan müteahhirîn döneminin gelişmesinde, Hatîb eş-Şîrbînî'nin çalışmalarının kayda değer bir yeri vardır. Özellikle Nevevî'nin *Minhâc* 'ına yazdığı *Muğni'l-muhtâc* şerhi, İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî'nin şerhlerinden sonra en çok tutulan şerh olmuştur. Osmanlı devrindeki Şâfiî fakihler tarafından da temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Şîrbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'taki tercihleri, Şâfiî fetva usûlünde İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc* ve Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'daki tercihlerinden ve Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Behce* ve *Şerhu'l-Menhec*'isinden sonra geldiği kabul edilmektedir. Genel kabul böyle olmakla beraber, zikri geçen eserler arasında tercih sıralamasının olmadığı ve müftünün dilediğini esas alabileceği de söylenmiştir. Dönemin önde gelen mutasavvıflarından Şa'rânî, Ezher ulemasının ağır tenkitlerine maruz kaldığında onu savunup destekleyenler arasında Şîrbînî de bulunuyordu. Ancak Münâvî onun sûfilerle ilişkileri hakkında olumlu şeyler söylememektedir.¹⁹⁰

Şîrbînî, yetişme aşamasında pek çok hocadan dersler almış ve yetiştikten sonra da pek çok talebe yetiştirmiştir.

1.4.2.2. Hocaları

1. Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520).¹⁹¹

2. Şehâbeddin er-Remlî (ö. 957/1550).¹⁹²

3. Ahmed Amîre el-Burullusî (ö. 957/1550): Şeyh Amîre lakabıyla anılan Burullusî, Abdülhak es-Sünbâtî ve en-Nûr el-Mahallî gibi âlimlere öğrencilik yapmıştır. Daha sonra tedris ve fetva vermeyle de iştigal etmiştir. Âlim, zâhid ve güzel ahlaklı olma özelliklerine sahip bir şahsiyete sahip olan Burullusî, Şâfiî mezhebinin tahkiki hususundaki riyaset kendisinde son bulmuş ve 957 (1550) yılında vefat etmiştir.¹⁹³

¹⁸⁹ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 54, 55; Çavuşoğlu, “Şîrbînî, Hatîb”, 39/189.

¹⁹⁰ Çavuşoğlu, “Şîrbînî, Hatîb”, 39/189.

¹⁹¹ Daha önce hayatı hakkında bilgi verildi.

¹⁹² Daha önce hayatı hakkında bilgi verildi.

¹⁹³ İbnü'l-İmâd; *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/454.

4. Nâsırüddin el-Lekkânî (ö. 958/1551): Mâlikî âlimlerden olan Lekkânî, kardeşi Şemsüddin el-Lekkânî'den sonra ilim, amel, tahkik ve sözünün muteberliği hususundaki riyaset kendisine geçmiştir. Mağrip, Tekrûr, Yemen, Hicaz, Şam, ve Rum diyarlarından kendisine sorular gelirdi. Devrin Mâlikî âlimleri, kendisine ya da talebelerine öğrencilik yapmışlardır. 958 (1551) yılında vefat etmiştir.¹⁹⁴

5. Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö. 966/1559): Vaktini Kur'ân okuma, namaz kılma ve insanlara ilim öğretmeyle geçiren Tablâvî, akranlarının vefatından sonra ilimlerdeki riyasete sahip olmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis, usûl, meânî, beyân, hesap (matematik), mantık, kelam ve tasavvuf ilimlerinde mahirdi. Hocası Zekerîyyâ el-Ensârî gibi o da, dünyaya tamah etmemiştir.¹⁹⁵

6. Cemâleddin es-Sâfî (ö. ?): Şâfiî âlimlerden olup vefatına kadar Camiu'l-Ezher'de dersler ve fetvalar vermiştir. Zekerîyyâ el-Ensârî'nin önemli öğrencilerinden olan es-Sâfî, pek çok âlim yetiştirmiştir. Hükümdarlar dâhil her kesime marufu emreden ve münkeri nehyeden, haktan ayrılmayan ve bundan dolayı da hapsedilen bir âlimdir.¹⁹⁶

7. Nûreddin el-Mahallî eş-Şâfiî (ö. ?): Mısır'ın Şâfiî âlimlerinden olup akıl, heybet ve vakar yönünden kâmil bir kişiliğe sahipti. Usûl-i fıkıh, fıkıh, meânî ve beyân gibi ilimlerdeki müşkülliği çözmekle meşhur olan Nûreddin el-Mahallî, Şîrbînî gibi Şihâbeddin el-Amîrî ve Abdülhamîd es-Semhûdî gibi âlimlere de fıkıhta hocalık yapmıştır. Kendisine Sultan el-Ğavrî tarafından Mısır'daki Şâfiî kadî'l-kudatlık makamı teklif edilmiş fakat kabul etmemiştir.¹⁹⁷

8. Bedreddin el-Meşhedî (ö. 933/1526): Sufî meşrepli ve Şâfiî mezhebine mensup olan el-Meşhedî, 862 (1457) yılında dünyaya gelmiştir. Şair olan Şihâb el-Hicâzî gibi âlimlerden dersler almıştır. Kendisinden, Şîrbînî yanı sıra Necmüddîn el-Gaytî gibi âlimler de ders alan el-Meşhedî, 933 (1526) yılında vefat etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, 57, 58.

¹⁹⁵ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, 77, 78; Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 2/32; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/506-507.

¹⁹⁶ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ* 37.

¹⁹⁷ Şa'rânî, *Tabakâtu's-suğrâ*, 42.

¹⁹⁸ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/27.

1.4.2.3. Talebeleri

1. Ali el-Gazzî el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 1001/1593): 933 (1526) yılında Gazze’de dünyaya gelip orada büyümüştür. Daha sonra Mısır’a gidip Nâsirüddin el-Lekkânî, Nureddin el-Tandetâî, Hatîb eş-Şirbînî ve Şehâbeddin er-Remlî gibi âlimlerden ilim almış ve 1001 (1593) yılında vefat etmiştir.¹⁹⁹

2. Abdurrahmân b. Muhammed eş-Şirbînî (ö. 1014/1605): Hatîb eş-Şirbînî’nin oğlu olup babasından ve başka âlimlerden dersler almıştır. Pek çok ilimde öne çıkan Abdurrahmân eş-Şirbînî, güzel ahlak ve tevâzu sahibi olup 1014 (1605) yılında vefat etmiştir.²⁰⁰

3. Nu‘mân el-‘Aclûnî el-Habrâsî (ö. 1019/1610): Mısır’a gidip Hatîb el-Şirbînî ve Şemsedin er-Remlî gibi âlimlerden dersler almıştır. Fıkhi meseleleri hocasının Nevevî’nin *Minhâc*’ına yazdığı *Muğni’l-muhtâc* şerhinde arardı. İlim talebinden sonra memleketine dönen el-Habrâsî, 1019 (1610) yılında vefat etti.²⁰¹

4. Abdurrahmân b. Yusuf b. Ali el-Buhûtî (ö. 1040/1631): Hanbelî fakihlerden olan Buhûtî, Mısır’da doğdu ve orada büyüdü. Hadis alanında Kutub-i Sitte ve başka kitaplar okudu. Fıkhta da Hanbelî fikhini, babası ve dedesinden; Mâlikî fikhini, Muhammed el-Feyşî; Şâfiî fikhini ise Hatîb eş-Şirbînî’den aldı.²⁰²

1.4.2.4. Mezhebi

Allah’ın isimleri ve sıfatları hakkında te’vîl ehlinin mezhebini takip eden Hatîb eş-Şirbînî, itikatta Eş‘arî mezhebine mensuptur.²⁰³

X. yüz yılda yaşayan Şâfiî âlimlerin önemlilerinden olan ve mezhebin fûruu hakkında kaleme aldığı eserleri geniş bir şekilde kabul gören Hatîb eş-Şirbînî, amel bakımından ise Şâfiî mezhebine mensuptur.²⁰⁴

¹⁹⁹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 3/199, 200.

²⁰⁰ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 2/378.

²⁰¹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 4/455.

²⁰² Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 2/405.

²⁰³ Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 63.

²⁰⁴ Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 63.

1.4.2.5. Eserleri

1.4.2.5.1. Fıkıh Usûlü Eserleri

1. *el-Bedrü't-tâli 'fî halli elfâzi Cem 'i'l-cevâmi'*: Adından anlaşıldığı üzere usûl-i fıkha dair olan eser, kaynaklarda geçmemekle birlikte Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 1893/1) yazma nüshası bulunmaktadır.²⁰⁵ Eser, Seyyid b. Şeltût eş-Şâfiî tarafından tahkik edilmiştir.²⁰⁶

1.4.2.5.2. Fıkıh Eserleri

1. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*: Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'i üzerine yazılan eser, İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc*'ından sonra, Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'ından önce 959-963 (1552-1556) yılları arasında kaleme alınmıştır. *Minhâc* üzerine yazılan en önemli üç şerhten biri olan bu eser, daha önce yazılan şerhlerden faydalanılarak müellifi tarafından meydan getirilmiştir.²⁰⁷

Şâfiî mezhebine özgü olan eserde, diğer mezheplerin görüşlerine hemen hemen hiç değinilmemiştir. Eserin kaynaklarını Şâfiî mezhebine ait eserler oluşturmaktadır. Şerhte Nevevî'nin *Mihâc*'ta ve diğer eserlerinde geçen görüşleri arasında farklılık bulunup bulunulmadığı tespiti çalışılmış ve doğru görüşün tespiti için de Nevevî'nin eserlerini şerh eden diğer âlimlerin, özellikle de Şehâbeddin er-Remlî ve Zekeriya el-Ensârî'nin görüşleri dikkate alınarak tercihte bulunulmuştur. Yanlış anlamaların önene geçilmesi için de gerektiğinde *Minhâc* metnine müdahalede bulunulur ve ifadenin nasıl değiştirilmesi gerektiğine teklifte bulunulur. Metnin açıklanması için Nevevî'nin diğer eserlerinden yararlanıldığı gibi *Minhâc* üzerine yapılmış çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu hususta Celaleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Zekeriya el-Ensârî'nin eserleri büyük önem arz eder. Şerh etme dışında da, dil ile alakalı tahliller, bazı hadisler, ilgili konuyla alakalı fikhî meseleler, tefsirlerden ilgili konuyla alakalı bilgiler ve bazen de konu dışı ekstra bilgiler de verilir. Bunların yanında, farklı görüşlerin

²⁰⁵ Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/190.

²⁰⁶ Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî el-Hatîb, *el-Bedrü't-tâli 'fî halli elfâzi Cem 'i'l-cevâmi'*, Thk. Seyyid b. Şeltût eş-Şâfiî, 2. Baskı (Kahire: Dâru'r-Risâle li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1439/2018).

²⁰⁷ Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/189.

delilleriyle verilmesi okuyucunun mezhepteki konu ile ilgili tartışmaları görmesi bakımından önem arz eder. Zira fikhî melekenin oluşması ve gelişmesi ancak farklı görüşlerin delilleriyle incelenmesi ile mümkün olmaktadır.²⁰⁸

Minhâc üzerine yapılan çalışmalardan yararlanan Şirbînî, “Şeyhunâ” ifadesiyle hocası Zekerîya el-Ensârî’ye; “Şeyhî” ifadesiyle hocası Şehâbeddin er-Remlî’ye; “eş-Şârih” ifadesiyle Celaleddin el-Mahallî’ye; “eş-Şeyhân”, “Kâlâ” ve “Nekalâ” ifadeleriyle de Râfiî ve Nevevî’ye atıfta bulunmuştur.²⁰⁹

Birçok defa yayımlanmış olan şerhin, Bulak 1293; Kahire 1298, 1303, 1308, 1329, 1377 (1958); (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd) Beyrut 1994, 2006; (nşr. Muhammed Halîl Aytânî) Beyrut 1997, 2004; (nşr. Muhammed Cemîl Attâr) Beyrut 2004, Cevbelî İbrâhim’in ta’likiyle birlikte gibi baskıları bulunmaktadır. Ayrıca eserin Soner Duman tarafından yapılan Türkçe tercümesi de yayımlanmıştır (İstanbul 2009).²¹⁰ Elimizde dört cilt olarak Beyrut: Dâru’l-marife, 5. Baskı, 1435 (2014) baskısı bulunmaktadır. Çalışmamızda bu baskıyı esas aldık.

2. *el-İknâ‘ fî halli elfâzi Ebî Şücâ‘ (Şerhu Gayeti’l-iẖtisar)*: Ebû Şücâ‘ Ahmed b. Hüseyin el-İsfahânî’nin (ö. 593/?) *Gayetü’l-iẖtisar*’ı adlı muhtasar üzerine yazılmış önemli şerhlere dendir. 972 (1564) yılında tamamlanan eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır. Kahire 1284, 1293, 1307, 1929, 1940, 1951, 1972; Halep 1991; (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd) Beyrut 1994; (nşr. Ali Abdülhamîd Ebü’l-Hayr – Muhammed Vehbî Süleyman) Beyrut 1996. Eserin, Ezher’de ders kitabı olarak okutulma kararı alınmıştır.²¹¹

Esere Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî; Ebü’l-Feyz Abdurrahman b. Yûsuf el-Üchûrî; İsmâil b. Abdurrahman el-Bilbîsî; Ahmed b. Ahmed es-Sücâî; Ezher şeyhi İbrâhim b. Muhammed el-Birmâvî (Bulak 1287, 1296); Abdullah b. Muhammed en-Neberâvî (Bulak 1289); Hasan b. Ali el-Medâbigî ve Süleyman el-Büceyrimî tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Bu hâşiyelerin arasında Büceyrimî’nin *Tuhfetü’l-habîb*’i (Bulak

²⁰⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma ‘rifeti me ‘ânî el-fâzi’l-Minhâc*, trc. Soner Duman, (İstanbul: Mirac Yayınları, 2009), 1/63-70.

²⁰⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma ‘rifeti me ‘ânî el-fâzi’l-Minhâc*, 5. Baskı, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1435/2014), 1/20.

²¹⁰ Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/189.

²¹¹ Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 60; Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/189, 190.

1284; Kahire 1310, 1951; Beyrut 1978, 1996, 2000) ve *Medâbigî'nin Kifayetü'l-lebîb* (Bulak 1291; Kahire 1283, 1307, 1326) de bulunmaktadır.²¹²

3. *Şerhu't-Tenbîh*: Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *et-Tenbîh*'inin şerhi olan eser, Hatîb eş-Şîrbînî'nin ilk eseridir. *en-Necmü's-sâkıb şerhu Tenbîhi Ebî İshâk* adını taşıyan bir nüshası, Cambridge Üniversitesi Trinity College Kütüphanesi'nde (Brockelmann, GAL Suppl., I, 670) bulunmaktadır.²¹³

4. *Şerhu'l-Behceti'l-Verdiyye*: Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin, Abdülgaffâr el-Kazvîni'ye ait olan *el-Hâvi's-sağîr*'e yazdığı *Behcetü'l-verdiyye (Behcetü'l-havî)* adlı nazmın şerhidir. Eserin adı Ezher Kütüphanesi kataloğunda *el-Mevâhibü's-seniyye fî şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye* şeklinde kaydedilmektedir. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye kataloğunda (Fihrisü'l-kütübi'l-mevcûde bi'l-mektebeti'l-Ezheriyye, II, 622; el-Fihrisü's-şâmil, X, 747) ise bu isim, Şemseddin er-Remlî'nin aynı eser üzerine yazdığı şerhe nisbet edilmektedir.²¹⁴

5. *Menâsikü'l-hac*: Şâfiî mezhebine göre hac ile ilgili hükümleri konu edinmektedir. Şîrbînî, hac ve umre konusunda büyük, orta ve küçük olmak üzere üç risâle yazmıştır. Bunlardan *el-Menâsikü'l-kübrâ* üzerine (954 tarihli müellif nüshası: Ezher Ktp., nr. 39955 [2404]) Ebû Bekir b. Sâlim b. Ahmed Şeyhân el-Alevî (Muhibbî, I, 83) ve Muhammed b. Süleyman b. Hasebullah el-Mekkî (Bulak 1293; Kahire 1311); *el-Menâsikü's-suğrâ* üzerine de (nşr. Mâcid Hamîd Hırz Muhammedî, Beyrut 2006) Muhammed b. Ömer en-Nevevî (*Fethu'l-mücîb fî şerhi Muhtasari'l-Hatîb*, Bulak 1276, 1292; Kahire 1297, 1298, 1306; Mekke 1316; *Şerhu's-Şeyh Muhammed Nûrî 'alâ Ehassî Menâsiki'l-hac*, Kahire 1327) tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Şîrbînî'nin bu eseri hicrî 1311 yılında 'Usmân Abdurrezzâk matbaasında basılmıştır.²¹⁵

6. *Fetâva'r-Remlî*: Şehâbeddin er-Remlî'nin talebesi olan Şîrbînî, hocasının derslerinde özellikle az karşılaşılan meseleler hakkındaki fetvaları kaydetmiş ve bu

²¹² Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

²¹³ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 60, 61; Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

²¹⁴ Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190; İsmail Durmuş-Ali Şakir Ergin, "İbnü'l-Verdî, Zeynüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/240.

²¹⁵ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 60; Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

eserini o fetvalardan derlemiştir.²¹⁶ Eserin Hidîviyye Ktp., nr. 1709'da yazma nüsha bulunmaktadır.²¹⁷

1.4.2.5.3. Tefsir Eserleri

1. *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*: Orta boy bir tefsir olan bu eser, daha önce yazılan dirayet ve rivayet tefsirlerine dayanmaktadır. Büyük ölçüde Fahreddin er-Râzî'yi esas almakla birlikte Begavî, Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerine de sıkça başvuran Şîrbînî, bu müfessirlere bazı tenkitler yöneltir. Eserde mütevâtir kıraatlara, ilgili sahih ve hasen hadislerle, ihtilâflı konularda tercih edilen görüşlere ve ayetlerin anlaşılması için gerektiği ölçüde Arap dili kurallarına yer verilmiştir. Şîrbînî, fakih olmasına rağmen ahkâm ayetlerinde konuyla ilgili fikhî hükümlere ya hiç yer vermez ya da görüşleri kısaca vermekle yetinir. Eser, kenarında Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *Fethü'r-rahmân bi keşfi mâ yultebesu mine'l-Kurân* olarak hicrî 1285 yılında Bulak'ta; kenarında Beyzâvî tefsiri ile de hicrî 1299 yılında Bulak'ta; 1311 yılında Hayriyye matbaasında basılmıştır. Ayrıca eser, Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî tarafından Beyrut'ta 2004 yılında ve İbrâhim Şemseddin tarafından da Beyrut'ta 2004 yılında neşredilmiştir. İçindeki İsrâiliyat haberler konusunda Muhammed et-Tantâvî Cibrîl tarafından 1405 (1995) yılında Ezher Üniversitesinde *ed-Dahîl fî tefsîri's-Sirâci'l-münîr li'l-Hatîb eş-Şîrbînî min evveli sûreti Sebe' ilâ âhiri sûreti'n-Nâs* başlığıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.²¹⁸

2. *Mukaddime fî'l-keâm 'ale'l-besmele ve'l-hamdele*: Adından da anlaşıldığı üzere eser, besmele ve hamd ile ilgilidir. Eser, Yasin İbrahim Mahmûd tarafından tahkiki yapıp Tikrit Üniversitesinin el-'Ulûmî'l-insâniyye dergisinde neşredilmiştir. Ayrıca eserin, Menâl Selâhaddin Azîz tarafından da Âfâku's-sekâfe ve't-türâs, LX [Muharrem 1429 / Ocak 2008], s. 171-196 neşri de bulunmaktadır.²¹⁹

²¹⁶ Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, 67; Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

²¹⁷ Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

²¹⁸ Şemerî, *Hatîb eş-Şîrbînî*, 61; Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190.

²¹⁹ Çavuşoğlu, "Şîrbînî, Hatîb", 39/190; Ahmed Cemâl Ahmed İsmail, "*el-Hatîb eş-Şîrbînî ve Ârâuhu'l-keâmîyye*", *Câmiatu'l-Ezher* 38/ s.y. (2020): 321.

1.4.2.5.4. Arap Dili ve Edebiyatı Eserleri

1. *Nûrû's-seciyye fî halli elfâzi'l-Âcurrûmiyye*: İbn Âcurrûm'un nahve dair eserinin şerhi olup Abdullah b. Abdülazîz b. Süleyman et-Tarîkî tarafından yüksek lisans tezi olarak 1415 (1994), el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine] çalışılmış, Seyyid b. Şeltût eş-Şâfiî tarafından da 1429 (2008) yılında Cidde'de neşredilmiştir. Ayrıca eser, M. G. Carter tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (Arab Linguistics: an Introductory Classical Text with Translation and Notes, Amsterdam 1981).²²⁰

2. *el-Fethu'r-rabbânî fî halli elfâzi Tasrîfi 'İzziddîn ez-Zencânî*: Ebu'l-Fazâil İbrâhîm Abdulvahhâb b. 'Îmâduddin b. İbrâhîm ez-Zencânî'nin *Tasrîf*'i hakkında olan esere Muhammed b. Ahmed el-Bedevî tarafından bir hâşiye yazılmıştır. Bu eser, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 5241'de bulunmaktadır.²²¹

3. *Muğîssü'n-nidâ ilâ şerhi Katri'n-nedâ*: Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 1719; aynı nüshanın mikrofilmi, Merkezü Cüma'l-Mâcid [Dübey], nr. 1979 nüshaları bulunan eser, Abdülazîz b. Abdurrahman el-Haslân (Câmiatü'l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) ve Nâsır b. Muhammed b. Mansûr el-Cemîlî (el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]) tarafından da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır.²²²

4. *Şerhu şevâhidi'l-Katr*: İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) nahve dair *Katrü'n-nedâ* adlı eserinde yer alan örnek beyitlerin şerhi olan eser, defalarca basılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: Matbaatu's-Şerkiyye, Mısır 1283; Matbaatu 'Usman Abdurrezzâk, Mısır 1304; Matbaatu'l-Vehbiyye, Mısır 1311; Kahire 1280, 1288, 1298, 1306, 1327.²²³

5. *Takrîrâtü's-Şirbînî 'ale'l-Mutavvel*: Eser, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) belagatla ilgili *Mutavvel* adlı eserine yazılmış bir hâşiye olup Mısır'da basılmıştır. Ayrıca eserin Bulak 1293 baskısı da bulunmaktadır.²²⁴

²²⁰ Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/190.

²²¹ Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 62; Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/190.

²²² Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/190.

²²³ Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 61; Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/190.

²²⁴ Yusuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mü'arreb*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1346/1928), 1109; Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 62; Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", 39/190.

6. *Fethu 'l-hâliki 'l-mâlik fî halli elfâzi Elfiyeti İbn Malik*: Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik el-Endelüsî'nin (ö. 672/1274) nahve dair *Elfiye*'sinin şerhi olan eserin İÜ Ktp., nr. 754; Ezher Ktp., nr. 734 [91] nüshaları bulunmaktadır.²²⁵

1.2.2.2. Diğer Bazı Eserleri

Kaynaklarda Şirbînî'ye nisbet edilen diğer bazı eserler de şunlardır:

1. *Şerhu Minhâci 'd-dîn*: Eser, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Halîmî el-Cürcânî eş-Şâfiî'nin (ö. 403/1012) *el-Minhâc fî şu 'abi 'l-îmân* adlı eserinin şerhidir.²²⁶

2. *el-Mukaddime fî usûli 'd-dîn*.²²⁷

3. *Ferahu 'l-meyyit bi-men yezûruhû*.²²⁸

1.5. İBN HACER EL-HEYTEMÎ, ŞEMSEDDİN ER-REMLÎ VE HATİB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNE KATKILARI

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin Şâfiî mezhebine katkıları, Şâfiî mezhebinin kendi dönemlerine kadarki tarihsel gelişimi verildikten sonra, verilecektir.

1.5.1. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'ye Kadar Şâfiî Mezhebinin Tarihsel Gelişimi

Şâfiî mezhebi, tarihi süreç içerisinde farklı aşamalardan geçmiştir. Bu konuda çalışmalar yapan araştırmacılar, farklı perspektiflerden hareketle Şâfiî mezhebinin geçirdiği aşamaları farklı devirlere ayırmışlardır. Örneğin bu konuda ilk çalışmayı yapan Muhammed İbrâhîm Ahmed Ali, mezhebin geçirdiği aşamaları dörde ayırmıştır. Birinci aşama tesis aşaması olup İmâm Şâfiî'nin mutlak içtihadını, Irak'ta mezhebi kadimin, Mısır'da mezheb-i cedidin zuhurunu içeren ve İmâm Şâfiî'nin vefat yılı olan hicrî 204 yılına kadar süren dönemdir. İkinci dönem mezhebin nakil aşamasıdır. İmâm Şâfiî'nin vefatıyla başlayıp altıncı yüzyılın sonuna kadar devam eden söz konusu dönemde

²²⁵ İsmail Bâşâ el-Bağdâdî, *Hediyyetü 'l-'ârifin esmâü 'l-müellifin ve âsâru 'l-musannifin*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.) 2/250; Şemerî, *Hatîb eş-Şirbînî*, 62; Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/190.

²²⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü 'l-'ârifin*, 2/250.

²²⁷ Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/190.

²²⁸ Çavuşoğlu, “Şirbînî, Hatîb”, 39/190.

Şâfiî'nin talebeleri mezhebin nakli, yayılması ve istikrarı için büyük çaba sarf etmişlerdir. Üçüncü dönem tahrir ve tenkîh aşamasıdır. Bu aşama, hicrî altıncı yüzyılın sonlarından itibaren başlayıp ilk olarak İmâm Râfiî ve ondan sonra da İmâm Nevevî'nin, kendilerinden önce yazılan mezhep kaynaklarına müracaat ederek mutemed olan görüşleri zayıf olan görüşlerden ayıklama (tenkîh) sürecidir. Dördüncü dönem ise, istikrar aşamasıdır. Bu devir, hicrî dokuzuncu yüzyılın sonlarından Şeyh Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Şehâbeddin er-Remlî'nin (ö. 957/1550) çabalarıyla başlayıp İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ve Şemseddîn er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) gerçekleştirdikleri mezhebin ikinci tenkîhini de içine alan dönemdir. Muhammed İbrâhîm, mezhebin geçirdiği aşamalar için yaptığı çalışmasında Şemseddin er-Remlî'den sonrasına ise değinmemiştir. Bu da gösteriyor ki ona göre, istikrar aşaması günümüze kadar gelen süreçtir.²²⁹ Diğer bir araştırmacı Ahmed en-Nahrâvî, *'el-İmâmu's-Şâfiî fî mezhebeyhi'l-kadîm ve'l-cedîd'* adlı doktora tezinde mezhebin geçirdiği aşamaları, dörde ayırmaktadır. Birinci aşama oluşum (tekvin) sürecidir. On altı yıl gibi bir süreyi kapsayan bu süreç, İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) vefatından sonra başlayıp İmâm Şâfiî'nin 195 (811) yılında ikinci defa Bağdat'a gelmesine kadar devam eder. Nahrâvî, bu dönemi İmâm Şâfiî'nin fikhî melekесinin gelişmeye başladığı ve mutlak içtihat evresine doğru ilerlediği süreç olarak belirlemektedir. İkinci aşama, mezheb-i kadimin ortaya çıkışı ve gelişmesi sürecidir. İmâm Şâfiî'nin 195 (811) yılında ikinci defa Bağdat'a gelmesiyle başlayıp 199 (815) yılında Mısır'a gelişine kadar uzanır. Bu süreçte Şâfiî, hocası İmâm Mâlik'in içtihatlarından bağımsız olarak hem usûl hem fûru alanında mezhebini (görüşlerini) ortaya koyar. Ayrıca bu süreçte mezhebinin tedvinine de başlar. Üçüncü aşama mezheb-i ceditin gelişmesi ve tekâmül sürecidir. Bu süreç ise İmâm Şâfiî'nin Mısır'a gelişinden vefatına kadar orada ikamet ettiği süredir. Bu aşamada Şâfiî, mezheb-i cedidi izhar etmiş, usûl ve fûru bakımından tedvin planları/çalışmaları yapmıştır. Dördüncü aşama ise tahrîc ve tezyîl aşamasıdır. Bu süreç Şâfiî'nin vefatından beşinci yüzyılın ortalarına kadar uzanır. Bu süreç içerisinde mezhepte müçtehit olan âlimler akvâlî (Şâfiî'den nakledilen görüşleri) tashih etmiş ve yeni ortaya çıkan meseleleri ise Şâfiî'nin kavâid ve usûlü üzere tahrîc faaliyetinde bulunmuşlardır. Ahmed en-Nahrâvî, bundan sonraki aşamalara ise

²²⁹ Muhammed İbrâhîm Ahmed Ali, "el-Mezheb 'inde's-Şâfiyye", *Mecelletü Câmîatü'l-Melik Abdulazîz* 2 (1398/1978), 1-27; Muhammed b. Muhammed el-Estal, *Kıssatü'l-mezhebi's-Şâfiî mine't-te'sîs hata'l-kemâl*, (y.y: y.y, 1443/2021), 106.

değınmemiştir.²³⁰ Diğeri bir araştırımacı olan Ekrem el-Kavâsimî ise Şâfiî mezhebinin geçirmiş olduğu devreleri, İmâm Şâfiî'nin fıkhnın ortaya çıkışı ve nakledilmesi; mezhebin ortaya çıkışı ve istikrarı; mezhebin birinci tenkîhi (ayıklanması); mezhebin ikinci tenkîhi; birinci ve ikinci tenkîh dönemi eserlerinin mezhebe hizmeti, mezhebe mensubiyetin azalması/zayıflaması ve muasır (çağdaş) fikhî çalışmaların geliştiğı dönem olarak altı devre olarak incelemiştir.²³¹ Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde “Şâfiî Mezhebi” maddesinin yazarı Bilal Aybakan ise, Şâfiî mezhebinin kuruluş ve yayılmasını; mezhebin teşekkülünde talebelerinin rolü, talebelerinden sonraki kuşağın sürece katkısı, mezhebin gelişimi ve mezhebin istikrar kazanması olarak dört başlık altında incelemiştir.²³² Fikhî mezheplerin tarihsel gelişimlerinin fakihler ve eserleri baz alınarak araştırılıp incelenmesi, fıkıh tarihi açısından önem arz etmektedir. Bunun için, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde olduğu gibi Şâfiî mezhebinin tarihi gelişimini; mezhebin teşekkülünde İmâm Şâfiî'nin talebelerinin rolü, talebelerinden sonraki kuşağın sürece katkısı, mezhebin gelişimi ve mezhebin istikrar kazanması şeklinde vereceğiz.

1.5.1.1. Mezhebin Teşekkülünde İmâm Şâfiî'nin Talebelerinin Rolü

İmâm Şâfiî'nin müstakil ilmî ve içtihadî şahsiyeti, 189 (805) yılında Bağdat'tan ayrılıp Mekke'ye gitmesiyle başlamaktadır. Mekke'ye giden İmâm Şâfiî, Mescid-i Haram'da kendisine bir ilim halkası edinerek insanlara fıkıh öğretmiş ve fetvalar vermiştir. Fakat bu içtihadî şahsiyetin, usûl ve fûru yönünden bağımsız bir mezhep (mezheb-i kadîm) olarak daha somut bir şekilde ortaya çıkması ise, Şâfiî'nin 195 (811) yılında Bağdat'a yaptığı ikinci ziyaretiyle olmuştur. Bu da, orada yaşayan halka görüşlerini arz etme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde fıkıh ilmiyle ilgili olarak *el-Hücce* ve fıkıh usûlüne dair ise *er-Risâletü'l-İrâkiyye* kitaplarını tedvin etmiştir. İmâm Şâfiî, 197 (813) yılında Bağdat'tan ayrılıp Mekke'ye gitmiştir. Daha sonra 198 (814) yılında üçüncü ve son ziyareti için Bağdat'a dönen Şâfiî, 199 (815) yılının sonlarında Mısır'a gitmiştir. Mekke ve Bağdat arasında gerçekleştirdiğı bu yolculuklar, Şâfiî'nin

²³⁰ Bkz. Ahmed en-Nahrâvî Abdusselâm el-İndûnîsî, *el-İmâm'ş-Şâfiî fî mezhebeyhi el-kadîm ve'l-cedîd*, (y.y: y.y, 1408/1988), 433-437.

²³¹ Ekrem Yûsuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî'i*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2003), 296-298.

²³² Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/233-240.

içtihatlarında değişim meydana getirmemiştir. Bu dört yıl (195-199/811-815) zarfında fikhî ve usûlî görüşlerinden rücu ettiğine veya revize ettiğine dair nakiller bulunmamaktadır. Şâfiî'nin hicrî 195 (811) ile 199 (815) yılları arasındaki dört yıllık süre içerisinde usûl ve fûru alanında gerçekleştirdiği ilmî ve içtihadî faaliyetlerine mezheb-i kadîm (kavl-i kadîm) denilmektedir. Kendisinden ilim alan talebeleri, söz konusu mezhebini (görüşlerini) ve ilgili eserlerini sonraki nesillere aktarmışlardır.²³³ Kavl-i kadîm dönemi talebelerinden öne çıkan dördü şunlardır:

1. Ebû Sevr el-Kelbî (ö. 240/854): Tam olarak adı, Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Hâlid el-Kelbî el-Bağdâdî'dir. Ebû Sevr lakabıyla anılan el-Kelbî, 170 (786) yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Bağdat'ta ehli rey (Hanefî mezhebi) ashabından olan Kelbî, İmâm Şâfiî'nin Bağdat'a ikinci gelişinde ilim meclisinde bulunmuş ve Şâfiî'nin ashabından (talebelerinden) olmuştur. Mezheb-i kadimin nâkilllerinden olan Kelbî, içtihat derecesine ulaşmıştır. Fakat bir görüşte tek kaldığında Şâfiî mezhebinde vech olarak kabul edilmemiştir. İmâm Müslim gibi muteber hadis âlimlerinin kendisinden rivayette bulunduğu Kelbî, hadis ilminde sika olarak kabul edilmektedir. 240 (854) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²³⁴

2. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855): 164 (780) yılında Bağdat'ta doğan Ahmed b. Hanbel, 184-199 (800-815) yılları arasında Mekke'de ve Bağdat'ta İmâm Şâfiî'nin ilminden istifade etmiştir. İmâm Şâfiî'nin mezheb-i kadimine ait görüşlerinin râvileri arasında yer alan Ahmed b. Hanbel, 241 (855) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²³⁵

3. Ebû Alî Hüseyin b. Alî el-Kerâbîsî el-Bağdâdî (ö. 248/862): Önceleri ehli rey mezhebine mensup olan Kerâbîsî, daha sonra İmâm Şâfiî'den fıkıh dersleri almaya başladı ve mezheb-i kadimin Irak'taki râvilerinden biri oldu. Kelâm ve münazara ilimlerinde ileri seviyede olan Kerâbîsî, fıkıh usûlî ilminde de öncü fukihlerdendir. Hadis

²³³ Kavâsimî, *el-Medhal*, 299-298.

²³⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tehzîbu's-sîyeri a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1991), 1/450; Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970), 92, 101; Cemâlüddîn Abdurrahîm el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/25.

²³⁵ İbn Cevzî, *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Thk. Sa'd Kerîm el-Fekî, (İskenderiyye: Dâru'bnü Haldûn, t.y.), 25, 58, 355; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 100, 101; Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/234.

bilgisine de sahip olan ve ismi pek çok Şâfiî kaynakta geçen Kerâbîsî, 248 (862) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²³⁶

4. Ebû Alî Hasan b. Muhammed b. Sabbâh ez-Za'ferânî el-Bağdâdî (ö. 260/874): Bağdat'ta doğan Za'ferânî'nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamakla beraber Zehebî, Za'ferânî'nin 173 (790) ile 179 (796) yılları arasında doğduğunu belirtir.²³⁷ İmâm Şâfiî'nin Bağdat'a ikinci gelişinde Za'ferânî, kendisine talebelik yapmaya başladı ve ona bağlı kaldı. Mezheb-i kadimin güvenilir râvilerinden olup İmâm Buhârî ve dört sünen sahibi gibi meşhur muhaddisler, kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Fasih ve belîğ olan Za'ferânî, 260 (874) yılında doğum yeri olan Bağdat'ta vefat etmiştir.²³⁸

İmâm Şâfiî, 199 (815) yılında Mısır'a gitti ve 204 (820) yılında vefat edinceye kadar orada yaşadı. Bu sürede -daha önceki içtihatlarının çoğundan vaz geçip- yeni içtihatlar bulunda. Mısır'da gerçekleşen bu içtihadî değişimin nedenleri olarak şu sebepler gösterilmektedir:

1. Usûl bilgisini gözden geçirmesi ve usûlde yeniden içtihatla bulunması. Örneğin Irak'ta sahabe kavlini hüccet olarak kabul eden Şâfiî, Mısır'da bu usûlî görüşünden vazgeçmiştir. Doğal olarak da usûldeki bu değişiklik fûrua da yansımıştır.

2. Sünnet ve eserlerden yeni rivayetlere muttali olması.

3. İmâm Malik'in Mısır'da ikamet eden İmâm Evzâî ve İmâm Leys gibi büyük talebelerinin fıkıhlarına muttali olması.

4. Mezheb-i kadimde kullandığı kıyas teorisine bakış açısındaki değişim.

5. Mısır'daki âdetlerin ve toplumsal durumun Hicaz ve Irak'taki âdetlerden ve sosyal durumdan farklı olması.²³⁹

İmâm Şâfiî, eski içtihatlarının çoğunu değiştirmesinin yanında Mısır'da kitaplarını -gözden geçirip- tekrar tasnif etti. Mısır'daki kitaplarını fıkıhta *el-Üm*, fıkıh

²³⁶ Zehebî, *Tehzîb*, 1/450; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 102; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 1/26; Muhammed Hasan Heytû, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'îyye*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1409/1988), 94-96.

²³⁷ Zehebî, *Tehzîb*, 1/465.

²³⁸ Zehebî, *Tehzîb*, 1/464, 465; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber el-Endülüsi, *el-İntika fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1417/1997), 164, 165; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 100.

²³⁹ Kavâsimî, *el-Medhal*, 304, 307; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 113, 114.

usûlünde ise -yeni haliyle- *er-Risâle* adlı eserleri temsil etmektedir. Büveytî, Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'nin önde geldiği Mısır'lı öğrencileri, söz konusu yeni içtihatlarını ve kitaplarını sonraki nesillere aktardılar. İmâm Şâfiî'nin bu süreçteki fikhî görüşlerine (icthâtlarına) “mezheb-i cedîd” veya “kavl-i cedîd” denilmektedir. Talebeleri, İmâm Şâfiî'nin vefatından sonra kendisinden miras olarak aldıkları büyük eserlerini, insanlara yaymaya başladılar.²⁴⁰ İmâm Şâfiî'nin kavl-i cedîd dönemi Mısır'lı talebelerinin önde gelenleri şunlardır:

1. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî (ö. 231/846): Mısır'da İmâm Şâfiî'ye talebelik yapan Büveytî, ders ve fetva vermede vefatından sonra hocası Şâfiî'nin yerine geçmiştir. Müçtehit olmanın yanında zâhit ve vera sahibi bir kişiliğe de sahipti. Mezhepte müçtehit olarak kabul edilen Büveytî, mezheb-i cedîdin en önemli râvilerinden biri olup İmâm Şâfiî'nin görüşlerini ihtisar ettiği *Kitâbu'l-muhtasar* adında bir kitap da tasnif etmiştir. Halk-ı Kur'an meselesinde Kur'an'ın mahlûk olduğu söyleminden imtina ettiği için, Halife Vâsık döneminde Bağdat'a getirilip hapsedilen Büveytî, 231 (846) yılında hapiste vefat etmiştir.²⁴¹

2. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî (ö. 264/878): 175 (791) yılında Mısır'da doğdu. İmâm Şâfiî'nin Mısır'a gelmesiyle Müzenî, kendisine talebelik etmeye başladı. Şâfiî'nin has öğrencilerinden olan Müzenî, münazarada ve hocasının mezhebini savunmada ileri sürdüğü deliller yönünden kuvvetli bir fakihdi. Büveytî'den sonra mezhep hakkındaki tedris faaliyetini devam ettirdi. *el-Câmi'u'l-kebîr*, *el-Câmi'u's-sağîr*, *Muhtasaru'l-muhtasar*, *el-Mensûr*, *el-Mesâilu'l-mu'tebere*, *et-Terğîb fi'l-ilm* ve *Kitâbu'l-vesâik* gibi pek çok kitap tasnif etti, ilmî şahsiyeti yanında züht ve verâ sahibi bir kişiliğe de sahip olan Müzenî, 264 (878) yılında Mısır'da vefat etti.²⁴²

3. Ebû Muhammed Rebî' b. Süleymân b. Abdülcebbâr el-Murâdî (ö.270/884): 174 (791) yılında Mısır'da dünya gelen Murâdî, İmâm Şâfiî'nin Mısır'a gelişinden sonra diğer talebelerinden daha fazla kendisine talebelik yapmış ve Mısır'da yazdığı kitaplarını rivayet etmiştir. Rivayet konusunda sika olduğu için Şâfiî fukahâsı tearuz durumunda

²⁴⁰ Kavâsimî, *el-Medhal*, 304.

²⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, Thk. Seyyid Ahmed Sakar, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1390/1970), 2/337-340; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 98; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 1/22-23.

²⁴² Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, 2/344-357; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 97; Şabân Muhammed İsmâîl, *Usûlü'l-fıkıh târîhuhu ve ricâluhu*, (Riyad: Dâru'l-Merîh li'n-Neşr, 1401/1981), 89, 91.

Murâdî'nin rivayet/lerini Muzenî'nin rivayet/lerine tercih etmişlerdir. Şâfiî kaynaklarında Rebî' adı mutlak olarak zikredildiğinde Rebî' el-Murâdî kast edilir. Rebî' el-Cîzî (ö. 256/870) kast edildiğinde ise el-Cîzî kaydıyla zikredilir. Şâfiî'nin en uzun ömürlü talebesi olan ve ondan sonra altmışaltı yıl yaşayan Rebî' el-Murâdî, 270 (884) yılında doksan altı yaşındayken Mısır'da vefat etti.²⁴³ İmâm Şâfiî'nin Mısır menşeli eserlerinin, âlî senetle²⁴⁴ yayılmasında Murâdî'nin uzun yaşaması etkili olmuştur. Çünkü o dönem, Şâfiî'ye ait kitapların sema yoluyla alınması için Mısır'a rihleler düzenleniyor²⁴⁵ ve hayatta olan talebisi Rebî' el-Murâdî'den de kitapları sema yoluyla alınıyordu.

Şâfiî'nin Mısır'daki bazı derslerine iştirak eden talebelerinden bazıları var ki, onun ashabı olarak kabul edilmemektedirler. Bunlardan bazılarının Şâfiî ile olan ilişkisi, zikredilen öğrencileriyle aynı seviyede olmadığı için, bazıları ise daha başka nedenlerden ötürü ashabı arasına girememişlerdir. Dolayısıyla söz konusu talebelerinin Şâfiî ile ilişkileri, derslerine katılmak, şiir ve dil gibi farklı alanlardaki birikiminden istifade etmek ve kendisinden hadis rivayetinde bulunmakla sınırlı kalmıştır. Bunların başında da Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem gelmektedir. Uzun bir süre Şâfiî'ye talebelik yapmasına rağmen Mâlikî fıkıh çevresinden ayrılamamıştır. Hâris b. Miskîn el-Mısırî, Eşheb b. Abdülaziz ve Ebu'r-Rebî' gibi isimler de söz konusu çevreden ayrılamadıkları için Şâfiî'nin ashabı olarak kabul edilmemişlerdir.²⁴⁶

Bu dönemin en belirgin özellikleri şunlardır:

1. Şâfiî'nin talebelerinin mezhebin naklindeki himmetleri. Bu himmet sayesinde mezhep kaybolmaktan korunmuş ve sonraki nesillere aktarılmıştır.
2. Bu dönemde Şâfiî'nin talebelerinden hiçbiri İslâm beldelerinde kadâ makamına gelmemişlerdir. Bu makamlarda Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) kadî'l-kuddât olmasından itibaren Hanefî ulema bulunmuştur.

²⁴³ Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, 2/358-362; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 98, İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs li me'âli Muhammed b. İdrîs*, Thk. Ebu'l-Fedâ Abdullah el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 260; Heytû, *el-İctihâd ve tabakât*, 107-110.

²⁴⁴ Âlî sened, aynı metnin birkaç isnadından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa, diğerlerine nazarla daha az ravi ile ulaşan isnâttır. (Abdullah Aydın, "el-İsnâdu'l-Âlî", *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2013), 141.

²⁴⁵ Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, 2/359, 360.

²⁴⁶ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin teşekkül süreci*, (İstanbul: İFAV, 2015), 111-113.

3. Bu dönemde fıkıh usûlü alanında yeni tasniflere rastlanmamaktadır. Zira bu dönemde İmâm Şâfiî'nin kitaplarına itimat edilmiş, defalarca incelenmiş ve onlara muvafık hükümler istinbat edilmiştir. Örneğin Müzenî şöyle demektedir: *“Elli yıl boyunca Şâfiî'den nakledilen er-Risâle kitabına baktım. Her baktığımda bilmediğim bir şeyi istifade etmişimdir.”*

4. Bu dönemde Şâfiî'nin talebelerinin hayatını konu edinen tabakat türü kitaplara rastlanmamaktadır.²⁴⁷

1.5.1.2. Talebelerinden Sonraki Kuşağın Sürece Katkısı

İmâm Şâfiî'nin talebeleri, Şâfiî fikhını öğreterek yaydıktan sonra, onların talebeleri şehirlere dağıldılar. Gittikçe sayıları da arttı ve onları bir birine bağlayan bir bağ da oluşmuş oldu. Artık içtihatları, fetva faaliyetleri ve okudukları kitaplar, Ebû Hanife ve İmâm Malik'in tabilerinin izlediği yöntemden temayüz etmeye başladı. Aralarında gerçekleşen bağ, dördüncü yüzyılda onları birbirlerine daha fazla yaklaştırdı ve söz konusu bağ, Şâfiî mezhebi (mezhebu's-Şâfiyye) adıyla zuhur etti. Bu isim, aralarında bulunan bağın mihverini oluşturan içtihat ve eserlerin sahibi olan İmâm Şâfiî'ye nisbetten kaynaklanıyordu. Bundan sonra İmâm Şâfiî'nin yolunu (metodunu) takip edenler, bu isimle anıldıkları gibi içtihat, fetva ve kadâ faaliyetleri de bu isimle anıldı. Bu yüzyılda kişi, belde ve kabileye nisbet edilme yanında, artık fikhî mezhebe de nisbet edilmeye başlandı.²⁴⁸

İmâm Şâfiî'nin talebelerinden sonra mezhebin taşınması (nakli) konusunda etkili olan en belirgin âlimler ve coğrafi dağılımları şöyledir:

1. Ebu'l-Kâsım Osmân b. Sa'îd el-Enmâtî (ö. 288/901): Fıkıh ilmini Müzenî ve Murâdî'den alan Enmâtî, Bağdat'a taşınmış ve vefatına kadar oradan ayrılmamıştır. Enmâtî'nin Bağdat'a gitmesi, insanların orada Şâfiî fikhı ve Şâfiî'nin Mısır'da tasnif edilen eserleriyle iştigal etmelerini sağlamıştır. Başlarında Ebu'l-Abbâs İbn Süreyc'in bulunduğu pek çok âlim, kendisinden ilim almıştır.²⁴⁹

²⁴⁷ Kavâsimî, *el-Medhal*, 315-318; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 116, 117.

²⁴⁸ Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 119.

²⁴⁹ Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 104; Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî İbn Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâ's-Şâfiyye*, Thk. Muhyiddîn Ali Necîb, (Beyrut: Dâru'l-Beşşâri'l-İslâmiyye, 1413/1996), 2/589; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 1/33.

2. Ebu'l-Abbâs Ahmed Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî (ö. 306/918): Fıkıh ilmini el-Enmâtî'den alan İbn Süreyc, dönemin önde gelen Şâfiî âlimlerinden olup şeyhu'l-mezheb diye anılmaktadır. Onun vasıtasıyla Şâfiî mezhebi İslâm beldelerinin çoğunluğuna yayılmıştır. Kadâ vazifesine gelen Şâfiî âlimlerin ilklerinden olan İbn Sürec, Fars biladı olan Şîrâz şehrinde bu vazifeyi yürütmüştür.²⁵⁰ İbn Süreyc, Şâfiî fıkının mezhepleşmesinde önemli bir role sahiptir. Hadis, fıkıh, kelâm ve cedel alanlarında iyi yetişmiş bir âlim olan İbn Süreyc, Müzenî'nin de içinde olduğu bütün Şâfiî fukahâsını geçtiği kabul edilir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (Hanefî mezhebi hakkındaki) modelini esas alarak Şâfiî fıkını sistematik hale getirip bir mezhep yapısına büründürmüştür. Münazara kapısını ilk açan ve cedel yöntemini de ilk öğreten kişi olarak kabul edilmesinin yanında muhaliflere karşı mezhebini savunmuş ve reddiyeler²⁵¹ de kaleme almıştır. Ayrıca mezhep içi uzlaştırmayı gerçekleştirmek için *et-Takrîb beyne'l-Müzenî ve's-Şâfi'î* adlı eseriyle girişimde bulunmuştur. Elli yedi yıllık hayatında gerçekleştirdiği ilmî faaliyetlerden dolayı, III. (IX.) yüzyılın müceddidi olarak kabul edilmiştir. İbn Süreyc'le ta'lik (ders notları) dönemi de başlamıştır. Ta'lik türü eserler ile mezhep teşekkülünde katkısı olan âlimlerin görüşlerinin açıklanma imkânı doğmuştur. Klasik mezhep yapısında mahallî otoritenin varlığı, mezhep için önemli bir göstergeydi. Bu hususta İbn Süreyc, ayrı bir konuma sahiptir. Çünkü bu anlamda mezhep reisi olarak tanınan ilk Şâfiî fakihidir. Ondan sonra her bölgede belli âlimler için, “Şâfiîler'in reisliği ondaydı” şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Klasik mezhep ilk defa İbn Süreyc döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun göstergelerinden biri de, fıkıh talebeleri için “telâmiz”²⁵² ve “ashab”²⁵³ arasında ayrıma gidilmesi ve mezhep müntesibi olan fakihlere ait tabakat türü eserlerin ortaya çıkmasıdır. “Küçük Şâfiî” lakabını alan İbn Süreyc, mezhebi geniş

²⁵⁰ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 108, 109, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Endulusî İbn Mülekkîn, *el-Ekdiul-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, Thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Mühennâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997), 30, 31.

²⁵¹ Örneğin; Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884) ile münazaraya giren İbn Süreyc, Dâvud ez-Zâhirî'nin oğlu Muhammed b. Dâvud (ö. 297/910) ile de pek çok tartışmaya girmiş ve *er-Red 'alâ İbn Dâvud fî'l-kıyâs*, *er-Red 'aleyhi (İbn Dâvud) fî mesâ'ile i'teraza bihe's-Şâfi'î* adıyla iki eser yazmıştır. Ayrıca Hanefî çevresine karşı da *er-Red 'alâ Muhammed b. el-Hasan*, *er-Red 'alâ 'Îsâ b. Ebân* gibi eserler de kaleme almıştır. (İbnü'n-Nedîm, *el-Fehrist*, Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 299, 300; Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hülvi, (Kahire: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1383/1964), 3/23, 24.)

²⁵² Telâmiz, başlangıç düzeyinde olan fıkıh talebesi. (Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/237.)

²⁵³ Ashap, ileri düzeyde olan fıkıh talebesi. (Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/237.)

coğrafyalara yayan pek çok talebe²⁵⁴ yetiştirmiş ve 306 (918) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁵⁵

3. Ebû Zür'a Muhammed b. Osman b. İbrâhîm ed-Dımaşkî (ö. 302/915): Fıkıh ilmini Rebî' el-Murâdî'den alan Ebû Zür'a, Mısır'a yerleşmiş ve orada Ahmed b. Tûlûn tarafından kadâ vazifesine getirilmiştir. Mısır'ın ilk Şâfiî kadısı olduğu söylenir. Daha sonra Dımaşk'a taşınıp orada kadâ görevini üstlenmiştir. İmâm Evza'î'nin mezhebi yaygın olmasına rağmen orada Şâfiî mezhebinin yayılmasında başarılı olan Ebû Zür'a, teşvik amaçlı olarak Müzenî'nin *Muhtasar*'ını ezberleyene yüz dinar hibe etmiştir. Rivayet ve dirayet yönünden hadis ilminde iyi olan Ebû Zür'a, 302 (915) yılında vefat etti. Vefatından sonra oğlu Hüseyin onun yerine kadâ makamına geldi. Oğlu da mezhebin yayılmasında onun yolunu (yöntemini) izledi ve 327 (939) yılında o da vefat etti.²⁵⁶

4. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İsa el-Mervezî ('Abdân) (ö. 293/906): 220 (835) yılında doğan Mervezî, Merv'de dönemin hadis imâmlarındandı. Mısır'a gidip orada bir süre ikamet etmiş, Müzenî ve Murâdî gibi âlimlerden dersler almıştır. Hocalarının vefatından sonra Şâfiî mezhebini yaymak için yanında *Muhtasaru'l-Müzenî*'yi alarak İran'da bulunan memleketi Merv şehrine gitmiştir. Şâfiî Mezhebini Merv'de yayan ilk kişi olan Mervezî, 293 (906) yılında vefat etmiştir.²⁵⁷

5. Hâfiz Ebû 'Uvâne Yakûb b. İshâk el-İsferâyînî (ö. 316/928): Müzenî ve Murâdî'den fıkıh alan İsferâyînî, Nisâbü'r civarlarında olan memleketi İsferâyîn'e gitmiştir. Onun vasıtasıyla, ilk defa oraya Şâfiî mezhebi gitmiştir. Fıkıh ve hadis ilmini

²⁵⁴ Ardından gelen kuşağı oluşturan Şâfiî fukahasının çoğunluğu İbn Süreyc'in talebesi olup başlıcaları şunlardır: Ebû Bekir Ahmed b. Hasan b. Sehl el-Fârisî (Belh'te Şâfiî fikhını öğreten ilk fakih), Ebû't-Tayyib Muhammed b. Fazl b. Seleme, Muhammed b. Ca'fer b. Ebû'l-Kâdî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ebû't-Tayyib el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed İbn Hâzim, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Şuayb b. İbrâhîm el-Beyhakî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Muhammed es-Sencânî el-Mervezî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Yahyâ b. Zekeriyâ er-Râzî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhîm b. Nevmerd, kendi oğlu Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah es-Sayrafî (Şâfiî'nin *er-Risâle*'sine şerh yazmıştır), Ebû Vâil Avf b. İsa el-Fergânî, Ebû'l-Abbas Muhammed b. İbrâhîm b. Huşmerd el-Bekrâbâzî, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Kâs, Muhammed b. Yahyâ, Ebû İshak el-Mervezî, İbn Ebû Hüreyre, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-İsmâilî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Nu'mân el-Hemedânî, Ebû'l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Ümevî en-Nisâbü'rî (ehli hadîsin imamı, *er-Risâle*'ye şerh yazmıştır), Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali el-Kaffâl eş-Şâfi el-Kebîr (Mâverâünnehirli olup önceleri Mu'tezilî, sonraları Eş'arî olmuş, *er-Risâle*'ye şerh yazmıştır), İbn Hafif, Ebû Ca'fer el-Esterâbâdî (Horasanlı'dır). (Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/237.)

²⁵⁵ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 108, 109, İbn Mülekkîn, *el-İkdul-müzheb*, 30, 31; Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/237.

²⁵⁶ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1/251; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 3/196, 197.

²⁵⁷ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 2/86; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 2/297, 298.

cem eden İsferrâîni, adını taşıyan *Müsned*'ini tasnif etmiştir.²⁵⁸ Söz konusu eser matbudur.²⁵⁹

6. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yâkûb en-Nîsâbûrî/el-Esam (ö. 346/958): 247 (862) yılında doğan Nîsâbûrî, hadis cem etmek için rihle diye meşhur olan yolculuklar yaptı ve daha sonra fıkıh ilmini hıfz etmeye meyledip ömrünün sonlarında İmâm Şâfiî'nin eserlerini Rebî' el-Murâdî'den semâ' yoluyla aldı. İşittiklerini rivayet eden Nîsâbûrî, âli sened (isnâd) için kendisine rihleler düzenleniyordu. Rebî' el-Murâdî'nin vefatından sonra 76 yıl boyunca Şâfiî'nin eserlerini aktaran Nîsâbûrî, 346 (958) yılında vefat etmiştir.²⁶⁰

7. Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. İsmâîl el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfi (ö. 365/976): Dönemin önde gelen Şâfiî âlimlerinden biri olan Kaffâl, fıkıh ilmini İbn Süreyc'ten almıştır. Ceyhun nehrinin ötesindeki beldelere- ki günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan gibi devletleri barındıran bölge- Şâfiî mezhebini götüren Kaffâl, *Edebü'l-kuddât* ve *Mehâsini's-şer'î'a* gibi eserlerin de sahibidir.²⁶¹

Bu dönemin en belirgin özellikle şöyle sıralanabilir:

1. Mezhep için, coğrafi genişlemenin artması.²⁶²

2. Mezhep âlimlerinden bir kısmının, mutlak içtihat seviyesine ulaşması. Bu âlimlerin önde gelen ikisinden biri, İmâm Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Nîsâbûrî'dir. 240 (855) yılı civarında doğan İbn Münzir, ilim talebi için rihleler düzenledi ve hadisler cem etti. İmâm Şâfiî'nin talebelerinden olan Rebî' el-Murâdî ve Hasan ez-Za'ferânî'den ilim alıp fıkıh ilminde mükemmel bir seviyeye ulaştı. *el-İşrâf'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*²⁶³ ve *el-İcmâ'*²⁶⁴ gibi kitaplar telif eden İbn Münzir, 318 (930) yılında vefat

²⁵⁸ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/87; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 2/679, 680; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'l-kübrâ*, 3/487, 488.

²⁵⁹ Ebû 'Uvâne Yakûb b. İshâk el-İsferrâîni, *Müsnedu Ebî 'Uvâne*, Thk. Eymen b. 'Ârif ed-Dımaşkî, 5 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1319/1998).

²⁶⁰ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/48, 49; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/292-295.

²⁶¹ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/4, 5; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâi*, 112; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/228, 229; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'l-kübrâ*, 3/200-203.

²⁶² Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 123.

²⁶³ Eserin, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İşrâf'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, Thk. Ebû Hamâd Sağîr, 10 Cilt, (y.y: Dâru'l-Medîne, 1425/2004) baskısı bulunmaktadır.

²⁶⁴ Eserin, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İcmâ'*, Thk. Ebû Hamâd Sağîr, (Devletü'l-İmârât: Mektebetü'l-Furkân-Mektebutu Mekke es-Sekkâfiyye, 1420/1999) baskısı bulunmaktadır.

etti.²⁶⁵ Hayatının sonlarına doğru mutlak içtihat seviyesine ulaşmış ve içtihatındaki yöntemi, Münzirîye diye isimlendirilmiştir.²⁶⁶ Diğer âlim de İmâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. 224 (839) yılında Taberistân'ın bir köyünde doğan Taberî, fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerinde mükemmel seviyedeydi. Gençlik yıllarında Nisâbü'rî gibi Rebî' el-Murâdî ve Hasan ez-Za'ferânî'den dersler alarak Şâfiî fikhını öğrenmiştir. İlimde kadem rûsuh olanca içtihat müstakil davranmaya başladı. Taki kendisine nisbet edilen Mezhebü'l-Cerîrî adında, fûru ve usûlü bulunan mezhebin kurucusu olmuştur. Fukahâ ve etbai bulunun mezhep, zamanla etbai kalmayan mezheplerden olmuştur. Tefsir alanında *Tefsîru't-Taberî*,²⁶⁷ tarih alanında ise *Târîhu't-Taberî*²⁶⁸ adında eserleri bulunan Taberî, 310 (923) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁶⁹

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de hadis âlimlerinin büyüklerinden bir kısmının Şâfiî mezhebi fikhını öğrenmeleridir. O âlimlerden bazıları şunlardır:

1. Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (ö. 311/924): 223 (838) yılında doğan İbn Huzeyme, Müzenî ve Murâdî'den fıkıh ilmini almış, ayrıca Murâdî'den rivayette de bulunmuştur. Şâfiî olarak başlayan İbn Huzeyme, içtihat seviyesine ulaşmış ve kendisine has görüş/ler ve içtihat/lara sahip olmuştur. Fıkıhtan çok hadis alanıyla iştigal etmiş ve "İmâmu'l-eimme" lakabıyla anılmıştır. Ayrıca hadis alanında tasnifte de bulunmuştur. Kendi adıyla şöhret bulan '*Sahîhu İbn Huzeyme*' adlı eseri²⁷⁰ tasnif etmiştir. Dönemin Horasan imâmı olarak kabul edilen İbn Huzeyme, 311 (924) yılında²⁷¹ vefat etmiştir.²⁷²

2. Hâfız Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938): Ebû 240 (855) yılında doğan Hâtim er-Râzî, tefsir ve hadis alanında öncü olmasının yanında

²⁶⁵ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/197; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 108; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 3/102, 103; Zehebî, *Tehzîb*, 2/49.

²⁶⁶ Heytû, *el-İçtihad ve tabakât*, 80-82.

²⁶⁷ Eserin, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir, *Tefsîru't-Taberî Câm'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, 25 Cilt, (Kahire: Hicre, 1422/2001) baskısı bulunmaktadır.

²⁶⁸ Eserin, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir, *Târîhu't-Taberî Târîhu'l-r-rusul ve'l-mulûk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, 11 Cilt, 2. Baskı, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1387/1967) baskısı bulunmaktadır.

²⁶⁹ Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 93; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 3/120-126; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/106-112.

²⁷⁰ Eserin, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu'bni Huzeyme*, Thk. Merkezu'l-buhûs ve takniyyet'l-ma'lûmât, 4 Cilt, (Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1435/2014) baskısı bulunmaktadır.

²⁷¹ Şîrâzî, İbn Huzeyme'nin ölüm tarihini 312 (925) olarak vermektedir. (Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 105.)

²⁷² İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/221; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 105, 106; Heytû, *el-İçtihad ve tabakât*, 77-79.

Şâfiî mezhebinin fikhını da öğrenmiştir. *Âdâbu's-Şâfiî ve menâkıbuh* adlı eseri²⁷³ telif eden Ebû Hâtim er-Râzî, 327 (938) yılında vefat etmiştir.²⁷⁴

3. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995): 305 (918) yılında Bağdat'ta bulunan Dârekutun'da dünyaya geldiği için oraya nisbet edilen Dârakutnî, dönemin büyük muhaddislerinden olup Ebû Sa'îd el-İstahrî'den (ö. 328/940) fıkıh ilmini almıştır. 385 (995) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁷⁵

Bu dönemin belirgin özelliklerinden bir diğeri de Şâfiî âlimlerin kadâ makamına gelmeleridir. Abbasi devletindeki yönetim erki, insanların ahvâli hakkındaki hukuk birliğini sağlamak ve muhtemel fitnelerin önüne geçmek için kadı tayinlerinde, kadının ilgili bölgede yaygın olan mezhebin fukahâsından olmasına riayet ederdi. Bunun yanında kadının bilgisi, ahlakı ve hâkim yönetimin kendisi ve mezhebi hakkındaki kanaati de gözetilirdi. Belli bir mezhep fukahâsının, belli bir bölgede kadâ makamında bulunmaları; mezheplerinin o bölgede varlığına ve yayılmasına yardımcı olmuştur. Bundan dolayı, Şâfiî ulemanın kadâ makamında bulunmaları, mezheplerinin yayılmasının göstergesi olduğu gibi ilgili bölgede var olmasının vesilesi de olmuştur. Bu bakımdan, kadâ makamının mezhebe olan katkısı inkâr edilemez bir durumdur.²⁷⁶ Söz konusu dönemde kadâ makamına tayin edilen bazı Şâfiî fukahâsı şunlardır:

1. İbn Süreyc: Daha önce de geçtiği üzere, Şîrâz kadılığını üstlenmiştir.

2. Ebû Zür'a ed-Dimaşkî: Daha önce de geçtiği üzere önce Mısır ve daha sonra Dimaşk kadılığını yapmıştır.

3. Ebû Sa'îd el-Hasan b. Ahmed el-İstahrî (ö. 328/940): 244 (859) yılında İran'ın İstahr beldesinde doğdu. Dönemin Şâfiî ulemasının büyüklerinden olan İstahrî, İran'da bulunan Kum şehrinin kadılığını yaptı. Ondan sonra Bağdat'ta hisbe faaliyetlerini üstlenen İstahrî, Abbasi halifesi Muktedirbillâh tarafından –günümüzde Afganistan ve Pakistan'ın büyük bir kısmını kapsayan- Sicistân bölgesine kadı olarak atandı. *el-Farâidu'l-kebîr*, *Edebü'l-kadâ*, *Kitâbu's-şurût*, *Kitâbu'l-vesâik*, *Kitâbu'l-muhâzir* ve

²⁷³ Eserin, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Âdâbu's-Şâfiî ve menâkıbuh*, Thk. Abdulğani Abdulhâlik, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1413/1993) baskısı bulunmaktadır.

²⁷⁴ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/200; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/534.

²⁷⁵ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/246; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 2/616- 618.

²⁷⁶ Kavâsimî, *el-Medhal*, 338, 339.

Kitābu's-sicilāt adlı eserlerin sahibi olan İstahrî, 328 (940) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁷⁷

4. Ebu's-Sâib 'Utbe b. Ubeydillâh b. Mûsâ el-Hemedânî (ö. 350/961): 244 (859) yılında -İran'ın güneyinde bulunan- Hemedân'da dünyaya gelen Hemedânî, Şâfiî fikhını öğrenip önce Azerbaycan'ın birden fazla beldesinde kadâ görevini yürüttü. Ardından da Azerbaycan'ın tamamında kadâ görevini üstlendi. Daha sonra Bağdat'a giden Hemedânî, 338 (950) yılında kadı'l-kuddâtlık makamına getirildi. Şâfiîlerden bu makama gelen ilk âlim olan Hemedânî, 350 (961) yılında vefat etmiştir.²⁷⁸

5. Ebû Bişr Ömer b. Eksem el-Esedî (ö. 357/968): 284 (897) yılında dünya gelen Esedî, dönemin Bağdat Şâfiî fukahasının meşhurlarındandı. Kadı'l-kuddât Hemedânî'nin yönlendirmesiyle Bağdat'a kadı olarak tayin edildi. Hemedânî'nin vefatından sonra kadı'l-kuddâtlık makamına gelen Esedî, 357 (968) yılında vefat etti.²⁷⁹

Mezhebin Yayılması

İmâm Şâfiî'ye ait görüşlerin, ilk olarak Irak'tan yayılmaya başlaması ve hayatının son demlerinde Mısır'da ikamet etmesi sebebiyle Şâfiî mezhebi, Irak (Bağdat) ve Mısır'dan yayılmıştır. Şâfiî mezhebi, Irak'tan Horasan'a ve Mâverâünnehr'e açılmıştır. Bu, Horasan bölgesinden ilim merkezlerine gelen ve hadise ilgi duyan âlimlerin, Şâfiî'den veya talebelerinden hadis ve Şâfiî'nin fikhî görüşlerini içeren kitaplar almalarıyla olmuştur. Memleketlerine dönenler, Şâfiî'nin görüşlerini benimsemiş olsalar da daha ziyade ashâb-ı hadîs diye bilinmişlerdir. Fakat Horasan bölgesinde hadis ehlinin neredeyse tamamının Şâfiî'nin fikhî görüşlerini benimsemeleri sebebiyle, ashâb-ı hadîs unvanının Şâfiîlik'le özdeş olarak anlaşılmasına yol açmıştır. IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren Horasan bölgesi -Irak'a rakip olarak- Şâfiî Mezhebinin diğer güçlü merkezi olmuştur. Bu dönemde Şâfiî mezhebi Irak ve Horasan bölgelerinde oldukça güçlenmiştir. İki bölge arasındaki fark ise, Horasan bölgesinin daha fazla hadis etkisinde kalmasıdır.²⁸⁰ Irak ve Horasan arasında yaşanan rekabetle beraber Mısır, adından pek

²⁷⁷ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 1/34; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 111; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 3/230; İbn Nedîm, *el-Fehrist*, 300; Kavâsimî, *el-Medhal*, 338, 339.

²⁷⁸ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 1/318; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 3/343, 344.

²⁷⁹ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 1/749; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 3/470.

²⁸⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996), 466; Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/237, 238; Saffet Köse, *Fikhî mezhepler*, Editör M. Toprak-Ş. Özkeçeci (İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2016), 141.

fazla söz ettiremeyecek duruma gelmiştir. Bu hususta Mısır'da güçlü olan Mâlikîliğin etkisi büyüktür. Sonuç olarak Şâfiî mezhebi ilk merkez olarak Mısır'da ondan sonra da Irak'ta gelişmiştir. IV. (X.) yüzyıldan itibaren Horasan cazibe merkezi haline gelmeyle kalmayıp Irak'la rekabet edecek güce ulaşmıştır.²⁸¹

1.5.1.3. Mezhebin Gelişimi

Genel olarak fikir/ler; ortaya çıkma, gelişme ve istikrar bulma gibi üç aşamadan geçmektedirler. Fakat sebat bulmaları gelişme ve istikrar çabasıyla mümkün olabilir. Mezhepler konusunda gelişme ve istikrar büyük bir öneme sahiptir. Zira günümüze kadar gelen mezheplerle kaybolmuş mezhepleri bir birinden ayırın temel özellik, günümüze kadar gelen ve müntesipleri bulunan mezheplerin gelişmeleri ve istikrar bulmalarıdır. Örneğin Leys b. Sa'd'ın mezhebi otuz yıl, İmâm Evzâ'î'nin mezhebi yüz elli yıl devam etmiş, istikrar kazanmadıkları için kaybolmuşlardır. Diğer bir örnek ise Zâhirî mezhebidir. Bu mezhep; ortaya çıkmış, istikrar bulmuş ve hicrî sekizinci yüzyıla kadar var olmuş. Fakat yeterli gelişme sağlayamadığı ve zayıflamaya maruz kaldığı için günümüze kadar gelen mezhepler gibi, varlığını sürdürememiştir. Kaybolmadan kasıt, fakihlerin söz konusu mezheplerle olan bağlarının kopması ve kendileriyle ilgili tasniflerin inkıtaa uğramasıdır. Fakat o mezheplere ait görüşler, fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde zikredilmiştir. Tarihî süreç içerisinde nice mutlak içtihat seviyesine ulaşan âlim yetişmiştir. Fakat bu âlimlerden bazılarının görüşleri, mezhep haline gelerek vücut bulmuş, gelişme kat etmiş ve istikrar sağlamıştır.²⁸² Söz konusu mezheplerden biri de Şâfiî mezhebidir.

Şâfiî mezhebi İbn Süreyc ile birlikte teşekkül sürecini tamamlamıştır. Onun vefatından sonraysa Irak bölgesi reisliği kendisine geçen Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951) ile mezhep, gelişme sürecine girmiştir. Fetva ve tedris faaliyetinde tartışmasız bir isim haline gelen Mervezî, *Kitâbü'l-Husûs ve'l-'umûm*, *el-Fusûl fî ma'rîfeti'l-usûl*, Müzenî'nin *el-Muhtaşar*'ına sekiz ciltlik bir şerh ve Müzenî'nin itirazlarını değerlendirip bazen tercih edip bazen de eleştirdiği *et-Tavassut beyne's-Şâfi'î ve'l-Müzenî li-ma'teraza bihi'l-Müzenî fî'l-Muhtaşar* eserlerini yazmıştır. İmâm düzeyinde yetmiş Şâfiî fakihi

²⁸¹ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/237, 238.

²⁸² Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 126, 127.

derslerine katılıp farklı yerlere dağılmıştır. Önde gelen talebelerinden bazıları şunlardır: Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, Ahmed b. Ali el-Cevbakî, İbn Ebü'l-Kâdî, İbn Haddâd el-Kinânî el-Mısırî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Mes'ûd el-İsferâyînî, İbn Ebû Hüreyre, Ahmed b. Muhammed et-Tebesî, Ebû Hâmid el-Merverrûzî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Kûmisî, Ebû Sehl es-Su'lûkî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, Ebû Bekir el-Mahmûdî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Sîbî, Ebû Feyyâz el-Basrî, Ebû İshak el-Mihrânî, Ebü'l-Kâsım Abdülazîz b. Abdullah ed-Dârekî, Ebü'l-Hasan el-Mâsercisî, Ebû Ali Muhammed b. Ali el-Belâzürî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfi.²⁸³

Mezhep taşıyıcı/nakledici âlimlerin çokluğu ve çokça eser vermeleri, mezhebin gelişmesinde en önemli faktördür. Bu dönemin âlimleri tarafından tasnif edilen eserler daha sonra gelen ulema için ilmî açıdan beslenme kaynağı ve rivayet, şerh ve ihtisar için faaliyet/çalışma alanı olmuştur.²⁸⁴ Bu konuda ana unsur aynı olmakla beraber mezhep aktarımında zamanla birtakım farklılıklar meydana gelmiş ve bu farklılıkların artmasıyla Şâfiî mezhebi iki ayrı gelişme çizgisine ayrılmıştır.²⁸⁵ Bu iki çizgi, beşinci asrı kapsayan tasnif konusunda 'Tarîkatü'l-İrâkıyyîn' ile 'Tarîkatü'l-Horâsâniyyîn' olarak iki yöntemin ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Mezhepteki bu farklılık; bölge, âlimler, eserler, tasnif metodu ve akvâldaki naklin inceliğinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim İmâm Nevevî bu hususta şu değerlendirmede bulunmaktadır: *"Bil ki Irak'lı ashabımızın Şâfiî'nin naslarını, mezhebin kavâidini ve geçmiş ashabımızın vücûhunu/görüşleri nakletmede genelde daha sağlamlar. Horasanlılar ise genelde tasarruf, bahs, tefrî ve tertîb konusunda daha iyiler."*²⁸⁶ Nevevî'nin sözünden dikkat çeken husus, iki çizgi arasındaki temel farklılık, mesâil ile delillerini arz etme yöntemi ve onlar üzerine tahrîcte bulunma ve mezhep fukahâsının akvâlini (görüşlerini) aktarmada ve kaynağına nisbet etmedeki farklılıktır. Söz konusu farklılık, bu merhalede tasnif bolluğuna delalet ettiği gibi bilinen ilmî gelişim yöntemlerinden de sayılır. Bu da, zamanla ihtisaslaşmanın ortaya çıkmasıyla sabit olmuştur. Nitekim İmâm Şâfiî'ye ait eserlerdeki tasnif; meseleleri ve delillerini arz etmede herhangi bir kitaba veya hocalarından birinin yöntemine bağlı kalmadan ya da

²⁸³ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/238.

²⁸⁴ Kavâsimî, *el-Medhal*, 343, 344.

²⁸⁵ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/238.

²⁸⁶ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe li'ş-Şîrâzî*, Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.), 1/112.

başka müçtehitlerin görüşlerine yer vermeme şeklinde olmuşken öğrencileri ise, hocalarının kitaplarındaki genel plan dâhilinde fıkıh tasnifinde bulunmuşlardır. Daha sonra Şâfiî fıkıhına dair eserler, çoğalmış ve beraberinde tasnifte coğrafi bölgeye nisbet edilen -yukarıda da zikredildiği üzere- ‘Tarîkatü’l-İrâkıyyîn’ ile ‘Tarîkatü’l-Horâsâniyyîn’ olarak iki yol (yöntem) zuhur etmiştir.²⁸⁷

Irak ekolünün önde gelen bazı âlimleri şunlardır:

1. İmâm Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 406/1016): 344 (955) yılında –günümüzde İran devletinin sınırları içerisinde bulunan- İsferâyîn’de dünyaya gelen Ebû Hâmid İsferâyînî, doğduğu yerin fukahâsından dersler aldı. 364 (975) yılında ileri gelen âlimlerinden ilim tahsil etmek için Bağdat’a gitti. İlimde kadem rûsuh olup Şâfiî mezhebinin usûl ve fûruunda iyi bir seviyeye geldikten sonra tasnif ve tedris faaliyetlerine başladı. Irak ekolünün imâmı olan Ebû Hâmid İsferâyînî, faydalı eserler tasnif ederek ve pek çok talebe yetiştirerek mezhebin gelişmesinde büyük bir etkiye sahip oldu. 406 (1016) yılında ise Bağdat’ta vefat etti.²⁸⁸

2. Kâdî Ebu’t-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et-Taberî (ö. 450/1058): 348 (959) yılında Taberistan’ın bir köyünde doğan Kâdî Ebu’t-Tayyib, doğduğu bölgede bulunan Şâfiî fukahâdan ilim tahsil etti. Daha sonra Ebû Hâmid el-İsferâyînî’den ilim almak için Bağdat’a gitti. İsferâyînî’den dersler alan Kâdî Ebu’t-Tayyib, Irak ekolünün önde gelen fakihlerinden oldu. Kadâ vazifesini de deruhte eden Kâdî Ebu’t-Tayyib, 450 (1058) yılında Bağdat’ta vefat etti.²⁸⁹

3. İmâm Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî (ö. 450/1058): 364 (975) yılında Basra’da doğan Mâverdî, Ebu’l-Kâsım es-Saymerî ve Ebû Hâmid el-İsferâyînî gibi dönemin meşhur Şâfiî fukahâsından dersler aldı. Hocası Ebû Hâmid el-İsferâyînî’nin ekolünden olmuş ve onun metodunu izlemiştir. Şer’î ilimlerde özellikle de fıkıh ilminde mükemmel bir seviyede olan Mâverdî, Basra ve Bağdat’ta tedris ve iftâ faaliyetlerini deruhte etmiş ve *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, *el-Hâvi’l-kebîr* ve *el-İknâ*

²⁸⁷ Kavâsimî, *el-Medhal*, 344.

²⁸⁸ İsnevî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, 1/39, 40; Şîrâzî, *Tabakâtu’l-fukahâ*, 123, 124; Sübkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, 4/61, 65; İbn Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye*, 1/373-376.

²⁸⁹ İsnevî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, 2/58; Şîrâzî, *Tabakâtu’l-fukahâ*, 127, 128; Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, 5/12-16; İbn Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye*, 1/491, 492.

gibi pek çok faydalı eser tasnif etmiştir. Kadâ vazifesini de yürüten Mâverdî, 450 (1058) yılında Bağdat'ta vefat etti.²⁹⁰

Horasan ekolünün de önde gelen bazı âlimleri şunlardır:

1. İmâm Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed b. Abdullah el-Mervezî/Kaffâl es-Sağîr (ö. 417/1026): Horasan'ın Merv Şehrinde dünyaya gelen Mervezî, hayatının ilk devrelerinde kilit işiyle uğraştığı için Kaffâl nisbesiyle anılmıştır. Daha sonra Şâfiî fikhını öğrenmeye yönelip dönemin ileri gelen fakihlerinden ilim tahsil etti. Horasan ekolünün imâmı kabul edilen Mervezî, yararlı tasniflerde bulunmuş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Horasan ekolü, Mervezî'nin doğduğu Merv şehrine nisbetle "Tarîkatü'l-Merâvize" diye de anılmaktadır. Mervezî, 417 (1026) yılında Sicistan'da vefat etti.²⁹¹

2. İmâm Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 438/1047): Hicrî dördüncü asrın son çeyreğinde Nisâbûr'un kenar mahallesi olan Cüven'de dünyaya gelen Ebû Muhammed Cüveynî, ilk önce Cüveyn fukahâsından dersler aldı. Daha sonra Ebu't-Tayyib es-Sa'lûkî'den (ö. 404/1014) ilim tahsil etmek için Nisâbûr'a gitti. Ardından Merv şehrine gidip Ebû Bekr el-Mervezî'den Şâfiî fikhıyla ilgili metodunu kendisinden öğrenmiş ve neticesinde onun ekolünün önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. 407 (1017) yılında Nisâbûr'a dönüp tedris, tasnif ve iftâ faaliyetlerini yürüten Ebû Muhammed Cüveynî, 438 (1047) yılında orada vefat etti.²⁹²

3. İmâm Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî/Kâdî Hüseyn (ö. 462/1069): Hicrî dördüncü yüzyılın son çeyreğinde Horasan'ın Merverrûz şehrinde dünya gelen Ebû Ali el-Hüseyn, Kaffâl es-Sağîr'den dersler almış ve onun metodunu takip eden en belirgin öğrencilerinden biri olmuştur. Daha sonra dönemin Horasan ve çevresinin Şâfiî imâmlarından olmuş. Tasnif ettiği eserlerden biri *Esrâru'l-fikh* adlı eseridir. 462 (1069) yılında vefat etti.²⁹³

²⁹⁰ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/206, 207; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 131; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 5/267-269; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 2/636, 637.

²⁹¹ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/148; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 5/53-56; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/496-500.

²⁹² İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/165, 166; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 5/73-75; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/520, 521.

²⁹³ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/196, 197; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 4/356-358.

Bu iki medreseye mensubiyet, kendisinden ders alınan hoca ve fıkıh ilminin tahsili için merkezi konumda olan yerlere göre olup fakihin beldesine göre değildi. Bunun için, Irak'ta fıkıh ilmini öğrenen ve Irak medresesinin imâmı olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin, Horasan'da bulunan İsferân beldesinden olması bir garabet teşkil etmemektedir.²⁹⁴

İmâm Şâfiî, son olarak Mısır'a yerleşmesine rağmen ve de mezheb-i ceditinin vatanı olmasına rağmen Mısır'a mensup herhangi bir medrese bulunmamaktadır. Bunun temel sebebi, 362 (973) ile 567 (1172) yılları arasında hüküm süren Fâtımî Devleti'nin İsmâîlî Bâtınî fırkayı kılıç gücüyle desteklemiş ve Ehli Sünnet'in akidesine ve fikhî mezheplerine savaş açmış olmasıdır. Bütün bunlar, Mısır dışında Irak ve Horasan ekollerinin ortaya çıkmasından önce vuku bulmuştur.²⁹⁵ Dolayısıyla Fâtımî devletinin bu desteği, Mısır'ın Şâfiî mezhebi için faaliyet merkezi olması ve kendisine nisbet edilecek bir ekolün oluşmasına mani teşkil etmiştir.

Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951) ile Nevevî arasındaki dönemde Şâfiî fakihleri ve literatürü, Irak ve Horasan tarikinden birine bağlı olarak gelişmiştir. Bu süreçte fıkıh öğrencisi hangi tarikten beslenmişse mezhepteki anlayışı, ona göre şekil almış ve eserlerini ona göre yazmıştır. Bu ara dönemde çok az sayıda fukahâ bu iki tarikin fikhî birikimini bir arada ele alma ve değerlendirme imkânına sahip olmuştur. Farklı merkezlerde yürütülen faaliyetler sonucunda meydana gelen fikhî birikimin içindeki farklılıklar, hassaten Irak ve Horasan çevresinde belirginleşenler birçok fukahâyı rahatsız etmiştir. Bunun neticesinde bazı fakihler, farklılıkları giderme ve iki tariki birleştirme girişiminde bulunmuşlardır. İlk girişim Ebû Ali es-Sincî (ö. 430/1039) tarafından yapılmış, sırasıyla onu İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebu'l-Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî (ö. 623/1226) ve Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277) takip etmiştir. Bu aşamadan sonra Şâfiî mezhebi tek çizgide varlığını sürdürmüştür.²⁹⁶ Hicrî beşinci yüzyılda iki çizgiyi birleştirme faaliyetinde bulunan bu âlimler, mesâilî tahrir, delilleri arz etme ve mezhep imâmlarının akvâlini

²⁹⁴ Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 129.

²⁹⁵ Kavâsimî, *el-Medhal*, 349; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 129.

²⁹⁶ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/238; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 131.

nisbet etmede iki ekolün eserlerinden nakillerde bulunmuşlardır. Yukarıda isimleri zikredilen Cüveynî ve Gazzâlî'ye önemlerine binaen değinmek yerinde olacaktır.

1. İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (ö. 478/1085): 419 (1028) yılında Nisâbur civarında bulunan Cüveynî'de dünyaya gelen Cüveynî, ilk eğitimi Nisâbur'un önde gelen müderrislerinden olan babasından aldı.²⁹⁷ Sonra "Nîşâbur/Kündürî Fitnesi" veya "Eş'rî Mihnesi" denilen olaydan ötürü 446 (1054) yılında Nisabur'dan çıkmak zorunda kalan Cüveynî, Muasker'e, oradan da 447 (1055) yılında Bağdat'a gider.²⁹⁸ Ardından da Hicâze gidip dört yıl boyunca Mekke ve Medine'de dersler ile fetvalar verdi ve ilmî münazaralara katıldı. Bundan dolayı İmâmu'l-Haremeyn lakabıyla anıldı. Daha sonra da memleketi olan Nîsâbü'r'a geri döndü. Orada bulunan Nizâmiyye Medresesinde dersler verdi. Diğer ilimlerde olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usûlüne dair câmi ve yararlı eserler kaleme aldı. O eserler şunlardır: *Nihayetü'l-matlab fî dirayeti'l-mezheb*, *el-Gıyâsî (Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem)*, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, *el-Varakât fî usûli'l-fıkh*,²⁹⁹ *et-Telhîs (Telhîsu't-Takrîb)*, *el-Kâfiye fî'l-cedel*, *ed-Dürretü'l-mudıyye fîmâ vaka'a fîhi'l-hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye*, *Muğîsü'l-halk fî ihtiyâri'l-ehak*. "İmâm" lafzı, mezhep kitaplarında mutlak olarak zikredildiğinde İmâm Haremeyn el-Cüveynî kast edilir. Cüveynî, 478 (1085) yılında Nîsâbü'r'da vefat etti.³⁰⁰

2. İmâm Ebu'l-Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111): 450 (1058) yılında Horasan'ın Tûs şehri civarında bulunan Taberân beldesinde dünyaya gelen Gazzâlî, İmâm Haremeyn el-Cüveynî'den ilim almak için Nîsâbü'r'a gitti. Ardından Bağdat'a gitti ve orada Nizâmiyye medresesinde tedris faaliyetlerini üstlendi. Bu süreçten sonra Hicaz, Şam ve Mısır'a ilmi yolculuklar gerçekleştirdi. Pek çok alanda faydalı eserler kaleme alan Gazzâlî, fıkıh ve fıkıh usûlünde de birden fazla eser telif etmiştir. Fıkıh ile ilgili eserleri; *el-Basît fî'l-fürû'*, *el-Vasît*, *el-Vecîz*, *el-Fetâvâ*, *Hulâsatü'l-Muhtasar* ve *nukâvetü'l-*

²⁹⁷ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1 /197, 198.

²⁹⁸ M. Macit Sevgili, *İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî*, (Ankara: TDV yayınları, 2021), 12, 13, 15.

²⁹⁹ Cüveynî'nin *el-Varakât fî usûli'l-fıkh* adlı eserine, Adnan Memduhoğlu tarafından ta'likât türünden bir çalışma yapılmış ve ayrıca *el-Varakât* metni kendisi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (bkz. Adnan Memduhoğlu, *Ta'likât 'ale'l-Varakât*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2016); İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Varakât (Fıkıh Usulü)*, trc. Adnan Memduhoğlu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.)

³⁰⁰ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1 /197, 198; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/165, 168, 169, 170-172, 181.

mu'tasar, Ğayetü'l-ğavr fî dirayeti'd-devr (Ğayetü'l-ğavr fî mesâ'ili'd-devr), et-Ta'lîka fî fîrû'i'l-mezheb, Me'âhizü'l-hilâf. Usûlû fıkıh ile ilgili eserleri; el-Menhûl fî'l-usûl (el-Menhûl min ta'lîkâti'l-usûl), el-Müstasfâ fî 'ilmi'l-usûl, Me'âhizü'l-hilâf, Tehzîbü'l-usûl. Kendisinden önceki fikhî mirası/birikimi eserlerine almış ve bu eserler daha sonra İmâm Râfîî ve Nevevî için dayanak teşkil etmiştir. Daha sonra memleketi Taberân'a dönen Gazzâlî, 505 (1111) yılında orada vefat etmiştir.³⁰¹

Bu aşamada mezhebe hizmet alanında zikredilen Horasan ve Irak ekollerinin âlimlerinden geri kalmayacak kadar etkili olan Beyhakî (ö. 458/1066) ve Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) de değinmek yerinde olacaktır.³⁰²

1. Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö. 458/1066): 384 (994) yılında Nîsâbü'r'a bağlı Beyhak bölgesinin Hüsrevcird köyünde dünyaya gelen Beyhakî, hadis cem etmek için Irak ve Hicâz gibi bölgelere rihleler gerçekleştirdi. Rivayet ve dirayet yönünden hadis alanında mükemmel bir seviyede olan Beyhakî, fıkıhta Şâfiî mezhebine mensubiyet yanında mezhebe güzel hizmetlerde de bulunmuştur. Özellikle *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr/Ma'rifetü's-Şâfi'î li's-sünen ve'l-âsâr* adlı eseriyle mezhep musannefâtına hizmetlerde bulunmuş ve müsned/muttasıl rivayetlerle İmâm Şâfiî'nin tercem-i hali hakkında en geniş eser olan *Menakıbu's-Şâfi'î* adlı eseri de kaleme almıştır. Şâfiî mezhebiyle ilgili diğer eserleri de *Beyânü hatai men ahtae 'ale's-Şâfi'î, el-Mebsût/Nusûsu's-Şâfi'î, el-Hilâfiyyât beyne's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe ve Ahkâmü'l-Kur'ân/Mecmû'âtü kelâmi's-Şâfi'î fî ahkâmi'l-Kur'ân*'dır. Söz konusu hizmetinden dolayı İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, "*Beyhakî hariç İmâm Şâfiî'nin her Şâfiî üzerinde minneti vardır. Mezhebini ve akvâline olan desteklerinden/hizmetlerinden dolayı Onun Şâfiî üzerinde minneti vardır.*" ifadelerini kullanmaktadır. Bir süre Nîsâbü'r kadılığını yapan Beyhakî, 458 (1066) yılında orada vefat etti.³⁰³

³⁰¹ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/111-113; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 6/191, 193, 195, 197, 201; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/249, 260, 264; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 131; H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 13/518, 519.

³⁰² Kavâsimî, *el-Medhal*, 349.

³⁰³ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/98, 99; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 4/8-11; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/332-336; M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/58-61.

2. İmâm Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. Ali eş-Şîrâzî (ö. 476/1083): 393 (1003) yılında Şîraz'ın güneyinde bulunan Feyrûzâbâd'da dünyaya gelen Şîrâzî, ilk eğitimini orada alıp daha sonra fukahâsından ilim tahsil etmek için Şîraz'a gitti ve oraya nisbet edilmeye meşhur oldu. İlim talebi için Basra'ya ardından da Irak ekolünün önde gelen âlimlerinden olan Ebû Tayyib et-Taberî'den ilim almak için Bağdat'a gitti. İlimde kadem rûsuh olup bununla şöhret bulunca Vezir Nizamülmülk kendisi için Bağdat'ta Nizamiyye medresesini inşa etti. Orada tedris ve Şâfiî mezhebine göre fetva verme faaliyetini deruhte etti. Şîrâzî fıkıhta; *et-Tenbîh fî fîrû'î'l-fıkhi's-Şâfi'î*, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, fıkıh usûlünde; *et-Tebşîra fî usûli'l-fıkh*, *el-Lüma' fî usûli'l-fıkh Şerhu'l-Lüma'*, cedel ilmiyle ilgili; *el-Mülahhas fî'l-cedel*; *el-Ma'ûne fî'l-cedel* (*Ma'ûnetü'l-mübtedîn ve tezkiretü'l-müntehîn fî'l-cedel*), hilâf ilmiyle ilgili; *en-Nüket fî'l-mesâ'ili'l-muhtelef fihâ beyne's-Şâfi'î ve beyne Ebî Hanîfe* (*Nüketü'l-mesâ'il ve 'uyûnü'd-delâ'il fî'l-hilâf beyne's-Şâfi'î ve beyne Ebî Hanîfe*, *en-Nüket fî 'ilmi'l-hilâf*, *en-Nüket fî 'ilmi'l-cedel*); *Muhtasar fîma'htelefe fihî Ebû Hanîfe ve's-Şâfi'î*; *Tezkiretü'l-mes'ûlîn fî'l-hilâf beyne'l-Hanefî ve's-Şâfi'î*; *el-Muhtasar fî usûli mezhebi's-Şâfi'î*; tabakat türünden: *Tabakâtü'l-fukahâ'* eserleri telif etmiştir. Şîrâzî'nin bu eserleri, mezhepteki kadem rûsuhunu göstermektedir. Mezhep kaynaklarında “Şeyh” lafzı mutlak olarak geçtiğinde kendisi kast edilir. Usûl ve fîrudaki otoritesinin yanında cedel, hilâf ve münazara ilimlerindeki başarı ile de ün kazandı. Yoğun tedrisat ve telifât faaliyetleri ile bereketli bir ömür geçiren Şîrâzî, 476 (1083) yılında Bağdat'ta vefat etti.³⁰⁴

Mezhebin gelişiminde; Şâfiî ulemanın hizmetlerinin ve katkılarının yanında hâkim yönetimin, Şâfiî mezhebine olan riayetinin de etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. İtikadî olsun fikhî olsun mezhebin gelişiminde, hâkim yönetimin -tek başına yeterli olmasa da- etkisi inkâr edilemeyecek bir durumdur. Bunun yanında tasnif ve tedrisleriyle mezhebi destekleyen ulemanın da varlığı gereklidir. Bunun en iyi şekilde gösteren örnek, iki yüz yıldan fazla bir süre Mısır'da İsmâîliye fırkasını destekleyen Fâtımî devleti, yıkılmasından sonra mezhebin istikrarında başarılı olamamıştır. Öyle ki

³⁰⁴ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/7-9; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/215, 217, 218, 229; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/302, 303, 308, 310; Bilal Aybakan, “Şîrâzî, Ebû İshak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/184, 185; Hamit Sevgili, *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin usûl anlayışı*, (Ankara: İlâhiyât, 2020), 23, 25.

İsmâîliye mezhebine ait inanç ve fikhın yayılması için kurduğu Ezher, Sünnî olan dört fikhî mezhebin tedrisi için dönüşüme uğramıştır.³⁰⁵

Bu merhalede Şâfiî mezhebini destekleyen devlet adamlarının önde gelenlerinden bazıları şunlardır:

1. Abbasî Halifesi Kâdirbillâh (ö. 422/1031): 336 (947) yılında dünyaya gelen Kâdirbillâh, 381 (991) yılında halife oldu ve halifeliği kırk yılı aşkın bir süre devam etti. Şâfiî fikhını öğrenmekle kalmayıp fikh usûlüne dair bir de kitap tasnif etti. Her Cuma Câmî'ul-Mehdî'de bulunan hadis ashabına o kitap okunuyordu. 422 (1031) yılında Bağdat'ta vefat etti.³⁰⁶ Abbasi halifesi Kâdirbillâh'ın kırk yıl gibi uzun bir süre hilafet makamında kalması hilafetin başkenti olan Bağdat'ta ve hilafetin hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde Şâfiî mezhebine katkı sağlamada etkili olmuştur.³⁰⁷

2. Şemsü'l-mülûk Sultan Nasr b. İbrâhîm (ö. 492/1099): Ceyhun nehrinin ötesinde bulunan (Mâveraünnehr) bölgenin sultanı olan Sultan Nasr, Şâfiî fikhını öğrenmiş ve fasih bir hâtîb olduğu için Semerkant ve Buhara'da hutbeler irat etmiştir. 492 (1099) yılında vefat eden Sultan Nasr, Şâfiî fukahâsından sayılmasının yanında hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde Şâfiî âlim ve kadılar için imkânlar sunmuştur.³⁰⁸

3. Vezîr Nizâmülmülk Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092): 408 (1018) yılında Nisabur'da dünyaya gelen Nizâmülmülk, 455 (1063) ile 465 (1073) yılları arasında Selçuklu sultanı Sultan Alparslan'nın ve onun vefatından sonra da 465 (1073) ile 485 (1092) yılları arasında da oğlu Melikşah'ın vezirliğini yaptı. Bâtıniyye özellikle de İsmâîliyye fırkasına karşı şiddetli mücadelede bulundu ve onlar tarafından 485 (1092) katledildi. Şâfiî olan Nizâmülmülk, genel olarak ehl-i sünnet ulemayı desteklemesinin yanında özellikle Şâfiî fukahâyı desteklemiş ve dönemin dokuz büyük İslâm beldesi olan Bağdat, Belh, Neysâbûr, Buhârâ, Esbahân, Basra, Merv, Tabaristân Âmul ve Musûl'da medrese inşa etmiştir. Söz konusu medreseler kendisine nisbetle Nizâmiyye medreseleri diye anılmışlardır. Bu medreselerin en önde gelenleri İmâm Şîrâzî'nin tedris faaliyeti yürüttüğü Bağdat Nizâmiyye medresesi, bir diğeri ise ilk olarak tedris faaliyetlerinin

³⁰⁵ Kavâsimî, *el-Medhal*, 351, 352; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 132.

³⁰⁶ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/155; İbn Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/324, 325.

³⁰⁷ Kavâsimî, *el-Medhal*, 353.

³⁰⁸ İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/224; Kavâsimî, *el-Medhal*, 353.

İmâmu'l-Haremeyn'in üstlendiği Nîsâbü'r medresesidir. Şâfiî mezhebinin hizmetinde etkili olan ulema arasında Nizâmülmülk'ün iki yakın akrabası da bulunmaktaydı. Biri kardeşinin oğlu/yeğeni Vezîr Ebu'l-Me'âlî et-Tûsî (ö. 515/1121) ve torunu Emîr Ebû Nasr Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Vezîr Nizâmülmülktür (ö. 561/1166).³⁰⁹

Bu dönemin bazı belirgin özellikleri ise şunlardır:

1. Mezhebin insanlar arasında şöhret bulmasından sonra Şâfiî fukahânın kadâ makamına gelmeleri.
2. Fıkhu'l-mukârin hüviyetine sahip Şâfiî fıkına dair ansiklopedik eserlerin ortaya çıkması. Bu tür eserler; görüşleri içermek, geniş bir şekilde delilleri ve tartışmaları sunma, sahabe, tâbiîn ve farklı mezheplere mensup fukahânın görüşlerini verme gibi özelliklere sahiptiler.
3. Bu dönemde, Şâfiî âlimler tarafından fıkıh usûlü alanında takip edilen ve Müttekellimûn metodu diye isimlendirilen yöntemle tasnif faaliyeti, devam ettirildi.³¹⁰

1.5.1.4. Mezhebin İstikrar Kazanması

1.5.1.4.1. Şeyhayn Dönemi

Şeyhayn diye bilinen İmâm Râfiî (ö. 623/1226) ve İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277), mezhebe yönelik faaliyetlerini vermeden önce kendilerinden önce gerçekleştirilen faaliyetlere değinmek, yerinde olacaktır. Altıncı yüzyılda Şâfiî mezhebi için önemli olaylardan biri, mezhebin anavatanı sayılan Mısır'a güçlü bir şekilde tekrar dönmesidir. Bu da, Mısır'ın hâkimiyeti altında olan ve oradan 567 (1172) yılında Fâtımî hilâfetine son veren Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö. 589/1193) eliyle olmuştur. Haçlılara karşı mücadele etmenin yanında Selâhaddîn, Mısır'da ve hâkimiyeti altında bulunan diğer bölgelerdeki Sünnî fukahâyı desteklemiştir. Şâfiî mezhebine mensubiyeti sebebiyle de, Şâfiî ulemaya farklı bir ilgi göstermiş ve onları gözetmiştir. Önemli faaliyetleri içerisinde,

³⁰⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, , 4/309, 312, 313, 323; Zehebî, *Tehzîbu siyeri alâmi'n-nübelâ*, 2/443; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/446-450; Kavâsimî, *el-Medhal*, 353-356. Heyfâ' Abdullah el-Bessâm, *el-Vezîri's-Selçûkî Nizâmuilmülk*, (Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu'l-Melik Abdulazîz, 1400/1980), 44-54.

³¹⁰ Kavâsimî, *el-Medhal*, 356-365.

Fâtımî devletinden sonra Kahire’de Sünnî fikhını talim etmeye has yaptırdığı Nâsiriyye medresesi; Şâfiî fikhının tedrisine özgü olan ve kendisine nisbet edilen Salâhiyye medresesinin yapımı bulunmaktadır.³¹¹ Bu iki medrese yanında, Selâhaddîn ve devrindeki devlet adamları tarafından kurulan başka medreseler de bulunmaktaydı. Söz konusu medreseler içerisinde, devletin resmi mazhebi olduğu için Şâfiî medreselerine rağbet daha fazlaydı. Dönemin medreselerinde eğitim, bazılarında tek; bazılarında ise birden çok mezhebe göre yapılmaktaydı.³¹²

Selâhaddîn döneminde Salâhiyye medresesinde tedris faaliyeti yürüten ve önde gelen âlimlerden ikisi şunlardır:

1. Necmüddîn Ebu’l-Berekât Muhammed b. Muvaffak el-Habûşânî (ö. 587/1191): 510 (1117) yılında Habûşân’ın Ustuvâ nahiyesinde dünyaya geldi. Dönemin Şâfiî ulemasının büyüklerinden olan ve Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin yanında saygıdeğer olan Habûşânî, Selâhaddîn’e Nâsiriyye medresesinin yapım fikrini veren ve orada tedris görevini üstlenen kişidir. Ayrıca Habûşânî, Cuma hutbesinde Abbâsî halifesi Müstadî’ Billâh için ilk defa dua eden ve Fâtımî devletinin hükmünün son bulunduğunu ilan eden zattır. 587 (1191) yılında vefat eden Habûşânî, İmâm Şâfiî’nin türbesinin yakınına defnedilmiştir.³¹³

2. İbn Zeyn et-Tüccâr Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muzâfer ed-Dimaşkî (ö. 591/1195): Nâsiriyye medresesinde tedris faaliyetini ilk olarak üstlenmesinden dolayı önemli bir konuma gelmiş ve medrese İbn Zeyn et-Tüccâr medresesi olarak meşhur olmuştur. Daha sonra Şer’î fiyye medresesi olarak tanınmıştır. İbn Zeyn et-Tüccâr, 591 (1195) yılında Mısır’da vefat etmiştir.³¹⁴

Bu süreçte etkili olan zatlardan biri de Salâhaddîn el-Eyyûbî’nin veziri, kâtibi, sırdaşı ve ilk müsteşarı olan Kâdî el-Fâzil Ebû Ali el-Lahmî’dir. 529 (1135) yılında Askalan’da doğan Lehmî, Şâfiî mezhebine mensup ve sultanın yanında sözü geçerli bir kişiydi. Şâfiî mezhebine destek olmaktan geri durmayan ve yirmi yıldan fazla süren

³¹¹ Abdulhalîm el-Cundî, *el-İmâmu’s-Şâfi’î nâsiru’s-Sünne ve vâdi’u’l-usûl*, 2. Baskı (Kahire: Dâru’l-Marife, t.y.), 303; Kavâsimî, *el-Medhal*, 367, 368.

³¹² Mehmet Macit Sevgili, “Selâhaddîn Eyyûbî’nin Fikhî Faaliyetleri Bağlamında Sünnî Akîdeyi Yayma Çabası –Kürtlerin Şâfiîleşmesindeki Rolü–”, *Uluslararası Selâhaddin Eyubî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Necati Sümer-Ahmet Aktaş, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 357, 358.

³¹³ İsnevî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, 1/236, 237; Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 7/14-17.

³¹⁴ İsnevî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, 1/150; Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 6/64.

hâkimiyeti döneminde Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yardımcılığını yapan Lehmî, 596 (1200) yılında Kahire'de vefat etmiştir.³¹⁵

Diğer dönemlerde olduğu gibi altıncı yüzyılda da dönemin Şâfiî uleması mezhebe önemli katkı ve hizmetlerde bulunmuşlardır. O âlimlerden bazıları şunlardır:

1. İmâm Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî (ö. 517/1123): Babasının işi olan kürkçülüğe nisbet edilmesi sebebiyle Ferrâ lakabı ve de Muhyissünne lakabıyla bilinen Begavî, 436 (1045) yılında Horasan'ın Beğâ köyünde dünyaya gelmiştir. Kâdî Hüseyin el-Merverûzî'nin has talebelerinden olan Begavî, fıkıh ve hadis ilimlerini cem etmiş hocasının vefatından sonra da tasnif, tedris ve iftâ faaliyetleri için Merverûz'a yerleşmiştir. Gazzâlî'nin 505 (1111) yılında vefat etmesinden sonra Horasan'da Şâfiî âlimlerinin önde geleni olarak kabul edilmiştir. Hadiste *Şerhu's-sünne*, *Mesâbîhu's-sünne*; tefsirde *Me'âlimu't-tenzil* ve fıkıh alanında da *et-Tehzîb*, *Fetâvâ*, *el-Kifâye fi'l-fikh* adlı eserleri telif etmiştir. 517 (1123) yılında Merverûz'da vefat etmiştir.³¹⁶

2. İmâm Muhammed b. Yahyâ b. Mansûr en-Nisâbûrî (ö. 548/1153): 476 (1084) yılında Horasan'ın bir nahiyesinde dünyaya gelen Nisâbûrî, İmâm Gazzâlî'nin seçkin talebelerinden olup ondan fıkıh ilmini tahsil etmiş ve onun fikhının taşıyıcısı olmuştur. Nisâbûr'da Şâfiî mezhebinin riyaseti/liderliği kendisiyle son bulan Nisâbûrî, *el-Muhît fi şerhi'l-Vasît* ve *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf* adlı eserleri kaleme almıştır. Ardından mezhebe güzel hizmetlerde bulunan pek çok talebe bırakarak 548 (1153) yılında yetmiş iki yaşındayken memleketi Nisâbûr'da şehit edilmiştir.³¹⁷

3. İmâm İbn Ebî 'Asrûn Ebû Sa'id Abdullah b. Muhammed b. Hibbetullâh (ö. 585/1189): 492 (1099)³¹⁸ yılında Musûl'da dünyaya gelen İbn Ebî 'Asrûn, geniş çaplı ilmiî rihleler düzenlemiş, Dımaşk'ta tedrisatta bulunmuş, Şâfiî mezhebine göre fetvalar vermiş ve tasniflerde bulunmuştur. Sultan Nüreddîn Zengî'nin (ö. 569/1174) yanında saygın bir konuma sahip olmuş ve Sultanı Şer'î ilimlerin talimi için Halep ve Hama'da medreseler inşa etmesi için teşvik etmiştir. 573 (1177) yılında Dımaşk'ta kadâ görevini üstlenmiştir. Şam'ın önde gelen Şâfiî âlimlerden olan İbn Ebî 'Asrûn, *Safvetü'l-mezheb 'alâ Nihayet'il-matlab*, *Fevâidu'l-Mühezzebe*, *ez-Zerî'a fi ma'rifeti's-şer'î 'a* gibi eserler

³¹⁵ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 2/137, 138; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/166-168.

³¹⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/75-77; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/340, 341.

³¹⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/25, 26; Zehebî, *Tehzîbu Siyeri alami'n-nübelâ*, 3/36.

³¹⁸ Sübkî, doğum tarihini 493 (1100) yılı olarak vermektedir. (Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/25.)

kaleme almıştır. 585 (1189) yılında Dımaşk'ta vefat etmiş ve kendisi için inşa ettiği Asrûniyye medresesine defnedilmiştir.³¹⁹

4. İmâm Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210): Aslen Taberistân'lı olan Fahrüddîn er-Râzî, 544 (1150) yılında Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Rey şehrinin Şâfiî ulemasından olan babası Ebu'l-Kâsım Diyâuddîn Ömer er-Râzî'nin yanında yetişen Fahrüddîn er-Râzî, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir ve kelam ilimlerinin talebi için ilmî rihleler düzenlemiştir. İlgili oldukları alanlarda başat kabul edilen eserler veren Râzî, fıkıh usûlünde *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl*, fıkıhta *Şerhu'l-Vecîz li'l-Gazzâlî* adlı eserleri telif etmiştir. İmâm Şâfiî ile ilgili olarak *Menâibu'l-İmâmi'sh-Şâfiî* adlı eseri de kaleme alan Fahrüddîn er-Râzî, 606/1210 yılında Herât/Heyrât şehrinde vefat etmiştir.³²⁰

Tenkîh, mezhebin mercûh ve şâz görüşlerden ayıklanması ve fikhî konularda fetva için mutemed olan görüş/leri açıklama faaliyeti, demektir. Tenkîh faaliyetinde güdülen gaye; imamlarının içtihatlarına uygun bir şekilde şer'î hükmü açıklamada kâdı ve müftüler için, mezhepte merci birliği sağlamaktır.³²¹ Şâfiî mezhebinde böyle bir şeye ihtiyaç duyulmasının nedeni, mezhebin varlığının üzerinden dört asır gibi uzun bir sürenin geçmiş olması ve bu süre içerisinde müellifleri ve yaşadıkları bölge/ler farklı olan ve mezhebe kaynaklık teşkil eden pek çok eserin kaleme alınmış olmasıdır. Doğal olarak bu kaynaklarda –sahih istinbat, sahih içtihat ve tahrîc yanında- mercûh istinbâtlar, şâz içtihatlar veya mezhep usûlüne aykırı tahrirler ile elde edilmiş hükümler bulunmaktaydı. Bundan dolayı özellikle mezhebin yayılmasından sonra geniş bir tehzîb (tenkîh/ayıklama) ameliyesine ihtiyaç duyuldu. Bu faaliyeti, ilk olarak –dönemin Şâfiî ulemasının müracaat ettiği- İmâm Râfiî tarafından yerine getirildi.³²² Tam olarak adı, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Kazvînî er-Râfiî'dir. 557 (1162) yılında İsfahan'ın Kazvîn şehrinde dünyaya geldi. İlk eğitimi Şâfiî fakihi olan babası Muhammed b. Abdülkerîm'den (ö. 580/1184) aldı. Dönemin büyük âlimlerinden dersler aldı. Dönemin Şâfiî âlimleri ilmî konularda kendisine müracaat ediyordu. Fetva verme ve eser yazma/yazdırma yanında tedris faaliyetini de yerine getirerek pek çok Şâfiî fakihe hocalık

³¹⁹ Sübkî, *Tabakâtü'sh-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 7/132-134; Zehebî, *Tehzîbu Siyeri alâmi'n-nübelâ*, 3/105.

³²⁰ Sübkî, *Tabakâtü'sh-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 8/81-87; Zehebî, *Tehzîbu Siyeri alâmi'n-nübelâ*, 3/166.

³²¹ Kavâsimî, *el-Medhal*, 372.

³²² Kavâsimî, *el-Medhal*, 373-375.

yaptı. 623 (1226) yılında Kazvîn'de vefat etti.³²³ Râfiî, Şâfiî mezhebine hizmet eden ve mezhep fıkhdaki geniş bilgisini ve kadem rûsuhunu gösteren pek çok eser tasnif etmiştir. Bunların en belirginleri; Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin muhtasarı olan *el-Muharrer*, *el-Vecîz*'e şerh olarak kaleme aldığı *Şerhu's-sağîr* ve *Şerhu'l-kebîr/el-Azîz şerhu'l-Vecîz* adlı kitaplardır. Bu eserler, Râfiî'nin mezhebin birinci ayıklama faaliyetinde göstermiş olduğu çabayı temsil etmektedirler.³²⁴

Yukarıda zikredildiği gibi, mezhebin doğuşundan itibaren süreç içerisinde artan ve farklılık gösteren mezhebe ait görüşlerin, gelişen olayların etkisiyle yeniden gözden geçirilmesi, bunun sonucunda da güçlü ve zayıf görüşlerin belirlenerek bir birinden ayırt edilmesi ve de görüşlerin delillerinin net bir şekilde ortaya konması zaruri bir hal alınca Râfiî'den sonra mezhebin ayıklanma faaliyetini gerçekleştirmek için İmâm Nevevî devreye girdi.³²⁵ Tam olarak adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî b. Hasan el-Hazzâmî el-Havrânî en-Nevevî'dir. 631 (1234) yılında Havrân'ın Nevâ köyünde dünyaya geldi. Küçüklüğünden itibaren ilim aşığı olan Nevevî, erken yaşta Kur'an-ı hıfzetti. Şâfiî fakihlerin büyüklerinden ve muhaddislerden ilim almak için Dımaşk'a gitti. Hadis ilimlerinde mükemmel seviyeye gelen Nevevî, şer'î ilimler içerisinde daha ziyade fıkıh ilmiyle iştigal etti. Hac ibadetini ifa etme dışında Şam bölgesinin dışına çıkmayan Nevevî, 676 (1277) yılında Nevâ'da vefat etti.³²⁶ Dönemin Şâfiî fukahâsının önde gelenlerinden olan Nevevî, tenkîh faaliyetindeki çabasını ve çalışmasını Râfiî'nin çaba ve çalışmasının üzerine bina etmiş ve onun bıraktığı ilmî mirastan beslenmiştir. Bunun sonucu olarak mezhep tarihindeki ilk merkezî tenkîhte onunla bir birliktelik sağlamıştır. Bu, onun çaba ve çalışmasından hiçbir şey eksiltmemektedir. Çünkü kendisi de, mezhep birikimi hakkında araştırmalar yapmış, eldeki verileri tahkik etmiş, mevcut fikhî görüşler içinden ayıklama faaliyetini gerçekleştirmiştir. Nevevî, Râfiî'nin *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*'nin muhtasarı olan *Ravzatü't-tâlibîn* ve *'umdetü'l-müttakîn*, Râfiî'nin *el-Muharrer*'inin tashih ve muhtasarı olan *Minhâcü't-tâlibîn*, fıkhu'l-mukârin türünden olan ve Şîrâzî'nin *el-Mühezzebe* adlı eserinin şerhi olan *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* ve İmâm Müslim'in

³²³ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/281; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'l-kübrâ*, 8/281-284; Zehebî, *Tehzîbu Siyeri alami'n-nübelâ*, 3/207.

³²⁴ Kavâsimî, *el-Medhal*, 377.

³²⁵ Adnan Memduhoğlu, *Şâfiî Mezhebi'nin Sistemleşmesine Katkısı Bağlamında Bir Fakih Olarak İmâm Nevevî*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 134, 135.

³²⁶ Abdülğani ed-Dekr, *el-İmâmu'n-Nevevî*, 4. Baskı (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1415/1994), 20-24, 197.

Sahih'ine şerh olarak yazdığı *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim* gibi eserler kaleme almıştır. Bu eserler, Nevevî'nin birinci tenkîh faaliyetindeki rolünü ve çabasını göstermektedir. Daha önce de zikredildiği gibi Şâfiî ulema, Râfiî ve Nevevî'den önce mezhebi çokça temsil eden Şîrâzî'nin *Mühezzebe* ve Gazzâlî'nin *Vasît* adlı eserlerine müracaat ediyorlardı. Onların gelmesiyle âlimler onlarla ilgilendiler ve mezhep gidişatında merkezi şahsiyetler oldular. Öyle ki artık âlimler, eserleri hakkında iyi bir araştırma yapmadan onlardan önce mezhepte kaleme alınan eserlere itimat etmez duruma geldiler.³²⁷ Fakat bundan hareketle, Rafîî ve Nevevî'den dolayı önceki âlimlerin eserlerinin terk edildiği iddiasında bulunmak veya öyle yorumlamak, doğru değildir. Çünkü ikisinin eserlerinde bulunmayan bazı meseleler, onlardan önceki âlimlerin eserlerinde bulunabilmektedir. Ayrıca aklî-ilmî olarak gelişme göstermek ve râcih olan görüş/lere ulaşmak için takip edilecek yol, mütekaddim ulemanın eserlerine bol bol müracaat etmek ve okumaktan geçer.³²⁸

Bu dönemin en belirgin özellikleri şunlardır:

1. Genel olarak taklit ve mezhep taassubunun bu dönemde de devam etmesidir. Mezhep fukahâsı, müçtehidin Kur'an ve Sünnet naslarıyla meşgul olması gibi imamlarının naslarıyla meşgul oluyorlardı. Hatta bunun ötesinde aralarında sert münazara ve cedele kadar varan durumlar meydana geliyordu. Söz konusu taklidin ve taassubun varlığı yanında içtihadın ihyası için çaba gösteren Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Öğrencisi Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn el-Makdisî/Ebû Şâme (ö. 665/1267) gibi âlimler de bulunmaktaydı.³²⁹

2. Hicrî yedinci yüz yılda usûlî tasnif hakkında mütekellimun ve fukaha metodunu cem eden metot ile tahrîcu'l-fürû ale'l-usûl metodunun doğmasıdır. Bu gelişme, iki şekilde zuhur etmiştir. Birincisi, fıkıh usûlünde mütekellimun ve fukahâ metodlarının cem edilmesiyle meydana gelen usûldeki tasnif metodudur. Bu metot, her iki metodun güzelliklerini bir araya getirmektedir. Şöyle ki her iki kesimin görüşlerini vererek; usûlî kaideleri sunar, tartışır ve delillerle ispat etmeyle kalmayıp bu kaideler üzerine bina edilen bazı ferî meseleleri de örnek olarak verir.³³⁰ Örneğin; İmâm Muzafferüddîn Ahmed b. Ali

³²⁷ Kavâsimî, *el-Medhal*, 378-380; Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 140, 141.

³²⁸ Estal, *Kıssatü'l-mezheb*, 142.

³²⁹ Kavâsimî, *el-Medhal*, 380, 383, 385, 386.

³³⁰ Kavâsimî, *el-Medhal*, 388-394.

es-Sââtî el-Hanefî (ö. 694/1295)'ye ait olup Fahrüddîn Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1089)'nin *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* ile Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* isimli eserlerini cem etmiş olan *Bedî'u'n-nizâm* adlı eser, bu metotla kaleme alınan eserlerden biridir.³³¹ İkinci önemli gelişme ise, kendilerine dayanılarak istinbat edilen fûru ile ilgili meselelerin, usûlî kaideler ile irtibatının sağlanması ameliyesi olan tahrîcu'l-fûru 'ale'l-usûl yönteminin ortaya çıkmasıdır.³³² Tahrîc, üzerlerine ferî hükümler bina edilsin diye veya hakkında mezhep imâmlarından nas varit olmayan meselelerin –usûl ve kaidelerine dâhil ederek hükümünü beyan etmek için şer'î hükümlerin illet veya kaynaklarını araştıran, ilim diye tarif edilmiştir.³³³ Bu yöntemin en belirgin amacı, usûl ilmini nazarî (teorik) yönden tatbikî (pratik) yöne çekip fıkıh ilmiyle bağlantısını kurmaktır. Bu alanın önemli eserleri, Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed ez-Zencânî (ö.656/1258)'nin *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl* ve Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasan el-İsnevî'nin (ö. 772/1370) *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' 'ale'l-usûl* adlı eserleridir.³³⁴

Son olarak da şunu zikretmekte fayda var: Mezhebin bu aşaması, Irak, Şam ve Mısır'da gerçekleşen bir takım şiddetli siyasî olaylara da tanıklık etmiştir. O dönemde Şam peş peşe gelen haçlı seferlerine, Irak ve Şam ise Tatarların savaşına maruz kalmıştır. Bu savaş esnasında Memlûk hükümdarları arasında vuku bulan çatışmalar, bazılarının haçlılarla ittifaka girmesine neden olmuştur. Bunların yanında 656 (1258) yılında Hülâgü tarafından Bağdat'ın düşürülmesidir. O dönemin insanları bu tür belalara duçar olmakla beraber –ilmî ve siyasî durumun bir birinden ayrı olması sebebiyle- ümmet içinde ilmî çalışmalar devam etmiştir. Bu çalışmaları yürütmenin yanında ulema, gerektiğinde cihattan da geri durmamıştır.³³⁵

³³¹ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 19.

³³² Kavâsimî, *el-Medhal*, 388-394.

³³³ Yakûb b. Abdilvahhâb el-Bâhüseyn, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâi ve'l-usûliyyîn*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/?), 51.

³³⁴ Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdürrahîm b. el-Hasan el-İsnevî, *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' 'ale'l-usûl* (Mukaddime), Thk. Muhammed Hasan Heytû, 5. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013), 14, 15.

³³⁵ Kavâsimî, *el-Medhal*, 366-398.

1.5.1.4.2. Şeyhayn Şârihleri Dönemi

İmâm Nevevî'nin 676 (1277) yılında vefat etmesiyle başlayan ve Zekerîyyâ el-Ensârî'nin 926 (1277) yılında vefat etmesine kadar devam eden süreç, İbn Hacer el-Heytemî ile Şemseddîn er-Remlî'nin gerçekleştirdikleri ikinci tenkîh dönemi için, ön hazırlık süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte Şâfiî âlimler, daha önceki âlimlerin yanı sıra özellikle İmâm Râfiî ve İmâm Nevevî'nin kitapları üzerine şerh ve haşiye yazmaya yönelik çaba ve gayret göstermişlerdir. İbnü'r-Rif'a (ö. 710/1310); Takıyyüddin Sübkî (ö. 756/1355); Zerkeşî (ö. 794/1392); Bulkînî (ö. 805/1403) ve merhalenin son âlimi olan Şeyh Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), bu merhalenin âlimlerinden bazılarıdır.³³⁶

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve onlar kadar etkili olmasa da Hatîb eş-Şirbînî'nin, Şeyhan şârihleri dönemine damga vuran ilmî faaliyetleri olmuştur. Bu faaliyetlerin en belirginini, Nevevî'nin *Minhâcû't-tâlibîn* üzerine birer şerh yazmalarıdır. Bu şerhler, daha sonraki dönemde Şâfiî çevrelerde temel referans kaynağı haline gelmişlerdir. Heytemî *Tuhfetü'l-muhtâc*, Remlî *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Şirbînî *Muğni'l-muhtâc* adlı şerhleri kaleme alıp kendi zamanlarına kadar gelen mezhep birikimini derleyip ayıklamaya tâbi tutarak Şeyhayn'ın mirasına eklemişlerdir.³³⁷

1.5.2. İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddîn er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin Şâfiî Mezhebine Katkıları

İkinci tenkîh faaliyeti, İbn Hacer el-Heytemî ile Şemseddîn er-Remlî'in göstermiş oldukları çaba ve gayret neticesinde gerçekleşmiştir. Bu konuda, birinci tenkîhi gerçekleştiren İmâm Râfiî ve İmâm Nevevî'nin çaba ve çalışmalarına dayanmışlardır. Şöyle ki ihtilaf ettikleri konularda/meselelerde tercihte bulunmuşlar ve onların değinmediği yeni meselelerin hükmü hakkında içtihatla bulunmuşlardır. İkinci tenkîhin, birinci tenkîha dayalı olduğunu gösteren en iyi delil, Heytemî ve Remlî'nin Nevevî'ye ait olan *el-Minhâc* üzerine yaptıkları şerhlerdir.³³⁸ İmâm Nevevî'den sonra Şâfiî mezhebi

³³⁶ Ahmed el-Haccî el-Kurdî v.dğr, *el-Mezâhibu'l-fıkhiyyeti'l-erba'a*, (Kuveyt: İdâretü'l-İftâ, 1436/2010), 136.

³³⁷ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/239, 240.

³³⁸ Haccî el-Kurdî v.dğr, *el-Mezâhib*, 138,139.

istikrar kazandı. Öyle ki düzenli/disiplinli bir hale geldi ve artık mutemed olan görüşler, mutemed olmayan görüşlerden ayırt edilir hale geldi. Fakat hala mezhepte bir takım eksikler/açıklar bulunmaktaydı. İşte İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddîn er-Remlî'nin çabaları, eksik kalan yönleri tamamlamaya yönelikti. Bunu da, Nevevî'ye ait olan *el-Minhâc* üzerine yaptıkları şerhleriyle yapmaya çalıştılar/yaptılar. O katkılar da özetle şunlardır:

1. Râfî ve Nevevî'nin değinmediği meselelerin şer'î hükmünü beyan etmek.
2. Nevevî'nin naklettiği fakat tashihte bulunmadığı ihtilaflı meselelerde tercih ve tashihte bulunmak. Aynı şekilde geçmiş âlimlerin hakkında konuştuğu fakat Râfî ve Nevevî'nin bir görüşü tashih etmediği meselelerde tashihte bulunmak.
3. Eserlerinde bir biriyle müteâriz olarak geçen Nevevî'nin kavillerinden mutemed olanı açıklamak.
4. Mezhepte yeni meydana gelmiş ve şer'î hükmünün bilinmesi zorunlu olan meseleler hakkında açıklamalar yapmak.
5. İnsan olması hasebiyle Nevevî'nin sehiv veya hata yaptığı meselelerde düzeltme yapmak.³³⁹

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve onlar kadar etkili olmasa da Hatîb eş-Şirbînî'nin Şeyhan şârihleri dönemine damga vuran ilmî faaliyetleri olmuştur. Daha önce de zikredildiği gibi Mısırlı olan ve Memlûklerin son dönemi ile Osmanlının Mısır'ı fethetmesinden sonraki dönemde yaşayan bu üç Şâfiî fakihin ortak noktası -aynı memleket, aynı mezhebe mensup olma ve ders aldıkları hocaların aynı olması yanında- Nevevî'nin *Minhâcû't-tâlibîn* üzerine birer şerh yazmalarıdır. Bu şerhler, daha sonraki dönemde Şâfiî çevrelerde temel referans kaynağı haline gelmişlerdir. Heytemî *Tuhfetü'l-muhtâc*, Remlî *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Şirbînî *Muğni'l-muhtâc* adlı şerhleri kaleme alıp kendi zamanlarına kadar gelen mezhep birikimini derleyip ayıklamaya tâbi tutarak Şeyhayn'ın mirasına eklemişlerdir. Belli bölgeler İbn Hacer'in görüşlerini esas alırken Mısır bölgesi ise Remlî'nin görüşlerini tercih etmiştir. Çok geçmeden bu iki Şâfiî fakih -Şeyhayn'da olduğu gibi- birbirine denk sayılmış ve ittifak ettikleri hususlar itiraz

³³⁹ Fehd Hübeyşî, *el-Medehal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, (y.y. t.y.), 28.

edilemeyen konular arasına girmiştir. Sonraki dönemde telif çalışmaları, söz konusu üç şârihin eserleri üzerine önce hâşiyeler, ardından da takrirler yazılarak gelişmiştir. Osmanlılar devrinde Mısır'ın fethinden itibaren başlayan hâşiye ve takrir geleneği zamanla zayıflasa da bu çerçevedeki literatür XX. yüzyıla kadar sürmüştür.³⁴⁰

Mezhebe olan katkıları ve etkilerine binaen olacak ki Şâfiî fetva usûlünde İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî'nin hatta Heytemî'ye ait olan *Tuhfe* ve Remlî'ye ait olan *Nihâye'nin* hilafına fetva verme câiz görülmemiştir. Onların değinmediği konularda ise sırasıyla; Zekerıyyâ el-Ensârî, Hatîb eş-Şîrbînî, hâşiye sahipleri olan Alî b. Yahyâ ez-Ziyâdî (ö. 1024/1615), İbn Kâsım Abbâdî (ö. 994/1586), 'Amîre Şihâbüddîn Ahmed el-Birlusî (ö. 907/1502), Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Nureddin Alî b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 1044/1634), Şevberî (ö.?), Muhammed b. Dâvud b. Süleymân el-'Anânî'nin (ö. 1098/1687) görüşleriyle fetva verilir.³⁴¹

³⁴⁰ Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/239, 240.

³⁴¹ 'Alevî b. Ahmed b. Abdırrahmân es-Sekkâf, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, (y.y.: Merkezu'n-Nûr li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, t.y.), 119, 120.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ’NİN BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ İHTİLAFLARI, İHTİLAFA SEBEPLERİ VE ŞÂFÎ FİKHİNA ETKİLERİ

Bu bölümde İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî’nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları ele alınacağından, önce borçlar hukukuyla ilgili genel bilgiler verilecektir. Ardından da satım akdinden başlanarak Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında vuku bulan ihtilaflar ve değerlendirilmesi; ihtilaf sebepleri ve Şâfî fikhına etkileri verilecektir.

2.1. BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1.1. Borçlar Hukuku Kavramı

Modern anlamda özel hukukun alt birimi olarak kabul edilen borçlar hukuku,³⁴² hukuk dilinde “*Bir şahsın, diğerine karşı bir şeyi yapmak veya yapmamak yükümlülüğünü sağlayan hukukî bir bağ, bir münasebet*”, “*Taraflardan birinin, diğerine karşı yerine getirmeye mecbur olduğu şey*” ve “*Yalnızca para ile ödenebilecek yükümlülük*” gibi bir birinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Borç kelimesi, Türkçede bu son olarak verilen anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamdaki borç, Arapçada ise “deyn” kelimesiyle ifade edilmektedir.³⁴³ Klasik fıkıh literatüründe geniş anlamıyla borç kavramını ifade eden bir terim bulunmamaktadır. Muasır İslâm hukukçuları, bu anlamda müceb, iltizâm, vecibe, vâcib ve deyn kelimelerini kullanmayı tercih etmektedirler.³⁴⁴ Fakat genel tanımıyla borçlar hukuku, ‘*Kişiler arasındaki özel borç ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı*’ olarak tanımlanmıştır. Günlük hayatta gerçekleşen ekonomik faaliyetler ve hukuka aykırı olarak başkalarına verilen zarardan ya da uğranılan zarardan doğan tazminat uygulamaları borçlar hukuku alanına girmektedir. Bu sebepten borçlar hukuku, hem İslâm hukukunda hem de diğer hukuk sistemlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Zikredildiği üzere

³⁴² Nuri Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku (Şirketler İlaveli)*, 3. Baskı (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 34.

³⁴³ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 16. Baskı (İstanbul: Ensar, 2013), 3/24; Mehmet Erdoğan, “Borç”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı (İstanbul: Ensar, 2013), 61.

³⁴⁴ Abdullah Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, (İstanbul: Ensar, 2020), 20.

modern anlamda özel hukukun alt birimi olan borçlar hukuku, İslâm hukukunda ise klasik tasnifle ibâdât, muâmelât ve ukubât üçlüsü içinde yer alan muâmelât kısmının içinde yer almaktadır.³⁴⁵

Borç ilişkilerinde yapılması gereken fiil (edim), borcun konusunu teşkil etmektedir. Bu edim, para ya da mislî eşya borcunun ödenmesi (deyn edimi); muayyen bir malın teslimi (ayn edimi); bir işin yapılması (iş edimi) şeklinde olabilmektedir. Örneğin; icâre (kira) akdinde, kiracının kira bedelini mal sahibine ödemesi borcu deyn edimi, kiraya verenin malı tahliye edip kiralayana teslim etmesi ayn edimi, meyve ağaçlarını budamak üzere kendisiyle anlaşılan kişinin bahçe sahibine karşı sorumluluğu ise iş edimidir. Borcun konusu, yukarıda zikredilen edimlerdeki gibi olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Konunun olumsuzluğu, belli bir işi yapmaktan kaçınma şeklinde olur. Şöyle ki; vedâ veya rehin akitlerinde akde konu olan mala vedî'a veya rehin alanın dokunmaması, ona zarar verecek davranışlardan uzak durması olumsuz bir edim şeklinde yorumlanabilir.³⁴⁶

2.1.2. Borçlar Hukukunun Tarihi Seyri

Hukuk tarihine bakıldığında borçlar hukukunun temellerinin insanlığın ilk yıllarına kadar uzandığı söylenebilir.³⁴⁷ Zira insanoğlu, yaşamla/hayatla ilgili kesintisiz/sürekli olan ihtiyaçlarını karşılamak için eski zamandan beri- borçlar hukukunun önemli bir konusunu teşkil eden-alım ve satım yollarına başvurmuştur.³⁴⁸ Fakat borçlar hukukunun ilmî bir disiplin haline getirilmiş hali ise yaklaşık olarak günümüzden iki bin yıl gibi bir zaman öncesine Romalılara dayanmaktadır. Roma hukukunda borçlar hukukunun gelişmesi iki temel nedene dayandırılmaktadır. Birincisi Roma'da, dönemin şartlarına göre çok gelişmiş olan kapitalist ekonominin sistemleşmeye ihtiyaç duyması, ikincisi ise kapitalist ekonominin gereği olan borç ilişkilerinden genel hukukî ilkeler çıkarabilme yetkinliğine sahip hukukçuların toplum içinde bulunmasıdır.³⁴⁹ Zikredildiği üzere borçlar hukukunun disipline edilmiş hali, Romalılara

³⁴⁵ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 28, 34, 35.

³⁴⁶ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 43.

³⁴⁷ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 27.

³⁴⁸ Mustafâ Ahmed ez-Zerkâ, 'Akdu'l-bey'i, 2. Baskı (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1433/2012), 15.

³⁴⁹ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 27.

dayanmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da borçlar hukukunun ilk kaideleri/ilkeleri de söz konusu dönemde Romalılarda görülmektedir. İlkçağ kapitalist ekonominin izlerini taşıyan bu hukuk; Fransız ihtilalinden sonra önemli değişiklikler geçirmiştir. Öyle ki Fransız medeni kanununa hâkim olan bireyci ve özgürlükçü ruh, daha sonraki İsviçre ve Alman medeni kanunlarında dayanışmacı ve toplumcu bir yapıya yönelmiştir.³⁵⁰ Batıda egemen olan borçlar hukuku anlayışı, büyük oranda Roma hukukuna dayanmaktadır. Bu bakımdan, borçlar hukukundaki belli başlı kavramlar büyük oranda Roma hukukunun etkisinde gelişmiştir. Bundan dolayı kavramsal yönden Roma hukukunun izlerini taşımaktadır. Ayrıca içerik ve nitelik bakımından içinden geçtiği dönemlerin siyasal ve ekonomik ideolojilerinden de etkilenmiştir. Şöyle ki önceleri “mutlak sözleşme özgürlüğü” ve “irade özerkliği” ilkeleriyle temellendirilen liberal borçlar hukuku anlayışı, yirminci yüzyıldan itibaren sosyal eğilimli borçlar hukuku anlayışa dönüşmüştür. Sosyal eğilimli borçlar hukuku da esasında sözleşme özgürlüğü ve irade özerkliği ilkelerine dayanmaktadır. Söz konusu özgürlük, sınırsız olmayıp kamu düzeni, genel ahlak anlayışı, kişilik hakları ve toplumun üstün çıkarları ile sınırlandırılmış bir özgürlüktür.³⁵¹

İslâmî anlayışa göre, borçlar hukukuna ait kaidelerin varlığını iki bin yıldan daha çok önceye götürmek mümkündür. Zira Allah (c.c.), ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren vahiy aracılığıyla insanlara yol göstermiş ve her toplumun yapısına uygun hükümler vazetmiştir.³⁵² Hz. Peygamber'e gönderilen İslâm dininde, hukukun temeli Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'e dayanmaktadır. Bununla birlikte hukuk; icmâ, kıyas ve diğer içtihat metotlarıyla da geliştirilmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen hukukî hüküm ve kaideler, ilk örneklerinden itibaren ibadet ve hukukî ilişkileri cem eden fıkıh kitaplarında yer almıştır. Klasik fıkıh kitapları; ibâdât, muâmelât ve ukubât şeklinde üçlü bir tasnife sahiptir. Borçlar hukuku, söz konusu tasnife göre muâmelât bölümünün büyük bir kısmını oluşturmaktadır. İslâm hukukçuları, Roma ve batıda hâkim olan umumi nazariyeler ve kaideler şeklindeki hukuk anlayışından farklı olarak hukukî münasebetleri, meselecî/kazuistik bir metotla ele almış ve çözüme bağlamıştır. İslâm hukuk literatüründe nazariye ve kaideler ise, fıkıh usûlü ve kavâid türü eserlerde ele alınmıştır. Meseleler fıkıh kitaplarında önceleri mücerret (soyut) bir üslupla ele alınırken, daha sonraları ortaya

³⁵⁰ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 3/22.

³⁵¹ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 27.

³⁵² Karaman, *Ana hatlarıyla İslâm Hukuku*, 3/22.

çıkan fetva kitaplarında ise meselelere, olaylara ve şahıslara dayalı müşahhas (somut) çözümler getirilerek ele alınmıştır. Fetva ve kazada (davalarda) hicrî dördüncü asra kadar içtihadı dayanılmıştır. Daha sonraki asırlarda ise daha ziyade bir müçtehidin görüş ve içtihadına yani taklide dayanılmıştır. Taklit devirlerinde fıkıh ve fetva kitapları, kanun gibi telakki edilmiş ve kullanılmıştır. Birtakım iç ve dış sebeplerle İslâm hukukunun kanunlaştırılmasına ihtiyaç duyulunca Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve 1869-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki hukukçular tarafından tedvin edilen *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* adında eser ile borçlar hukuku dâhil birkaç hukuk dalı kanunlaştırılmıştır.³⁵³ Mecelle, İslâm dünyasındaki ilk medenî kanundur. Bugünkü tasnife göre özel hukukun bütün alanlarını düzenlememekle birlikte, sadece borçlar hukukuna ait de değildir. Çünkü borçlar hukuku yanında kısmen de olsa aynî haklar ile muhakeme usûlüne ait düzenlemeleri de içermektedir. On altı bölümden oluşan Mecelle, 1851 maddeyi ihtiva etmektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hukuk alanında yapılan değişiklikler sonucunda, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesiyle Mecelle resmen yürürlükten kaldırılmıştır.³⁵⁴

Günümüzde ise bazı müellifler, borçlar hukukunu klasik dönemdeki fıkıh kitaplarının ibâdât, muamelât ve ukûbât üçlü tasnifinde olduğu gibi muamelât bölümünün içinde vermektedirler. Diğer bir kısmı ise, sadece borçlar hukukunu konu edinen kitaplar telif etmektedir. Bu çalışmaların yanında, akademik çalışmalar yapan kurumlarda da tez ve makale düzeyinde borçlar hukuku hakkında çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir.

2.1.3. Borçlar Hukukunun Kaynakları

İslâm hukukunun temelini oluşturan ve muttefun aley olan deliller (kaynaklar); Kur'ân, Sünnet, İcmâ ve Kıyâs olarak dördtür. Müslüman âlimlerin cumhuru (kahir ekseriyeti), bu delillerin istidlâl kaynağı olduğu ve istidlâlin verilen sıraya göre olduğu/olacağı hususunda ittifak halindedirler. Buna göre, bir mesele vuku bulduğunda ilk olarak hükmü Ku'rân'da aranır, orada yoksa Sünnet'e bakılır, orada da yoksa müçtehitlerin herhangi bir dönemde Hz. Peygamber'in vefatından sonra konuyla ilgili bir

³⁵³ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 3/22, 23; Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 27.

³⁵⁴ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 29, 30.

hüküm üzerinde icmâ edip etmediklerine bakılır. Eğer meseleyle ilgili olarak icmâ söz konusu değilse bu durumda, müçtehit ilgili meselenin hükmüne ulaşmak için hükmü hakkında nas bulunan benzer meseleye kıyâs yaparak içtihatla bulunur. Bu dört delilin dışında cumhurun delil oluşları hakkında ittifak etmediği bazı deliller de bulunmaktadır. Bazı âlimler, onlarla istidlâlde bulunmayı kabul ederken kimisi ise karşı çıkmıştır. Muhtelefun fih olan deliller; istihsân, maslahat-ı mürsele, istishâb, örf, sababe kavli, şer' u men keblenâ ve sedd-i zerâi gibi delillerdir.³⁵⁵

İslâm borçlar hukuku, İslâm hukukunun/fıkhnın muamelât alanının bir dalı olduğu için doğal olarak onun da temelini ayet ve hadisler; yani Kitap ve Sünnet oluşturmaktadır. Her iki kaynak, borçlar hukuku hususunda detaylı hükümlerden ziyade genel prensipler bildirmiştir. Mesela; Kur'an'ı Kerimde ribâ (faiz) yasağı, haramlığı bildirilen maddeler ve genel olarak iktisadî (ekonomik) hayatla ilgili esaslar dışında akit türleri ya da akitlerin şartlarıyla ilgili olarak detaylı hükümler zikredilmemiştir. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konuyla ilgili buyurduğu hadis-i şerifleri ve fiilî uygulamaları, ayetlere göre nispeten daha detaylı hükümler içermektedir. Bu iki kaynağın yanında fıkhnın diğer kaynakları olan icmâ, kıyâs, istihsân, maslahat-ı mürsele, örf ve (sedd-i zerâi) gibi kaynaklar da İslâm borçlar hukukuna kaynaklık etmektedirler.³⁵⁶

2.1.4. Borçlar Hukukuna Hâkim Olan Temel İlkeler

1. İrade Serbestiyesi İlkesi:³⁵⁷ İslâm borçlar hukukunda kişilerin “irade özgürlüğü” prensibi, temel ilkelerden biridir. Çünkü –hukuki olarak- borç ilişkisinin doğması irade serbestisine bağlıdır. Bu bakımdan eda ehliyetini haiz olan herkes, hukukî olan her türlü muameleyi yapma hususunda iradesini serbestçe kullanma salahiyetine sahiptir. Daha özel bir ifadeyle, Kur'an ve Sünnet'te yer alan –veya kıyas ve içtihat yoluyla belirtilen yahut onlarda bulunun temel ilkelere dayanan- yasaklar, çiğnenmediği sürece her bir kimse borç ilişkisini hür iradesiyle oluşturabilir.³⁵⁸

³⁵⁵ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 23, 25.

³⁵⁶ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 21.

³⁵⁷ Zikredilecek olan temel ilkelerin dışında; üçüncü şahıslar aleyhinde borç kurulamaması ilkesi, akitlerde ivazlılık ilkesi ve borçlunun ikametgâhında ifa ilkesi gibi ilkeler de bulunmaktadır. (Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 36.)

³⁵⁸ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 31.

İrade serbestiyesi ilkesi, bazı alt ilkeleri de bünyesinde barındırmaktadır. O ilkeler şunlardır:

1.1. Akit Serbestiyesi İlkesi. Akit serbestisi; akdi yapıp yapmamakta kişinin hür (özgür) olması, isteğine uygun bir şekilde akit yapabilme özgürlüğü, yapılacak akitte diğer tarafı seçme özgürlüğü ve yapılmış bir akdi, hukukî sonuçlarına katlanmak koşuluyla ortadan kaldırma özgürlüğü gibi bir takım hususlar içermektedir.³⁵⁹ Borçlar hukuku -hatta bütün hukuk sistemleri-, kaynak bakımından özgür iradeye dönüktür. Bu bakımdan özgür irade, borçlar hukukunun bütün kaynaklarına hâkimdir. Söz konusu irade, akitlerde kuvvetli bir şekilde tecelli etmektedir. Zira akit, irade üzerine yoğunlaşır. Şübhu'l-akit (akit benzeri) durumlar ise, farazî irade üzerine kurulur. Suç ve suçun benzeri şeyler, hür iradeye dönüktür. Kanunun kendisi, bir sorumluluk yüklüyorsa borçlunun borcu zimmetine iltizam ettiğini varsayar. İrade ilkesi, borçlar inşa etmekle sınırlı değildir. Aksine diğer bütün hakları da inşa eder. Mülkiyet, özgür irade üzerine kurulur. Aile hukuku, evlilik akdi üzerine dolayısıyla irade üzerine kuruludur. Miras, varsayılan vasiyet üzerine mebnidir. Hatta ceza hukukundaki cezaların meşruiyetini sağlayıcı unsurda iradededir. Şöyle ki topluma karşı suç işleyen kimse, önceden kendisine cezanın ulaşacağına razı olmuştur. Çünkü kanun, iradeden doğmaktadır. İnsanlar onu/kanunu bizzat kendileri ve mümessilleri/temsilcileri aracılığıyla kabul etmişlerdir.³⁶⁰

İrade, sadece borcun kaynağı olmakla kalmaz borca terettüp eden hukukî sonucu da doğurur. Bu iki yönlüdür. Birincisi, borçlunun zimmetine borç olarak kabul ettiği her şey sahih olur ve hukukî sonuç doğurur. Bundan dolayı, adalet ve kamu düzeni kurallarının akdin sonuçlarını sınırlandırması dar bir çerçevededir. İkincisi ise, akit iki iradenin anlaşmasıyla tamamlanıp tadili de ancak bu iki iradenin uzlaşmasıyla olur. Bundan dolayı, taraflardan biri akdin tadili konusunda bağımsız hareket edemez. Kadı, adalet ilkelerine uyma iddiasıyla akitte adaleti sağlamaya çalışması veya akitten olmayanı ona eklemesi câiz değildir.³⁶¹

1.2. Eşitlik ilkesi: Borçlar hukukuna hâkim olan prensiplerden biri de taraflar arasındaki eşitlik ilkesidir. Borç ilişkisinin unsurları (tarafları) arasında hukuki olarak

³⁵⁹ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 33.

³⁶⁰ Abdurrazzâk Ahmed es-Senhûrî, *el-Vecîz fî şerhi'l-kanûni'l-medenî nazariyetü'l-iltizâm bi vechin 'âmm*, (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1966), 31, 32.

³⁶¹ Senhûrî, *el-Vecîz fî şerhi'l-kanûni'l-medenî*, 32.

herhangi bir ayırım olamaz. Bu bakımdan taraflar, sosyal statülerine ve ekonomik durumlarına bakılmaksızın hukuk nazarında/karşısında eşit kabul edilirler. Söz konusu ilke, esasında irade özgürlüğü ve hukukî tasarrufta bulunma özgürlüğünün doğal sonucudur. Zira ekonomik hayatta borç ilişkisine kalkışan herkes, ilgili olan hukukî muameleyi kendi özgür iradesiyle yapmaktadır. Dolayısıyla hiç kimse, iradesi dışında zorla özel bir borç ilişkisine taraf olmaya-bazı istisnai durumlar dışında- zorlanamaz.³⁶²

1.3. Şekil Serbestisi ilkesi: Borçlar hukukunda gerçekleştirilen muamelelerde, genel olarak şekil şartı aranmamaktadır. Bu da, yapılacak işlemlerin şekil açısından serbestçe belirlenebileceğini göstermektedir. Taraflar, hukuka uygun olması koşuluyla istedikleri şekilde borç ilişkisini düzenleyebilirler. Bu hususta tarafların aralarında anlaşmış olmaları esasına bakılır. Gayrimenkul malların satışında olduğu gibi tapuya tescil şartının bulunması gibi bazı sözleşmelerde istisnai olarak şekil şartının getirilmiş olması, şekil serbestisi ilkesine ters düşmemektedir.³⁶³

2. Nisbîlik (Sözleşme Tarafları Bağlar) İlkesi: Borçlar hukukunun konusu, özel borç ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu ilişkilerden taraflar lehine bir takım haklar ve sorumluluklar doğar. Taraflardan biri için doğan hak/lar, mutlak olmayıp hukuki nitelik bakımından nisbî haktır. Mesela; bir satım akdinde müşteri, semeni (bedeli) ödedikten sonra satın aldığı malı talep etme hakkına sahip olur. Talep etmesine rağmen satıcı, akit konusu malı teslim etmiyorsa alacaklı dava açma hakkına sahip olur ve davayı sadece borçlusuna açabilir. Üçüncü kişilere karşı ise söz konusu dava açma hakkını ileri süremez. Zira alacaklı lehine doğan hak, borçludan kaynaklandığı için sadece ona karşı kullanılır.³⁶⁴

3. Objektif İyi Niyet (Dürüstlük) İlkesi: Diğer sosyal ve ekonomik ilişkilerde olduğu gibi taraflar, borç ilişkilerinde de dürüstlük ilkesine göre hareket etmelidirler. Bu ilke, doğrudan hukuk kuralı olarak kabul edilmemiştir. Fakat bu kural, hukukun ruhunda yer alan temel ilkelerden biridir. Bu bakımdan, her hak sahibi hakkını kullanırken, sorumluluk sahibi sorumluluğunu yerine getirirken ve borçlu borcunu ifa ederken mutlak surette iyi niyet ilkesine uymalıdır. Başka bir ifadeyle alacaklı alacağını talep ederken,

³⁶² Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 33, 34.

³⁶³ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 34.

³⁶⁴ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 34, 35.

borçlu da borcunu ifa ederken doğru, adil, güvenilir ve dürüst davranmalıdır. Ayrıca dürüstlük ve güven ilkesi, irade beyanlarının, akitlerin yorumlanması ve tamamlanmasında da göz önünde bulundurulmalıdır.³⁶⁵

4. Kusurlu Sorumluluk İlkesi: Borç ilişkilerinin kaynaklarından birini, akde bağlı sorumluluk oluşturur. Bu hususta hâkim olan ilke, kusur ilkesidir. İslâm borçlar hukukuna göre, borç ilişkisinde taraflar üstlendikleri borçlarını yerine getirmemeleri durumu akdî sorumluluk olarak kabul edilir.³⁶⁶ Borçlar hukukunda borç doğuran sebeplerden biri akitir. Akit, taraflardan her birine akdin gereği olarak üzerine aldığı borcu diğerine karşı ifa etme sorumluluğu yükler. İslâm borçlar hukukuna göre akitler, sorumluluk doğuran olgulardandır.³⁶⁷ Akitler, akdin konusundan (mevzuundan) doğan maksat ve maslahata ulaşmak için meşru kılındıklarından dolayı onlarda asıl olan, lâzım (bağlayıcı) olmalarıdır. Yukarıda geçtiği üzere akitler sorumluluk doğuran olgulardandır. Bu sorumluluğun doğabilmesi için evvela akitten meydana gelen bir borcun varlığı, ilgili borcun ihlali ve bu ihlalden dolayı bir zararın oluşmuş olması gerekir.³⁶⁸

2.1.5. Borcun Sebepleri

Borcun (hakkın) kaynağı, borcu doğuran ve borç ilişkisini meydana getiren hukukî sebeptir. İslâm hukukunda genel bir borç nazariyesi bulunmamaktadır. Bundan dolayı borcun sebepleri konusunda yerleşik bir tasnif/taksim de bulunmamaktadır. Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî (ö. 1971) gibi muasır bazı İslâm hukukçuları, borcun kaynaklarını batı hukuk sistemlerine paralel bir şekilde ve onlarla mukayese yaparak ele almışlardır. Batı hukuk sisteminde bilinen borç kaynakları; akit, tek taraflı irade, haksız muamele, sebepsiz iktisap/zenginleşme ve kanundur.³⁶⁹ Bazı hukukçulara göre de borcun kaynakları; mukavele, haksız muamele ve sebepsiz iktisap olarak üçtür.³⁷⁰

³⁶⁵ Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 35.

³⁶⁶ Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 2. Baskı (Beyrut: Menşûrâtü'l-Halebî el-Hukûkiyye, 1998), 6/138.

³⁶⁷ Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Nazâriyetü'l-'akd*, 2. Baskı (Beyrut: Menşûrâtü'l-Halebî el-Hukûkiyye, 1998), 1/63, 68.

³⁶⁸ Ahmet Akman, *İslâm Hukukunda Akdî Mesuliyetten Doğan Tazminat*, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 115.

³⁶⁹ Senhûrî, *Masadiru'l-hakk*, 1/39; Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 3/ 27; Mehmet Akif Aydın, "Borç", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/286.

³⁷⁰ Erdoğan, "Borç", 61.

1. Akit. Akit, makudu aleyhte (akdin konusunda) hukukî sonucu doğuracak şekilde tarafların birinden sadır olan icâbın ve diğer tarafın kabulünün irtibatından ibarettir.³⁷¹ Akit, taraflara birbirlerine karşı bir takım sorumluluklar yükler. Her biri kendisini ilgilendiren sorumluluğu yerine getirmek zorundadır. Bu bakımdan akit, borç altına girme (iltizâm) kaynaklarından biri olduğu açıktır. İslâm fıkıh kaynaklarında akit, önemli bir yere sahip olup büyük bir yekun teşkil eder. Deyn (borç) ile olsun, ayn ile olsun, iş ile olsun veya güvence altına alma olsun akit, borç ilişkisinin inşası için en önemli kaynaktır. İslâm hukukunda büyük bir öneme sahip olmasına rağmen İslâm hukukçuları, akit için genel bir nazariye vaz etmeyip isimli akitleri, akit olarak ele alıp her bir akdi rükünleri ve hükümleri içinde bahis konusu etmişlerdir. Örneğin; satım, hibe ve icâre akitlerini çeşitleriyle inceleyip verirken, müzâraa, müsâkât, şirket, âriye, karz, vedâ, kefâlet, havâle, rehin ve sulh akitlerini de vermişlerdir. Bu bakımdan araştırmacı/lar, bu akitlerde müşterek olan kaideleri ortaya çıkararak, genel bir nazariye belirler/belirlemeye çalışır. İşte bu faaliyeti, muasır İslâm hukukçuları yeni olan eserlerinde gerçekleştirmişlerdir.³⁷²

2. Tek taraflı irade. Borç ilişkisinin kaynaklarından/sebeplerinden biri de tek taraflı irade beyanıdır. Bu sebep, İslâm hukukunda geniş bir alana sahip olup çeşitli hukukî sonuçlar doğurur. Batı hukukunda akit olarak kabul edilen bir takım tasarruflar vardır ki İslâm hukukunda tek taraflı irade ile tamamlanır. Bazı tasarruflar da var ki her iki hukuka göre, tek taraflı irade ile tamamlanır. Ayrıca bazı hukukî sonuçlar vardır ki borç ilişkisini inşa etmez, fakat tek taraflı irade onları meydana getirir. Bu kısımda İslâm hukuku, batı hukuku gibidir. Tek taraflı iradenin, borç ilişkisini inşa etme ve farklı hukukî sonuçlar intaç etme hususunda İslâm hukukundaki durumu, Batı hukukundaki durumundan az kalır bir yanı yoktur. Hatta bu durum, İslâm hukukunda daha çoktur. Yukarıda bazı tasarrufların Batı hukukunda iki iradenin uzlaşmasıyla tamamlanacağını, İslâm hukukunda ise söz konusu tasarrufların tek taraflı irade ile tamamlandığını belirtmiştik. Bunlardan öte Mâlikî Mezhebi, -ki bu hususta Cermen hukukuna ulaşmıştır- borç ilişkisi için tek taraflı iradeyi genel bir kaynak (sebeb) olarak belirlemiştir.³⁷³

³⁷¹ Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal li'd-dirâseti's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 16. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003), 239.

³⁷² Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, 1/40.

³⁷³ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, 1/41, 42.

3. Haksız fiiller (Gayr-ı meşru amel). İslâm hukukunda haksız fiili genel bir şekilde borç kaynağı kılacak -akit ve tek taraflı iradede de olmadığı gibi- genel bir kaide (kural) yoktur. Fakat diğer iki kaynakta olduğu gibi İslâm hukukundaki tatbikat (uygulama) genel bir kurala ihtiyaç bırakmamaktadır. O uygulamalardan özetle şu neticeye varılmıştır: “Cana veya mala yönelik gayr-ı meşru fiiller/ameller, tazminat gerektirirler.” Bundan dolayı haksız fiiller, borcun kaynaklarındandır.³⁷⁴

4. Sebepsiz iktisap (zenginleşme). Sebepsiz zenginleşmenin borçlar hukukunda borç kaynağı olması hususu, kanundan kanuna farklılık arz eder. Roma hukuku, sebepsiz zenginleşme prensibini geniş bir şekilde kabul etmektedir. Bunun tam aksine İngiliz kanunu, sebepsiz zenginleşmeyi dar çerçevede kabul etmektedir. İslâm hukuku ise, bu konuda İngiliz kanununa daha yakındır. Çünkü İslâm hukuku, kişinin hakkı olmayanı şeyi geri vermekten doğan borç ilişkisini, geniş çerçevede; sebepsiz zenginleşmeyi ise dar çerçevede kabul etmektedir. Örneğin; fuzûliyi, teberruda bulunan kimse olarak görmektedir. Bunun için fuzûliye, başkasının malında tasarrufta bulunurken kendi şahsı için yaptığı harcamalar hakkında talepte bulunma hakkı tanımaz. Kişinin hakkı olmayanı geri vermekten doğan borç ilişkisine ise, borçlu olmadığı halde borçlu olduğunu zannederek ödeme yapan kimse, verdiğini geri istemesi veya vermek zorunda olamadığı bir şeyi vermesi halinde -hibe değilse- verdiğini geri istemesi gibi durumlar, örnek verilebilir. Sebepsiz zenginleşmeye de, diğerinin izni olmadan iki ortaktan birinin, ortak olan mülkü imar etmesi durumunda teberruda bulunmuş olacağından yaptığı harcamalar hakkında rücu hakkının olmaması ve iki kişiye ait olan ekine, birinin gâip olması halinde diğerinin harcamada bulunmasının teberru olması gibi meseleler örnek verilebilir.³⁷⁵

5. Kanun (Hukuk): Bazı borç ilişkileri vardır ki kaynakları direkt olarak kanundur. Nafaka yükümlülüğü; velinin, vasînin ve kayyumun yükümlülükleri bu kabildendir.³⁷⁶

Batı hukukundaki borç kaynaklarının mukabili, İslâm hukukunda da bulunmaktadır. Fakat bu, İslâm hukukunun borç kaynaklarını Batı hukukundaki gibi tertip ettiği/sıraladığı anlamına gelmemektedir. Borç ilişkisi, Batı hukukundaki

³⁷⁴ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, 1/46, 47, 52.

³⁷⁵ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, 1/57-59.

³⁷⁶ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, 1/61.

meftumuyula İslâm hukukunda bilinmemektedir. Örneğın; Batı hukukunun etkisi altında kalmadan, borç ilişkisini ele alıp kaynaklarını (sebeplerini) sayarsak bunların; akit,³⁷⁷ cana karşı işlenen suçlar (cinayet ‘ale’n-nefs),³⁷⁸ itlâf, gasp, hırsızlık, yol kesme, ikrah, tağrîr, hak olmayanı geri verme ve hukukun açıkça belirttiğı diğer durumlar olduğı görölür. Ancak muasır hukukçular, Batı hukukundan etkilenmiş ve borcun kaynaklarını sıralamada onu esas almışlardır.³⁷⁹

2.2. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ’NİN İHTİLAFLARI

2.2.1. Bey’/Satım Akdi

2.2.1.1. Bey’/Satım Akdinin Tanımı, Hükümü ve Meşruiyeti

Bey’ kelimesi sözlükte mutlak mübadele; yani herhangi bir şeyi başka bir şey ile değıştirme anlamına gelmektedir.³⁸⁰ İstilahî anlamı için ise İslâm hukukunda farklı tarifler yapılmıştır. İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî, bey’ akdi için “*Bir takım şartlarla, bir ‘aynin/malın veya müebbet/devamlı olan bir menfaatin mülkiyetini istifade/elde etmek için bir malın başka bir mal ile değıştirilmesini içeren akittir.*”³⁸¹ tarifini vermektedirler. Hatîb eş-Şirbînî ise, “*Bir malın başka bir mal ile özel bir şekilde değıştirilmesidir.*”³⁸² tarifini vermektedir. Fakat Şirvânî’nin belirttiğine göre, aşğıdaki nedenlerden dolayı Heytemî ile Şemseddin er-Remlî’nin verdikleri tarif, problemli görölmüştür.

³⁷⁷ Tek taraflı irade, akit kapsamındadır. Çünkü İslâm hukuku onu ve iki taraflı akdi, net bir şekilde bir birinden ayırmamaktadır. (Senhûrî, *Masadiru’l-hakk*, 1/61, 62.)

³⁷⁸ Bu, diyet, erş (aybın karşılığı olan bedel) ve hükümet-i adilde (müessir fiilin mağduruna ödenmek üzere miktarı hâkim tarafından belirlenen tazminat) temsil edilmektedir. (Senhûrî, *Masadiru’l-hakk*, 1/61, 62.)

³⁷⁹ Senhûrî, *Masadiru’l-hakk*, 1/61, 62.

³⁸⁰ Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Bey’”, *Lisânü’l-‘Arab*, Thk. Yâsir Süleymân Ebû Şâdi-Mecdî Fethî es-Seyid (Kahire: Mektebetü’t-Tevfikiyye, t.y.), 1/684; Râğib el-İsfehânî, “Bey’”, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4. Baskı (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1430/2009), 155.

³⁸¹ Şihâbüddin Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc*, (Kuveyt: Dâru’d-Diyâ’, 1441/2020), 4/335; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/341.

³⁸² Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/5.

1. Tarifte geçen “Bir malın başka bir mal ile değişimi” ifadesi, gayr-ı mütemevvel³⁸³ olan şeyleri de kapsamaktadır.

2. Müebbet (devamlı) olan menfaat/lar,³⁸⁴ tarif dışı kalır çünkü onlara mal denilmemektedir.

3. Mahiyetin beyanı için olan tariflere, şart/lar dâhil olmaz.

4. “Aynın mülkiyetini veya müebbet olan menfaatini istifade etmek için” ifadesi, bey’in faydası (hukukî sonucu) olup onun da tarifte yeri yoktur.

Yukarıda zikri geçen nedenlerden dolayı problemlili görünen tarif yerine, “Kurbet/ibadet (kastı) olmaksızın bir aynın ya da ebedî/sürekli olacak şekilde bir menfaatin mülkiyetini ifade eden malî ivazlı bir akittir.” şeklindeki tarifi yapılması önerilmiştir.³⁸⁵ Bu tarif, Şirbînî’nin verdiği tariftan de daha evlâ olarak kabul edilmiştir. Söz konusu tarifte geçen “akit” ifadesiyle, icâb ve kabul olmadan yapılan bey’u mu’âtât/te’âtî/murâvada;³⁸⁶ “muavazalı” ifadesiyle hediye; “malî” ifadesiyle nikâh; “aynın mülkiyeti” ve “ebedî” ifadeleriyle icâre/kira akdi çıkmış oldu.³⁸⁷ Zira bey’u mu’âtât/te’âtî, icâb ve kabul ile yapılmadığından akit bile sayılmamaktadır. Adı geçen

³⁸³ Gayr-ı mütemevvel mal, iki buğday tanesi gibi miktarı az olup bedelli akitlerde ivaz olmayan mal demektir. Şâfiilere göre mal kavramı, geniş olup mütemevvel ve gayr-ı mütemevvel olan şeyleri kapsamaktadır. (Şeyh İbrâhîm el-Bâcûrî, *Hâşîye el-Bâcûrî ‘ale ‘bni Kâsım el-Gazzî*, (Midyat: M. Nuri Nas İslami Kitaplar Naşiri, t.y.), 1/339; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/321.)

³⁸⁴ Tarifte geçen menfaat satımından kasıt, geçiş (memer) gibi irtifak haklarının satışıdır. (Şihâbuddîn el-Kalyûbî, *Hâşiyetu Kalyûbî ‘alâ şerhi’l-Mahallî ‘alâ Minhâci’t-tâlibîn* (‘Umeyre hâşiyesiyle beraber), 3. Baskı (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375/1956), 2/152).

³⁸⁵ Abdülhamîd el-Mekkî eş-Şirvânî, *Havâşî’s-Şirvânî ve’l-Abbâdî ‘alâ Tühfetü’l-muhtâc bişerhi’l-Minhâc*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1437/2016), 5/171, 172.

³⁸⁶ Tarafların semen ve mebî hakkında icâb ve kabul olmadan –bazen bir taraftan lafız (sözlü ifade) olmakla beraber- anlaşmaları olan bey’u mu’âtât, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre sahih kabul edilmektedir. (bkz. Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *Kitâbu’l-İhtiyâr li’t-te’lîl’l-Muhtâr*, 7. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Marîfe, 1436/2015), 2/4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-Mağribî, *Mevâhibu’l-celîl li’s-şerhi Muhtasari Halîl*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1416/1995), 6/12, 13; Muvaffâkuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî, (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kutub, 1406/1986), 6/7.) Şâfiilere göre ise akdin, sarîh veya kinayeli lafızlarla olan icâb ve kabul ile gerçekleşmesi şart olduğundan dolayı kendisinde icâb ve kabul bulunmayan bey’u mu’âtât sahih değildir. Fakat Şâfiilerden Nevevî, Bağavî ve Mütevellî gibi bir grup âlim, bu şekilde yapılan alım-satımı sahih kabul etmektedirler. İbn Süreyc ve Ravyânî gibi bazı Şâfiî âlimler ise bu akdin cevâzını değeri düşük eşyaların alım-satımıyla sınırlı tutmaktadırlar. (bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi’l-İmâmî’s-Şâfiî*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1416/1995), 2/3; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/7.)

³⁸⁷ Kalyûbî, *Hâşiyetu Kalyûbî*, 2/152.

diğer akitler ise -her ne kadar bazı hükümlerinde satım akdi gibi olsalar da- bey' akdinin kapsamı dışında kabul edilmektedirler.

Ezdâddan yani kendisiyle zıt anlamlısı da kastedilen kelimelerden olan bey' sözcüğü, satma anlamında kullanıldığı gibi satın alma anlamında da kullanılmaktadır.³⁸⁸

Meşruiyetini Kitap,³⁸⁹ Sünnet³⁹⁰ ve icmâdan alan bey' akdinin hükmü, normal şartlarda câiz ve mübah olmasıdır. Bu bakımdan, kişi dilerse alışveriş yapar, dilemezse yapmaz.³⁹¹ Fakat bazı durumlarda, geçici bazı neden/lerden dolayı alım-satım akdi vacip/farz, bazı durumlarda da haram olabilmektedir. Örneğin; yemeye veya içmeye zorunlu ihtiyacın duyulması halinde, kişinin kendisini ölümden koruyacak şey/leri satın alması vaciptir. Buna mukabil kişinin, canını korumasına yarayacak şey/leri satması ve satışı haram olan şeyleri satması haram, satılması mekruh olan şeyleri de satması mekruhtur. Bu hükümlerin yanı sıra, satış bazen mendup hükmünü de alabilmektedir. Mesela; satılmasında zarar bulunmayan bir şeyin satılmasına yemin edilirse o şeyin satılması mendup olur.³⁹² Bey' akdinin meşruiyeti, naklî delillerle bilindiği gibi akıl ile de bilinmektedir ve hikmet de meşru olmasını gerektirmektedir. Şöyle ki; insanoğlu hemcinslerinin elinde bulunan gıda, giysi, ilaç gibi şeylere ihtiyaç duymaktadır. Hemcinsi, ihtiyaç duyulan şeyleri ona ivazsız/karşılıksız vermeyebilmektedir. İnsanoğlu bu ihtiyaçlarının ivazlı olan satım akdiyle karşılamaktadır. Bu bakımdan alım-satım akdinin meşru kılınmasıyla her bir kimseye amacını gerçekleştirme ve ihtiyacını giderme yolu açılmış olmaktadır.³⁹³

³⁸⁸ İbn Manzûr, "Bey'", 1/684; Vehbe Zuhaylî, *Mevsû'atu'l-fikhu'l-islâmiyy*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1434/2013), 4/111.

³⁸⁹ "Allah, alım satımı helâl kıldı." (Bakara, 2/275); "Alış-veriş yaptığımızda şahit tutun." (Bakara, 2/282).

³⁹⁰ "Hz. Peygamber'e (s.a.v) kazıncın en temiz/helal olanı soruldu. O da, 'Adamın kendi eliyle çalışıp kazındığı ve mebrûr(dine uygun olduğu için Allah'ın razı olduğu) olan bütün satışlar' diye buyurdu. (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müned*, Thk. Şü'ayb Arnavut, (y.y. Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 25/157 (no. 15836). Kavli sünnet ile meşruiyeti sabit olan bey' akdi, aynı şekilde meşruiyeti takrîri sünnet ile de sabittir. Nitekim Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde o dönemin insanları kendi aralarında alım-satım akdi yapıyorlardı. Cenabı Peygamber (s.a.v.), -dine aykırı satım nevelerini beyan etmekle beraber- bu konuda onlara onay verdi. (Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Fikhu'l-mu'âmelât*, (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1431/2010), 2/15.)

³⁹¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, Thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib (y.y.: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), 4/5, 6; Zuhaylî, *Mevsû'a*, 4/112, 113; Mehmet Keskin, *Şafii fikhı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 2/205.

³⁹² Mehmet Keskin, *Şafii fikhı*, 2/205.

³⁹³ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 4/113; Sâbûnî, *Fikhu'l-mu'âmelât*, 2/16.

2.2.1.2. Bey' Akdinin Rükünleri

Bey' akdinin rükünleri sîga, akdin tarafları ve akdin konusu şeklinde üç tane olarak zikredilse de hakikatte altı tanedir. Zira sîga; icap ve kabulden, taraflar; satıcı ve alıcıdan, akdin konusu ise; mal ve mala ödenen bedelden (semenden) ibarettir.³⁹⁴ Söz konusu rükünleri, teker teker ele alıp kısaca açıkladıktan sonra, varsa haklarında İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'ye ait ihtilafları, sebep ve delilleriyle verilecektir. Bunlarla beraber, onlardan sonra gelen ve *Tuhfetü'l-Minhâc* üzerine hâşiye türü eser kaleme alan Abdülhamîd el-Mekkî eş-Şirvânî (ö. 1301/1884) ile Ahmed b. Kâsım Abbâdî (ö. 996/1588) ve *Nihâyetü'l-muhtâc* üzerine hâşiye türü eser yazan Nureddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ile Ahmed b. Abdirrezzâk el-Mağribî eş-Raşîdî'nin (ö. 1096/1685) bu ihtilaflardan tercih ettikleri -varsa gerekçeleriyle beraber- vermeye çalışılacak. Son olarak da meseleyle ilgili tahlil ve değerlendirme yapılacaktır.

2.2.1.2.1. Sîga

Şâfiî hukukçulara göre sîga, satıcıdan sadır olan icâb ve alıcıdan sadır olan kabulden ibarettir. İcâb, bir ivâz (bedel) karşılığında gerçekleşen temlike açık veya kinaye yoluyla delalet eden lafız/lardır. Örneğin; “Sana sattım (بعثك) ve sana mülk olarak verdim (ملكتك)” gibi kuvvetli bir şekilde temlîk ifade eden lafızlar sarîh/açık; “Onu sana şu kadara kıldım/verdim (جعلته لك بكذا) ve onu tut (خذه)” gibi Arapçada hem satım akdine hem de başka akitleri ifade etme ihtimali olan ifadeler ise, kinaye kabul edilmektedir. Temellük ifade eden kabul ise, o da icâp gibi sarîh ve kinaye şeklinde meydana gelen lafız/lardır. Mesela; “satın aldım, kabul ettim” sözleri gibi kuvvetli bir şekilde temellük ifade eden lafızlar açık; “onu sana kıldım, tut” gibi satın almaya ve başka manalara da gelmeleri muhtemel olan lafızlar ise kinaye kabul edilmektedirler.³⁹⁵ Kinayeli lafızlarda niyete; yani kişinin ne kast ettiğine bakılır. Daha açık bir ifadeyle; akit kast edip etmediğine, şayet kast etmişse hangi akdi kast ettiğine –kendisinin beyanından hareketle- dikkat edilir.³⁹⁶

³⁹⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/6.

³⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/336, 337, 342; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/342, 343; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/6, 7, 9.

³⁹⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. Lü'lü' İbnü'n-Nakîb, *Sirâc 'alâ nuketi'l-Minhâc*, Thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtîyy (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 3/7.

Şâfiî hukukçular tarafından sîga (icâb ve kabul) için bir takım şartlar belirlenmiştir. O şartlar şunlardır: 1. İcâb ve kabulün sarîh/açık veya kinayeli lafızlarla telaffuz edilmeleri. Fakat konuşamayan kişi/ler bundan istisna edilmişlerdir. Yapacakları akitlerde onların işaretleri -zarureten dolayı- konuşma gibi kabul edilmiştir. Yazılı olarak yapılan akdin sıhhati hakkında ise ihtilaf bulunmaktadır. Zarurete binaen sahih olduğu görüşü bulunmakla beraber, kişinin konuşabilmesi ve sözlü olarak satım akdini gerçekleştirecek birini vekil tayin etmesi gibi imkânların olmasından hareketle gayr-ı munakid olduğu görüşü Şîrâzî tarafından³⁹⁷ sahih kabul edilmiştir. 2. İcâb ve kabulün arasına akitle ilgisi olmayan yabancı bir kelâmın ve uzun sükûtun girmemesi. 3. İcâb ve kabulün mana bakımından bir birlerine muvafık (uyumlu) olmaları. 4. İcâb ve kabulün -akdin gereği olmayan- herhangi bir şarta bağlanmamaları (‘adem ta‘lîk). 5. Herhangi bir vakte bağlanmamaları (‘adem tevkiât). Sîga bey‘ akdinin rükünlerinden (temel unsurlarından) olduğu için Şâfiî âlimlerince icâb ve kabulsuz yapılan bey‘u te‘âtî/mu‘âtât, gayr-ı sahih kabul edilmiştir.³⁹⁸

Minhâc şârihlerinden olan İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, icâb ve kabulden ibaret olan sigâ ile ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. O ihtilaflar şunlardır:

1. İcâb ve kabulün sarîh veya kinayeli olabileceği hususunda ittifak etmeleriyle beraber, bazı lafızların/ifadelerin sarîh veya kinaye oluşlarında ihtilaf etmişlerdir. Tespit ettiğimize göre, satıcının “O (mal/eşya) sana bu kadara (هو لك بكذا/هذا لك بكذا)” sözü bu lafızlardan biridir. Şîrbînî’ye göre bu ifade bey‘ akdinde sarîh,³⁹⁹ Heytemî’ye göre ise kinayeli lafızlardandır.⁴⁰⁰ Şîrbînî söz konusu ifadenin sarîh olması hususundaki görüşünü, *Üm*’de geçtiğini belirttiği İmâm Şâfiî’nin nassına dayandırmaktadır.⁴⁰¹ Fakat ilgili nassı zikretmemektedir. Heytemî ise, “O (mal/eşya) sana bu kadara” ifadesinin kinaye olmasını mutemed⁴⁰² olduğunu belirtmekle yetinip herhangi bir gerekçe/delil zikretmemiştir.

³⁹⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/3, 4.

³⁹⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/10; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/344-347; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/344-346; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/10, 11; Bâcûrî, *Hâşiye el-Bâcûrî*, 1/341; Mâcid el-Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’-Şâfi’î* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1442/2021), 2/10.

³⁹⁹ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/7.

⁴⁰⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/337.

⁴⁰¹ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/7.

⁴⁰² Mu‘temed: İbn Hacer “ale’l-mu‘temed” ile iki veya daha fazla kavildan azhar olanı kastetmektedir. İbn Hacer ve diğer müteahhirîn fukahası mezhep içinde şöyle bir ortak kanaatin oluştuğunu belirtmektedirler: Râfiî ve Nevevî öncesi eserlerdeki bir görüş, yeterince araştırılıp mezhebin râcih görüşü

Heytemî, “karşıt görüşte olup bu ifadeyi sarîh kabul eden âlimler, söz konusu ifadenin ihtimalli olmadığını; yani satış akdi dışındaki akitlere de şamil gelme ihtimalinin olmadığını kabul ettiklerini” belirtir.⁴⁰³ Bu gösteriyor ki ona göre söz konusu ifade, satım akdinin dışındaki diğer akitlerden birini de kast etmeye müsait bir lafızdır. Dolayısıyla kinaye olup sarîh değildir.

Heytemî ve Şîrbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, dilden kaynaklı bir ihtilafır. Çünkü lafızlarda bulunan sarîh veya kinaye olma hususu dilsel bir durumdur. Şîrbînî’nin gerekçe olarak verdiği İmam Şâfiî’nin nası – tespitimize göre- “ولو قال هذا لك بألف درهم إن” (Kişi/satıcı, birine “İstiyorsan bu sana bin dirheme olsun” dese ve o da kabul ederse bu lazım bir bey‘ akdi olmuş olur” sözü⁴⁰⁴ ise gerekçe olmaya uygun değildir. Zira bu sözden -İmâm Şâfiî, her ne kadar lazım bir satım akdi olduğunu ifade etmiş olsa da- “هو لك بكذا/هذا لك بكذا” ifadesinin sarîh ya da kinaye oluşu anlaşılmamaktadır. Kanaatimce bu konuda Heytemî’nin görüşü tercihe daha şayandır. Çünkü “O (mal/eşya) sana bu kadara (هو لك بكذا/هذا لك بكذا)” ifadesinden akde konu olan malın satım yoluyla mı yoksa icâre (kira) yoluyla mı muhatap olan şahsa olacağı net değildir. Bu bakımdan, mütekellimin bu hususta niyetine müracaat etmenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtilafın pratikte bir yansımasının olup olmadığı konusuna değinecek olursak şöyle bir durum söz konusu olabilir; “O (mal/eşya) sana bu kadara (هو لك بكذا/هذا لك بكذا)” ifadesini sarîh kabul edenlere göre, kendisiyle direkt olarak akit münakid olup icapta bulunanın niyetini açıklamasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Kinaye olması halinde ise niyetin açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca satım veya kira gibi başka bir akit olması örften veya tarafların -özellikle alıcının- akit konusu malın satılırken ki fiyatını ve kiralanırken ki ücretini/bedelini bilmesi ile de akit türü bilinebilir.

olduğu iyice anlaşılmadan dikkate alınmaz. Bu hüküm, adı geçen iki zatın veya birinin temas etmediği bir görüş hakkında söz konusudur. İkisinin de temas edip birleştiği görüş mutemet görüşü temsil eder. İkisinin ihtilâfa düştüğü bir mesele ise ve tercihi gerektiren delilleri olup bunlar eşit değerde ise Nevevî’nin yaklaşımı mutemet sayılır. Birinin tercihi gerektiren delili olup diğerinin yoksa delili olanın yaklaşımı benimsenir. (Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekkiyye*, 135; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/243.)

⁴⁰³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/337.

⁴⁰⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1393/1973), 6/223. Yukarıda zikredilen meseleyi bu baskıda bulduğumuz için, sadece bu meselede *el-Üm*’ün bu baskısından yararlanılmıştır. Geçtiği diğer yerlerde ise, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm*, Thk. Rif’a Fevzî Abdülmuttalib (y.y.: Dâru’l-Vefâ, 1422/2001) baskısından yararlanılmıştır.

2. Müşteri, “Bunu senden bu kadara satın aldım (اشتریت هذا منك بكذا)” dese ve satıcıda “evet (نعم)” dese bu durumda yapılan akit Heytemî’ye göre sahih olmazken,⁴⁰⁵ Remlî ve Şirbînî’ye göre sahihtir.⁴⁰⁶ Heytemî, bu şekilde gerçekleşen akdin sahih olmadığına dair görüşünü şöyle gerekçelendirmektedir: “Müşterinin, satıcının ‘satın aldım (اشتریت)’ sözüne karşılık ‘evet (نعم)’ dese, bu cevap olmuş olur. Çünkü talepten (iltimastan) sonra ‘evet’ demek cevaptır. ‘Senden satın aldım (اشتریت منك)’ ifadesinden sonra ise, ‘evet’ cevap olmamaktadır.”⁴⁰⁷ Zira talep yoktur. Dolayısıyla bu şekilde yapılan bir akit sahih değildir. Remlî ve Şirbînî ise, bu şekilde yapılan bir akdin sıhhatine dair görüşlerini İmâm Nevevî’nin *Ravzâtü’l-tâlibîn*’deki görüşüne⁴⁰⁸ dayandırmışlardır.⁴⁰⁹ Nevevî, bu hususta şöyle demektedir: “Bir erkek, kızın velisine hitaben ‘Beni evlendir (أنكحني) (زوجني)’ dese ve veli de ‘Bunu yaptım’ ya da ‘evet (نعم)’ dese veyahut veli, ‘Onu seninle evlendirdim veya seninle nikâhladım, kabul ettin mi?’ dese ve hatta ‘kabul ettin mi?’ ifadesi olmasa da bunun üzerine muhatap, ‘evet’ dese söz konusu akit, ‘kesin bir şekilde münakid olmaz’ denilmiş, bazı âlimler ise aksine hükmetmişlerdir. Bazı âlimlerin bu görüşü, kıyasa daha uygundur. Bu suretlerin benzerleriyle yapılan bey‘ akitleri, münakid olurlar. Aynı şekilde kişi, ‘filan şeyi sana sattım’ dese ve karşı taraf ‘kabul ettim’ dese sahih görüşe göre akit münakid olur.”⁴¹⁰ Aralarındaki bu ihtilaf da, daha önceki ihtilaf gibi dilden kaynaklı bir ihtilaf olup Remlî ve Şirbînî, Nevevî’nin görüşünü tercih ederken Heytemî ise bunun hilafına olan görüşü kabul etmiştir. Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, “Şeyhimiz Şehâb er-Remlî’nin ve gayrının ifade ettikleri gibi mutemed olan (böyle bir akdin) münakid olmasıdır.” diyerek,⁴¹¹ tercihin Remlî ve Şirbînî’nin de tercih ettikleri görüşten yana yapmıştır. Fakat gerekçeyi zikretmemiştir.

Akitlerde iç irade büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bunun için muamelatta – yapılanın meşru olması yanında- rızanın olup olmadığına dikkat edilir. İç iradeye vakıf olmak mümkün olmadığından dolayı onu belirten lafızlara/sözlere bakılmıştır. Bunun için

⁴⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/339.

⁴⁰⁶ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/343; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/8.

⁴⁰⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/339.

⁴⁰⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzâtü’l-tâlibîn*, Thk. Adil Ahmed el-Mevcûd-Ali Muhammaed Mü‘avaz (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1423/2003), 5/383.

⁴⁰⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/343; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/8.

⁴¹⁰ Nevevî, *Ravzâtü’l-tâlibîn*, 5/383.

⁴¹¹ Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *Havâşî’s-Şirvânî ve’l-Abbâdî ‘alâ Tuhfetü’l-muhtâc bişerhi’l-Minhâc* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1437/2016), 5/179.

fukahâ akitlerde kullanılan sözler üzerinde hayli durmuştur.⁴¹² Ancak bu konuda lafızdan ziyade maksat önemli olduğundan dolayı fıkıh âlimleri “Ukudda (akitlerde) itibar mekasıd ve meaniyedir; elfaz ve mebanîye değildir.”⁴¹³ fıkıh kaidesini de vaz etmişlerdir. Bu kaide, niyet/iç irade ile söylenen lafızlar arasında aykırılık durumunda geçerlidir. Bu kuraldan ve akitlerde bulunan akit serbestisi ilkesinden hareketle kanaatimizce yapılan akdin geçerli olduğunu kabul eden Nevevî, Remlî ve Şîrbînî’nin görüşü tercihe daha uygundur.

3. Ne dediğini bilmeyen sarhoşun, kinayeli lafızlarla yapacağı satış akdi İbn Hacer’e göre münakid olmazken⁴¹⁴ Remlî⁴¹⁵ ve Şîrbînî’ye göre ise, münakid olup sahihtir.⁴¹⁶ İbn Hacer, bu şekilde gerçekleşen satışın münakid olmayacağına, ne dediğini bilmeyen sarhoşun niyet ehli olmadığı dolayısıyla hukuken niyetinin muteber olmadığını gerekçe göstermektedir. Ona göre, talak/boşama ile satım akdi arasında fark gözetmek ise problemlidir. Ayrıca belirttiğine göre, karineler -gerçekleşmeler dâhi- niyetten vazgeçiremezler.⁴¹⁷ Yani karineler olsa da yine de kinayeli ifadelerde niyete bakılır. Karşıt görüşte olan Remlî ve Şîrbînî ise, aynı görüşte karar kılmalarıyla beraber farklı gerekçe/ler ileri sürmüşlerdir. Remlî, sarhoşun yaptığı ikrarlardan hukuken sorumlu olduğunu, “niyet ettim/etmiştim” sözünün de ikrar olduğunu dolayısıyla kinaye yoluyla yaptığı akdin münakid olduğunu, diğer görüşün; ivazın zikredilmesinin bey‘ akdinin kastedildiği hususunda zahir (açık) oluşu ile reddedildiğini belirtir.⁴¹⁸ Şîrbînî ise, akitlerin -niyetin açıklanmasıyla- kinayeli ifadelerle münakid olacağını belirttikten sonra İmâm Cüveynî’nin “İcâb ve kabule muhtaç olan akitte kinayeler olursa ve o kinayelerle akdin kastedildiğine dair karine/lerin bulunması halinde akdin sıhhatine hüküm vermek kati bir şekilde vacip olur.” sözünü⁴¹⁹ de gerekçe olarak vermektedir.⁴²⁰ Abbâdî ve Şîrvânî bu konuda Remlî ve Şîrbînî’nin görüşünü kabul etmektedirler. Onlara göre, sarhoşun bir

⁴¹² Zeydân, *el-Medhal*, 247.

⁴¹³ Zeydân, *el-Medhal*, 78.

⁴¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/342.

⁴¹⁵ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/344.

⁴¹⁶ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/9.

⁴¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/342.

⁴¹⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/344.

⁴¹⁹ İmâmü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab fî dirayeti’l-mezheb*, (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1428/2007), 5/393.

⁴²⁰ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/9.

kastı olup bazen o kastı ikrar (itiraf) etmektedir. Bundan dolayı sorumlu tutulmaktadır.⁴²¹ Reşîdî de, “ikrar yönünden onu (sarhoşu) sorumlu tutuyoruz. Aksi halde sarhoşun niyeti tasavvur edilmez.” değerlendirmesinde bulunur.⁴²²

İslâm hukukuna göre, tarafların akit hakkındaki rızalarının/iç iradelerinin bulunması büyük bir önemi haizdir. Rıza, gizli olduğu için kendisine muttali olma imkânı söz konusu değildir. Bunun için hüküm (akitlerin hukukî sonuçları), zâhir olan bir sebebe bağlanmış olup o da siğadır.⁴²³ Siğa, sarîh ve kinaye olarak iki kısma ayrılır. Sarîh lafızlarda niyete bakılmazken kinayeli lafızlarda ise niyete bakılmaktadır.⁴²⁴ Sarhoş olan kişi hukuken niyet ehli olmadığından, ne kast ettiğini ve ne dediğini bilmediğinden rızasının tespiti mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan geçmiş fukahânın, sarhoşun alım-satım ve talak gibi tasarruflarını geçerli saymaları dinen nehyedilen bir yasağı işlemesine binaen ceza olarak öngördükleri bir hükümdür.⁴²⁵ Oysaki Şevkânî’nin de belirttiği gibi akletmeyen sarhoşun talakı için herhangi bir hüküm yoktur. Zira, hükümlerin kendisine bağlı olduğu menât/illet (akıl) madumdur. Ayrıca şâri‘, müskir maddeleri alması/içmesi sebebiyle zaten cezasını tayin etmiştir.⁴²⁶ Bu açıdan bakıldığında kanaatimce İbn Hacer el-Heytemî’nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir. Ancak şu var ki Şevkânî, sarhoşun bütün tasarruflarını geçersiz kabul ederken, İbn Hacer el-Heytemî ise kinayeli lafızlarla yaptığı akdin sıhhatini kabul etmemektedir.

4. “Sana ‘umra⁴²⁷ olarak verdim (أَعْمَرْتُكَ)” ve “rukba⁴²⁸ olarak verdim (أَرْقَبْتُكَ)” gibi ifadeler, İbn Hacer el-Heytemî’nin belirttiğine göre satım akdinde -bazı âlimlere göre sarîh olarak görülse de- kinayeli lafızlardandır. Çünkü bu lafızlar, hibe ile müteradif/eş anlamlı lafızlardır. Aralarındaki fark ise ‘umra ve rukba lafızları, akde aykırı olan vakit

⁴²¹ Şirvânî, *Havâşî*, 5/182; Abbâdî, *Havâşî*, 5/182;

⁴²² Ahmed b. Abdirrazzâk el-Mağribî eş-Raşîdî, *Hâşiye (Nihâyetü'l-muhtâc 'la beraber)*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/380.

⁴²³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/7.

⁴²⁴ İbnü'n-Nakîb, *Sirâc*, 3/7.

⁴²⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâi'î*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/4;

⁴²⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylu'l-evtâr min esrâri Müntaka'l-ehbâr*, Thk. Ebû Muâz Târik b. Avzillâh b. Muhammed, (Kahire: Dâru'bni Affân, 1426/2005), 8/191.

⁴²⁷ ‘Umra, bir evde oturma hakkı gibi bir menfaati bir kimseye ömrü boyunca kullanmak üzere hibe etmektir. (Erdoğan, “‘Umra”, 587.)

⁴²⁸ Rukbâ, bir insanın diğerine evini, “Eğer ben senden önce ölürsem senin olsun, sen benden önce ölürsen tekrar benim olsun” diyerek vermesidir. (Erdoğan, “‘Rukbâ”, 483.)

tayin etmeyi akde karıştırırken, hibe lafzında ise böyle bir şey söz konusu değildir.⁴²⁹ İbn Hacer'e göre, "Sana 'umra olarak verdim (أَعْمُرْتُكَ)" ve "rukba olarak verdim (أَرْقُبْتُكَ)" gibi ifadelerle bey' akdi münakid olur. Ayrıca yapılan açıklamadan da anlaşıldığı üzere İbn Hacer'e göre, bu lafızlarla satım akdi münakid olduğuna göre müradifleri olan hibe ile de olur. Ebû Ali et-Taberî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise, hibe anlamında olan lafızlarla satım akdi gerçekleşmez. Bu bakımdan o lafızlar satım akdinde ne sarîh ne de kinayeli lafızlardandır.⁴³⁰ Remlî, bazı müteahhirin âlimlerin -verdiği görüşe- aykırı görüşte olduklarını belirtir.⁴³¹ Bu gösteriyor ki Remlî ve Şîrbînî mütekaddimin olan âlimlerin; Heytemî ise müteahhirin âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Dolayısıyla aralarındaki ihtilaf sebebi, bu farklı tercihtir. Abbâdî, mutemed olan bey' akdinin "umra" ve "rukba" gibi hibenin eş anlamlısı olan ifadelerle münakid olmayacağını belirterek⁴³² tercihinin Remlî ve Şîrbînî'nin bu konuda tercih ettikleri görüşten yana yapmaktadır. Şebrâmellisî ise, önce İbn Hacer'in hibe lafzıyla yapılan satım akdinin münakid olduğunu belirtir⁴³³ ve "hibe ile müteradifleri arasındaki farkın; hibe lafzının satım akdine münafî şeyleri içermemesi, eş anlamlısı olan 'umra ve rukbânın ise satım akdine aykırı taliki içermeleridir." açıklamasını yapar.⁴³⁴

Akdin lafız/söz ile inikadı için, ilgili lafızların iç iradeye delaleti açık olmalıdır. Taraflar bir birlerini anladıktan sonra Arapça veya başka dillerde olmasının, ammice veya fasîh olmasının, belli bir üslupla olmasının ve de bu kelimeyle veya şu kelimeyle olmasının önemi yoktur. Bu konuda verilen bilginin nikâh akdi dışında –ki Şâfiîler gibi bazı fukahâyâ göre nikâh akdinin; nikâh, zevâc ve türevleriyle olması gerekir- diğer akitlerde asıl olduğu hususunda genel olarak- fukahâ ihtilaf etmemiştir.⁴³⁵ İbn Hacer'in konuyla ilgili görüşü söz konusu asla uygun olduğundan dolayı tercihe daha şayan olarak görünmektedir.

5. İbn Hacer'e göre bey' akdinin sıhhati için, kinayeli lafızlarda semenin/bedelin zikredilmesi -icâre ve hul'a kıyasla- şart olmayıp niyet edilmesi yeterlidir. Çünkü ona

⁴²⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/343.

⁴³⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/346; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/11.

⁴³¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/346.

⁴³² Abbâdî, *Havâşî*, 5/183.

⁴³³ Nureddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî, *Hâşiye (Nihâyetü'l-muhtâc'la beraber)*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/384.

⁴³⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/383.

⁴³⁵ Zeydân, *Medhal*, 248.

göre, semenin zikredilmesi veya niyet edilmesi durumunda bir şekilde niyet edilene muttali olma durumu satım akdine dair zannı, gâlip hale getirir. Bu bakımdan, taraflardan müteahhir olan bilmediğini kabul etmiş kimse durumuna düşmez.⁴³⁶ Bunun için bedelin (semenin) zikredilmesi şart değildir. Remlî ve Şirbînî ise niyetin ne sarih olarak kurulan akitlerde ne de kinayeli olarak kurulan akitlerde yeterli olmadığını ve bedelin zikredilmesinin gerektiğini söylemişlerdir.⁴³⁷ Bu hususta Şirbînî, gerekçe zikretmezken Şemseddin er-Remlî ise, gerekçe olarak şu ifadelere yer vermektedir: “Semenin (bedelin) zikredilmesi şarttır. Çünkü zikri, bey’in kast edildiğini gâlip zan haline getirir. Bunun için, taraflardan müteahhir (sonra olan) kişi, bilmediğini kabul etmiş kimse durumuna düşmez.”⁴³⁸ Dolayısıyla bedel zikredilmeden kinayeli lafızlarla yapılan akit sahih değildir. Remlî, bir önceki meselede olduğu gibi bu meselede de bazı müteahhirîn âlimlerin-verdiği görüşe- aykırı görüşte olduklarını belirtmektedir.⁴³⁹ Bu gösteriyor ki Remlî ve Şirbînî mütekaddim olan âlimlerin; Heytemî ise müteahhir âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Dolayısıyla aralarındaki ihtilaf, bu farklı tercih ve farklı bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Semen esasında, mübadele aracıdır. Mübadelede maksat olan mebîdir. Zira mebî, insan için menfaati gerçekleştirir. Semen ise genelde başka mübadele/ler için araçtır. Bu şekilde, semen elden ele dolaşır ve tedavülde olur iken mebî ise tüketilir. Mutlak (nakit ile yapılan) satım/larda genelde mebî ve semenin durumu budur. Çünkü bazı insanlar, ikinci satışıyla kâr amacı güttüğünden mebî kendisi için maksat olmayabilir. Bu bakımdan, mebî genelde ihtiyaçların karşılanma mahallidir. Bunun için, haddi zatında gayedir. Semen ise vesiledir. Bundan hareketle -genel olarak- fukahâ, akitlerde semenden daha fazla mebîa önem vermişlerdir.⁴⁴⁰ Bu bakımdan semenin zikredilmemesi,-nizaa sebebiyet vermemesi halinde- akde zarar verici olarak görülmemiştir. Heytemî’nin görüşü, fukahânın bu davranışına daha uygun görünmektedir.

⁴³⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/343.

⁴³⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/344; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/8.

⁴³⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/344.

⁴³⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/346.

⁴⁴⁰ Zerkâ, *‘Akdu’l-bey’*, 76.

6. Siğada bulunması gereken şartlardan biri de, icâb ve kabulün ‘adem talikiydi.⁴⁴¹ Ancak bunun bir istisnası bulunmaktadır. O da, akit siğasında önce zikredilmiş lafızların-onlardan sonra zikredilen ve istek bildiren edatların zikredilmesiyle-meşiete (isteğe) bağlanmasıdır. Bu durumda akit, ittifakla sahihtir. Çünkü bu talik, akdin muktezasını açıkça söylemektir. Örneğin; kişinin “Sana sattım istersen (بِعْتَاكَ اِنْ شِئْتَ)” demesi ve karşı tarafında “Satın aldım (اشْتَرَيْتَا)” demesi şeklinde yapılan bir alım-satım akdi bu hükme göre sahihtir.⁴⁴² Aksi durumda; yani meşiet (istek) ifade eden lafız, “istersen sana sattım (اِنْ شِئْتَ بِعْتَاكَ)” örneğinde olduğu gibi önce zikredilmişse bu şekilde yapılan bir akit hakkında ise ihtilaf bulunmaktadır. Böyle bir akit İbn Hacer’e göre sahih,⁴⁴³ Remlî ve Şirbînî’ye göre ise batıldır.⁴⁴⁴ İbn Hacer, gerekçe zikretmeden bu şekilde yapılan akdin sıhhatinin evceh⁴⁴⁵ olduğunu belirtmekle yetinmektedir.⁴⁴⁶ Remlî ise, bu konuda Şâfiî fukahânın mertebeleri arasında beşinci mertebeye gelen nuzzâr fi’t-tercîh mertebesinde olan Sübkî’nin görüşünü ve babasının fetvasını tercih etmektedir. Gerekçesini ise şöyle belirtir: “Çünkü sıhhatin kaynağı, talik durumunda –kabul edildiği istisnai durumda- bey’in tamamının muallak oluşu olup bey’in aslı değildir. Satıcı tarafında olan satım akdinin inşası/kuruluşu ise talik kabul etmemektedir. Satım akdinin tamamı olan kabul ise müşterinin isteğine bağlı olup onunla satım akdi tamamlanır.”⁴⁴⁷ Ayrıca Remlî, Mâverdî’nin “Kişi, başkasına ‘seni Zeyneb’i boşamada vekil tayin ettim, eğer (Zeynep) isterse’ dese bu vekâlet câiz/sahih, ‘Eğer (Zeynep) isterse seni boşamasında vekil kıldım’ dese bu câiz/sahih değildir.” sözü, meşietin takdim ve tahiri arasında farkın olduğunu desteklemektedir, açıklamasını yapar. Şirbînî de “ta’lîkin, akdin aslına yönelik olduğunu ve bunun ise mümteni oluşunu” gerekçe olarak vermektedir.⁴⁴⁸ Abbâdî, “Şeyhimiz Şihâb er-Remlî butlâna itimad etmektedir...Şartın tehiri ve takdimi arasında fark gözetmişlerdir.” diyerek⁴⁴⁹ tercihini baba Remlî, oğul Remlî ve Şirbînî’den yana koymaktadır. Verilen bilgilerden de

⁴⁴¹ ‘Adem talik, akdin herhangi bir şeyle kayıtlandırılmaması anlamındadır.

⁴⁴² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/346; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/345; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/10b.

⁴⁴³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/346.

⁴⁴⁴ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/345; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/11.

⁴⁴⁵ Evceh: İbn Hacer el-Heytemî “ale’l-evceh” ile iki veya daha fazla vecihten esah olanı kasteder. (Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekkiyye*, 135, 136; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/242.)

⁴⁴⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/346.

⁴⁴⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/345.

⁴⁴⁸ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/11.

⁴⁴⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/190.

anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilafın sebebi, farklı âlimlerin görüşlerini tercih etme ve yorum farklılığından kaynaklanmaktadır. Kanaatimce isteğin –“eğer istersen” ifadesinden de anlaşıldığı gibi- her halükârda müşterinin kabulüne yönelik olduğudur. Çünkü “sana sattım istersen” ile “istersen sana sattım” sözleri arasında meşiet ifade eden edatın takdim ve tehirinden öte bir fark görünmemektedir. Dolayısıyla her iki durumda da müşteri, kabul ettikten sonra akit münakid olur.

7. Satıcı, “bunu bine, bunu ise yüze sana sattım (بعتك هذا بألف وهذه بمئة)” diyerek bir icâb ile karşı tarafa/alıcıya iki konuyu ve her birinin fiyatını da ayrı ayrı teklif ederse ve müşteri de onlardan birini kabul ederse İbn Hacer’in tercihinine göre bu şekilde yapılan akit sahihtir. Zira her bir akit diğerinden bağımsızdır. Ona göre böyle bir akit, örneğin satım ve nikâh akitlerini cem etme gibidir.⁴⁵⁰ Remlî’ye göre ise, icâb ve kabul arasında mutabakat/uyum bulunmadığı için akit sahih değildir; müstakil birer akit olduklarına da bakılmaz.⁴⁵¹ Abbâdî, böyle bir akdi bâtil kabul eder. Çünkü amaç farklıdır. *Ravzâ* ve aslında⁴⁵² bulunan: “Eğer bir kimse iki kişiye icâbta bulunur ve onlardan biri kabulde bulunursa (yapılan akit) sahih olmaz.” bu ifade bunu desteklemektedir. Ayrıca bu, tefrik-ı safkadır.⁴⁵³ diyerek⁴⁵⁴ Remlî’nin kabul ettiği görüşü kabul etmiştir. Abbâdî’nin ifadelerini olduğu gibi vermeleri Şirvânî ve Şebrâmellisî’nin de aynı görüşü paylaştıklarını göstermektedir.⁴⁵⁵ Şebrâmellisî, satım ve nikâh akitlerinin cem edilmesinin sıhhati hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Nikâh mahza muavazalı/ivazlı bir akit değildir. Bundan ötürü-maksadına halel getirmediği sürece-nikâh akdi fâsid şartlardan etkilenmez.*”⁴⁵⁶ Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı bakış açısından ve yorumlamadan kaynaklanmaktadır. Bu konuda matuf ve matuf aleyh arasında müğayereti gerektiren atıf edatı olan vavdan anlaşıldığı üzere ortada iki farklı akit bulunmaktadır. Müşteri onlardan birini kabul ettiğinde kabulü ona yönelir ve onu o şekilde kabul eder. Dolayısıyla icâb ve kabul uyumu sağlanmış olur. Bu bakımdan, İbn Hacer’in görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

⁴⁵⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/347.

⁴⁵¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/346.

⁴⁵² *Ravza*, İmâm Râfî’ nin *el-‘Azîz* adlı eserinin muhtasarı olup İmâm Nevevî’ye aittir.

⁴⁵³ Tefrik-ı safka, akdin bölünmesi anlamındadır.

⁴⁵⁴ Abbâdî, *Havâşî*, 5/191.

⁴⁵⁵ Şirvânî, *Havâşî*, 5/191; Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/384.

⁴⁵⁶ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/384.

2.2.1.2.2. Taraflar

Akdi tarafları olan satıcı ve müşteride birtakım şartlar aranmaktadır. Şâfiî fukahâya göre söz konusu şartlar şunlardır: 1. Buluğ çağına ulaşmış olmaları. Bu şarta göre, mümeyyiz olsun ya da olmasın -velinin izni olsa dâhi-çocuğun yapacağı alım-satım akdi münakid değildir. 2. Akıllı olmaları. 3. İkrâh/baskı altında olmamaları. 4. Hacr/kısıtlı olmamaları. Bu şarttan dolayı sefeh ve iflas sebebiyle mahcur olan kişi/kişilerin bey‘ akitleri münakid olmaz. Şâfiîlerde rüşd, din ve maldaki salâh olduğu için dinî vecibelere lakayt olan şahıslara da hacr konulur/konulabilir. 5. Görmeye ihtiyaç duyulan şeylerin alımında âkidin/akdi kuranın basîr/gözü gören olması. 6. Kur'an, hadis ve diğer dinî kitapları alacak kişinin Müslüman olması. 7. Silah vb. savaş teçhizatlarının satımında alıcının gayr-ı harbî olması. 8. Bey'in konusu olan mal, sayd/av hayvanı olması halinde müşterinin hac veya umre için ihramlı olmaması.⁴⁵⁷

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, taraflarla ilgili bazı meselelerde farklı görüşlere kani olmuşlardır. O meseleler şunlardır:

1. Yukarıda geçtiği üzere çocuğun yapacağı akit/ler münakid değildir. Buna rağmen çocuk, kendisi için reşit olan birinden satın aldığı veya borç aldığı bir malı kabzettikten (teslim aldıktan) sonra telef etse veyahut söz konusu mal kendiliğinden telef olsa bu durumda tazminin gerekip gerekmediği konusu tartışmalıdır. Remlî'ye göre, zâhiren (kadâen/hukuken) ve de bâtinen (diyâneten) ilgili malın tazmini gerekmez. Çünkü reşit olan mal sahibi, söz konusu malını çocuğa teslim etmekle onu zayi etmiştir.⁴⁵⁸ Şîrbînî'ye göreyse hukuken çocuk tazminle yükümlü değildir. Çünkü reşit kimse, malı çocuğa teslim etmekle malını zayi etmiştir. Fakat diyâneten bu durumda çocuk dâmin olup buluğa erdikten sonra tazmin eder. Şîrbînî, bu meselede çocuğun diyâneten sorumlu oluşunu İmâm Şâfiî'nin nassına dayandırmıştır.⁴⁵⁹ İmâm Şâfiî'nin söz konusu nassı, özel olarak bu meseleyle ilgili olmayıp ergenliğe ulaşmamış çocuğun ikrarı hakkındadır. O nas da şöyledir: "...bu durumda onun ikrarını iptal ettiğimde o ikrarı hür olana da ve köle -olana da ergenlikten sonra ne de azat edildikten sonra- hükümde bağlayıcı kılman.

⁴⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/12-15; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/348-353; Hamevî, *Zübdetü'l-fıkhi's-Şâfi'i*, 2/6, 7.

⁴⁵⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/346, 347.

⁴⁵⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/13.

Kendi aralarında ve Allah arasında olan ilgili hakları, kullara (hak sahiplerine) vermeleri gerekir.”⁴⁶⁰ İmâm Şâfiî’nin çocuğun ikrarı konusunda gözettiği kazaî durum ile diyanî durum arasındaki farkı, Şirbînî esas almış ve bu meselede söz konusu farkı gözetmiştir. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı görüşleri tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Remlî bu konuda bazı müteahhirin âlimin, İmâm Şâfiî’nin *Üm*’deki nassına itimat ettiğini belirtmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Şirbînî, o kısım müteahhirinin görüşünü; Remlî ise karşıt görüşte olan âlimlerin görüşünü tercih etmiştir.

Normalde çocuk/ların yerine eda edilmesi mümkün olan her hak, çocuk/lar üzerine vacip olur. Onun yerine edası mümkün olamayan haklar ise onların üzerine vacip olmaz. Buna göre, telef edilen malların damânı gibi insanların malî haklarının edası durumunda velinin niyabeti söz konusu olduğu için bu tür haklar, çocuk üzerine vacip olur. Kısas gibi cezaî haklar ise niyabet kabul etmedikleri için –çocuğun bu fiil/leri cürm (suç) olarak kabul edilmediği gibi- çocuk üzerine vacip olmazlar.⁴⁶¹ Şayet çocuk velilerin izni olmadan kendisi gibi bir çocuktan bir şey satın alma veya borç alma yoluyla almış ilgili malı telef etmiş ya da mal kendiliğinden telef olmuşsa ittifakla çocuklardan her biri diğerinden aldığına dâmin olur. Fakat velilerinin izniyle söz konusu tasarruflarda bulunmuşlarsa veliler dâmin olur. Çünkü bunun müsebbibi onlardır.⁴⁶² Genel hüküm böyle olmakla beraber çocuğun reşit olan birinden yaptığı alım-satım ve borç akdinde reşit olan taraf kusurludur. Çünkü hukukî olarak tasarrufları muteber olmayan ve yaptığı suçlarda günahkâr da kabul edilmeyen biriyle yapmaması gerektiği halde akit yapmıştır. Bunun için, kanaatimce Remlî’nin görüşü çocuğun dindeki ve hukuktaki durumuna daha uygun görünmektedir.

2. Mürted olsun ya da olmasın bizzat veya vekili –vekil Müslüman olsa davasıyla olsun gayrimüslim bir kimsenin, Kur’an’ı Kerîm’i satın alıp temellük etmesi sahih değildir.⁴⁶³ Aynı şekilde azda olsa içinde Kur’an yazılı olan tefsir ve diğer ilimlere ait kitaplar, para dışında üzerine Kur’an nakşedilen elbise/ler ve duvar/ların da satın alınması gayrimüslim için sahih değildir. Bu hükümler, Kur’an’a yapılacak saygısızlıkların önene geçmek için verilmiştir. Üzerinde Kur’an yazılı olan para/ların

⁴⁶⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 4/494.

⁴⁶¹ Zeydân, *el-Medhal*, 263.

⁴⁶² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/347; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/13.

⁴⁶³ Nevevî, *Minhâc*, 2/13; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/350, 351.

gayrimüslime verilmesi ise ihtiyaca binaen sahîh (câiz) kabul edilmiştir. Fakat damında veya başka bir yerinde Kur'an yazılı bir evin gayrimüslime satılması tartışmalıdır. Heytemî'ye göre, tefriki-safkaya binaen Kur'an yazılı kısımda satış bâtil, diğer kısımda ise sahihtir.⁴⁶⁴ Remlî'ye göre bu evlerin gayrimüslim/lere satışı sahihtir. Bu konudaki gerekçesi, ihtiyaçtan dolayı üzerinde Kur'an yazılı olan dirhem ve dinarların gayrimüslim için temellüküne müsamaha gösterilmesidir. Ona göre, umum-i belvâ halini almış olan zimmet ehlinin damlarına/duvarlarına Kur'an yazılı olan evleri satın almaları, Kur'an yazılı olan paraya ilhak (kıyas) edilebilir. Ayrıca, genelde müsamaha gösterildiği için evlerin damlarına Kur'an yazılmıştır. Zira Kur'an olma yönü kastedilmeden bu yapılmıştır. Nasıl ki; cizye olarak verilecek hayvanların necasete dolanmalarıyla beraber üzerlerine zikirler alamet olarak nakşedilmişse duvarlar üzerine de Kur'an yazılmıştır.⁴⁶⁵ Aralarındaki ihtilaf, farklı yöntem ve delileri kullanmaktan kaynaklıdır. Nitekim Remlî umum-ı belvâyı göz önünde bulundurmanın yanında kıyas yöntemine de başvurmuştur. Heytemî ise bunu yapmamıştır.

Evin satışı konusunda evi satın üzerinde Kur'an-ı Kerîm yazılı kısmı/bölümü satmamak pratikte neredeyse imkânsız görünmektedir. Çünkü ev satıldığında her şeyiyle satılmaktadır. Bunun için söz konusu evlerin gayrimüslimlere satılmasında Remlî'nin görüşü pratiğe uygun ve günümüzde bu tür evlerin satışı hususunda da çözüm olarak görülmektedir.

3. Kur'an'ı Kerîm, hadis ve selefin âsârları (salih zatların hikâyeleri) ile ilgili kitapların, saygısızlık ve dalga geçmeye maruz kalmaları gerekçesiyle gayrimüslim/lere satışı, üç şârihin de ittifakıyla gayr-ı sahîh kabul edilmiştir.⁴⁶⁶ Fakat şer'î (dinî) ilimlere ve dinî ilimler için alet olan ilimlere ait kitap/ların gayrimüslim/lere satışı tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre zikredilen gerekçeye binaen, alet ilimlerine ait kitapların gayrimüslimlere satışı sahîh değildir.⁴⁶⁷ Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) ve Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) de bu görüştedir.⁴⁶⁸ Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse şer'î ilimlerin aleti olan nahiv ve sarf gibi ilimlere ait kitapların gayrimüslimlere satışı, âsâr içerikli

⁴⁶⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/351.

⁴⁶⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/347.

⁴⁶⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/351; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/347; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/13.

⁴⁶⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/351.

⁴⁶⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/13.

olmamaları koşuluyla câizdir. Remlî, tercih ettiği görüşün kime ait olduğunu belirtmediği gibi delil de zikretmemiştir. Şîrbînî ise ‘şeyhunâ’ ifadesini kullanarak Şehâbeddin er-Remlî’nin, söz konusu kitapların satışının cevazına dair görüşünü tercih eder.⁴⁶⁹ Abbâdî⁴⁷⁰ ve Şîrvânî⁴⁷¹ gerekçe zikretmeden bu meselede de Remlî ve Şîrbî’nin tercih ettikleri görüşü, tercih etmişlerdir. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen ihtilafın sebebi, açıklamalardan da anlaşıldığı gibi farklı âlimlerin görüşlerini tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmeleridir. Verdikleri gerekçe olan ihanet/hakaret etme/dalga geçme gerekçesi yönünden konu değerlendirilirse nahiv ve sarf kitapları –şer’î ilimlerin aletleri olmaları hasebiyle- ayet ve hadislerden mücerred olamayacaklarından onların da ihanetten korunmaları gerektiği aşîkârdır. Nitekim Şebrâmellisî, Remlî ve Şîrbînî’nin kabul ettiği nahiv ilmiyle ilgili kitapların satışına “*Eğer besmelesiz iseler*” kaydını düşüp, bunun zâhir⁴⁷² olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷³

4. Müslümanlara karşı kullanılma endişesinden dolayı müste’min olsa dahi harbî olan gayrimüslime ve İslâm yurdunda olmayan zimmiye, silah vb. her türlü savaş teçhizatı satmak ittifakla sahih değildir ve haramdır.⁴⁷⁴ Şâfiî âlimlerin konuyla ilgili silah gerekçeleri, Müslümanlara karşı harbilerin güçlenmesi ve Müslümanlarla savaşmada o silah ve teçhizattan yararlanmalarıdır.⁴⁷⁵ İslâm yurdunda bulunan zimmiye silah satma hususunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Heytemî’ye göre, İslâm yurdunda bulunan zimmiye -dâru’l-harbe silah gönderme şüphesi olsun ya da olmasın- silah satma haram olmakla beraber sahihtir. Çünkü söz konusu zimmi, İslâm yurdunun hâkimiyetindedir.⁴⁷⁶ Dolayısıyla tehdit oluşturması halinde müdahale etmek imkân dâhilinde olup vereceği zararın önüne geçilebilir. Şîrbînî’nin İslâm yurdundaki zimmi ile orada olmayan zimmi arasında ayırt etmeden ilgili hükmü mutlak zikretmesi, onun da Heytemî ile aynı görüşü paylaştığını göstermektedir.⁴⁷⁷ Remlî ise söz konusu zimminin daru’l-harbe silah

⁴⁶⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/347; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/13.

⁴⁷⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 5/198.

⁴⁷¹ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/198.

⁴⁷² Azhar-zâhir: Güçlü delile dayanan iki veya daha fazla kavilden daha güçlü olduğuna kanaat getirilene azhar, diğerine zâhir denir. İki kavil arasındaki ihtilâfın güçlü olmaması durumunda tercihe şayan kavle meşhur, diğerine garîb adı verilir. (Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekkiyye*, 146, 147; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/242.)

⁴⁷³ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/384.

⁴⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/352; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/348; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/15.

⁴⁷⁵ Zuhaylî, *Mevsû’a*, 4/155.

⁴⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/352.

⁴⁷⁷ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/15.

gönderme endişesi varsa -ki bu endişe de bazı karineler (emareler) ile belirlenebilir – satın alma yoluyla silah temellük edemez. Böyle bir endişe (korku) yoksa satın alabilir. Çünkü Müslümanların hâkimiyeti altındadır.⁴⁷⁸ Dolayısıyla vereceği zararın önüne geçilebilir. Bu durumda -darû'l-harbe silah gönderme endişesi yoksa- kendisine silah satma haram değildir. Şîrvânî'nin, İbn Hacer'in İslâm yurdunda bulunan zimmiye silah satma hakkında dârû'l-harbe silah gönderme ihtimali olsun veya olmasın- kullandığı mutlak ifadeyi, *Nihâye*'de geçen “Eğer bir karine ile dârû'l-harbe silah gönderme zannı yoksa” ifadeyle kayıtlandırması,⁴⁷⁹ onun da Remlî'yle aynı görüşü paylaştığına işaret etmektedir. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, farklı değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Heytemî, zimminin darû'l-harbe silah gönderme endişesi olsa da olmasa da –her an ihanet etme ihtimallerinin olmasından ve kendilerine güvenin olmayacağından olacak ki- hukukî olarak onlara silah satışı yapmayı-gerekli şartları haiz olduğu için sahih kabul etmekle beraber haram kabul etmiştir. Bu da, Cuma vakti yapılan alım-satım gibi akitlerin sahih kabul edilmeleriyle beraber haram oluşları⁴⁸⁰ gibidir. Remlî ise haramlığa değinmediği gibi akdın sahih olmayışını zimminin darû'l-harbe silah göndereceğine dair emarelerin bulunmasıyla sınırlı tutmuştur.

Heytemî ve Remlî'nin değerlendirmesinden anlaşıldığı üzere gayrimüslime silah satma yasağı sedd-i zerâi babından olup Müslümanlara gelecek olan muhtemel zararın önüne geçmek ve engellemektir. Günümüzde Müslüman olmayan ülkelerle silah ticareti yapılmaktadır. Söz konusu ticaret hakkında herhangi bir nas bulunmamaktadır. Bundan olacak ki gayrimüslimlerle silah ticaretini/onlara silah satışını haram kabul eden Şâfiî ulema harbî olan gayr-ı Müslimlerin güçlenmesini ve bunun sonucunda da Müslümanlara zararın verilmesini gerekçe göstermişlerdir. Bugün dünyada devletleri arasında silah ticareti büyük yekun oluşturmaktadır. Müslümanları o pazarın dışında tutmak ekonomik yönden onlara zarar vermektir. Kanaatimizce zarar vermediği sürece, söz konusu ticareti yasaklayan bir nas da bulunmadığından dolayı ekonomik güç elde etmek için silah ticareti yapmakta bir beis olmamalıdır.

⁴⁷⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/348.

⁴⁷⁹ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/200.

⁴⁸⁰ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 1/238.

2.2.1.2.3. Akdin konusu

Akdin konusu olan mebî (müsmen) ve semende bir takım şartlar aranmaktadır. Şâfiî hukukçulara göre, o şartlar şunlardır: 1. Temiz (tâhir) olması ya da temizlenmesi/yıkanması mümkün olan müteneccis şeylerden olması. Bu şarta binaen necis olan şeylerin satışı câiz görülmemiştir. 2. İleride de olsa Şer'an, müntefeun bih (yararlanılabilir) olmaları. 3. Makduru't-teslîm, yani teslim edilebilir olmaları. 4. Akdi yapanların mülkü/malı olmaları. Bundan dolayı fuzulinin (yetkisiz kimse) yapacağı akit sahih olmayıp bâtıldır. 5. Cins (tür), sıfat ve miktar yönünden taraflar nezdinde malûm/belli olmaları. 6. Akdi kuran iki tarafın ya da birinin, akdin konusu olan malı görmesi.⁴⁸¹

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, akdin konusu olan mebî ve semenle alakalı bazı konularda ihtilafa düşmüşlerdir. O ihtilaflar şunlardır:

1. Bey' akdinin konusu, gasp edilen bir mal ise ve müşteri onu gasp edenden alabilecek kudrete sahip, malın gasp edildiğini de biliyorsa ve alıp getirmek için herhangi bir masrafa da ihtiyaç yoksa yapılan akit, akdin konusu olan malın teslim alınması mümkün olduğundan dolayı ittifakla sahihtir.⁴⁸² Fakat akdin konusu olan malı alıp getirmeye gücü olan müşteri, söz konusu malın gasp edildiğini önceden bilmiyorsa bu şekilde yapılan akdin hükmü tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre, gasp edilen malın alınıp getirilmesi herhangi bir masraf gerektirsin ya da gerektirmesin öğrendikten sonra müşteri, ilgili akdi kabul edip etmeme de muhayyerdir. Çünkü bilme halinde kabul edilmeyen bir takım şeyler/hükümler, cehalet durumunda kabul edilebilir. Ayrıca müşteri, mebîde - mağsûp olma gibi- bir kusura da muttali olmuştur.⁴⁸³ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise, gasp edilen malı geri getirmeye kadir olan müşteri, satım anında akdin konusunun gasp edildiğini bilmiyorsa ve geri alınması herhangi bir masraf gerektirmiyorsa muhayyerdir. Şayet söz konusu mebîin geri alınması masraflı ise bahsi söz konusu bey' akdi sahih değildir. Çünkü masraflı olması halinde geri getirilmesi kolay olmayacaktır.⁴⁸⁴ Abbâdî,

⁴⁸¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/16-22; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/354-372; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/349-355; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/16-22; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/7, 8.

⁴⁸² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/362; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/352; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/19.

⁴⁸³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/362.

⁴⁸⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/352; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/19.

Şihâb er-Remlî'in görüşünü kabul etmektedir.⁴⁸⁵ Dolayısıyla Şihâb er-Remlî'yle aynı görüşte olan Remlî'nin görüşünü de kabul etmiş olur. Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, verilen gerekçelerden hareketle geri getirme masrafı olsun veya olmasın mutlak olarak müşteriye muhayyerlik hakkı vermektedir. Remlî ise, masrafın olmayışı durumunda müşteriye muhayyerlik hakkı verirken masrafın gerekmesi halinde ise müşteriye tahyîr hakkı vermeden akdi gayr-ı sahih kabul eder. Kanaatimce akit serbestisi ilkesine de daha uygun olduğu için Heytemî'nin görüşü, tercihe daha uygun görünmektedir. Çünkü muhayyerlik durumunda müşteri, akit konusu mağsûp malın kendisinin yararına olup olmadığını düşündükten sonra kararını verecektir. Sahih kabul edilmediği takdirde ise akdin iptali aleyhinde sonuçlanabilir. Günümüzde hacizli olan malların –sahipleri bildirmediği için hacizli oldukları bilinmediği durumda akit yapılmış- daha sonra bilinmesi halinde müşteri akit konusunda İbn Hacer'in görüşüne binaen muhayyer bırakılabilir.

2. Yukarıda zikredildiği üzere akdin konusunda aranan şartlardan biri de, onun akdi kuranların mülkü olmasıdır. Bu şarta göre kişinin sahip olmadığı bir malı, sahibinin izni olmadan ya da mal üzerinde velayetten/vekâletten kaynaklı yetkisi olmadan satması sahih değildir. Bu şarta göre fuzulinin (hukukken yetkili olmayanın), başkasının malını satması daha sonra mâlik icazet (onay) verse dâhi sahih değildir. Yine bu şarta binaen, kişi ortak olduğu malı diğer ortak/ların izni olmadan satması halinde satış, sadece kendisine ait malum olan hissesinde sahih olur. Çünkü ortaklardan biri, diğer ortakların malını satmaya yetkili değildir.⁴⁸⁶ Hissesi belli olan ortağın, diğer ortakların izni olmadan ortak malı satmasıyla ilgili hüküm böyledir. Hissesi meçhul olan ortağın, ortak malı satması durumunda satışın kendi hissesinde sahih olup olmadığı ise tartışmalıdır. Horasan ekolünden olan Beğavî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre, böyle bir satış akdi sahih değildir. Çünkü mebî meçhuldür. Satıcının bey'den sonra hissesini bilmesi de fayda vermez. Çünkü satışın yapıldığı vakitte mebî ile ilgili cehalet (bilinmezlik), -daha sonra bilinse de- müessir olup akde menfi yönde etki eder. Heytemî, karşıt görüşte olanların eshabu'l-vücutun satıldıktan sonra bir kısmına sahip çıkan kölenin satımının sahihliği

⁴⁸⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/198.

⁴⁸⁶ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/7.

hakkındaki görüşünü delil göstermelerine karşı çıkıp delil teşkil etmediğini belirtmektedir. Bunu, ‘ortak, satış durumunda zannınca hakkı olan miktar hakkında cahil değildir. Farklı çıkarsa da bu yeterlidir.’ diyerek gerekçelendirmiştir.⁴⁸⁷ Horâsâniyyûn ekolünün temsilcilerinden ve ashâb-ı vücûhtan olan Kaffâl el-Mervezî (ö. 417/1026) ile Ebü’l-Mehâsin er-Rûyânî’nin (ö. 502/1108) görüşünü tercih eden Remlî’ye göreyse böyle bir satım akdi sahihtir. Bu görüşte olan âlimler, bu meseleyi satıldıktan sonra bir kısmına sahip çıkan kölenin satımına kıyaslamışlardır. Şöyle ki; kişi bir köleyi satsa ve daha sonra o kölede başkasının kısmen hakkı ortaya çıkarsa geri kalan kısımda akit sahihtir. Onlara göre satıcının, hissesini bilip bilmemesi arasında da herhangi bir fark yoktur.⁴⁸⁸ Dolayısıyla ortağın sahip olduğu belirsiz hissesini satması da buna kıyasla sahihtir. Abbâdî, tercihte bulunmadan ‘İbn Hacer’in görüşüne muhalif görüşün, *Nihâye*’de geçtiğini’ belirtmekle yetinmiştir.⁴⁸⁹ İbn Hacer ile Remlî arasında vuku bulan ihtilaf, verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşlerini tercihten ve delil farkından kaynaklanmaktadır. Ortak mallarda, kişinin hissesini satmasının sahih olmama nedeni cehalettir. Nizaa sebebiyet vermeyecekse ve tarafların rızası da varsa hissenin belirlenmesiyle cehalet kalkacağından dolayı Remlî ve onunla aynı görüşte olan âlimlerin görüşü, ortak malın satışında çözüm olabilir.

3. Ölçeği bilinsin veya bilinmesin öbek (yığın) halinde bulunan hububattan bir sa‘ın (2,400 kg) satılması sahihtir. Çünkü ölçeğin bilinmesi halinde garar söz konusu değildir. Ölçeğin bilinmemesi durumunda ise hububatın cüzlerinin bir birleriyle eşit olmaları (veya yakın olmaları) gerekçesiyle essah⁴⁹⁰ olan görüşe göre akit sahihtir.⁴⁹¹ Genel hüküm bu olmakla beraber, kişi bilmediği halde altında çukur bulunan bir öbek buğdayı satsa böyle bir akit hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Beğavî⁴⁹² ve onun dışındaki âlimlerin görüşünü tercih eden Heytemî’ye göre, böyle bir bey’ akdi sahih olup çukurdaki

⁴⁸⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/374.

⁴⁸⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/355.

⁴⁸⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/234.

⁴⁹⁰ Esah-sahih: güçlü delile dayanan iki veya daha fazla vecihten daha güçlü olduğuna kanaat getirilene esah, diğerine sahih denir. Son iki terim için yapılan açıklamalar Nevevî’nin kullanımına göredir. Gerek azhar gerekse esah terimlerini iki veya daha fazla kavil yanında vecih veya tarikten daha güçlü olanını belirtmek için kullanan fakihler de vardır. (Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/242.)

⁴⁹¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/22, 23; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/22, 23.

⁴⁹² Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed b. Ferâ el-Beğavî, *et-Tehzîb fî fıkhi’l-İmâmî’s-Şâfi’î*, Thk, Adil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu’avvaz (Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997), 3/288. 8 cilt

buğdaylar ise satıcıya aittir.⁴⁹³ Heytemî gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse, bu durumda satıcı fesh ve akdi kabul etme hususunda muhayyerdir.⁴⁹⁴ Çünkü aynde ortaya çıkan duruma ilhak etmek için, kendisine zarar dokunan kişi -ki burada satıcıdır-muhayyer bırakılır.⁴⁹⁵ Abbâdî, Beğavî'nin bu konudaki görüşünün zayıf olduğunu açıkça belirtmektedir.⁴⁹⁶ Bu da onun Remlî ve Şîrbînî'yle aynı görüşte olduğunu göstermektedir. Şîrvânî, -diğer bazı meselelerde olduğu gibi- bu meselede de Abbâdî'nin değerlendirmelerini olduğu gibi vermektedir.⁴⁹⁷ Her iki görüşte de amaç, taraflara gelecek olan zararın önüne geçmektir. Zararın giderilmesi, İslâm hukukunun temel amaçlarından. Bu amaç, “*Zarar izale edilir.*” ifadesiyle fikhî küllî kaide haline getirilmiş ve pek çok fikhî mesele ona dayandırılmıştır. Onlardan biri de mebîn kusur sebebiyle reddidir.⁴⁹⁸ Her iki görüşte de, zarar giderilmeye çalışılmış. Birinci görüşte, çukurdaki buğdayın satıma dâhil edilmeyip satıcıya ait olduğu kabul edilmiş. İkinci görüşte ise, zararın defî ve tahammülü satıcının tercihine bırakılmıştır. Aralarındaki ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercihten kaynaklanmıştır.

4. Bir beldede dinar ve dirhem gibi birden fazla para birimi revaçta ise ve satıcı birini tayin etmeden bir malı satarsa bu durumda akit, o beldede galip olarak kullanılan para üzerine kurulmuş kabul edilir. Eğer o paraların kullanımı eşitse birinin belirlenmesi gereklidir.⁴⁹⁹ Aynı şekilde, bir beldede trampalı (mukayada)⁵⁰⁰ satışlarda akit genelde belli bir mal karşılığında yapılıyorsa bedelin mutlak bırakılması durumunda akit, o mal üzerine kurulmuş olur.⁵⁰¹ Şâfiî fukahânın, nakd (para) olarak kabul etmediği-ancak ticaret malı gibi kabul ettiği- fülüs (bakır veya bronz sikkeler) ⁵⁰² bir beldede galipse bedelin mutlak bırakılması durumunda akdin onların üzerine kurulup kurulamayacağı tartışmalıdır. Heytemî'ye göre fülüs galipse mebîn bedelinin mutlak bırakıldığı akit/ler, fülüsün üzerine kurulmuş olarak kabul edilir.⁵⁰³ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise fülüs

⁴⁹³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/378.

⁴⁹⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/356; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/25.

⁴⁹⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/25.

⁴⁹⁶ Abbâdî, *Havâşî*, 5/240.

⁴⁹⁷ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/240.

⁴⁹⁸ Zeydân, *el-Medhal*, 83.

⁴⁹⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/23, 24.

⁵⁰⁰ Malın mala ile satışı.

⁵⁰¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/381; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/357; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/24.

⁵⁰² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/381; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/357; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/24.

⁵⁰³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/381.

zikredilirse akit onun üzerine kurulur.⁵⁰⁴ Zikredilmese akit onun üzerine kurulmaz. Aralarındaki ihtilaf, delil ve farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, bu konuda örfü esas alırken Remlî ile Şîrbînî ise örfe bakmayıp fülüsün zikredilip zikredilmemesine bakmışlardır. Bu konuda akdin yapıldığı beldenin örfü esastır. Para ile satışın yapılması halinde beldede birden fazla para birimi kullanılıyorsa akit, çokça kullanılan para üzerine kurulmuş kabul edilir. Trampalı satışta da akit, ilgili beldede para olmayan belli bir mal karşılığında yapılıyorsa belirsizlik durumunda, akitte bedel olarak o mal kabul edilir. Şâfiî fukahâ tarafından fülüs, para kabul edilmeyip ticaret malı gibi kabul edildiğine göre, o da ticaret malına tabi olacaktır. Ticaret malının değişiminde beldede bir mal genelde bedel olarak kabul edilmişse trampalı akitlerde bedelin mutlak bırakılması halinde akit o mal üzerine kurulmuş kabul edilir. O halde fülüste öyle olmalıdır. Bu değerlendirmeye göre İbn Hacer'in görüşü, kabule daha şayan görünmektedir. Fülüsten konu açılmışken günümüzdeki kâğıt paraların gümüş ve altın paralar gibi olup olmayacakları hususu akla gelmektedir. Bu konuda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Vehbe Zühaylî ve Yusuf el-Kardâvî gibi âlimlerin içinde bulunduğu muasır ulemanın çoğunluğuna göre kâğıt paralar, altın ve gümüş gibidir.⁵⁰⁵ Kardâvî, kâğıt paralarla ilgili zekât -gibi- konuları mezhep imamlarına nisbet etmeyi uygun görmemektedir. Ona göre, bu mesele yeni olup üzerine kıyas yapılacak bir benzeri (mekîsun aleyh/asıl) müçtehit imamlar döneminde yoktu. Onun için, kâğıt paralar bağımsız bir bakışla, bugünkü hayat ve şartlar göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır.⁵⁰⁶

Bu görüşte olan âlimlerin gerekçeleri şunlardır:

1. Kâğıt paralar, alım ve satımlarda bedel/semen olarak kabul edilmektedir.
2. Muamelelerde altın ve gümüşün yerini almışlardır.
3. Genel örfte, şer'î para/nukûd sayılmaktadırlar.
4. Kanunen ve örfen onlar için semeniyet sıfatı bulunmaktadır.

⁵⁰⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/357; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/24.

⁵⁰⁵ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 11/155; Yusuf el-Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014), 242.

⁵⁰⁶ Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 242.

5. Yok olmaları veya zayi olmaları durumunda insanların güvenliğini sağlamak için hükümetler, bedellerini ödemeyi üstlenmektedirler.

6. Eskiden revaçta olan fülûslar gibi, kâğıt paralar simgesel paralar/esmân olmuşlar.

O halde, kâğıt paralarda zekât farz olup, ribâ/faiz da cari olur. Buna göre, aynı cins paraların satımında her iki bedelin kıymetinin eşit ve peşin olmasına dikkat edilir. Çünkü fazlalık faizi (ribe'l-fazl) ve vade faizi (ribe'n-nesâ) caiz değildir. Paraların cinsinin farklı olması durumunda fazlalık caiz, vade ise haramdır.⁵⁰⁷

Bazı muasır âlimler ise, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin fülûsları kıymetlendirme ve ilk ortaya çıktıklarında borç güvencesi olmaları hakkındaki görüşlerinden etkilenecek, kâğıt paraları; para (nukûd) özelliği olmayan ticaret malı gibi kabul etmişlerdir.⁵⁰⁸

5. Satım akdinde, mebûin geri kalanına (görülmeyen kısmına) delalet eden kısmını görmek, akdin sıhhati için yeterlidir. Aynı şekilde cüzleri eşit olan şeylerde de numuneyi görmek akdin sıhhati için kâfidir. Yine yaratılışı gereği nar gibi bazı meyve ve ceviz gibi bazı kuru yemişler için muhafaza olan kabukların görülmesi akdin sıhhati için yeterlidir. Görme, eşyanın durumuna göre gerçekleşir.⁵⁰⁹ Astarı pamuktan olan cübbe (ve benzeri elbiselerin) satışında dış tarafın görünmesi yeterlidir.⁵¹⁰ Elbiselerde durum bu olmakla beraber, döşek ve yorgan gibi şeylerde ise ihtilaf edilmiştir. Bedrüddîn b. Şühbe'nin (ö. 874/1470)⁵¹¹ görüşünü kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre döşek ve yorgan, cübbeye ilhak (kıyas) edilmezler. Çünkü onlardaki pamuk (vb. madde) bizzat maksuttur. Cübbede ise maksut değildir.⁵¹² Dolayısıyla döşek ve yorgan satışında satışın sıhhati için -bir kısmı da olsa- içlerinin görünmesi şarttır. Şebrâmellisî, gerekçe vermeden bu görüşün mutemed olduğunu belirtir.⁵¹³ Karşıt görüşte olan Muhammed b. Mûsâ ed-

⁵⁰⁷ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 11/155.

⁵⁰⁸ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 11/154.

⁵⁰⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/26-28.

⁵¹⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/362; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/27.

⁵¹¹ Ebü'l-Fazl Bedrüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dımaşkî, Şâfiî fıkıh âlimi olup 798 (1395) yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. 874 (1470) yılında vefat etmiştir. (Kasım Kırbıyık, "İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/101, 102.

⁵¹² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/362; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/27.

⁵¹³ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/421, 422.

Demîrî'ye (ö. 808/1405)⁵¹⁴ göreyse döşek ve yorgan cübbeye ilhak edilir.⁵¹⁵ Heytemî ise, Ömer İbn el-Karadâğî'nin belirttiğine göre ilhaka meyillidir.⁵¹⁶ Fakat *Tuhfe'de* “ (وفيه وقفة) ” ifadesinden⁵¹⁷ anlaşılan Heytemî, bu konuda herhangi bir tercihte bulunmamıştır. İhtilafın kabul edilmesi halinde ise anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve delil farlılığından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; Remlî ile Şîrbînî Bedrüddîn b. Şühbe'nin görüşünü kabul edip ilgili kıyasa karşı çıkarken Karadâğî'ye göre Heytemî ise, kıyasa meyyal görünmektedir.

6. Akdin konusunun rüyeti (görülmesi/bilinmesi) şart olan akitlerde, görme engelli kişinin akit yapması sahih değildir. Yerleşik olan bu hükme binaen, âmânın yapacağı selem (para peşin mal veresiye) akdi sahihtir. Çünkü âmâ, seleme konu olan malın sıfatlarını/özelliklerini bilmektedir. Selem akdi de, konunun vasıf/larını bilmeye dayanmaktadır. Bu durumda re'sülmal (alıcı tarafından peşin ödenen semen) baştan malum olmayacaksa âmânın yapacağı selem akdi sahihtir. Re'sülmal baştan muayyen olmayıp akit sahih olduğunda âmâ -teslim alma ve teslim etmenin şartı rüyet olduğu için teslim almak veya teslim etmek için kendisine vekil tayin etmelidir. Eğer re'sülmal baştan muayyen ise bu durumda selem, akit yapıldığı durumda rü'yete dayandığı için sahih değildir.⁵¹⁸ Satım, icâre ve rehin gibi rüyete dayalı olan akitler ise, âmâ için sahih değildir.⁵¹⁹ Bilme şartından hareketle görme engellinin –daha önce yaptığı akit hakkında yapacağı ikâlenin (bağlayıcı ve feshi kabil bir akdi iptal etme) sahih olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre, görme engelli olanın ikâle yapması sahihken,⁵²⁰ Babası Şehâbeddin er-Remlî'nin fetvasını esas alan Remlî'ye göreyse sahih değildir.⁵²¹ Karşıt görüşü temrîz sigası olan “kîle (قيل)” ile veren İbn Hacer, konuyla ilgili “ikisinin (Râfi'î ve Nevevî) nakledip kabul ettiğine göre, semeni bilmeyen kişinin muhayyerlik sebebiyle feshinin câiz oluşudur. Bununla biliniyor ki İmâm Şâfiî'nin nassı,

⁵¹⁴ Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî, *Hayâtü'l-hayevân* adlı meşhur eserin müellifi, Mısırlı hadis ve Şâfiî fıkıh âlimidir. 742 (1341) yılının başlarında Demîre'de doğan Demîrî, 808 (1405) yılında Kahire'de vefat etti. (Cevat İzgi, “Demîrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/152, 153.)

⁵¹⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/362.

⁵¹⁶ Ömer İbn el-Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh fi'h-tilâfi'l-eşyâh fi'l-fıkhi's-Şâfi'îyy*, (Beyrut: Şirketu Dârü'l-Beşâir'i-l-İslâmiyye, 1428/2007), 165.

⁵¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/403.

⁵¹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/405; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/364.

⁵¹⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/29.

⁵²⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/406.

⁵²¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/364.

ikâlenin satım oluşu üzerine mebnidir.” açıklamasını yapar. Remlî ise, gerekçe olarak İmâm Şâfiî’nin ‘ikâle akdinin fesh oluşunu ve ikâlenin konusunun bilinmesinin gerekli olduğu’ görüşünü (nassını) vermektedir.⁵²² Buna göre âmâ olan şahıs, ikâlenin konusu olan mal hakkında ya hiç ya da yetersiz bilgiye sahip olduğu durumda tarafı olacağı ikâle akdi sahih değildir. Şebrâmellisî, bu konuda “Âmânın ikâlesinin fesh oluşuna binaen butlânın kıyası (kaidesi), kendisinden ikâle lafzının dışında feshin âdem nüfuzudur. Ancak ‘ikâle, tarafların karşılıklı anlaşmalarını gerektiriyor. Fesh ise, böyle olmayıp fesh hakkına sahip olan kişi bağımsız davranabilir.’ şeklinde bir fark yapılabilir.’ değerlendirmesinde bulunur.⁵²³ Şirvânî ise, “Remlî’nin ikâlenin sahih olmayacağına itimat etmiştir.” deyip *Nihâye*’de geçen ibareyi ve Şebrâmellisî’nin verdiğimiz açıklamasını vermekle yetinmiştir.⁵²⁴ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Heytemî ile Remlî arasındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. İkâleden bahsedildiğine göre, daha önce görme engellinin yapabileceği bir akit yapılmış daha sonra taraflar veya taraflardan biri akitten vaz geçip diğer tarafın rızasıyla ikâle yapmaya karar vermiştir. Dolayısıyla âmâ şahıs ilgili akdi kurmada taraf olduğu gibi ikâlesinde de taraf olabilir. Şayet -akit konusu malın görme şartına binaen- taraf olamayacağı bir akdi yaparak daha sonra diğer tarafla anlaşarak ikâle yapacaksa bu zaten geçersizdir. Çünkü ikâle yapılacak akdin kendisi bâtıldır. Bu bakımdan, kanaatimce Heytemî’nin görüşü daha uygun görünmektedir.

2.2.1.3. Ribâ/Faiz

Sözlükte artmak, çoğalmak, yükselmek, şişmek ve fazlalaşmak anlamlarına gelen ribâ,⁵²⁵ İslâm hukuku âlimleri tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Şâfiî fukahâyâ göre ribâ; akit esnasında şer’î ölçüye göre dengi malum olmayan ya da iki bedel veya iki bedelden birinin vadeli olmasıyla beraber özel bir ivâz/bedel üzerine yapılan akittir.⁵²⁶ Dinen yasak olan ribâ, Kitab, Sünnet ve icmâ ile haram kılınmıştır. İslâm dininde haram olan ribâ, biri cahiliye Arapları arasında bilinen nesie/veresiye ribâsı ki;

⁵²² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/364.

⁵²³ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/423.

⁵²⁴ Şirvânî, *Havâşî*, 5/270.

⁵²⁵ Seyyid Muhammed Murtadâ el-Hüseynî ez-Zebidî, “rbv”, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Thk. Abdussabûr Şâhîn (Kuveyt: et-Turâsî’l-‘Arabî, 1422/2001), 38/117.

⁵²⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/409; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/364; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/29, 30.

ister mebiîn semeni olsun ister karz olsun, borcun vadesinin uzatılmasına karşılık alınan faiz; fazlalık ribâsı olarak bilinen altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurma maddelerinin satımında cereyan eden ribâ ve zikredilen maddelerin vadeli satışı olan nesie ribası olarak üç çeşittir. Cahiliye dönemindeki nesie ribâsını men etmek için seddü'z-zerâi babından yasaklanan fazlalık ribası ve zikredilen maddelerdeki nesie ribası, Sünnet⁵²⁷ ile haram kılınmıştır. Birinci kısım olan nesie/cahiliye ribâsı ise Kur'an⁵²⁸ ile haram kılınmıştır.⁵²⁹ Ribânın taksimi hakkında böyle genel bir taksim olmakla beraber Şâfiî fukahâ ribâyı; fazlalık ribâsı, ribâ'l-yed (ribevî malların satışında her iki malın veya birinin kabzının akit meclisinde gerçekleştirmeyip meclisin dışına ertelemek/bırakmak), nesâ ribası ve karz ribâsı (akit esnasında şart koşulmuş ve alacaklıya yarar sağlayan borç) olarak dört kısma ayırmaktadırlar.⁵³⁰ Ribâ akdi Şâfiî hukukçulara göre haram ve bâtıldır. Bundan dolayı herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz.⁵³¹ Ribâ illeti Şâfiîlere göre, altın ve gümüşte semeniyet (nakdiyet/paralık-cinsiyetü'l-esmân/cevheriyetü'l-esman); buğday, arpa, hurma ve tuz gibi gıda maddelerinde ise tu'miyet/gıda olmalarıdır.⁵³² Ribevî malların satışının câiz olması için birtakım şartlar aranmaktadır. O şartlar Şâfiîlere göre şunlardır: 1. Aynı cins ribevî malların; aynı miktarda olmaları, peşin olmaları, muhayyerlik şartı içermemeleri ve akit meclisinde karşılıklı olarak hemen teslim alınmaları. 2. Cinsleri farklı olan ribevî malların; alışverişi peşin ve muhayyerlik şartı içermemesi ve malların akit meclisinde hemen teslimlerinin gerçekleşmesi.⁵³³ Malların peşin ve denk olmaları ribevî malların konu olduğu akitlerde ibtidaen (baştan) sıhhat şartıdır. İlgili malların akit meclisinde karşılıklı kabzları ise akdin devamı için sıhhat şartıdır. Bundan dolayı, ribâ akdinde –şart muhayyerliği bulunmazken- meclis muhayyerliği bulunmaktadır.⁵³⁴

⁵²⁷ Hz. Peygamber, “Altın altın ile, gümüş gümüş ile, buğday buğday ile arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile misli misline ve birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Ama bunların cinsleri değişik olduğunda peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.” buyurmaktadır. (Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998), “Müsâkât”, 15, (no. 1587).

⁵²⁸ “Allah, alışverişi helal, fâizi/ribâyı haram kılmıştır.” (el-Bakara, 2/275).

⁵²⁹ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 4/435-437.

⁵³⁰ Bâcûrî, *Hâşiye el-Bâcûrî*, 1/343.

⁵³¹ Zuhaylî, *Mevsû'a*, 4/435-437.

⁵³² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/410, 411; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/31, 34.

⁵³³ Nevevî, *Minhâc*, 2/30, 34.

⁵³⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/414; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/366.

Ribâ ile ilgili genel çerçeve ve hükümler böyle olmakla beraber İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî ribâ ile ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Yukarıda geçtiği üzere ribevî malların satımında ilgili malın ve bedelin, akit meclisinde kabzedilmeleri şarttır. Bunun için normal şartlarda karşılıklı rıza ile tarafların, bedelleri kabzetmeden akit meclisinden ayrılmaları halinde akit bâtil olur. Fakat ikrâh/baskı yoluyla tarafların ayrılmaları halinde akdin ibtâl olup olmaması ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre, söz konusu ayrılma ikrâh yoluyla dahi olsa sonuç değişmeyip akit bâtil olur. Çünkü ribâ babı/konusu dar çerçevelidir.⁵³⁵ Dolayısıyla diğer akitlerde gösterilen müsamaha onda gösterilemez. Akdin ibtâli, Sübkî'nin Saymerî'den naklettiği görüşe göredir.⁵³⁶ Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse bu durumda essah görüşe göre akit ibtâl olmaz. Zira bu denli bir ayrılma –ikrâh yoluyla gerçekleştiğinden- yok hükmündedir.⁵³⁷ Bunun için, kendisine herhangi bir hüküm bağlanmaz. Dolayısıyla da akdi bâtil hale getirmez. Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, farklı yorum ve değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Heytemî, meselenin -dinde hassas bir konu olan- ribevî olma yönüne dikkat ederken, Remlî ve Şîrbînî ise kişilerde irade bozukluğu hallerinden biri olan ikrah cihetinden bakarak konuyu değerlendirmişlerdir. Kanaatimce bu son görüş, İslâm hukukundaki ikrâh yoluyla yapılan tasarrufların geçersizliğine dair genel hükme daha uygundur.

2. Ribevî bir akitte bedellerin kabzından önce akdi lâzım/bağlayıcı hale getirmeye Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbî'niye göre tehâyur (التخاير);⁵³⁸ İbn Hacer el-Heytemî'ye göre ise icâze (إجازة) denir.⁵³⁹ Ribevî bir akdi bağlayıcı hale getirmenin, akdi bâtil hale getirip getirmemesi ihtilafıdır. Heytemî'ye göre, icâzeden sonra taraflar bir birlerinden ayrılmadan bedelleri kabzetseler akdin sıhhati devam eder. Aksi durumda ise, icâze anından itibaren akit bâtil olur. Ayrıca taraflar, karşılıklı rıza ile ayrılmışlarsa ribevî bir akdi kurdukları için günahkâr olurlar. Şayet biri ayrılırsa o günahkâr olur.⁵⁴⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse tahâyur, bedelleri teslim almadan önce tarafların ayrılması gibi olup

⁵³⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/414.

⁵³⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/366; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/32.

⁵³⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/366; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/32.

⁵³⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/366; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/32.

⁵³⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/414, 415.

⁵⁴⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/414.

ister bedellerin kabzından önce olsun ya da sonra olsun mutlak olarak akdi bâtil hale getirir.⁵⁴¹ Abbâdî, “Şeyhimiz Şihâb er-Remlî ‘ taraflar icâzeden sonra bir birlerinden ayrılmadan bedelleri kabzetseler de icâzetin teferruk gibi olduğuna’ itimad ettiğini” belirtmektedir.⁵⁴² Bu ise, onun da bu görüşte olduğuna işaret etmektedir. Remlî ve Şirbînî’nin belirttiğine göre İbn Süreyc, tehâyuru akit meclisinden ayrılmak olarak kabul etmektedir.⁵⁴³ Şihâb er-Remlî, Şemseddin er-Remlî, Şirbînî ve Abbâdî, icâzeden sonra taraflar akit meclisinden ayrılmadan önce bedelleri kabzetseler de icâzenin teferruk gibi olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁴⁴ Şemseddin er-Remlî ve Şirbînî’nin belirttiğine göre İbn Süreyc’in görüşü zayıftır. Aralarındaki ihtilaf, tehâyur/icâze durumunun malların kabzından önce meclisten ayrılma gibi olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Heytemî, icâze durumunu akit meclisinden ayrılma/teferruk gibi kabul etmezken, Remlî ve Şirbînî ise onun gibi kabul etmişlerdir. Ribevî akitlerde bedellerin akit meclisinde kabzedilmeleri sıhhat şartlarından olduğu için onlarda şart muhayyerliği bulunmamaktadır. Fakat bu tür akitlerde meclis muhayyerliği ise bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Dolayısıyla bedenen ayrılmadıkları sürece Şâfiî mezhebine göre akit bağlayıcı hale gelmez.

3. Şâfiî âlimlere göre, ribâdaki iki illetten biri semeniyet diğeri ise gıda maddesidir. Ribâ konusunda ta’amdan maksat; kut, azık, meyve ve ilaç olarak kullanılan yiyecek maddeleridir. Gıda olarak kabul edilen şeylerin nadiren de olsa insanların yediği şeyler olmalıdır. Söz konusu gıda maddelerinden biri olarak tatlı su kabul edilmektedir. Söz konusu olan tatlı su, içinde tuz tadı olsa da içilebilendir. Deniz suyu ise, ta’am olarak kabul edilmemektedir.⁵⁴⁶ Genel hüküm böyle olmakla beraber bir suyun tatlı (içilebilir) olarak kabulü dolayısıyla ribevî sayılıp sayılmayacağının tespitinin özel/has (bir şehir, bir bölge halkı veya bir sanat ve meslek erbabı arasında olan) örf ile mi yoksa genel örfle (ülke genelinde olan örf) mi olacağı tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre akdin gerçekleştiği beldenin özel örfüne göre belirlenir.⁵⁴⁷ Remlî’ye göreyse (genel) örf ile belirlenir.⁵⁴⁸

⁵⁴¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/366; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/32.

⁵⁴² Abbâdî, *Havâşî*, 5/279.

⁵⁴³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/366; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/32.

⁵⁴⁴ Şirvânî, *Havâşî*, 5/279.

⁵⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/414.

⁵⁴⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/415, 416; Hamevî, *Zübdetü’l-fıkhi’ş-Şâfi’î*, 2/14.

⁵⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/416.

⁵⁴⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/367.

Remlî'nin mutlak olarak zikrettiği örften kasıt genel örfdür.⁵⁴⁹ Her ikisi de gerekçe zikretmemiştir. Abbâdî, 'bir şeyin bir yerde ribevî olarak kabul edilmesi başka bir yerde ise gayr-ı ribevî kabul edilmesi garabetten yoksun değildir' değerlendirmesinde bulunarak tercihinin Remlî'nin görüşünden yana yapmıştır.⁵⁵⁰ Şîrvânî, Abbâdî'nin bu değerlendirmesine dayanarak Remlî'nin görüşünün daha evlâ olduğunu ifade eder.⁵⁵¹ Bu görüş, hukuk düzeninde birliği sağlama amacı bakımından tercihe daha uygun görünmektedir.

4. Bir önceki meselede de geçtiği üzere ribâ ileti olan tu'mdan kasıt genelde insanların yemek için kabul ettikleri gıda maddeleridir. Bunun için saman ve otlar gibi hayvanlara has olan hayvan alaflarında (yemlerinde) ribâ cari olmaz. İnsanlar ve hayvanlar için gıda maddesi olan yiyecekler, her iki taraf için gıda kabul ediliyorsa essah görüşe göre onlarda da ribâ gerçekleşir.⁵⁵² İnsanlar için de gıda olarak kabul edilmeleriyle beraber daha ziyade hayvan yemi olarak kabul edilen yiyecek maddelerinde ribânın cari olup olmayacağı ise Karadâğî'ye göre, üç şârih arasında ihtilaflıdır. Karadâğî'nin belirttiğine göre, Şîrbînî ve bir yerde onun görüşüne meyleden Heytemî'ye göre, bu tür hayvan yemlerinde ribâ gerçekleşmez. Aksi görüşte olan Heytemî ve Remlî'ye göreyse, bu tür gıda maddelerinde ribâ cari olur.⁵⁵³

Karadâğî, Heytemî'nin Remlî'yle aynı görüşü paylaştığını ifade ettikten sonra "Fakat bir yerde Heytemî, Şîrbînî'nin görüşüne meyletmektedir." der.⁵⁵⁴ Fakat İbn Hacer'in *Tuhfe*'de geçen "Eğer iki nevi (insanlar ve hayvanlar) için gıda maddesi olarak kast ediliyorsa ribevîdir. Ancak evceh görüşe göre, hayvanların yemesi daha galipse ribevî değildir."⁵⁵⁵ ve Şemseddin er-Remlî'nin de *Nihâye*'de "Eğer iki nevi (insanlar ve hayvanlar) için gıda maddesi olarak kast ediliyorsa ribevîdir. Ancak zâhir olan görüşe göre, hayvanların yemesi daha galipse ribevî değildir."⁵⁵⁶ şeklindeki ifadeleri her ikisinin de Şîrbînî'yle aynı görüşte olduklarını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Heytemî,

⁵⁴⁹ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/430.

⁵⁵⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 5/280.

⁵⁵¹ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/280.

⁵⁵² Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/31.

⁵⁵³ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 166.

⁵⁵⁴ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 166.

⁵⁵⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/418.

⁵⁵⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/367.

Remlî ve Şîrbînî arasında kendilerine ait *Minhâc* şerhlerinde bu konu hakkında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır.

5. Şâfîî fukahâyâ göre, bir şeyin keylî (ölçülen) ve veznî (tartılan) oluşunda Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Hicâz ehlinin/halkının galip olan âdeti muteberdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) onların galip olan örfüne muttali olmuş ve o şekilde kabul etmiştir. Bu itibarla, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan örfe itibar edilmez. Fakat mezûnat veya mekîlâtan hangisi olduğu bilinmeyen mallarda ise, satım akdinin yapıldığı beldenin/yerin âdetine/örfüne riayet edilir.⁵⁵⁷ İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî bu görüşü, “*Şer'an tahdîd/belli edilmeyen şeylerde örfe göre hüküm verilir.*” şeklindeki fikhî kaideye dayandırmışlardır. İbn Hacer ve Remlî zikredilen kaideyi bu şekilde zikrederken,⁵⁵⁸ Şîrbînî ise, “*Şer'an ve lügat ile tahdîd (belli) edilmeyen şeylerde örfe göre hüküm verilir.*” şeklinde vererek; kurala lügatı/dili de eklemektedir.⁵⁵⁹ Geçtiği üzere İbn Hacer ve Remlî, kaideyi zikrederken lügata değinmemişlerdir. Fakat örfün lügata/dile takdimi hususunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Şîrbînî'nin, kaidede şer' ile beraber dili de zikretmesi gösteriyor ki ona göre şer' gibi lügat da örfe takdim edilir. Mâlikîlerden Karâfî'ye (ö. 684/1285) göre ise sahih olan örf, lügata takdim edilir. Gerekçe olarak, örfün nâsih olma özelliğini ve nâsihin de icmâ ile mensûha mukaddem olduğunu, verir.⁵⁶⁰

6. Hayvanlarda ribâ cari olmaz. Çünkü normal heyetleri (durumları) üzere canlıyken yemek için kastedilmezler. Ayrıca Hz. Peygamber'in emriyle İbn Ömer, iki deve ile bir deve satın almıştır.⁵⁶¹ Hayvanlardaki genel hüküm bu olmakla beraber sütlü/sağmal bir hayvanın kendisi gibi sağmal bir hayvanla değişiminde/satımında ribânın cari olup olmayacağı ise tartışmalıdır. Sütlü kısrağın sütlü kısrağ karşılığında satılması durumunda ribânın cari olmayacağını belirten Heytemî'ye göre, sağmal hayvanın sağmal hayvanla mübadelesi durumunda ribâ cari olmaz. Çünkü bu tür bir mübadelede –her ne kadar musarrât⁵⁶² meselesinde bedelinin bir sa' olarak verilmesi deliliyle haddi zatında

⁵⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/33; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/368; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/33.

⁵⁵⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/368; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/33.

⁵⁵⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/33.

⁵⁶⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Karâfî, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarruî'âtî'l-kâdî ve'l-imâm*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1430/2009), 232.

⁵⁶¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/367; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/31.

⁵⁶² Musarrat, alıcıyı aldatmak amacıyla satışa çıkarılmadan önce bir müddet sütü sağılmamış hayvan.

kast edilmiş olsa da- süt maksat değildir.⁵⁶³ Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse, eti yenilen sütlü bir hayvanın kendi cinsinden sütlü bir hayvana satılması sahih değildir. Çünkü şer', memedeki sütü (musarrât meselesinde) kaptaki süt gibi kabul etmektedir. Ayrıca sağmal hayvandan kasıt süttür.⁵⁶⁴ Bu itibarla sağmal hayvanlarda ribâ cari olur. Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, meselenin farklı değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Heytemî, akit konusu malın hayvan oluşu yönüne bakarak konuyu değerlendirmiş; hayvanlarda ribânın cari olmacağı hükmüne uygun olarak sağmal hayvanların satışında da ribânın olmayacağı sonucuna varmıştır. Karşıt görüşte olanların delilini ise esas almamıştır. Remlî ve Şîrbînî ise, sağmal hayvanda sütü ve gerekçe olarak verdikleri delili dikkate alarak sağmal hayvanlarda ribânın olacağı kanaatine varmışlardır.

7. Cinsleri (tür) ya da neveleri (çeşitleri) farklı olan ribevî malları cem bir akit bâtıldır. Burada fesat/butlân bir erkeğin beş kadınla aynı anda nikâhlanması gibi bütüne yönelik olduğu için tefrîku's-safka mümkün değildir. Farklı cinslere örnek olarak, bir avuç acve hurması ile bir dirhemi, bir avuç acve hurması ile bir dirheme satma verilebilir. Nevileri farklı olana da, kaliteli ve kalitesiz iki ribevî malı kaliteli ve kalitesiz iki ribevî mal ile mübadele etmek, örnek verilebilir.⁵⁶⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber kişi, kaliteli ve kalitesiz karışık bir sa' buğdayı, kaliteli ve kalitesiz karışık buğdaya satsa, diğerinin taneleri az olmak şartıyla Heytemî'ye göre satış sahihtir.⁵⁶⁶ Bu konuda Heytemî, herhangi bir gerekçe zikretmemektedir. Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse, diğerinin taneleri çok da olsa yine de satış sahihtir.⁵⁶⁷ Remlî ve Şîrbînî şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadırlar: “Şâfiî âlimlerin kelâmının zâhirinden anlaşılan şudur: -her ne kadar bazı müteahhirîn âlimler muhalefet etse de- diğerinin taneleri fazla da olsa akit sahihtir. Gerçekten de bu böyledir. Cins ve nevi arasındaki fark şudur: taneler cins yönünden çok; yani farklı cinslerden olma bakımından çok olsalar denklik (mümâselet) gerçekleşmez. Nevideki çoklukta ise denklik gerçekleşir.”⁵⁶⁸ Bundan dolayı farklı nevilerle yapılan akit, denklik gerçekleştiği için sahihtir. Remlî ve Şîrbînî'nin açıklamasından anlaşıldığına göre karşıt görüşte olan Heytemî bazı müteahhirine ait olan görüşü tercih etmiş ve ona göre

⁵⁶³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/434.

⁵⁶⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/373; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/39.

⁵⁶⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/38; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/39.

⁵⁶⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/435, 436.

⁵⁶⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/374; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/39.

⁵⁶⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/374; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/39.

cins gibi nevideki çokluk durumunda denklik gerçekleşmez. Bundan dolayı ivazlardan kalitesiz (redi) olanın daha fazla olması gerekir. “Şeyhayn’ın kelâmının muktezasına göre böyle bir akit, mutlak olarak; diğerinin taneleri az olsun ya da olmasın sahihtir. Şeyhimiz Şihâb er-Remlî ve başkaları, bunun sahih olduğunu söylemişlerdir.” şeklinde verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Şîrvânî de, Remlî ve Şîrbînî’nin kabul ettiği görüşe kanidir.⁵⁶⁹ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, Remlî’nin ve Şîrbînî’nin Şeyhayn ve Şehâbeddîn er-Remlî’nin görüşünü; Heytemî’nin ise müteahhirinin görüşünü tercih etmesinden kaynaklanmıştır.

2.2.1.4. Yasak Satışlar

İslâm hukukunda bir takım satım akitleri yasaklanmıştır. Şâfiî hukukçular, nehyedilen bu satım akitlerini, *akdin iptalini gerektiren* ve *akdin iptalini gerektirmeyen* yasak satışlar olarak iki kısımda ele almışlardır.⁵⁷⁰

2.2.1.4.1. Akdin İptalini Gerektiren Yasak Satışlar

Akdin iptalini gerektiren yasak satışlar, bazı rükünlerinin (temel unsurlarının) ve şartlarının yerinde olmaması sebebiyle yasağın (nehyin), akdin kendisine veya lâzımına yönelik olduğu satışlardır. Bu tür satışlarda yasak, akdin butlânını gerektirdiği gibi haramlığını da gerektirir. Çünkü bilerek ya da öğrenmede kusurlu olmakla fâsid/bâtıl olan bir akdi kurmak, menkul ve mutemed görüşe göre haramdır. Bu konuda, butlânı nastan kaynaklı akitlerle butlânı içtihadattan kaynaklı akitler arasında fark yoktur.⁵⁷¹ Ayrıca bu tür akitler, herhangi bir hukukî sonuç da doğurmazlar. Akdin ibtâlîni gerektiren yasaklı satışlar şunlardır: Erkeğin suyunun (‘asbu’l-fahl); doğmamış yavrunun yavrusunun (habelu’l-habele); anne karnındaki yavrunun; erkek hayvanların sırtındaki suyun; mülâmese;⁵⁷² münâbeze;⁵⁷³ hasâ (taş atma) ile satış; bir satımda iki satım; satım ve şart;

⁵⁶⁹ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/301.

⁵⁷⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/441, 442; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/376, 377; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/40.

⁵⁷¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/441; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/376, 377.

⁵⁷² Mülâmese, akit konusu mala sadece dokunmakla gerçekleşen satım akdidir.

⁵⁷³ Münâbeze, tarafların kıyemî bir malı incelemeden birbirlerine atarak yaptıkları satım akdidir.

anne karnındaki yavruyu satma; yavruyu akit dışı tutarak gebe olan hayvanı satma gibi satışlar, akdin iptalini gerektiren yasak satışlardır.⁵⁷⁴

Bu konuyla ilgili olarak Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaflı olan meseleler şunlardır:

1. Yukarıda geçtiği üzere, akdin iptalini gerektiren yasak akitlerden biri de şartlı satım akdidir. Kişinin, satıcının biçmesi şartıyla ekin satın alması ve satıcının dikmesi şartıyla elbise (kumaş) satın alması örnek verilebilir. Ancak şart muhayyerliğinin olması; akit konusu malın ayıptan (kusur) beri olması; meyvenin toplanması; ribevî olmayan satımlarda semenin vadeli olması; mebî veya semene karşılık rehnin olması ve tarafalar için kefilin olması gibi şartlarla yapılan alım-satım akitleri, yasak olan şartlı satım akdinden istisna edilmiştir. Ayrıca akit konusu malın teslim edilmesi (kabz) ve ayb sebebiyle reddedilmesi gibi akdin muktezası olan şeylerin şart koşulması da sahihtir. Bunun yanı sıra, herhangi bir amaç taşımayan bir şeyi şart koşma durumunda da akit sahih olup şart geçersizdir.⁵⁷⁵ Bu açıklamalar muvacehesinde, hayvanın gebe veya sağmal olması gibi maksat olan vasıfların şart koşulması sahihtir. Zira bu şartlarda yarar (maslahat) vardır. Ayrıca bu, akit anında mevcut olan bir şeyi yüklenme (iltizam) olup şartın gereği olarak gelecekte bir şeyi inşa etmeye bağlı bir durum da değildir. Dolayısıyla bu, yasak olan ‘şart ve satım’ durumunun kapsamına girmez. Söz konusu durumda, akdin konusunun şartta belirtilen vasıf/ları haiz olmaması halinde alıcı, akdi iptal ve geçerli kabul etmede muhayyer olma hakkına sahip olur.⁵⁷⁶ Ancak müşterinin yanında meydana gelen kusurdan dolayı akdin feshi, mümkün olmazsa bu durumda müşteri için erş⁵⁷⁷ vardır.⁵⁷⁸ Fakat şart koştukları halde akde konu olan şeyin (cariye veya hayvan) hamileliğinde/gebeliğinde, tarafların ihtilafa düşmesi durumunda kimin tasdik edileceği ise tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre müşterinin, hamileliğin/gebeliğin olmadığına dair beyanı kabul edilir. İbn Hacer bu görüşünü, “Şartın yerinde olduğuna dair araştırma yapılmadan önce mebî ölürse bu durumda müşteri, şartın yerinde olmadığına dair yeminiyle beraber tasdik edilir. Çünkü asıl olan şartın olmamasıdır. Eski bir aybın oluşu

⁵⁷⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/40-48.

⁵⁷⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/46, 47; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/463, 464.

⁵⁷⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/42-47; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/447-464.

⁵⁷⁷ Erş, borçlar hukukunda, satılan malın kusurlu çıkması durumunda satış bedelinden düşülen miktara, ayrıca bir mala zarar verilmesi halinde meydana gelen noksanlığın maddî karşılığına denir.

⁵⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/464.

hakkındaki iddiada ise- asıl olan mebûin kusurdan beri olması olduğu için- müşteri tasdik edilmez.” şeklindeki hükümle temellendirir. Bu konuda, yeminiyle beraber satıcı tasdik edilir şeklindeki fetvayı ise, söz konusu hükme istinaden rededilebileceğini belirtir. Ayrıca İbn Hacer, “hükümde geçen ‘ölüm’ ifadesinin mahza tasvir olduğunu çünkü önemli olan, şart koşulan vasfın beyyine ile bilinmesinin imkânsızlığıdır. Bundan dolayı -“asıl olan şartın ademidir” şeklindeki yerleşik kurala binaen- şartın nefyedilmesi halinde müşteri tasdik edilir.” değerlendirmesinde de bulunur.⁵⁷⁹ Babasının görüşünü tercih eden Remlî’ye göre ise bu konuda, satıcı yemin etmek ile tasdik edilir. Ona göre babasının görüşü, Heytemî’nin görüşünü temellendirdiği hükme aykırı değildir. Çünkü reddetme sebebi bulunduğundan dolayı asıl olan, müşterinin ilgili mebî üzerinde tasallutunun (hâkimiyetinin) olmamasıdır. Bunun delili, eski aybın varlığı davasında müşterinin tasdik edilmemesidir. Bir diğer gerekçesi de, kölenin ölümü durumunda, şart hakkında araştırma yapılmadan önce ölüm gerçekleşmesidir. Söz konusu meselede ise gebelik durumunu, bilirkişiler (uzmanlar) tarafından bilinmesi mümkündür. Remlî’ye göre yazı yazmayı bilmesi şartıyla alınan fakat bu bilinmeden ölen kölenin meselesinde “ölüm ifadesinin mahza tasvir olması” iddiası yersizdir. Çünkü kölenin yazı yazmayı bilme vasfı müşahede edilen bir durumdur. Gebelik ise öyle değildir. Dolayısıyla bir birlerine kıyaslanamazlar.⁵⁸⁰ Heytemî’nin “bazılarının fetvası’ sözünden kastının Şihâb er-Remlî olduğunu belirten Abbâdî, “söz konsu fetvanın gayet yerinde olduğunu” ifade eder. Gerekçe olarak da; “hayvanın gebe olma ihtimalinin olması ve daha sonra bunun bilirkişiler tarafından da bilinmesi imkânı varken mebûin reddi nasıl câiz olur; yani câiz olmaz”. ve “asıl olan müşterinin reddetme ile tasallutunun olmamasıdır.” sözlerini verir.⁵⁸¹ Şîrvânî de, kendisine atıfta bulunmadan Abbâdî’nin ifadelerini olduğu gibi vermektedir.⁵⁸² Bu gösteriyor ki ikisi de, Şemseddin er-Remlî gibi baba Remlî’nin fetvasını tercih etmişlerdir. Aralarındaki ihtilaf, anlaşıldığı üzere Heytemî’nin cariyein hamileliğini/hayvanın gebeliğini kölenin yazı yazma vasfına sahip olmasıyla bir tutup kıyas yapması ve konuyu farklı değerlendirmesi, Remlî’nin ise babasının görüşünü kabul

⁵⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/464.

⁵⁸⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/385.

⁵⁸¹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/324.

⁵⁸² Şîrvânî, *Havâşî*, 5/324.

etmesinin yanında söz konusu kıyası geçersiz kabul etmesi ve farklı değerlendirme yapmasından kaynaklanmıştır.

2.2.1.4.2. Akdin İptalini Gerektirmeyen Yasak Satışlar

Akdin iptalini gerektirmeyen yasak akitler; yasağın (nehyin), kendisine eşlik eden bir duruma (manaya) yönelik olup akdin kendisine ve lüzumuna yönelik olmayan akitlerdir. Cuma günü ezandan sonra satım akdi yapmak, buna örnek gösterilebilir. Bu meselede yasak, satım akdinin zatına ve lüzumuna yönelik olmayıp Cuma namazını kaçırma endişesine yöneliktir.⁵⁸³

Akdin iptalini gerektirmeyen yasak akitlerle ilgili bazı meselelerde İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, farklı görüşlere kani olmuşlardır. O meseleler de şunlardır:

1. Akdin iptalini gerektirmeyen yasak satım akitlerinden biri telekkı'r-rûkbândır. Telekkı'r-rûkbân, herhangi bir yerleşim yerine mal/meta getiren kişiden/gruptan/kervandan, yerleşim yerine varmadan ve piyasayı bilmeden getirdikleri malı satın almadır. Bu durumda, aldatıldıklarını bilseler kendilerine muhayyerlik hakkı doğar. Dolayısıyla dilerlerse söz konusu satım akdini iptal edebilirler.⁵⁸⁴ Bunun aksine, onları yerleşim yerine varmadan bulup kendilerine mal satmak konusunda ise Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Nuzzâr fi't-tercîh olan Ezre'î'nin (ö.783/1381) tercihinden yana tavır aalan Heytemî'ye göre böyle bir satım akdi, dışardan gelenlere satılacak malın piyasa fiyatından satılması ve onlarında bunu bilmeleri durumunda câizdir. Fiyatı bilmemeleri halinde ise evceh olan görüşe göre onlara mal satma, onlardan mal alma gibi olup⁵⁸⁵ câiz değildir. Heytemî, bu konuda gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse, iki vecihten essah olana göre kendilerine mal satmak için onları yerleşim yerine varmadan bulup mal satmak, aynen kendilerinden mal alma gibi olup⁵⁸⁶ câiz değildir. Şîrbînî, bu görüşün (nuzzâr fi't-tercîh olan) Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) tercihi olduğunu ve bununun mana bakımından mutemed

⁵⁸³ Nevevî, *Minhâc*, 2/48; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/468, 469.

⁵⁸⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/49.

⁵⁸⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/475.

⁵⁸⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/389; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/49.

olduğunu ifade eder.⁵⁸⁷ Remlî ve Şirbînî de Heytemî gibi bu konuda gerekçe zikretmemişlerdir. Şebrâmellisî, “Diyorum ki: ‘Abbâdî’nin ‘mal almak için dışardan gelenleri belde dışında bulmanın haramlığında şart olan, beldedeki piyasa fiyatıyla almama veya daha yüksek fiyatla almadır.’ sözüne kıyasla mal satmanın mal alma gibi haram olmasının şartı, umulur ki beldenin piyasa fiyatından yüksek bir fiyatla onlara mal satmadır.” ifadelerini kullanır.⁵⁸⁸ Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmekten kaynaklanmıştır. Nitekim Heytemî, Ezre’î’nin görüşünü; Remlî ve Şirbînî ise Zerkeşî’nin görüşünü tercih etmiştir. Bu konuda anlaşıldığı kadarıyla temel düşünce, dışarıdan gelenlerin malın piyasa fiyatını bilmedikleri için aldatılma ihtimallerinin bulunması ve zarara uğramalarıdır. Bunun önüne geçmek için, telekki’r-rûkbân yasaklanmıştır. Heytemî’nin kabul ettiği görüşe göre, dışardan gelenlerin fiyatı bilmelerinin şart koşulmasıyla aldatılmaları ve dolayısıyla zarara uğramalarının önüne geçilmiş olur. Bu bakımdan bu görüş, ticarî yönden de daha uygun görünmektedir.

2. İslâm hukukunda satışı kızıştırma (neces), sünnet nassıyla yasaklanmıştır. Nitekim İbn Ömer’den (ö. 73/693) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, necesi yasakladı.⁵⁸⁹ Necesî yapan kişinin, necesin haram olduğunu bilmesinin gerekli olup olmaması hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbn Hacer’e göre, bu konuda özel olarak yasağı bilmek şart değildir. Çünkü neces bir aldatmadır ve haramlığı da herkesçe malûmdur. Ona göre diğer yasaklarda ise haramlıklarının bilinmesi, ilgili habere veya haber verilen hükme (haramlık) bağlıdır. Bundan dolayı haram olduğunu bilmek gerekir. İbn Hacer, Şeyhayn’ın ‘başkasının satışı üzerine satış yapmanın, ilgili kişiye zarar verme olduğu; bundan dolayı haramlığının bilinmesi hususunda neces de aldatma (garar) gibi olup herkesçe malumdur.’ görüşüne, ‘Şüphe olmadığı için necesdeki zarar daha büyüktür. Başkasının satışı üzerine satış durumunda ise böyle değildir. Zira kâr şüphesi özürdür.’ diyerek itirazda bulunmuştur. Sonuç olarak da İbn Hacer, konuyu şöyle bitirir: “Velhasıl özel olsun (belli bir şeyin yasaklanması) veya genel olsun (eziyet/zarar gibi genel bir yasak) bir şeyin hürmeti/haramlığı hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir. Ancak öğrenme hususunda kusurlu olan cahil bundan müstesnadır.”⁵⁹⁰ Dolayısıyla İbn Hacer’e

⁵⁸⁷ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/49.

⁵⁸⁸ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 3/467.

⁵⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedu’s-sahîh*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1433/2012), “Buyû’”, 60 (no. 2142).

⁵⁹⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/477.

göre bu konuda cehalet özür değildir. Bir bilgisizlik varsa da, o da kişinin öğrenmede kusurlu davranmasından kaynaklıdır. İbnü'l-Mukrî de bu görüştedir.⁵⁹¹ Abbâdî, Heytemî'nin verdiği bilgiler ile sonuç kısmında verdiği bilgilerin uyuşmadığını belirtmektedir.⁵⁹² Çünkü “el-hâsıl” diyerek sonuç olarak verdiği bilgiler, Remlî'nin ‘neceşin de diğer yasaklar gibi olması’ şeklindeki tercihiyle uyumludur.⁵⁹³ Dolayısıyla buna göre görüşleri arasında, farklılık olmamalıdır.

Remlî ve Şirbînî'ye göreyse mutemed olan görüş, diğer yasaklarda da olduğu gibi neceşte de günah, haram olduğunu bilen şahsa hastır. Onlara göre neceş ve diğer menhiyun anı olan şeyleri bilmeden yapmak, kişiyi günahkâr yapmaz. Bu konuda Remlî ve Şirbînî, tercih ettikleri görüş için İmâm Şâfî'nin *İhtilâfu'l-hadis*'te geçen “*Rasûlullah'ın (s.a.) yasağını bildiği halde kim satışı kızıştırırsa neceş sebebiyle âsi olur.*” sözünü⁵⁹⁴ ve Ravzâ'nın bir nüshasında⁵⁹⁵ geçen “*Bütün menâhîlerdeki tahrîmin şartı, -hatta neceş dâhi – haramlığı bilmektir. Yaptığımız izahtan anlaşıldığı üzere, özellikle neceş ve benzerinin haramlığında Müslümanlar arasında olan kişi hakkında cehaletin hiçbir etkisi yoktur.*” bu açıklamasını gerekçe olarak göstermektedirler. Bu âlimlerin görüş ve açıklamalarıyla beraber ayrıca Remlî, ‘haramlığı bilmeyen kişi için Allah katında günahın olmadığına Sübkî'nin işaret ettiğini’, belirterek meselenin diyanî hükmüne temasta bulunmuştur. Remlî, meselenin kadâi yönüne ise şöyle değinmektedir: “*Kadılar için zâhir olan hükümlere nisbetle durum şöyledir: haramlığı meşhur olan meselelerde işleyen söz konusu haramı bildiğini itiraf etmesine ihtiyaç yoktur. Gizli olanlar ise zâhir olanların aksinedir.*” Remlî konuyu şöyle bağlar: “*Zâhir olan, öğrenmede kusurlu da olsa Allah katında kendisine günah yoktur.*”⁵⁹⁶ Şirvânî bu konuda şu değerlendirmeyi vermektedir: “*Denilebilir ki: Öğrenmenin vücutiyetini bildikten sonra öğrenmeyi terk etme sebebiyle kusurlu olan kişi günahkâr olur. Tevhidin aslında kendisine davet ulaşmayan kimsenin mazur görülmesi gibi öğrenmenin vücutiyetinin aslı hakkında cahil olan kimse ise böyle değildir. Öğrenme hususunda kusurlu olan kimsenin,*

⁵⁹¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/51.

⁵⁹² Abbâdî, *Havâşî*, 5/353.

⁵⁹³ Şirvânî, *Havâşî*, 5/353.

⁵⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfî, *İhtilâfu'l-hadis*, Thk. 'Âmir Ahmed Hayder, (Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekkâfiye, 1405/1985), 517.

⁵⁹⁵ Remlî ve Şirbînî'nin, bu meselede görüşlerini dayandırdıkları İmâm Nevevî'ye ait *Ravza* nüshasına ulaşamadık.

⁵⁹⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/390; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/51.

*öğrenmeleri hakkında muhatap/mükellef olduğu fîrûa ilişkin bütün konulara nisbetle günahkâr olduğuna hükmetme hakkında ise ancak şâriden bir nassın sabit olmasıyla olabilir.”*⁵⁹⁷ Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında vuku bulan ihtilafın sebebi, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Bu konuda ‘İslâm diyarında cehalet özür kabul edilmez.’ ilkesine binaen ve de gerekli olan dini öğrenmeyi teşvik için Heytemî’nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

3. Hayvanlarda anne ile yavruyu birbirinden ayırmanın hükmü, duruma göre farklılık arz etmektedir. Yavrunun anne sütüne ihtiyacı olması halinde, etleri yenmiyorsa da hayvanları birbirinden ayırmak haram olup konusu oldukları satım akdi de gayr-ı sahih olur. Yavrunun süte ihtiyacı olmaması durumunda ise, kesim veya başka bir şekilde anne ile yavruyu ayırmak, haram olmamakla beraber mekruhtur. Anne sütüne ihtiyacı olmayan yavrunun satışı, kesim amacı dışında mekruhtur.⁵⁹⁸ Eti yenilen yavruyu ise, kesim amacıyla satın alarak veya satarak annesinden ayırmanın hükmü hakkında üç şârih ihtilaf etmiştir. İbn Hacer’e göre, kesilmesi helaldir. Müşterinin yavruyu keseceği, zan ile de sabitse kesme amacıyla satmak, zâhir olduğu üzere helaldir/sahihtir.⁵⁹⁹ Heytemî, bu konuda gerekçe zikretmemiştir. Şîrbînî, süt emmeye ihtiyacı yoksa hayvanlarda anne ile yavruyu bir birinden ayırmanın kerahetle beraber cevazının mezhep görüşü olduğunu belirtir. *Ravzâ*’da geçtiği gibi, kesme amacıyla anne ile yavruyu ayırmak katiyetle câizdir diyen Şîrbînî, “bu hükmün eti yenilen hayvanlarla ilgili olduğunu, eti yenmeyen hayvanlarda ise, hiçbir şekilde kesilmesi ve kesmek için satımı câiz değildir.” der.⁶⁰⁰ Remlî’ye göreyse, helal değildir. O da, konuyu şöyle izah eder: “Hayvanlarda süt emmeye ihtiyaç olmaması şartıyla ikisini veya birini kesme -kesilenin anne ya da yavru olma arasında fark olmaksızın- amacıyla anne ile yavruyu bir birinden ayırmak mekruh olmasıyla beraber haram değildir. Eğer yavrunun süte ihtiyacı varsa ayırmak haramdır. Haramlık halinde de, satım gibi tasarruflar sahih değildir. Keseceği zannı galiple sabit olan kişiye satmak, kesimi gibi olup sahih değildir. Çünkü kendi kendine yetmeden yavruyu tek olarak satmak ya da bu durumda anneyi satmak butlânı gerektirir. Zira bazen

⁵⁹⁷ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/353.

⁵⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/485, 486.

⁵⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/486.

⁶⁰⁰ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/52.

kesim, anında veya hiç gerçekleşmeyebilir. Bu durumda da, mahzur (sakınca) doğar. Ayrıca alıcıya kesme şartını koşmak sahih değildir. Buradaki butlân, temyiz çağından (yedi yaş) önce azat etmek şartıyla çocuğu anneden ayrı veya tam tersi anneyi çocuktan ayrı olarak satmak sahih olmadığına dair gerekçeye binaen daha evladır.⁶⁰¹ Abbâdî, kesme amacıyla satışın helallığı hususunda problem olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da; kesimin ertelenme imkânının olmasını, müşterinin kesim maksadına bağlı kalmasını ve bu durumda da zararın defedilemeyeceğini belirtir. “Akdi içinde kesmeyi şart koşmanın, akdi ifsâd anlamında olduğunu ve bunun ayırmanın haram olduğu yerde akit şartıyla anne ve çocuğu satma gibi olduğunu bunun da daha önce geçtiği üzere gayr-ı muhakkak olduğu için batıl olduğu geçmişti.” der. Ona göre, cariyeye olan anne ve çocuğunun satışında olduğu gibi hayvan ve yavrusunu ayırma meselesinde de vecih⁶⁰² olan, akit esnasında kesme şart koşulsun ya da koşulmasın akdin butlanıdır.⁶⁰³ Aralarında gerçekleşen ihtilafın nedeni konuyu farklı şekilde değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Hepsisi de hayvana ilâşecek zararın önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu da gösteriyor ki fukahâ hayvan hakları hakkında da temkinli davranmış ve insanlarda olduğu gibi hayvanlar hakkında da meydana gelecek zararı gidermeyi göz önünde bulundurmuşlardır.

2.2.1.5. Tefrîku’s-safka/Akdi Bölünmesi

Şâfiî fukahâ, tefrîku’s-safkayı (akdi bölünmesini) akdi ibtidasında (başında), devamında ve hükümlerinde vuku bulan tefrîku’s-safka olarak üç kısma ayırmaktadırlar. İbtidaen tefrîku’s-safka; akdi, satışı sahih olan ve olmayan malları konu edinmesidir. Buna, bir akitte helal olan sirke ve haram olan içkinin satışı ve ortaklardan birinin diğerinin (veya diğerlerinin) izni olmadan ortak malı satması örnek verilebilir. Bu durumda helal olan malda ve satışı yapan ortağın payında, her birine hükmünün verilmesi için akit sahih, haram olan ve diğer ortakların payında ise akit bâtıldır. Devamdaki tefrîku’s-safka, mebîden tek başına akde konu olabilen bir kısmın kabzdan önce telef olmasıdır. Bunun örneği, kişi iki kölesini satması halinde kabzdan önce birinin ölmesi veya meyve suyunu satışında bir kısmının içkiye (hamre) dönüşmesidir. Bu durumda telef

⁶⁰¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 3/394.

⁶⁰² Vecih (ç. vüçûh): Mezhep mensubu müçtehitlerin Şâfiî’nin usûlüne uygun biçimde ürettikleri ictihad ve tahrîcleri ifade eder. (Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/242.)

⁶⁰³ Abbâdî, *Havâşî*, 5/362.

olan kısımda akit, kendiliğinden feshe uğrarken kalan kısımda ise müşterinin muhayyer olmasıyla beraber akdin sıhhati devam eder. Müşterinin kabulü halinde akit, kalan kısmın kıymeti üzerinden gerçekleşir. Hükümlerdeki tefrik ise, icâre ve bey' gibi farklı hükümlere sahip akitlerin bir akitte cem edilmeleridir. Örneğin; kişi, “evimi sana bir aylığına kiraya verdim ve bu elbisemi bir dinara sana sattım.” demesi gibidir. Azhar görüşe göre her ikisinde de akit sahih olup tarafların aralarında belirttikleri bedel ise, akit konusu malların kıymetlerine göre paylaştırılır.⁶⁰⁴ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber, aşağıda zikredilecek meselede Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Kişi, dinen satımı helal olan bir şey ile satımı yasak olan bir şeyi; kendi malıyla beraber başkasına ait malı ya da diğer ortak/ortakların izni olmadan ortak malı satarsa azhar görüşe göre helal olan şeyin, kendisine ait malın ve kendisine ait hissenin satışı sahihtir. Yukarıda zikredildiği üzere bu, tafriku's-safkanın ibtidâen olan kısmındandır.⁶⁰⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber Arapça dilbilgisi kuralları göz önünde bulundurularak, haram bir mala helal bir mal atfedilerek satılması halinde helal olan malda satımın sıhhati hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre kişi, sirke ile içki satışında: “*Bu sirkeyi ve içkiyi sana sattım*” diyerek helal olan sirkeye haram olan içkiyi atfetmişse sirkenin satışı sahih olur. Eğer “*Bu içkiyi ve bu sirkeyi sana sattım*” diyerek helal olan sirkeyi haram olan içkiye atfederek, akdi kursa bu durumda hiçbirinde de akit sahih olmaz. Çünkü mümtene (yasak) olan bir şeye atıf yapmak, atıf edileni (matufu) mümtene kılar.⁶⁰⁶ Zira matuf matufu aleyhin hükmünü alır. Dolayısıyla her ikisinin de satışı haram ve gayri sahih olur. Bu kuraldan dolayı biri, “dünya kadınları boş olsun ve sen de ey eşim” dese karısı boş olmaz. Ayrıca Heytemî'ye göre bu örnekteki icâb, batıldır. Çünkü “hür olanı sana sattım” şeklindeki satım hukuken bâtıldır. Dolayısıyla ona atfedilen “köle” satışı da bâtil olur. Zira bu durumda kendisi için âmil kalmamıştır. Bundan dolayı kabul de bâtil olur. Bu izah ile kıyas, “hukuken bâtil olan bir lafız geçtiğinde, hukuken takviye edecek ve hukuken faydalı yapacak bir âmilin olmayışı nedeniyle sonradan gelen lafız da batıl olur” yönünden netlik kazanmış olur.⁶⁰⁷ Abbâdî,

⁶⁰⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/54-56; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/491, 498-500; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/395-398; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/54-56.

⁶⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/491.

⁶⁰⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/491.

⁶⁰⁷ Abbâdî, *Havâşî*, 5/367.

Heytemî'nin bu izahına itiraz etmektedir. Ona göre, matufa nisbetle bunun (sana sattım lafzının/satım akdinin) bâtil olması gerekmez. Çünkü mamûllerine göre birden fazla anlama sahiptir. Bazı mamûllere bâtil olması başka mamûle göre de bâtil olmasını gerektirmez. “Zeyd ve Amr geldi.” sözü, bunu teyit etmektedir. Çünkü gelmek ilkinde (Zeyd) göre yalan olabilir. Fakat ikincisine (Amr) göre doğru olabilir. Bu bakımdan bilindi ki “âmil, mamûlünün taaddüdüyle müteaddit olur ve ona göre hükmü de değişebilir.”⁶⁰⁸ Bu görüş, Heytemî'den önce Şâfiî âlimlerden Zerkeşî tarafından da aynı gerekçeyle savunulmuştur. Zerkeşî, içki ve sirke satışıyla ilgili örnek yerine onun benzeri olan “Sana hür bir insanı ve köleyi sattım” örneğini verir. Gerekçe olarak da, “mümteni olan bir şeye atıf mümtenidir” kuralını verir. Zerkeşî, bunun için biri “dünyanın kadınları boştur ve sen de ey karım” dese boş olmayan kadınlara atıf yapıldığından eşi boş olmaz diyerek söz konusu talak meselesini, hür ve köle satışına kıyaslamıştır.⁶⁰⁹ Baba Remlî'nin görüşünü kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise kişi, “*Bu içkiyi ve bu sirkeyi sana sattım*” diyerek helal olan sirkeyi haram olan içkiye atfederek akdi kursa bu durumda sirkenin satışı sahihtir.⁶¹⁰ Zerkeşî'nin yaptığı kıyasın sahih olmadığını belirten Şehâbeddin er-Remlî, hür ve kölenin satışında hüre atfedilen kölenin satışının, sahih olduğunu ifade eder. Gerekçe olarak da hür lafzında amel eden âmilin, köle lafzında da amel etmesini, verir.⁶¹¹ Dolayısıyla durum, “sana hür olanı sattım ve köleyi de sattım” olmuş olur. Bu bakımdan hürün satışı, bâtil olsa da kölenin satışı sahihtir. Konudan da anlaşıldığı üzere aralarındaki bu ihtilaf, dilden kaynaklı bir ihtilafıdır. Verilen gerekçelerden de anlaşıldığı gibi Remlî ve Şîrbînî'nin görüşü, tercihe daha uygun görünmektedir.

2.2.1.6. Satış Akdinde Muhayyerlikler

Bey' (satım) akdinde asıl olan, bağlayıcı (lazım) olmasıdır. Zira satım akdinden kast edilen mülkin/mülkiyetin naklidir. Mülkiyetin gereği de, mamelek üzerinde tasarruf hakkına sahip olmaktır. Her ikisi (mülk ve tasarruf) de, akdin lüzumunun feridir/uzantısıdır. Asıl bu olmakla beraber şâri (kanun koyucu), zararı giderme veya

⁶⁰⁸ Abbâdî, *Havâşî*, 5/367.

⁶⁰⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/395.

⁶¹⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/396; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/54-56.

⁶¹¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/396.

düşünceleri için onların yararına olarak taraflara akdi kabul etme veya feshetme yetkisi; yani muhayyerlik hakkı tanımıştır. Dolayısıyla akitteki muhayyerlik, ya zararı defetmek veya terevvî (düşünmek) için bir ruhsat olarak teşri edilmiştir. Şâfiî fukahâ, muhayyerliği temelde hıyârî teşehhî ve hıyârî nakîsa olarak iki kısma ayırmaktadır. Hıyârî teşehhi, mebîde bulunmayan bir şeye bağlı olmaksızın tarafların kendi seçimleriyle yaptıkları muhayyerliktir. Bu kısmın sebebi, akit meclisi veya taraflar tarafından koşulan şarttır. Hıyârî nakîse ise, hıyârî teşehhinin aksine mebîde bulunan bir eksiklikten kaynaklanan muhayyerliktir.⁶¹² Bu kısmın sebep/leri, lafzî muhalafet, fiilî aldatma (tağrîr) veya örfî kadâdır/hükümdür. Ayıp muhayyerliği ile tasriyye ve telekkı'r-rukânîda bulunan muhayyerlik hakkı, hıyârî nakîseden kabul edilmektedir.⁶¹³

İslâm hukukunda pek çok muhayyerlik çeşidi/kısmı zikredilmektedir. Fakat çalışmamız Şâfiî fukahadan olan Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan borçlar hukukuyla ilgili ihtilaf hakkında olduğu için, yukarıda geçen açıklamadan hareketle Şâfiî mezhebinde meşru olan on altı muhayyerlik çeşidini vermekle yetineceğiz.

1. Meşruiyeti Sünnet ile sabit olan meclis muhayyerliği.
2. Meşruiyeti Sünnet ile sabit olan ve üç günle sınırlı olan şart muhayyerliği.

Üç günden fazla olması halinde fasit şarttan dolayı akit sıhhatini kaybeder.

3. Meşruiyeti Sünnet ile sabit olan ayıp muhayyerliği. Ayıp, ister satım akdinden önce olsun veyahut satım akdinden sonra fakat daha kabz gerçekleşmeden önce olsun muhayyerlik hakkı doğurur.

4. Sünnet ile sabit olan talakı'r-rukânî muhayyerliği. Daha önce de geçtiği üzere telekkı'r-rukânî, herhangi bir yerleşim yerine mal/meta getiren kişiden/gruptan/kervandan, yerleşim yerine varmadan ve piyasayı bilmeden –talepleri de olmadan- getirdikleri malı satın almaydı. Bu durumda dışardan gelen tacirler, piyasadaki fiyatın onları karşılayan kişinin söylediği fiyattan daha yüksek bulmaları halinde muhayyerlik hakkına sahip olurlar.

5. Akitten sonra tefrîku's-safka (akdin bölünmesi) muhayyerliği. Bu da kabzdan önce veya akitten önce, iki mebîden birinin telefi durumunda sabit olur. Örneğin;

⁶¹² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/505; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/58.

⁶¹³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/58.

helal ve haram olan şeylerin satışı halinde müşterinin durumu bilmemesi durumunda bu muhayyerlik hakkı gerçekleşir.

6. Akitte şart koşulan maksut vasfın olmayışından kaynaklanan muhayyerlik hakkı.

7. Zararı defetme için gasp edenden akit konusu malın alınması güç yetirmeyle beraber gaspın bilinmemesi sebebiyle sabit olan muhayyerlik.

8. Gaspın bilinmesiyle beraber gasp edenden alınma acziyetinin belirmesi halinde sabit olan muhayyerlik.

9. Mebûin kiralınmış veya ekilmiş olmasının bilinmemesinden kaynaklanan muhayyerlik.

10. Rehin verme veya kefil tayin etme gibi sahih olan şartın vefasından imtina etmeden kaynaklanan muhayyerlik.⁶¹⁴

11. Tarafların, akdin sıhhati için ittifak halinde olmalarıyla beraber keyfiyetinde (şeklinde) ihtilaf etmeleri halinde tehâlüf (karşılıkla yemin etme) için muhayyerlik. Bu durumda her iki taraf veya taraflardan biri; ya da eğer rızaları yoksa hâkim/kadı, akdi fesheder. Söz konusu fesh, taraflardan her birinin diğerinin davası aleyhine yemin ettikten sonra gerçekleşir.

12. Murâbahalı satışta semenin fazlalığının ortaya çıkmasından dolayı, satıcı için olan muhayyerlik. Buna göre satıcı, “bunu yüze almıştım” dese ve yüz ile her on için bir dirhem kârla satsa ve daha sonra yüz ona aldığını iddia etse ve müşteri onu tasdik ederse satıcı için muhayyerlik sabit olur. Çünkü onun için zikredilen on sabit olmaz.

13. Tahliyeden/teslimden önce mebû olan ürünlerin, yeni olan ürünlere karışmasından dolayı müşteri için doğan muhayyerlik. Bu, satıcının yeni ürün/leri müşteriye hibe etmemesi durumunda sabit olur.

14. Semeni teslim etmekten kaynaklanan acziyet için, olan muhayyerlik. Sünnet ile sabit olan bu muhayyerlik; mebû yanında olmakla beraber müşterinin semeni, teslim etmekten aciz olması halinde gerçekleşir.

⁶¹⁴ Zühaylî, *Mevsû'a*, 4/289, 290.

15. Kusur olmasa da akitten önce görülen sıfatların, değişmesinden dolayı sabit olan muhayyerlik.

16. Tahliyeden/teslimden sonra satıcının sulamayı terk etmesinden dolayı üründe oluşan ayıp sebebiyle muhayyerlik.⁶¹⁵

Heytemî, Remlî ve Şirbînî, yukarıda zikredilen muhayyerliklerden meclis muhayyerliği, şart muhayyerliği ve ayıp muhayyerliği ile ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir.

2.2.1.6.1. Meclis Muhayyerliği

Şâfiîlere göre yukarıda da zikredildiği üzere hıyâr-ı teşehiden olan meclis muhayyerliği, tarafların akit meclisinden bedenlen ayrılmadıkları sürece sahip oldukları muhayyerlik hakkıdır. Taraflar, bu hakka sahip olmakla beraber dilerlerse akdin lüzumunu/bağlayıcılığını tercih edebilirler. Aynı şekilde taraflardan biri, akdin lüzumunu tercih ederek meclis muhayyerliği hakkından vazgeçebilir. Diğerinin muhayyerlik hakkı ise, bu durumda devam eder.⁶¹⁶ Meclis muhayyerliği; sarf, selem, tevliyye, muavazalı sulh ve bey‘ çeşitleri gibi mahza ivazlı (bedelli) olan bütün akit çeşitlerinde bulunmaktadır. İbrâ sulhü, nikâh, bir bedel karşılığında olsun⁶¹⁷ veya olmasın hibe, şüfa, icâre, müsâkat, kırâd, şirket ve vekâlet gibi akdin iki tarafı için câiz olan akitler ile rehin gibi tek taraf için câiz olan akitlerde ise, meclis muhayyerliği bulunmamaktadır.⁶¹⁸ Meclis muhayyerliği; tarafların akdin lüzumunu tercih etmeleri⁶¹⁹ veya bedenlen akit meclisinden ayrılmaları ile sona erer. Taraflardan ikisinin veya birisinin, akit meclisinde vefat etmeleri/etmesi veya delirmeleri/delirmesi halinde essah olan görüşe göre meclis muhayyerliği hakkı, ölüm durumunda varis/lere; delirme durumunda ise veliye geçer.⁶²⁰

⁶¹⁵ Zühaylî, *Mevsû‘a*, 4/289, 290.

⁶¹⁶ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’s-Şâfi’î*, 2/11.

⁶¹⁷ Nevevî’ye göre, sevap karşılığı olan bedelsiz hibe akdinde meclis muhayyerli bulunmazken Heytemî ve Remlî’ye göreyse hakiki bir bey‘ akdi olduğu için mutemed görüşe göre kendisinde meclis muhayyerliği bulunmaktadır. (Nevevî, *Minhâc*, 2/59; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/509; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/8.)

⁶¹⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/58-60; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/505-509; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/5-7; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/58-60.

⁶¹⁹ Bu durumda, birinin akdin lüzumunu tercih etmesiyle onun hakkı düşer, diğer tarafın hakkı ise devam eder.

⁶²⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/60, 61.

Meclis muhayyerliği, ana hatlarıyla böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, konuyla ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Satış akdinde, vekilin meclis muhayyerliğinin devam ettiği sürede vekâletten çekilmesi veya vekâletten çektilmesi, akdin ibtâlini gerektirmesi tartışmalıdır. Heytemî'ye göre bu durumda satış akdi, ibtâl olur. Bu görüşünü Rûyânî'ye ait olan *Bahru'l-mezhep'te*⁶²¹ geçen bilgilere dayandıran Heytemî, gerekçe olarak “satım akdinin tamamlanmasından önce vekâletin ibtâl oluşunu” verir.⁶²² Remlî'ye göreyse bu durumda akit, ibtâl olmaz. Remlî, “Rûyânî ve ona tabi olan âlimlerin, aksi görüşte olduklarını belirtmekle yetinip, gerekçe zikretmemektedir.”⁶²³ Karadâğî, bu görüşü Şîrbînî'ye de nisbet etmektedir.⁶²⁴ Fakat yaptığımız araştırmada, meclis muhayyerliğiyle ilgili konuda Şîrbînî'ye ait söz konusu görüşe vakıf olunamamıştır. Abbâdî, bu durumda akdin ibtâl olmamasının mutemed olduğunu belirtmekle yetinmektedir.⁶²⁵ Şîrvânî, Abbâdî'nin konuyla ilgili sarf ettiği “akdin ibtâl olmamasının mutemed olduğu” şeklindeki ifadelerini aktarmaktadır.⁶²⁶ Bu her ikisinin de, Remlî'nin görüşünü tercih ettiğini göstermektedir. Akdin ibtâl olmayacağı yönündeki görüşe göre vekilin çekilmesi ve azliyle, meclis muhayyerliği sona ermeyip –tarafkların veya birinin ölümü halinde muhayyerlik hakkı varislere, veliye ve müvekkile geçtiği gibi- müvekkile geçer.⁶²⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Heytemî ile Remlî arasında bulunun bu ihtilaf, Rûyânî gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih etmekten kaynaklanmıştır. Remlî'nin ve onunla aynı görüşte olan âlimlerin görüşü, Şâfiî mezhebindeki ‘Şart ve meclis muhayyerlik hakkı, tarafların veya taraflardan birinin ölümü halinde mirasçılarına; delirmesi durumunda veliye; vekilin ölümü halinde de müvekkile geçeceği’⁶²⁸ genel kabulüne daha uygun görünmektedir.

⁶²¹ Ebu'l-Mehâsin Abdulvâhid b. İsmail er-Rûyânî, *Bahru'l-mezhep fî furû'î'l-mezhebi's-Şâfi'î*, Thk. Târık Fethî es-Seyyid, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 4/459.

⁶²² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/512.

⁶²³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8.

⁶²⁴ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 169.

⁶²⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/395.

⁶²⁶ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/395.

⁶²⁷ Ahmed b. Abdurrezzâk b. Muhammed er-Reşîdî, *Hâşiye (Nihâye'yle beraber)*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2002), 4/9, 10.

⁶²⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/61; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/514; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/61.

2. Meclis muhayyerliğinin sona ermesini gerektiren durumlardan biri de, tarafların bedenlen birbirlerinden ayrılmalıdır. Hangi hareketlerin/durumların ayrılma (teferruk) olduğu hususunda dinî ve lügavî bir açıklama olmadığı için, bu konuda örfe itibar edilir.⁶²⁹ Tarafların arasına bir duvarın örülmesi veya bir perdenin çekilmesiyle, meclis muhayyerliğinin sona ermesi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre tarafların emri veya fiiliyle, aralarına bir duvar örülse ya da bir perde çekilirse ayrılma meydana gelmiş olacağından meclis muhayyerliği sona erer. Taraflardan birinin emri veya fiiliyle duvar örülse veyahut perde çekilirse onun hakkında muhayyerlik hakkı sona erer. Diğer taraf için ise, eğer men etmeye gücü yetmiyorsa veya akdin feshini gerektirecek ifadeler kullanmıyorsa –akit meclisinden kaçmada olduğu gibi- muhayyerlik hakkı ibtâl olmaz.⁶³⁰ Aksi takdirde ibtâl olur. Heytemî, meseleyle ilgili herhangi bir gerekçe zikretmemiştir. Abbâdî, bunun problemli olduğunu ifade eder ve “diğer tarafın muhayyerliğinin ibtâl olmayışının yeri, aciz olduğu halde feshi telaffuz ediyor olmasıdır. Feshin dile getirilmesi halinde, muhayyerliğin kalmayacağı da gizli değildir.” der.⁶³¹ Dolayısıyla diğer taraf aciz olup feshi telaffuz ederse onun hakkında da, muhayyerlik hakkı sona erer. Remlî'nin aktardığına göre Gazzâlî ve Cüveynî de, bu görüştedirler.⁶³² Diğer görüşte olan âlimlerin aşağıda verilecek gerekçelerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu görüşte olan âlimlere göre duvar örme veya perde çekme ile taraflar, bedenlen ayrılmış kabul edilmektedirler. Rûyânî'nin babasının sahih kabul ettiği görüşü tercih eden Remlî'ye göreyse, tarafların direktifi veya fiili ile araya örülen duvar ve çekilen perde ile meclis muhayyerliği sona ermez. Çünkü mekân ayrılığı olsa da bedenle ayrılma, taraflar arasında mevcut değildir.⁶³³ Remlî'yle aynı görüşü paylaşan Şîrbînî'ye göre de aralarında meclis birliği baki olduğu için, tarafların arasına sütne ikame edilse veya aralarında duvar da örülse ayrılma hâsıl olmaz. Ayrıca Şâfiî âlimlerin kelâmının zâhirine göre, duvarın örülmesi ve sütrenin ikamesi tarafların emri veya fiiliyle olup olmaması arasında fark da yoktur diyen Şîrbînî, Rûyânî'nin babasının bu görüşü sahih kabul ettiğini ve hocası Şehabeddin er-Remlî'nin de buna itimat ettiğini belirtir.⁶³⁴ Abbâdî, gerekçe vermeden bu

⁶²⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/513.

⁶³⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/513.

⁶³¹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/396.

⁶³² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/61.

⁶³³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8.

⁶³⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/61.

görüşün mutemed olduğunu ifade etmektedir.⁶³⁵ Şîrvânî, Abbâdî'nin ilgili ifadesini olduğu gibi aktarmaktadır.⁶³⁶ Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır.

3. Uzaktan birbirlerine seslenerek bey' akdini kuran taraflar için ayrılma, bey' mahallinden ayrılma ile gerçekleşir.⁶³⁷ Bu konuda genel hüküm bu olmakla beraber, şayet taraflardan biri diğerine yönelirse veya yöneldikten sonra tekrar yerine geri dönse bu durumların ayrılma sayılıp sayılmaması tartışmalıdır. İbn Hacer'in meylettiği görüşe göre bu durumlarda ayrılma gerçekleşmediği için, meclis muhayyerliği devam eder. İbn Hacer, isim vermeden bir grup âlimin bu görüşte olduğunu ifade eder. Ayrıca bu görüşe, " taraflar akit meclisinde beraber oluklarında, birinin yerinden ayrılması ve başka mahalle (yere) ulaşması ayrılma sayılır ve bu meclis muhayyerliğini inkıtaa uğratar" şeklindeki genel kural (kıyas) ile yapılan itiraza İbn Hacer, "Akdin kuruluşu halinde taraflar arasında var olan mesafe, akdin harîmi (alanı/meclisi) olmuş olur. Bu bakımdan, -ilgili alanda vuku bulan davranışlar- akde etki etmez." şeklinde cevap verildiğini ifade eder. İbn Rif'a da, uzaktan seslenilerek yapılan akitte meclis muhayyerliği hakkında zikredilen görüştedir.⁶³⁸ Remlî ve Şîrbînî'ye göre, eğer taraflardan birinin -diğeri de onunla akit meclisinde olduğunda- yerinden ayrılıp başka yere ulaşması, ayrılma sayılıyorsa -velev diğer tarafın ciheti kastıyla da olsa- muhayyerlik hakları sona erer.⁶³⁹ Anlaşıldığı üzere Remlî ve Şîrbînî, bu meselede genel kuralı esas almışlardır.⁶⁴⁰ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere İbn Rif'a gibi farklı âlimlerin görüşünü -Heytemî belirtmemiş olsa da- tercih ve gerekçe farklılığından kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, genel kuralı esas almazken, Remlî ve Şîrbînî esas almıştır. Daha net ve nizam önleyici olması hasebiyle genel kuralı esas alan Remlî ve Şîrbînî'nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

Bu konuyla alakalı olarak günümüzde farklı meclislerde telefon ve e-posta ile yapılan akitlerde meclis muhayyerliğinin sona ermesinin nasıl olacağı durumu akla gelmektedir. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, kâtibin (akit yapmak için mektup yazanın)

⁶³⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/396.

⁶³⁶ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/396.

⁶³⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/513.

⁶³⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8.

⁶³⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/8; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/61.

⁶⁴⁰ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/397.

meclis muhayyerliği hakkının, kendisine mektup yazılan kimsenin meclis muhayyerliğinin kabul meclisinden ayrılıp sona ermesine kadar devam ettiğini, vurgularlar.⁶⁴¹ Kanaatimce telefon ve e-posta ile yapılan akitler için meclis muhayyerliği, mektup ile yapılan akit/lere kıyasla -çünkü bu tür durumlarda taraflar bir birlerinden uzaktalar- karşı tarafın kabul meclisinden ayrılmasıyla sona ermesi şeklinde olabilir.

4. Daha önce geçtiği üzere meclis muhayyerliği hakkına sahip olan taraf/ların ölmesi halinde bu hak varislerine; delirmesi halinde ise velilerine geçerdi. Mirasçı bu durumda akit meclisindeyse akdin diğer tarafıyla beraber onun için de, birbirlerinden ayrılincaya veya akdi lazım hale (tehâyur) getirinceye kadar muhayyerlik hakkı devam eder. Eğer mirasçı akit meclisinde değilse ve kendisine haber ulaşırsa haberin ulaştığı meclisten ayrılincaya kadar muhayyerlik hakkı devam eder. Çünkü mirasçı olduğu kimsenin yerine geçmiş olup mirasçısı olduğu şahıs için sabit olan hak, kendisi için de sabittir. Şayet mirasçılar birden fazlaysalar ve akit meclisinde hazır olsalar bu durumda birinin/bazılarının meclisten ayrılmasıyla, muhayyerlik hakkı sona ermeyip hepsinin ayrılmasıyla sona erer. Zira hepsi mirasçı oldukları kimse gibidirler. Mirasçı oldukları kimsenin muhayyerlik hakkı, bedenen ayrılması ile son bulur. Hepsinin akit meclisinin dışında ve farklı yerlerde olmaları halinde de kendileri için muhayyerlik hakkı vardır.⁶⁴² Genel hüküm böyle olmakla beraber, varis/lerin akit meclisinden ayrılmaları ile kendileri için sona eren muhayyerlik hakkı, hayatta olan taraf için devam edip etmeyeceği ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre söz konusu muhayyerlik hakkı, akit meclisinden ayrılmaları sebebiyle ölü tarafın varislerinin muhayyerlik hakkının sona ermesiyle – kendisi ayrılmasa da- hayatta olan diğer tarafın hakkı da sona erer.⁶⁴³ Heytemî, bu görüşü için herhangi bir gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise akit meclisinde olduğu sürece hayatta olan taraf için, meclis muhayyerliği devam eder.⁶⁴⁴ Onlar da Heytemî gibi bu görüşleri için gerekçe zikretmemişlerdir. Abbâdî ile Şirvânî, Nevevî'nin *Ravza*'da "Akit meclisinden ayrılmadığı sürece hayatta kalan taraf için muhayyerlik hakkının sabit olduğunu."; *Ravza* 'nın şerhinde ise "Hayatta olan taraf ile mirasçıdan biri, akit meclisinden ayrılırsa diğer ayrılmasa ayrılmayan için de muhayyerlik hakkı sona

⁶⁴¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/513.

⁶⁴² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/514; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/9; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/61, 62.

⁶⁴³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/514.

⁶⁴⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/9; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/62.

erer.” dediğini aktarırlar. Bu da gösteriyor ki Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında hâsıl olan bu ihtilaf, Nevevî’nin farklı görüşlerinin tercihinden kaynaklanmıştır. Kanaatimce Remlî ve Şîrbînî’nin görüşü, taraflar için hukuken sabit olan bir hakkın kendileri sona erdirmedikleri sürece devam edeceğinden dolayı, tercihe daha şayan görünmektedir.

2.2.1.6.2. Şart Muhayyerliği

Şart muhayyerliği, taraflardan birinin (veya her ikisinin) üç gün veya daha fazla bir süre muhayyer olmayı şart koşmasıdır.⁶⁴⁵ Şart muhayyerliği, akit meclisinde kabz şartı bulunan selem ve ribevî akitlerin dışında her türlü bey‘ akitlerinde bulunur. Süresi, en fazla üç gündür. Bu üç günlük süre, akdin yapıldığı andan itibaren başlar. Üç günden fazla bir süreyi ya da mutlak bir süreyi şart koşmak ise, akdin ibtâlini gerektirmektedir. Mebîn mülkiyeti, muhayyerlik müddetinde muhayyerliği şart koşana aittir. Her iki tarafın muhayyerliği şart koşması durumunda ise, mebîn mülkiyeti mevkuftur. Buna göre, eğer akit tamamlanırsa akit anından itibaren mebîn mülkiyeti müşteriye geçer. Şayet akit tamama ermezse mülkiyet –daha önce olduğu gibi- satıcıya ait olarak devam eder. Şart muhayyerliği süresinde semenin durumu da şöyledir: Taraflardan birine, mebîn mülkiyetine sahip olma hükmü verilirse diğerine semenin mülkiyetinin kendisine ait olduğuna hükmedilir. Diğer yandan eğer taraflardan biri hakkında, mebîn mülkiyetinin mevkufta/askıda olmasına hükmedilirse semen hakkında da askıya alma hükmü verilir. Satıcının muhayyer olduğu süre içerisinde müşteri, mebîde tasarrufta bulunma yetkisine sahip değildir. Bu yetkisizlik, satıcının muhayyerliği sona erip semeni kabzedinceye kadar devam eder. Muhayyerlik süresi içerisinde, satıcının bey‘ ve benzeri tasarrufları akdin feshi; müşterinin ise akdin icâzeti/onayıdır. Fesh ve icâze tercihi yapılmadan muhayyerlik süresi biterse akit لازم (bağlayıcı) hale dönüşür.⁶⁴⁶ Şart muhayyerliğinin genel çerçevesi bu olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, şart muhayyerliği ile ilgili olan aşağıdaki meselede ihtilafa düşmüşlerdir.

1. Yukarıda da ifade edildiği gibi şart muhayyerliği, üç günü aşmayacak şekilde belli bir süreyle sınırlı olarak câizdir. Söz konusu süre, eğer akitte vuku buluyorsa akit

⁶⁴⁵Sa‘îd Ebû Habîb, *el-Kâmûsu ‘l-fikiyy lüğaten vestilâhen*, (Lübnan: Dâru’s-Sıddîk li’l-Ulûm –Dâru Nûri’s-Sabâh, 1431/2011), 156.

⁶⁴⁶Nevevî, *Minhâc*, 2/62-66; Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’s-Şâfi’î*, 2/11.

anından itibaren, eğer akitte vuku bulmuyorsa şöyle ki; akit gerçekleştikten sonra akit meclisinde süre şart koşuluyorsa bu durumda, şartın koşulduğu vakitten itibaren hesap edilir. Üç günlük süreye geceler de dâhildir.⁶⁴⁷ Genel hüküm bu olmakla beraber, tan yerinin ağarması (fecrin doğuşu) zamanında üç gün muhayyer olma şartıyla kurulan akitte –şer‘an geceler gündüzlerden önce olduğu için, söz konusu akdin kendisinde kurulduğu günün gecesini geçmiştir- üçüncü günü takip eden gece, şart muhayyerliği için koşulan üç günlük süreye dâhil olup olmaması tartışmalıdır. Heytemî’ye göre önce olsun veya sonra olsun üçüncü günü takip eden gece, şart koşulan üç günlük süreye dâhildir.⁶⁴⁸ *Tuhfe*’de gerekçe zikretmeyen Heytemî, Abbâdî’nin aktardığına göre, *Şerhu’l-‘Ubâb*’de “...mestler üzerine meshin süresine kıyasla mütteceh olan, İsnevî’nin görüşünün aksi olan görüştür.” ifadelerini kullanır.⁶⁴⁹ Remlî ve Şirbînî’ye göre ise zaruretten dolayı şart koşulan üç günlük süreye geceler de dâhildir. Fakat tan yerinin ağarması vaktinde şart muhayyerliği için üç gün şart koşulursa üçüncü günü takip eden gece, dâhil değildir.⁶⁵⁰ Dolayısıyla üçüncü günde güneşin batımıyla muhayyerlik hakkı sone erip akit, lazım/bağlayıcı hale gelir. Bu konuda İsnevî’nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî, bu konunun benzeri (naziri) olan mestler üzerine mesh süresindeki durumun, bu meseledeki durumun aksine olduğunu; yani üçüncü günü takip eden gecenin mesh süresine dâhil olduğunu belirtirler.⁶⁵¹ Abbâdî, evceh olan görüşün İsnevî’nin dolayısıyla Remlî ve Şirbînî’nin görüşü olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da şart koşan tarafın bu şartı, söz konusu geceyi kapsamayışını sanki üç gün iki geceyi şart koştuğunu verir ve mestler üzerine mesh yapma süresine kıyas yapma hususuna ise “meshte şârî’in gündüzler gibi geceleri de açıkça belirttiğini” ifade ederek cevap vermektedir.⁶⁵² Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve farklı delilden istidlalde bulunmalarından kaynaklanmıştır. Heytemî, ilgili meseleyi mestler üzerine mesh yapma süresine kıyas ederken, Remlî ise kıyas etmeyip İsnevî’nin görüşünü tercih etmiştir. Mestler üzerine mesh yapma süresi, şari tarafında belirlenmesi ve taabbudilik yönünün olması hasebiyle, tarafların aralarında belirledikleri şart muhayyerliğinden

⁶⁴⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/63, 64; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/521-524.

⁶⁴⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/523.

⁶⁴⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/409.

⁶⁵⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/12; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/64.

⁶⁵¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/12; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/64.

⁶⁵² Abbâdî, *Havâşî*, 5/409.

farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan bir birlerine kıyaslanmamaları daha uygun görünmektedir. Dolayısıyla Remlî, Şirbînî ve onlarla aynı görüşü paylaşan âlimlerin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir.

2.2.1.6.3. Ayıp Muhayyerliği

Satıcı, akde konu olacak malda bir kusurun olduğunu biliyorsa onu müşteriye söylemesi gerekir. Söylemediği takdirde karşı tarafı aldatmış olur. Buna rağmen yapılan satım akdi sahih olur. Fakat müşteri, akit konusu malın değerinin/kıymetinin düşmesine veya sahih bir amacın kaybına neden olan ve satıcının yanında mevcut olan bir ayba muttali olması halinde, mebî geri verme hakkına sahip olur. Ayrıca bu durumda tarafların anlaşması halinde söz konusu ayıp karşılığında, mebîn kıymetinde indirimde de gidilebilir.⁶⁵³ Buna ayıp muhayyerliği denilip istilahta, “taraflardan biri için, mebî ve semenin birinde akit vaktinde bilinmeyen bir aybın varlığı sebebiyle akdi feshetme veya kabul etme hakkının olmasıdır.”⁶⁵⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere, ayıp muhayyerliği hıyârî nakîsenin kısımlarındadır. Bu kısmın sebep/leri; mebîn belli özelliklere sahip olması şartıyla, satışının yapılması halinde şart koşulanın olmaması gibi lafzî muhalefet; bol sütlü görünsün diye sağmal hayvanın sağılmaması ile (tasriyye); müşterinin aldatılması gibi bir şekilde gerçekleşen fiilî aldatma/tağrîr veya aynı azaltan veya kıymetini düşüren ve genelde mebîn cinsinde bulunmayan bir ayıbın bulunması şeklinde gerçekleşen örfî kadâdır/hükümdür.⁶⁵⁵ Daha önce var olan ve mebîn aynını veya kıymetini düşüren ve genelde var olan sahih bir amacın kaybına sebep olan –ister akit esnasında ister kabzdan önce meydana gelmiş olsun- bir ayıbın zuhuru ile müşteri için, muhayyerlik hakkı sabit olur. Ayrıca daha önce var olan bir sebebe dayanan, fakat kabzdan sonra fark edilen ayıp ile de müşteri için muhayyerlik hakkı sabit olur. Bunun dışında kabzdan sonra meydana gelen ayıp ile muhayyerlik hakkı sabit olmaz.⁶⁵⁶ Mebîn ayıptan dolayı geri verilmesi, fevri olup özürsüz ertelenmemelidir.⁶⁵⁷ Müşterinin yanında eski ayıbın dışında bir ayıp meydana gelirse bu durumda müşterinin zorla geri verme

⁶⁵³ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/11, 12.

⁶⁵⁴ Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikiyy*, 156.

⁶⁵⁵ Ahmed İbrâhîm el-Benhâvî, *el-Cevâhiru'n-nekiyye fî fikhi's-sâdeti's-Şâfi'iyye*, 3. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1434/2013), 251.

⁶⁵⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/67-70.

⁶⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/74; Benhâvî, *el-Cevâhiru'n-nekiyye*, 252.

hakkı düşer. Fakat satıcı, mebîin bu haliyle geri verilmesini kabul ederse müşteri geri verebilir. Eğer satıcı söz konusu mebîi, o haliyle geri verilmesini kabul etmezse müşteri, yanında meydana gelen ayıbın erşini ekleyerek mebîi geri verir veya satıcı eski ayıbın erşini alıcıya öder.⁶⁵⁸ Eğer semen telef olursa bu durumda müşteri, mebîi geri verecek olursa satıcıdan mislî ise semenin mislini; kıyemî ise kıymetini alır.⁶⁵⁹ Kişi bir şey satın alıp başka birine sattıktan sonra satılan malda bir ayıbın/kusurun olduğu (son müşteri tarafından) bilinse teleften dolayı, kendisine malı iade etmek mümkün değilse ikinci müşteri, erş için ilk müşteriye; ilk müşteri de satıcıya müracaat eder.⁶⁶⁰ Ayıp muhayyerliği ile ilgili genel hükümler böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüştür. O meseleler şunlardır:

1. Veli, velayeti altındaki kısıtlı (mahcur) kimse adına semeni/bedeli ödese ve herhangi bir ayıp sebebiyle akdin feshe uğraması durumunda velinin ödediği/verdiği semen, mahcura geri verilir. Çünkü veli, mahcurun mülkiyetine mal geçirmeye (temlik) ve onun için mülk kabul etmeye yetkilidir.⁶⁶¹ Bu durumda velinin mahcur adına verdiği semen, mahcurun mülkü olmuş olur. Bu meselede ittifak olmakla beraber velinin dışında yabancı birinin, mahcur adına semeni vermesi halinde akitte fesh vuku bulursa ecnebi tarafından verilen semenin kime verileceği hususunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Heytemî'ye göre fesh sebebiyle bedel, bedeli ödeyen ecnebiye geri verilir. Çünkü temlik kudreti/yetkisi olmamaya beraber maksat, borcu düşürmektir. Yerine ödeme yapılan kişiden ödenen borcun düşürme zaruretiinden dolayı, verilen mülkü olarak takdir/kabul edilmiş olur.⁶⁶² Yoksa normalde yabancıнын, onun adına temlik ettirme yetkisi yoktur. Dolayısıyla yabancıнын verdiği semen, temlik yetkisi olmadığı için ve ödeme durumunda zarurete binaen mahcura mülk olarak kabul edildiğinden, herhangi bir nedenle akdin feshe uğraması halinde verilen semen ödemeyi yapan yabancıya geri verilir. Babasının görüşünü (fetvasını) tercih eden Remlî'ye göre ise velinin semeni vermesinde olduğu gibi bu durumda da ödenen bedel, müşteriye verilip ödeyen yabancıya verilmez.⁶⁶³ Konuyla ilgili gerekçe zikretmemiştir. Fakat Şebrâmellisî, kendisinin, velisinin ve teberru olmadan

⁶⁵⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/77.

⁶⁵⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/74.

⁶⁶⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/74.

⁶⁶¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/557; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/25.

⁶⁶² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/557.

⁶⁶³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/25.

başkasının koca adına verdiği mehrin iadesi söz konusu olduğunda kocaya olacağını, başkasının teberru olarak verdiği mehrin iadesi durumunda ise, veren şahsa olacağını ulemânın kabul ettiğini belirtir. Şebrâmellisî, bir de baba Remlî'nin semen hakkındaki ilgili fetvasına binaen, mehir ile semen arasında şöyle bir fark yapar: “*Semen, mebîn mukabili/karşılığıdır. Mebî hakikatte müşterinin mülkiyetine girmiştir. Bu, mebî gibi semenin de hakikatte müşterinin mülkiyetine geçmesini ve sonra satıcıya intikalini gerektirir. Mehirden ise mehir, cinsel yararlanma (bîd') karşılığında olunca koca, ona sahip olmayıp sadece menfaatine müstahaktır. Dolayısıyla burada mehrin kocanın mülkiyetine girmesini gerektirecek kuvvetli bir sebep bulunmamaktadır. Sonuç olarak nikâh akdinin feshi durumunda, mehir olarak verilen şey yabancının mülkiyetinden çıkmadığı belli olunca -iadesi durumunda- ona geri verilir.*”⁶⁶⁴ Bu değerlendirme, yabancının ödemeyi yapmasıyla ödenenin mahcurun mülkiyetine geçtiğini göstermektedir. Bundan dolayı, fesh durumunda semenin mahcure geri verilmesi, bu görüşte olan âlimlerce kabul edilmesi ihtimali bulunmaktadır. Abbâdî, *Ravza*'da bu durumda verilenin, müşteriye geri verileceği bilgisi olduğu ve Şeyhimiz Şehâb er-Remlî'nin bunu mutemed kabul ettiğini, belirtir.⁶⁶⁵ Heytemî ile Remlî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve farklı değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Heytemî, *Ravzâ*'da geçen ve baba Remlî'nin görüşünü kabul etmemekle beraber, yabancının semeni mahcure temlik etme yetkisinin olmayışı üzerine görüşünü bina ederken Remlî ise, babasının mutemed kabul ettiği görüşü tercih etmiştir.

2. Mesafe yakın olsun veya uzak olsun satıcı, ilgili beldenin dışında ise ve vekili de yoksa –bir ayıbın olduğu ortaya çıksa- bu durumda satıcının geri dönmesi beklenmeksizin mesele müşteri tarafından hâkime/mahkemeye intikal ettirilebilir. Mahkemeye götürme ve işleme süreci şöyle olur: “Müşteri, bey' konusu olan malı gâip olan filan kişiden kabzettiği malum semen karşılığında aldığını daha sonra bir ayıbın fark edildiğini ve kendisinin bu satım akdini feshettiğini iddia eder. Buna bir beyyine/şahit ikame eder/tutar. Hâkim de, meselenin bu şekilde cereyan ettiğine dair müşterinin yemin etmesini ister.” Çünkü bu işlem, gâip olan şahıs hakkında hüküm vermektir. Hâkim, mebîn gâip olan satıcıya reddine hükmeder. Mebî alıp adil birinin yanına bırakır. Semen

⁶⁶⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/45.

⁶⁶⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/446; Şirvânî, *Havâşî*, 5/446.

ise satıcı üzerine borç olarak kalır. Bunun için hâkim, gâip olan satıcının malından semeni müşteriye verir. Eğer semeni vermek için mebîden başka bir mal bulunmazsa mebîi satar ve bedelinden semeni müşteriye verir.⁶⁶⁶ Genel hüküm böyle olmakla beraber bu hususta mesafenin uzak veya yakın olması arasında farkın olup olmaması ise tartışmalıdır. Remlî'ye göre eğer arada uzun bir mesafe varsa hâkim, gâib aleyhinde hüküm verip meseleyi çözüme kavuşturabilir. Eğer arada uzun bir mesafe yoksa meselenin hâkime götürülmesi, kaza/yargı ve çözüm için olmayıp huzurunda akdin feshedilmesi için olmuş olur. Çünkü fesh için konunun hâkime/mahkemeye götürülmesi için, ilgili şahsın -akit meclisinden de olsa- gâip olması yeterlidir. Yargılama ve hükme bağlama içinse, gâip hakkında kadâ/yargılama şartları gereklidir. Bundan dolayı, taazzuz (nadir bulunması) ve tevâri (saklanmak) dışında mesafenin az olması halinde, gâip olan satıcı aleyhine hüküm verilmez ve malı da satılmaz.⁶⁶⁷ Ezra'î ve ona tabi olan Zerkeşî de bu görüştedir. Bu konuda uzun mesafeden maksat, bir günlük yürüme mesafesi uzaklıkta olup sabah erkenden çıktığı halde kişinin, geceleyin yerine ulaşamamasıdır.⁶⁶⁸ Sübkî'nin görüşünü tercih eden Şirbînî'ye göre ise hâkim, mesafe kısa da olsa gâip olan kişi aleyhinde bu durumda hüküm verebilir. Onlara göre söz konusu mesele, gâip hakkında yargılama konusunda istisnai bir durumdur. Çünkü müşteriye ilgili beldenin dışına çıkmaya yükümlü kılmada meşakkat söz konusudur.⁶⁶⁹ İbn Rif'a de, bu görüştedir.⁶⁷⁰ Karadâğî,⁶⁷¹ Heytemî'nin Şirbînî'yle aynı görüşü paylaştığını belirtmektedir. Fakat Heytemî, *Tuhfe*'de iki görüşü vermekle yetinip herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁷² Şebrâmellisî, hocası Ziyâdî'nin Remlî ve o görüşte olan âlimlerin görüşünü mutemed kabul ettiğini belirtmektedir.⁶⁷³ Remlî ile Şirbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşlerini tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Yargılama usûlü bakımından Remlî'nin ve onunla aynı görüşte olan âlimlerin görüşü daha uygun görünmektedir.

⁶⁶⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/27; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/76.

⁶⁶⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/27.

⁶⁶⁸ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/52.

⁶⁶⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/76.

⁶⁷⁰ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/52.

⁶⁷¹ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 170.

⁶⁷² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/563.

⁶⁷³ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/52.

2.2.1.7. Kabzdan Önce Mebî'in Hükümü

Mebî, müşterinin kabzından önce satıcının damanı/sorumluluğu altındadır. Müşterinin satıcıyı sorumluluktan beri etmesi hükmü değiştirmez. Buna göre, mebî – müşteriye teslim edilmeden önce- telef olursa bey' akdi, kendiliğinden fesh olur. Semen ise eğer zimmette ise düşer. Eğer muayyen –olup satıcı tarafından teslim alınmışsa- müşteriye iadesi gerekir.⁶⁷⁴ Müşterinin teslim almasından önce mebî ile ilgi genel hüküm, böyle olmakla beraber ilgili bazı konularda Heytemî, Remlî ve Şîrbînî ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da geçtiği üzere mebîin, müşteriye tesliminden önce telef olması akdin kendiliğinden fesh olmasını ve kabzedilmeyen semenin düşmesini, kabz edilmişse müşteriye geri verilmesini gerektiriyordu. Genel hüküm böyle olmakla beraber hangi durum/ların, telef sayılacağı ise tartışmalıdır. Örneğin alınan şıranın içkiye (hamra) dönüşmesi ve müşteri tarafından kabz edilmeden önce de sirkeye dönüşmesi akdin feshe uğramasını gerektirir mi gerektirmez mi konusu tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre hamre dönüşen bu şıranın, sirkeye dönüşmesinden önceki durumu telef gibi olup akdin kendiliğinden feshe uğramasını gerektirir. Kabzdan önce hamra dönüşen şıranın, sirkeye dönüşmesi ise onlara göre telef gibi sayılmayıp akdin infisahını gerektirmeyip bu durumda müşteri muhayyerdir; dilerse sirkeye dönüşmüş haliyle kabul eder dilerse de satıcıya iade eder.⁶⁷⁵ Bu muhayyerlik hakkı ayıp muhayyerliği olduğu için fevri olup akdin kabulüne veya ibtâline hemen karar verilmelidir. Ayrıca bu durumda, daha kıymetli olsa da Sirkenin kıymetine bakılmaz.⁶⁷⁶ Remlî, bu görüşün Şeyhayn'in rehin konusundaki kelimalarının gereği olduğunu ve İbn Mukrî'nin de, bu görüşte olduğunu belirtir.⁶⁷⁷ Şeyhayn'in *Ravza*'da geçen ilgili kelamı şöyledir: “Hamra dönüşen sıra, sirkeye dönüştüğünden (satışının helallik) hükmü de geri döner. Sirke şıradan farklı olduğu için de, müşteri için muhayyerlik hakkı vardır.”⁶⁷⁸ Heytemî ve Remlî, bu görüşleri hakkında gerekçe zikretmemişlerdir. Şîrbînî'ye göre ise essah olan görüş, söz konusu akitte hamra dönüşen sıra, sirkeye dönüşse de telef anlamında olup yine de akdin kendiliğinden feshe

⁶⁷⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/87, 88; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/87.

⁶⁷⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/603; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/43.

⁶⁷⁶ Şebrâmellîsî, *Hâşiye*, 4/78.

⁶⁷⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/43.

⁶⁷⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/87.

uğramasını gerektirir. Şîrbînî, bu görüşün Şeyhayn'ın bu konudaki itlâklarına (konuyu mutlak zikretmelerine; yani söz konusu şıranın sirkeye dönüşüp dönüşmediğine değinmemeleri) göre olduğunu ifade eder.⁶⁷⁹ Abbâdî, yukarıda zikri geçen Şeyhan kelimini, *Ravza*'da geçen ifadelerle verir.⁶⁸⁰ Bu, onun Heytemî ve Remlî'nin tercih ettiği görüşe meyyal olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı üzere Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu ihtilafın sebebi, konuyla ilgili Şeyhayn'nin iki farklı görüşünün olmasıdır.

2. Azhar görüşe göre akdi kuran tarafların dışındaki birinin kabzdan önce satım akdine konu olan malı telef etmesi, verilecek bedel mebûin yerine geçtiği için akdi feshetmez. Bu durumda müşteri, akde icâze (onay) verme ve telef edilen mal için gerekli olan bedeli yabancının ödemesini sağlama ile akdi feshedip satıcının, telef edilen mal için gerekli olan bedelin yabancının ödemesini sağlama arasında muhayyer olur.⁶⁸¹ Bu konuda genel hüküm, bu olmakla beraber söz konu muhayyerliğin fevrî olup olmamasında ise ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Kaffâl'ın kelamının muktezasını tercih eden Şîrbînî'ye göre icâze ve fesh arasında müşteri, terâhi üzere muhayyer olup⁶⁸² bir an evvel karar vermek zorunda değildir. Bunun için, gecikmesi halinde muhayyerlik hakkı son bulmaz. İbn Hacer'in bu konudaki gerekçesi, kast edilen aynın/malın -telef olması nedeniyle- elden gitmesidir.⁶⁸³ Babasının fetvasını tercih eden Remlî'ye göreyse müşteri, iki vecihten evceh olana göre fevri olarak muhayyerlik hakkına sahiptir.⁶⁸⁴ Remlî, konuyla ilgili herhangi bir gerekçe zikretmemiştir. Abbâdî, el-Kâdî'nin "muhayyerliğin fevriyet üzere olduğunu" söylediğini ve Şeyhimiz Şehâb er-Remlî, bununla fetva verdiğini belirtir.⁶⁸⁵ Bu, onun Remlî'nin tercih ettiği görüşü tercih ettiğine işaret etmektedir. Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasındaki bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmeleri ve meseleyi farklı gerekçelendirmelerinden kaynaklanmıştır.

⁶⁷⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/87.

⁶⁸⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 5/498.

⁶⁸¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/89; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/89.

⁶⁸² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/610; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/89.

⁶⁸³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/610.

⁶⁸⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/44.

⁶⁸⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/507.

3. Müşterinin, satım akdine konu olan malı kabzetmeden ayıplı hale getirmesi durumunda kendisi için muhayyerlik hakkı olmaz. Çünkü söz konusu ayıp kendisinden kaynaklanmıştır.⁶⁸⁶ Genel hüküm böyle olmakla beraber satın alınan mal, kabzdan önce müşterinin sahip olduğu ve yanında bulunduğu hayvan tarafından telef edilmesi halinde müşterinin muhayyerlik hakkına sahip olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre müşteri, icâze ve fesh arasında muhayyerdur. Onlara göre müşterinin yanındaki hayvanın mebîi telef etmesi, kabz sayılmaz. Zira hayvan kabz etmeye ehil değildir.⁶⁸⁷ Remlî'ye göreyse müşteri, bu durumda mebî'i kabzetmiş kabul edilir ve kendisi için muhayyerlik hakkı olmaz.⁶⁸⁸ Abbâdî, müşteri yanındayken hayvanın mebîi telef etmesini, hayvanın geceleyin malı telef etmesi gibi kabul etmektedir. Bunun için ona göre müşteri, yanındayken hayvanın mebîi telef etmesi halinde muhayyerlik hakkına sahip olur.⁶⁸⁹ Dolayısıyla Abbâdî, bu konuda Heytemî ve Remlî'nin görüşünü tercih etmiş görülmektedir. Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Heytemî ile Şirbînî, söz konusu telefî kabz kabul etmezken Remlî ise, kabz olarak değerlendirmiştir.

4. İltizâme (borçlanmaya) ehil olan bir yabancı tarafından kabzdan önce mebîin ayıplı hale getirilmesi, müşteriye muhayyerlik hakkı doğurur. Müşterinin bu hayliyle akde onay vermesi halinde tarafların dışındaki şahıs, mebîa zarar veren kişi olduğundan dolayı mebîin teslim alınmasından sonra müşteriye erş öder. Teslimden önce ise ödeme yapmaz. Zira mebîin satıcının elinde telef olma ihtimali olduğundan, satım akdi kendiliğinden fâsid olabilir.⁶⁹⁰ Bu konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber müşterinin sahip olduğu muhayyerlik hakkının, terâhi üzere olup olmamasında ise ihtilaf bulunmaktadır. Mâverdî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre müşteri, bu durumda terâhi üzere muhayyerlik hakkına sahip olur. Muhayyerlik hakkına sahip olmasının nedeni, müşterinin satıcıya bedeli ödeme sorumluluğunun olmasıdır.⁶⁹¹ Remlî'ye göre ise müşteri, fevrî olarak muhayyer olur. Ona göre de muhayyer olmanın nedeni, müşterinin

⁶⁸⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/89; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/612; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/89.

⁶⁸⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/611; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/89.

⁶⁸⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/44.

⁶⁸⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/508.

⁶⁹⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/90; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/613; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/44.

⁶⁹¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/613.

bedeli satıcıya tazminin/ödemesinin gerekliliğidir.⁶⁹² Muhayyerlik hakkı için Heytemî ile Remlî, illet olarak yukarıdaki nedeni vermişlerdir.⁶⁹³ Fakat muhayyerliğin terâhi veya fevri oluşu hakkında, gerekçe/neden zikretmemişlerdir. Abbâdî, ihtilafaları vermekler yetinir.⁶⁹⁴ Şîrvânî de, Abbâdî'nin ihtilafı ile ilgili verdiği bilgileri olduğu gibi aktarmaktadır.⁶⁹⁵

5. Satıcının, mebîi ayıplı hale getirmesi halinde satıcıya tağrîm (bedel ödeme) gerekmeyp müşteri için ise, ittifakla muhayyerlik hakkı sabit olur. Çünkü satıcının mebîi kusurlu hale getirmesi (semâvî) bir afet gibidir. Semâvî bir afet nasıl ki müşteriye muhayyerlik hakkı doğuruyorsa bu durum da, müşteri için muhayyerlik hakkı doğurur. Müşteri, bu durumda dilese akdi fesheder. Dilese de bütün semen mukabilinde akde onay verir.⁶⁹⁶ Bu konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber bu meselede müşteriye ait olan muhayyerlik hakkının, fevrî olup olmaması hususunda ise ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer'e göre terâhî üzere muhayyerlik hakkına sahip olur.⁶⁹⁷ Remlî'ye göreyse müşteri, bu durumda fevrî olarak muhayyerlik hakkına sahip olur.⁶⁹⁸ Her ikisi de, gerekçe zikretmemiştir.

6. Kabzdan önce mebîin satışı sahih değildir. Essah görüşe göre kabzdan önce mebîin satıcıya satışı, satıcının gayrına satmak gibidir. Çünkü yasak geneldir ve bu durumda mülkiyet zayıftır. Yine essah görüşe göre icâre, rehin ve hibe de satım akdi gibi olup kabzdan önce mebîi kiraya vermek, rehin vermek veya hibe etmek de sahih değildir. Çünkü bu akitlerden maksat, satım akdinde olduğu gibi malı hemen temlik ettirmektir. Muayyen semen de, mebîi gibi olup satıcı kabzdan önce zikri geçen tasarruflarda bulunamaz.⁶⁹⁹ Genel hüküm böyle olmakla beraber satıcının, hapsetme (elde tutma) hakkı olmakla beraber mebîi semen karşılığında rehin yapması tartışmalıdır. Nevevî'nin *Minhâc*'ta mebîin rehininin yasağını mutlak olarak vermesi, rehinin hapsetme hakkı olsun veya olmasın satıcı veya başkasından olması arasında bir farkın olmadığını

⁶⁹² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/45.

⁶⁹³ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/509.

⁶⁹⁴ Abbâdî, *Havâşî*, 5/509.

⁶⁹⁵ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/509.

⁶⁹⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/90; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/45.

⁶⁹⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/613.

⁶⁹⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/45.

⁶⁹⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/90, 91; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/614-616; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/45, 46.

göstermektedir.⁷⁰⁰ *Ravzatü't-tâlibîn*⁷⁰¹ ve onun aslı olan *Şerhu'l-kebîr*'de⁷⁰² geçen kelim, bunu iktiza etmektedir. Fakat Sübkî'nin, nas olarak naklettiği, onun ve ona tabi olanların mutemed kabul ettiği; satıcı tarafından mebiîn rehin yapılmamasının yeri, satıcı için habsetme hakkı olduğu halde kalkıp mebiî semen karşılığında rehin olarak almasıdır. Rehin, borç karşılığında tutulduğundan dolayı bu durumda rehlin faydası yoktur. Semen dışındaki bir şey için mebiîn hapsedilmesi (tutulması) hakkı olduğunda ise satıcı tarafından rehin yapılması câizdir.⁷⁰³ Sübkî'nin ve onun dışındaki âlimlerin, mutemed kabul ettiği görüşü tercih eden İbn Hacer'e göre hapsetme hakkı olmasıyla beraber satıcının mebiî semen karşılığında rehin yapması bâtıldır.⁷⁰⁴ Hapsetme hakkı olmadığında ise rehin yapabilir. Şeyhayn'e muvafakat eden Remlî ve Şâfiî âlimlerin (ashâp), mutlak olan keliminin zahirini esas alan Şirbînî'ye göre ise mutlak olarak; yani semene karşılık olsun ya da olmasın ayrıca satıcının hapsetme hakkı olsun veya olmasın müşterinin kabzından önce, mebiîn satıcı tarafından rehin yapılması bâtıldır.⁷⁰⁵ Şebrâmellisî, gerekçe zikretmeden *Ravza*'da geçen kelimın iktiza ettiği görüşün mutemed; Sübkî'nin "semen karşılığında ve hapsetme hakkı varsa..." şeklindeki görüşünün ise zayıf olduğunu belirtir.⁷⁰⁶ Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Heytemî, bu meselede Sübkî'nin görüşünü tercih ederken Remlî ve Şirbînî ise, Şeyhayn ve diğer Şâfiî ulemanın kelimının iktiza ettiği görüşü tercih etmişlerdir. Heytemî, Remlî ve Şirbînî'ye göre mebiîn kabzdan önce satıcı tarafından semen dışındaki bir şey karşılığında rehin yapılması, "Rehin borç karşılığında mahpustur/tutulmaktadır." illetine göre veya "İcâre, rehin ve hibe, satım akdi gibi temlik gerektiren akitlerdir." illetine göre⁷⁰⁷ akrab olan bâtil olmasıdır.⁷⁰⁸

7. Kişi, vedia, müşterek (ortak), kırâz, rehin,⁷⁰⁹ miras kalan mal ve rüş çâğına ulaşmasından sonra velisinin elindeki/yanındaki mallar gibi başkasında emanet olarak

⁷⁰⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/616.

⁷⁰¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/167.

⁷⁰² Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz (Şerhu'l-kebîr)*, Thk. Alî Muhammed Mu'avvaz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417/1997), 4/295.

⁷⁰³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/616.

⁷⁰⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/616; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/46.

⁷⁰⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/91.

⁷⁰⁶ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/86.

⁷⁰⁷ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/86.

⁷⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/617; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/47; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/91.

⁷⁰⁹ Rehinlikten çıkmasından sonra mürtehinin izni olsun ya da olmasın, rehinken mürtehinin izniyle râhin, rehin olan malı satabilir.

bulunan mal/larını satabilir. Aynı şekilde kişi, ariyet ve pazarlık amacıyla numune olarak başkasına verdiği mallar gibi -taksiri durumunda- elinde bulunan kişiden tazmin ettirilen mal/larını satabilir.⁷¹⁰ Genel hüküm böyle olmakla beraber, ariye olarak verilen hangi tür malların satışının sahih, hangilerinin ise sahih olmadığı hususunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Remlî'ye göre iare olarak verilen mal, (ev ve hayvanlar gibi geri alınması mümkün olan şeylerden olsun ya da) dikili arazi gibi geri alınması (hemen) mümkün olmayan şeylerden olsun, satışı sahihtir. Remlî, Nevevî'nin (mutlak olan) keliması, müstair tarafından dikilen araziye de kapsadığını ve bunun böyle olduğunu belirttikten sonra, Mâverdî'nin bunun aksi görüşte olduğunu ifade eder.⁷¹¹ İbn Hacer'in konuyu mutlak bırakması,⁷¹² Remlî'ye muvafık olduğunu göstermektedir.⁷¹³ Bu durumda dikili araziye muîrden (iare veren) satın alan müşteri, muîrin yerine geçip dikilen ağaçların sökülmesi halinde erş-ı naks ödeme; dikili ağaçların kıymetini verip mülkiyetine geçirme ya da ücret karşılığında ağaçları arazide bırakması arasında muhayyerlik hakkına sahip olur.⁷¹⁴ Mâverdî'nin, essah kabul ettiği görüşü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise iareye konu olan mal, ev ve hayvanlar gibi hemen geri alınması mümkün olan şeylerden ise satışı sahihtir. Müsteir tarafından dikilen arazi gibi hemen reddi mümkün olmayan mallarda ise, satım akdi essah görüşe göre batıldır. Çünkü süre meçhuldür. Ayrıca geri alınma talebi, araziye bina yapılmışsa bina kıymeti, ağaç dikilmişse onun kıymeti ya da erşu'n-naks ödendikten sonra yapılabilir. Bu ise ne satıcıya ne de müşteriye vaciptir.⁷¹⁵ Dolayısıyla iâre olarak verilmiş bu tür malların satışı, sahih değildir. Şîrbînî'ye göre iâre konusu olan mal/lar, söz konusu detaydan dolayı Şeyhayn'ın konuyla ilgili mutlak olan kelimasına hamledilir/edilmelidir.⁷¹⁶ Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî ve Remlî, bu konuda Şeyhayn'ın mutlak olan kelimasının iktiza ettiği görüşü tercih ederken Şîrbînî ise, Mâverdî'nin essah kabul ettiği görüşe itimat etmiştir. Taraflar arasında oluşacak

⁷¹⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/92; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/618, 620.

⁷¹¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/48.

⁷¹² Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/620.

⁷¹³ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 173.

⁷¹⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/90; Şîrvânî, *Havâşî*, 5/517, 518.

⁷¹⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/92.

⁷¹⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/92.

muhtemel nizam önüne geçmek için, Şirbînî'nin kabul ettiği görüş tercihe daha uygun görünmektedir.

8. Kişinin, borcu veya telef edilen malın değerini (kıymetini) başka bir mal ile değiştirmesi câizdir. Aynı mecliste kabzetmenin şart olup olmaması ise ribâ illetinde bir birlerine muvafık olup olmamalarına göre değişir. Şayet ribâ illetinde muvafık olsalar bedelin, aynı mecliste kabzedilmesi şarttır. Eğer illet birliği yoksus bedelin tayini/belirlenmesi şarttır. Kabzı şart değildir.⁷¹⁷ Bu konuyla ilgili hüküm genel olarak böyle olmakla beraber, karz/borç olarak verilen dirhem ve dinarlara bedel olarak birini almak ya da bunlardan biri yerine iki para biriminin verilmesinin cevazı hakkında ise ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre, Şâfiî âlimlerin kelamının zâhirine göre böyle bir işlem, câizdir. Borç konusunda cari olmadığından dolayı bir borç işlemi olan bu meselede, "muddu 'acve kaidesine"⁷¹⁸ nazar edilmez.⁷¹⁹ Çünkü denkliğin gerçekleşmesini gerektiren muâvazanın takdir edilmesi için zaruret, bu meselede yoktur. Bunun için Şâfiî âlimler, "başkasının zimmetinde bulunan bin dirhem ve elli dinara karşılık iki bin dirhem ile sulh yapılırsa bu sulh câiz olur." demişlerdir. Zira bu durumda muâvazanın takdir edilmesinde zaruret yoktur.⁷²⁰ Babasının fetvasını tercih eden Remlî'ye göre ise bu mesele, zikredilen "muddu 'acve" kaidesinin kapsamına dâhil olup batıldır. Remlîlere göre Heytemî'nin verdiği "başkasının zimmetinde bulunan bin dirhem..." meselesi, söz konusu meseleye aykırı değildir.⁷²¹ Abbâdî'nin "Şeyhimiz Şehâb er-Remlî "altın borç karşılığında ıvaz/bedel olarak altın ve gümüş verme" meselesindeki fetvası, bu akdin bâtil oluşu yönündedir." şeklindeki ifadesi, Remlîlerin görüşünü tercih ettiğine işarettir.⁷²² Anlaşıldığı üzere Heytemî ile Remlî arasında bulunan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmeleri ve meseleyi farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Borç ödemeleri hususunda İslâm'ın kabul ettiği kolaylık prensibine, daha uygun olması bakımından Heytemî'nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

⁷¹⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/93, 94; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/624, 625.

⁷¹⁸ Bu kaide; akdin, her iki taraftan cinsleri farklı ribevî malı cem etmesi -bir avuç acve hurması ile bir dirhem bir avuç acve hurması ile bir dirheme mübadelesi gibi- ya da neveleri farklı -ceyyid (kaliteli) ve redî (kalitesiz) gibi- ribevî malları cem etmesidir.

⁷¹⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/38.

⁷²⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/625.

⁷²¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/49, 50.

⁷²² Abbâdî, *Havâşî*, 5/523.

9. Belli olan bin dirhem ve elli dinara karşı, iki bin dirhemle sulh akdi yapılırsa İbn Hacer'e göre bu câiz değildir. Çünkü buradaki bedeliyet, hakiki olup takdire muhtaç değildir. Bu bakımdan kişi, bu meselede sanki bin dirhem ile elli dinarı iki bin dirhem karşılığında satmıştır. Bu ise “muddu ‘acve” kaidesinin suretlerinden olduğu için mümtenedir.⁷²³ İbnü'l-Mükrî de, bu görüştedir.⁷²⁴ Remlî'ye göre ise mutemed olan, böyle bir sulh akdinin sahih oluşudur.⁷²⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Fakat Şebrâmellisî, gerekçe olarak “sulh lafzının kanaati/rızayı hissettirdiğini bundan dolayı muayyen bir şey hakkında olmuş olsa da bu akit, mahza ivazlı bir akit olmaz.” ifadelerini verir.⁷²⁶ Heytemî ile Remlî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Heytemî, söz konusu meseleyi “muddu ‘acve” kaidesinin kapsamında ele alırken Remlî ise, kapsamı dışında tutup ivazlı bir akit olmasından ziyade sulh akdi olması tarafına bakmıştır. Borçların ödenmesi durumunda muayyen iki farklı para birimi alacağı karşılık, bir para birimi üzerine sulh yapma hususunda Remlî'nin görüşü, çözüm olarak görülmektedir.

10. Toprak, toprakta bulunup kesilmeleri şart koşulan hurma ağaçları ve toplanma vakti gelmeden satılan meyveler gibi taşınmaz mallarda kabz, ilgili malın müşteri için tahliyesi/boşaltılması ve tasarruf imkânının sağlanması iledir.⁷²⁷ Genel hüküm bu olmakla birlikte ağaçta bulunan meyvenin satışı halinde, kabzının nasıl olacağı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre eğer meyvelerin satışı, toplama vakti geldikten sonra ise meyveler menkul/taşınır mal oldukları için kabzedilmeleri, nakledilmeleri ile gerçekleşir. Olgunlaşmadan satılsalar bu durumda kabzları, gayr-ı menkul mallardaki gibi müşteri için tahliye ve tasarruf imkânı verme ile olur.⁷²⁸ Şirbînî, Râfî'nin “sabit ağaçların ve toplanma zamanı gelmeden önce ağaçta satılan meyve, taşınmaz mallar anlamındadır.” dediğini belirtir. Devamında da Şirbînî, Râfî'nin “toplanma zamanı gelmeden” şeklindeki kaydı ise toplanma vakti gelen meyvelerin, menkul mallara ilhak edilmesini zihne getirdiğini ifade eder. Ayrıca İsnevî'nin, bunun mütteceh/uygun görüş olarak kabul ettiğini, Ezre'î'nin ise bunu

⁷²³ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/626.

⁷²⁴ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/50.

⁷²⁵ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/50.

⁷²⁶ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/92.

⁷²⁷ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/50.

⁷²⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/629; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/94.

tartışmaya açtığını belirtir.⁷²⁹ Ezre'î'nin ibaresi şöyledir: “Kesilmesi şartıyla ağaç/ların, nakledilmesi şartıyla duvarın ve toplama şartı olsun veya olmasın ağaçtaki meyvenin satışı, tahvîlin/naklin itibar edilmesinden istisna edilmiştir. Sahih olduğunda topraktaki ekinin satışı da, bu şekildedir. Bu ve benzerlerinde tahliye kâfidir.”⁷³⁰ Bu konuda Celâl el-Bulkînî'nin görüşünü tercih den Remlî'ye göreyse toplama vaktinin gelmesinden önce olsun veyahut sonra olsun ağaçta satılan meyve, kabzetme/teslim alma hususunda taşınmaz mallar gibi olup kabzı, tahliye ve müşteriye tasarruf imkânı sağlamakla olur. Remlî, Rafî ve Nevevî'nin “toprak, içinde bulunan bina ile kesilmeleri şart koşulmuşsa da hurma ağaçları ve toplanma vakti gelmeden önce satılan meyveler gibi taşınmazların/akarın kabzı, müşteri için tahliye ve tasarruf imkânı sağlama iledir.” dediklerini ve “...toplama vakti gelmeden...” ifadesinin kayd-ı itirâzî olmayıp örnek kabilinden olduğunu, bundan dolayı meyvelerin toplama vakitleri gelmişse de hükmün aynı olacağını belirtir. Ayrıca Remlî, bunun olgunlaştıktan sonra toplama şartıyla satılan meyvelerde de böyle olduğunu ve babasının bu yönde fetva verdiğini de belirtir.⁷³¹ Abbâdî, Ezre'î'nin yukarıda zikri geçen görüşü ‘meyvenin toplanma vaktinden önce’ kaydının olmayışına göre mütteceh/uygun olduğunu, mutemed olan o kayıtla olması halinde ise zikrettiklerinin hepsinde naklin olmasının gerekli olduğunu belirtir.⁷³² Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan bu ihtilafın kaynağı, verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşlerini tercih etmelerinden ve Şeyhayn'ın kavlini farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.

12. Essah görüşe göre akit konusu malın kabzı durumunda, tarafların hazır bulunması şart değildir. Tarafların mebiin bulunduğu yerde hazır bulunmamaları durumunda, mebiin kabzı için essah görüşe göre kendisine gitmenin mümkün olduğu bir sürenin geçmesine itibar edilir. Mebiin bulunduğu yerde tarafların hazır bulunması, meşakkatten dolayı gerekli görülmemiştir. Söz konusu sürenin geçmesinin itibarında ise meşakkat bulunmamaktadır.⁷³³ Genel hüküm böyle olmakla beraber satıcı veya üçüncü bir kişinin, elinde/yanında olan taşınır veya taşınmaz gâip mebiin kabzının nasıl olacağı ise tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre bu durumda kabz için (eğer içinde bir şeyler

⁷²⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/94.

⁷³⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 5/527, 528.

⁷³¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/50.

⁷³² Abbâdî, *Havâşî*, 5/527, 528.

⁷³³ Nevevî, *Minhâc*, 2/95; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/631.

varsa), boşaltma ve nakletme imkânı veren bir sürenin geçmesi yeterli olmayıp tahliye ve fiilî naklin olması gerekir.⁷³⁴ Şîrbînî'ye göreyse menkul veya gayr-ı menkul mebî, satıcının elinde olsun veya alıcının elinde olsun tahliye ve nakletmeye yetecek bir sürenin geçmesi kabz için yeterlidir. Şîrbînî, meşakkatten dolayı kabz durumunda tarafların hazır olmasına itibar etmediklerini, yeterli zamanın geçmesinde meşakkat olmadığından dolayı ona itibar ettiklerini belirtir.⁷³⁵ Her iki taraf, görüşleri için gerekçe zikretmemişlerdir. Bundan dolayı görüşleri olduğu gibi vermekle iktifa ediyoruz. Şîrbînî'nin verdiği gerekçe ise anlaşıldığı üzere, kabz durumunda tarafların hazır bulunmasının gerekli olmadığına yönelik gerekçe olup Heytemî⁷³⁶ ve Remlî⁷³⁷ de bu gerekçeyi söz konusu durum için zikretmişlerdir.

13. Menkul malın kabzı, müşterinin veya naibinin söz konusu malı nakletmesiyle (tahvil) gerçekleşir.⁷³⁸ Bu konuda genel hüküm bu olmakla beraber duran bir hayvanın, kabzının gerçekleşmesi için binmenin yeterli olup olmamasında ihtilaf bulunmaktadır. Hetemî'ye göre müşterinin -satıcının izniyle- duran hayvana binmesi, hayvanın nakledilmesi gibi olup kabz için yeterlidir. Bu durumda satıcının iznine ihtiyaç duyulmasının nedeni, binmenin (kabz için) zayıf bir durum olmasından kaynaklanmaktadır.⁷³⁹ Râfîî, gasp konusunda bu konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “Eğer müşteri hayvana binse veya döşeğe oturursa damân hâsıl olur. Bundan sonra eğer bu (binme ve oturma) satıcının izniyle olmuşsa nakletmese de müşteri için tasarruf câiz olur. Satıcının izni yok ise tasarruf câiz olmaz.”⁷⁴⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise duran hayvana binmek, teslim almak için yeterli değildir. Remlî ve Şîrbînî, Râfîî'nin konuyla ilgili görüşünü damân hakkında sahih (müsellem) kabul ederken tasarruf için ise, sahih olmadığını kabul ederler.⁷⁴¹ Remlî, tasarruf hakkında Râfîî'nin kavlinin gayr-ı müsellem oluşunu, gıdanın nakledilmeden satışına yönelik olan yasağa⁷⁴² dayandırmıştır.⁷⁴³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf her ne kadar Heytemî, Râfîî'nin

⁷³⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/631; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/51.

⁷³⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/95.

⁷³⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/631.

⁷³⁷ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/51.

⁷³⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/95; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/632.

⁷³⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/633.

⁷⁴⁰ Râfîî, *Şerhu'l-kebîr*, 5/406.

⁷⁴¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/51; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/95.

⁷⁴² Buhârî, “Buyû’”, 56 (no. 2137).

⁷⁴³ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/51.

yukarıda geçen sözünü aktarmamışsa da muhtemelen ilgili kavlin farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Muhtemelen Heytemî, ilgili kavli damân ve tasarruf hakkında müselleme kabul ederken Remlî ve Şîrbînî ise, damân konusunda kabul ederlerken tasarruf hususunda ise sahih kabul etmemişlerdir.

14. İbn Rif'a da Mâverdî gibi “paylaştırma, satım kabul edilirse paylaştırılan malın nakline ihtiyaç yoktur. Çünkü kısımette damân yoktur ki kabz ile sakıt olsun.” demiştir. Heytemî, bunda nazar (problem) olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da “kabzdan önce tasarrufun men edilmesinin illetinin, zayıf mülkiyet olduğunu iki damânın peş peşe gelişinin olmadığını.” gösterir.⁷⁴⁴ Karadâğî, Heytemî’nin bu kelamının gereğine göre kısımetin/paylaştırmanın, bey’ gibi kabul edilmesi halinde paylaştırılan malın nakledilmesine ihtiyaç duyulur, değerlendirmesinde bulunur.⁷⁴⁵ İbn Rif'a ve Mâverdî’nin görüşünü tercih eden Remlî’ye göre ise, taksim edilen malın nakline ihtiyaç yoktur.⁷⁴⁶ Remlî’yle aynı görüşü paylaşan Şîrbînî, bu konunun “menkulün kabzı, nakledilmesidir” hükmünden müstesna olduğunu bundan dolayı paylaşılan malın, nakline ihtiyaç olmadığını ifade eder ve paylaşmayı satım gibi kabul etsek de yine de nakle ihtiyaç olmaz çünkü paylaşmada (kısımet) damân yok ki kabz ile sakıt olsun, değerlendirmesinde bulunur.⁷⁴⁷ Aralarındaki bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

15. Satım akdinin gerçekleşmesi halinde mebî, satıcıya has (ait) olmayan bir yerde ise kabz için daha korunaklı bir yere nakledilmesi yeterlidir. Şayet mebî, kendisinden kira, vasiyet veya âriyet yoluyla da olsa satıcının yararlanabildiği bir evde/yerde ise kabz için, mebîin daha korunaklı bir yere nakledilmesi ancak satıcının izniyle olup söz konusu korunaklı yer, satıcı tarafından iâre (ödünç) olarak verilmiş olur. Bu durumda satıcının iâre yoluyla yararlandığı yeri iâre vermesi “müsteir, iâre olarak aldığı şeyi iâre olarak veremez” hükmüne göre problem teşkil etmez. Çünkü müsteir, kendisi için menfaat sağlayacak kimseyi kendisine nâib yapabilir. Zira yarar ona dönüktür. Bu durumda da kabz için nakil, satıcıya dönük olan bir yarar olup onunla damândan beri olmuş olur. Böyle olunca da söz konusu durum, mümteni olan mahza iâre

⁷⁴⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/633, 634.

⁷⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/633, 634.

⁷⁴⁶ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/52; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/95.

⁷⁴⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/95.

olmamış olur. Bu bakımdan satıcıya, muîr denilmesi şeklî olup hakiki değildir.⁷⁴⁸ Bu konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber mebî, rızasının olacağı zannedilmeyen yabancı birinin evindeyse ya da satıcı ve yabancı birinin ortak olduğu bir evde ise birinci durumda kabz için yabancının izninin; ikinci durumda ise satıcı ve yabancının izinlerinin gerekli olup olmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Heytemî'ye göre kabzın gerçekleşmesi için, her iki durumda da yabancı ve satıcının izni şarttır.⁷⁴⁹ Gerekçe zikretmemiştir. Babasının fetvasını esas alan Remlî'ye göre ise mebîn, rızasının olduğu zannedilmeyen kişinin evinde/yerinde olması durumunda mutemed olan, izninin şart olmamasıdır. Baba Remlî'nin ilgili fetvası, gasp edilen yerden mebîn nakliyle iktifa edilmesidir. Mebîn satıcıyla başkası -müşteri olsa dahi- arasında müşterek olan yerde olması halinde ise, satıcının izni gereklidir. Çünkü satıcının eli, o ev/yer ve içindekilerin üstündedir. Buna 'asıl olan kabzın olmayışı' da eşlik etmektedir. Ayrıca örf de bunu, kabz saymamaktadır.⁷⁵⁰ Şirbînî, Heytemî ve Remlî'den ayrılarak her iki durumda da iznin şart olmadığına kani olmuştur. Bu görüşünü Nevevî'nin *Minhâc*'ta geçen "satım akdinin gerçekleşmesi halinde mebî, satıcıya has (ait) olmayan bir yerde ise kabz için daha korunaklı bir yere nakledilmesi yeterlidir." kavlinin kapsamında kabul etmiştir. Şirbînî'ye göre bu söz; yabancından gasp edilen, müşteriyle başkası arasında ortak olan ve satıcı ile başkası arasında ortak olan yerleri de içine almaktadır.⁷⁵¹ Abbâdî'nin, " velhâsıl vech olan, izni olmasa da gayrın mülküne nakletme ile kabz hâsıl olur. Çünkü bu nakil, kendisine nakil yapmanın yeterli olduğu gasp edilen yerden aşağı bir yönü yoktur. Mebîn satıcının ortağı olduğu bir yere izni olmadan nakledilmesi, kabz için yeterli değildir. Çünkü satıcının eli, o yerin ve içindekilerin üstündedir. Bu ise kabzın gerçekleşmesine manidir." sözü, Remlî'nin tercih ettiği görüşü tercih ettiğini göstermektedir.⁷⁵² Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasındaki bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere Remlî'nin babasının fetvasını tercih etmesi ve diğerlerinin tercih etmemesi ile konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

16. Satıcının, mebî müşterinin -eliyle alma imkânının olması, bilgisi dâhilinde ve herhangi bir maninin olmamasıyla beraber- önüne koyması kabz sayılır. Müşterinin,

⁷⁴⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/96; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/634, 635.

⁷⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/635.

⁷⁵⁰ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/53.

⁷⁵¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/96.

⁷⁵² Abbâdî, *Havâşî*, 5/537.

satıcıyı nehyetmesi de durumu değiştirmez.⁷⁵³ Fakat mebîe bir müstahak (hak iddiasında bulunan) çıkması hailinde satıcının, mebîi müşterinin önüne bırakması onun emriyle/isteğiyle olup olmasının müşterinin dâmın olmasında etkili olup olmaması tartışmalıdır. Heytemî'ye göre satıcı, müşterinin onayı olmadan mebîi önüne koyarsa müstahakkın çıkması durumunda müşteri damân-ı yed⁷⁵⁴ ile dâmın olmaz.⁷⁵⁵ Çünkü elini üzerine koymamıştır. Bir de damânı yedde, gerçekten elin konulması gerekir. Bu gerçek el koyma, -her ne kadar mebîin müşterinin önüne konması yeterli olsa da- hâkime müşteriyi kabza zorlama yetkisi vermektedir. Çünkü 'satıcının damânı yed uhdesinden çıkması, ancak müşterinin mebîe gerçek anlamda el koymasıyla olmaktadır.' Heytemî'nin kelamının mefhumuna (mefhum-i muhâlif) göre satıcı, mebî'i müşterinin izniyle önüne katmışsa müstahakkın çıkması halinde müşteri damânı yed ile dâmın olur.⁷⁵⁶ Remlî'ye göre müşteri, satıcının mebîi önüne onun isteğiyle katmış olsun ya da isteğiyle olmasın dâmın olmaz. Çünkü müşteri elini üzerine koymamıştır; yani mülkiyetine tam olarak geçirmemiştir. Ayrıca damânı yedde, hakiki vazın (el koymanın) olması gerekir.⁷⁵⁷ Abbâdî, gerekçe zikretmeden mutemed görüşün Heytemî'nin görüşünün hilafına olduğunu belirterek, Remlî'nin görüşünden yana tercihte bulunmuştur.⁷⁵⁸ Her ne kadar aynı gerekçeleri vermiş olsalar da Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan bu ihtilaf, meseleyi farklı değerlendirmelerinden ve farklı yönden bakmalarından kaynaklanmıştır. Heytemî, mebîin müşterinin önüne/yanına konulmasında müstahakkın çıkması durumunda damân-ı yed ile dâmın olmasında, emrinin/onayının olup olmadığına bakarken Remlî, buna bakmayıp hakiki anlamda el koymanın olup olmadığına bakmıştır.

17. Müşteri, semenin (bedel) müeccel (vadeli) olması veyahut semeni peşin teslim etmesi ile mebîi, kabzedebilir/teslim alabilir. Eğer semen vadeli değilse ve semeni

⁷⁵³ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/636; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/53.

⁷⁵⁴ Damânu'l-yed, bir kimsenin elinde olan malın telef olması halinde kendi hesabından gitmesi, şayet o mal başkasına ait ve telef olmuşsa yahut kendisi itlaf etmişse onu gerçek fiyatı üzerinden ödeme sorumluluğuna tabi olması durumudur. Damânu'l-akd ise, akdî sorumluluk; yani akitten doğan bedeli (gerçek kıymet değil) ödeme sorumluluğudur. (Erdoğan, "Damânu'l-yed, Damânu'l-akd", 90.)

⁷⁵⁵ Fakat mebîin söz konu konulma ile müşterinin önüne konulmasıyla müşteri damân-ı akd ile dâmın olur. Şöyle ki müstahak çıkmaz fakat mebî telef olursa bu durumda akit feshe uğramayıp semen müşteri üzerinde kalır.

⁷⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/636.

⁷⁵⁷ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/53.

⁷⁵⁸ Abbâdî, *Havâşî*, 5/539.

de peşin teslim etmemişse hapsedme hakkı devam ettiğinden dolayı, satıcıdan habersiz (izinsiz) mebî teslim alamaz. Buna rağmen kalkıp mebî, izinsiz kabzetse geri vermesi gerekir. Ayrıca yapacağı tasarruf/lar da nâfiz (geçerli) olamaz. Fakat damânı altına girer ve müstahak çıktığında, mebî kendisinden talep edilir. Telef olması halinde de semen, kendisi tarafından tazmin edilir.⁷⁵⁹ Müşterinin, söz konusu damânı hangi tür damân olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Heytemî'ye göre bu şekildeki bir damân, akd damânı olup mebîin satıcıya geri verilmesiyle kalkmayıp ancak sahîh bir kabz ile kalkar. Bundan dolayı mebîin telef olması halinde semen, müşterinin üzerinde baki kalır. Kabzın suretine nazaran mebî, kabzedilmiş gibi kabul edilir ve telef olmasıyla akit fesh olmaz.⁷⁶⁰ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise râcih olan söz konusu damânın, yed damânı olması olup söz konusu durumda akit fesh olur.⁷⁶¹ Buna göre mebîin ayıplı olması halinde müşteri, onu satıcıya geri verebilir. Ayrıca telef olması halinde de akit fesh olur.⁷⁶² Mal müşterinin elinde ise onun hesabından gider. Abbâdî, "râcih olan söz konusu damânın damânı'l-yed olmasıdır." diyerek Remlî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶³

18. Herhangi bir mal, takdîren⁷⁶⁴ satılırsa nakledilmesiyle beraber duruma göre sayılması, tartılması ve ölçülmesi de gerekir. Zira ölçme konusunda, nas vârid olmuş olup diğerleri de ona kıyaslanmıştır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, ölçmeden yiyecek maddelerini satmayı yasakladı.⁷⁶⁵ Mebî ile ilgili olan bu ölçme ve tartmanın, satıcı veya hukukî temsilcisi olan vekili tarafından yapılması şarttır/gerekir. Kabzın kendisine bağlı olduğu ölçme ve benzeri işlemlerin masrafı, verene/teslim edene aittir. Buna göre mebî ile ilgili ölçme ve tartma gibi işlemlerin masrafı satıcıya; semen ile ilgili bu işlemlerin masrafı ise müşteriye aittir. Akit mahallinde bulunmayan mebî ve semenin, akit mahalline getirme masrafı da aynı şekildedir.⁷⁶⁶ Menkul olan mebîin tesliminde, nakletme masrafı/ücreti müşteriye aittir. Buna göre semenin nakil masrafı,

⁷⁵⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/637, 638.

⁷⁶⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/638.

⁷⁶¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/53; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/96; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 175.

⁷⁶² Abbâdî, *Havâşî*, 5/539.

⁷⁶³ Abbâdî, *Havâşî*, 5/541.

⁷⁶⁴ Miktarı, sayısı, tartısı ve ölçümü belirlenmek üzere.

⁷⁶⁵ Buhârî, "Buyû'", 54 (no. 2132).

⁷⁶⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/96; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/639, 640.

satıcıya aittir.⁷⁶⁷ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla birlikte nakd⁷⁶⁸ masrafı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre nakd işlemine tabi tutulan para, muayyen ise söz konusu masraf, ifayı (ödemeyi) talep eden tarafa ait olur. Çünkü nakd işleminden kasıt, varsa bir ayıp (kusur) ortaya çıkarılmasıdır. Bundaki maslahat daha çok müstevfi içindir. Gayrı muayyen olan paradaki nakdın masrafı ise, İbn Hacer'e göre ilgili parayı teslim edene (müveffi) aittir. Zira zimmette olan şey, ancak sahih bir kabz ile müayyen olur.⁷⁶⁹ 'İmrâniyye göre de bu durumda, semenin muayyen olması gerekir.⁷⁷⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise semenin nakd ücreti, satıcıya aittir. Buna göre mebiin nakd ücretinin d müşteriye ait olması gerekir. Çünkü nakdden maksat, bulunması halinde kendisiyle mebi veya semen ret edilecek bir aybın izharıdır. Onlara göre Şeyhayn'ın mutlak bıraktıkları gibi; bu konuda semenin muayyen ve gayr-ı muayyen olması arasında herhangi bir fark yoktur.⁷⁷¹ Diğer meselelerde de olduğu gibi Abbâdî, Remlî ve Şîrbînî'nin, tercih ettiği görüşten yana tavır almıştır.⁷⁷² Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Şöyle ki –isim vermemiş olsa da- Heytemî, 'İmrânî ile aynı görüşü paylaşmış ve maslahatın/yararın hangi taraf için olduğuna bakmıştır. Remlî ile Şîrbînî ise, Şeyhayn'ın mutlak olan kavlini esas almışlardır.

19. Önceki konunun devamı olarak nakd işlemini yapan kişi (nekkad), hata yapar ve yaptığı işlem bir aldatmaya (gışşe) sebep olursa dâmin olup olmayacağı tartışmalıdır. Zerkeşî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre teberrü olarak nekd yapan nekkâd, kasıtlı olarak hata yaparsa günahkâr olmakla beraber dâmin olmaz. Şayet ücret karşılığında nakd işlemini yapıyorsa hata yapması durumunda, ücret almayı hak etmez ayrıca müşteriye rücu imkânsız ise kendisi dâmin olur. Çünkü ücret belirlendiğinden dolayı, tağrîden (aldatma) korunmak/korumak ve işi tam olarak yapmak kendisi için zorunlu olmuştur. Bu bakımdan buradaki taksiri, teberruen yaptığı nekdden daha açık/daha kuvvetlidir. Heytemî'ye göre bu görüşe, “akd işlemi içtihattır. İçtihat

⁷⁶⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/97.

⁷⁶⁸ Nakd, farklı cins paraları bir birinden ayırmak veya sahih olan ile meğşûş farklı madenlerle karışık olanı ayırmak.

⁷⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/641.

⁷⁷⁰ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/54.

⁷⁷¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/54; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/97.

⁷⁷² Abbâdî, *Havâşî*, 5/544.

çoğunlukla farklılık arz eder. İctihat ile elde edilende taksir olmaz.” şeklinde bir itiraz yöneltilemez. Zira içtihadî olmasıyla beraber failinin, tesahülü ve gereken çabayı sarf etmemesi sebebiyle kendisinde taksir olabilir. Bundan dolayı, (failin) taksirine göre muamele edilir.⁷⁷³ Dolayısıyla söz konusu taksir için, sorumlu olup yaptığı hatadan dolayı da dâmin olur. Babasının fetvasını tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise *Kâfî* sahibinin de mutlak bıraktığı gibi nekkâd, hiçbir şekilde dâmin olmaz.⁷⁷⁴ Abbâdî, “Şeyhimiz Şehâb er-Remlî *el-Kâfî* sahibinin itlâkına göre fetva vermiştir.” diyerek baba Remlî, oğul Remlî ve Şirbînî’nin kabul ettiği görüşü tercih etmiştir. Anlaşıldığı üzere söz konusu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmekten kaynaklanmıştır.

2.2.1.8. Tevliye, İşrâk ve Mürâbaha

Alış-verişlerde akdi kuran tarafların, dürüst davranmaları ve karşı tarafı aldatmaya kalkışmamaları gerekir. Akit konusu malı, satıcı yakından tanıdığı ve niteliklerini de bildiği için ilgili mal hakkında vereceği bilgiler müşteriyi etkiler. Fakat satıcı bazen malı övmeye aşırı gidebileceği gibi, müşteriyi yanıltıcı bilgilerle etkilemek de isteyebilir. Bunun için İslâm hukuku, bu tür durumlarda alıcıyı korumak için özellikle alış fiyatı veya maliyeti açıklanan yahut uygulanacak kâr miktarı belirlenen satış çeşitleri için, bir takım önlemler almış (ve hükümler getirmiştir). Söz konusu satış çeşitleri güvene dayalı satışlar olarak kabul edilmektedir.⁷⁷⁵ Bu çeşit satışlar; müsaveme, tevliye, mürâbaha ve vazîa satışlarıdır. Müsaveme, malın alış fiyatı veya maliyeti açıklanmaksızın bir bedel üzerinde serbest pazarlıkla yapılan satıştır. Tevliye, malın alış fiyatına (ilk semenine) veya maliyetine yapılan satış çeşididir. Mürâbaha, malın alış fiyatına veya maliyetine bir kâr eklenerek yapılan satıştır. Vazîa/muhâta (zararına satış) ise, malın alış fiyatından veya maliyetinden daha düşük bir bedelle satılmasıdır.⁷⁷⁶ Heytemî, Remlî ve Şirbînî bu tür satışları *Minhac*’ta olduğu gibi ‘Tevliye, İşrâk ve Mürâbaha’ başlığı altında ele almışlardır. Tevliye ve mürâbaha satışlarının tarifini yukarıda verdik. İşrâk ise, bir kimseyi mebiin bir kısmına ortak yapmaya denir.⁷⁷⁷ Bu tür akitler içerisinde Heytemî,

⁷⁷³ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/641.

⁷⁷⁴ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/54; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/97.

⁷⁷⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, (İstanbul: Erkam yayınları, 2012), 239, 240.

⁷⁷⁶ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 239, 240.

⁷⁷⁷ Nevevî, *Minhac*, 2/101; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/655.

Remlî ve Şîrbînî tevliye satışı ve işrâk ile ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Kişi, bir şeyi satın aldıktan sonra semenin miktarını ve vasfını bilen (buradaki bilgidен maksat zandır) birine “tevliye olarak; alış fiyatına veya maliyetine sana verdim” dese ve öbür kişi, kabul ederse bu kişiye cins, miktar ve sıfat olarak ilk akitteki semen lâzım olur. Tevliye akdi, şartları ve doğurduğu hukukî sonuçlar hususunda satım akdidir. Fakat ilk akitteki semenle gerçekleştiği için tevliye akdinde, semenin söylenmesine ihtiyaç duyulmaz.⁷⁷⁸ Tevliyeli satış, normal satım akdinde olduğu gibi sarîh ve kinayeli ifade/lerle kurulur. (Arapça dili bakımından) “veleytuke ...” ve türevleri tevliyede sarîh, “cealtuhu leke (onu sana kıldım)” gibi ifadeler ise kinayedir.⁷⁷⁹ Genel olarak tevliye ile ilgili hüküm/ler, böyle olmakla beraber tevliye akdinde “veleytuke” denilerek akit kurulduğunda, tevliye akdi hakkında söz konusu lafzın sarîh olabilmesi için “veleytuke haze’l-akde” şeklinde akd lafzının söylenmesinin gerekliliği tartışmalıdır. Cürcânî’nin görüşünü tercih eden Heytemî’ye göre “veleytuke” ifadesinin, tevliyede sarîh olması için “akd” lafzının zikredilmesi lazım değildir.⁷⁸⁰ Dolayısıyla bu ifade tevliyede sarîh bir lafızdır. Bu görüş ayrılığında Heytemî, gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şîrbînî’ye göre ise *Envâr*’da İmâm Cüveynî’den nakledilen “işrâkte (mebâia ortak kılmada) bey’ ve akd lafızlarının zikredilmesi gerekir.” şeklindeki görüşe kıyâsla tevliyede de “velleytuke” lafzının sarîh olması için “bey’” ya da “akd” lafzının zikredilmesi gerekir.⁷⁸¹ Şebrâmellisî, Remlî ve Şîrbînî’nin ilgili görüşünü mutemed kabul etmektedir.⁷⁸² Anlaşıldığı üzere aralarındaki bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve delil farklılığından kaynaklanmıştır. Heytemî, Cürcânî’nin görüşünü referans alırken Remlî ile Şîrbînî ise o görüşü, referans almayıp tevliyeyi işrâke kıyas etme yoluna gitmişlerdir.

2. Yukarıda zikredildiği gibi müşterinin kabul etmesiyle tevliye satışı; cins, miktar ve sıfat bakımından ilk semenin misliyle lazım (bağlayıcı) hale gelir. Bundan dolayı, semen vadeli ise yeni müşteri hakkında da semen vadeli olur.⁷⁸³ Genel hüküm bu olmakla beraber, vade süresinin başlama zamanı hakkında ise görüş ayrılığı

⁷⁷⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/100, 101; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/651-653.

⁷⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/652.

⁷⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/652.

⁷⁸¹ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/58; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/101, 102.

⁷⁸² Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/107.

⁷⁸³ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/652.

bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre evceh olan, vade süresinin başlangıcı birinci akdin yapıldığı zamandan başlar. Tevliye satışının yapıldığı zamandan başlamaz. Çünkü tevliyedeki semenin, birinci akit üzerine bina edilmesi bunu reddetmektedir.⁷⁸⁴ Dolayısıyla vade, ilk akdin yapıldığı vakitten başlar. Bu görüşe göre tevliye akdi, vadenin dolmasından sonra gerçekleşirse (ilk akitte vadeli oluşuna bakılmaksızın) semenin peşin verilmesi gerekir.⁷⁸⁵ İbn Rif'a'nın görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise iki ihtimalden evceh olana göre vade, tevliye akdinin yapıldığı zamandan başlar. İbn Rif'a konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “(Şâfiî âlimlerin) kelâmının zahirine göre tevliyede semenin peşin veya vadeli oluşu arasında fark yoktur. Oysa ki semen (ilk akitte) vadeli olsa ve tevliye akdi vadenin bitmesinden sonra olması halinde problem vardır. Bundan dolayı, ‘vade ikinci akit (tevliye) hakkında, onun vaktinden başlar’ denilmesi câiz olduğu gibi ‘vade ilk akdin vaktinden başlar, o halde (tevliye yapan müşteriye) semeni peşin vermesi gerekir’ denmesi de câizdir.”⁷⁸⁶ Şirbînî, vadenin semenle ilgili oluşundan hareketle birinci ihtimalin; yani vadenin tevliyenin yapıldığı zamandan başlamasının daha eşbeh/evceh olduğunu belirtir.⁷⁸⁷ Vadenin tevliye akdinin yapıldığı andan başlamasının anlamı, birinci akitte şart koşulan/belirtilen vade süresi kadar bir vade, tevliye satışı için de olur.⁷⁸⁸ Aralarındaki bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Heytemî, tevliyedeki semenin ilk akdin devamı olduğunu dolayısıyla tevliyede vadenin, ilk akdin yapıldığı zamandan başlayacağını belirtir. Dolayısıyla tevliye akdi yapıldığında, ilk akitte belirlenen vadenin süresi devam ediyorsa onun için de devam eder, devam etmiyorsa onun için de devam etmez. Remlî ve Şirbînî ise İbn Rıfat'ın ifade ettiği iki ihtimalden ilkinin; yani ilk akitteki vadenin süresi kadar bir vadenin tevliye için de olacağını kabul etmişlerdir. Şirbînî, bu görüşlerini yukarıda da geçtiği üzere ‘vadenin semenin sıfatı olması’ düşüncesi üzerine temellendirmiştir.

3. Bu konuda Şeyhayn'in kelâmının⁷⁸⁹ muktezasını tercih eden ve evceh kabul eden İbn Hacer'e göre tevliye satışında olduğu gibi işrâk akdinde de, “eşrektuke” lafzının

⁷⁸⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/652.

⁷⁸⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 5/555.

⁷⁸⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/101.

⁷⁸⁷ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/58; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/101.

⁷⁸⁸ Reşîdî, *Hâşiye*, 4/107, 108.

⁷⁸⁹ Râfiî, *Şerhu'l-kebîr*, 4/318; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/185.

sarih sayılması için “akd” lafzının zikredilmesi şart değildir. Ona göre, Cürcânî’nin tevliye hakkındaki görüşü de bunu teyit etmektedir.⁷⁹⁰ Tevliye konusunda da olduğu gibi İmâm Cüveynî’nin görüşünü benimseyen Remlî ve Şirbînî’ye göre ise tevliye satışında olduğu gibi işrâk akdinde de, “eşrektuke” lafzının sarih olabilmesi için “eşrektuke fî haze’l-akdi veya fî haze’l-bey’i” diyerek “akd” veya “bey” lafzının zikredilmesi şarttır. Bu bakımdan, “akd” lafzı zikredilmemişse “eşrektuke” lafzı işrâk akdinde kinâyeli lafız kabul edilir. Remlî, Cürcânî’nin tevliye hakkındaki ifadelerinin bu şekilde yorumlanmasının mümkün olduğunu belirtir.⁷⁹¹ Şebrâmellisî, “akd” lafzının zikredilmesinin şart olmayışını, mutemed kabul etmektedir.⁷⁹² Aralarındaki ihtilaf, tevliyeyle ilgi meselede olduğu gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih ve kavillerini farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Heytemî, Şeyhayn’in kelamının muktezasını ve Cürcânî’nin görüşünü referans alırken Remlî ile Şirbînî ise, Cüveynî’nin görüşünü referans almıştır.

2.2.1.9. Usûl/Arazi-Ağaç ve Ürün Satımı

Usûlden kasıt, toprak ve ağaçlardır.⁷⁹³ Usûl ve ürün satımı ile ilgili bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında, farklı nedenlerden kaynaklı olarak görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. O meseleler şunlardır:

1. Usûlün (toprak ve ağaç) satışı durumunda, içinde bulunan bina ve ağaçlar (ağaçtaki meyveler) satım akdine dâhil olup rehin akdine dâhil olmazlar. Bu konuda hibe, vakıf, vasiyet, mehir, hul’ ve sulh gibi mülkiyet nakledici akitler, satım akdi gibidir. Onlarda da usûlün içinde bulunan şeyler, asla bağlıdır. İkrâr, âriyet ve icâre gibi mülkiyet nakledici olmayan akitler ise rehin akdi gibi olup onlarda fûru, usûle tabi değildir.⁷⁹⁴ Bu konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber asıl hakkındaki vekâlet akdine, fûruun girip girmeyeceği tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre arazide bulunan bina ve ağaç gibi şeyler, araziyle ilgili vekâlete dâhil değildir. Fakat mâlik, usûle dair akde fûru ile ilgili hakları da dâhil etse bu durumda -akit rehin akdi de olsa- fûru ve söz konusu haklar akde dâhil

⁷⁹⁰ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/656.

⁷⁹¹ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/60; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/101.

⁷⁹² Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/111.

⁷⁹³ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/673.

⁷⁹⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/106; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/673, 674.

olur.⁷⁹⁵ Remlî ve Şîrbînî ise, şerhlerinde bu konuya değinmemişlerdir. Fakat Karadâğî'nin, Şîbrâmellesî'den yaptığı nakilde belirttiğine göre Remlî, usûlün hakkındaki vekâlete usûlün içindeki şeylerin de dâhil olduğunu kabul etmektedir.⁷⁹⁶

2. Kökleri toprakta iki yıl kalan kamış ve hindeba gibi bitkiler, satım akdi gibi mülkiyet nakledici akitlerde ve rehin gibi mülkiyet nakledici olmayan akitlerde ağaç/lar gibidir. Bu itibarla bu ürünler, satım akdi gibi akitlerde toprağa tabi olurken rehin ve benzeri akitlerde ise tabi olmazlar. Bir defaya mahsus ekilip biçilen buğday ve arpa gibi ekinler ise, toprağın satım akdine dâhil olmazlar. Görünen ürünler, torağın veya ağaçların satımları durumunda satıcıya ait olup kesme (toplama) vakitleri gelmemiş olsa da kesilmelerinin şart koşulması vaciptir.⁷⁹⁷ Bu konudaki genel hüküm bu şekilde olmakla birlikte, zikri geçen genel hükümden şeker kamışının istisna tutulması tartışmalıdır. Şeyhayn'e göre şeker kamışı istisna tutulmuş, yararlanılacak kıvama gelinceye kadar satıcı, kesmeye/toplamaya zorlanamaz.. Çünkü kesme zamanı gelmeden şeker kamışını kesmek/toplamak, telef olmasına sebep olur ve hiçbir şeye yaramaz.⁷⁹⁸ Bu bakımdan şeker kamışı, arazi satışına dâhil olmayıp satıcıya ait olur; yararlanılacak kıvama geldiğinde satıcı onları toplar. Sübkî ise “şeker kamışı dâhil bütün ürünlerde ya yararlanma kıvamı itibar edilecek veyahut hiç birinde itibara alınmayacak” diyerek bu görüşe itirazda bulunmuş ve hiç birinde yararlanma kıvamının itibar edilmeyeceği yönünde tercihte bulunmuştur.⁷⁹⁹ Şeyhayn'in görüşünü tercih eden Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, arazi sahibine ait olan şeker kamışının kesilmesinin/toplanmasının satıcıya şart koşulabilir olması hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Hacer'e göre, toplanması şart koşulamaz.⁸⁰⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise kamışın kesilmesi, satıcıya şart koşulabilir. Fakat yararlanılacak kıvama gelmeden kesilmesi için zorlanamaz. Çünkü kesme vakti gelmeden kesilmesi, telef olmasına ve hiçbir şeye yaramamasına neden olur.⁸⁰¹ Remlî ve Şîrbînî'nin görüşündeki “satıcı, şeker kamışını toplamakla mükellef tutulamaz” kısmı kesilme şartının koşulmasını anlamsız kılmaktadır. Her iki görüşte de, teleften

⁷⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/675.

⁷⁹⁶ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 176.

⁷⁹⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/107; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/677, 678.

⁷⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/678.

⁷⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/679; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/67.

⁸⁰⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/678.

⁸⁰¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/67; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/107.

kaynaklanacak zararın önlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bakımdan her iki görüş aynı kapıya çıkmakta olup aralarında ‘kesmenin şart koşulup koşulamaması’ dışında bir fark bulunmamaktadır.

3. Bir karyenin (köyün/yerleşim yerinin) satışı durumunda binalar, sur içinde kalan arsalar ve surun kendisi, satım akdine dâhil olurken surların dışında kalan ekinlik topraklar ise dâhil olmazlar.⁸⁰² Bu konudaki genel hüküm böyle olmakla birlikte dıştan surlara bitişik/yapışık olan binaların, köyün satışı halinde akde dâhil olup olmamaları ise tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre evceh görüşe göre söz konusu binalar, satım akdine dâhildir.⁸⁰³ Gerekçe zikretmemiştir. Şeyhayn’ın kelâmının muktezasını tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise surlara dıştan bitişik binalar, satışa dâhil değildir.⁸⁰⁴ Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

4. Evin satışına arsası, duvarlar gibi taşınmazlar ve takılı kapılar dâhildir. Kova ve yatak/lar gibi menkul eşyalar ise dâhil değildir.⁸⁰⁵ Bu konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber, üst katta bulunan ev/daire satıldığında alttaki katın tavanı ve üst katın zemini olan kısmın, akde dâhil olup olmaması ihtilaflıdır. Babasının görüşünü tercih eden Remlî’ye göre satış akdine dâhil değildir. Çünkü söz konusu kısmın (dam) alt kata göre olan durumu, üst katinkinden daha açıktır. Fakat âdet olduğu üzere üst katı alan kişi, damdan/terastan istifade eder.⁸⁰⁶ İbn Hacer’e göre ise eğer dam yolun üzerinde ise akde dâhil olur. Çünkü aksi durumda yararlanma mümkün olmayacaktır. Bu durumda üst kata tabiiyet, kuvvetli olmuş olur. Şayet damın bir kısmı satıcının evinin üstünde diğer kısmı ise başkasının evinin üstünderse dam, bey’ akdine dâhil olmaz. Çünkü bu durumda damın, üst kata tabiiyetini gerektirecek bir şey yoktur.⁸⁰⁷ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Nitekim Heytemî, damın durumunu göz önünde bulundurup ona göre bir kanaat belirlerken Remlî ise babasının görüşünü esas almıştır. Remlî’nin yukarıda

⁸⁰² Nevevî, *Minhâc*, 2/107; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/688.

⁸⁰³ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/688.

⁸⁰⁴ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/71; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/110.

⁸⁰⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/110, 111.

⁸⁰⁶ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/72.

⁸⁰⁷ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/690.

geçen “...Fakat âdet olduğu üzere üst katı alan damdan/terastan istifade eder.” sözü, bu meselelerde örfün/âdetin belirleyici olduğuna işaret etmektedir.

5. Ağacın satışına; kökler, yapraklar ve yaş dallar dâhildir. Ayrıca ağaçların – yaş olsun kuru olsun sökülmesi ya da kesilmesi şartıyla satılması sahihtir.⁸⁰⁸ Konuyla ilgili genel hüküm bu şekilde olmakla beraber, hurma ağaçlarının satılması halinde ‘arcûnun (hurma salkım/ları) akde dâhil olup olmaması tartışmalıdır. Palmiye ve benzerinin kabı (ev‘iye) ağacın satışına dâhildir. Buna kıyasla, ağaca teban salkımın akde dâhil olması gerekir. Fakat İbn Hacer’e göre ‘arcûn (hurma salkımı), ağaç satışına dâhil değildir. Çünkü arcûn, palmiye kapından farklıdır. Zira âdete göre ürün, palmiye kapından ayrılır. Bu itibarla palmiye kapı, dal/lara daha fazla benzerlik arz etmektedir. Arcûn ise öyle değildir.⁸⁰⁹ Dolayısıyla kıyas meal fâriktir. Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî’nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise, arcûn da palmiye kapı gibi ağacın satışına dâhildir.⁸¹⁰ Bu görüşte olanlar, ‘arcûnu palmiye kapına kıyas ederek ikisine aynı hükmü vermişlerdir. Aralarındaki bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere delil farklılığından kaynaklanmıştır. Heytemî, yapılan kıyası, kıyas meal-fârik kabul edip delil olarak kabul etmemiştir. Remlî ve Şirbînî ise yapılan kıyası, kabul etmişlerdir.

6. Önceki meseleye bağlı olarak kına ve indigo ağaçları gibi meyvesiz ağaçların yaprakları, İbn Hacer’e göre ağaçlarının satımıyla satışa dâhil olmazlar. Çünkü yaprakları dışında meyveleri yoktur.⁸¹¹ Babasının fetvasını tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise yapraklar, satış akdine dâhil olurlar. Çünkü yapraklar da ağaç denilen müsemmadandır.⁸¹² Aralarındaki ihtilaf farklı bakış açısından kaynaklanmıştır. Heytemî, bu ağaçların yaprakları dışında meyveleri olmadığı için yapraklarını, diğer ağaçların meyvesi gibi kabul ederek satışa dâhil olmayacaklarını kabul etmiştir. Remlî ve Şirbînî ise yaprakları, ağaçtan kabul ederek satışa dâhil oldukları kanaatine varmışlardır.

7. Kişi, sökülmesi ya da kesilmesi şartıyla ağaç/lar satsa ve sökülen veya kesilen ağaç satıcının ağacının üzerine devrilse ve telef etse İbn Hacer’e göre bilgisi olsun veya olmasın zararı tazmin eder. Karşıt görüşte problem olduğunu belirten İbn Hacer, gerekçe

⁸⁰⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/112, 113; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/694-698.

⁸⁰⁹ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/695.

⁸¹⁰ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/74; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/112.

⁸¹¹ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/696.

⁸¹² Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/74; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/112.

olarak “çünkü ağaçların telefı, müşterinin fiilinden kaynaklanmıştır. Bilmek veya bilmemek ise günahın olup olmamasında etkilidir.” sözlerini verir.⁸¹³ Babasının fetvasını tercih eden Remlî’ye göre ise alıcı, eğer sökülen ya da devrilen ağaç/ların satıcının ağaç/larının üzerine devrilecek/lerini bilse zararı tazmin eder. Üzerlerine düşeceğini bilmiyorsa tazmin etmez. Diğer görüşün sahih olmadığını belirten Remlî, karşıt görüş sahip/lerinin menkul olan bilgiyi zihinlerinde hazır bulundurmadıklarından dolayı, böyle bir görüşün neşet ettiği eleştirisinde bulunur ve Şeyhayn’in, bu görüşü “Hayvanların itlâfı” konusunda⁸¹⁴ sarahaten verdiklerini belirtir. Ayrıca karşıt görüşün sahih olmadığına karşı, İbn Mukrî’nin *Ravzu muhtasuru’r-Ravza* adlı eserinde geçtiğini belirttiği “kişi, mülkünde bulunan bir ağaca vursa ve o ağacın gafil/habersiz birinin üzerine düşeceğini bilse dâmın olur. Bilmiyorsa taksiri bulunmadığı için dâmın olmaz.” ibaresini referans gösterir.⁸¹⁵ Bura da Remlî’nin menkulden kastı, anlaşıldığı üzere önceki Şâfiî ulemeden nakledilen bilgi anlamında olup rivayete dayalı olan ayet ve hadisler gibi nakli deliller değildir. Şebrâmellisî, Remlî’nin “Menkul bilgiyi zihinlerinde hazır bulundurmadıklarından ...” sözünde geçen ‘menkulün’ bizzat kendisinde problem olduğunu çünkü ‘telef olan şey için damânın/tazminin olması vaz-i hitabla/hükümle olup bu hususta bilen ve bilmeyen arasında fark olmadığını belirterek,⁸¹⁶ Remlî’nin savunduğu görüşe itirazda bulunmuştur. Abbâdî ise, Şeyhayn’in ilgili ibaresini verdikten sonra, karşıt görüşün menşeinin menkulden gaflet ve ona muttali olmama olduğunu belirterek⁸¹⁷ tercihini her zamanki gibi baba Remlî ve oğul Remlî’nin görüşünden yana yapmıştır. Heytemî ile Remlî arasındaki bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih ve konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Verilen zararın tazmin edilerek ağaç sahibine verilen zararın giderilmesi ve Şebrâmellisî’nin yukarıda verdiği gerekçeden dolayı Heytemî’nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

⁸¹³ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/698.

⁸¹⁴ İlgili ibare mealen şöyledir: “Kişi, mülkündeki bir ağacı kestiğinde ağaç, bakanlardan birinin ayağının üzerine düşüp kırıldığında eğer kesen kişi düştüğünde ağacın bakana isabet edeceğini biliyorsa fakat bakan bunu bilmiyorsa ve kesen ona bildirmemişse –izin alarak ilgili mülke girmiş olsun veya izinsiz olsun–kesen dâmın olur. Eğer bakan veya kesen ve bakan durumu biliyorsa ya da her ikisi de bilmiyorsa damân yoktur.” (Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 7/404.)

⁸¹⁵ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/75.

⁸¹⁶ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/136.

⁸¹⁷ Abbâdî, *Havâşî*, 5/608.

8. Kişi, kiraladığı veya menfaati kendisine vasiyet edilen veyahut kendisine vakfedilen ve elinde bulundurduğu arazide (veya arsada) bulunan bir binayı/yapıyı satması durumunda İbn Rif'a'ya göre satıcı, kalan süre boyunca elinde bulundurma hakkına sahip olur.⁸¹⁸ Fakat kalan süre için ücret vermesi tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre satıcı, mebûin üzerinde bulunduğu araziye -eğer biliniyorsa- kalan icâre süresi için ücret-i misil ödeyerek elinde bulundurma hakkına sahip olur. Vasiyet ve vakıf konusunda ise ücretsiz olarak, bu hakka sahip olur. Çünkü satıcı, ikisinde bulunan menfaate bir şey ödemiyor.⁸¹⁹ Remlî'ye göre ise memlûk mallarda olduğu gibi satıcı, bu mallarda da söz konusu hakka ücretsiz sahip olur.⁸²⁰ Fakat delil zikretmemiştir. Abbâdî'ye göre evceh olan, vasiyet ve vakıf durumunda olduğu gibi icâre durumunda da kalan süre için satıcının ücret ödememesidir.⁸²¹ Aralarındaki ihtilaf, farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, icâre durumunda satıcının verdiği ücretten hareket ederek ücret ödemeyi gerekli görürken Remlî ise, bu duruma bakmadan icâreyi de vasiyet ve vakıf durumu gibi kabul etmiştir.

9. Ağaçların satışı durumunda incir ve üzüm gibi çiçeksiz çıkan meyveler, eğer belli olmuşlarsa meyveleri satıcıya ait olur. Eğer belli olmamışlarsa alıcıya ait olurlar. Kaysı ve elma gibi çiçekli çıkıp daha sonra çiçekleri dökülen meyveler ise, eğer meyve münakid olmamışsa ya da olmuş fakat çiçeği dökülmemişse essah görüşe göre müşteriye ait olurlar. Çiçek dökümünden sonra ise satıcıya ait olurlar.⁸²² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla birlikte satış durumunda üzümün, incire mi yoksa hurmaya mı ilhak edileceği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre üzüm, hurma gibidir. Ona göre “zâhir olanın (olgunlaşan üzümün) satıcıya; zâhir olmayanın müşteriye ait olması hususunda üzümün, incir gibi kabul edilmesinde problem vardır. Şeyhayn'ın kelimasında vâki olan ve sonra tevakkuf etmelerini bazı âlimler, tekrar tekrar ürün veren asma ağaçları hakkında olduğuna yorumlamışlardır. Aksi durumda üzüm, hurma gibidir.” şeklindeki görüşte problem olduğunu ifade eden İbn Hacer, gerekçe olarak da “asma ağaçlarının yılda art arda iki ürün vermesinin nadir olduğunu dolayısıyla hurma ağaçlarına benzediklerini”

⁸¹⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/701; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/76.

⁸¹⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/701.

⁸²⁰ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/76.

⁸²¹ Abbâdî, *Havâşî*, 5/612.

⁸²² Nevevî, *Minhâc*, 2/113, 114.

verir.⁸²³ *Tetimme*, *Mühezzeb* ve *Tehzîb*'teki görüşü kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise, -Şeyhayn'in tevakkuf etmeleriyle beraber- üzüm incir gibi olup zâhir olanlar satıcıya, zâhir olmayanlar ise müşteriye ait olur. Ayrıca Şîrbînî şöyle demektedir: “İmâmların (eimmenin), hurma yılda bir defa; incir ve benzeri ise arka arkaya birden fazla kere ürün verir şeklindeki görüşleri, incir ve üzümü hurmadan farklı kabul ettiklerini göstermektedir. Bundan dolayı da (zâhir olan) ilk ürün satıcıya; (zâhir olmayan) ikinci ürün ise müşteriye aittir.”⁸²⁴ Şebrâmellisî, Remlî ve Şîrbînî'nin kabul ettiği görüşü, mutemed kabul etmektedir.⁸²⁵ Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Bu konuda yapılacak olan, üzüm yetiştiricilerinin bilgisine başvurmak ve şayet peş peşe birden fazla ürün veren üzüm çeşitleri varsa bu çeşidin, incir gibi kabul edilmesi; tek ürün verenleri ise hurma gibi kabul edilmesi en uygun çözüm yolu olarak görünmektedir.

10. Meyve/ler, satıcıya kalacak şekilde usûl (ağaç-tarla) satışı yapılırsa bu durumda eğer meyvenin toplanması şart koşulursa satıcı toplamak zorundadır. Fakat şart koşulmazsa toplama zamanına kadar meyveler, ağaç/larda kalır. Ağaç ve meyveye fayda verecekse müşteri de satıcı da, sulama işlemini yapabilir. Bir birlerini men edemezler. Eğer sulamanın meyve/ler ve ağaç/lara zararı varsa birbirlerinin rızalarını almadan, sulama yapmaları câiz değildir. Şayet sulama, meyve ve ağaçtan sadece birine zarar verir ve taraflar anlaşmazlığa düşse akit feshedilir.⁸²⁶ Çünkü akdin devamı, taraflardan birine zarar verir. Bu durumda taraflardan birini, diğerine tercih etme söz konusu değildir.⁸²⁷ Bu konudaki genel hüküm böyle olmakla beraber söz konusu durumda, akdin feshinin hâkim tarafından yapılıp yapılmayacağı tartışmalıdır. *Matlab*'ta kati bir şekilde geçen ve Sübkî'nin de tercih ettiği görüşü tercih eden İbn Hacer'e göre hâkim/mahkeme, akdi fesheder. Çünkü bu meselede mebîn kendisi selamettir. Amaç ise zarardan kaynaklı hasımlığı, tümüyle ortadan kaldırmaktır. Bu yetki de, hâkime/mahkeme özgüdür.⁸²⁸ İbn Rif'a da bu görüştedir.⁸²⁹ Şâfiî âlimlerin keliminin içeriğini ve babasının görüşünü tercih

⁸²³ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/705.

⁸²⁴ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/77; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/113.

⁸²⁵ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/140.

⁸²⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/114, 115.

⁸²⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/710.

⁸²⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/710, 711.

⁸²⁹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/80.

eden Remlî ile Şirbînî'ye göre ise zararı gören taraf, akdi fesheder.⁸³⁰ Çünkü zarar gören kendisidir. Bu görüşe göre fesh için, hâkime gitmeye gerek yoktur. Zerkeşî'ye göreyse, alıcı ve satıcı söz konusu durumda istediklerinde akdi feshedebilirler.⁸³¹ Abbâdî, “mutemed olan Şeyhimiz Şehâb er-Remlî'nin dediği gibi ‘feshedecek olan, zararı gören taraftır.’” diyerek tercihinin yine baba Remlî dolayısıyla da Remlî ve Şirbînî'nin kabul ettiği görüşten yana yapmıştır.⁸³² Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. İki görüş arasında şöyle bir uzlaştırmaya gidilebilir: Eğer taraflar durumu husumete vardırmasın anlaşırlarsa hâkime gitmeden zaten meseleyi çözerler. Fakat aralarında husumet oluşacak ve çözümü mümkün değilse bu durumda hâkime/mahkemeye başvurularak sorun çözülebilir.

11. Kesim/toplama şartı olmadan arazideki yeşil ekini satmak, haramdır ve sahih değildir. Eğer söz konusu ekin, araziyle beraber veya taneler sertleştikten sonra kesim şartı olmasa da satılırsa yapılan akit sahihtir. Olgunlaştıktan sonra ekin ve meyvenin satışının sıhhati için, kendilerinden maksat ne ise onun zâhir olması şarttır. Sümbülünde bulunan buğday ve mercimek gibi taneleri görülmeyen ziraî ürünleri, sümbülü olmadan kavı-ı cedide göre sümbülü ile de olsa satılması sahih değildir.⁸³³ Bu konudaki genel hüküm bu şekilde olmakla beraber, bir kısmı ortaya çıkmış soğan ve darı satışında ihtilaf bulunmaktadır. Kâdî Hüseyin'e göre tanelerinden bir kısmı görünen ve bir kısmı görünmeyen ürünlerde –bir kısmı belli olmuş soğanlarda olduğu gibi- kıyas/kural, yapılan akdin sıhhatidir.⁸³⁴ İbn Hacer'e göre kıyas (kural), tefrîku's-safka; yani akit ayırımıdır. Bu itibarla karşılığı olan bedel, biliniyorsa akit sadece görünende sahihtir. Görünmeyende ise sahih değildir. Heytemî'ye göre “bir kısmının görünmesi genelde geriye kalanına delâlet eder” ilkesi bu konuda memnudur; yani uygulanmaz.⁸³⁵ Remlî'ye göre ise evceh olan, görünende ve görünmeyende akdin butlânıdır. Çünkü bedelin tevzî'inin (dağıtımının) şartı, semenden (mebûin görünen ve görünmeyen) her bir kısmına has olan

⁸³⁰ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/80; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/115.

⁸³¹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/80.

⁸³² Abbâdî, *Havâşî*, 5/621.

⁸³³ Nevevî, *Minhâc*, 2/117.

⁸³⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/718; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/84.

⁸³⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/718, 719.

kısmın bilinme imkânının olmasıdır. Bu ise burada söz konusu değildir.⁸³⁶ Aralarındaki bu ihtilaf konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Çünkü Heytemî, kelimından anlaşıldığına göre söz konusu ürünlerde semenin, mebîe tevzî mümkün Remlî'nin kelimından anlaşıldığı kadarıyla ona göre mümkün değildir. Bundan dolayı farklı görüşlere kani olmuşlardır. Yoksa her ikisine göre de eğer semenin mebîe tevzî yapılırsa görünen ve semeni biçilen üründe akit sahih olur.

12. Ceviz, badem ve kendisiyle beraber dış kabuğu yenmeyen bakla gibi iki kabuklu ürünler, iç kabuklarıyla satılırlar. Çünkü iç kabukta kalma ürünün yararıdır. Ağaçta olsun veya yerde olsun üst/dış kabukla satışları ise sahih değildir. Zira dış kabuk yararlarına olmayan bir şey olup onunla örtünmüşler/gizlenmişlerdir. Bir kavle göre, taze (yaş) iken dış kabukla satışları câizdir. Çünkü iç kabuk, dış kabukla korunmaktadır.⁸³⁷ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla birlikte baklanın satışı hakkında, ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre eğer bakla, üst kabuğuyla yeniliyorsa satışı câizdir. Bu da bademin (çağla), iç kabuğu sertleşmeden satışı gibi câizdir. Çünkü tümü yenilir. Aksi halde ise câiz değildir.⁸³⁸ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise mutlak olarak alt kabuğuyla satışı câizdir. Şirbînî, pek çok âlimin bakla satışını sahih kabul ettiğini belirtmektedir.⁸³⁹ Gerekçe zikretmemişlerdir. Şebrâmellisî, "akrab olan İbn Hacer'in dediğidir." diyerek İbn Hacer'in görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴⁰ Aralarındaki ihtilaf, Heytemî'nin yaş baklayı çağlaya kıyaslamasından; Remlî ile Şirbînî'nin ise önceki âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

13. Önceki meseleyle alakalı olarak lûbiyâ denilen ürünün, bakla gibi kabul edilmesinde ihtilafa düşülmüştür. İbn Hacer ve Remlî'ye göre lûbiyâ, bakladan farklıdır. Çünkü lûbiyâ da, badem/çağla gibi iç kabuk sertleşmeden tümü yenilebilir.⁸⁴¹ Dârimî'nin görüşünü tercih eden Şirbînî'ye göre ise lûbiyâ, bakla (fûl) gibi olup mutlak olarak alt kabuğuyla satışı câizdir.⁸⁴² Gerekçe zikretmemektedir. Önceki meselede olduğu gibi bu meseledeki ihtilaf da, kıyas yöntemini kullanma ve farklı âlimlerin görüşünü kabul

⁸³⁶ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/84.

⁸³⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/118; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/85; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/118.

⁸³⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/721.

⁸³⁹ Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/85; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/118.

⁸⁴⁰ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/151.

⁸⁴¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/721; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/85.

⁸⁴² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/118.

etmekten kaynaklanmıştır. Heytemî ile Remlî, lûbiyâ denilen ürünü baklaya kıyaslayıp onun gibi kabul ederken Şirbînî ise Dârimî'nin görüşünü tercih etmiştir.

14. Normalde kesme/toplama ve sökme şartı olmadan olgunlaşan meyvenin ve ekinin satımı durumunda, şayet söz konusu meyve ve ekin toplama ve sökme vaktine kadar sulanıyorsa tahliyeden önce de ve sonra da gelişmesini sağlayacak ve teleften koruyacak kadar ilgili ürünlerin, satıcı tarafından sulanmaya devam edilmesi gerekir. Çünkü bu, vacip olan teslimin tamamlayıcısıdır. Söz konusu sulamayı, müşteriye şart koşmak ise satım akdini iptâl eder.⁸⁴³ Sübkî'ye göre kesilme veya sökme şartıyla olgunlaşmış meyvenin/sebzenin satışı durumunda, sulama vacip değildir.⁸⁴⁴ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla beraber, kesilme veya sökme şartıyla olgunlaşmış meyvenin/sebzenin satışı durumunda tahliyeden önce veya sonra sulamanın gerekliliğinde ise ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre toplanma veya sökölme şartıyla satılan olgunlaşmış ürünlerin, satıcı tarafından sulanması tahliyeden önce de ve sonra da vacip değildir. Ancak toplanması veya sökölmesi uzun zaman alıyorsa ve o sürede de sulamaya ihtiyaç duyuluyorsa evceh görüşe göre –tahliyeden önce olsun veya sonra olsun- satıcı, sulamayla yükümlü tutulabilir. Çünkü yukarıda zikredilen "...çünkü bu vacip olan teslimin tetimmesidir." şeklindeki gerekçenin gereği böyledir.⁸⁴⁵ Toplanma şartıyla satılan olgunlaşmış meyvenin/sebzenin, sulanmasının vacip olmadığı görüşünde Şirvânî, Heytemî'nin " 'tahliyeden önce veya sonra' kaydını zikretmemesinin zâhir olduğunu çünkü müşteri, bu durumda ürünü tarlada bırakmaya müstahak olmaz. Dolayısıyla satıcıyı, ürünü geliştiren sulamayla yükümlü tutmanın hiçbir anlamı kalmaz." diyerek Heytemî'nin görüşünden yana tercihinin yapmıştır.⁸⁴⁶ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise toplanması ve sökölmesi şartıyla satılan olgunlaşmış ürünlerin sulanması, tahliyeden sonra vacip değildir. Kelâmlarının gereğine göre bu durumda, tahliyeden önce satıcının ürünü sulaması gerekir. Fakat toplanması veya sökölmesi uzun zaman alıyorsa ve o sürede de sulamaya ihtiyaç duyuluyorsa tahliyeden sonra da olsa satıcı tarafından

⁸⁴³ Nevevî, *Minhâc*, 2/119; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/723.

⁸⁴⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/723; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, 4/87.

⁸⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/723; Abbâdî, *Havâşî*, 5/635.

⁸⁴⁶ Şirvânî, *Havâşî*, 5/635.

sulanması gereklidir. Onlar da, İbn Hacer'in verdiği gerekçeyi zikretmektedirler.⁸⁴⁷ Yukarıda zikredildiği üzere bu meselede Şirvânî, Heytemî'nin görüşünü tercih etmiştir.

15. Ağaçta bulunan yaş hurmaları, yerde bulunan kuru hurma karşılığında satma veya asmadaki üzümü, kuru üzüm karşılığında satma olan 'arayâ satışına beş veskın altında olacak şekilde ruhsat verilmiştir. Beş vesktan fazla olması halinde iki akitle olacak şekilde, cevazına hükmedilmiştir. Ayrıca bu satış, tahmini olarak miktarı belirlenmiş ve mâlik dâmin kılınmış; nisap miktarının altında olan; gayrimüslimin malı olduğu için zekâtı olmayan hurmalarda câizdir. Bu satışta kabz, kuru hurmaların ve kuru üzümün keyl ile teslimi; üzerinde yaş hurma bulunan hurma ağaçlarının ve üzerinde üzüm bulunan asmaların tahliyesi ile gerçekleşir. Azhar görüşe göre hurma ve üzüm dışındaki ürünlerde, 'arayâ satışı câiz değildir. Yine azhar görüşe göre 'arayâ satışı, sadece fakirlere has değildir.⁸⁴⁸ Her ne kadar ruhsatın sebebi fakirler olsa da, hüküm sadece onlara hâs değildir. Çünkü itibar, lafzın umumuna olup sebebin hâs oluşuna değildir.⁸⁴⁹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber 'arayâ satışında geçen ağaç ve yer kayıtlarının, ihtirâzî kayıt mı yoksa ittifakî kayıt mı olduğu daha basit bir ifadeyle bu satışın gerçekleşmesi için kuru hurmaların/kuru üzümlerin yerde, yaş hurmaların/üzümün ise ağaçta/asmada olmasının gerekliliği hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer'e göre yer (arz) ihtirâzî kayıt değildir. Dolayısıyla ona göre yaş hurma ve kuru hurma, ağaçta olsun ya da her ikisi yerde olsun yapılan akit, 'arayâ satışı olup sahihtir.⁸⁵⁰ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise yaş ve kuru hurma, beraber ağaçtaydı veya ikisi beraber yerde ise yapılan satış akdi sahih değildir. Çünkü ruhsat, vârid olduğu mahal ile sınırlı tutulur.⁸⁵¹ Şebrâmellisî, "üzümün kuru üzüm karşılığında satışı, yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışının cevazına kıyasla câizdir. 'Ruhsat vârid olduğu mahal ile sınırlıdır.' kuralı söz konusu kıyasın sahih olamamasını gerektirmektedir. Oysa ki râcih olan ruhsatlarda da kıyasın (makîsûn aleyh olmalarının) cevazıdır. Bundan dolayı mana bakımından zâhir olan, (karşıt görüşte olan) bazı âlimlerin kabul ettiği görüştür." diyerek tercihinin Heytemî'nin

⁸⁴⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/87; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/119; Abbâdî, *Havâşî*, 5/635.

⁸⁴⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/122, 123; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/731-735; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/89, 90.

⁸⁴⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/891.

⁸⁵⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/733.

⁸⁵¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/90; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/122.

kabul ettiği görüşten yana yapmıştır.⁸⁵² Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.1.10. Tarafların Anlaşmazlığı

Taraflar, satım akdinin sıhhatinde anlaşıp semenin miktarı, sıfatı, vadesi, vadenin süresi ve mebîin miktarı gibi satım akdinin keyfiyetinde ihtilafa düşseler ve herhangi birisi için beyyine de yoksa bu durumda karşılıklı olarak yemin ederler. Her biri diğer tarafın kavlinin nefyine; kendi kavlinin isbâtına yemin eder. Yeminleşmelerinin ardından, sahih olan görüşe göre akde razı olsalar akit kendiliğinden fesh olmaz. Eğer akde rızaları yoksa ikisi akdi fesheder ya da hâkim fesheder. Bunun sonucunda yanında ise müşteri, mebîi satıcıya geri verir. Eğer müşteri, mebîi vakfetmek ve satmak gibi bir tasarrufta bulunmuşsa mebî, misliyse mislini; kıyemî ise kıymetini satıcıya vermekle yükümlüdür.⁸⁵³ Konuyla ilgili genel hüküm/ler böyle olmakla birlikte Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Taraflar akit konusunda ihtilafa düşse ve müşteri, satım akdinin mebîin (bitkiyse) filiz vermeden veya (hayvan ise) gebe olmasından önce olduğunu iddia ederse İbn Hacer'e göre müşteri tasdik edilir. Çünkü asıl olan, söz konusu durumun satım akdi esnasında olmamasıdır. Heytemî, önce "taraflar, akdin aşılamaadan önce ya da doğurmadan önce olduğu veyahut birinden sonra olduğu hususunda ihtilafa düşse -ihtilaf mebîin miktarına raci olsa dâhi- yeminleşmezler. Çünkü hakkında ihtilaf olan gebelik ve ürün, asla tabi olup direkt olarak akde konu olamazlar. Asıl mülkiyetin devamı olduğu için, söz konusu durumda satıcı tasdik edilir." bilgisini vererek "bundan dolayı (asıl olana binaen burada satıcının tarafı tercih edildiği için), eğer müşteri satım akdinin filiz verme veya gebe olmadan önce olduğunu iddia ederse tasdik edilir." görüşüne zemin oluşturmuştur.⁸⁵⁴ Remlî ise Heytemî'nin kabul ettiği görüşü ve zeminini oluşturmak için verdiği bilgileri verdikten sonra, "essah olan satıcının sözünün kabul edilmesidir." diyerek aksi görüşte olmuştur.⁸⁵⁵ Bu ihtilafın semeresi, bir kusur sebebiyle mebîin geri verilmesiyle şöyle olmaktadır: "Müşteri, filiz vermenin ve gebeliğin satım akdinden sonra

⁸⁵² Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/157, 158.

⁸⁵³ Nevevî, *Minhâc*, 2/123-126; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/738-751.

⁸⁵⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/739.

⁸⁵⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/92.

olduklarını iddia ederse bu durumda filiz verme ve gebelik, munfasıl olan ziyadelikten olup ve mebîin geri verilmesi durumunda usullerine tabi olmazlar. Eğer müşteri (Şirvânî, satıcı diye vermiştir.) ikisinin satım akdinden önce olduğunu iddia ederse bu durumda ikisi mebîden sayılır.”⁸⁵⁶ Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

2. Akdin tarafları, satış akdinin sıhhati hakkında ittifak edip daha sonra semenin miktarı, sıfatı, vade, vadenin süresi veya mebîin miktarı gibi satım akdinin keyfiyetinde ihtilaf etseler ve itibar edilecek beyyineleri de yoksa bu durumda karşılıklı olarak yeminleşirler. Her biri, diğer tarafın sözünün olumsuzluğu ve kendi sözünün ispatı yönünde yemin eder. Yemin etme işlemi, önce satıcının yeminiyle başlar.⁸⁵⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber yeminleşme durumunda, akdin lüzumunun şart olmasında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer’e göre akdin lüzumunun, anlaşmazlık vaktine kadar devam etmiş olması şarttır.⁸⁵⁸ Remlî ve Şirbînî’ye göre ise, akdin lüzumu şart olmayıp akdin varlığı yeterlidir.⁸⁵⁹ Heytemî, Remlî ve Şirbînî bu meseleyle ilgili herhangi bir gerekçe zikretmedikleri için meseleyi vermekle yetiniyoruz.

2.2.2. Selem/Selef Akdi

Selem/selef, ıstılahta sıfatları (nitelikleri) belirlenen zimmetteki bir şeyi satmak diye tarif edilmiştir. Rükünleri, müslim, müslemun ileyh, müslemün fih, re’sü’l-mal ve siga olarak beştir. Görme hariç satım akdinde zikredilen şartların tümü selem akdinde de bulunmalıdır. Bu ortak şartlara ek olarak selem akdine özgü bazı şartlar da bulunmaktadır. Özetle o şartlar şunlardır: 1. Re’sü’l-malın akit meclisinde teslim edilmesi. 2. Müslemü fihin deyn (borç) olması. 3. Keyl, vezin, adet (sayı), uzunluk ve genişlik bakımından miktarının bilinmesi. 4. Müslemü fihin munzabıt olması. 5. Teslim yerinin belirlenmesi. 6. Vadesi geldiğinde teslim gücü yetirme.⁸⁶⁰ Selem ile ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî, selem ile ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

⁸⁵⁶ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/160; Şirvânî, *Havâşî*, 5/650.

⁸⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/123-125.

⁸⁵⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/741.

⁸⁵⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/92; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/124.

⁸⁶⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/134-139; Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’-ş-Şâfi’î*, 2/16, 17.

1. Selem akdinin sıhhati için re'sü'l-mâlin (semenin/bedelin), taraflar ayrılmadan akit meclisinde teslimi şarttır. Çünkü semenin te'hîri halinde, eğer re'sü'l-mal zimmette (borç) olursa borcu borca satma olur. (Bu ise sahih değildir.) Bunun yanında re'sü'l-mâlin peşin olmaması halinde selem akdinde bulunan garara (garar ihtimalinden kaynaklı risk), bir garar (re'sü'l-mâlin ertelenmesinden kaynaklı risk) daha eklenmiş olur.⁸⁶¹ Genel olarak hüküm böyle olmakla beraber fakat taraflar tarafından selem akdinin lâzım hale getirilmesi, akit meclisinden ayrılma sayılıp sayılmaması dolayısıyla akdin lazım hale getirilmesinden sonra re'sü'l-mâlin teslimi durumunda akdin, ibtâl olup olmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre ribâ konusundaki gibi söz konusu teslim, tehâyurdan (akdin lâzım hale getirilmesi) sonra da olabilir. Dolayısıyla ona göre tehâyur, akit meclisinden ayrılma sayılmamaktadır. Bunun için re'sü'l-mâlin, tehâyurdan sonra –henüz meclisten ayrılmadan- teslimi selem akdini ibtâl etmez.⁸⁶² Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise selem akdinin taraflar tarafından lâzım hale getirilmesi, akit meclisinden ayrılma mesabesinde olduğu için re'sü'l-mâlin, akit meclisinden ayrılmadan önce teslimi şart olduğu gibi lâzım hale getirilmesinden önce de teslimi gereklidir. Bunun sonucu olarak onlara göre teslimin, tehâyurdan sonra olması halinde selem akdi bâtil hale gelir.⁸⁶³ Aralarındaki ihtilaf, konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, tehâyuru akit meclisinden ayrılma olarak görmezken Remlî ve Şîrbînî ise, tehâyuru akit meclisinden ayrılma olarak kabul etmektedirler.

2. Mueccel olan selemde, vade tarihini bilmek şarttır. Eğer vade tarihi olarak, Ramazan ayının evveli veya sonu belirlenirse böyle bir selem akdi, Şeyhayn'ın ashâbtan (öncelki Şâfiî âlimler) naklettikleri görüşü⁸⁶⁴ tercih eden İbn Hacer'e göre selem akdi, sahih değildir. Çünkü böyle bir durumda Ramazan'ın evveli ilk yarının tamamını, sonu da diğer yarının tamamını kapsar.⁸⁶⁵ Dolayısıyla vade tarihi, belirsiz olmuş olur. Bundan dolayı selem akdi sahih olmaz. Remlî'ye göre ise sahihtir. Çünkü Ramazan'ın evveli veya ahiri denildiğinde her yarımın ilk cüzü kast edilir. Remlî'ye göre bu durumda vade tarihi, belli olduğu için selem akdi sahih olmuş olur. Abbâdî, “mutemed olan sıhhatidir.” diyerek

⁸⁶¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/10; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/107.

⁸⁶² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/10.

⁸⁶³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/107; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/134.

⁸⁶⁴ Râfiî, *Şerhu'l-kebîr*, 4/400; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/251.

⁸⁶⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/21.

Remlî'nin tercih ettiği görüşten yana tavır almıştır.⁸⁶⁶ Şebrâmellisî de, bu görüşü mutemed olarak kabul etmektedir.⁸⁶⁷

3. Çoğunlukla bulunan bir malda selem akdi yapılabilir. Müslemun fihin, teslim zamanında inkıtaa uğraması halinde ise azhar görüşe göre selem akdi, kendiliğinden feshu uğramaz. Müslim, bu durumda selem akdini feshetme ile selem konusu mal bulununcaya kadar, sabretme (bekleme) arasında muhayyer olur. Fakat müslim, teslim vakti gelmeden önce selem konusu malın müslemu ileyhin yanında inkıta (bulunmadığını) uğradığını bilirse/öğrenirse bu durumda essah görüşe göre önceden kendisi için muhayyerlik hakkı olmaz. Çünkü teslim vakti daha gelmemiştir.⁸⁶⁸ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber seleme konusu olan mal (المسلم فيه), teslim edilme vaktinde benzerlerinin (mislinin) fiyatının üstünde bir fiyatla satan bir kimsenin yanında bulunursa bu durumda, satın alınmasının gerekli olup olmaması hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre yüksek fiyatla da olsa alınması gereklidir. Ona göre müslemun ileyh, bu şekildeki selem akdinde bir malı gasp eden kişiden farklıdır. Çünkü selem akdinde müslemun fihin tahsili, ihtiyari (rıza dayalı) olan bir akitle iltizam edilmiş ve bedeli de kabzedilmiştir. Ayrıca fiyattaki fazlalık, müslimin kabz ettiği re'su'l-malın nemasından hâsıl olan kârın mukabilidir. Gasp ise böyle değildir. Bunların yanı sıra selem, kâr amacı güden bir akittir. Müslemun ileyhin, akdin kendisi için konulduğu bu kâr amacını tahsil etmesi/gerçekleştirmesi gerekir. Aksi takdirde fâide (yarar) kayıp olur. Gasp ise teaddi (hakka geçme) babındandır. Bu bakımdan gaspta, mümaselet aranır.⁸⁶⁹ Şeyhayn'e göre müslemun fihin, pahalı satılıyorsa alınması vaciptir. Bunun gereği olarak fiyat, semeni misli geçiyorsa da gene alınması gerekir. Zerkeşî, bununla amel etmiş ve selem ile gasp konusunu bir birlerinden farklı olarak değerlendirmiştir.⁸⁷⁰ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise fiyat artışı olmuş fakat müslemu fihin yanında bulunan kişi, onu dengi/misli olan mallardan daha pahalıya satıyorsa müslemu fihin alınması gerekli değildir. Çünkü şârî, carie ve taharet suyunda olduğu gibi kıymetinden daha yüksek bedelle bulunan şeyleri yok hükmünde saymıştır. Ayrıca bir malı gasp eden kimse bile, böyle bir şeyle mükellef

⁸⁶⁶ Abbâdî, *Havâşî*, 5/703.

⁸⁶⁷ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/190.

⁸⁶⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/139, 140; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/21.

⁸⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/27.

⁸⁷⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 5/710.

tutulmamaktadır.⁸⁷¹ Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, Zerkeşî gibi selem akdini gasptan farklı değerlendirip ticarî bir işlem olarak ele alırken Remlî ve Şîrbînî ise, gaspa ve abdest veya gusûlde kullanılacak suya kıyaslayarak farklı sonuçlara varmışlardır. Selemin, rızaya dayalı ticarî bir işlem olması gaspın ise zorla almaya dolayısıyla âdem-i rızaya dönük olması bakımından, ikisinin birbirinden farklı kabul edilmesi ve bunun sonucu olarak da Heytemî'nin görüşünün tercih edilmesi daha uygun görünmektedir.

4. Selem akdinin sıhhati için kendileriyle müslemun fihin, istikrar kazandığı ve akitteki amacın, kendileriyle farklılık arz ettiği sıfatların (özelliklerin) zikredilmesi şarttır.⁸⁷² Fakat taraflar akitten önce anlaşıp “biz, akit esnasında ittifak ettiğimiz şeyleri irade ettik.” deseler, İsnevî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre selem akdi sahih olur. Şîrbînî'ye göre bu mesele, kızları olan kimsenin başkasına “kızımı senle nikâhladım” deyip kızlarından belli birini niyetlenmesi meselesinin benzeridir.⁸⁷³ O nasıl sahih ise bu da öyle sahihtir. Remlî'ye göre ise âlimlerin kelâmının zâhiri, bu meselenin kız meselesine benzememesidir. Dolayısıyla sahih değildir.⁸⁷⁴ Karadâğî'nin belirttiğine göre İbn Hacer, Remlî'yle aynı görüştedir.⁸⁷⁵ Fakat İbn Hacer'in, kendisiyle yetindiği “söz konusu vasıfların akitten sonra zikredilmeleri yeterli değildir velev ki akit meclisinde de olsa.” açıklamasından bu anlaşılmamaktadır.⁸⁷⁶ Şebrâmellisî, Şîrbînî'nin tercih ettiği görüşü mutemed olarak kabul etmektedir.⁸⁷⁷ Remlî ile Şîrbînî arasında gerçekleşen bu görüş farklılığı, Şîrbînî'nin İsnevî'nin görüşünü kabul etmesi ile Remlî'nin ise kabul etmemesinden kaynaklanmıştır.

5. Unsurları maksat olan karışımli mallar ve maksadı munzabıt (belli/istikrarlı) olmayan herise gibi mallarda selem akdi yapmak sahih değildir. Essah görüşe göre peynir gibi munzabıt olan karışımlardan yapılan mallarda ise selem akdi yapmak sahihtir.⁸⁷⁸ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber eski olan peynirde, selem akdinin

⁸⁷¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/113; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/139.

⁸⁷² Nevevî, *Minhâc*, 2/142.

⁸⁷³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/142.

⁸⁷⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/116.

⁸⁷⁵ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 181.

⁸⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/35.

⁸⁷⁷ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/199.

⁸⁷⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/142, 143.

sıhhati tartışmalıdır. İmâm Şâfiî'ye göre eskiliğini belli edecek bir ölçünün olmamasından dolayı, eski peynirde selem akdi men edilmiştir.⁸⁷⁹ Heytemî, eski peynirde selem akdinin menini “kîle” olarak vermiş ve mütekaddim ulemadan bir topluluğun, bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Eski hurmalarda eskilikleriyle ilgili sürenin açıklanması, vacip olmamakla beraber kendilerinde selem akdi yapmak sahihtir. Bu hükme göre eski peynirde de sahih olmalıdır. Bu bakımdan eski peynirde, selem sahih olmaması problemli görülmüştür. Heytemî, “peynirde belli bir ölçünün olmaması ve çabuk bozulması yönünden hurmadan farklı kabul edilebilir.” demektedir ve İmâm Şâfiî'nin nassını, ayıplı olduğu için kendisinde değişiklik/bozulma olan peynire hamledenleri gördüğünü/bildiğini belirtir. Fakat devamında “her ne kadar *Şerhu'l-İrşâd*'da buna uymuşsam da bunda nazar/problem vardır. Çünkü *Üm*'de zikredilen gerekçe (illet), söz konusu yorumu reddetmektedir. Bu da açıktır.” ifadelerini kullanır.⁸⁸⁰ Bundan anlaşıldığı kadarıyla Heytemî, bozulmanın olup olmadığına bakmaksızın İmâm Şâfiî'nin görüşünü ve gerekçesini olduğu gibi hiçbir yoruma gitmeden kabul ettiği içindir ki, eski peynirde selem akdini sahih kabul etmemektedir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise eski olan peynirde, değişme/bozulma olmamışsa akit sahihtir. Kendisinde bozulma varsa ayıplı olacağından dolayı akit sahih olmaz. Onlara göre İmâm Şâfiî'nin, eski peynirde selemi kabul etmemesi bu anlamdadır.⁸⁸¹ Remlî ve Şirbînî, bu konuda Heytemî'nin problemli gördüğü yorumu esas almışlardır.⁸⁸² Şirbînî, konuyla ilgili “peynirde selem akdi yapıldığında peynirin çeşidi, yöresi, yaş/taze oluşu ve değişiklik/bozulma olmayan koru oluşu zikredilir. Şâfiî'nin, eski peynirde selem akdini menetmesi buna hamledilir.” ifadelerini kullanır.⁸⁸³ Anlaşıldığı üzere eski peynirde selem akdinin sıhhatiyle ilgili söz konusu ihtilaf, İmam Şâfiî'nin görüşünün farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır.

6. Hayvanların selem akdine konu olmaları sahihtir. Çünkü hayvanlar da, karz (borç) olarak zimmete taalluk ederler. Bu fikhî çıkarımın yanında konuyla ilgili nas da bulunmaktadır. Ebî Râfi'tan yapılan rivayete göre Hz. Peygamber, bir adamla bir deve üzerine selem/selef akdi yapmıştır.⁸⁸⁴ Devenin dışındaki hayvanlarda selem akdi, kıyas

⁸⁷⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 4/222.

⁸⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/37.

⁸⁸¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/118; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/144.

⁸⁸² Şirvânî, *Havâşî*, 5/722.

⁸⁸³ Şirvânî, *Havâşî*, 5/722.

⁸⁸⁴ Müslim, “Müsâkât”, 22, (no. 1600).

yoluyla kabul edilmektedir.⁸⁸⁵ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla birlikte gebe olan hayvanın, selem konu olması hususunda ihtilâfa düşülmüştür. İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre gebe hayvanların, selem akdine konu olmaları sahih değildir.⁸⁸⁶ Şîrbînî'ye göre bunun gerekçesi, anne karnındaki yavrunun vasıf/larının bilinmesinin mümkün olmamasıdır.⁸⁸⁷ Şîrvânî, Şîrbînî'yle aynı görüşü paylaşan Heytemî'nin ilgili görüş için (muhtemel) gerekçe olarak “zikredilecek/söylenecek özelliklerde gebe hayvanın bulunmasının zor oluşunu” verir.⁸⁸⁸ Ayrıca gebe olmasına vurgu yapıldığında, gebelik maksat olmuş olur. Bu durumda da bu, hayvanın ve karnındaki yavrunun bâtil olan satışına benzemiş olur.⁸⁸⁹ Remlî'nin kelamının gereğine göre böyle bir akit sahihtir. Zira bu konuda mutlak bir ifade kullanan Remlî, hayvanın gebe veya gebe olmamasına değinmemiştir.⁸⁹⁰ Anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, Remlî'nin mutlak ifade kullanmasından; Şîrbînî'nin selem akdindeki “müslemun fihin sıfatlarının bilinme gerekliliği.” şeklindeki şartı esas almasından ve Şîrvânî ile Şebrâmellisî'nin belirttikleri muhtemel gerekçeye göre Heytemî'nin ise “müslemun fihin ender bulunması durumunda sahih olmayacağını” ve “bu meselenin, bâtil olan gebe hayvanın ve karnındaki yavrunun satışına benzerliğini” esas almasından kaynaklanmıştır. Bu gösteriyor ki konuyu farklı değerlendirmişlerdir.

7. Deve, at ve katır gibi hayvanlarda, selem akdi yapılırken müslemun fihin erkeklik, dişilik, yaşı, rengi ve türü gibi özelliklerinin zikredilmesi gerekir.⁸⁹¹ Genel hüküm böyle olmakla beraber selem konusu hayvanın, boy uzunluğunun belirtilmesinin gerekliliği hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbn Hacer ve Nevevî'nin kelâmının zâhirini esas alan Şîrbînî'ye göre boy uzunluğunun belirtilmesi, gerekli değildir. Şîrbînî'nin aktardığına göre Râfîî, bu konuda ashâbın (mütekaddim Şâfîî âlimlerin) ittifakının olduğunu belirtmektedir.⁸⁹² İbnu'l-Mukrî'ye göre köle, deve ve Mâverdî olan at cinsinde boyun zikredilmesi şarttır. Çünkü bunların semeninin (bedelinin) yükselmesinde boyun etkisi, tanelerinin ufaklığı sebebiyle buğdayın semeninde

⁸⁸⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/40.

⁸⁸⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/40; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/146.

⁸⁸⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/146.

⁸⁸⁸ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/724.

⁸⁸⁹ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/203.

⁸⁹⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/119; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 182.

⁸⁹¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/146.

⁸⁹² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/43; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/146.

farklılığın meydana gelmesinden daha fazladır.⁸⁹³ Remlî'nin aktardığına göre Ezra'î, bu görüşü hak kabul etmiştir. Remlî'ye göre (deve ve atlarda olduğu gibi) boynun; katır, merkep ve sığır cinsinde de zikredilmesi vaciptir. Cüveynî'nin kelâmının gereğine göre boynun, kati bir şekilde hatta küçükbaş hayvanlarda da söylenmesi/vurgulanması gerekir. Remlî, zikredilmeyen diğer hayvanlarda da boyun zikredilmesinin şart olmasının mutemed olduğunu, Râfîî'nin değindiği ittifakın ise boy uzunluğunun zikredilmesi veya zikredilmemesinin aynı oluşunun -boyun uzunluğunun sahih bir amaç olarak kabul görmediği- beldelere has olması şeklinde yorumlanabileceğini belirtir.⁸⁹⁴ Zikredilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Râfîî'nin aktardığı ittifaka, Remlî'nin yaptığı yorumdan anlaşılan, hayvanlarda iri ve ufak olmalarının ehemmiyeti bölgesel bir durum olup bölgeden bölgeye farklılık arz edebilir. Bu bakımdan boyun semene etkisinin olduğu yerlerde zikredilmesinin şart görülmesi, önemli görülmeyen yerlerde ise zikredilmesinin şart görülmemesi daha uygun görünmektedir.

8. Selem akdine konu olan hurmaların çekirdeklerinin çıkarılması, İbn Hacer'e göre iki vecihten evceh olana göre şart koşulamaz. Selem akdine konu olacak etten, kemiklerin çıkarılmasının şart koşulması ise câizdir. Kemikleri kabul etmek, bu durumda vacip değildir. Kemiklerin çıkarılmasının kabul edilmesi; hurma çekirdeklerinin çıkarılmasının ise kabul edilmemesi, çekirdeklerin çıkarılması halinde hurmaların çürümeye maruz kalmalarından/kalabilir olmalarından dolayıdır.⁸⁹⁵ Şîrbînî'ye göre ise çekirdeklerin çıkarılmasının şart koşulması câizdir. Bu Şîrbînî'nin, kemik/ler ile çekirdek/ler arasında fark gözetmemesinden kaynaklanmıştır.⁸⁹⁶ Aralarındaki görüş farklılığı, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır.

9. Selem akdine konu olan elbiselerde tür, uzunluk, genişlik, kalınlık, incelik, dokuma şekli gibi özelliklerinin zikredilmesi gereklidir.⁸⁹⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber ipek, yön ve pamuk gibi maddelerden yapılmış elbiselerde renklerinin zikredilmesinin, gerekli olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre şarttır.

⁸⁹³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/120.

⁸⁹⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/120.

⁸⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/45.

⁸⁹⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/147.

⁸⁹⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/147.

Heytemî, önceki Şâfiî fakihlerin renk zikretme hakkındaki mutlak ifadelerini⁸⁹⁸ keten ve pamuk gibi renkleri farklılık arz etmeyen maddelere hamleder.⁸⁹⁹ Şirbînî'ye göre ise şart değildir. Şirbînî'nin aktardığına göre Şeyhayn, cumhura uyarak rengin zikredilmesi hakkında sükut etmiştir. Gazzâlî, *el-Basît*'te elbisede renginin söylenmesinin şart oluşunu zikretmiştir. Ezraî'nin de “rengin söylenmesinin gerekliliği ipek ve yün gibi bazı elbiselerde ve yaratılıştan bir kısmı beyaz bir kısmı sarı olan ve bazı yörelerde bulunan pamuktur. Bununla amacın ve değerin farklılık arz ettiğini” söylediğini belirten Şirbînî, renk konusunu cariyelerin özellikleri söylendiğinde, gözlerinin iriliğinin söylenmesinin şart olmaması gibi kabul etmiştir.⁹⁰⁰ Aralarındaki ihtilafın nedeni, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ile bu tür elbiselerde rengin amaç olup olmaması ve semene etkisinin olup olmamasından kaynaklıdır. Semene etkisini kabul edenler, rengi zikretmeyi şart koşmuşlardır. Etkisinin olmadığı düşüncesinde olanlar ise, şart koşmamışlardır. Elbiselerde renk önem arz ettiğinden dolayı bu konuda Heytemî ile Remlî'nin görüşü daha uygun görünmektedir.

2.2.3. Karz/Borç Akdi

Karz, mislinin veya yerine bir ivazın/bedelin geri verilmesi karşılığında bir malı başkasına temlik etmeye denir. Teşviki hakkında nas⁹⁰¹ bulunduğundan dolayı kuvvetli (müekked) sünnetlerden kabul edilmektedir.⁹⁰² Ayrıca karzda, başkasını sıkıntıdan kurtarmaya yönelik yardım da bulunmaktadır. Normal şartlarda müekked sünnet olan karz (tüketim ödücü), zor durumda kalmış kimseye vermek vâip/farz; gayrı meşru bir işlemde kullanılması için karz verme ise haramdır.⁹⁰³ Karz akdinin rükünleri; siğa, mukraz (karz konusu) ve taraflar olmak üzere dördtür. Siğa, kişinin “sana karz olarak verdim” demesi ve diğer tarafın da “kabul ettim” demesidir. Karz akdinin konusu da, munzabıt olan her şeydir. Munzabıt olamayan ve nadir bulunan şeyler, karz akdine konu olamazlar. Zira misillerinin alacaklıya verilmesi, ya imkânsız ya da çok zordur. İhtiyaca binaen, munzabıt olmadıkları halde ekmeğin karz olarak verilmesi ise câizdir. Tarafların,

⁸⁹⁸ Rengin zikrinin şart oluşu hakkında, sükut edip açıklama yapmamaları.

⁸⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/46; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/121.

⁹⁰⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/147.

⁹⁰¹ el-Bakara, 2/245.

⁹⁰² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/62.

⁹⁰³ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 50.

teberru ehli olmaları gerekir.⁹⁰⁴ Mukriza (borç verene) menfaat sağlayıcı şart ile yapılan karz akdi, câiz değildir. Fakat ödenmesi halinde şart koşulmamasına rağmen borcun, miktar ve sıfat yönünden fazla olarak ödenmesi güzel bir davranış olarak kabul edilmiştir. Ayrıca fazla miktarın alınması alacaklı için mekruh da değildir. Karz akdinde vadeyi şart koşturmak, câiz değildir. Şart koşulması durumunda vade şartı, lağv olup alacaklı söz konusu vadeden önce de alacağını isteyebilir. Fakat belirtilen süreye oymak sünnettir. Şahit bulundurma, kefil tutma ve rehin verme şartıyla borç verme sahihtir. Çünkü bunlar, borcu güvence altına almak amacıyla yapılan işlemler olup alacaklıya ekstradan bir fayda sağlamazlar. Alacaklı karz konusu olan malı, borçlunun mülkiyetinde bulunduğu sürece veya çıkmış gene geri gelmişse de isteyebilir. Mislinin geri verilmesi adet haline gelse de mutlu günlerde takılan takılar, hibe olup karz değildir.⁹⁰⁵ Karz akdiyle ilgili hükümler ana hatlarıyla böyle olmakla birlikte Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında konuyla ilgili bazı meselelerde ihtilaf çıkmıştır. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Kişi, karzı ikrar etse ve akabinde acele veya acele etmeden “*ben (borcu) kabzetmemiştim*” dese, bu durumda alacaklı ve borçludan hangi tarafın tasdik edileceği tartışmalıdır. Râfî’î’nin kalamından anlaşılana tercih eden İbn Hacer’e göre bu durumda borçlunun, “*ben borcu kabzetmemiştim.*” sözü kabul edilmez. Fakat borçlu, kendisine teslim ettiğine dair alacaklıdan yemin etmesi talebinde bulunabilir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla bu durumda alacaklı tasdik edilir. Heytemî, gerekçe zikretmemiştir. Mâverî’nin görüşünü tercih eden Remlî’ye göre ise yemin etmesiyle, borçlu tasdik edilir. Çünkü karz, kabz edilmeden önce de karz olarak adlandırılır. Bunun için söylemde herhangi bir aykırılık söz konusu değildir.⁹⁰⁷ İbn Sabâğ’a göre fevri olması halinde, borçlu tasdik edilir.⁹⁰⁸ Şebrâmellisî, Remlî’nin tercih ettiği görüşü mutemed olarak kabul ederken İbn Sabâğ’ın görüşünü ise zayıf kabul etmektedir.⁹⁰⁹ Heytemî ve Remlî arasındaki ihtilâf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2. Karz çeşitlerinden biri de hükmî karzdır. Hükmî karzda siga şart değildir. Aç olanı yedirmek, çıplak olanı giydirmek bu kısmın örneklerindendir. Kendisinde bir amaç

⁹⁰⁴ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’-Şâfi’î*, 50, 51.

⁹⁰⁵ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’-Şâfi’î*, 2/50, 51.

⁹⁰⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/68.

⁹⁰⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/130.

⁹⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/69; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/130.

⁹⁰⁹ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/222.

olan bir şeyi başkasına vermesi için birine direktif vermek de hükmî karzdan kabul edilmektedir. Bunun için de “Evimi onar, bunu elbisen karşılığında bana al” örnekleri verilebilir. Bu kar çeşidinde rücu şartının, önceden koşulmuş olması gerekir.⁹¹⁰ Genel hüküm böyle olmakla beraber rücu durumunda borcun ödenmesinin nasıl olacağı tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre mukadder (miktarca belli) ve muayyen olan şeylerde rücu, karzda olduğu gibi sureten misilleriyle olur. Bu bakımdan kişi “*bunu, elbiseni bedel vererek bana satın al*” dese, bu durumda sureten söz konusu elbiseye benzeyen elbisenin misli, rücu durumunda verilir.⁹¹¹ Remlî’ye göre de mukadder (miktarca belli) ve muayyen olana şeylerde rücu karzda olduğu gibi sureten misilleriyle olur. Fakat “*Bunu, elbiseni bedel vererek bana satın al*” meselesinden elbisenin kıymeti (elbise sahibine) verilir.⁹¹² Gerekçe zikretmemektedir. Abbâdî’nin, kişinin “*Bunu, elbiseni bedel vererek bana satın al*” demesinin karz oluşundan anlaşıyor ki sureten elbisenin misli, geri verilecektir. Bunu dedikten sonra ‘Heytemî’nin “*mukadder (miktarca belli) ve muayyen olan şeylerde rücu karzda olduğu gibi sureten misilleriyle olur.*” sözü de buna delalet eder.’ demesi⁹¹³ Abbâdî’nin, Heytemî’nin görüşüne meyyal olduğuna işaret etmektedir. Şebrâmellisî de, söz konusu meselede akdin sıhhatinde – selem konusunun başında geçen “kişi, mülkünün izalesinde başkasına vekil olamaz.” kuralından dolayı problem olduğunu, ayrıca kıymetin vücûbiyeti “*mukadder (miktarca belli) ve muayyen olana şeylerde rücu karzda olduğu gibi sureten misilleriyle olur.*” ilkesine aykırı olduğunu belirtir.⁹¹⁴ Bu gösteriyor ki Şebrâmellisî de, Heytemî’nin tercih ettiği görüşten yanadır.

2.2.4. Rehin Akdi

Rehin, ödememenin imkânsızlaşması halinde kendisinden ödeme yapılınsı diye mâlî bir aynî, borca güvence kılmaktır. Rükünleri; râhin (rehni veren), mürtehin (rehni alan), merhûn (rehin verilen şey), merhûnun bih (borç) ve siğa (icâb-kabul) olmak üzere beştir. Her bir rüknün kendisine has bir takım şart/ları vardır. Râhin ve mürtehide bulunması gereken şartlar; buluğ, akıl, rüşd, ihtiyar (hür irade ve seçim) ve milktir.⁹¹⁵

⁹¹⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/71; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/131.

⁹¹¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/71.

⁹¹² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/131.

⁹¹³ Abbâdî, *Havâşî*, 5/758.

⁹¹⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/223, 224.

⁹¹⁵ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/159, 160; Hamevî, *Zübdetü’l-fıkhi’s-Şâfi’i*, 2/26.

Merhûnun şartı, müşâ‘ da (ortak mal) olsa satılması sahih olan bir ayn olmalıdır. Bunun için menfaatin rehni sahih değildir. Merhûnu bihin şartı, lazim, sabit ve miktarı ile sıfatı malûm bir borç olmalıdır.⁹¹⁶ Siğa da, râhinin icâbı ve mürtehinin kabulünden ibarettir. Taraflar (râhin-mürtehin) anlaşarak merhûnun, mürtehinin veya âdil olan başka birinin yanına bırakılması kararı alabilirler. Râhin, merhûnde/rehinde satım, hibe ve vakfetme gibi mürtehinin hakkını iptâl edici bir tasarrufta bulunamaz. Aynı şekilde rehnin kıymetini düşürecek tasarruflarda da bulunamaz. Râhin, bineğe binme, evde oturma gibi mürteherine zarar vermeyen şeylerde merhûndan yararlanabilir ve borcun ödeme vakti gelmeden süresi bitecek şekilde merhûnu kira veya iâre olarak verebilir. Mürtehin ise, merhûndan yararlanamaz. Yararlanma şartı koştuğunda ise şart ve rehin iptâl olur. Murhûnda/rehinde yavru, süt ve ürün gibi bir fayda meydana gelirse –rehnin dışında olup- râhine ait olur. Şayet mürtehin, söz konusu zevâidin/faydanın rehne tabi olmalarını şart koşarsa şart ve rehin iptâl olur. Rehin için gerekli olan masraflar, râhine ait olup mürtehinin hakkının korunması için râhin o masraflara yükümlü tutulur. Eğer râhin hazır değilse veyahut maddi imkânı yoksa mürtehin, daha sonra yaptığı masrafın bedelini almak için kadının (mahkemenin) izniyle harcamada bulunur. İzin istemiyorsa veya istenmesinde zorluk varsa yaptığı masrafın bedelini râhinden tahsil etmek için yaptığı masrafa dair şahit tutar.⁹¹⁷ Mürtehin, hakkının bir kısmını kabzettiğinde bütün hakkını alıncaya kadar merhûndan hiçbir şeyi rehinlikten çıkarmaz. Eğer merhûn bir afet sonucu telef olursa rehin iptâl olur. Merhûnun telef olma davasında yeminiyle beraber mürtehin tasdik edilir. Merhûnun telefi halinde borçtan düşürülmez. Rehin mürtehinin elinde emanettir. Bundan dolayı teaddi olmadığı sürece dâmin olmaz. Mürtehinin rehinden yararlanması teaddi sayılır. Mürtehin rehni telef eder ve râhinle merhûnun miktarı hakkında anlaşmazlığa düşerse yeminle beraber râhinin sözü kabul edilir. Eğer taraflar rehnin kıymetinde anlaşmazlığa düşerse bu durumda yeminiyle beraber mürtehinin kavline itibar edilir. Taraflar, borcun ödenip ödenmediği hususunda ihtilafa düşseler yeminiyle beraber râhinin sözüne itibar edilir. Fakat borcun miktarında anlaşmazlığa düşseler bu durumda yeminiyle beraber mürtehinin kavline itibar edilir. Mürtehin, borcun ödeme vakti gelmişse râhinden merhûnu satmasını veya borcunu ödemesini talep edebilir. Talep durumunda eğer râhin (borçlu) borcu ödemezse kadı onu ödemeye zorlar.

⁹¹⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/161, 165, 166.

⁹¹⁷ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/26.

Ödememe konusunda ısrar eder veya kendisi hazır değilse kadı, merhûnu satar ve borcu semenden öder. Mürtehinin kendisi de râhinin izniyle ve huzurunda rehni satabilir. Eğer kendisine semenin miktarını söylese hazır olmaması durumunda da –töhmetsiz olmadığı için mürtehin satabilir.⁹¹⁸ Rehin ile ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. O meseleler şunlardır:

1. Rehin akdinde akdi kuran tarafların (râhin ve mürtehinin), mutlak tasarruf sahibi olmaları gerekir. Bundan dolayı veli, velayeti altındaki çocuğun ve mecnunun malını rehin veremez. Çünkü rehin, ivazsız hapsedmedir. Fakat zaruret ve çocuğun yararına olan bir işlem halinde veli, çocuğun ve delilin malını rehin verebilir. Örneğin; veli iki yüz lira değerindeki bir malı, yüze ve vadeli olarak alsa yüz liraya karşılık yüz lira değerindeki malı rehin verebilir. Ayrıca normal şartlarda veli, onların lehine de rehin alamaz. Ancak zaruret ve açık bir yarar halinde rehin alabilir.⁹¹⁹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber velayet altındaki kişinin yararından dolayı mal vadeli olarak satıldığında semenin güvenceye alması için velinin, bir malı rehin almasının hükmü hakkında ihtilâf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre semene karşılık, veli kadı olsun veya olmasın rehin almak zorundadır.⁹²⁰ Şîrbînî'ye göre ise veli kadı ise rehin alması câiz, kadı değilse rehin alması vâciptir.⁹²¹ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarındaki ihtilaf, muhtemelen konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Şöyle ki; bu konudaki temel düşünce çocuğun ve delilin mal/larının koruma altına alma amacıdır. Heytemî ile Remlî, velinin bulunduğu makama ve yetkilerine bakmaksızın güvence altına alma amacıyla velinin, semen karşılığında rehin almasını gerekli görmüşlerdir. Şîrbînî ise, velinin makam ve yetkisine bakarak; muhtemelen kadâ makamından aldığı yetkiyle velayeti altındaki ehliyesiz kişilerin malını muhafaza etme hususunda daha kuvvetli olacağını düşünerek kadı olan veliye, semen karşılığı rehin almayı câiz, kadı olmayan velinin rehin almasını ise vacip görmüştür.

2. Çabuk bozulan/çürüyen bir şey rehin akdine konu olduğunda duruma göre şu işlemler yapılır. Söz konusu rehin, hurma ve üzüm gibi kurutulabilecek türden ise

⁹¹⁸ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/26, 27.

⁹¹⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/93, 94.

⁹²⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/94; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/140.

⁹²¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/161.

kurutulur. Eğer kurutulmayacak türden ise, vadesi gelmiş borca karşılık veya vadesi gelmemiş fakat bozulmasından önce vadesi gelecek ya da satılması şart koşulup semeni/bedeli rehin yapılacaksa bu üç durumda rehin akdi sahihtir. Bozulmasından endişe edildiğinde satılır ve bedeli rehin olur.⁹²² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber rehlin satılması halinde semeninin (bedel), rehin olması için yeni bir rehin akdi kurma hususunda ihtilafa düşülmüştür. İbn Hacer ve Remlî'ye göre üçüncü kısımda (satılması şart koşulan rehin) semen (bedel), yeni bir rehin akdinin inşasına ihtiyaç duyulmadan şartın gereği olarak rehin olur. Birinci (vadesi gelmiş borca karşılık olması) ve ikinci kısımda (vadesi gelmemiş fakat bozulmasından önce vadesi gelecek) bedel, yeni bir akdin inşasıyla rehin olur.⁹²³ Zira bu iki kısımda semenin, rehin yapma koşulu bulunmamaktadır. Şirbînî de, 'üçüncü kısımda şarttan dolayı bedel yeni bir rehin akdine ihtiyaç duyulmadan rehin olur' görüşünü tercih etmiştir. Fakat birinci ve ikinci kısımlarda ise *Ravza* ve aslındaki görüşü tercih ederek; yeni bir rehin akdine ihtiyaç olmadığı görüşünü kabul etmiştir.⁹²⁴ Her iki tarafta gerekçe zikretmemiştir.

3. Kabzdan önce mülkiyeti ortadan kaldıran bir tasarrufta bulunmak ve rehin olacak malı teslim ederek başkasına rehin olarak vermek, rehinden rücu sayılır. Çünkü söz konusu durumların ilk ikisinde (hibe ve satım) rehin akdinin konusu, râhinin mülkiyetinden çıkmıştır. Üçüncü kısımda (rehin verilmesi) ise kendisine başkasının hakkı tealluk etmiştir.⁹²⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber merhunu bihin, rehin verilmesi halinde kabzdan önce olması rücu sayılıp sayılmayacağı hususu tartışmalıdır. İbn Hacer göre mutemed görüşe göre bu, rücu sayılmaz.⁹²⁶ Çünkü başkasının hakkı, henüz kendisine tealluk etmemiştir. Sübkî'nin aktardığı nassı (İmâm Şâfiî'nin görüşünü) tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise malın rehin verilmesi, rücu sayılır.⁹²⁷ Remlî'nin aktardığına göre Ezra'î, tercih ettikleri görüşü doğru olarak kabul etmektedir. Söz konusu görüşlerine paralel olarak Remlî konu hakkında şu kaideyi verir: "Rehnin başlamasını men eden bütün tasarruf/ların kabzdan önce meydana gelmeleri, rehni ibtâl eder. Rehlin başlamasını men etmeyen tasarruf/lar ise, kabzdan önce rehin akdini feshetmez.

⁹²² Nevevî, *Minhâc*, 2/162, 163.

⁹²³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/102; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/143.

⁹²⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/163.

⁹²⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/162, 163.

⁹²⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/119.

⁹²⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/152; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/169.

Kabzedilmeyen rehin ve hibe hariç.”⁹²⁸ Aralarındaki ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Abbâdî, “mutemed olan, kabzedilen ile kabzedilmeyen hibe ve rehinden hiçbirisi arasında fark yoktur.” diyerek tercihin Remlî ile Şîrbînî’nin görüşünden yana yapmıştır.⁹²⁹

4. Mürtehinin (rehin alan), semeninden vadeli borcun hemen ödenmesi için râhine rehni satma izni vermesi halinde, satım akdi sahih değildir. Çünkü peşin ödeme şartıyla verilen satım izni, fâsittir. Aynı şekilde satış izninde semenin, rehin yapılması şart koşulursa azhar görüşe göre borcun vadesi gelmişse de satım akdi, sahih değildir. Çünkü iznin verilmesi anında semendeki cehalet, şartın fesâdını gerektirmektedir.⁹³⁰ Genel hüküm böyle olmakla beraber borcun ödeme vakti gelmiş ve râhin, -yeni bir rehin akdinin inşasını kast etmeden- daha önce var olan rehin akdinin semen üzerinde devamını kast ederse bu durumda rehnin satımı ve dolayısıyla semenin, rehin olması tartışmalıdır. Sübkî’nin görüşünü tercih eden İbn Hacer göre bu durumda rehnin semenin, rehin olarak kalması kesinlikle sahihtir. Çünkü bu, vaki olan şeyi açıkça dile getirmektir. Zira halı hazırda verilen izin vefaya/ödemeye hamledilir. Bundan dolayı râhin, semende herhangi bir tasarrufla bulunamaz.⁹³¹ Remlî ise, buna muhalefet etmiştir. Ona göre, semenin rehin yapılmasının şart koşulması veya semenin (direkt olarak) rehin yapılması arasında, fark olmayıp her iki durumda da rehin yapılması sahih değildir.⁹³² Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, bu meselede Sübkî’nin görüşünü tercih ederken Remlî, tercih etmemiştir. Ayrıca verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Heytemî ile Remlî, konuyu farklı şekillerde değerlendirmişlerdir.

5. Merhûnun yanında bulunduğu adil kimse ölse veya adalet vasfını yitirirse taraflar (râhin ve mürtehin), anlaşarak rehni diledikleri kimsenin yanına bırakabilirler. Anlaşmazlık durumunda ise hâkim, rehni adil birinin yanına bırakır.⁹³³ Genel hüküm böyle olmakla birlikte taraflar, kabzdan sonra rehnin yanına bırakılacak kişi hakkında anlaşmazlığa düşseler merhun, fâsık (adil olmayan) birinin yanına bırakılmışsa ve

⁹²⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/152.

⁹²⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 6/41.

⁹³⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/174; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/131.

⁹³¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/131.

⁹³² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/161; Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 185.

⁹³³ Nevevî, *Minhâc*, 2/175.

onlardan biri rehni ondan alınmasını isterse bu durumda meselenin hâkime götürülüp götürülemeyeceği tartışmalıdır. İbn Hacer'in kelamının zâhirine göre bu durumda mesele, hâkime (mahkemeye-yargıya) götürülür. Hâkim, fasık olan kişiyi rehni muhafazası için uygun görürse rehni başka yere nakletmez. Aksi takdir de ise başka yere nakleder. İbn Hacer, bu görüşü diğerleri⁹³⁴ diyerek karşıt görüşte olan âlimlerin dışındaki âlimlere nisbet etmiştir.⁹³⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şirbînî'nin kelimalarının ifade ettiğine göreyse rehni fasıktan alınmasını isteyen taraf, söz konusu davada dinlenmeyip merhun yanında bulunduğu şahıstan alınmaz.⁹³⁶ Onlar da, gerekçe zikretmemişlerdir. Anlaşıldığı üzere aralarındaki bu ihtilaf, isimleri zikredilmeyen farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Tercih ettikleri görüşler hakkında gerekçe/ler zikretmedikleri için yapılacak değerlendirmenin pek sağlıklı bir değerlendirme olmayacağından görüşleri vermekle yetiniyoruz.

6. İhtiyaç duyulması halinde merhûn satılır. Bu da, borcu ödenme vakti geldiği halde ödenmemesi veya ödeme zamanı gelmeden merhûnun bozulmayla karşı karşıya kalması gibi durumlarda olabilir. Bu itibarla, mürtehin (alacaklı-hak sahibi) talep etse de ve imkânı olsa da râhin (rehni veren/borçlu), borcu rehni dışındaki bir şeyden ödemek zorunda değildir.⁹³⁷ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber mürtehin, borcun rehinden değil de başka bir şeyden ödenmesini talep etse ve bu şekildeki ödeme daha hızlı ise Sübkî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre bu şekildeki ödeme, râhine vâcibtir. Sübkî'nin bu görüşünün “mürtehin, merhûnun satılmasını talep eder râhin talebe karşı çıkarsa bu durumda kadı, borcu ödeme veya merhûnu satma ile onu ilzam eder.” şeklindeki hükme aykırı olmadığını belirten Heytemî, gerekçe olarak da “çünkü râhinin muhayyer bırakılması, merhûnu kendisine bırakma ihtimalindendir. Bu durumda râhin, borcu başka bir şeyden ödemekle ilzam edilir.” sözlerini verir.⁹³⁸ Remlî'ye göre ise, vacip değildir. Ona göre, Sübkî'nin görüşü şuna hamledilir: “Borcun rehinden ya da başka bir şeyden ödenmemesi halinde sahih olmayan bir amaçtan dolayı, ertelemeye

⁹³⁴ Söz konusu diğer âlimler, Irak ekolünden olan Şeyh Ebû Hâmid ve diğer âlimler. Bu âlimler, ilgili görüşü İbn Süreyc'ten nakletmişlerdir. (Abbâdî, *Havâşî*, 6/62, 63.)

⁹³⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/135; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 185.

⁹³⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/163; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/175; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 185.

⁹³⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/135.

⁹³⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/136; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/176.

sebeup olması durumunda söz konusu şekilde ödemenin yapılması vaciptir.”⁹³⁹ Bunun dışında ise vacip değildir. Aralarında bulunan bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı gibi Sübkî gibi âlimlerin görüşünü tercih etme ve farklı yorumlamadan kaynaklanmıştır. Verdiği gerekçelerden ve açıklamalardan dolayı ve de mürtehinin bir an evvel hakkına kavuşması için, İbn Hacer’in görüşü daha uygun görünmektedir.

7. Damân konusunda fasit (bâtıl) akitlerin hükmü, sahih akitlerin hükmü gibidir. Bu kaidenin ferî meselelerinden biri de; mürtehinin, ödeme zamanında merhûnun kendisine satılmasını şart koşmasıdır. Söz konusu durumda satım akdi ve rehin akdi, fasit olur. Çünkü satım akdi şarta bağlanmış, rehin akdi ise kendisi için vakit belirlenmiştir. Her ikisi de, ödeme vaktinin gelmesiyle rehlin kalmasını şart koşmuşlardır.⁹⁴⁰ Konuyla ilgili genel kural ve hüküm böyle olmakla beraber kişi, “sana rehin olarak verdim. Ödeme vakti geldiğinde ödemeyi yapmazsam o (rehin), senden taraf mebî’ olsun” dese İbn Hacer ve Sübkî’nin görüşü ile Rûyânî’nin kelamının gerektirdiğini tercih eden Şirbînî’ye göre satış akdi fasit, rehin akdi ise sahihtir.⁹⁴¹ Çünkü rehin akdi hakkında herhangi bir şart koşulmamıştır.⁹⁴² Satım akdi ise bu konuda şarta bağlanmıştır. Bu görüş ve gerekçe, Remlî’nin aktardığına göre Sübkî’ye aittir. Remlî’ye göre ise evceh olan, bey’ gibi rehlin de fasit olmasıdır.⁹⁴³ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

8. Kabzdan sonra merhûnun telef edilmesi durumunda bedeli, onun yerine rehin olur. Aynı şekilde bir kısmının telefî durumunda o kısmın bedeli, rehin olur.⁹⁴⁴ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla birlikte rehne konu olan malın bir kısmı telef edilirse ve satış bedelinden düşürülecek miktar (erş) da, eksik hali için olan kıymetten fazla ise bu durumda İbn Hacer’e göre mal sahibi (mâlik), fazla olanı alır.⁹⁴⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şirbînî’ye göre ise mâlik, hiçbir şeyi alamaz ve erşin hepsi rehin olur. Çünkü mürtehinin hakkı, kendisine tealluk etmektedir. Bu durum, kabzdan sonra merhûnun fiyatının artmasına benzemektedir.⁹⁴⁶ Dolayısıyla nasıl ki rehlin fiyatının

⁹³⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/163.

⁹⁴⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/179, 180; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/147, 150.

⁹⁴¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/150; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/180.

⁹⁴² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/150.

⁹⁴³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/170.

⁹⁴⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/181; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/153.

⁹⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/154.

⁹⁴⁶ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/172; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/182.

artışında rehin, rehinlikten çıkarılmıyorsa bu durumda da fazla olan kısım, rehinlikten çıkarılmaz. Aralarındaki bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, muhtemelen hak sahibinin hakkının ödenmesine yetecek miktarı göz önünde bulundurup fazla olan kısmın râhine verilmesi hükmüne kani olmuş, Şirbînî (dolayısıyla Remlî) ise bu meseleyi merhûnun fiyatının artmasına kıyaslamış ve fazla da olsa söz konusu meselede kıymetin, rehin olarak kalacağı hükmüne varmıştır. Remlî ile Şirbînî'nin görüşü, “kabzdan sonra merhûnun telef edilmesi durumunda bedeli, onun yerine rehin olur. Aynı şekilde bir kısmının telefi durumunda o kısmın bedeli, rehin olur.” hükmüne daha uygun görünmektedir.

9. Mürtehinin merhûnu telef etmesi durumunda telef ettiği rehne karşılık vermesi gereken bedelin, rehin olup olmayacağı hususunda ihtilâf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre rehni telef etmesinden dolayı ödemesi gereken bedel, kendisi için rehin olur. Bunda hiçbir mahzur da yoktur. Çünkü bedelin rehin olmasının faydası, borçluların haklarının kendisine tealluk etmesinden korumaktır.⁹⁴⁷ Remlî'ye göre ise evceh olan, söz konusu bedelin rehin olmamasıdır. Çünkü bedel olarak vermesi gereken şey, kendisi için rehin olmaz.⁹⁴⁸ Bu meselede de aralarında vuku bulan ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, bu durumda mürtehinin vereceği telef bedelinin kendisi için rehin olmasında mahzur görmezken muhtemelen Remlî, mahzurlu görüp kabul etmemiştir.

10. Râhinin, rehin olarak teslim etme kastı olmadan (mutlak olarak) rehni mürtehine vermesi, rehin akdi için yeterli olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre bu şekildeki teslim, rehin akdi için kâfidir. Çünkü -vacip olmasa da- daha önce teslimi gerektirecek bir durum oluşmuştur. Dolayısıyla sadece bunu engelleyecek/alıkoyacak, bir durumun olmaması şart koşulur.⁹⁴⁹ Remlî'ye göre ise bu şekildeki verme, rehin akdi için yeterli olmayıp vâdî'a olmuş olur. Satım akdinde ise kabzettirme kastı olmasa da kabz gerçekleşir. Çünkü mebîin teslimi vacip, merhûnun teslimi ise vacip değildir.⁹⁵⁰ Dolayısıyla merhûnun rehin kastı olmadan mürtehine verilmesi rehin akdinin oluşması için yeterli değildir. Remlî'nin aktardığına göre bu mesele hakkında, *Tehzîb*'te iki vecih

⁹⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/154.

⁹⁴⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/172.

⁹⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/175.

⁹⁵⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/181; Reşidî, *Hâşiye*, 4/301.

bulunmaktadır. Biri kendisinin tercih ettiği ve essah kabul ettiği, rehinde söz konusu kabzın olmaması⁹⁵¹ diğeri ise Heytemî'nin tercih ettiği ilgili şekildeki kabzın, geçerli olması veçhidir. Dolayısıyla aralarındaki ihtilaf, Şîrâzî'nin *Tehzîb*'te verdiği iki vecihten, her birinin farklı veçhi tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Heytemî'nin tercih ettiği vecih, daha uygun görünmektedir. Zira kendisinin de belirttiği üzere daha önceden rehin konusu malın, mürtebine teslimi hakkında bir zemin oluşmuştur. Durup dururken râhinin kendisine ait malı, başkasına vermesi pek mantıklı gelmemektedir. Daha önceden teslimi gerektirecek bir ortam oluştuğu için, kasıt olsun veya olmasın –kastının ne olduğunu bilmek ifadesi olmadan imkânsız olduğundan- bu şekilde teslimin rehin için geçerli olması daha uygun görünmektedir.

2.2.5. Teflîs/İflâsa Karar Verme

Teflîs ıstılahta, hâkimin bir takım şartlarla borçluyu hacır (kısıtlama) altına almasıdır. ⁹⁵² Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, teflîs konusuyla ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. O mesleler şunlardır:

1. Üzerinde ödeme vakti gelmiş ve mal varlığını aşan borçlar bulunan kimseye, alacaklıların talebiyle hâkim (mahkeme) tarafından hacr (kısıtlama) konulur/konulabilir. Vadesi gelmemiş borçlar için ise hacr konulamaz.⁹⁵³ Konuyla ilgili genel hüküm bu şekilde olmakla beraber borçlunun gasp edilen malları, gaip olan malları ve mallardan elde edilen menfaat/lar, borçlunun mal varlığından sayılıp sayılmaması tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre gasp edilen mallar, gaip olan mallar ve menfaat/lar, borçlunun mal varlığından sayılmazlar. Bunun için borcun, borçlunun mal varlığını aşıp aşmadığı araştırıldığında gasp edilen mal/ları, gâip olan mal/ları ve menfaat/lar, mal varlığı içerisinde sayılmazlar. Çünkü o şekildeki mal/lar ve menfaat/lar, yok hükmündedir.⁹⁵⁴ Gasp edilmiş ve gâip olan mal/lar hakkında İbn Hacer ile aynı görüşü paylaşan Remlî, menfaat/lar konusunda ise bazı müteahhirin âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Ona göre eğer menfaat/ların ücretinin tahsili mümkünse onlar da mal varlığından kabul edilirler.

⁹⁵¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/181.

⁹⁵² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/207.

⁹⁵³ Nevevî, *Minhâc*, 2/191, 192.

⁹⁵⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/208.

Ücretin tahsili mümkün değilse kabul edilmezler.⁹⁵⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Şirbînî ise gasp edilen ve gâip olan mal/lar hakkında İbn Hacer'le; menfaat/lar konusunda ise Remlî'yle aynı görüşü paylaşmıştır.⁹⁵⁶ O da, Remlî gibi gerekçe zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, Heytemî'nin konuyu gasp edilen veya gaip olan malları ve menfaatları, yok hükmünde kabul etmesinden doğan farklı değerlendirmesi ve Remlî ile Şirbînî'nin müteahhirin ulemanın görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Menfaatler konusunda Remlî ile Şirbînî'nin tercih ettiği görüş, daha uygun görünmektedir. Zira menfaatler karşılığında kira gibi bazı durumlarda ücret alınmaktadır. Sahibinin ücret alması halinde, menfaati yok hükmünde saymak pek anlamlı gelmemektedir.

2. Yukarıda zikredildiği üzere borçlunun mal varlığını aşan borçlara karşı, alacaklıların talebiyle hâkim tarafından borçluya hacr konulur/konulabilir. Fakat hangi tür borçların hacre sebep olduğu hususu ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre mutlak nezir (adak) ve kaffâret gibi fevrî (acilen) olarak yerine getirilmesi gerekli olmayan Allah hakkı borçlar, kitâbet gibi bağlayıcı olmayan borç/lar ve ödeme vakti henüz gelmemiş bağlayıcı borçlar sebebiyle kişiye hacr konmaz. Çünkü bunlar sebebiyle -ödeme vakti gelmeyen borç dışındaki durumlarda mutlak olarak, ödeme vakti gelmeyen borçta ise hemen- hacr talebinde bulunulmaz.⁹⁵⁷ Heytemî'nin kelimından anlaşıldığına göre fevri olan Allah hakkında, hacr konulabilir. İsnevî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise fevrî olsun ya da olmasın Allah hakkı olan borçlara karşılık hacr konmaz.⁹⁵⁸ Abbâdî, "aynı şekilde fevrî olanlarda da hacr konulmaz çünkü bu durumda muayyen bir maldan ödeme talebi bulunmamaktadır." diyerek⁹⁵⁹ tercihini Remlî ile Şirbînî'nin tercih ettiği görüşten yana koymuştur. Aralarındaki bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı üzere Heytemî'nin konuyu farklı değerlendirmesi ve Remlî ile Şirbînî'nin ise İsnevî'nin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Abbâdî'nin verdiği gerekçeye binaen Remlî ile Şirbînî'nin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir.

⁹⁵⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/188.

⁹⁵⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/192.

⁹⁵⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/209; Şirvânî, *Havâşî*, 6/136.

⁹⁵⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/188; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/193.

⁹⁵⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 6/136.

3. Borç/lar, borçlunun malı kadar ise/ler bu durumda borçlunun çalışan olup olmamasına göre hüküm değişir. Borçlu çalışan ise gerekli harcamaları kazancından yapar. İhtiyaç olmadığı için kendisine hacr konmaz. Fakat hâkim, onu borcu ödemekle yükümlü kılar. İmtina ederse hâkim onun malını satar veya darp ve hapsetme ile satmaya zorlar. Eğer borçlu şahıs, çalışan değilse ve nafakası da kendi malından ise yine hacr konmaz. Çünkü alacaklılar alacaklarını kendisinden peşin talep edebilirler.⁹⁶⁰ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla beraber borçlu, borç/ları ödemekten imtina etse ve malı da borç/lara eşit veya borç/lardan daha fazla ise ve alacaklı/lar hacr talebinde bulunurlarsa bu durumda hacrin konulup konulmaması tartışmalıdır. İbn Hacer, bu konuyu şöyle açıklar: “Evet, imtina etmesinden sonra eğer alacaklılar, borçla eşit olan veya daha az olan kazanç/mal hakkında hacr talebinde bulunurlarsa kendilerine olumlu cevap verilir. Fakat bu hacr, iflastan kaynaklı hacr çeşidi olmayıp hacrı gariptir.⁹⁶¹ Şeyhimizin (Zekeriyâ el-Ensârî) *Şerhu'l-menheci*'sinde bu şekilde yer almıştır. Sanki (Şeyhimiz) bunu İsnevî'nin “Eğer alacaklılar hacrin konmasını isteseler...iki vecihten azhar olana göre malı borçlarından fazla olsa da hacr konulur. Râfî, hacr konusunda bu şekilde zikretmiş ve (bunu) ‘malını telef etmesi endişesiyle’ illetlendirmiştir. Fakat Münekkî (Velîyüddîn el-İrâkî/İbn Nakîb), ikisinin (Râfî ile Nevevî) burada dediği, mutlak olup gayr-ı değildir. Münekkî, “(bu itlâk) borç fazla olduğuna hamledilsin.” demiştir. Ben (Heytemî) diyorum: “İki görüşün arası uzlaştırılır. Şöyle ki ilki (İsnevî'nin kavli), borcun semen kadar olmasına hamledilir. Çünkü hacr-ı garîb bahsindeki kelimalarının gereği, muamelelerin, malların zayi oluşlarına sebep olmasından korumak için, hacr-ı garîb buna (borcun eşit veya az oluşuna) özgüdür. İkincisi ise, borç teleften kaynaklı olduğuna hamledilir. Çünkü kelimalarının gereği olarak, eksik ve eşit olanda hacr-ı garibin de ve başka hacrin da olmayacağıdır. Bu izahtan da anlaşıldığı üzere İbn Hacer'e göre eğer borçlar, muamelelerden kaynaklı ise hacr konulur. Eğer telef etmekten kaynaklı ise/ler hacr konmaz.⁹⁶² Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise borç, ister muamelelerden kaynaklı ya da itlâftan kaynaklı olsun müflis (borçlu) kısıtlanır. Remlî ve Şîrbînî'nin

⁹⁶⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/211.

⁹⁶¹ Hacrı garîb, kendisinde malın daraltılması ve satıcının malının aynı için rücu olmayan, kendisinde özel olarak alacaklının istemesine ihtiyaç duyulmayan ve kadının kaldırmasına ihtiyacı olmayan hacr çeşididir. (bkz. Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/647.)

⁹⁶² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/212.

belirttiğine göre böyle bir hacr, hacr-ı garîp olup konumuzla alakası yoktur.⁹⁶³ Bundan dolayı biz de meseleyi bu şekilde vermekle iktifa ediyoruz.

4. Yararlarına olduğu için rüşt ehli olan alacaklılardan, talep gelmedikçe borçluya hacr konmaz. Alacaklıların bir kısmı, hacr talebinde bulunur ve borç/lor hacr konmayı gerektirecek bir miktarda ise hacr konulur. Aksi takdirde ise hacr konulmaz. Aynı şekilde essah görüşe göre müflisin (borçlu), bizzat veya vekilinin talebiyle de kendisine hacr konulabilir. Çünkü buradaki amacı açıktır. O da, malını borç/lorına sarf etmesidir. Bu takdirde alacaklıların hakkı, onun malına tealluk eder. Söz konusu durumda hâkim, insanlar kendisinden korunsunlar diye hacredildiğine dair nedben şahit tutar.⁹⁶⁴ Genel hüküm böyle olmakla beraber borçlunun talebi halinde konulacak hacrın hükmü hakkında, ihtilâfa düşülmüştür. Ezra'î'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre hacrin konması câiz;⁹⁶⁵ Şirbînî'ye göre ise vâcibtir. Şirbînî, hilâfın cevâzda değil vücûpta olduğunu, bazı müteahhir âlimlerin ise aksi görüşte olduğunu belirtir.⁹⁶⁶ Şebrâmellisî, Şirvânî ve Karadâğî, Remlî'ye göre bu meselede hacrın hükmünün vacip olduğunu belirtmektedirler.⁹⁶⁷ Fakat Remlî, söz konusu meselede hacrin hükmüne değinmemiştir.⁹⁶⁸ Bu âlimler, muhtemelen mutlak kullandığı ifadeden hareketle Remlî'nin, söz konusu görüşte olduğu kanaatine varmışlardır. Heytemî'nin aktardığına göre Şeyh Zekerıyyâ el-Ensârî'ye göre vücûben hacr konur.⁹⁶⁹ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, Ezra'î'nin görüşünü tercih ederken –isim vermeseler de– Remlî ile Şirbînî, Zekerıyyâ el-Ensârî'nin görüşüne paralel görüşü tercih etmişlerdir. Hacrin vücubu yönünde olan görüş, borçlunun talebinin olumlu yönde karşılık bulması için daha uygun görünmektedir. Câiz olması durumunda ise talebine olumlu da olumsuz da cevap verilebilir.

5. Essah görüşe göre müflisin durumunu bilen satıcı, zimmetine tealluk edecek şekilde müflise malını satması halinde kendisi için akdi feshetme hakkı yoktur. Hakkı,

⁹⁶³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/189; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/192.

⁹⁶⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/192, 193; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/212-214.

⁹⁶⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/214.

⁹⁶⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/189, 190; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/192, 193.

⁹⁶⁷ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 4/314; Şirvânî, *Havâşî*, 6/140; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 187.

⁹⁶⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/189, 190.

⁹⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/214.

sattığı malın kendisine tealluk eder. Çünkü taksirde bulunmuştur. Eğer müflisin durumunu bilmiyorsa bu durumda akdi, feshetme hakkı vardır ve hakkı alıcının malına da tealluk eder. Çünkü söz konusu durumda mazurdur.⁹⁷⁰ Genel hüküm böyle olmakla birlikte müflisin durumunu bilmediğinde ve hakkı müflisin malına tealluk ettiğinde satıcının, mebîn semeni hususunda diğer alacaklılarla aynı seviyede olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre satıcı, diğer alacaklılarla aynı seviyede olur. Çünkü kusuru olmadığı için mazurdur. Zira iflas, ayıp gibidir. Bundan dolayı bilinip bilinmemesi arasında fark vardır.⁹⁷¹ Remlî'ye göre ise satıcı, müşterinin iflasını bilsin veya bilmesin kendi rızasıyla akdi gerçekleştirdiği için diğer alacaklılarla aynı seviyede olmaz.⁹⁷² Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, konuyu farklı açılardan değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî ile Şirbînî, bu meselede satıcının kusurlu olup olmamasına bakarken Remlî ise, satıcının müflis kimseyle yaptığı akitte rızasının oluşuna bakmıştır.

2.2.5.1. Müflisin Malının Satılması ve Paylaştırılması

Hâkim/kadı, yararlı görmesi halinde hacırdan sonra nedben müflisin malını, ihtiyaç oranında satar ve bedelini alacaklılar arasında alacakları miktarınca paylaştırır. Bunun nedeni, kısıtlamanın uzaması sebebiyle müflise dokunacak zararı ve hakkın ertelenmesiyle de alacaklılara dokunacak zararı engellemektir. Tabii ki bu satım işlem/leri yapılırken, bedelin eksilmesine neden olacak aceleden kaçınılmalıdır. Mal satımında öncelikle bozulmasından endişe edilen mallardan başlanır. Sonra hayvanlar, ondan sonra menkul mallar ve son olarak da gayr-ı menkul mallar satılır. Söz konusu mallar, müflisin ve alacaklılarının huzurunda ve pazarlarında, mislinin semeni ile peşin ve o beldenin parasıyla satılırlar.⁹⁷³ Konuyla ilgili genel hüküm/ler böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî, ilgili bazı meselelerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da geçtiği gibi müflisin malı, semen-i misil ve beldenin para birimiyle satılır. Fakat semen-i misil ve beldenin para birimiyle, malı satın alacak müşteri bulunmaz ise verilen fiyat ile satılıp satılmayacağı tartışmalıdır. Heytemî, Remlî ve

⁹⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/195; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/222.

⁹⁷¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/222; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/195.

⁹⁷² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/194.

⁹⁷³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/223.

Şirbînî arasında gerçekleşen bu konuyla ilgili ihtilafa, Nevevî'nin fetvası ile İbn Ebüddemin kavli zemin oluşturmuştur. Nevevî'nin fetvasına göre söz konusu durumda, müşteri bulunmayınca tartışmasız olarak beklemek vacip olur.⁹⁷⁴ Nevevî'nin bu fetvasına, İbn Ebüddemin “merhûn/rehin, ilan ve reklamdan sonra –iki âdil kimse, verilen fiyatın gerçek semeni olmadığına şahitlik etseler de- tartışmasız olarak kendisi için biçilen bedel karşılığında satılır. Bu, mürtehin zarar görmesin diye yapılır. Söz konusu hüküm, kıymetin zat ile kayım olan bir vasıf olması üzerine binaendir. Eğer desek ki: “kıymet, bu vakitte peş peşe gelen günlerde reklamının/ilanının yapılmasından sonra gâlip olan âdetin hükmüyle, talebin kendisinde son bulduğu şeydir.” desek bu azhardır/en açık olandır. Bu durumda bu satışın cevâzı açıktır. Çünkü merhûn için verilen bedel, semen-i misildir. (Kıymetin tefsiri hakkındaki) bu hilâf, vücudun bütün uzuvlarının münasip olmasının zat ile kaim bir sıfat olup kendi kendine bilinen bir tür müdür veyahut doğal eğilimlerin farklılaşmasıyla farklılaşan sıfat mıdır? hilâfına yakındır. İbn Ebüddem'in bu açıklamasına, müflisin aksine râhin, mülkünü satışa sunmuştur. Buna şu itiraz yapılmıştır: “Söz konusu fark, müflisin malının semen-i mislin dışında bir bedelle sattığı sonucunu doğurmaz.” İbn Hacer, yukarıda verilen bilgileri verdikten sonra vecih olan, bu durumda râhin ve müflisin eşit malları olduğunu ifade eder. Ona göre Nevevî'in fetvası, müflisin malı için hiçbir bedelin verilmemesi veya bir bedel verilir fakat artması umudu bulunurun üzerine hamledilir/yorumlanır. Dolayısıyla bu durumda müflisin malı, satılmayıp beklemeye alınır. İbn Ebüddem'in kavli ise ilan ve reklamdan sonra rehin için -anlık bir artışın umulması durumunda- bir bedelin verilmesi üzerine hamledilir. Çünkü verilen bedel, semen-i misildir. Çünkü azhar görüşe binaen zâhir olan; kıymet zâtî bir vasıf olmayıp onda muteber olan, satışın irade edildiği vakitte rağbet edilen (verilen) bedel olup mutlak bir bedel değildir. İbn Hacer'e göre üzerinde bulunan hakkın ifası için mümteni olan mal, yetim malı ve gâib olan kimsenin malının satışı da bu hükme tabidir. Yani satıldıkları vakitte müşteriler tarafından verilen fiyatla satılırlar.⁹⁷⁵ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise ilan ve reklamı yapıldıktan sonra rehin olarak alınan mal (merhûn), verilen fiyatla satılır. Müflisin malı ise satılmaz. Onlara göre kıymet zat ile kaim bir vasıftır. Bundan dolayı, merhun verilen bedelle satılır. Ayrıca verilen semen, semen-i misildir. Bu itibarla

⁹⁷⁴ Nevevî, *el-Mensûrât fî 'uyûni'l-mesâili'l-mühimmât/ Feteva'l-Îmâm'in-Nevevî*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî-Devha: Dâru'l-İşrâk, 1422/2002), 160, 161.

⁹⁷⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/228, 229.

müflisin malı, rehinden ayrılır. Çünkü râhin, rehin vermekle malını satışa sunarak karşılığında verilecek bedeli iltizam (kabul) etmiştir.⁹⁷⁶ Dolayısıyla iki mesele aynı değildir. Anlaşıldığı üzere aralarındaki bu ihtilaf, Nevevî'nin fetvası ve İbn Ebüddem'in kavlinin Heytemî tarafından farklı durumlara yorumlanarak uzlaştırılmasından; Remlî ile Şirbînî'nin ise söz konusu âlimlerin görüşlerini oldukları gibi kabul edip müflis ve râhinin malları hakkında her birine özgü farklı hükmün olması sonucuna varmalarından kaynaklanmıştır.

2. Müflisin ödeme gücünün olmadığına şahitlik edecek kişilerde bulunması gereken şart, -komşuluk ve iç içe olma gibi sebeplerden mütevellit- müflisin özelinden (bâtın) haberdar olmasıdır.⁹⁷⁷ Konuyla ilgili hüküm böyle olmakla beraber şahidin kendisinin, “müflisin özelinden haberdar olduğunu” söylemesine itibar edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre bu durumda, şahidin sözüne itimat edilir. Heytemî, “bu meseledeki şahit ile durumun iç yüzünü bildiğini söyleyen ve sözüne itimat edilmeyen diğer meselelerdeki tezkiye şahitleri arasındaki fark, bu meselede bulunan aşırı ihtiyaçtır.” diyerek bu konudaki şahit ile tezkiye şahitleri arasında fark olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁸ İsnevî'nin bu konun tezkiye gibi olduğuna dair görüşünü, tercih eden Şirbînî'ye göre ise şahidin ilgili sözüne itimat edilmez.⁹⁷⁹ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirme ve başka âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

3. Önceki konuyla bağlantılı olarak şahitlerin, müflisin ödeme gücünün olmadığına dair genel açıklamalarının yeterli olup olmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre bu konuda icmâlî beyan, kâfi olmayıp şahit nefi ve isbâtı cem ederek “o (müflis), borcu ödeyecek durumda değildir. Sadece günlük yiyeceğine ve bedenindeki elbiseye sahiptir.” şeklinde ayrıntılı bir açıklama yapmalıdır. Çünkü icmâlî açıklama, şahidin vazifesi değildir. Aksine şahit/lerin vazifesi, hâkim görsün ve inandığına göre hüküm versin diye, ayrıntılı ve geniş ifade vermelidir/ler.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/196; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/197.

⁹⁷⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/203; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/249.

⁹⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/249; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/203.

⁹⁷⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/203.

⁹⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/249; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/203.

Belkînî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise şahidin, “onun maddi durumu yoktur. Bu borçtan bir şey ödemekten şer'an/dinen acizdir.” şeklindeki icmâlî beyanıyla iktifa edilir. Şîrbînî, bunun güzel olduğunu belirtmekle yetinip⁹⁸¹ konuyla ilgili gerekçe zikretmemiştir. Aralarındaki ihtilaf, diğer pek çok meselede olduğu gibi farklı âlim/lerin görüşünü tercih ve konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. Verdikleri gerekçeden de anlaşıldığı gibi Heytemî ile Remlî'nin tercih ettikleri görüş, tercihe daha uygun görünmektedir.

2.2.5.2. Müflisle Muamele Yapanın Rücuu

Müflis, bedeli kabzetmediği durumda karşı tarafın rücuuyla ilgili olan şu meselede Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır:

1. Satıcı, henüz sattığı malın bedelini kabzetmeden iflası sebebiyle müşteriye hacr konsa bu durumda satım akdini feshedip mebîi geri alabilir. Bu konudaki muhayyerliği fevrî olup hemen karar vermelidir. Satım akdinde olduğu gibi -fesh sebebiyle- mahza muavazalı olan akitlerde de, malın aynında rücu hakkı bulunmaktadır. Mebî ve benzeri muavazalı şeylerde rücu için, rücu anında semenin peşin ödenecek durumda olması ve mebîin müşterinin mülkiyetindeki varlığının devam etmesi gibi birtakım şartlar aranmaktadır. Söz konusu şartların bulunmaması halinde ise kişinin rücu hakkı ortadan kalkar.⁹⁸² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber kişi, bir şeyi satın alsa ve sonra onu başkasına borç olarak vermesinden ya da çocuğuna hibe edip ona teslim etmesinden sonra, kendisine hacr konsa bu durumda satıcının rücu hakkının olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre bu durumda satıcı, rücu edebilir. Çünkü burada verdiği mal, mülkiyetine geri alma imkânının olmasından dolayı mülkiyetinde bâki olması mesabesinde kabul edilmiştir.⁹⁸³ Babasının fetvasını tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise rücu edemez.⁹⁸⁴ Abbâdî'nin, Şeyhimiz Şehâb er-Remlî “satış meselesinde satıcı veya alıcının muhayyer olmaları durumu hariç, üç meselede (bey', karz ve hibe) rücuun olmamasının mutemed olduğunu” söylemiştir, ifadesi⁹⁸⁵ Remlî ile

⁹⁸¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/203.

⁹⁸² Nevevî, *Minhâc*, 2/205-210; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/257-261.

⁹⁸³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/260.

⁹⁸⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/210; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/208.

⁹⁸⁵ Abbâdî, *Havâşî*, 6/189.

Şîrbînî'nin görüşüne meyyal olduğuna işaret etmektedir. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirme ile Remlî ve Şîrbînî'nin baba Remlî'nin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.5.3. Hacr

Hacr, kişinin bir takım özel sebep/lerden dolayı bazı malî tasarruflardan men edilmesidir. Hacr; çocuk, mecnun, müflis, râhin (malını rehin veren), marazı mevtte olan kişi, köle ve mürtede konur. Hacr, mahcuru aleyhin (kısıtlı) maslahatına olan ve diğer şahısların maslahatına olan olmak üzere iki kısma ayrılır. Birinci kısım, çocuk (sabî) ve mecnuna konan hacıdır. Bu kısıtlama, mallarını koruma altına almaya yönelik bir tedbirdir. İkinci kısım ise alacaklıların maslahatı için müflise; varislerin yararı için ölüm döşeğindeki hastaya ve Müslümanların maslahatı için mürtede uygulanan hacıdır.⁹⁸⁶ Bu konu, özetle böyle olmakla birlikte konuyla alakalı bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Kız ve erkelerde inzâl ile bulûğa ermenin, mümkün olduğu kamerî yaş dokuz yaştır.⁹⁸⁷ Genel kabul böyle olmakla beraber bu yaştan, tam olarak (tahdîdî) mı yoksa yaklaşık (takribî) mı olduğu hususu tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre hayız konusunda da olduğu gibi takriben dokuz kamerî yılın tamamlanmasıdır.⁹⁸⁸ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise tahdidi olup; tam olarak dokuz kamerî yılın tamamlanması gereklidir. Çünkü musannifin (Nevevî) "istikmâl" ifadesi tahdîdî; yani tam dokuz yaş olmasını gerektirmektedir. Ayrıca Remlî, bu meselede bulûğ yaşını hayzın başlama yaşıyla benzer kabul edenlere itiraz mahiyetinde şu gerekçeyi vermektedir: "Çünkü hayız süresi için alt ve üst sınır belirlenmiştir. Hayzın azına ve tuhra yetmeyecek zamanın varlığı yok hükmündedir. Meni (menininzalı) ise böyle değildir."⁹⁸⁹ Dolayısıyla her iki durum, birbirlerinden farklı olup hükümleri de farklıdır. Şîrbînî de, Nevevî'nin "istikmâl" ifadesinin yanında bir diğer gerekçe olarak da İbn Ömer'in "Uhud günü on dört yaşındayken Hz. Peygamber'e arz edildim (savaşa katılmak için) bana onay vermedi ve beni ergen olarak da kabul etmedi. Hendek günü on beş yaşındayken arz edildiğimde (savaşa katılmak için)

⁹⁸⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/281; Hamevî, *Zübdetü'l-fıkhi's-Şâfi'î*, 2/31-33.

⁹⁸⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/217; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/288.

⁹⁸⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/288.

⁹⁸⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/223; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/216.

bana onay verdi ve beni ergen olarak kabul etti.” sözünü vermektedir. Ona göre İbn Ömer’in “on dört yaşıdaydım” sözünden kasıt, on dörde girmiştim. “On beş yaşıdaydım” sözünden kasıt ise tamamlamıştımdır. Çünkü Uhud savaşı, hicrî üçüncü yılın Şevval ayında; Hendek ise hicrî beşinci yılın Cemâdâ (evvel mi ahi mi? belirtmemiş) ayında idi.⁹⁹⁰ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı delillere başvurmalarından kaynaklanmıştır. Heytemî, inzal ile mümkün olan buluş yaşını hayız görme yaşına kıyaslarken Remlî ve Şirbînî ise, İbn Ömer’in kavli (sahabe kavli) ile Nevevî’nin sözünü esas almışlardır.

2. Sefeh/tebzîr sebebiyle kendisine hacr konan kişinin alım, satım, hibe ve nikâh gibi tasarrufları velisinin izni olmadan yapması sahih değildir.⁹⁹¹ Bu işlemleri yapması sahih olmayan sefihin, lehine yapılan vasiyeti kabul etmesinin sıhhati ise tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre sefehten dolayı mahcuru aleyh olan kimsenin, lehine olan vasiyeti kabul etmesi sahihtir. Çoğunluk âlimin bunu açıkça zikrettiğini belirten Heytemî, konu hakkında gerekçe zikretmemiştir.⁹⁹² Mâverdî, Rûyânî ve Cürcânî, hibenin kabulünden dolayı vasiyeti kabul edebileceğini açıkça belirtmişlerdir.⁹⁹³ Nevevî’nin *Ravza*’da geçen kavlinin muktezasını ve İbnü’l-Mukrî’nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise hibeyi kabul etmesi, sahih olmakla beraber lehine olan vasiyeti kabul etmesi ise sahih değildir. Çünkü kabulü, malî bir tasarruftur. Konuyu şöyle temellendirmişlerdir: “Sefih, akit ile temellüğe ehil değildir. Vasiyeti kabul etmesi ise temellüktür. Dolayısıyla vasiyeti kabul etmesi sahih değildir. Vasiyeti kabul, fevrî olmadığı için onun yerine velisi kabul eder/edebilir. Hibeyi kabul etmesi ise, kabulün mümellik (mülk edindiren) olmaması ve kabulün icabla beraber olma şartı olduğundan dolayı sefihin yararını gözetmek/korumak için hibeyi kabul etmesi ise sahihtir. Ayrıca hibenin kabulü, bazen velinin hazır olmadığı zamanlarda da olabilir.”⁹⁹⁴ Bu tartışmanın semeresi, hibe edilen veya vasiyet edilen malın sefihe teslim edilmesi halinde, başına bir şey gelmesi durumunda tazminin gerekip gerekmediği hususunda ortaya çıkar. Hibede sefihin kabulü sahih olduğu için, malı teslim edene tazmin gerekmez. Vasiyette ise sefihin kabulünü sahih görenlere göre tazmin

⁹⁹⁰ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/216.

⁹⁹¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/219.

⁹⁹² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/303.

⁹⁹³ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/223.

⁹⁹⁴ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/230; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/223.

gerekmezken, sahih kabul etmeyenlere göreyse tazmini gerekir.⁹⁹⁵ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî, isim vermeden çoğunluk olarak belirttiği âlimlerin görüşünü tercih ederken Remlî ile Şîrbînî ise, Nevevî ve İbnü'l-Mukrî'nin görüşünü tercih etmiş ve hibe ile vasiyeti farklı değerlendirmişlerdir. Karşıt görüşte olanlar ise, hibe ile vasiyeti benzer kabul edip ikisini aynı hükme bağlamışlardır. Ölümünden sonraya nisbet edilen vasiyet, hibe gibi malî bir tasarruf olup sefihin yararınadır. Bu bakımdan Heytemî ve onunla aynı görüşü paylaşan çoğunluk âlimlerin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir.

3. Bir önceki meselede de zikredildiği gibi sefihin, yapacağı alım-satım gibi malî tasarrufları sahih değildir. Bu bakımdan şayet sefih, reşit olan birinden aldığı mal ve borç, kabzettikten sonra elinde telef olsa ya de kendisi telef etse zâhiri mallarda hemen tazmin gerekmediği gibi hacr kalktıktan sonra da tazmin gerekmez. Diğer tarafın, sefihin durumu hakkında bilgisinin olup olmaması durumu değiştirmez. Çünkü muamelede bulunun taraf, iyice araştırmadığı için kusurludur.⁹⁹⁶ Zâhir olan mallar (sahibinin dışındaki kişilerin de bildiği mallar) hakkında damânın olmadığı hususunda ittifak varken, bâtın mallarda (para, ticaret malı gibi sadece sahibinin bildiği mallar) sefihin damânı ise tartışmalıdır. İmâm Şâfiî'nin *el-Üm*'de⁹⁹⁷ geçen görüşünü tercih eden ve mutemed kabul eden İbn Hacer ve zâhir kabul eden Şîrbînî'ye göre bâtın olan mallarda sefih, damân olup rüşd çağına ulaştıktan sonra ödemeyi yapar.⁹⁹⁸ Nevevî'nin *Minhâc* ve *Ravza*'daki kavlinin gereği ile Gazzâlî gibi âlimlerin görüşünü tercih eden ve mutemed kabul eden Remlî'ye göre ise mal zâhir olsun bâtın olsun, sefihe dâman yoktur. Fakat yaptığı sebebiyle, mükellef olduğu için günahkâr olur. Remlî, Cüveynî ile Gazzâlî'nin, Şâfiî'nin görüşünü vech olarak nakledip zayıf kabul ettiklerini ve gerekçe olarak da “bâtın mallarda tazminin olması halinde zâhir olan mallarda da tazminin talebinin olacağını” verdiklerini, aktarır.⁹⁹⁹ Söz konusu durum, sefihin rüşd sahibi olan kimselerle yaptığı işlemlerde geçerlidir. Bu işlemleri, reşit olamayan biri/leriyle yapsa bu durumda ittifakla dâmın

⁹⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/303; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/230; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/223.

⁹⁹⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/223; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/304

⁹⁹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 4/492.

⁹⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/304; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/223.

⁹⁹⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/230.

olur.¹⁰⁰⁰ Aralarında gerçekleşen ihtilaf, anlaşıldığı üzere Şâfî, Gazzâlî ve Nevevî gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.5.4. Çocuğun Malları Üzerindeki Velayet

Çocuğun velisi; sırasıyla babası, dedesi, baba veya dede tarafından tayin edilen vasî ve kadıdır. Baba ve dedenin veli olma şartları Müslüman, adaletli ve hür olmalarıdır. Essah görüşe göre anne veli olamaz. Veli, çocuğun maslahatına (yararına) göre tasarrufta bulunur.¹⁰⁰¹ Konuyla alakalı genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ilgili bazı meselelerde ihtilâf bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da geçtiği üzere velinin, Müslüman olma şartı vardır. Müslümanlar üzerindeki velayette bu şart aranmaktadır. Dininde âdil kabul edilen kâfir kimse de, kâfir olan çocuğunun velayetini üstlenir/üstlenebilir. Fakat Mâverdî ve Rûyânî, kâfir hakkında da velisinin Müslüman olması şartını ileri sürmüşlerdir. Onların bu görüşünü İbn Hacer ve Şîrbînî, ilgili konu (dava) bize taşınınca kâfirin, kâfir olan çocuğu üzerindeki velayeti devam etmez. İşlem/lerini biz Müslümanlar üstleniriz, şeklinde yorumlamışlardır. Dolayısıyla onlara göre, İslâm kadısına (mahkemesine) intikal etmedikçe kâfirin, çocuğu üzerindeki velayeti devam eder. Dava olarak intikal ettikten sonra velayet yetkisi sona erer, gerekli işlemleri ise Müslümanlar üstlenir. Heytemî'ye göre mal üzerindeki bu velayet, nikâhtaki velayetten farklılık arz ettiğinden dolayı ona kıyaslanamaz. Çünkü mal konusundaki velayetten kasıt, emanettir/güvendir. Güven Müslümanda ise daha kuvvetlidir. Nikâh konusundaki velayetin amacı ise müvâlatır/sahip çıkmadır. O da, kız çocuğu hakkında kâfirden daha kuvvetlidir.¹⁰⁰² Remlî ise kâfirin çocuğunun malı üzerindeki velayetini, nikâh velayetine kıyaslayarak ilk görüşün aksine bir görüşe ulaşmıştır. Ona göre Müslüman kadıya müracaat etseler de kâfirin, çocuğu üzerindeki velayeti devam eder.¹⁰⁰³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden ve farklı yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Heytemî ile Şîrbînî, Mâverdî ve Rûyânî'nin görüşünü kabul edip yukarıda geçtiği şekilde yorumlamışlardır. Fakat konu *el-Hâvi 'l-kebîr*'de özetle şöyle geçmektedir: “Kâfir kızın (kadının) velisi kâfir (bir

¹⁰⁰⁰ Heytemî, *Tuhfetü 'l-muhtâc*, 5/304; Remlî, *Nihâyetü 'l-muhtâc*, 4/230;

¹⁰⁰¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/225, 226.

¹⁰⁰² Heytemî, *Tuhfetü 'l-muhtâc*, 5/313; Şîrbînî, *Muğni 'l-muhtâc*, 2/226.

¹⁰⁰³ Remlî, *Nihâyetü 'l-muhtâc*, 4/234.

erkek) dir. Müslüman (veli) gibi o da, bakire olan küçük kızını evlendire bilir. Dul kızını ise evlendiremez. Büyük olan bakire kızını izni olmadan; dul ise izniyle evlendirebilir. Kâfirin küçük çocuğuna ait mallar üzerindeki velayeti ise, bize (Müslümanlara) getirilmediği sürece kabul edilir. Bize getirilince velayetleri reddedilip Müslümanlara verilir. Nikâhtaki velayet ise bunun hilafıdır. Çünkü mallar üzerindeki velayetten maksat, güvendir. Bu Müslümanda daha kuvvetlidir. Nikâhtaki velayetten maksat, sahip çıkmaktır. Bu kâfir olan kimsede, kâfir için daha kuvvetlidir.”¹⁰⁰⁴ Rûyânî, “Kâle fî'l-Hâvî...” diyerek Mâverdî'nin verdiği bilgileri olduğu gibi aktarmaktadır.¹⁰⁰⁵ Dolayısıyla onlar, nikâh konusundaki velayette müslim ve gayr-ı müslimi aynı kabul etmektedirler. Mal konusunda ise, durumun Müslümanlara intikal etmesinden sonra velayetin Müslümanlarda olacağını açıkça belirtmektedirler. Bu bakımdan İbn Hacer ve Şirbînî'nin, yukarıda geçtiği şekliyle bir yoruma gitmeleri yersiz görünmektedir. Remlî ise onların görüşüne katılmayıp mal konusundaki velayeti, nikâh konusundaki velayete kıyaslamıştır.

2. Velî, velayeti altındaki çocuğun malını maslahatı (yararı) gözeterek peşin ve veresiye (vadeli) olarak satabilir. Ancak vadeli satışta, şahit tutma ve rehin alması vaciptir/gereklidir.¹⁰⁰⁶ Genel hüküm böyle olmakla beraber baba çocuklarının; dede ise torunlarının mal/larını sattıklarında hâkime intikal ettirmeleri halinde, maslahatla gerçekleştiğini ispat etmezlerse bu durumda hâkimin satım akdinin sıhhatine hüküm verip veremeyeceği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre söz konusu satım akdinde adaletlerinin sübutuna, ihtiyacın olup olmadığına veya çocukların faydalarına olup olmadığına bakılmaksızın kadı/hâkim, söz konusu satım akdini tescil eder/sıhhatine hüküm verir. Vasînin yapacağı satım akit/lerinde ise durum bunun aksinedir.¹⁰⁰⁷ Gerekçe zikretmemektedir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise iki vecihten evceh olana göre baba ve dedenin, –çocukları hakkında itham edilmeyeceklerinden dolayı akdin yararlı olduğunu ispat etmeleri gerekli olmamakla beraber- şahitlerde adaletin ispatı gerekli olduğu gibi onlarda da adaletlerinin ispatı gereklidir. Bu bakımdan, beyyine ikame etmeleri gerekir

¹⁰⁰⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî fî fıkhi's-Şâfi'i*, (y.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), 9/312.

¹⁰⁰⁵ Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 9/306.

¹⁰⁰⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/228.

¹⁰⁰⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/314, 315.

ki satış lehlerinde tescil edilsin.¹⁰⁰⁸ Aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, konuyla ilgili iki vecihten farklı vecihlerin tercih edilmesinden ve Remlî ile Şîrbînî'nin meseleyi şahitlik meselesine kıyaslamasından Heytemî'nin ise, kıyaslamamasından kaynaklanmıştır. İnsanlarda ahlak erozyonu gerçekleştiğinden ve de dünyaya olan tamahları arttığından dolayı, -baba ve dede de olsa kısacası insanın en yakını da olsa- ne yapıp yapmayacağı kestirilmediğinden dolayı çocuğun mallarının muhafazası için Remlî ile Şîrbînî'nin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir.

3. Daha öce zikredilen meselelerde de geçtiği üzere velî, yapacağı tasarruflarda çocuğun maslahatını gözetmek zorundadır. Fakat çocuğun zararına olan bir tasarrufta bulunursa bu durumda verdiği zararı, tazmin etmesi gerekir mi gerekmez mi gerekiyorsa -ki gerekiyor- hangi tür tasarruf/larda tazminin gerektiği konusu tartışmalıdır. Çocuğun mallarından yiyecek maddesi olanları kullanma vakitleri çıkıncaya kadar bırakıp herhangi bir tasarrufta bulunmadığı takdirde velî, ertelemeden dolayı çocuğa dokunan zararı tazmin eder. Fiyat artışı gayesiyle malın satımını ertelemesi halinde, mal telef olursa tazmin gerekmez.¹⁰⁰⁹ Üç şârih, zikredilen konu/larda ittifak halindeyken icâreye/kiraya verilecek malları kiraya vermezse ve imar edilmesi gerekeni imar etmezse velinin, tazmini gerekip gerekmeyeceği konusunda ise farklı görüşlere sahiptirler. İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre dâmin olmaz. Çünkü söz konusu tasarruflar, bir şey/ler elde etmek içindir. Ayrıca bu işlemler, tazminin gerekmemesi hususunda hurma ağaçlarını aşılamaı terk etmeye benzer. Bu işlemleri yapmamakla veya erteleme sebebiyle velî, dâmin olmazken fakat günahkâr olur. Bu konu, hayvana yem vermeyerek telef olmasına sebep olunması halinde, tazminin gerektiği konusundan farklıdır. Zira bu meselede, canın telef edilmesi vardır. Şîrbînî'nin belirttiğine göre Zekerîyyâ el-Ensârî de, bu görüştedir.¹⁰¹⁰ Yani kazaen bir şey gerekmiyorsa da kişi, diyâneten sorumluluktan kurtulmuyor. Remlî'ye göre ise velî, çocuğun malını kiraya verme kudreti olduğu halde ertelese ve sonra mal telef olursa bu durumda hem dâmin hem de günahkâr olur. Ona göre bu konu, hurma aşılama meselesinden farklıdır. Zira kiraya vermeyi ve imar etmeyi ertelemek, menfaatin sağlanmamasına neden olurken aşılamaı terk etmek ise kaliteyi düşmesine neden

¹⁰⁰⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/238; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/228.

¹⁰⁰⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/318; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/237; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/228.

¹⁰¹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/318; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/228.

olur.¹⁰¹¹ Dolayısıyla aynı hükme tabi tutulamazlar. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, kıyas yöntemi kullanma ve kullanmamadan kaynaklanmıştır. Heytemî ile Şirbînî, bu konuda yukarıda geçtiği üzere velinin velayeti altındaki kişi/lerin malının kiraya verilmesini, hurma ağaçlarının aşılmasına benzeterek kıyas yöntemini kullanmışlardır. Remlî ise, iki meseleyi birbirinden farklı kabul ederek; kıyas yöntemine başvurmamıştır. Velinin “çocuğun yararını gözetmesinin gerekliliği” ilkesinden hareketle ve de ertelemedeki taksirinden dolayı teleften doğan zararın telafisi için velinin dâmin olmasını kabul eden Remlî’nin tercih ettiği görüş, daha uygun görünmektedir.

4. O günkü şartlarda çocuğun yararı ve az masraflı oluşları gözetildiğinden çocuğa ait ev/lerin, toprak ve pişirilmiş tuğla ile yapılacağı; kerpiç ve alçı/kireç ile yapılamayacağı hükmü benimsenmiştir. Remlî, bu görüşün İmâm Şâfiî’nin nassı ve cumhurun kabul ettiği görüş olduğunu fakat Şâfiîlerden ahabın çoğunluğu, çocuğun evinin ilgili beldenin adetlerine göre bina edilmesini tercih ettiklerini belirtir.¹⁰¹² Bu meselede Heytemî ile Remlî arasında gerçekleşen ihtilafın zeminini, yukarıda verilen iki görüş teşkil etmektedir. Mutemed kabul edip tercihin İmâm Şâfiî ile cumhurun görüşünden yana kullanan Remlî’ye göre veli, velayeti altındaki çocuğunun evini kerpiç ve alçı/kireç ile bina edemez.¹⁰¹³ Şâfiîlerden ashâbu’l-vücûhun görüşünü tercih eden ve delil bakımından evceh kabul eden İbn Hacer’e göre ise çocuk için yapılacak ev, bulunduğu bölgenin örfüne göre bina edilir.¹⁰¹⁴ Ashâbu’l-vücûhun ve onların görüşünü tercih eden Heytemî’nin mezhebin kurucu imâmına muhalefet etmeleri, fukahânın sosyal hayattaki değişimleri göz ardı etmediğini ve gerektiğinde günün şartlarına bağlı olarak nassa dayalı olmayan görüşlerde önceki âlimlerin görüşlerinden vazgeçtiklerini göstermektedir.

5. Velayet altındaki çocuk, buluşa erdikten sonra yararına olmayan bir satım akdi yaptıkları iddiasıyla velisi olan baba ve dedesine, dava açarsa yeminle beraber baba ve dede tasdik edilip dava lehlerine sonuçlanır. Çünkü baba ve dede, çocuğa olan şefkatları sebebiyle itham edilmezler/suçlanmazlar. Söz konu dava, vasî ve emîne açılırsa bu durumda ergenliğe ulaşan çocuk, yeminiyle beraber tasdik edilir. Zira vasî ve emîn,

¹⁰¹¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/237.

¹⁰¹² Nevevî, *Minhâc*, 2/227; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/236.

¹⁰¹³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/236.

¹⁰¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/320; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/227.

bazen itham edilirler/edilebilirler.¹⁰¹⁵ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber, buluşa erdikten sonra çocuk, gerçekleştirdiği tasarrufun maslahat barındırmadığı gerekçesiyle kadıya açsa davanın, kimin lehinde ve kimin aleyhinde sonuçlanacağı ise tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre kadı/yargıç, güvenilir ise görevden azledilmiş bile olsa yemine ihtiyaç duyulmadan sözü kabul edilir. Çünkü kadı, tasarrufunda şer'in (hukukun) nâibi/temsilcisidir. Şayet kadı, güvenilir değilse durumu vasînin durumu gibi olur.¹⁰¹⁶ Dolayısıyla son durumda yeminle beraber çocuk tasdik edilir. Tâcuddîn el-Fezârî'nin tercihini benimseyen ve mutemed olduğunu belirten Remlî'ye göre ise azledilmeden önce de olsa kadı (yargıç) aleyhindeki dava, vasîye ve emîne açılmış dava gibidir.¹⁰¹⁷ Dolayısıyla Remlî'ye göre yaptığı tasarrufun maslahatsız olduğu gerekçesiyle buluşa erdikten sonra çocuk tarafından, kadının/hâkimin aleyhinde açılan davada yeminiyle beraber çocuk tasdik edilir.

2.2.5.5. Sulh

Borçlar hukukunda sulh, kendisiyle nizam sona erdirildiği özel akittir.¹⁰¹⁸ Karşılıklı anlaşma ifade eden “musâlahâ” lafzının türevleriyle gerçekleşen sulhta, - davalılar arasında hâkimin yanında olmasa da- daha önce bir anlaşmazlık (suhûmet) davası geçirmiş olmaları, müddeâ aleyhin (davalı) ikrarı veya aleyhinde beyyinenin ikame edilmesi şartları aranmaktadır. Sulh, müddeinin (davacı) hücceti olmadığında davalının inkârı veya sükutu ile beraber lağv olur. İnkâr üzerine sulh yapmak Şâfiîlere göre sahih değildir. Haklı olan müddeinin, inkâr üzerine yapılan sulhta sarf edilen/verilen şeyleri alması câizdir. Üzerinde bir hakkın olduğunu bilen kimsenin, o hakkın bir kısmı üzerine sulh yapması helal değildir. Çünkü başkasının hakkını sindirmektir/hakkına geçmektir.¹⁰¹⁹ Dava konusu aynî malın bir kısmı üzerine yapılan sulh, hibe olduğu için kendisinde hibenin hüküm/leri aranır. Bu da, “A şahsı B şahsına karşı bir ev iddiasında bulunup B şahsının onun lehinde ikrarda bulunması durumunda A şahsının, “bu evin yarısı üzerine seninle sulh yaptım” demesi gibidir. Bu durumda müddei, dava konusu

¹⁰¹⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/230; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/328.

¹⁰¹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/328; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/230.

¹⁰¹⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/240.

¹⁰¹⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/230.

¹⁰¹⁹ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/34.

malın yarısını davalıya hibe etmiş olur. Semen olmadığı için, bey' lafzıyla sulh yapmak sahih değildir. Dava konusu olan malî ayna karşılık, başka bir malî aynın verilmesi veya zimmete taalluk edecek bir borcun kabul edilmesi ile sulh yapılabilir. Bu durumda yapılan sulh akdi için, -satım akdi olduğundan dolayı- satım akdinin doğurduğu şüf'a hakkı; ayıp ile geri verme ve ribâ illetini taşımaları durumunda mebî ve semenin karşılıklı olarak kabzedilmeleri gibi hükümler sabit olur. Dava konusu mal karşılığında, bir menfaat üzerine de sulh yapılabilir. Bu durumda dava konusu aynî mal, davalıya bırakılır ve onun karşılığında menfaat alınır. Böyle olunca da dava konusu aynî mal, ücret olmuş olur ve kendisi için onun hükümleri sabit olur. Borcun bir kısmı üzerine yapılan sulh, ibrâ sulhu olup eğer "ibrâ" lafzının türevleriyle yapılırsa kendisinde kabul şartı aranmaz. Eğer sulh lafzıyla yetinilirse kabul şartı aranır.¹⁰²⁰ Sulh akdiyle ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığı bulunmaktadır. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. İkrârda bulunan kimse (mukırr), diğer tarafa "lehinde ikrarda bulunduğum mukarrû bihe karşılık, zimmetimde olacak şekilde şu özellik/lerdeki elbiseyle seninle sulh yaptım" dese ya da lehinde ikrarda bulunulan şahıs (mukarrun leh) "lehimde ikrarda bulunduğum şey karşılığında, zimmetimde olacak şekilde şu özellik/lerdeki elbiseyle seninle sulh yaptım" dese bu şekilde yapılan akdin, selem olup olmadığı tartışmalıdır. Şeyhayn'e muhalefet eden ve manayı esas alan müteahhirîn âlimlerin çoğunluğunun görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre sulh lafzıyla yapılan akit, selem akdi anlamında olup satım akdi anlamında değildir. Konuyu şöyle temellendirmiştir: "Bey' ve sulh lafızları arasında fark bulunmaktadır. Şöyle ki bey' lafzı, mutlak olarak kullanıldığında kendisinden selem mukabili kast edilir. Çünkü hükümleri farklıdır. Bu şu anlama gelir "bey' akdi, başka akit için konusunun dışına çıkmaz. Bu itibarla lafzı, manasına münâfi ise lafız yönü galip gelir ve ona itibar edilir. Çünkü lafız yönü daha kuvvetlidir. Sulh lafzı ise mana bakımından şer'an/hukuken, müteaddid akitler için konulmuş olup kendisi için özel bir konu yoktur ki sulh lafzı ona dönük olsun ve ona itibar edilsin. Bundan dolayı sulh lafzında mananın tahkîmi gerekmektedir. Bu fark ile, sulhun selem anlamında olduğu açık olmuş oldu."¹⁰²¹ Karadâğî'nin belirttiğine göre Remlî, böyle bir akit bey'

¹⁰²⁰ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/34.

¹⁰²¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/336.

akdi olup benzerleri ona kıyaslanır görüşündedir.¹⁰²² Fakat *Nihâye*'de geçtiğine göre Remlî, borç karşılığında sulh yaptığında şayet borç, altın veya gümüş ise sulh lafzıyla yapılan akit satım akdi; borç, köle ve elbise gibi aynî mallar olup selem sıfatıyla mevsuf ise sulh lafzıyla yapılan akit, selem akdidir. Açık olduğundan dolayı da Şeyhayn'ın, bu konu hakkında sükut ettiğini belirtir.¹⁰²³ Remlî'nin bu izahından anlaşıldığına göre sulh lafzıyla, hem satım akdi hem de selem akdi kurulabilir. Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu görüş ayrılığı, Heytemî'nin müteahhirin Şâfiîlerin görüşünü tercih etmesi ve konuyu farklı değerlendirmesi ile Remlî'nin, Şeyhayn'ın görüşünü tercih etmesinden kaynaklanmıştır.

2.2.5.6. Ortak Haklar Üzerinde Sulh

Ortak haklar üzerinde sulh yapma konusuyla ilgili olarak Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında şu meselede görüş ayrılığı meydana gelmiştir:

1. İşlek yollarda, geçenlere zarar verecek tasarruflar/işlemler yapılmaz/yapılamaz. Bunun için geçenlerin zarar göreceği saçak ve (balkon) benzeri şeyler, işlek yola çıkarılamaz. Çıkarılması halinde insanların altından dik olarak geçebilecek yükseklikte olması; atların ve kafilelerin/kervanların geçtiği yol ise devenin, üzerindeki mahmel ile geçebilecek yükseklikte olması gerekir.¹⁰²⁴ Anlaşıldığı üzere bu konuda temel düşünce geçen insanların ve hayvanların, günümüzde ise araçların, zarar görmeyecek yükseklikte saçakların ve/ya balkonların yüksek olmaları gerekir. Fakat bu kuralın çiğnenmesi halinde, yola çıkan uzun saçakların ve/ya balkonun yıkımının kim tarafından yapılacağı tartışmalıdır. *Matlab*'da tercih edilen görüşü kabul eden Remlî'ye gere fitneye (belaya) sebebiyet vermemek için, bu işi hâkim (devlet görevlileri) yapar. Fakat yapılan münker bir şey olduğundan dolayı, her bir kimse talepte/şikayette bulunabilir.¹⁰²⁵ İbn Hacer, bu konuda net bir tercihte bulunmamaktadır. Belirttiğine göre bahçesinin, bağının veya tarlasının üzerine gelen başkasına ait ağacın dallarının kesiminde olduğu gibi zarar gören kişi, hâkim (mahkeme) kararına ihtiyaç duymadan söz konusu ağacın dallarını kesebilir. Bunun gibi bu meselede de zarar gören şahıs, ilgili

¹⁰²² Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 192.

¹⁰²³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/241.

¹⁰²⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/237.

¹⁰²⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/248; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/238.

saçak ve/ya balkonu yıkabilir. Ayrıca her iki konu farklı da kabul edilebilir. Şöyle ki; yol üzerine çıkartılan saçak veya balkon, bütün Müslümanlara ait olan bir yer/yol üzerine çıkarıldığı için durumun, onların temsilcisi olan hâkime aktarılması vaciptir. Ağaç konusunda ise zararı izale etmek için bahçe/bağ/tarla sahibinin tek başına, hâkime başvurmadan da hareket etmesi câizdir.¹⁰²⁶ İbn Hacer, bu konuda net bir tavır sergilemediği için hangi görüşte olduğu dolayısıyla onunla Remlî ve Şirbînî arasında konuyla ilgili bir ihtilaftan söz etmek mümkün değildir. Belirttiği gerekçeden de anlaşıldığı üzere, taraflar arasında gerçekleşecek muhtemel bir nizam/anlaşmazlığın ve de her bir bireyin ihkak-ı hak yapmasının önüne geçmek için Remlî'nin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir. Günümüzde de belediye gibi yetkili merciler, mahkeme kararıyla ve kolluk kuvvetlerinin eşliğinde bu tür faaliyetleri yürütmektedirler.

2.2.5.7. Havale

Borçlar hukuku terimi olarak havale, bir borcun bir zimmetten başka bir zimmete geçmesini sağlayan akittir. Havalenin, teklif edilmesi durumunda kabul edilmesi sünnettir. Havalenin rükünleri; muhîl (borçlu), muhtâl (alacaklı), muhâlun aleyh (muhîle borçlu olan kimse), muhtâlın muhîl üzerindeki borcu, muhîlin muhâlun aleyh üzerindeki borcu ve siğa (icâb ve kabul) olarak altıdır. Havale akdinin şartları ise muhîl ve muhtâlın rızalarının olması; iki borcun olması; iki borcun cins/tür, nevi/çeşit ve vadeli olup vadelerinin gelmiş olmada aynı olmaları olarak üçtür. Havale, sahih bir şekilde gerçekleştiğinde muhîlin zimmeti, üzerinde bulunan borçtan beri olur ve hak/borç, muhâlû aleyhin zimmetine geçer. İflas, inkâr veya ölüm sebebiyle muhtâl, havale konusu alacağını muhâlû aleyhiden alamıyorsa –ödeme durumunun olmasını şart koşmuşsa da- muhîle rücu edemez. Ödemenin imkânsızlığı durumunda, rücu şartıyla yapılan havale sahih değildir. Çünkü söz konusu şart, havalenin muktezasına aykırıdır.¹⁰²⁷ Essah görüşe göre havale, borcun borca satışı olsa da ihtiyaca binaen cevazına hükmedilmiştir.¹⁰²⁸ Muayyenlik üzere bina edilmediği için, havale akdinde şart muhayyerliği yoktur. Ayrıca essah görüşe göre meclis muhayyerliği de yoktur. Havale, ivazlı bir akit olsa da kıyasın

¹⁰²⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/352.

¹⁰²⁷ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 40.

¹⁰²⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/389, 390.

hilafına sabit olmuştur.¹⁰²⁹ Konunun ana çerçevesi böyle olmakla beraber ilgili bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da zikredildiği üzere havale akdinin rükünlerinden biri de icâb ve kabulden ibaret olan siğadır.¹⁰³⁰ Siğanın rükün oluşu hakkında ittifak olmakla beraber “sana sattım (بعتك)” şeklinde havale akdinin bey’ lafzıyla münakid olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre bu şekilde yapılan havale akdi, münakid olup evceh görüşe göre kinâyedir.¹⁰³¹ Bu bakımdan bey’ lafzıyla kurulan havale akdinde, akdi kuranın niyeti hakkında sözlü beyana başvurulur. Heytemî, gerekçe vermemiştir. Fakat karşıt görüşten anlaşıldığı kadarıyla ve de selem akdinde geçen benzer meseleden dolayı havale konusunda Heytemî, lafızdan ziyade mana yönünü dikkate almıştır. Remlî ve Şîrbînî’ye göre ise havale niyeti edilse dâhi, satış lafzıyla havale akdi gerçekleşmez. Remlî gerekçe olarak “akitlerde itibar lafza olup manaya değildir.” şeklinde kendisinin kabul ettiği kaideyi vermektedir. Şîrbînî de aynı gerekçeyi “lafza riayet” şeklinde vermektedir¹⁰³² Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, manayı esas alırken Remlî ile Şîrbînî ise lafzı esas almışlardır. Heytemî’nin görüşü, “Ukûd’da i’tibar makasit ve maâniyyedir, elfaz ve mebâniye değildir.”¹⁰³³ şeklindeki fikhî küllü kaidesine uygunluğu yönünden tercihe daha uygun görünmektedir.

2. Kişi, “seni filan kişiye şu şey için havale ettim (أحلتك على فلان بكذا)” dese ve peşinden de eğer “üzerimde bulunan borcun sebebiyle” ifadesini kullanırsa bu durumda, İbn Hacer’e göre sarîh ifade olmuş olur. Aksi takdir de ise, kinaye olmuş olur.¹⁰³⁴ Gerekçe zikretmemiştir. Bu konuda âlimlerin kelamının gereğini tercih eden Remlî ve Şehâbeddin er-Remlî’nin görüşünü tercih eden Şîrbînî’ye göre ise “üzerimde bulunan borcun sebebiyle” ifadesini, kullanmasa ve niyet de etmese söz konusu ifade sarîhtir. Ancak onlara göre konunun sonunda bu lafzı kullananın, “havaleyi kast etmediğini” söylemesi

¹⁰²⁹ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/254.

¹⁰³⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/391.

¹⁰³¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/391.

¹⁰³² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/268; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/252.

¹⁰³³ Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Kontrol: Ali Himmet Berki, (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1959), 9.

¹⁰³⁴ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/391.

durumunda tasdik edileceği hükmü, bu konuyla çelişmemektedir. Çünkü söz konusu ifade, sarîh olup vazgeçmeyi kabul eden diğer sarîh lafızlar gibi o da vazgeçmeyi kabul eder.¹⁰³⁵

3. Havalede akdi kuran kimse, dâminin/kefilin olmasını veya rehlin olmasını şart koşarsa İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre şart muhâlu 'aleyhe veya muhîle koşulsun akit mutlak olarak sahih değildir. Heytemî'ye göre bu, essah görüş olan "havalenin borcun borç ile satımı" olmasına binaendir. Bu itibarla, dâmın ve rehlin şart koşulması, akdi gayr-ı sahih yapar. Şîrbînî, bu şekildeki havale akdinin İbn Mukrî'ye göre câiz, Envâr sahibine göre ise câiz olmadığını belirttikten sonra hocası Şehabeddin er-Remlî'nin, "ilk görüşün (câiz oluşu) şartın muhâlu aleyhe koşulması; ikinci görüşün/câiz olmaması şartın muhîle koşulması halindedir, yorumunu yaptığını" belirtir. Devamında da "hocasının yorumunun uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü muhâlu aleyhin akde dahli yoktur" diyerek eleştiren Şîrbînî, mutemed görüşün bu şekildeki havale akdinin câiz kabul etmeyen görüş olduğunu zikretmektedir.¹⁰³⁶ Babasının görüşünü tercih eden Remlî'ye göre ise eğer şart, muhâlu 'aleyhe koşulmuşsa câiz; muhîle şart koşulmuşsa câiz değildir. Çünkü merhûnu bih olan ve mazmun olan borç, merhûnu aleyh üzerinde değildir. Bu da, doğru bir sözdür. Çünkü câiz olup akdi ifsad etmemesi ya da gayr-ı câiz olup kendisiyle akdin fasid olmasına dair söz, akdin lazım veya lazım olmamasına nazaran değildir. Öyleyse söz konusu şartın, akitten ecnebi olan bir şahsa koşulduğu söylemi/hükmü sakıt olur.¹⁰³⁷ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

4. Yukarıda zikredildiği gibi havale akdiyle muhîl, muhtâlın borcundan; muhâlu aleyh de muhîlin borcundan beri olur. Havale akdinin sonucu olarak muhtâlın hakkı, muhâlu aleyhin zimmetine geçer. İflas, inkâr, yemin ve benzeri (ölüm) şeylerle muhtâlın hakkını/alacağını muhâlu aleyhden alması imkânsız hale gelirse de muhtâl, muhîlden talepte bulunamaz. Çünkü havale akdi, kabz mesabesindedir. Ayrıca havalenin kabulü de, şartlarını kabul etmeyi içermektedir. Bu bakımdan borcun olmadığına yönelik beyan/ların veya inkâr/ların hiçbir etkisi yoktur.¹⁰³⁸ Konu hakkındaki genel hüküm böyle olmakla

¹⁰³⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/268; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/252.

¹⁰³⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/398; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/254.

¹⁰³⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/270, 271.

¹⁰³⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/254; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/401.

beraber muhâlu 'aleyhin, muhîle ödemeyi yaptığına dair beyyine kaim olursa havalenin iptali hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre havale akdi iptal olmaz. Çünkü beyyine ve ikrarın reddi arasında fark açıktır. Fakat beyyinenin kaim olmasıyla beraber de yemin ettirilebilir.¹⁰³⁹ Babasının fetvasının tercih eden Remlî'ye göre ise bu durumda havale ibtâl olur. Çünkü taksir/kusur ve tedlis (gizleme) muhîlden kaynaklanmıştır.¹⁰⁴⁰ Dolayısıyla havale akdi iptal olur. Anlaşıldığı üzere aralarında gerçekleşen görüş ayrılığı, Heytemî'nin konuyu farklı değerlendirmesi ile Remlî'nin babasının fetvasını tercih etmesinden kaynaklanmıştır.

2.2.5.8. Damân

Borçlar hukukunun bir kavramı olarak damân, başkasının zimmetinde olan bir hakkı iltizam etmeyi içeren bir akittir. Damânın rükünleri; dâmın, madmûnu 'anh (medîn/borçlu), madmûnu leh (hak sahibi), madmûnu fih (borç) ve sîğa olarak beştir. Bu rükünlerin her birinde birtakım şartlar aranmaktadır. Dâmının, teberru ve ihtiyar (tercih yapabilmesi) ehli olması gerekir. Bu şarta binaen çocuğun, mecnunun, sefehden dolayı kısıtlının ve mukrehin dâmın olmaları sahih değildir. İflas sebebiyle kısıtlı olan kimsenin dâmın olmasının sıhhati, gerçekleştirdiği damân zimmetinde olup hacr konulmuş malında değildir. Bu bakımdan kendisinden hacr kalktığında durumu elverişliyse dâmını olduğu şey, kendisinden talep edilir.¹⁰⁴¹ Madmûnu anh'de (medîn/borçlu), rızasının olmasının ve kabulünün olması ve de dâmının kendisini tanıması şartları aranmaz. Madmûnu leh (hak sahibi) olan kimsede, dâmını tanıması şartı aranırken rızasının ve kabulünün olması şartı aranmaz. Madmûnu fihde (borç) de zimmette istikrar bulsun veya bulmasın borcun sabit olması, dâmın için malum olması, muayyen olması şartları aranır. Madmûnu leh (hak sahibi/alacaklı), hakkını dâmından ve madmûnu anhten (borçlu) talep edebilir. Alacaklı, borcu dâmından talep ederse dâmın; eğer izniyle dâmın olmuşsa borçludan kendisini (borcu ödeyerek) kurtarmasını talep edebilir. Eğer alacaklı, borçluyu borçtan beri kılrsa dâmın da beri olur. Fakat dâmını beri kılrsa asil/borçlu beri olmaz. Dâmın, izinle kefil olmuşsa asile rücu edebilir. Aksi durumda ise rücu edemez. Borcun vadeli olması halinde

¹⁰³⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/401.

¹⁰⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/272.

¹⁰⁴¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/257, 258.

dâmin veya madmûnu anı (borçlu) ölürse kendisi hakkında borcun vadesi sona erer.¹⁰⁴² Dolayısıyla vade beklenmeden malından ödeme yapılır. Damânla ilgili ana çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüştür. O meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da geçtiği üzere damân akdinde kefilin, lehinde kefil olduğu kimseyi bilmesi şarttır. Bu konuda sadece nesebini/soyunu bilmesi kâfi değildir. Çünkü insanlar, talep edilme durumunda ödemede kolaylık sağlama ve zorluk çıkarmada bir birlerinden farklılık arz ederler.¹⁰⁴³ Genel hüküm böyle olmakla birlikte madmûnu lehin -kendisi değil de sadece- vekilinin, dâmin/kefil tarafından bilinmesinin yeterli olup olmaması tartışmalıdır. İbn Abdisselâm gibi âlimlerin fetvasını tercih eden İbn Hacer'e göre kefilin, kefil olduğu kimsenin vekilini bilmesi/tanınması yeterli değildir. Çünkü "insanlar talep edilme durumunda; ödemede kolaylık sağlama ve zorluk çıkarmada bir birlerinden farklılık arz ederler" şeklindeki gerekçe bunu gerektirmektedir. İbn Salâh'ın, "akdin hüküm/leri, vekile de ilişir" gerekçesine dayandırdığı vekilin bilinmesinin yeterliliği yönündeki fetvası, Heytemî tarafından -her ne kadar Ezra'î tarafından desteklense de- zayıf kabul edilmiştir.¹⁰⁴⁴ Zayıflığın gerekçesini ise zikretmemiştir. İbn Salâh'ın görüşünü tercih eden babasının, fetvasını kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise vekilin bilinmesi/tanınması yeterlidir. Çünkü akdin hüküm/leri, vekile de taalluk eder. Ayrıca kişi, genelde kendisine benzeyen kimse/leri kendisine vekil yapar. Hatta talepte/istemde kendisinden daha çetin olan kişi/leri de vekil yapar/yapmaya çalışır. Bu durumda müvekkil, vekilden daha toleranslı olur/olabilir. Şîrbînî tercih ettikleri görüşe destek mahiyetinde Ezra'î'nin şu sözünü vermektedir: "Zâhir-muhtâr olan, sahih olmasıdır. Çünkü akdin hükümleri, vekile taalluk eder. Bir de borçlunun, hiçbir şekilde kendilerini bilmediği yetim ve kısıtlılarla yaptığı muamelelerinin, sıhhati hakkında fiilî icmâ gerçekleşmiştir. Bunu aşır gitmek, donukluk/çıkmaz olup İbn Abdisselâm ve (onunla aynı görüşte olan) diğerlerine uygun değildir."¹⁰⁴⁵ Abbâdî'nin, "Şeyhimiz Şehâb er-Remlî de bununla fetva vermiştir." sözü¹⁰⁴⁶ Remlî ve Şîrbînî'nin tercih ettiği görüşe meyilli olduğuna işaret etmektedir. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf,

¹⁰⁴² Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/28, 29.

¹⁰⁴³ Nevevî, *Minhâc*, 2/259; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/415.

¹⁰⁴⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/415.

¹⁰⁴⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/278; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/259.

¹⁰⁴⁶ Abbâdî, *Havâşî*, 6/370.

anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. “Kişinin bizzat kendisinin yapabileceği tasarruflarda birini yerine vekil tayin edebilmesi veya kendisinin başkasına vekil olabilmesinin cevâzı/câiz oluşu” şeklindeki hüküm, Remlî ile Şîrbînî’nin görüşünü destekler mahiyette görünmektedir. Şöyle ki vekil, vekil tayin edildiği tasarruflarda asil mesabesindedir. Böyle olduğuna göre, vekilin tanınması asili/müvekkili tanıma gibi olmalıdır.¹⁰⁴⁷

2. Madmûnun (kefil olunan şeyin), sabit bir borç olması şarttır. Çünkü damân/kefalet, hakkın güvencesidir. Bu bakımdan, şahitlik meselesinde de olduğu gibi, hakkın sübutundan önce damân gerçekleşmez. Fakat İmâm Şâfiî’nin kavı-ı kadimine göre gelecekte sabit olacak şeye (hakka/borca) de kefil olunabilir.¹⁰⁴⁸ Genel Hüküm böyle olmakla beraber fakat bir kişi, “şuna, yüz (dinar/dirhem/Tl) borç olarak ver. Ben dâminim” dese ilgili kişinin, dâmin olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre dâmin olur. Bu mesele, ona göre geminin batmaması için mevcut ağırlıklardan kurtulmak için birine “Eşyanı denize at, tazmini bana aittir” meselesinin benzeridir. Ortak noktaları (illet), ihtiyacın olmasıdır. İbn Hacer’e göre söz konusu damân, bahis konusu olan damân/kefalet değildir.¹⁰⁴⁹ Karadâğî’nin belirttiğine göre, Remlî ve Şîrbînî’ye göre ise dâmin olmaz.¹⁰⁵⁰ Fakat Şîrbînî, “Kavı-ı kadîm, sabit olacak şeyin damânını sahih kabul etmektedir. Bu, satılacak şeyin semeni veya borç vereceği şey gibidir. Çünkü bazen buna ihtiyaç duyulabilir.” ifadelerini kullanırken Remlî de, aynı anlamı ifade eden benzer ifadeler kullanmaktadır.¹⁰⁵¹ Anlaşıldığı üzere bu ifadelerden hareketle, kendilerinin Heytemî’den farklı görüşte oldukları sonucuna varmak, isabetli görünmemektedir.

3. Müşterinin muhayyer olduğu sürede satıcı için, birinin semene dâmin/kefil olması essah görüşe göre sahihtir. Çünkü akit, ileride kendi kendine bağlayıcı olmaya elverişli olduğu için, güvenceye alınmaya ihtiyaç duyar/duymaktadır.¹⁰⁵² Bu durumda ittifak olmakla beraber eğer muhayyerlik hakkı, her iki taraf için söz konusuysa bu durumda damânın sahih olup olmayacağı ise tartışmalıdır. İbn Hacer, önce “ tarafların

¹⁰⁴⁷ Ebû Şucâ’ Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed el-Esfehânî, *el-Ğayetu ve’t-takrîb/Metnu Ebî Şucâ’ (et-Tehzîb fî edilleti metni’l-Ğayeti ve’t-takrîb* ile beraber), 11. Baskı (Dımaşk: Dâru’l-Mustafâ, 1428/2007), 146.

¹⁰⁴⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/260; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/278.

¹⁰⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/417.

¹⁰⁵⁰ Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 195.

¹⁰⁵¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/279; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/250.

¹⁰⁵² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/426; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/280; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/262.

muhayyer olmaları halinde, semen mevkuftur/askıdadır veya satıcı içindir. Böyle olunca da mebîin mülkiyeti satıcıya, semenin mülkiyeti ise müşteriye ait olur. Müşterinin üzerinde (ödemesi gereken) semen yok ki dâmin olsun. Akde icâzet (onay) ile baştan bir mülkiyet ile satıcı, semene mâlik olur. İbn Hacer'e göre (akit gibi) damân askıda bırakılır; eğer akde konu olan şey satıcının mülkü olursa damân sahih olur. Aksi durumda ise, damân sahih olmaz.¹⁰⁵³ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise iki taraf için muhayyerliğin olduğu sürede veya sadece satıcı için olduğu vakitte dâman sahih değildir. Şîrbînî'nin belirttiğine göre damân havaleden farklıdır. Çünkü havale, muhayyerlik zamanında da sahihtir.¹⁰⁵⁴ Bu farklılıktan dolayı bir birlerine kıyaslanamazlar. Remlî ile Şîrbînî'nin görüşü, semenin askıda olması sebebiyle mülkiyetinin kime ait olduğu hususunda bir netlik olmadığı için “Madmûnun sabit bir borç olması şarttır. Çünkü damân/kefalet, hakkın vesikasıdır.” şartına daha uyumlu görünmektedir.

Dâminin/kefilin, ödeme yapmasıyla ilgili olan “Dâminin Ödeme Yapması” başlığı altında ele alınan bu konuyla ilgili bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şîrbînî görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Essah görüşe göre kişi, peşin ödeme yapmak amacıyla vadeli borca dâmin/kefil olabilir. Çünkü dâminin, vadeli borcu peşin ödemeyi üstlenmesi teberra olmuş olur. Fakat söz konusu vadeli borcu, –vadeli borcu hemen ödemeyi iltizam eden asil gibi- (hukuken) hemen ödeme zorunluluğu yoktur. Çünkü vade, evceh görüşe göre asil için olduğu gibi dâmin veya mirasçılar için de sabittir.¹⁰⁵⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber asilin (borçlunun), ölmesi halinde dâminin vadeli borcu hemen ödemesinin gerekli olup olmaması ise tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre verilen genel hükme binaen, asilin ölmesi halinde borcun hemen (mirastan) ödenmesinin gerekliliği gibi dâminin da hemen ödeme yapması gerekir.¹⁰⁵⁶ Şîrbînî'ye göre ise râcih olan, dâminin hemen ödeme yapmamasıdır. Şîrbînî, konuyu şöyle izah etmektedir: “Essah görüşe göre vadeli borç hakkında hemen ödeme yapmak amacıyla yapılan damân, sahih olup hemen ödeme gerekli değildir. Bu, asilin (borçlunun) vadeli borçta hemen ödemeyi iltizam etmesi gibidir. Bu durumda asil için olan vade dâmin için de sabit olur.

¹⁰⁵³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/426.

¹⁰⁵⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/280; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/262.

¹⁰⁵⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/457.

¹⁰⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/457; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/290.

Dâmin için sabit olan vade, bağımsız olarak mı yoksa teban mı sabit olur? Bu sorunun cevabında iki vecih bulunmaktadır. Bu iki veçhin faydası, asilin ölümü halinde ortaya çıkar. Eğer dâmin hakkındaki vade, teban ise asilin ölümü halinde dâmin hemen ödemeyi yapmak zorundadır. Eğer teban olmazsa hemen ödeme yapmak zorunda değildir. *Te'cîz* sahibinin¹⁰⁵⁷ dediği gibi râcih olan, ikinci durumdur.”¹⁰⁵⁸ Aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, konu hakkında bulunan vecihler arasından tercih yapmalarından kaynaklanmıştır.

2. Mütevellî'ye göre iki kişinin, başka birine “filan kişinin üzerinde bulunan alacağına kefil olduk” demeleri, iki kişinin “bu kölemizi filan kişinin üzerinde olan bin (dinar, dirhem, TL vb.) alacağına karşılık rehin yaptık.” demeleri halinde her birinin hissesi, binin karşılığında rehin olur, meselesinde olduğu gibi alacaklı alacağının tümünü herhangi birinden talep edebilir. Sübkî, bu görüşü “damân, rehin gibi güvencedir.” gerekçesiyle isâbetli kabul ederken Bulkînî de, mutemed kabul etmiştir. Ayrıca Sübkî dönemi fukahâ da, bu görüşe göre fetva vermişlerdir. Mâverdî, Bendenîcî, Rûyânî, Saymerî ve Ezra'î gibi bazı âlimlere göre ise söz konusu durumda iki kişinin “köleni bine aldık.” meselesinde olduğu gibi alacaklı, her birinden alacağının yarısını talep edebilir. Şehâbeddin er-Remlî, hakkın yarısının talep edilmesi yakın (kesin); fazlasının talebi ise şüphelidir.” gerekçesiyle bu görüşle fetva vermiştir. Bu iki farklı eğilim, Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında gerçekleşen ihtilafın zeminini teşkil etmektedir. Birinci görüşü tercih eden İbn Hacer'e göre alacaklı, herhangi birinden bütün alacağını talep edebilir. Ona göre, damân konusu olan bu meselenin, rehin konusu meseleye kıyaslanması açık; satım akdine kıyaslanması ise kapalıdır. Çünkü her birinin bine alması imkânsızdır. Bundan dolayı, satım akdinde yarıya bölmek gerekir. İbn Hacer, tercih ettiği görüşü desteklemek amacıyla Zekerîyyâ el-Ensârî'nin de bu görüşte olduğunu, onunla fetva verdiğini ve gerekçe olarak da “damânın vesika/güvence olduğu ve kendisinde teczie/bölmenin kast edilemeyeceğini” verdiğini, belirtir. Yine görüşünü desteklemek amacıyla Heytemî, Ebû Zür'ate'nin de bu görüşe itimat ettiğini ve benim, “semen, mülkün (mülk edinmenin) bedelidir. Bundan dolayı semenin mülkün değerince olması gerekir. Damânda ise,

¹⁰⁵⁷ Asıl adı, *Muhtasâru'l-vecîz fi'l-furû'i's-Şâfi'îyye* olup İbn Yûnus el-Mavsîlî olarak tanınan Tâcuddîn Ebu'l-Kâsım Abdurrahîm b. Muhammed'de (ö. 672/1274) aittir. (bkz. Mustafâ b. Abdillâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebî, Thk. Muhammed Şerefuddîn Yâlitkâyâ, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Keşfu'z-zunûn, t.y.), 1/417.)

¹⁰⁵⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/269.

muâvaza/bedel yoktur.” şeklinde yaptığım ayrımı yaptığını belirtir. Ayrıca Heytemî, sonra Mütevellî’nin kendisinin bu ayrımı yaptığını gördüm, der.¹⁰⁵⁹ Remlî ve Şîrbînî ise, diğer görüşü tercih etmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Anlaşıldığı üzere ihtilafa zemin teşkil eden iki görüşün kaynağı, farklı iki kıyasın yapılmasıdır. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî’nin görüş ayrılığına düşmelerinin sebebi ise, bu iki farklı kıyastan mütevellit olan iki görüşü kabul eden âlimlerin görüşlerini tercih etmeleridir.

3. Başkasının borcunun, damân akdi yapılmadan ve kendisinden izin alınmadan ödenmesi halinde ödeyenin, yaptığı ödemeyi isteme hakkı yoktur. Eğer rücu şartıyla kendisine ödeme izni verilmişse ya da rücu şartı ileri sürülmeden mutlak bir ödeme izni verilmişse ödemeyi yapan kişi, rücuda bulunabilir.¹⁰⁶¹ Konuyla alakalı genel hükümler böyle olmakla birlikte son kısımda; yani rücu şartı olmaksızın verilen mutlak izne istinaden ödeme yapılırsa rücu hakkının olabilmesi için, teberru kastının/niyetinin veya rücu kastının olup olmamasının gerekliliği tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî’ye göre ödemede teberru kastı yoksa rücu hakkı bulunur. Aksi durumda ise rücu hakkı bulunmaz. Remlî’ye göre bu mesele, rücu şartı koşmadan bir kimsenin başka birine “hayvanıma yem ver.” meselesine benzemekte olup bu meselede teberru kastı olmadığına nasıl ki alafın (yem) bedeli istenebiliyorsa teberru kastı olmadan mutlak izne dayanarak yapılan ödeme için de, rücu hakkı vardır.¹⁰⁶² Şîrbînî’ye göre ise rücu kastıyla, ödemeyi yapmışsa örften dolayı rücu hakkı bulunur.¹⁰⁶³ Aralarında bulunan bu ihtilaf, farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Zira Heytemî ile Remlî, bu meselede teberru kastının olup olmamasına göre değerlendirmede bulunurken Şîrbînî ise, rücu kastının olup olmasına göre konuyu değerlendirmiş ve vardığı sonuçta örfü esas almıştır.

2.2.6. Şirket Akdi

Borçlar hukuku terimi olarak şirket, ticaret amacıyla birden fazla kimsenin bir malda ortak olmalarını gerektiren akittir. Şirket; şirket-i ebdân, şirket-i mufâvaza, şirket-

¹⁰⁵⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/458, 459.

¹⁰⁶⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/291; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/269.

¹⁰⁶¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/465; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/465; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/294; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/272.

¹⁰⁶² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/465; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/294.

¹⁰⁶³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/272.

i vücûh ve şirket-i 'inân olarak dört çeşittir.¹⁰⁶⁴ Şirket-i ebdân; ortakların, kendi emeklerini ortaya koyarak ve başkalarından iş alarak, sonra da elde ettikleri kazançlarını aralarında paylaşarak gerçekleştirdikleri bir tür şirkettir. Bu şirket türüne, “şirket-i sanâyi” “şirket-i a'mâl” ve “şirket-i tekabbül” de denilmektedir.¹⁰⁶⁵ Bu şirket türü, Şâfiî fukahâ tarafından bâtil kabul edilmektedir. Çünkü her bir ortak, bedenî menfaatleriyle diğer/lerinden temayüz eder. Bundan dolayı her birinin elde ettiği menfaat, kendisine özgü olur.¹⁰⁶⁶ Şirketi mufâvaza; ortaklar arasında hem sermayenin miktarı, hem de kâr paylarının eşit olup hiçbirinin, ticarete elverişli fazla malının bulunmaması üzerine kurulan şirket çeşididir.¹⁰⁶⁷ Bu şirket türü de kendisinde zarar çeşitlerinin ve de pek çok cehaletin/belirsizliğin bulunması gerekçesiyle, Şâfiî fukahâ tarafından bâtil kabul edilmektedir.¹⁰⁶⁸ Şirket-i vücûh; birden fazla kimselerin, sermayeleri olmadığı halde sahip oldukları itibarla veresiye mal alıp satmaları ve elde ettikleri kârı aralarında paylaşmaları şeklinde kurulan şirket türü olup, “şirket-i mefâlîs” diye de isimlendirilmektedir.¹⁰⁶⁹ Bu şirket türü de, ilk iki tür gibi Şâfiî fukahâ tarafından ortaklar arasında ortak mal/sermeye olmadığı gerekçesiyle, bâtil kabul edilmektedir.¹⁰⁷⁰ Şirket-i 'inân; ticaret maksadıyla iki veya daha fazla kimse tarafından sermaye konularak kurulan şirket türüdür. Bu türde, ortaklar arasında tam eşitlik şartı aranmadığından birinin payı diğerinin payından fazla ya da az olabilir.¹⁰⁷¹ Bu şirket türü, zarar çeşitlerinden salim olduğu gerekçesiyle Şâfiîler tarafından, sahih kabul edilmektedir. Rükünleri; âkidân (tarafklar), makûdu aleyh (sermaye), siğa ve amel olarak beştir. Herbir rükünde bir takım şartlar aranmaktadır. Âkidân, vekil tayin etme (tevkil) ve vekil (tevekkül) olma ehliyetine haiz olmaları gerekir. Çünkü ortaklardan her biri, diğerinin müvekkili ve vekilidir. Bu şarttan dolayı çocuğun, mecnunun ve kısıtlı olan sefihin, şirket kurmaları sahih değildir. Makûdu aleyhin (sermayenin), para (nakd) veya para dışında ayırt edilemeyecek şekilde birbirilerine karıştırılmış mislî ya da müşa bir mütekavvim mal olması gerekir. Siğanın; satış ve alış ile gerçekleşecek tasarrufa, izin verildiğini gösterecek lafız olmalıdır.

¹⁰⁶⁴ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/76.

¹⁰⁶⁵ Erdoğan, “‘Şirke-i ebdân/Şirket-i a'mâl”, 528, 529.

¹⁰⁶⁶ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/76.

¹⁰⁶⁷ Erdoğan, “‘Şirket-i mufâvaza”, 529.

¹⁰⁶⁸ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/76.

¹⁰⁶⁹ Erdoğan, “‘Şirket-i vücû”, 529.

¹⁰⁷⁰ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/76.

¹⁰⁷¹ Erdoğan, “‘Şirket-i 'inân”, 528.

Amelde, maslahat/yarar şartı aranır. Bundan dolayı satış, peşin ve ilgili bölgenin para birimiyle olmalıdır. Gabn-ı fahiş ile satış yapılmamalıdır. Daha fazlası veriliyorsa satışın, semen-i misil ile yapılmaması gerekir. Söz konusu şartlara muhalefet edildiğinde satış akdini yapan ortağın tasarrufu, diğer ortağın hissesinde gayr-ı sahih olur. Ortaklardan biri, diğer ortaklardan izin almadan sermaye ile yolculuğa çıkmamalıdır. Şayet özürsüz çıkarsa (malın başına bir şey gelmesi halinde) dâmin olur. Fakat yapacağı tasarruf sahihtir. İzinsiz olarak kendileri için çalıştırsın diye ortaklardan biri, sermayeyi başka birine verirse yine (malın başına bir şey gelmesi durumunda) dâmin olur. Ortaklar, çalışmaları aynı olsun veya farklı olsun sermayedeki hisselerine göre kâr ve zarara ortak olurlar. Buna göre eğer birine, çalışmasına karşılık fazla bir kârın verilmesi şart koşulursa akit fasit olur. Her biri, diğerinin malında/sermayesinde yaptığı çalışmanın/işin ücretini alır. Yapacağı iş karşılığında ortaklardan birine, kârdan belli bir miktar paranın şart koşulması sahih değildir. Ortaklar dilediklerinde şirketi feshedebilirler. Şirket akdi, ortaklardan birinin ölümü, delirmesi veya (uzun süreli) bayılmasıyla fesh olur.¹⁰⁷² Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, şu meselede görüş ayrılığına düşmüşlerdir:

1. Yukarıda da geçtiği üzere şirket akdi, ortaklardan birinin ölümü, cünunu (delirmesi) ve baygınlık geçirmesiyle kendiliğinden fesh olur.¹⁰⁷³ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla beraber ortaklardan birinin, bir farz namaz vakti kadar olmayacak şekilde hafif bir baygınlık geçirmesiyle şirket akdinin fesh olup olmayacağı ihtilaflıdır. İbn Hacer'e göre fesh olmaz.¹⁰⁷⁴ Gerekçe zikretmemiştir. Bu görüşü, *Bahru'l-mezheb*'de zikreden Rûyânî, gerekçe olarak baygınlığın “Çoğu kere meydana geldiğini/gelebildiğini” verir.¹⁰⁷⁵ Remlî ve Şîrbînî'nin, bu görüşün Rûyânî'nin *Bahru'l-mezheb*'de İbn Rif'a'den naklettiğine dair¹⁰⁷⁶ verdikleri bilgi, *Bahru'l-mezheb*'in ilgili yerinde İbn Rif'a'ya nisbet edilmemiştir. Remlî ve Şîrbînî ise, (Şâfiî) âlimlerin kelâmının zâhirinin böyle olmadığını, belirtmektedirler.¹⁰⁷⁷ Onlar da, konu hakkında gerekçe zikretmemişlerdir. Şebrâmellisî, “mutemed görüşe göre az da olsa iğmâ/baygınlık zarar

¹⁰⁷² Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi'sh-Şâfi'i*, 2/77.

¹⁰⁷³ Nevevî, *Minhâc*, 2/279.

¹⁰⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/485, 486.

¹⁰⁷⁵ Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 6/19.

¹⁰⁷⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/9; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/279.

¹⁰⁷⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/9; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/279.

verir.” diyerek tercihini Remlî ile Şîrbînî’nin tercih ettikleri görüşten yana yapmıştır.¹⁰⁷⁸ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere aralarındaki görüş ayrılığı, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Muhtemelen burada esas olan hafif baygınlığın, şirketteki ticarî işlemlere zarar verip vermemesi meselesidir. Bir namaz vakti kadar devam eden baygınlığın, zarar vermeyeceği düşüncesinde olanlara göre şirket fesh olmaz. O sürede zarar vereceğini düşünenler ise, fesh olacağını kabul etmişlerdir. Bu durum, şirketin durumuna göre farklılık arz edebilir. Bundan dolayı bu süre içerisinde hafif bir baygınlık sebebiyle zarar gören şirketlerin feshine, zarar görmeyenlerin ise feshedilmemesine hükmederek her iki görüşle de amel etmek daha uygun görünmektedir. Remlî ve Şîrbînî’nin referansta bulunduğu *Bahru’l-mezheb*’te söz konusu bilgi, ilgili yerde verdikleri şekilde geçmemektedir. Bundan dolayı bazı kaynaklarda yapılan atıflara dikkat etmek önem arz etmektedir.

2.2.7. Vekâlet Akdi

Borçlar hukuku terimi olarak vekâlet; bir kimsenin, kendisinin de yapabileceği muamelâtan bir işini kendisi hayattayken yapsın diye başkasına devretmesi, onu kendi yerine ikame etmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁷⁹ Vekâletin hükmü, doğuracağı hukukî sonuca bağlıdır. Kendisinde mendûb olan bir şeye katkı varsa vekâlet mendûb, mekruh olan bir şeye katkısı olsa mekruh, müvekkilden zararlı bir şeyi gidermeye yönelik ise vâcib, haram olan bir şeye katkısı olacaksa haram, mübah olan bir şeyle ilgili ise kendisi de mübah olur. Rükünleri; müvekkil, vekil, müvekkelun fih ve siğa olarak dördttür. Bu rükünlerin her birinde, bir takım şartlar aranmaktadır. Müvekkilde, vekâlet verdiği şey hakkında, kendisinin yapacağı tasarrufun sıhhati aranır. Başka ifadeyle kendisi için hukukî olarak sahih olan bir tasarruf hakkında vekâlette verebilir. Bundan dolayı çocuğun başkasına vereceği vekâlet ile kadın ve ihramlı kişinin, nikâh hakkında verecekleri vekâlet sahih değildir. Vekilde de; belli olması ve vekil kılındığı tasarrufun, yapması halinde kendisi için de sahih olması şartları aranır. Müvekkelun fihde de; müvekkile ait olması, bazı yönlerden malum olması ve niyabeti kabul etmesi şartları aranır. Siğada da; birinden rızayı diğerinden ise kabulü gösterecek bir lafız olma şartı aranır. Vekâlet, belli

¹⁰⁷⁸ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 5/11.

¹⁰⁷⁹ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’-Ş-Şâfi’î*, 2/41; Erdoğan, “‘Vekâlet’”, 601.

bir vakitle sınırlı olabilir. Vekâlet, her iki taraf için câiz bir akit olduğu için taraflar, dilediklerinde fesh edebilirler. Ayrıca vekâlet, taraflardan birinin ölümü, delirmesi ve kısa süreli olmayan baygınlık ile ve müvekkilin mülkiyetinin müvekkeln fihten kalkması ile de fesh olur.¹⁰⁸⁰ Vekâletle ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî ilgili bazı meselelerde ihtilaf etmişleridir. O meseleler şunlardır:

1. Velinin, velayeti altında bulunan çocuk, mecnun ve sefih için nikâh ve malî işlemlerde başkasını kendi adına vekil yapması sahihtir.¹⁰⁸¹ Fakat vâsî ve kayyımın, malî konularda kendilerine birini vekil yapmalarının sıhhatinde ise ihtilaf bulunmaktadır. Müteahhirin Şâfiî âlimlerinin görüşü ile Şeyhayn'ın itlâklarının muktezasını tercih eden İbn Hacer ve Zekerıyyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih eden Şirbînî'ye göre vâsî ve kayyım, kendileri aciz olsunlar ya da olmasınlar ilgili işlemleri bizzat kendileri yapmaya uygun olsunlar veya olmasınlar mutlak olarak, malî işlerde başkasına vekâlet vermeleri câizdir.¹⁰⁸² Gerekçe ise zikretmemişlerdir. Remlî'ye göre ise aciz olmaları ya da bizzat yapmalarının uygun olmadığı takdirde, vekil tayin etmeleri câizdir.¹⁰⁸³ O da, gerekçe zikretmemiştir. Heytemî, velinin, velayeti altında bulunan çocuk adına birini vekil yapabilmesini Mâverdî'nin görüşüne göre olduğunu, *Ravza*'da problemli görüldüğü ve Sübkî'nin de, -velinin çocuğun üzerinde velayeti olduğu için- bu görüşü zayıf gördüğünü, belirtir.¹⁰⁸⁴ Remlî ve Şirbînî'ye ise veli, velayeti altında olanlar adına birini vekil tayin edebilir. Bunun faydası, vekâletin veli adına olması halinde çocuğun rüşt çağına ulaşmasıyla vekâlet son bulur. Çocuk adına olması halinde ise rüştten sonra da –eğer rüşde ulaşan çocuk isterse- devam eder/edebilir.¹⁰⁸⁵ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüş ve değerlendirmelerini tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2. Mürtedin, malî tasarruflarda başkasına vekâlet vermesi tartışmalıdır. Şeyhayn'ın, mürtedin malî tasarruflarda başkasına vekâlet vermesinin mevkuf olduğunu tercih ettiklerini belirten İbn Hacer, bu görüşlerine itiraz edildiğini söyler. Şirbînî,

¹⁰⁸⁰ Hamevî, *Zübdetü'l-fıkhi's-Şâfi'î*, 2/41-44.

¹⁰⁸¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/495; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/282;

¹⁰⁸² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/495; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/14; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/282; Şirvânî, *Havâşî*, 6/463.

¹⁰⁸³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/14.

¹⁰⁸⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/495, 496.

¹⁰⁸⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/14; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/283.

Şeyhayn'e göre azhar olan, mürtedin malî tasarruflarda başkasına vekâlet vermesinin mevkuf olduğunu söyler. Onun bu söyleminden Şeyhayn'in görüşünü tercih ettiği –açıkça olmasa da- anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁶ Karadâği, "Heytemî'nin ve Şîrbînî'nin yaptıkları bu görüşe meyillidir." demektedir.¹⁰⁸⁷ Bu değerlendirmesi, Şîrbînî için doğru olsa da Heytemî için –"itiraz edilmişler" kaydından dolayı- bunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Hatta Heytemî'nin, diğer görüşte olduğu akla gelmektedir. Diğer görüş, böyle bir vekâlet akdinin bâtı oluşudur. Bu görüşte olan Remlî, bu konuda İbn Mukrî ve Cüveynî'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁰⁸⁸ Bu konu, mürtedin mülkünün mevkufiyetine kıyaslanmıştır. Dolayısıyla söz konusu kıyası kabul edenler, mürtedin vereceği vekâletin askıda oluşunu kabul etmişlerdir. Kıyası kabul etmeyenler ise, mürtedin vereceği vekâleti bâtil kabul etmişlerdir.

3. Vekilin şartlarından biri de, vekilin muayyen (belli) olmasıdır.¹⁰⁸⁹ Genel hüküm böyle olmakla beraber örneğin kişi "filan şeyi satışta seni ve her Müslümanı vekil yaptım" şeklinde belli olan vekile teban, belli olmayanları da vekil yaparsa böyle bir vekâlet akdinin sıhhatinde ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre muayyen birine teban, belli olmayan/lara vekâlet vermek sahih değildir. Karşıt görüşte olan Zekerîyyâ el-Ensârî gibi âlimlerin, vekili müvekkelun fihe (vekâlet konusuna) benzetmelerinde nazar olduğunu belirten İbn Hacer, aralarındaki farkın açık olduğunu çünkü akdi yapan için ihtiyatlı davranılır. Zira akde konu olan şeyde gözetilmeyen ihtiyat, akdi kuran asil olduğu için, onun hakkında ihtiyatlı davranılır. Nasıl ki vasiyette bu farkı açıkça zikretmişlerdir. Şöyle ki musa bihte belirsizlik kabul edilirken, musa leh için ise kabul edilmez.¹⁰⁹⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise muayyen olana teban, belli olmayan kimse/lere vekâlet vermek sahihtir. Bu konuda amelin/örfün, buna göre olduğunu söyleyen Zekerîyyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih etmişlerdir. Remlî, "muvekkelu fihe kıyasında nazar olduğu görüşünün gayr-ı sahih olduğunu; 'makudu aleyhte gözetilmeyen ihtiyat akdi kuranda gözetilir' iddiasına iltifat edilemeyeceği, çünkü (vekâlette) amaç, izin verilen şeyi yapmaktır." diyerek¹⁰⁹¹ Heytemî'nin yaptığı itirazlara cevap vermiştir. Aralarında gerçekleşen bu

¹⁰⁸⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/498; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/283.

¹⁰⁸⁷ Karadâği, *Menhelu'n-neddâh*, 198.

¹⁰⁸⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/15.

¹⁰⁸⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/499.

¹⁰⁹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/499.

¹⁰⁹¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/15; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/283, 284.

görüş ayrılığı, Remlî ve Şirbînî'nin, örfü esas alan Zekerîyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih etmelerinden; Heytemî'nin ise, tercih etmeyip; konuyu farklı değerlendirip vasiyet konusuna kıyaslamasından kaynaklanmıştır.

4. İkrarda vekâlet sahih değildir. Çünkü ikrar, şahitlik gibi hakkı haber vermektir.¹⁰⁹² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber kişi, “ Benim yerime filanca için (lehine) ikrarda bulunasın diye seni vekil tayin ettim”, dese İbn Hacer'e göre vekâlet, sahih olmadığı gibi ikrar da gerçekleşmez. Çünkü ikrar, yakine veya zannı kaviye/galibe dayanır.¹⁰⁹³ Dolayısıyla şüphe ile gerçekleşmez. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise kişi, bu şekilde verdiği vekâletle ikrarda bulunmuş olur. Çünkü bu şekildeki vekâlet, hakkın olduğunu akla getirir. Zira kişinin, kendisine ait olmayan veya olduğu sabit olmayan bir şey hakkında haber vermesi için başkasına direktifte bulunmaz.¹⁰⁹⁴ Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilâf, konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Verilen gerekçelere binaen Remlî ile Şirbînî'nin görüşü, daha makul görünmektedir. Zira olmayan bir şey için kişi, durup dururken niye vekâlet versin.

5. Karşılığında ücret (cu'l) alınmayan vekâlette, sözlü kabul şart değildir. Sadece vekilin reddetmemesi şarttır.¹⁰⁹⁵ Bu ittifakla kabul edilirken, ücret karşılığında yapılan vekâlette sözlü kabulün gerekli olup olmadığı ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre icâb, emir siğasıyla değil de akit siğasıyla olmuşsa sözlü kabul gereklidir. Bu vekâlet akdi, icâre olduğu için de vekilin ameli/yapacağı iş mazbut olur.¹⁰⁹⁶ Remlî ise, bu vekâlet akdinde sözlü kabulü şart koşmakla beraber icâbın, emir kipi veya akit siğasıyla oluşu arasında bir ayrıma gitmemiştir. Söz konusu vekâlet akdinin, icâre olması için vekâlet konusu amelin mazbut olarak tasvirinin gerektiğini o da, Heytemî gibi belirtir.¹⁰⁹⁷

6. Müvekkilin, vekilin azlini herhangi bir şeye/şarta bağlaması sahih değildir. Essah görüşe göre söz konusu şartın gerçekleşmesiyle de vekil azil olmaz.¹⁰⁹⁸ Genel hüküm böyle olmakla beraber azli bir şarta bağlanan vekilin, tasarrufta bulunması halinde

¹⁰⁹² Nevevî, *Minhâc*, 2/286; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/512, 513; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/20; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/286.

¹⁰⁹³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/512, 513.

¹⁰⁹⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/20; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/286.

¹⁰⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/518; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/22.

¹⁰⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/519.

¹⁰⁹⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/22.

¹⁰⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/524; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 200.

bu tasarrufunun geçerliliği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre vekil, tasarrufta bulunursa bu hükme binaen tasarrufu geçerlidir. Çünkü azil ile ilgili şart, bâtıldır. Dolayısıyla vekâletin aslı devam eder. Çünkü vekâleti kaldıran sahih bir şey yoktur. O halde mezkûr asla/kurala binaen, tasarrufun geçerliliği açıktır.¹⁰⁹⁹ Remlî ve İsnevî'nin görüşünü tercih eden Şirbînî'ye göre ise menetme olduğu için, şartın vuku bulması halinde vekil tasarruftan alıkonulur. Bu da, şarta bağlı fasit vekâlete benzemektedir. Söz konusu fasit vekâlette, izin olduğu için tasarruf nafizdir.¹¹⁰⁰ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmeleri ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.7.1. Sıhhatinden Sonra Vekâletin Hükümleri

Bu konu, vekilin hak ve sorumlulukları (görevleri) hakkında olup¹¹⁰¹ ilgili bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında bazı meselelerde görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Müvekkil, vekile “İstediğin fiyatla sat” dese, İbn Hacer'in meyletmesine göre bu durumda vekilin, ğabn-ı fahiş ile yaptığı satış akdi câizdir/sahihtir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise sahih değildir. Karadâğî, üç şârihin verilen şekilde ihtilaf ettiğini belirtir.¹¹⁰² Fakat yaptığımız araştırmada “müvekkil, vekile ‘istediğin fiyatla sat’ dese, (Arapça haliyle) söz konusu ifadede geçen “mâ” cins (tür) için olduğundan dolayı, ilgili beldenin para biriminin dışındaki bir parayla (veya bedel ile de) vekil satış yapabilir. Fakat vadeli ve gabn-ı fahiş ile satış yapamaz. Bir grup âlim, hilafına karine olmadıkça örf olduğu gerekçesiyle, gabn-ı fahişle satışının cevâzını açıkça zikretmiştir. Sübkî ve başka âlimler, buna itimat etmiştir.” *Tuhfe*’de geçen bu ifadelerin “ hilafına karine olmadıkça örf olduğu gerekçesiyle...” kısmı hariç aynısını Remlî de *Nihâyetü*’de zikretmektedir.¹¹⁰³ Şirbînî ise böyle bir vekâlette vekilin, gabn-ı fahiş; vadeli ve ilgili beldenin parasının dışında bir parayla satış yapması sahih değildir, ifadelerini kullanmaktadır.¹¹⁰⁴ Bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere üçü de, gabn-ı fahiş ile satışın yapılmaması hususunda hem fikirdir.

¹⁰⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/524.

¹¹⁰⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/23; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/289.

¹¹⁰¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/527.

¹¹⁰² Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 200.

¹¹⁰³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/530; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/25.

¹¹⁰⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/290.

Fakat ilgili beldenin parasının dışında bir parayla satış; İbn Hacer ve Remlî'ye göre sahih, Şirbînî'ye göreyse sahih değildir.

2. Satım akdinde satmaya vekil olan kişi, semeni kabzetmeden mebîi teslim etmez. Çünkü kabzdan önce teslimin, riski bulunmaktadır. Buna rağmen vekil, kendi tercihiyle mebîi kabzetmeden semeni teslim ederse -mislî olsa dâhi- başına bir şey geldiğinde mebîin kıymetine dâmin olur.¹¹⁰⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber şayet vekil, zalim biri tarafından mebî'i teslim etmeye zorlanırsa dâmin olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre hâkimin veya zalim birinin, mecbur bırakmasıyla vekil semeni kabzetmeden mebî teslim ederse dâmin olmaz. Ezra'î, bu konuyu vedîa konusuna benzetip (kıyaslayıp) vekili dâmin kabul etmektedir. Fakat İbn Hacer, kabzdan önce mebîin tesliminde mülkiyetin intikalinde şüphe olduğu vediâda ise, hiçbir şekilde şüphe olmadığı farkından hareketle yapılan kıyasa itiraz etmektedir. İbn Hacer'e göre satın almaya vekil kılınan kimse, mebîi kabzetmeden semeni teslim etmez/etmemelidir. Aksi takdirde dâmin olur.¹¹⁰⁶ Ezra'î'nin görüşünü evceh kabul eden Remlî'ye göre ise, bu meselede vekil dâmin olur. "Hâkimin icbarıyla semeni kabzetmeden mebîi teslim etmesi halinde vekilin, dâmin olması ve satın almaya vekil olan kimse, mebîi kabzetmeden semeni teslim etmemelidir. Aksi takdirde dâmin olur." meselelerinde ise Remlî, Heytemî'yle aynı görüştedir.¹¹⁰⁷ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, İbn Hacer'in konuyu vediâyâ kıyaslan Ezra'î'nin görüşünü kabul etmemesi ile Remlî'nin ise, kabul etmesinden kaynaklanmıştır.

3. Vekil, müvekkilden izinsiz/habersiz vekil olduğu işlem/lerde -kendisi yapabiliyorsa- başkasını vekil yapamaz. Çünkü müvekkil, gayrın vekâletine razı olmamıştır. Buna mukabil vekil, vekâlet konusu olan işlemi kendisi yapamıyorsa veya buna ehil değilse başkasını müvekkiline vekil yapabilir.¹¹⁰⁸ Bu konudaki genel hüküm böyle olmakla birlikte borcu kabzetmede vekil olan kişi, borcu kabzedip ailesinden (çocukları, köleleri/hizmetçi veya hanım/ları) biriyle gönderse ve borca bir şey olsa Cûrî'nin görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre vekil dâmin olmaz. Vekilin ailesi için bunun kabul edilmesinin dayanağı (vechi), âdete/örfe göre bu tür işleri, söz konusu aile

¹¹⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/535.

¹¹⁰⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/535.

¹¹⁰⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/27.

¹¹⁰⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/294; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/541.

bireylerinin birbirlerinin yerine gerçekleştirmeleridir. İbn Hacer'in "iyalından murad, evlatları, köleleri ve hanımlarıdır." ifadesinden anlaşılan, Ezra'î'nin "borcun kendisiyle gönderilen kişinin teslime ehil (rüşt ehli) olması gerektiği" şeklindeki kaydına itibar etmediğidir.¹¹⁰⁹ Bu meseleyi, *Minhâc*'ta "vekil, müvekkilin izni olmadan vekil yapıldığı işlem/lerde kendisi yapabiliyorsa başkasını vekil yapamaz." şeklinde geçen hükmün kapsamında değerlendiren Remlî'ye göre bu durumda vekil dâmın olur.¹¹¹⁰ Abbâdî, evceh kabul ederek tercihini Remlî'nin görüşünden yana yapmıştır.¹¹¹¹ Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmeleri ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî, Cûrî'nin görüşünü kabul edip konuyu örf deliliyle gerekçelendirmişken Remlî ise, konuyu *Minhâc*'taki genel hüküm kapsamında değerlendirmiştir.

4. Vekilin, başka birini kendisi ve müvekkili adına vekil yapması durumunda, emin (güvenilir) birini vekil yapması şarttır. Fakat müvekkil, güvenilmez birini vekil yaparsa müvekkile uyulur. Çünkü ona izin vermiştir.¹¹¹² Genel hüküm böyle olmakla beraber kişi, vekiline "dilediğin kimseyi vekil yap" dese, bu durumda güvenilir olmayan birini vekil yapması tartışmalıdır. *Minhâc*'ta geçen "vekilin, başka birini kendisi ve müvekkili adına vekil yapması durumunda emin (güvenilir) birini vekil yapması şarttır..."¹¹¹³ bu hükmün gereğine göre müvekkil, "istediğini vekil yap" dese de vekil, güvenilir olmayan birini vekil yapamaz. Sübkî'nin evceh kabul ettiği görüş, bunun aksine olup kadının "beni istediğinle evlendir." dediğinde denk olmayan biriyle evlendirilmesi, nasıl ki câiz ise bu meselede de vekilin, emin olmayan birini vekil yapması câizdir. Ezra'î ise iki meseleyi farklı kabul etmektedir. Ona göre vekâletle ilgili meselede maksat olan, malın korunması ve malda faydalı tasarrufta bulunmaktır. Emin olmayan birinden, bunların gerçekleşmesi mümkün değildir. Evlilikteki vekâletten maksat ise, kemal sıfatı olan denkliğin bulunmasıdır. Bu itibarla denkliğin terk edilmesinde, müsamaha gösterilebilir. Hatta bazen denk olmayan biri daha uygun da olabilir.¹¹¹⁴ İbn Hacer'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla vekil, bu durumda emin olmayan birini de vekil

¹¹⁰⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/538.

¹¹¹⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/28.

¹¹¹¹ Abbâdî, *Havâşî*, 6/514.

¹¹¹² Nevevî, *Minhâc*, 2/293; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/538, 539.

¹¹¹³ Nevevî, *Minhâc*, 2/293.

¹¹¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/541, 542.

yapabilir. Söz konusu ifadeleri şunlardır: “*Hâsılı her ne kadar burada (emin olmayanın vekil yapılması) güvenin olmamasından dolayı kaybedilen, asıl maksat olsa da evlilikle ilgili vekâlette ise, kaybedilen asıl maksat olmayıp tabileridir. Dolayısıyla nikâh konusunda gösterilen müsamaha, bunda gösterilmez şeklinde bir farkın izahı mümkün olsa da akla ilk gelen kıyastır.*”¹¹¹⁵ Remlî ve Şirbînî’ye göre ise bu durumda güvenilir olmayan birinin, vekil yapılması câiz değildir. Remlî, yukarıda zikri geçen *Minhâc*’taki metnin muktezasını ve isim vermeden Ezraî’nin, iki mesele arasında yaptığı farkı esas almıştır. Şirbînî de, isim vermeden Ezraî’nin yaptığı fark ile karşıt görüşte olanların benimsediği kıyasa itiraz etmiştir.¹¹¹⁶ Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Taraflar arasında muhtemel nizam önüne geçmek ve vekâlet vermesi halinde vekilin, emin birini vekil yapma şartına riayet için Remlî ile Şirbînî’nin görüşü, daha uygun görünmektedir.

Aşağıda verilecek meseleler, vade dışında sınırlandırmaların bulunduğu durumda vekile vâcib olan görevler; kendisine izin verilen hususlara muhalefeti; elinin emanet (güvenilir) el olması ve akitle ilgili hükümlerin kendisine ilişmesi hakkındadır.¹¹¹⁷ Bu konuyu, “Vekâletin Diğer Hükümleri” başlığıyla şerhlerde geçse de vekille ilgili hükümleri içerdiğinden dolayı vekilin, hak ve sorumlulukları hakkında olan ve “Sıhhatinden Sonra Vekâletin Hükümleri” başlığını taşıyan bu konuya dâhil ettik.

5. Müvekkil, bir amaç güderek vekiline belli bir şahıstan; belli bir vakitte ve belli bir yerden (pazardan) alım yapma talimatı verse bu durumda vekil, o şahıstan o vakitte ve o pazardan alım yapmak zorundadır. Çünkü müvekkilin o şahsı belirlemede, malının helal olması gibi özel bir amacı olabilir. Zamanı belirlemesinde de, amaçladığı alım-satım o zamana has olabilir. Mekânı/pazarı belirlemede de arz-talebin daha çok olması gibi bazı amaçlar olabilir. Ancak İbn Hacer göre hiçbir amacı olmasa da müvekkilin izninin/talimatının gereği olarak vekil, ilgili şahısla alım-satım yapmalıdır. Buna mukabil Şirbînî’nin belirttiğine göre, Zerkeşî’ye göre kârın dışında bir amaç gütmekten yapılan akitlerde vekil, belirlenen şahsın dışındaki şahıslardan da alım-satım yapabilir.¹¹¹⁸ İki görüş olmasıyla beraber genel hüküm böyle olmakla birlikte müvekkil, vekiline

¹¹¹⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/541.

¹¹¹⁶ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/29; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/294.

¹¹¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/543.

¹¹¹⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/543; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/294, 295.

“Zeyd’ten (mal) satın al” dese ve o da kalkıp Zeyd’in vekilinden mal satın alsa halinde yaptığı akdin sıhhatinde ihtilâf bulunmaktadır. İbn Rif’a’nın görüşünü tercih eden İbn Hacer’e göre icâb önce olursa ister elçi olduğunu söylesin veya söylemesin ya da kabul önce olursa fakat elçi olduğunu açıkça ifade etmezse, yapılan akit sahih değildir.¹¹¹⁹ Buna göre vekilin kabulü, önce olursa ve elçi olduğunu açıkça söylerse akit sahih olur. Vekilin, “bunu Zeyd için senden satın aldım” demesi ve diğer tarafın da “sana sattım” demesi buna örnek verilebilir. İsim vermeden âlimlerin kelâmının kapsadığı görüşü tercih eden Remlî’ye göre ise bu akit, icâb önce olsun veya olmasın; aynı şekilde kabul önce olsun veya olmasın; kabul önce olunca ister vekil elçi olduğunu söylesin veya söylemesin yapılan akit sahih değildir.¹¹²⁰ Karadâğî’nin belirttiğine göre Şirbînî’nin kelâmının zâhiri,¹¹²¹ Remlî’nin görüşüne muvafıktır.¹¹²² Fakat Şirbînî, detaya girmeden bunun sahih olmadığını açık bir şekilde belirtmektedir.¹¹²³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Gerekçe zikretmedikleri için söz konusu görüşleri vermekle yetindik. Zira gerekçeleri bilmeden yapılan değerlendirme pek sağlıklı olmamaktadır. Bu meselenin tam tersi olarak, bu sefer müvekkil vekiline, “Zeyd’in vekilinden satın al” dese ve vekil, kalkıp Zeyt’ten satın alırsa Bulkînî’ye göre akit bâtil olur.¹¹²⁴ İbn Hacer ve Remlî’ye göre vekil, daha kolaycı ve şefkatli ise akit bâtil olur. Eğer durum böyle olmazsa vekilden satın almayla ilgili izin, asilden de satın alma hakkında izindir.¹¹²⁵ Şirbînî’ye göre ise bir önceki meseleye (“Zeyd’ten (mal) satın al”) kıyasla, bu akdin mutlak olarak sahih olmamasıdır.¹¹²⁶

6. Müvekkil, bir şahsın ismini vererek vekilinden malı ona satmasını isterse bu durumda karineler, buradaki belirlemenin kâr amaçlı olduğunu gösterirse İbn Hacer ve Remlî’ye göre söz konusu şahıs, muayyen olmuş olur. Dolayısıyla vekil, başkasına mal satamaz.¹¹²⁷ Zerkeşî’nin görüşünü tercih eden Şirbînî’ye göre ise söz konusu şahıs,

¹¹¹⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/543.

¹¹²⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/30.

¹¹²¹ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/295.

¹¹²² Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 201.

¹¹²³ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/295.

¹¹²⁴ ‘Alemüddîn Sâlih b. Ömer el-Bulkînî, *et-Tecerrud ve’l-ihimâm bicem’i fetâvâ Şeyhi’l-İslâm Sirâcuddîn Ebî Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî*, Thk. Emced Reşid (Ürdün: Ervekatun li’l-Dirâsât ve’n-Neşr, 1436/2015), 1/506.

¹¹²⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/544; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/30.

¹¹²⁶ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/295.

¹¹²⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/545; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/30; Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 201.

belirlenmiş olmaz. Bu bakımdan vekil, başkasına da satış yapabilir.¹¹²⁸ Ezra'î'ye göre kâr amacının güdüldüğünü gösteren karine, esasında belli olan şahsın vereceği bedeli veya daha fazlasını verecek şahıs/larla yapılacak satış akdinin sıhhatinde, muayyen olan şahısla diğer şahıs/ların aynı olduğuna delalet etmektedir. Ezra'î'nin bu görüşünü aktaran Abbâdî'nin, “hâsılı buradaki karine, belirlemeyi ilga etmektedir.” şeklindeki değerlendirmesi,¹¹²⁹ Şirbînî'nin tercih ettiği görüşü tercih ettiğine işaret etmektedir. Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasındaki bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünün tercih edilmelerinden kaynaklanmıştır. Abbâdî'nin, Ezra'î'den naklettiği izah ve yaptığı değerlendirme Şirbînî'nin tercih ettiği görüşün daha makul olduğunu göstermektedir.

7. Müvekkil, vekâlet konusu malın belli bir fiyata satılması hususunda talimat verse vekil, o fiyatın altında malı satamaz. Malı daha fazlaya satmaması hakkında müvekkilin, açık beyanı yoksa vekil, malı daha yüksek fiyata satabilir. Fazlaya satmamasını açıkça söylediğinde ise fazlalık mümtene olur. Çünkü söylem, örfün hakkını/belirleyiciliğini iptal etmiş olur.¹¹³⁰ Konuyla alakalı hüküm böyle olmakla beraber müvekkil, vekiline “onu Zeyd'e yüze sat” dese Heytemî, Remlî ve Şirbînî'ye göre belirlenen fiyatın üstünde bir fiyatla satılması, mümtene olur. Çünkü müvekkil, o malum kişiyi kayırmayı kast etmiş olabilir.¹¹³¹ Fakat ilgili kişiyi kayırmadığını gösteren bir karine varsa örneğin ederi elli olan bir malı “ona yüzün üstünde” satma demesi gibi, bu durumda söylenen fiyattan fazla bir fiyata satma, mümtene olur mu olmaz mı konusu tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre fazlaya satma, mümtene olur. Çünkü tam bir kayırma, olmasa da yüzün üstünde bir fazlalığa satmamakla kayırmış olabilir. Şirbînî de Heytemî'yle aynı görüştedir. Ona göre de şahıs belirtikten sonra vekil, kesinlikle vekâlet konusu malı ederinden fazlaya satamaz. Çünkü müvekkil, bu şahıs için şefkat etmeyi (irfâk) kast etmiş olabilir.¹¹³² Gazzâlî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise, mümtene olmaz.¹¹³³ Gerekçe zikretmemişlerdir. Anlaşıldığı üzere aralarındaki bu

¹¹²⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/294; Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 201.

¹¹²⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 6/521, 522.

¹¹³⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/295; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/295.

¹¹³¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/549; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/31; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/295.

¹¹³² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/549.

¹¹³³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/31; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/295.

ihtilaf, İbn Hacer'in meseleyi farklı değerlendirmesi ile Remlî'nin ve isim vermemekle beraber Şîrbînî'nin Gazzâlî'nin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.7.2. Vekâlet Akdinin Taraflar İçin Câiz Oluşundan Kaynaklı

Hükümler

Vekâlet akdi, taraflar için câiz; yani bağlayıcı olmayan bir akittir. Çünkü bağlayıcılığı, taraflara zarar verebilir. Zira bazen müvekkil için, vekili azletmede maslahat doğabilir. Bazen de vekilin çalışmasını engelleyen durumlar da zuhur edebilir. Buna göre müvekkil, huzurunda bulunan vekili azlederse veya “vekâleti kaldırdım” veya “iptal ettim” ya da “seni vekâletten çıkardım” dese, vekil azil olur. Aynı şekilde müvekkilin, azletmesi halinde hazır olmayan (gâip) vekil de azil olur. Çünkü azil rızaya bağlı olmadığı için, vekil tarafından bilinmesine gerek yoktur.¹¹³⁴ Genel hüküm böyle olmakla beraber, konuyla ilgili bazı meselelerde İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Vekâlet akdi, taraflardan (müvekkil ve vekil) birinin ölümü, cünunluğu ve baygınlığı (iğmâ) sebebiyle tasarruf ehliyetini kaybetmesi halinde son bulur.¹¹³⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber baygınlığın etkili olması için, kendisinde aranan süre hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre bir namaz vaktini kapsamayacak hafiflikteki baygınlık, vekâlet akdini etkilemez.¹¹³⁶ Remlî'ye göre ise delilik gibi baygınlık da, hafif olsun ya da olmasın mutlak olarak vekâlet akdini sonlandırır.¹¹³⁷ Daha önce bu konu, şirket akdi konusunda geçtiği için sadece vermekle yetiniyoruz.

2. Vekil, izin verilen bir tasarrufta bulunduğunu söyler ve müvekkil inkâr ederse müvekkil tasdik edilir. Bir kavle göreyse vekil tasdik edilir. Vekilin telef ile ilgili kavli ise, yeminiyle beraber makbuldür. Aynı şekilde vekilin, bedelin (ivâz) veya bedelin karşılığı olan şeyin müvekkile verildiğine dair sözü de, güvenilirliği devam ettiği sürece makbuldür. Çünkü vekil, malı müvekkilin yararı için almıştır.¹¹³⁸ Genel hüküm böyle olmakla birlikte bedeli veya karşılığı olan şeyi müvekkile verdiğine dair vekilin sözünün,

¹¹³⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/299, 300; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/562, 564.

¹¹³⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/301.

¹¹³⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/569.

¹¹³⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/38.

¹¹³⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/584; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/42.

azilden önce ve sonra makbul olup olmaması tartışmalıdır. Sübkî ve İbn Rif'a'nın görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre vekilin bu konudaki sözü, azilden önce makbul; azilden sonra ise makbul değildir. İbn Hacer, azilden sonra vekilin sözünün kabul edilmemesi meselesinin, Kaffâl'ın "borçlanma hakkında azilden sonra vakıf kayyımının kavli makbul değildir." sözüyle teyit edilmesinde açık bir nazarın olduğunu, belirtir. Gerekçe olarak da "bu (kayyımın kavli), meselemizin naziri değildir. O ancak vekilin "izin verilen tasarruflarda bulundum" sözünün naziridir. Geçtiği üzere vekil, orada tasdik edilmiyordu." sözünü verir.¹¹³⁹ Şeyhayn'ın mutlak olan kavillerinin muktezasını kabul eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise azilden önce olsun veya sonra olsun, vekilin bu konudaki sözü kabul edilir.¹¹⁴⁰ Gerekçe zikretmemişlerdir. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü kabul etmelerinden kaynaklanmıştır.

3. Satış için vekil tayin edilen kişi, "semeni kabzettim/teslim aldım ve telef oldu" dese müvekkil ise, teslim almayı inkâr ederse ve bu anlaşmazlık mebiin kabzından sonra olursa mütekaddim bir kısım Şâfiî ulemanın görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre, vekilin kavli, kabul edilir ayrıca kabz ve telef hakkında yemin etmesiyle de müşteri beri olur.¹¹⁴¹ Gerekçe zikretmemektedir. Cüveynî, Kâdî Hüseyin ve Gazzâlî de bu görüştedir.¹¹⁴² Beğavî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise vekil tasdik edildiğinde, vekilin yemin etmesiyle müşteri beri olmaz. Çünkü asıl olan, kabzın olmayışıdır.¹¹⁴³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu konuda İbn Hacer'in tercih ettiği görüş, tercihe daha uygun görünmektedir. Çünkü semeni kabzettiğini ve telef olduğunu söyleyen vekilin sözünün kabul edilip yemin etmesiyle de müşterinin beri olduğunun kabul edilmesi, daha makul görünmektedir. Semeni kabzettiğine ve telef olduğuna dair sözü kabul edilen vekilin, yemin etse dâhi müşterinin beri olmaması pek makul görünmemektedir. Zira kavli kabul ediliyorsa demek ki vekil semeni müşteriden almış ve semen daha sonra telef olmuştur.

¹¹³⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/584.

¹¹⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/42; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/304.

¹¹⁴¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/587.

¹¹⁴² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/304.

¹¹⁴³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/43; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/304.

2.2.8. İkrâr

Borçlar hukuku terimi olarak ikrâr, kişinin üzerinde bulunan hakkı haber vermesi/itiraf etmesi anlamına gelmektedir. İkrârın rükünleri; mukirr (ikrârda bulunan), mukarrun leh (lehinde ikrarda bulunulan), mukarrun bih (ikrar edilen şey) ve siğa olarak dördtür.¹¹⁴⁴ İkrârın temel unsurlarının her birinde bir takım şartlar aranmaktadır. Mukirrde, ergen olması, akıllı olması, özgür irade ve tercih sahibi olma (muhtar), sefeh ve iflas sebebiyle kısıtlı olmama şartları aranmaktadır. Bu şartlardan dolayı, çocuğun, delinin, uykuda olanın, baygın olanın, mükreh olanın, sefih olanın hacirden önce veya sonra borç ikrarı ve iflas edenin de bir aynî malı hacirden önce veya sonra ikrarda bulunması sahih değildir. Mukarru lehte, hukuken veya hissene istihkaka ehil olması ve lehinde yapılan ikrarı tekzip etmemesi şartı aranır. Lehinde yapılan mal ikrarında tekzipte bulunduğu ikrar sakıt olur. Mukarru bihte, ikrâr anında mukirrin mülkü olmaması şartı aranır. Örneğin; mukirrin “evim filancayadır.” sözü lağvıdır. Siğa da ise, iltizam/bağlayıcılık bildiren bir lafız, yazı veya işaret olması gerekir. İkrârda, müttasıl (ikrârın hemen peşinde olması) olması; ikrâr bitmeden niyetlenmesi; mütesna müstena minhi içine almaması ve istisnayı başkasına işittirme şartıyla istisna yapmak sahihtir.¹¹⁴⁵ Konuyla ilgili genel çerçeve bu şekilde olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığı meydana gelmiştir. O meseleler şunlardır:

1. Yukarıda da geçtiği gibi ikrâr, mutlak tasarruf sahibi (rüşt sahibi) mükelleften kaynaklanması halinde sahihtir. Bunun için çocuğun (sabî) ve mecnunun ikrârı geçersizdir. İkrârda bulunan çocuk, mümkün olması halinde ihtilâm ile ergenliğe ulaştığını iddia ederse iddiası kabul edilir ve yemin de ettirilmez. Eğer yıl olarak, ergenliğe ulaştığını iddia ederse beyyine (şahit) talep edilir. Şahitlerin, iki erkek veya doğumuna tanıklık eden dört kadından oluşması gerekir.¹¹⁴⁶ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber fakat çocuk, ergenliğe girdiğini iddia etse ve mutlak bırakırsa ergenliğine hükmedilir mi edilmez mi konusu tartışmalıdır. Ezra'î'ye göre bu durumda, kendisinden açıklama beklenir. Açıklama imkânı yoksa çocukluğunun devamına (ergen

¹¹⁴⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/309.

¹¹⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/601-606, 611, 613, 615, 622, 635; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/36, 37.

¹¹⁴⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/308, 309; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/602-605.

olmadığına) hükmedilir.¹¹⁴⁷ Fakat bu tercihe/görüşe, *Envâr*'da geçen "iki kişi, çocuğun ergenliğine şahitlik etseler, (yaş veya ihtilamla olma gibi) nevini belli etmeseler yine de kabul edilir." görüşü¹¹⁴⁸ muarızdır. İbn Hacer, bu çelişkiyi şöyle bir fark yaparak gidermeye çalışır: "İki şahidin gerekli olan uzmanlıklarıyla beraber adaletleri, şahitlik yapmalarından önce ergenliğin nevilerinden birini kesinleştirdiklerine (tahkik ettiklerine) hükmeder."¹¹⁴⁹ Dolayısıyla aralarında tearuz kalmaz.¹¹⁵⁰ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise bu durumda, çocuğun ergenliğine hükmedilir. Remlî, karşıt görüşün merdud olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da, *Envâr*'da geçen görüşü ve İbn Hacer'in kısmen yerinde kabul ettiği yorumunu verir ve Ezra'î'nin görüşünün nedbe yorumlanma ihtimalinin de olduğunu belirtir.¹¹⁵¹ Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih ve konuyu farklı yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Bu konuda İbn Hacer'in kıyastan/genel kuraldan hareketle tercih ettiği görüş, daha makul görünmektedir. Zira ergenliği ulaşan çocuk, yaş olarak mı veya ihtilamla mı ergen olduğunu bilir ve açıklar. Açıklamıyorsa büyük ihtimalle ya ergenliğin nasıl olduğundan habersizdir veya ergen olmamıştır. Kendisinden açıklama istendiğinde ergenlik hakkında kendisine önce bilgi verilir ve ona göre açıklama yapması istenir.

2. Önceki meseleyle bağlantılı olarak çocuğun ergenliğine şahitlik eden iki şahidin, ergenliğin çeşidini (alametler ile mi yoksa yaş ile mi olduğunu) açıklamalarının gerekli olup olmadığı konusu tartışmalıdır. İbn Hacer, "*Envâr*'daki görüş 'eğer iki şahit fakih olup bulûğ konusunda hâkimin mezhebine muvafık iseler' durumunda kısmen yerinde olduğunu bununla beraber yine de kıyas (genel kural), bulûğun iki nevi hakkında şahitlerin açıklamasını gerektirmektedir." diyerek tercihini, açıklamanın gerekli olduğundan yana yapmıştır. İbn Hacer, mutlak bulûğda beyyinenin açıklama yapmasının vacip, yaş ile bulûğ hakkındaki şahitlikte açıklamanın zorunlu olmaması arasındaki farkın ise, mutlakta bulunan daha kuvvetli belirsizlikten kaynaklandığını belirtmiştir.¹¹⁵² Remlî ve Şirbînî'ye göre ise açıklama yapmasalar da şahitlikleri kabul edilir.¹¹⁵³ Bundan önceki

¹¹⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/605.

¹¹⁴⁸ Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâr lia'mâli'l-ebrâr*, (Mısır: Müessesetü'l-Halebî, 1969), 1/497.

¹¹⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/605.

¹¹⁵⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/605.

¹¹⁵¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/47; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/309.

¹¹⁵² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/606.

¹¹⁵³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/47; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/309.

meseleden de anlaşıldığı üzere Remlî, bu meselede *Envâr*'da geçen “iki kişi, çocuğun ergenliğine şahitlik etseler, (yaş veya ihtilamla olma gibi) nevini belli etmeseler yine de şahitlikleri kabul edilir.” görüşünü kabul etmiştir.

3. Maraz-ı mevtte olan hastanın, yabancı (vârisi olmayan kişi) lehinde aynî mal veya deyn (borç) ikrârında bulunması sahihtir. Bu durumda ikrara konu olan ayn/mal veya borç, ikrarda bulunanın malından çıkarılır/verilir.¹¹⁵⁴ Genel hüküm böyle olmakla beraber hasta, maraz-ı mevt halinde yabancı olan biri lehinde ikrârda bulunursa İbn Hacer ve Remlî'ye göre vâris için, yemin ettirme hakkı vardır. Hastanın, lehine ikrarda bulunduğu kimse yeminden kaçınırsa ve vâris yemin ederse bu durumda ikrâr iptal olur. Heytemî, âlimlerin “kişinin, davada talep edileni ikrar etmesi halinde ilgili ikrâr kendisini bağlar ve gereğini yerine getirir/getirmek zorundadır. Bu şekilde olan davalarda inkâr etmesi durumunda yemin, karşı tarafa geçeceğinden aleyhine döner.” sözü kendisinin savunduğu görüşü teyit eder, demektedir. Ayrıca varisteki kuvvetli töhmet, yeminin kendisine yönelmesine münafi değildir, değerlendirmesinde de bulunur. Bu konuda babasının fetvasını tercih eden Remlî de, Heytemî'nin teyit amaçlı verdiği âlimlerin sözünü ve yaptığı değerlendirmeyi aynı ifadelerle verir.¹¹⁵⁵ İbn Mülakkın'ın naklettiği görüşü kabul eden Şirbînî'ye göre ise vâris, o kimseden ikrâr edilen şeyin hakkı olduğuna dair yemin etmesini isteyemez.¹¹⁵⁶ Gerekçe zikretmemiştir. Heytemî ve Remlî'nin savunduğu görüş, dava konusundaki kaideye “beyyine müddeiye yemin ise münkiredir” kuralıyla da desteklendiği için tercihe daha şayan görünmektedir.

4. Yukarıda da geçtiği gibi mukarru lehin, ikrâr konusu şeyi hak etmeye hissen/duyularla veya şer'an/hukuken ehil olması gerekir. Bunun için kişinin, bir hayvan için bir hak ikrârında bulunması geçersizdir. Fakat hayvan sebebiyle sahibi için bir hak ikrârında bulunursa ilgili ikrâr geçerli olur. Anne karnındaki çocuk için miras ve vasiyet ikrârında bulunulması halinde, ikrâr bağlayıcı olur. Zira böyle bir şey mümkündür. Fakat kişi, hakkında mümkün olmayan bir cihete ikrârı isnat ederse yapılan (isnat) lağv olur. Çünkü söylenen doğru değildir.¹¹⁵⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber örneğin; kişi, anne karnındaki çocuk için ikrârda bulunursa ve bana borç olarak verdiği bin (lirası)

¹¹⁵⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/310; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/613-618.

¹¹⁵⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/608; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/48.

¹¹⁵⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/312, 313.

¹¹⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/311-312; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/608.

bendedir gibi kendisi hakkında mümkün olmayan bir cihete, ikrârı dayandırsa söz konusu ikrârın geçerli olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre ikrâr sahih, dayanak ise geçersizdir. İbn Hacer şu değerlendirmede bulunur: Çünkü isnat imkânsızdır. İkrâr ise sahih olarak vuku bulduğundan dolayı imkânsız değildir. Bu itibarla ilgili meselede, ikrârı takip eden “Bana borç verdiği” sözü ikrârı iptal etmez. Bu mesele, “onun üzerimde bini (TL) vardır. İçki semeninden.” meselesi gibidir.¹¹⁵⁸ Dolayısıyla isnat lağv, ikrâr ise sahihtir. Remlî'ye göre ise, ikrâr geçersiz olur. Çünkü kesinlikle doğru değildir. Ayrıca mukarru lehin durum/hali karinesi de kendisi için olan ikrârı geçersiz kılmaktadır. Heytemî'nin zikrettiği içki semeni ile ilgili mesele de ise Remlî'ye göre, ikrârı geçersiz kılacak hal karinesi bulunmamaktadır.¹¹⁵⁹ Dolayısıyla ona göre, her iki mesele aralarındaki farktan dolayı birbirlerine kıyaslanamazlar. Aralarında gerçekleşen ihtilaf, İbn Hacer'in iki meseleyi aynı kabul edip kıyas yöntemini kullanılması ile Remlî'nin, meseleleri farklı kabul edip kıyas yöntemini kullanmamasından kaynaklanmıştır.

İkrâr Sığası

İkrâr sığası, başkasına ait hakkın iltizamını ifade eden söz, yazı veya dilsizin işaretinden ibarettir.¹¹⁶⁰ Bu konuyla ilgili Heytemî, Remlî ve Şîrbînî şu meselede ihtilafa düşmüşlerdir:

1. Kişi, “senin üzerinde benim bin (dirhem/liram) var” diyen şahsa cevaben: “Evet (بلى), (نعم) veya doğru söyledin” dese ve hayret ile inkâr ifade eden kafa sallama, gülme gibi istihza (alay) ifade eden bir harekette bulunursa ve bu yaptığı sabit olursa yapılan ikrârın geçerli olup olmaması tartışmalıdır. İki ihtimalden Râfîî ve Nevevî'nin meylettikleri ihtimale göre bu durumda söz konusu kişi, mukırr olmaz dolayısıyla yapılan ikrâr geçersizdir.¹¹⁶¹ İsnevî,¹¹⁶² Mütevellî ve başka âlimlerin tercih ettiği görüşe göreyse böyle bir ikrâr, bağlayıcıdır. Onlara göre karinenin zayıf olmasından dolayı, ikrârda istihza ifade eden hareketlerin olması ile olmaması arasında fark yoktur.¹¹⁶³ Dolayısıyla ikrârı ibtâl etmez/edemez. Bu son görüşü tercih eden İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre bu

¹¹⁵⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/618; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/312, 313.

¹¹⁵⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/51, 52.

¹¹⁶⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/622.

¹¹⁶¹ Râfîî, *Şerhu'l-kebîr*, 5/298; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/627.

¹¹⁶² Cemâlüddîn Abdurrahîm el-İsnevî, *Mühimmât fî şerhi'r-Ravza ve'r-Râfî'i*, Thk. Ahmed b. Alî ed-Dimyâtî, (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1430/2009), 5/580-582.

¹¹⁶³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/627; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/315.

şekildeki bir ikrâr, kabul edilir.¹¹⁶⁴ Remlî'ye göre ise söz konusu durumda, ikrârda bulunulmamış olur.¹¹⁶⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, her ne kadar Remlî isim zikretmemiş olsa da farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Belirtildiği gibi karinenin zayıf olması bir de yapılan hareketin başka bir şeyden kaynaklı olma ihtimali, ifade ettiği anlamın belirsizliği ve de ortada sözlü bir ifade bulunduğu için, Heytemî ile Şirbînî'nin tercih ettiği görüş daha uygun görünmektedir.

2.2.9. Âriyet

Borçlar hukuku terimi olarak âriyet, iâre/ödünç olarak verilen malın adı olarak kullanıldığı gibi, “geri verilmek üzere aynı (kendisi) baki kalmakla beraber yararlanılması helal olan bir şeyden yararlanmayı mübah kılmayı içeren akit” anlamında da kullanılmaktadır.¹¹⁶⁶ Kendisine olan şiddetli ihtiyaçtan dolayı müstehab kabul edilmekle beraber, namazın sıhhatinin kendisine bağlı olduğu avret mahallini örtecek bir elbiseyi iâre verme gibi durumlarda ise vacip olur. Rükünleri; mu'îr (ödünç veren), müste'îr (ödünç alan), mu'âr/müste'âr (ödünç verilen şey/mal) ve siğa olarak dördtür. Mu'îrde ergen olma, akıllı olma, rüşd çağında olma, özgür irade ve tercih sahibi olma, mu'ârın menfaatine malik olma şartları aranır. Son şarta göre kiracı, menfaata malik olduğu için kiraladığı şeyi ödünç verebilir. Müste'îr ise, ödünç verenin izni olmadan ödünç aldığı malı ödünç veremez. Müste'îrde belli olması ve tasarrufun itlakı şartları aranır. Mu'ârde de mübah ve aslının baki kalmasıyla beraber müntefun bih/yararlanılır olma şartları aranır. Kendilerinden yararlanmak haram olan şeyler ve kendilerinden yararlanmak tüketilme ile olan şeylerin ödünç verilmesi ise sahih değildir. Ödünç alınan maldan, verilen izne göre yararlanılır.¹¹⁶⁷ İârenin sahih olmadığı şeylerde yapılması halinde “Damân konusunda fasit akitler için, sahih akitlerin hükmü vardır.” hükmüne binaen, ödünç verilen malın başına bir şey geldiğinde alan tarafından tazmin edilmesi gerekir.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/627; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/315.

¹¹⁶⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/55.

¹¹⁶⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/711.

¹¹⁶⁷ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 48.

¹¹⁶⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/89.

Konuyla ilgili genel çerçeve bu şekilde olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. O meseleler şunlardır:

1. Sahih olan görüşe göre sahih olan icâre akdinde kiracı, kiraladığını başkasına iâre/ödünç olarak verebilir. Müste'îr (ödünç alan) ise, ödünç aldığını mâlikin izni olmadan başkasına veremez. Çünkü kendisi sadece yararlanmaya sahip olup menfaate mâlik değildir. Bunun için, menfaati başkasına icâre olarak veremez. Fakat müste'îr, kendisine ilgili menfaati sağlayacak birini yerine (vekil olarak) geçirebilir.¹¹⁶⁹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber, kişi binmek için bir hayvanı iâre olarak alsa ihtiyaç halinde İbn Hacer'e göre kendi ağırlığındaki ya da daha hafif olan kişi/kişileri bindirebilir. Aynı şekilde menfaati kendisine dönük olan durumlarda da kişi, eşini ve hizmetçisini bindirebilir. Ayrıca kişinin eşi ve hizmetçisi de, kendi ağırlığında veya daha hafif olmalıdırlar. Çünkü müste'îrin naibinin kendi ağırlığında veya daha hafif olması, yabancı olsun veya eşi ve hizmetçisi gibi yakını olsun mutlak olarak gereklidir.¹¹⁷⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise eş ve hizmetçinin bindirilmesi, kendisiyle aynı ağırlıkta olsunlar ya da olmasınlar menfaat kendisi için olduğundan dolayı mutlak olarak câizdir.¹¹⁷¹ Kişinin, eşi ve hizmetçisiyle bir yere gittiğinde ödünç aldığı bir hayvanı (veya arabayı) sırf onun ağırlığında değiller diye bindirmemek dolayısıyla yanında götürmesi gerektiği halde götürmemeye, sıkıntıya yol açar/açabilir. Bu sorunun çözümü için Remlî ve Şîrbînî'nin tercih ettiği görüş, ihtiyaca binaen daha uygun görünmektedir.

2. Yukarıda da zikredildiği gibi müste'ârın (ödünç alınan şey) şartı, halı hazırda müntefaun bih ve aynının baki kalmasıydı. Bu konudaki kural şudur: "İcâresi câiz (sahih) olan şeyin iâresi de câizdir. İcâresi sahih olmayan şeyin iâresi de sahih değildir."¹¹⁷² Genel hüküm ve kural böyle olmakla beraber halı hazırda müntefeun bih olmayıp ileride yararlı hale gelecek bir şeyin, iâre olarak verilmesi ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre örneğin, küçük sığa gibi ileride yararlı olacağı beklenen şeylerin iâresi sahih değildir. Heytemî, bu meselede zikri geçen kuraldan ve de söz konusu meselenin kuraldan istisna edilen meselelerden olmadığından hareketle, ileride müntefun bih olacak şeylerin iâresine karşı

¹¹⁶⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/342; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719.

¹¹⁷⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/718.

¹¹⁷¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/88; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/341.

¹¹⁷² Nevevî, *Minhâc*, 2/341; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/717, 718.

çıkılmaktadır.¹¹⁷³ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise bu konuda âriye, mutlak ise ya da müntefeun bih olması mümkün olan bir süreyle kayıtlı ise sîpa gibi halı hazırda yararlanılmayan şeylerin ödünç verilmesi sahihtir. Remlî ve Şîrbînî, "icâre akdinde menfaatin halı hazırda mevcut olmasının gerekliliği söz konusu meseleye münafî olmadığını çünkü icâre akdinde ücret varken iâre akidinde ücret yoktur. Ayrıca yukarıda zikredilen kuralın da münafî olmadığını" ifade etmektedirler.¹¹⁷⁴ Dolayısıyla bu mesele ile icâre konusu olan menfaat, birbirlerinden farklı oldukları için kıyaslanamazlar ve münafî olmadığı için zikredilen kural da burada işletilmez. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farkı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Bu konuda Remlî ile Şîrbînî'nin görüşü, daha uygun görünmektedir. Zira sürenin mutlak olması veya uzun bir süre olması halinde halı hazırda yararlanılmayan şey, zamanla yararlanılır hale gelir/gelebilir ve kendisinden yararlanılır. Ayrıca belirttikleri gibi kira konusu malın menfaati ücretli, iâre konusu malın menfaati ise ücretsiz olduğu için farklılaşmış olurlar. Dolayısıyla kıyaslanamazlar.

3. İkinci meselede geçen şarttan hareketle paranın (altın ve gümüş), iâre verilmesine karşı çıkılmıştır. Çünkü parada maksat olan, genelde harcanması/infak edilmesidir. Ancak süs olarak kullanma amacıyla veya onun şeklinde basılsın diye, ödünç verilmesi ise sahih kabul edilmiştir.¹¹⁷⁵ Ayrıca kendi aynı değil de misli geri verilsin (ödensin) diye para, karz (borç) olarak da verilir. Genel hüküm böyle olmakla beraber süs olarak ya da onun suretinde/şeklinde para basılsın diye ödünç verildiğinde bu amacın sarahaten dile getirilmesinin gerekliliği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre ziynet (süs) için olacakları açıkça söylenen altın ve gümüş paraların, iâresi sahihtir.¹¹⁷⁶ Dolayısıyla söz konusu amaç söylenmeyip niyet edilmesi sıhhat için yeterli değildir. Cüveynî'nin (Şeyh) görüşünü tercih eden Remlî ve Zekeriyâ el-Ensârî'nin (Şeyhunâ) görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise sarahaten söyleme yerine niyet edilmesi de yeterlidir. Çünkü söz konusu menfaat, zayıf da olsa maksattır.¹¹⁷⁷ Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu görüş ayrılığı farklı âlimlerin görüşünü tercih ve konuyu farklı değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Yapılanın meşru ve maksat olması yönünden konu değerlendirildiğinde

¹¹⁷³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719.

¹¹⁷⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/88; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/342.

¹¹⁷⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/88; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/342.

¹¹⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719.

¹¹⁷⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/88; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/342.

Remlî ve Şîrbînî'nin tercih ettikleri görüş, daha uygun görünmektedir. Bir de İbn Hacer, söz konusu görüşü için herhangi bir delil de vermemiştir.

4. Rehin veya kefil şartıyla yapılan iâre akdinin, sıhhatinde ihtilaf bulunmaktadır. Mâverdî'ye göre rehin ve kefil şartıyla yapılan iâre akdi, fasit akitlerdendir.¹¹⁷⁸ Bu görüşe, iârede damân-ı derekin sıhhati ile itiraz edilmiştir. Yapılan itiraza, iârede olan tazmin (kefil ve rehin şartı) şartı baştandır. Damân-ı derek şartı ise, devam bakımındandır.¹¹⁷⁹ Dolayısıyla iârede damân-ı derekin kabul edilmesi, rehin ve kefilin de kabul edilmesini gerektirmemektedir. Mâverdî'nin bu görüşünü, zayıf kabul eden Heytemî'ye göre rehin veya kefil şartıyla yapılan iâre akdi sahihtir.¹¹⁸⁰ Fakat gerekçe zikretmemiştir. Mâverdî'nin görüşünü kabul eden Remlî'ye göre ise, böyle bir iâre akdi fasittir. Remlî, “rehin ve kefil şartının ibtidaen, damân-ı derektek ise devam bakımından olduğu” şeklinde iki mesele arasında yapılan uzlaştırmaya “bu mesele, iârede damân-ı derekin sıhhatinde essah olarak görülen görüşün karşısı olan görüş üzerine bina edilmiştir.” diyerek cevap vermektedir.¹¹⁸¹ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, Remlî'nin Mâverdî'nin görüşünü kabul etmesi ve yapılan itirazlara cevap vermesi, Heytemî'nin ise Mâverdî'nin görüşünü kabul etmeyip zayıf görmesinden kaynaklanmıştır. Bu meselede göze çarpan husus, fasit ve bâtil ayrımıdır. Râfî ve Nevevî şu değerlendirmede bulunmuşlardır: “İâre sahih olmadığında yine de devam ederse tazmin edilir çünkü fasit için sahihin hükmü vardır.”¹¹⁸² Heytemî, bu açıklamalarından şu anlaşılıyor: “şart/ları yerinde olmayan iâre akdi fasit olup tazmin edilir; bâtil bunun hilafıdır. Bâtil, bazı rükünleri yerinde olmayandır.” demektedir.¹¹⁸³ Görüldüğü üzere bu konuda Şâfî âlimler, Hanefîler'in muamelat konularında fasit ve bâtil arasında gözettikleri ayrımı gözetmişlerdir.

5. Essah görüşe göre iâre akdinde, “sana iâre/ödünç verdim” veya “bana ödünç ver” gibi yararlanma veya yararlanma talebi ifade eden lafız/lar şarttır. Çünkü başkasının malından yararlanmak, onun rızasına bağlıdır. Gizli olan o rızayı da gösterecek olan da

¹¹⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/720.

¹¹⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/721.

¹¹⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/721.

¹¹⁸¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/89.

¹¹⁸² Râfî, *Şerhu'l-kebîr*, 5/371, 372; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/72.

¹¹⁸³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/719, 720.

lafızdır/sığadır. İâre akdi, taraflardan birinin sözü, diğer tarafın fiili ile münakid olur.¹¹⁸⁴ Genel hüküm böyle olmakla beraber üzerine otursun diye kişi için bir elbise serilse, serilen elbisenin âriye mi ibâha mı olduğu tartışmalıdır. Mütevellî'nin görüşünü tercih eden ve de üzerine otursun diye kişi için bir elbisenin serilmesi gibi söz olmadan iâre akdinin, bazen lafız olmadan zımnî de olabilirliğini kabul eden İbn Hacer'e göre yapılan işlem âriyedir. Heytemî, Nevevî ve Râfî'nin kelamının gerektirdiğinin de bu olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da kişinin yolda yorulan kişiyi, sormadan hayvanına bindirmesi meselesini ve âriyenin damânında iâre konusunun müsteir elinde/yanında olmasının şart olmayışını gösterir.¹¹⁸⁵ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise ibâha olup teaddi olmadığı sürece tazmini gerekmez. Remlî, karşıt görüşün iâre akdinde lafzın şart olmayışı düşüncesi üzerine bina edildiğini, essah olanın ise bunun aksi (lafzın şart oluşu) olduğunu belirtir. Dolayısıyla kişinin serili olan elbiseye oturması, âriyet olmayıp ibâhadır. Ayrıca Remlî, Heytemî'nin gerekçe olarak verdiği 'yorgunun hayvana bindirilmesi' meselesinin, her iki cihete de hamledilmesinin mümkün olduğundan dolayı delil olamayacağını belirtir. Şirbînî de, örfün bunu gerektirdiğini belirtir.¹¹⁸⁶ Aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, Heytemî'nin Râfî ile Nevevî'nin kavlinin muktezasını esas almış ve elbise meselesini, yorgun kimsenin hayvana bindirilmesi meselesine kıyaslaması ile Remlî'nin ise, iâre akdinin sözlü olarak kurulmasını essah kabul etmesi ve zikredilen iki meseleyi farklı kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Ayrı ihtilaf, Şirbînî'nin örf delilini esas almasından da kaynaklanmıştır.

6. Müsteâr olan aynî malın veya cüzlerinden bir şeyin kullanmaktan kaynaklı olmaksızın telef olması halinde, tefritte bulunmamışsa dâhi müste'îr bedelini veya erşini tazmin eder.¹¹⁸⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber mu'îr, damânın olmaması için aynî malı emanet olması şartıyla iâre verirse akdin hükmü ne olur konusu tartışmalıdır. Şart konusunda Şeyhayn'ın görüşünü tercih eden Remlî'ye göre, şart lağv, akit de fasit olur. Remlî'nin aktardığına göre Şeyhayn bu durumda şartın geçersizliğine değinmiş, fakat akdin sıhhatine veya fesâdına ise değinmemişlerdir.¹¹⁸⁸ Karadâğî'nin belirttiğine göre, Heytemî de aynı görüştedir. Ona göre, İsnevî'nin "Karz konusunda mükesser (parça

¹¹⁸⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/343; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/725, 726.

¹¹⁸⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/726.

¹¹⁸⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/90; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/343.

¹¹⁸⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/344; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/92.

¹¹⁸⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/92.

para), sahih (tüm) para yerine geri verilmesinin şart koşulmasında olduğu gibi bu şart, akdi ifsat etmez” görüşünde iki meselenin arasında fark imkânı olmasından dolayı nazar vardır.¹¹⁸⁹ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Karadâğî’nin de belirttiği gibi Heytemî, Remlî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İsnevî’nin görüşünü tercih eden Şirbînî’ye göre ise bu durumda, akit fasit olmaz. Ona göre Şeyhayn’ın şartın lağv oluşuna dair görüşleri, akdin fasit olmadığını ima etmektedir.¹¹⁹⁰ Dolayısıyla şart geçersiz, akit ise sahihtir. Akit sahih olsun veya fasit olsun, müsteâr olan malın telefî durumunda müste’îr dâmın olur. Akdin fesâdı ve sıhhatiyle ilgili bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere İsnevî’nin görüşünün Remlî tarafından kabul edilmemesi ile Şirbînî’nin ise kabul edip Şeyhayn’ın ima yoluyla da olsa desteklediğini kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Bu ihtilafın, pratiğe yansıyan bir yönü bulunmamaktadır. Zira her iki durumda da telefin olması halinde tazmin gereklidir. Daha önce de geçtiği üzere Râfî ve Nevevî, şu değerlendirmede bulunmuşlardır: “İâre sahih olmadığında, yine de devam ederse tazmin edilir. Çünkü fasit akit için, sahih akdin hükmü vardır.”¹¹⁹¹

7. Taraflar, iâreye konu olan malın telef olması halinde, kullanıma izin verilen işlerde kullanılıp kullanılmadığı hususunda ihtilafa düştüklerinde kimin tasdik edileceği tartışmalıdır. Bu konuda Celâl el-Bulkînî’nin görüşünü tercih eden İbn Hacer’e göre mü’îr (ödünç veren) tasdik edilir. Heytemî, “damânın düşürücüsü sabit olmadıkça âriyede asıl olan damândır” ilkesiyle de desteklediğini belirtir.¹¹⁹² Babasının fetvasının tercih eden Remlî’ye göre ise müste’îr, yeminiyle beraber tasdik edilir. Çünkü bu konuda müste’îrin aleyhinde beyyine kaim etmek zordur. Ayrıca asıl olan, beraet-i zimmettir. Remlî, karşıt görüşün “damânın düşürücüsü sabit olmadıkça âriyede asıl olan damândır” ilkesiyle gerekçelendirilmesinin, sahih olmadığını belirtir. Gerekçe olarak da âriyede damânın asaleten olması, müsteârın müste’îrin elinde olmasına nisbetle olup zimmete nisbetle değildir. Oysaki Bulkînî’nin kelamı, damânın zimmete teallukuyla ilgilidir.¹¹⁹³ Dolayısıyla karşıt görüş isabetli değildir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etme, konuyu farklı yorumlama ve

¹¹⁸⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/732; Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 208.

¹¹⁹⁰ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/344.

¹¹⁹¹ Râfî, *Şerhu’l-kebîr*, 5/371, 372; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 4/72.

¹¹⁹² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/734.

¹¹⁹³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/93.

değerlendirmeden kaynaklanmıştır. Remlî'nin tercih ettiği görüş, delil bakımından daha kuvvetli görünmektedir.

8. Kişi, buğday ve arpa gibi belli bir şeye işaret etse ve araziye işaret edilen buğday veya arpadan biri ekilsin diye iâre verse Heytemî ve Remlî'ye göre başka ürünün ekilmesi de câizdir. Heytemî ve Remlî, bu meseleyi icâre akdine kıyaslamışlardır. Onlara göre icâre akdinde olduğu gibi iâre akdinde de, bir ürüne işaret edilse onun yerine başka ürün ekilebilir.¹¹⁹⁴ İsnevî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise, belirleneni terk edip başka bir ürünü ekmek câiz değildir.¹¹⁹⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Anlaşıldığı üzere bu ihtilaf, Heytemî ve Remlî'nin kıyas yöntemin kullanmaları ile Şîrbînî'nin bu yöntemi kullanmayıp direkt olarak ve gerekçe vermeden İsnevî'nin görüşünü kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Bu konuda gerekçelerinin olması ve de ürünün değiştirilmesinde –şayet toprağa zararı yoksa- müste'îrin yararının gözetilmesi bakımından Heytemî ve Remlî'nin görüşü, daha isabetli görünmektedir.

9. Kişi, başkasına bir araziye iâre olarak verse ve dese ki “istediğin gibi o araziden yararlan” veya “uygun gördüğün şeyi/işi yap” bu durumda iare akdi sahih olup İbn Hacer göre dilediği şekilde araziden yararlanır/yararlanabilir. Heytemî, bu meseleyi de, icâre konusuna kıyaslamaktadır.¹¹⁹⁶ Sübkî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise bu durumda, o yörede adet olan neyse ona göre yararlanır. Onlara göre kendisinden sadece bir şekilde yararlanılan şey/lerde yararlanma yönünü açıklamaya gerek yoktur. Zira bellidir. Fakat kendisinden pek çok yönden yararlanılan şey/lerde ise, örfe göre hareket edilip kullanılır.¹¹⁹⁷ Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu görüş ayrılığı, farklı delillerin esas alınmasından kaynaklanmıştır. Zira Heytemî kıyası esas alırken Remlî ve Şîrbînî ise, örf delilini esas almışlardır. Heytemî'nin kabul ettiği bu kıyas, zan ifade etmektedir. Hukukî boşlukların olması veya kanunî metinlerin anlaşılmaması halinde, dil ve örfe başvurulmaktadır. Ayrıca ilgili bölgede örfün aksine hareket edildiğin de, nizaa sebebiyet verme ihtimali de bulunmaktadır. Verilen bu gerekçelerden dolayı, Heytemî'nin görüşü tercihi şayan görünmemektedir. Remlî ve Şîrbînî'nin görüşleri ise tercihe daha uygun görünmektedir.

¹¹⁹⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/738; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/94.

¹¹⁹⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/347.

¹¹⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/740.

¹¹⁹⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/95; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/347, 348.

Âriyet akdi gayr-ı lazım bir akit olduğu için taraflar, dilediklerinde akdi bozabilirler.¹¹⁹⁸ Genel hüküm böyle olmakla beraber “Âriyenin Cevâzı” başlığı altında ele alınan bu konuyla ilgili bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında ihtif bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Kişi, bina yapımı ya da ağaç dikimi için bir arsayı/araziye iare olarak başkasına verse ve bina yapımından veya ağaç dikiminden sonra rücu etse ve taraflar, yıkmanın/sökmenin erş ile mi yoksa erşsiz mi olacağı hususunda anlaşmazlığa düşseler, bu durumda kimin tasdik edileceği tartışmalıdır. Ezra‘î’ye göre âriyenin kendisinde gerçekleşen anlaşmazlıkta olduğu gibi bu durumda da mu‘îr tasdik edilir. Çünkü bir şeyde tasdik edilen kişi, o şeyin sıfatında da tasdik edilir.¹¹⁹⁹ Buna göre mu‘îr, “sökme/yıkma ücret şartıylaydı veya şartıyla değildi” dese her iki durumda da o tasdik edilir.¹²⁰⁰ Ezra‘î’nin dışındaki kimi âlimlere göreyse müste‘îr tasdik edilir. Çünkü asıl olan “şartın olmaması ve (müste‘îrin) malının saygınlığıdır”.¹²⁰¹ Bu görüşe göre sökmenin/yıkmanın ücretle mi ücretsiz mi olacağı hakkında müste‘îrin sözüne uyulur. İkinci görüşün evceh olduğunu belirten İbn Hacer göre müste‘îr tasdik edilir.¹²⁰² İkinci görüşü tercih etme nedenini ise vermemiştir. Ezra‘î’nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî’ye göre ise mu‘îr tasdik edilir.¹²⁰³ Onlar da, tercih nedenini vermemişlerdir. Anlaşıldığı üzere aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2. İâre konusu malın telef olması durumunda tazminin nasıl yapılacağı konusu tartışmalıdır. İbn Ebî ‘Asrûn, Sübkî ve Zekerîyyâ el-Ensârî’ye göre mislîlerde misli, kıyemîlerde ise kıymeti tazmin edilir. İsnevî, Rûyânî, Şehâbeddîn er-Remlî ve de Şeyhayn’ın kelamına göre kıyemî olsun mislî olsun, kıymeti ile tazmin edilir.¹²⁰⁴ Her ne kadar isim vermemiş olsa da anlaşıldığı üzere ilk görüşte olan İbn Ebî ‘Asrûn, Sübkî ve Zekerîyyâ el-Ensârî’yle aynı görüşü paylaşan İbn Hacer’e göre mutemed görüşe binaen, mal mütekavvim ise telef olduğu günkü kıymet üzerinden; mislî ise misli ile tazmin edilir.

¹¹⁹⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/348.

¹¹⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/746; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/349.

¹²⁰⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/98.

¹²⁰¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/746.

¹²⁰² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/746.

¹²⁰³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/98; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/349.

¹²⁰⁴ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/103; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/353, 354.

Heytemî, bu konuyu gasp konusundan farklı olarak değerlendirmektedir. Şöyle ki; gasp edilen mal, alındığı günden telef gününe kadarki sürede kazandığı değerden en yüksek olanla tazmin edilir. Zira bu konuda gasp eden, hakka geçmiştir. Bu bakımdan onun için tazmin ağırlaştırılmaktadır. Müste'îr için durum, bunun aksine olup âriyetin tazmini için telef vaktine bakılır. Yani o günkü değer üzerinden tazmin edilir.¹²⁰⁵ İkinci görüşü tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise ister kıyemî olsun ister mislî olsun mutlak olarak kıymeti ile tazmin edilir. Remlî, bu görüşün “bir kısmını kullanmakla beraber mislinin aynısını geri vermek imkânsızdır. Bu da, mislin fesadı menzilesinde olmuş olur. Bunun için kıymete gidilir” şeklinde gerekçelendirilmesinin mümkün olduğunu belirtir. Şîrbînî, bu meselenin tazmindeki kuraldan istisna olduğunu da belirtir.¹²⁰⁶ Anlaşıldığı üzere aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, farklı âlimlerin görüşünü terci etme ve de konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Heytemî'nin de paylaştığı birinci görüş olan; mislî mallarda misli, kıyemî mallarda ise kıymetinin tazmin edilmesi, tazmindeki “misli mallarda misli, kıyemî mallarda kıymeti tazmin edilir.” ilkesine uygunluğundan dolayı tercihe daha uygun görünmektedir.

2.2.10. Gasp

Borçlar hukuku ıstılahı olarak gasp, haksız yere başkasının menfaat da olsa hakkını istilâ etme manasına gelmektedir. Kişin, sahibinin izni olmadan başkasının hayvanına (arabasına) binmesi, döşeğine (minderine/koltuğuna) oturması, ev sahibini evinden çıkarması veya birini oturduğu yerden (zorla) kaldırması gibi hareketler gasp sayılmaktadır. Hayvan ve sergilerde yerlerinden nakledilme şartı bulunmamaktadır.¹²⁰⁷ Gasp, dinen büyük günahlardandır. Kim birinin bir şeyini gasp ederse -kendisine kıymetinden fazlaya da mal olsa- ivedilikle söz konusu şeyi sahibine geri vermelidir. Sahibinin yanına bırakılması, geri verme anlamında olup yeterlidir. Gasp süresi içerisinde, gasp edelin malda bir ayıp/kusur meydana gelirse kıymetinin farkı sahibine verilmelidir. Malın menfaati varsa menfaatin kaybına sebebiyet verdiği için kullanmasa da gasp eden kişi, ücret-i misil ödemek zorundadır. Fakat piyasaların düşmesi sebebiyle, gasp edilen malda değer kaybı yaşanırsa bir şey gerekmez. Gasp edilen malın telefı

¹²⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/760.

¹²⁰⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/103; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/353, 354.

¹²⁰⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/355, 356.

durumunda, misliyse misli, kıyemiyse -gasp gününden telefne kadarki sürede kendisine biçilen en yüksek kıymetle- kıymeti gasp eden tarafından tazmin edilir. Çünkü kıymetin arttığı zaman diliminde gâsıp, gaspçıydı ve malı geri vermesi gerekiyordu. Bu sürede geri vermemesinden dolayı kusur olduğu için, kıymetin fazla kısmına dâmın olur. Misli mallar, keyl (ölçek) ile ölçülen ve vezin (tartı) ile tartılan ve de selem konusu olabilen mallardır. Kıyemî mallar ise, böyle olmayan mallardır. Misli mallarda karşılıklı rızayla, misli yerine kıymeti alınabilir.¹²⁰⁸ Tarafların, kıymetin miktarında veya malın telefinde anlaşmazlığa düşmesi halinde, yeminiyle beraber gasp edenin sözüne itimat edilir. Aynı malın, sahibine geri verilmesiyle gasp eden şahıs, gasptan beri olur. Geri verildiğine dair, taraflar arasında anlaşmazlık çıktığında mal sahibinin kavline itibar edilir. Para veya buğday gibi malları gasp edip -ayırıt edilemeyecek şekilde- malına karıştıran kimse, gasp edilen mal miktarı kadar ayırır (ifraz) ve sahibine verir. Geri kalan kısımda ise, tasarrufta bulunması helal olur. Gasp edilen misli mal, bulunduğu yerden başka bir yere nakledildiğinde mal sahibi, geri getirilmesi için gaspçıyı zorlayabilir ve de malın kendisi geldiğinde, geri verilmek üzere hemen kıymetini de isteyebilir. Mal götürüldüğü yerde telef olursa sahibi, mislini iki yerden dilediğinden talep edebilir. Misli yoksa iki yerden hangisinde kıymeti daha yüksekse o kıymet ödenir.¹²⁰⁹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî gasp konusuyla ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. O meseleler şunlardır:

1. Yukarıda geçtiği üzere hayvan ve sergilerde gaspın kabulü için, yerlerinden nakledilmeleri şartı aranmazdı. Fakat bunların dışındaki mallarda yapılanın gasp sayılabilmesi için, naklin gerekli olup olmadığı tartışmalıdır. *Minhâc*'ta geçen "eğer bir hayvana binerse veya bir döşek üzerine oturursa nakletme olmasa da gasıptır." ifadenin¹²¹⁰ mefhum-ı muhalifini esas alan İbn Hacer ve Remlî'ye göre hayvanlar ve sergiler dışındaki menkullerde nakletme gereklidir.¹²¹¹ Gerekçe zikretmemişlerdir. Fakat Şirbînî, İbn Yûnus el-Mavsîlî'ye ait olan *et-Ta'cîz fî ihtisari'l-Vecîz* adlı eserinde şunu söylediğini aktarmaktadır: "Hayvan ve döşek dışındaki menkul mallarda nakletme gereklidir. Çünkü ikisinde istila, binme ve oturma ile tamamlanır. Bunun delili, eğer

¹²⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/7-11; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/84.

¹²⁰⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/7-11; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/84.

¹²¹⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/355, 356.

¹²¹¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/11; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/106.

tarafıar nızaa düşşeler yed/elinde olma onun lehinde kılınsın.”¹²¹² Şırbînî’ye göre ise gaspta naklin itibar edilmeyişi hususunda, hayvanlar ve döşekler ile diğđer menkul mallar arasında mutemed görüşe göre hiçbir fark yoktur. Örneğın İbn Kecc’in zikrettiğıne göre köleyi hizmette kullanma ile hayvana binme aynıdır.¹²¹³ Yani hepsinde de nakletme şartı aranmamaktadır. Gerekçe ise zikretmemiştir. Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilaf, İbn Hacer ve Remlı’nın *Minhâc*’ta geçen ibarenin mefhum-i muhalifini esas almaları ve Şırbînî’nin ise İbn Kecc gibi âlimlerin görüşünü esas almasından kaynaklanmıştır.

2. Kişı, gasp edenden veya yırtıcı hayvandan başkasına ait bir malı sahibine vermek için alsa ve malı sahibine verme imkânı olmadan mal telef olursa bu durumda söz konusu kişinin, dâmın olması tartışmalıdır. Kâdî Ebû Tayyib’e göre kişı dostuna ait köleyi sahibine vermek için gaspçıdan kurtarsa fakat geri verme imkânı ve hâkime götürme imkânı olmadan söz konusu köle kaçarsa dâmın olmaz. Gazzî, dostu olmayıp mâliki tanıyan kimseyi de dost gibi kabul etmiştir. Ona göre, mâliki tanımayan, ya da geri vermeyi kast etmeyen veya kusurlu olan, mutlak olarak; dost olsun veya olmasın dâmın olur. Çünkü taksirlidir. Mâverdî, İbn Kecc ve Şeyhayn’e göre el koymayla dâmın olur. Bu görüşleri İbn Hacer, olduğu gibi aktarmaktadır.¹²¹⁴ Karadâğî’nin belirttiğıne göre İbn Hacer’in kelamının gereğı, söz konusu durumda mutlak olarak kişinin dâmın olmasıdır.¹²¹⁵ Remlı’ye göre ise harbî gibi tazmine ehil olmayan birinden alınması dışında alan, dâmın olur.¹²¹⁶ Gerekçe ise zikretmemiştir. Fakat kelimından anlaşılan, harbinin dışındaki kişiler tazmine ehil oldukları için, aldıkları (gasp ettikleri) malı zaten tazmin edeceklerdi. Alan kişı, böyle yaparak bunun önüne geçmiş olur. Bu da onu, taksirli hale getirdiğı için dâmın olur. Aralarında vuku bulun bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı yönden değđerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Sonuç itibariyle malı gasp eden, harbiden alma dışında Heytemî ile Remlı arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Heytemî, harbî konusuna hiç değđinmemişken Remlı ise değđinmiştir.

¹²¹² Şırbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/356.

¹²¹³ Şırbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/356.

¹²¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/13.

¹²¹⁵ Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 210.

¹²¹⁶ Remlı, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/107.

3. Kişi, istilâ kastı olmadan birini evinden çıkarıp herhangi bir tasarrufta bulunmasını engellerse ve eve de girse bu yaptığı gasp sayılır. Çünkü evdeki varlığı, kastına/niyetine bakmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.¹²¹⁷ Fakat kişi, birini evinden çıkarıp herhangi bir tasarrufta bulunmasını engellerse ancak eve girmezse, yapılanın gasp sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre istilâ kastı olmasa da bu kişi, gâsıp sayılır.¹²¹⁸ Mâverdî ve İmâm Cüveynî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise gaspın gerçekleşmesi için istilâ kastının olması gerekir. İstilâ kastı yoksa kişi gâsıp olmaz.¹²¹⁹ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Haksız şekilde evinden çıkarılan kimsenin, hakkı muhafaza etmek ve de tasarrufta bulunmasının engellendiği sürede evde bir zararın meydana gelmesi halinde zararın giderilmesi için, İbn Hacer ve Remlî'nin tercih ettiği görüş daha uygun görünmektedir.

4. Gasp edilen malın, sahibine reddi durumunda sahibin bileceği ve dilediğinde alabileceği şekilde önüne konulması, teslim için yeterlidir. İbn Hacer'e göre söz konusu hüküm, gasp edilen malın bedeli için de geçerlidir. İbn Hacer, sahibinin bileceği ve dilediğinde alabileceği şekilde, önüne konulmasının yeterli oluşunun ayn olan mallarda olduğu gibi deyn/borç olanlarda da geçerli oluşu hususunun “kabzdan önce mebî'in durumu”¹²²⁰ konusunda geçen “aynî mallarda olduğu gibi bu, borçlarda da kâfidir.” şeklindeki hükümden anlaşıldığını, belirtir.¹²²¹ Remlî ise, söz konusu teslimin ayn olan mallar için olduğunu zikretmekle yetinmiştir. Bedel konusuna ise değinmemiştir.¹²²² Fakat Karadâğî, bu konuda bedelin de malın kendisi gibi olması hususunda Heytemî ile Remlî arasında ihtilafın olduğunu belirtmektedir.¹²²³ Bu ihtilafın nisbet edilmesi, “ayn” ibaresinden hareketle mefhum-i muhâlif olan “bedel” ile ilgili hükmün farklı olduğu kast edilmesi halinde mümkün olabilir.

5. Kişi, geminin bağını (demir) açsa ve gemi batsa dâмін olur. Eğer rüzgârın çıkmasıyla gemi batarsa dâмін olmaz. Genel hüküm böyle olmakla beraber rüzgârın olup

¹²¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/14; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/107; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/356.

¹²¹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/14; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/107.

¹²¹⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/356.

¹²²⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/602.

¹²²¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/18.

¹²²² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/109.

¹²²³ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 210.

olmaması belli olmayıp şüpheli ise bu durumda kişinin dâmın olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre dâmın olmaz. Çünkü zâhir olan (görünen), “meydana gelen bir şeyle (rüzgârla) gemi batmıştır. Ayrıca geminin batmasından kaynaklı damânın mucibinde (bağların açılması mı yoksa rüzgâr mı?) şüphe vardır.¹²²⁴ Zerkeşî'nin görüşünü ve babasının fetvasını tercih eden Remlî'ye göre ise dâmın olur. Çünkü telef edici faktörlerden biri sudur. Ayrıca dalgalarda rüzgâr yokken geminin bağının açılması, batmaya maruz kalmasının açık bir sebebidir. Bu da, kafesin açılıp hemen kuşun uçuşması gibidir.¹²²⁵ Dolayısıyla rüzgâr olmasa da geminin bağını açan, bu konuda kusurlu olup dâmın olur. Gemi sahibinin hakkının korunması hususunda ve de verdikleri gerekçelerin daha makul oluşundan dolayı Remlî'nin tercih ettiği görüş, tercihe daha uygun görünmektedir. Aralarında gerçekleşen ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konunun farklı yönlerden ele alınmasından kaynaklanmıştır. İbn Hacer ve Şîrbînî, konuya “geminin rüzgârla batması” ve de “sebebin kesin rüzgâr mı yoksa geminin bağlarının açılması hususunda şüphe oluşu yönünden yaklaşp ona göre hüküm belirlerken, Remlî ve o görüşte olanlar ise konuya daha geniş açılardan bakmış ve kıyas yöntemini kullanmışlardır.

2.2.10.1. Gaspın Hükümü ve Gasp Edilen Malın Mislî ve Kıyemî Oluşu

Bu konu gaspın hükümü, gasp edilen malın mislî ve kıyemî kısımlarına ayrılışı, onların açıklanması ve gasp edilen malın neyle tazmin edileceği ile ilgilidir. Gasp, yukarıda da zikredildiği gibi haram olup büyük günahlardandır. Herhangi bir şeyi gasp eden kişi, imkân bulduğunda derhal gasp ettiği malı sahibine geri vermelidir. Şâfi mezhebine göre mallar; mislî ve mütekavvim/kıyemî mallar olarak iki kısma ayrılır. Mislî mallar, keyl (ölçü) ile ölçülen ve vezin (tartı) ile tartılan ve seleme konu olmaya elverişli olan mallardır. Kıyemî mallar ise böyle olmayan mallardır. Sayı ile sayılanlar, metre ve benzeri şeylerle ölçülen mallar, kıyemî kabul edilmektedir. Gasp edilen mal, telef olması durumunda mislî mallardan ise misli, kıyemî mallardan ise kıymeti ile tazmin edilir. Kıyemî ve mislî mallardan sayılmayan hayvanların telefî durumunda tazminleri, kıymetleriyle olur.¹²²⁶ Genel olarak ilgili hükümler, böyle olmakla beraber konuyla ilgili

¹²²⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/23; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/359.

¹²²⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/111.

¹²²⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/32, 33; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/84.

bazı meselelerde Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Ölçülebilir ve tartılabilir olmasının yanında kendisinde selem akdi sahih olmasına rağmen mislî olması gereken hurma sirkesi, İbn Hacer'e göre kıyemî mallardandır. Çünkü kendisinde bulunan su, onu meçhul kılmıştır.¹²²⁷ Dolayısıyla tazmini, kıymetiyle olacaktır. Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise mutemed olan görüşe göre mislî mallardandır.¹²²⁸ Dolayısıyla tazmini misliyle olacaktır. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, meseleyi farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Çünkü Heytemî, kendisinde bulunan suyu göz önünde bulundurup bundan mütevellit sirkenin ne kadar olduğu belirsizleşince onu kıyemî mallardan kabul etmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Remlî ile Şîrbînî ise muhtemelen sirke olması yönünden hareketle aslını esas alıp, içinde bulunan sudan kaynaklı meçhuliyete bakmamışlardır. Abbâdî, bu konuda başka bir görüş benimsemiş ve vech olarak kabul etmiştir. O da, "su ile sirkenin miktarı biliniyorsa her ikisi için misilleri verilir. Eğer birinin miktarı biliniyor, birinin ise bilinmiyorsa bu durumda miktarı bilinenin misli, miktarı bilinmeyenin kıymeti verilir." şeklindeki görüştür. Abbâdî'ye göre miktarın değil de kıymetin bilinmesi, karışımdan önce uzman/ların tanıklık etmesiyle bilinebilir.¹²²⁹ Bu konu, farklı karışımlardan meydana gelen diğer şeyler için de geçerlidir.

Hurmanın dışındaki meyvelerden/ürünlerden yapılan sirke hakkında da ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre söz konusu sirke, eğer içinde su yoksa mislî mallardandır.¹²³⁰ Çünkü hurma meselesinde zikredilen sudan kaynaklı meçhuliyet burada söz konusu değildir. Dolayısıyla su varsa kıyemîdir. Remlî'ye göre ise içinde su bulunsun ya da bulunmasın mutlak olarak mislî mallardandır.¹²³¹ İbn Hacer ve Remlî, hurma sirkesi hakkındaki görüş ayrılıklarını burada da aynen muhafaza ederken Şîrbînî ise, bu meselede İbn Hacer'le aynı görüşte olmuştur.

2. Üzüm ve diğer meyvelerin mislî veya mütekavvim/kıyemî mallardan oluşu hakkında Râfî ve Nevevî'ye ait iki görüş bulunmaktadır. Gasp konusunda mislî

¹²²⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/34.

¹²²⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/116; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/363.

¹²²⁹ Abbâdî, *Havâşî*, 7/38.

¹²³⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/36; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/364.

¹²³¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/117.

mallardan sayarlarken¹²³² zekât konusunda ise, çoğunluk âlimlerden naklen mütekavvim mallardan saymışlardır. İbn Hacer, Nevevî'nin *Mecmû*'da bu son görüşü sahih kabul ettiğini ve İbn Rif'a'nın ve onun dışındaki âlimlerin buna itimat ettiğini belirtir. Dolayısıyla ona göre üzüm ve diğer meyveler mütekavvim mallardandır.¹²³³ Buna göre tazminleri, kıymetleriyle yapılır. Nevevî ve Râfî'nin gasp konusunda geçen görüşlerini tercih edip mutemed kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise üzüm ve diğer meyveler, mislî mallardandır.¹²³⁴ Dolayısıyla tazminleri, misilleriyle yapılır/yapılabilir. İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı üzere konu hakkında Şeyhayn'den nakledilen iki görüşten kaynaklanmıştır. Günümüzde meyveler tartılarak alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla Şâfiî mezhebinde bulunan “tartılan ve ölçülen malların mislî diğerlerin kıymetî kabul edilmesi” hükmüne göre günümüzde meyveler mislidir. Bunun için günümüze uygun olan görüş, Remlî ve Şîrbînî'nin tercih ettiği görüştür.

3. Mislî mal, telef olduğunda veya telef edildiğinde misliyle tazmin edilir. Eğer mislinin temini, gasp yerinde olmaması gibi hissî veya semeninin/bedelinin yüksek olması gibi şer'î (hukukî) bir nedene binaen gerçekleşmiyorsa kıymetin tazmin edilmesi gerekir. Çünkü bu durumda misli yokmuş gibi kabul edilir.¹²³⁵ Fakat bu durumda gasp edilen malın kıymeti mi yoksa mislinin kıymeti mi tazmin edilir konusu tartışmalıdır. Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih eden Heytemî'ye göre gasp vaktinden telef vaktine kadarki sürede, gasp edilen malın meydana gelen en yüksek kıymetiyle tazmin yapılır.¹²³⁶ Gerekçe zikretmemiştir. Bazı müteahhirin âlimin de kabul ettiği bu görüşün gerekçesi *Muğni'l-muhtâc*'da şöyle geçmektedir: “(Burada murad olan), gasp edilen maldır. Çünkü teleften sonra gasp edilen malda meydana gelen fazlalığa itibar edilmez. Zira mislin varlığı, gasp edilen aynın baki kalması gibidir. Niye onun gibidir? Çünkü gasp edilen malın geri verilmesi gerektiği gibi mislinin de geri verilmesi gerekir. Geri verilmeyince gasp edilen malın en yüksek kıymeti ödenir.”¹²³⁷ Bu konuda Sübkî'nin görüşünü ve ashâbu'l-vücûhun kelamının zâhirini tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre

¹²³² Râfî, *Şerhu'l-kebir*, 5/421; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/114.

¹²³³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/36.

¹²³⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/116; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/364.

¹²³⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/364, 365; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/38.

¹²³⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/38, 39.

¹²³⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/365.

ise gasp edilen mal, mislinin en yüksek kıymeti ile tazmin edilir.¹²³⁸ Gerekçe zikretmemişlerdir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşlerini tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Asıl olan gasp edilen malın geri verilmesidir. Mal olmadığında misline gidilir. Bu meselede hissî veya şer'î bir nedenle, misil bulunmadığı için kıymetle tazmine gidilir. Ayrıca bu durumda misil yok hükmünde kabul edilir. Bu bakımdan bu meselede, yok hükmünde olan şeyin kıymetinin esas alınması pek makul gelmemektedir. Bunun için gasp edilen malın kıymetinin, esas alınması olan Heytemî'nin tercih ettiği görüş, tercihe daha uygun görünmektedir.

4. Gasp edilen mislî mal, bulunduğu yerden başka bir yere nakledildiğinde/götürüldüğünde mâlik, gasp edeni malı bulunduğu yere aldığı gibi geri getirmeye zorlayabilir. Bunun yanında, söz konusu mal geri getirilmeden önce kıymeti de talep edebilir. Söz konusu kıymet, gasp zamanı ile talep zamanı arasında geçen sürede malın en yüksek değeriyle belirlenir.¹²³⁹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber gasp edilen mislî malın, götürüldüğü mesafenin uzak veya yakın oluşunun hükme etkisi hususunda ihtilâf bulunmaktadır. Mâverî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre gasp edilmiş mislî malın götürüldüğü belde, uzak bir mesafede ise mal sahibi malın kıymetini talep edebilir. Çünkü bu durumda onunla malı arasına girilmiş/tasarrufu engellenmiştir. Aksi takdirde ise sadece geri getirilmesini talep edebilir. Şîrbînî'ye göre bu hüküm, gasp edenin kaçması ve saklanması söz konusu olmadığı durumda geçerlidir. Aksi halde mesafenin uzak ve yakınlığı arasında fark olmayıp mal sahibi, kıymet talebinde de bulunabilir. Bu son görüşte Şîrbînî, Ezra'î'nin görüşünü esas almıştır.¹²⁴⁰ İbn Hacer ve Remlî'ye göre ise malın bulunduğu yer, yakın bir mesafede de olsa ve gasp edenin kaçma ve saklanma olasılığı da yoksa yine de mal sahibi kıymet talebinde bulunabilir. Çünkü bu durumda onunla malı arasına girilmiş/tasarrufu engellenmiştir.¹²⁴¹ Anlaşıldığı üzere aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Malın götürüldüğü yer uzak olsun yakın olsun her iki tarafın da “onunla malı arasına girilmiş/tasarrufu engellenmiştir.” şeklinde verdikleri gerekçeden dolayı söz konusu kimse, zaten suçlu durumundadır. Böyle olunca

¹²³⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/117; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/365.

¹²³⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/365; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/40; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/118; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/365.

¹²⁴⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/365.

¹²⁴¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/40; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/118.

da gasp edenin, hem kaçma hem de malı geri getirmeme olasılığı bulunmaktadır. Bunun için malın geri getirilmesinin garantiye alınması ve mal sahibinin yaşayacağı mağduriyetin önüne geçmek için, İbn Hacer ve Remlî'nin görüşleri daha isabetli görünmektedir.

5. Sarhoş edici temiz otlar ve benzerleri gasp edilip telef edilmeleri durumunda, İbn Hacer'e göre tazmin edilirler. İbn Nakîb'in temiz olan müskiratı hamr gibi kabul etmesine karşı çıkan İbn Hacer, mütekavvim olup satışları sahih olduğundan dolayı hamra kıyas edilmelerinde nazar olduğunu belirtir. Bu nazardan dolayı "bu görüş, yenmesi haram olan durumla sınırlı tutma şeklinde yorumlansın." demektedir.¹²⁴² Buna göre bu bitkilerin yenmesi haram olan durumda, telef edilmeleri söz konusu olursa tazmin edilmezler. Yenmesi helal olan durumlarda telef edilmeleri halinde ise tazmin edilirler. İsnævî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise sarhoş edici temiz ot ve bitkiler, içki gibi olup telef edilmeleri durumunda tazmin edilmezler. Remlî, İbn Hacer'in mütekavvim olmalarından hareketle hamra kıyaslanmalarında problem görmesine ve bu durumu yenmesinin haram olan durumlarla sınırlı tutma şeklindeki yorumunu "Şâri, sarhoş edici şeyleri itlaf etmeyi teşvik eder" hükmüyle reddedileceğini dolayısıyla onlarda damanın olmadığını belirtir.¹²⁴³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı şekilde yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Şebrâmellisî, bu konuda İbn Hacer'in görüşünü tercih etmektedir. Gerekçe olarak da, "bu bitkilerin temiz ve yararlanılır oldukları için, tedavi amacı gibi durumlarda yenmesinin câiz olduğunu telef edilmeleri halinde ise, muhtaç olan kimsenin onları bulamamasına sebebiyet vereceğini" verir.¹²⁴⁴

2.2.10.2. Malik ve Gâsıbın Anlaşmazlığı

Bu konu başlığı altında tarafların anlaşmazlığa düşmeleri, gasp edilen malda gerçekleşen noksanlığın tazmini gibi meseleler ele alınmaktadır. Gasp eden kişi, malın telef olduğunu iddia eder, mâlik ise inkâr ederse sahih görüşe göre yeminiyle beraber gasp eden tasdik edilir. Çünkü doğru söylemesine rağmen beyyine/tanık ikame etmekten aciz

¹²⁴² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/47.

¹²⁴³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/120; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/367.

¹²⁴⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiye*, 5/167.

olabilir. Bu durumda mâlike söz konusu malın mislini veya kıymetini, mâlikin isteğine göre borçlanır. Telef durumunda malın kıymeti hakkında anlaşmazlığa düştüklerinde yeminiyle gasp eden; yeni bir ayıbın meydana gelmesinde anlaşmazlığa düştüklerinde ise essah görüşe göre yeminiyle beraber mâlik tasdik edilir. Telefe sebebiyet verecek bir noksanlık/ayıp gasp edilen malda meydana gelirse gasp eden, telef eden gibi kabul edilip mâlikin rızasına göre malın mislini veya kıymetini tazmin eder.¹²⁴⁵ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığı bulunmaktadır. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Kişi, birinden bir rıtl zeytinyağı gasp etse ve aynı miktarda başka birinden de zeytinyağı gasp etse ve birbirine karıştırırsa İbn Hacer'e göre gâsıp, onları helak eden gibi olup her iki zeytinyağına mâlik olur. Bu durumda gâsıp, söz konusu yağların bedelini; karışmış yağdan misillerini veya daha kalitelisini sahibine verir. Mâlikin rızasının olması halinde, kalitesiz yağ da verebilir.¹²⁴⁶ Aynı şekilde kişi, birbirlerinden ayırt edilemeyecek şekilde dirhemleri de birbirine karıştırırsa İbn Hacer'e göre hüküm aynıdır.¹²⁴⁷ Karadâğî, Remlî ve Şîrbînî'nin ise aksi görüşte olduklarını belirtir.¹²⁴⁸ Fakat Remlî¹²⁴⁹ ve Şîrbînî,¹²⁵⁰ bu iki meseleye tespit edilebildiğimiz kadarıyla değinmemektedirler.

2. Kişi bir araziye gasp edip toprağın başka yere naklederse bu durumda mâlik, gasp edenî -kaçı mal olursa olsun- baki kalmışsa toprağın kendisini; telef olmuşsa -toprak misli mallardan olduğu için- mislini geri getirmeye ve araziye eski haline getirmeye icbar edebilir.¹²⁵¹ Genel hüküm böyle olmakla beraber, bu işlem için mâlikin izninin gerekli olup olmaması hususunda ihtilâf bulunmaktadır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre mâlikin izni gereklidir. Çünkü zimmete taalluk eden mislinin geri getirilmesinden gasp edenin beri olması için, mâlikin kabzı gereklidir.¹²⁵² Karadâğî'nin belirttiğine göre Şîrbînî'ye göre telef olması durumunda mal sahibinin izni olmasa dahi gâsıp, o toprağın mislini geri getirebilir.¹²⁵³ Fakat Şîrbînî, mislin getirilmesi konusunda mâlikin iznine

¹²⁴⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/370, 371; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/56-60.

¹²⁴⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/61.

¹²⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/61.

¹²⁴⁸ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 213.

¹²⁴⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/126.

¹²⁵⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/371.

¹²⁵¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/372; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/63.

¹²⁵² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/63; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/127.

¹²⁵³ Karadâğî, *Menhelu'n-neddâh*, 213.

değınmeyip¹²⁵⁴ mutlak bırakmıştır. Karadâğı, muhtemelen bu mutlak bırakmayı, iznin gerekli olmadığına yorumlamıştır.

2.2.11. şüf'a

Borçlar hukuku terimi olarak şüf'a, "bir ivaz karşılığında mülk edinilen malda eski ortak için yeni ortak üzerinde cebren sabit olan temellük hakkıdır." diye tarif edilmiştir.¹²⁵⁵ Faydası, paylaştırma külfetinden ve meydana gelecek irtifak haklarından doğacak zararı defetmektir. Bunun için, ortaklar arasında paylaşma gerçekteştikten sonra şüf'a hakkı biter.¹²⁵⁶ Rükünleri, kısımete/paylaştırmaya kabil olan topraktan muşa olan her cüz/parça veya araziye tabi olan bina ve dikili ağaçlar olan me'hûz (alınan); âhiz (alan) mala ortak mâlik; me'hûzu minh (kendisinden mal alınan) ivaz karşılığında lazım olan mülk sebebi sonradan olan herkes ve sığadır. şüf'a talebi, şefi'in satışı bilmesiyle fevridir. şüf'a talebinde gevşeklik sayılan her şey bu hakkı sakıt eder. Satış haberi kendisine ulaşan şefi', hastalık gibi bir nedenle fevri hareket edemiyorsa kendisine vekil tayin eder, vekil tayin edemiyorsa iki âdil kimseyi şahit tutar. Bunlardan yapabileceğini yapmazsa şüf'a hakkı iptal olur.¹²⁵⁷ Müşteri, şüf'a konusu olan malda üzerine bina yapma veya ağaç dikme gibi tasarruflarda bulunursa bu durumda şefi', yapılan bina ve dikilen ağaçların kıymetlerini ödeyerek temellük etme ve binayı yıkmaya/ağaçları sökme ve aradaki değer farkını ödeme arasında muhayyerdir. şefi', öncelik hakkı olduğundan dolayı müşterinin aldığı malda yaptığı vakıf ve satış gibi tasarrufları feshedebilir. şefi'in, herhangi bir özürden dolayı şüf'a konusu olan malı alamayıp ölmesi durumunda alma hakkı varislerine geçer. Varislerden bazıısı, haklarından vazgeçseler diğer varis/ler malın hepsini almak veya hepsini bırakmak zorundalar. Kendilerine düşen hisseyle sınırlı tutamazlar. Çünkü malın parçalanmasında müşteriye zarar dokunabilir.¹²⁵⁸ Konunun genel çerçevesi böyle olmakla beraber bazı ilgili meselelerde İbn Hacer, Remlî ve şirbînî arasında ihtilâf bulunmaktadır. O ihtilâflı meseleler şunlardır:

¹²⁵⁴ şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/372.

¹²⁵⁵ şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/382.

¹²⁵⁶ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/86.

¹²⁵⁷ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/86.

¹²⁵⁸ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/86.

1. Şüf'a ile temellükte, hâkimin hükmü; semenin hazır bulundurulması ve müşterinin hazır olması şart değildir. Fakat şüf'adar, kendisinden alsın diye müşteriye şüf'a konusu olan payı teslim almaya icbar edebilir.¹²⁵⁹ Genel hüküm böyle olmakla beraber şüf'adar, söz konusu payı satıcıdan alabilir mi konusu tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre şüf'adar, ilgili payı satıcıdan alamaz. Çünkü satıcıdan alması, şüf'a hakkının düşmesine sebebiyet verir. Zira bununla müşterinin hakkı olan teslim alma, ortadan kalkar bunun sonucunda satım akdi iptal olduğu gibi şüf'a da sakıt olur.¹²⁶⁰ Remlî'ye göre ise şefi', söz konusu payı müşteriden alabildiği gibi satıcıdan da alabilir. Ona göre şefi'in satıcıdan kabzı, müşterinin kabzının yerine kaim olur.¹²⁶¹ Dolayısıyla yapılan satım akdi, iptal olmadığı gibi şüf'a da sakıt olmaz. Anlaşıldığı üzere aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Abbâdî, "kendisinden alsın diye şefi' müşteriye kabza zorlayabilir. Satıcıdan da alabilir, taahhüdü ise müşteridedir. Çünkü müşteriden alsın veya satıcıdan alsın mülkiyet, ona (şefi'a) intikal etmiştir." değerlendirmesinde bulunarak tercihinin Remlî'nin görüşünden yana yapar.

2. Şüf'a ile mülkiyetin meydana gelmesinde şef'in, sözle; dilsizse işaretle veya yazıyla talebinin olması şarttır. Bu şartla beraber şu üç şeyden biriyle şefi', şüf'a konusu malı mülk edinir/edinebilir: 1. Bedelin müşteriye teslimiyle. Bu durumda müşteri teslim alırsa veya kadı teslim almaya zorlarsa şefi', şüf'a konusu malı mülk edinmiş olur. 2. Müşterinin, bedelin zimmetinde olduğuna rıza göstermesiyle. 3. Meclisinde hazır bulunup hakkını ispat ettiğinde kadının, lehinde şüf'a aya hükmetmesiyle essah görüşe göre şefi', malı mülk edinir.¹²⁶² Genel hüküm böyle olmakla beraber hangi durumlarda şüf'a talebine dair şahit tutma, kadının hükmünün yerine kaim olur konusu tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre, şüf'a talebine dair şahit tutma; hâkimin bulunmaması, müşterinin gaip olması ya da müşterinin semeni şefi'ten teslim almaktan imtina etmesi durumunda hâkimin şüf'a ile ilgili kararının yerine geçer.¹²⁶³ İbn Rif'a'ya göre devenin kaçması meselesinde şahit tutma, kadânın yerine kâim olduğu gibi bu konuda da ayrıntı/tafsil uzak bir ihtimal değildir. Çünkü buradaki zarar deve meselesindeki zarardan daha

¹²⁵⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/387; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/111; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/144.

¹²⁶⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/111.

¹²⁶¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/144.

¹²⁶² Nevevî, *Minhâc*, 2/387; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/111-113.

¹²⁶³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/113.

şiddetlidir/büyüktür.¹²⁶⁴ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise zikri geçen durumlar, hâkimin kararının yerine geçmezler. Şîrbînî, “musannifin (Nevevî) yukarıda zikri geçen şeyleri, şart koşmasından anlaşılıyor ki şahitlerle temellük kâfi olmaz. Bu böyledir.” demektedir. Şîrbînî'nin aktardığına göre *Vecîz*'de bulunan iki vecihten azhar olan bu olup İbn Mukrî “kadı bulunmasa da durum böyledir.” demektedir. Şîrbînî, Şâfiî âlimlerin kelamının zâhirinin de böyle olduğunu belirtir.¹²⁶⁵ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu ihtilafın zeminini ise, devenin kaçma meselesine kıyaslama yönteminin kullanılıp kullanılmaması teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu ihtilaf, bir yönüyle de delil farklılığından kaynaklanmıştır. Şefî'in hakkının korunması açısından İbn Hacer'in tercih ettiği görüş, daha uygun görünmektedir.

Müşteri, meşfû'u mislî bir mal karşılığında satın almışsa şefî' de meşfû'u misliyle; mütekavvim bir mal ile satın almışsa satım akdinin yapıldığı günkü mütekavvim malın kıymetiyle alır. Çünkü şefî'in vereceği, müşterinin verdiği karşılığıdır.¹²⁶⁶ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber “Şüf'a Konusu Payın Kendilerine Bedel Olarak Alındığı Şeyler ve Taraflar Arasındaki Niza/Anlaşmazlık” başlığı altında bulunan bazı meselelerde İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Ortak, kasıtlı öldürme diyetine karşılık şüf'a konusu olan payı ile sulh anlaşması yapsa İbn Hacer ve Remlî'ye göre şüf'a konusu pay, diğer ortak/lar tarafından cinayetin işlendiği günkü diyet kıymeti ile alınır.¹²⁶⁷ Bu konuda ilgili belde bulunan develerin genelinin kıymeti esas alınır. Böyle olunca da, “develerin sıfatı meçhul olduğu için, kıymet belirlemek mümkün değildir.” şeklinde yapılan itiraza cevap verilmiş olur.¹²⁶⁸ İbn Hacer ve Remlî, bu konuda gerekçe zikretmemişlerdir. Remlî'nin belirttiğine göre Şâfiî âlimlerden bazısı, bu görüşe muhalefet etmiştir.¹²⁶⁹ Hâşiyelerde belirtildiğine göre bazısından kasıt Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî olup Şîrbînî, şefî', şüf'a konusu olan malı

¹²⁶⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/387.

¹²⁶⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/145; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/387.

¹²⁶⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/388.

¹²⁶⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/117; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/146.

¹²⁶⁸ Şebrâmellisî, *Hâşiyeye*, 5/205.

¹²⁶⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/146.

(payı) sulhun yapıldığı vakitteki diyet kıymetiyle alır,¹²⁷⁰ şeklindeki görüşünde ona tabi olmuştur.¹²⁷¹ Gerekçe zikretmemiştir. Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilaf, Şirbînî'nin –isim zikretmemiş olsa da- Zekerıyyâ el-Ensârî'nin kabul ettiği görüşü tercih etmesinden diğerlerin ise tercih etmemesinden kaynaklanmıştır.

2. Râfî¹²⁷² ve Nevevî'nin¹²⁷³ görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre şüf'a hakkını düşürücü olan hile/ler, satım akdinden önce olsun veya sonra olsun mutlak olarak mekruhtur. İbn Hacer, Şeyhayn'ın kelamının hilenin satım akdinden önce veya sonra olması arasında farkın olmadığına dair, sarîh olduğunu belirtir. Şirbînî'nin belirttiğine göre hilenin mekruh olmasının gerekçesi, (ortaklara dokunan muhtemel) zararın devam ettirilmesidir.¹²⁷⁴ Aksi görüşte olan Remlî ise, bazı âlimlerin Şeyhayn'ın mutlak olan görüşünü satım akdinden öncesiyle kayıtlı olduğunu, satımdan sonra ise haram olduğunu belirtir.¹²⁷⁵ Gerekçe ise zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla Şeyhayn'ın kelamının mutlak veya sarîh olması gibi farklı şekillerde olduğu iddiasından kaynaklanmıştır.

3. Semen miktarında müşteri ile şefî', anlaşmazlığa düşseler ve beyyine yoksa ya da iki beyyine ikâme etmişler fakat her iki şahit tearuz/çelişki halindeler bu durumda yeminiyle beraber müşteri tasdik edilir. Çünkü müşteri, bizzat yaptığını şefî'den daha iyi bilmektedir. Eğer yeminden nükûl ederse şefî', yemin eder ve üzerine yemin ettiği bedel ile şüf'a konusu malı alır.¹²⁷⁶ Genel hüküm böyle olmakla beraber, şayet anlaşmazlık durumunda duyular (hisler) müşteriye doğrulamıyorsa tasdik edilip edilmeyeceği ise tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre hisler (duyular) yalanlasa da gene yeminiyle beraber müşteri tasdik edilir. Onlara göre “karşıt görüşün örnek olarak verdiği “mal bir dirhem ettiği halde semenin bin dinar olduğunu iddia etmesi.” ve tasdik edilmeyeceğini belirttikleri bu meselede nazar vardır. Kaynağı ise, “Bir dirhem eden cam şişenin bin dirheme alınmasında muhayyerlik hakkının olmayışı”¹²⁷⁷ meselesidir. Bundan

¹²⁷⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/388.

¹²⁷¹ Şebrâmellî, *Hâşiye*, 5/205; Abbâdî, *Havâşî*, 7/129.

¹²⁷² Râfî, *Şerhu'l-kebir*, 5/545.

¹²⁷³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/196.

¹²⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/120; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/389.

¹²⁷⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/147.

¹²⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/125; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/150.

¹²⁷⁷ Bu meselenin esası şöyledir: değerli bir cevher zannedilerek alınan cam şişe'de müşteri için muhayyerlik hakkı yoktur. Zira bu konuda müşteri kusurlu kabul edilmektedir. Günah olması ise, açıktır.

anlaşıldığına göre bu konuda bazen aldanma olduğu için his onu tekzip etmez.”¹²⁷⁸ Zerkeşî'nin görüşünü tercih eden Şirbînî'ye göre ise eğer hisler yalanlıyorsa müşterinin sözü kabul edilmez. Örneğin, müşteri semenin bin dinar olduğunu iddia etse ve gerçekte semen bir dinar ise müşteri tasdik edilmez.¹²⁷⁹ Aralarında gerçekleşen görüş ayrılığı, anlaşıldığı kadarıyla Şirbînî'nin, Zerkeşî'nin görüşünü kabul etmesi İbn Hacer ve Remlî'nin ise, kabul etmeyip meseleyi cam şişe meselesine kıyaslamalarından kaynaklanmıştır. Dipnotta verdiğimiz bilgiden de hareketle denilebilir ki; İbn Hacer ve Remlî'nin bu görüşleri, hukukî yöndendir. Diyanî yönden ise, vakıanın kabul etmediği bir şeyi iddia etmesi ve de karşı tarafın aldanmasına sebebiyet vermesinden dolayı müşteri günahkârdır. Abbâdî, bu konuda Şirbînî'nin tercih ettiği Zerkeşî'nin görüşünden yana tavır almaktadır. Ona göre cam şişe meselesi sebebiyle, bu meselede nazar/problem gerçekleşmez. Çünkü şişe meselesinde aldanmanın olma imkânının nedeni, bu fiyatla rağbet edilen değerli cevherlere benzemesidir. Bu ise, bizim meselede söz konusu değildir.¹²⁸⁰

4. Şüf'a talebi fevridir. Buna göre şefî', satım akdinden haberdar olduğu gibi alelade çabuk davranmalıdır. Hastalık, ilgili beldenin dışında olma veya hasımlarının korkusu gibi nedenlerle gerekeni yapamıyorsa, imkânı varsa kendisine birini vekil yapar. Buna imkânı yoksa şüf'a talebinin olduğuna dair şahit tutar. Birini vekil yapma veya şahit tutmaktan gücü yeteni terk ederse azhar görüşe göre şüf'a hakkı iptal olur. Talebi ertelese ve “haber vereni doğrulamadım” dese bu durumda eğer iki âdil kimse, ya da essah görüşe göre sika (güvenilir) biri haber vermişse mazur kabul edilmez. Haberi kabul edilmeyen kişinin haber vermesi durumunda ise mazur kabul edilir.¹²⁸¹ Konuyla ilgili genel hükümler böyle olmakla beraber hâkimin, kabul etmediği fakat şüf'adarın adil olarak kabul ettiği iki kişi, ortak olunan payın satıldığını haber verseler ve buna rağmen şüf'adar şüf'a talebini ertelese mazur kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Sübkî'ye göre mazur görülür. Onun gayr-ı ise, bu görüşü; yani mazur görmeyi problemli görmüşlerdir. Gayrın

Çünkü mebî ve semende akabinde alıcısı için pişmanlık getirecek her fiil haramdır. (bkz. Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/599.)

¹²⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/125; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/150.

¹²⁷⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/392.

¹²⁸⁰ Abbâdî, *Havâşî*, 7/140.

¹²⁸¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/395-397.

görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre mazur görülmez.¹²⁸² Dolayısıyla hakkını kullanmadığı için hakkı düşer. Gerekçe ise zikretmemiştir. Sübkî'nin görüşünü tercih edip evceh kabul eden Remlî'ye göre ise bu durumda mazur görülür.¹²⁸³ Dolayısıyla daha sonra şüf'a talebinde bulunabilir. O da, gerekçe zikretmemiştir. Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Abbâdî, Remlî'nin mutemed kabul ettiği görüşün iki yönden problemli olduğunu belirtir. Birinci problem; kendince kabul ettiği iki âdilin haber vermesi nedeniyle, Nevevî'nin yukarıda verdiğimiz "iki âdil kimse, haber vermişse mazur kabul edilmez." kavline ters düşmektedir. İkinci problem ise; Mâverdî'den nakledilen "eğer fasık gibi rivayeti makbul olmayan biri, haber verir ve o da kalkıp tasdik ederse şüf'a hakkı düşer." hükmüne de terstir. Çünkü hâkimin katında âdil olmayanların, fasıktan aşağı kalacak yanları yoktur. Abbâdî'ye göre söz konusu görüş, "şefî", ikisinin hâkim nezdinde âdil olmadıklarını bilse ve onları tasdik etmezse (bu durumda mazur kabul edilir)" şeklinde yorumlanırsa iki problem giderilmiş olur. Nevevî'nin kavli, faraza söz konusu iki kişinin âdil olduğu kabul edilmeyele ilgili olduğu kabul edilirse birinci problem çözülür. Fasığın meselesinde tasdik olup ilgili meselede olmadığı için, ikinci problem de giderilir.¹²⁸⁴ Heytemî'nin görüşü bu problemlerden arı olduğu için tercihe daha uygun görünmektedir.

5. Şefî', şüf'a hakkının olduğunu bildiği halde kalkıp hissesini satarsa kesin olarak şüf'a iptal olur. Eğer bilmeden de satışı gerçekleştirirse yine essah görüşe göre şüf'a iptal olur. Şayet muhayyerlik şartıyla hissesini satarsa mülkiyet kendisinden çıktığı için, İbn Hacer ve Remlî'ye göre şüf'a iptal olur. Bu durumda mülkiyet kendisinden çıkar zira geri gelen mülkiyet, müşterinin mülkiyetinden sonradır.¹²⁸⁵ Şirbînî'ye göre ise muhayyerlik şartıyla yapılan satım akdi, şüf'a hakkını düşürmez.¹²⁸⁶ Gerekçe zikretmemektedir. Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Zikrettikleri gerekçeye binaen İbn Hacer ve Remlî'nin görüşü, tercihe daha şayan görünmektedir.

¹²⁸² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/134.

¹²⁸³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/155.

¹²⁸⁴ Abbâdî, *Havâşî*, 7/151, 152.

¹²⁸⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/135; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/156.

¹²⁸⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/398.

2.2.12. Kırâz/Mudârebe

Borçlar hukuku terimi olarak kırâz, belli bir orana göre kâr aralarında ortak olacak şekilde kendisiyle ticaret yapması için sermayedarın (mâlik), malını başka birisine (âmil) vermesini ifade eden akittir. Rükünleri; re's-i mâl (sermaye), taraflar (mâlik/sermayedar ve âmil/çalışan), amel (iş), rıbh (kâr) ve siğa (icâb-kabul) olmak üzere beştir.¹²⁸⁷ Kırâz akdinin sıhhati için sekiz şart aranmaktadır. 1. Sermayenin dirhem ve dinar gibi basılan nakd (para) olması. Bu şarta göre ticaret malı ('urûz), fülûs, revaçta da olsa başka madenlerle karışık altın veya gümüş (meğşûş), külçe (sebîke) ve ziynet eşyası ile kırâz akdi yapmak sahih değildir. 2. Sermayenin bilinir ve belli olması. Kırâz için sermayeden fazla mal alınmayacak. Alınması halinde fazlalık kırâza dâhil olmayıp – kendisinin almış olması şartıyla- âmile ait olur veya zimmetine taalluk eder. 3. Sermayenin âmile teslim edilmesi. Âmilin aldığıнын semenini kendisinden ödesin diye sermayenin mâlik veya başka birinde olması durumunda kırâz akdi sahih olmaz. Çünkü âmil, söz konusu kişiyi ihtiyaç durumunda bulmayabilir. 4. Âmilin çalışmada bağımsız olması. Bu şarta göre başkasının veya mâlikin, âmil ile beraber çalışmasının şart koşulması sahih değildir. Fakat bir sermayedar, kârdan birine daha fazla verme şeklinde veya aralarında eşit olacak şekilde iki âmille kırâz akdi kurabilir. Aynı şekilde iki sermayedar da, -âmilin payı verildikten sonra kâr, sermayelerinin miktarına göre kârın aralarında bölüştürülmesi şeklinde bir âmil ile kırâz akdi yapabilirler. 5. Amelin ticaret olması. Buna göre örneğin buğday almak, öğütmek ve ekmek yapmak ardından da satmak işi üzerine kırâz yapılamaz. Çünkü buna ticaret denilmemektedir. Bu icâre konusu olup, kırâz akdine muhtaç olan bir amel değildir. 6. Sermayedarın amel konusunda âmile sıkıntı çıkarmaması gerekir. Bu şarta göre belli bir şeyin alınması, belli bir şahısla muamele yapma veya alım ve satım vaktinde, mâlikten izin alınmasının gerekliliği şeklinde yapılan kırâz akdi sahih değildir. Zira bu, akitten maksat olan kâr etmeye olumsuz etki eder/edebilir. Şöyle ki âmil, kâr edecek bir şey bulur ve onay alıncaya kadar söz konusu şey satılabilir. Dolayısıyla kâr kaçırılır. Fakat belli bir şeyin alınmasından men etme ise sahihtir. Bazen bulunmadığı için nadir bulunan şeylerde, kırâz/mudârebe akdi yapmak sahih değildir. 7. Akdin bir yıl gibi belli bir süreyle sınırlı tutulmaması. Zira o sürede kâr elde etmeme ihtimali bulunmaktadır. Belli bir süreyle sınırlı tutulması halinde akit fasit

¹²⁸⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/399.

olur. 8. Tarafların alacağı kârın oransal (yarıcılık, yüzdelik gibi) olarak belli olması. Buna göre birine, kârdan (10000 lira gibi) belli miktarın verilmesi şeklinde yapılan kırâz akdi sahih değildir.¹²⁸⁸ Âmil, kendisinde maslahat bulunan tasarruflarda bulunur. Sermayedarın izni olmadan âmil, vadeli ve ğabn-ı fahiş ile satış yapmaz ve de sermaye ile yolculuğa çıkmaz. Âmil, seferde de haza da mudârebe malından kendine harcama yapamaz. Çünkü kârdan payı bulunmaktadır. Eğer masrafları akitte şart koşarsa akit fasit olur. Kırâz fasit olduğunda, âmilin tasarrufları nâfiz olur. Fakat fesâdı bildikten sonra tasarrufa kalkışması helal değildir. Bu durumda kâr sermaye sahibi için olup âmil, ücret-i misle müstahak olur. Âmil, kırâzla ilgili yapması gereken bir iş için birini ücret karşılığında tutarsa ücreti kendi malından öder. Kırâzla ilgili fakat onun görevi olmayan bir şeyi yapması için, birini ücret karşılığında tutarsa söz konusu kişinin ücreti kırâz malından ödenir. Âmil, teaddî olmadığı sürece dâmin olmaz. Sermayede zarar gerçekleştiğinde kârdan kapatılır. Sadece zarar gerçekleştiğinde sermayedardan mahsup olur. Âmile bir şey gerekmez. Taraflar, dilediklerinde akdi feshedebilirler. Bu durumda âmil, ticaret mallarını satıp paraya çevirir/çevirebilir ve ardından kâr bölüştürülür. Anlaşmaları halinde ticaret malını da aralarında paylaşmalarını câizdir.¹²⁸⁹ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî ilgili bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. O meseleler şunlardır:

1. Kırâz akdi, düzgün bir amelin ve güvenli bir kârın olmaması nedeniyle riskli (ğarar) bir akit olup ihtiyaca binaen cevazına hükmedilmiş ve eşyanın semeni/bedeli olmaları sebebiyle genelde revaçta olan basılı nakd (altın ve gümüş para) üzerine kurulmaya has kılınmıştır.¹²⁹⁰ Genel hüküm böyle olmakla beraber, bulunmaları güçleşir veya bulunmamasından endişe edilirse sultanın (devlet başkanın/yetkilinin) iptal ettiği (altın ve gümüş) paralar ile kırâz akdi kurmanın cevâzı (sıhhati) tartışmalıdır. İbn Ref'at'ın görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Remlî'ye göre sultan, para olmalarını iptal etse de basılı olan para üzerine kırâz akdi yapmak sahihtir. Bu görüşe, söz konusu paraların az bulunması veya muamele zamanında bulunmamasından endişe etme gibi itirazlar edilmiştir. İbn Hacer ve Remlî, bu itirazlara “bunlarla beraber genelde bu

¹²⁸⁸ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/79, 80.

¹²⁸⁹ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/80, 81.

¹²⁹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/141.

şekildeki nakitlerle istibdâl/mübadele kolaydır.” Şeklinde cevap vermişlerdir.¹²⁹¹ Dolayısıyla endişe edilecek bir durum söz konusu değildir. Ezra‘î’nin görüşünü tercih eden Şirbînî’ye göre ise sahih değildir. Çünkü bu şekildeki paraların varlığı, (piyasada) az olur veya ortakların ortaklığı sonlandırmaları halinde de bulunmamalarından endişe edilir.¹²⁹² Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşlerini tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. O günkü şartlarda paranın hemen piyasadan çekilmesi zaman alabiliyor veya bir bölgede para olarak kullanılmaları iptal edilirken bir başka bölgede para olma özelliğini sürdürebiliyordu. Muhtemelen bu gibi ihtimaller göz önünde bulundurularak İbn Hacer ve Remlî, söz konusu görüşlerini tercih etmişlerdir. Şirbînî ise, anlaşıldığı üzere bulunmaları güç olduğu için aksi görüşü tercih etmiştir. Değişen dünya şartlarından dolayı Şirbînî’nin görüşü, günümüz şartlarına daha uygun görünmektedir. Zira bir şeyin yetkililer tarafından para olmaktan çıkarılması günümüz iletişim çağında hızlı bir şekilde yayılmakta ve insanların onu artık para olarak kullanmamalarına hızlı bir şekilde neden olur. Dolayısıyla bırakın kırâz akdini o paralarla yapmayı artık insanlar, onlarla hiçbir muamelede bulunmazlar.

2. Katkılı/saf olmayan (mağşûş) para ile kırâz akdi yapmak sahih değildir.¹²⁹³ Genel hüküm böyle olmakla beraber mağşûş olan parada bulunan katkı maddesinin tüketilmesi durumunda kendisiyle kırâz akdi yapmanın sıhhati tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şirbînî’ye göre revaçta olsa, katkının miktarı bilinse, katkı maddesi tüketilse (istihlâk)¹²⁹⁴ kendisiyle muamele câiz de olsa mağşûş parayla kırâz akdi kurmak, mutlak olarak sahih değildir. İbn Hacer, gerekçe zikretmezken Şirbînî ise, gerekçe olarak “içinde bulunan karışımın para olmayıp normal mal oluşunu” verir.¹²⁹⁵ Bu görüş, “kırâz akdinin sıhhati için sermayenin malum ve muayyen saf (hâlis) dirhem veya dinar (para)”¹²⁹⁶ olması şartına da uygundur. Cürcânî’nin görüşünü tercih eden Remlî’ye göre ise eğer gış denilen katkı maddeleri tüketiliyorsa (istihlâk) câizdir.¹²⁹⁷ Gerekçe ise, zikretmemiştir. Aralarında bulunan bu ihtilâf, anlaşıldığı üzere konunun İbn Hacer ve Şirbînî tarafından

¹²⁹¹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/141; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/158.

¹²⁹² Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/400.

¹²⁹³ Nevevî, *Minhâc*, 2/398.

¹²⁹⁴ İstihlâkten maksat, ateşte ısıtılmasıyla katkı maddesinden hiçbir şey hâsıl olmayacak. Müstehlekten maksat da, gözle gümüşün üstünde bakır ayırt edilmeyecek. (Şirvânî, *Havâşî*, 7/158.)

¹²⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/141, 142; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/399.

¹²⁹⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/399, 400.

¹²⁹⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/158.

farklı değerlendirilmesi ve Remlî'nin ise Cürcânî'nin görüşünü tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Zira Şîrbînî'nin gerekçesinden anlaşıldığı kadarıyla onlar görüşlerini, mağşûsta bulunan katkı maddesinin para olmaması üzerinden temellendirmişlerdir. Remlî ise, gerekçe dâhi zikretmeden Cürcânî'nin görüşünü tercih etmiştir. Fakat “istihlâk” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla onlar da, muhtemelen katkı maddesinin para olmamasını göz önünde bulundurmuş, istihlâkı halinde de geriye görünen saf para kalacağı için kendisiyle kırâz akdi kurmaya cevâz vermişlerdir.

3. Sermayenin miktar, cins ve sıfatının malum ve kendisin de muayyen olması gerekir.¹²⁹⁸ Genel hüküm böyle olmakla beraber sermayedar, âmilin zimmetinde bulunan gayr-ı muayyen bin dirhem üzerine kırâz akdi kurmasının sıhhati tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre söz konusu dirhemler (paralar), daha sonra akit meclisinde muayyen hale getirilir ve sermayedar o dirhemleri kabzedip âmile verse akit sahih olur.¹²⁹⁹ Râfî'nin *Şerhu's-sağîr*'deki görüşünü kabul eden Remlî ile Şîrbînî'ye göre de söz konusu dirhemler, mecliste muayyen hale getirildiğinde kırâz akdi sahih olur. Onlar, mâlikin zimmetteki malın kabzedilmesine değinmemektedirler.¹³⁰⁰ Her iki taraf, anlaşıldığı üzere söz konusu belirsiz paranın akit meclisinde muayyen hale getirilmesiyle kırâz akdinin sahih olacağı hususunda görüş birliği içindedirler. Tespit edebildiğimiz kadarıyla aradaki fark İbn Hacer'in, mâlikin kabzetmesine değinmesi Remlî ve Şîrbînî'nin ise, değinmemesidir. Fakat Karadâğî, söz konusu kırâz akdinin sıhhati için İbn Hacer'e göre “filan paradan (من نقد كذا)” ifadesinin eklenmesiyle sahih olacağını, Remlî ve Şîrbînî'nin ise kelimalarının muktezasına göre “filan paradan” kaydı olsa da olmasa da mutlak olarak sahih olduğunu, belirtir.¹³⁰¹ Fakat ilgili konuda İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî söz konusu ifadeye değinmemektedirler.¹³⁰² Âmilin dışında başka birinin zimmetinde bulunan belirsiz mal ile kırâz akdi yapmak ise, mutlak olarak sahih değildir.¹³⁰³

4. Yukarıda da geçtiği gibi mâlikin, âmile belli metaı veya nadir bulunan bir şeyi ya da belli bir şahıstan alım yapmasını şart koşması câiz değildir.¹³⁰⁴ Genel hüküm böyle

¹²⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/142, 143; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/158, 159.

¹²⁹⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/143.

¹³⁰⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/158; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/400.

¹³⁰¹ Karadâğî, *Menhelu'n-naddah*, 216.

¹³⁰² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/143; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/158; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/400.

¹³⁰³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/143; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/158; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/400.

¹³⁰⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/401.

olmakla beraber mâlik, âmile sadece sarraflar ile sarf akdi yapması şartıyla kırâz akdi yapsa âmilin, başkasıyla yapacağı sarf işlemi fasit olur mu olmaz mı konusu tartışmalı olup hakkında iki vecih bulunmaktadır. İkinci veçhi tercih eden Remlî'ye göre onlar muayyen olmazlar. Âmil başkasıyla da sarf muamelesinde bulunabilir. Dolayısıyla yaptığı sarf akdi sahihtir. Çünkü amaç, tasarrufun sarf akdi olması olup belli şahıslarla yapılması değildir. Ayrıca vekâlet akdinin aksine kırâz akdinde âmilin yapacağı tasarrufun, tayini şart değildir. Ayrıca vekâlet ile kırâz arasında şu fark da bulunmaktadır: “kırâz akdinde âmilin çaba sarf etmesini gerektirecek bir payı vardır. Vekâlet akdinde ise, böyle bir şey söz konusu değildir.”¹³⁰⁵ Dolayısıyla birbirlerinden farklı oldukları için, aynı hükme tabi tutulamazlar. Birinci veçhi tercih eden Şirbînî'ye göre ise eğer mâlik sarraflarla muameleyi, şart koşma babından zikretmişse onlar muayyen olurlar. Başkasıyla yapılacak sarf akit/leri bu durumda fasit olur/lar. Aksi durumda ise fasit olmaz/lar.¹³⁰⁶ Çünkü şartın koşulması durumunda amaç, -sarf akdinden ziyade -yapılacak akdin sarraflarla olması olmuş olur. Dolayısıyla başkasıyla yapacağı sarf akdi fasit olur. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, konuyla ilgili olan iki vecihten farklı olanları tercih etmeleri ve anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Zira Remlî, yapılacak tasarrufu esas alıp hükmü onun üzerine bina etmiştir. Şirbînî ise, şartı esas alıp hükmü ona göre belirlemeye çalışmıştır.

5. Kırâz akdi için belli bir sürenin beyan edilmesi şart değildir. Çünkü kâr etmek için belli bir vakit yoktur. Buna rağmen sermayedar, belli bir vakit zikretse ve âmile o vakitten sonra tasarruf yapmaması yönünde telkinde bulunursa kırâz akdi fasit olur. Zira belirttiği süre zarfında âmil, yanında bulunan mal için müşteri bulamayabilir. Fakat o vakitten sonra alım yapmamasına yönelik söylemde bulunursa essah görüşe göre akit fasit olmaz. Çünkü âmilin zikredilen vakitten sonra yapacağı satışla kâr hâsıl olur. Satımın men edilmesi halinde ise kâr hâsıl olmaz.¹³⁰⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber şayet vakit belli etme açısından değil de öylesine kırâz akdi için bir müddet zikredilir ve o vakitten sonra alış men edilir, fakat satış hakkında sükût edilirse bu durumda kırâz akdinin akıbeti tartışmalıdır. *Ravza* ve aslında¹³⁰⁸ geçen Şeyhayn'ın kelâmının muktezasına göre

¹³⁰⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/160.

¹³⁰⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/402.

¹³⁰⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/148, 149.

¹³⁰⁸ Heytemî'nin *Tuhfe*'de kullandığı “*Ravza ve aslı*” ifadesinden kasıt, Nevevî'nin *el-'Azîz*'den özetlediği ibaresi olup bu ibarede bahsettiği görüşün ona ve Râfî'ye sahihtir. (Muhammed b. İbrâhîm el-'Alîcî el-

kırâz akdi, kesinlikle fasittir.¹³⁰⁹ Cüveynî'ye göreyse bu durumda kırâz akdi sahihtir. Birinci görüşü tercih eden İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre bu şekildeki kırâz akdi fasit olur. Çünkü vaktin tayini, söz konusu vakitten sonra satış yapmamayı gerektirir. Bundan dolayı da ilgili durumda satış işlemi için, açık bir beyana ihtiyaç vardır. Ayrıca alımın men edilmesinin mefhum-i muhalifince “satışın men edilmediği” düşüncesine de burada itibar edilmez.¹³¹⁰ İkinci görüşü tercih eden Remlî'ye göre ise akit sahihtir.¹³¹¹ Gerekçe ise zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

6. Mâlik, âmile “bütün kâr sana olacak şekilde seninle kırâz akdi yaptım” dese, yapılan akit fasit olur. Çünkü bu yapılan, akdin muktezasının hilafıdır. Bu durumda âmil, beklenti içerisinde çalıştığı için ücretü'l-misil hak eder. Ancak âmil, akdin fasit olduğunu ve kendisi için hiçbir şey olmadığını biliyorsa ve ona rağmen çalışıyorsa ücret alıp alamayacağı ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre bu durumda hiçbir şey hak etmez. Çünkü beklentisiz çalışmıştır.¹³¹² Remlî ve Şirbînî'ye göre ise akdin fasit olduğunu bilsin ya da bilmesin âmil, ücret-i misil alır. Çünkü bu durumda hukukun kendisine vacip kıldığı (tanıdığı) ücretin beklentisiyle çalışmıştır.¹³¹³ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Âmil, akdin fasit olduğunu bile bile çalışıyorsa demek ki beklentisiz çalışıyordur. Bundan dolayı kendisine ücretin verilmemesi daha makul görünmektedir. Zira ücret alma gibi bir kastı olmuş olsaydı kastını belirtir ve kabul edilmediği durumda ise çalışmaya devam etmezdi. Bu bakımdan İbn Hacer'in görüşü daha makul görünmektedir. Ayrıca hukukî olarak fasit olan bir şeyi yapmak, helal olmadığı için kişi bile bile yapmamalıdır.

7. Sermayedar, âmile “bütün kâr bana olacak şekilde seninle kırâz akdi kurdum.” ya da bütün ürün bana ait olacak şekilde seninle (bu bahçe/tarla için) müsâkât/sulama akdi yaptım” dese, yapılan akit fasit olur. Çünkü bu, akdin muktezasının hilâfıdır. Bu durumda âmilin, ücreti alma hakkının olup olmadığı ihtilaflıdır. İbn Hacer'e göre âmil,

Kulhânî, *Tezkiretü'l-ihvân fî beyâni mustalahâti Tuhfetü'l-muhtâc libni Hacer*, (Kahire: Dâru'l-İhsân, 2018), 21.)

¹³⁰⁹ Râfî, *Şerhu'l-kebîr*, 6/14; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/202.

¹³¹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/149; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/402.

¹³¹¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/161.

¹³¹² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/150.

¹³¹³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/161; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/403.

akdin fasit olduğunu biliyorsa kendisine ücret ödenmez. Çünkü ücret beklentisi olmadan çalışmıştır.¹³¹⁴ Heytemî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre şayet bilmiyorsa ücreti hak eder. Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise âmil, ücretin vücûbiyetini zannetse dâhi ücreti alma hakkı yoktur.¹³¹⁵ Diğer meselede de akdin muktezasına aykırı bir durum söz konusuydu. Fakat Remlî ve Şîrbînî, bu mesele gibi fasit olan diğer meselenin de, fasit olduğunu bilsin veya bilmesin hukukî bir hakkı olduğu gerekçesiyle âmile, mutlak olarak ücretin verilmesinin gerekli olduğunu kabul ediyorlardı. Bu meselede de aynı gerekçeyle âmilin ücret alması gerekmiyor mu? Bu açıdan bakıldığında Remlî ve Şîrbînî, benzer olan diğer meselede ileri sürdükleri gerekçeye burada bağlı kalmamışlardır. İbn Hacer ise, bu meselede önceki meselede ileri sürdüğü gerekçeye bağlı kalmaya devam etmiştir.

“Kırâz Sığası, Taraflarda Bulunması Gereken Şartlar ve Kırâz Akdinin Hükümleri” başlığı altında kırâzla ilgili şu meselelerde de Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır:

1. Mâlik, birbirlerinden fazla veya eşit oranda kârdan alacakları şekilde ve kimin fazla alacağı belirtilerek iki âmille kırâz akdi yapılabilir. Çünkü mâlikin onlarla yaptığı akit, iki akit gibidir. Aynı şekilde bir âmil de, iki sermayedarla kırâz akdi yapılabilir. Bu durumda âmilin payına düşen verildikten sonra, geriye kalan kâr sermayeleri oranında aralarında paylaşılır.¹³¹⁶ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber sermaye sahibi, iki âmille kırâz akdi yapsa ve her birine diğerine müracaat etmeyi şart koşarsa koşulan şartın, akde zararının olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre koşulan şart, akde zarar vermez. Çünkü iki âmil, tek âmil mesabesindedir. Bundan dolayı bu mesele, “âmilin müstakil/bağımsız olması” şartına ve âlimlerin “eğer sermayedar, âmile (alım-satım ile ilgili) bir danışman (müşrif) şart koşarsa akit sahih olmaz.” şeklindeki kavillerine ters düşmez. Remlî, bir grup âlimin bu görüşte olduğunu belirtir.¹³¹⁷ Cüveynî ve Bulkînî'nin görüşünü tercih eden Şîrbînî'ye göre ise bu şart, akde zarar verdiği için akit câiz değildir. Gerekçeleri, kırâz akdinde âmilin tasarrufta müstakil olmasının şart olmasına rağmen burada âmilin, müstakil olmayışıdır.¹³¹⁸ Aralarında gerçekleşen bu

¹³¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/148, 6/150, 151.

¹³¹⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/161; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/179, 180, 403.

¹³¹⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/406; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/157, 158.

¹³¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/157; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/164.

¹³¹⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/406.

ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. İki âmilin birbirlerine müracaat etmeleri, kırâz konusu amellerine zarardan ziyade fayda sağlar/sağlayabilir. Zira bazı konularda birbirlerine yardımcı olurlar/olabilirler. Ayrıca sermayedar açısından bakıldığında onun için, ikisi aynı mesabededir. Çünkü her ikisi de ona çalışmaktadır. Bundan dolayı İbn Hacer ve Remlî'nin görüşü daha uygun görünmektedir.

2. Kırâz akdi, fasit olduğunda âmilin tasarrufları geçerli olup kâr sermayedara ait olur. Bu durumda sermayedar, âmile amelinin ücret-i mislini verir/vermelidir. Çünkü âmil, zikredilen oranı alma umuduyla/beklentisiyle (mesai harcayarak) çalışmıştır.¹³¹⁹ Genel hüküm böyle olmakla birlikte şayet âmil, akdin fesadını ve kendisine ücretin olmadığını bilse yine de amelinin karşılığı olarak ücretin verilip verilmeyeceği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre âmil, akdin fesadını ve kendisine ücretin olmadığını bilse kendisine ücret namına bir şey verilmez.¹³²⁰ Remlî ve Şîrbînî'ye göreyse fesâdı bilsin ve kendisine ücretin olmadığını zan etsin veya zan etmesin âmil için, amelinin karşılığı olarak ücret-i misil vardır. Şîrbînî, gerekçe olarak Sübkî'nin "âmile bir ivaz karşılığında çalışma izni verildiğinden dolayı ameli zayi edilmez" şeklindeki kavlini verir.¹³²¹ Bir önceki konuda (Kırâz/Mudârebe) verilen altıncı ve yedinci mesele fasit akitlere örnek teşkil etmektedir. Orada iki tarafın görüşleriyle ilgili açıklama ve değerlendirme yapıldığı için, bu kadarla yetiniyoruz.

3. Ucuzluk ve hastalık gibi bir ayıpla kırâz konusu malda eksilme meydana gelirse söz konusu eksilme, kârdan mahsup olup onunla giderilir. Essah görüşe göre kırâz malının bir kısmının, âmilin tasarrufundan sonra semavî bir afetle, gasp veya hırsızlık ile telef edilmesi de kârdan mahsup olup onunla giderilir. Çünkü bu da, ayıp ve hastalıktan kaynaklı eksilmeye benzeyen eksilmedir.¹³²² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber eğer âmil, kırâz malının tümünü telef ederse kırâz akdi biter mi bitmez mi konusu tartışmalıdır. Mütevellî, Râfîi¹³²³ ve Nevevî'nin¹³²⁴ görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Remlî'ye göre eğer mâlik, âmilden kırâz konusu malın bedelini alıp gene âmile verirse -

¹³¹⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/406; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/158.

¹³²⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/158.

¹³²¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/165; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/406.

¹³²² Nevevî, *Minhâc*, 2/410; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/168.

¹³²³ Râfîi, *Şerhu'l-kebîr*, 6/38.

¹³²⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/217.

tarafkların dışında yabancı birinin telef etmesinde olduğu gibi- kırâz akdi ortadan kalkmaz, devam eder.¹³²⁵ İmâm Cüveynî'nin görüşünü kabul eden Şîrbînî'ye göre ise mutlak olarak kırâz akdi, ortadan kalkar/son bulur. Şîrbînî'nin belirttiğine göre bu meselede âmil, yabancıdan farklıdır. Çünkü âmil için akdi feshetme hakkı varken yabancı için, doğal olarak böyle bir hak yoktur. Bu bakımdan, yabancınn aksine âmilin itlâfı fesihtir.¹³²⁶ Dolayısıyla âmilin malı telef etmesiyle, kırâz akdi son bulur. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Şâfîî âlimler arasında bulunan bu ihtilafın zeminini, âmilin bu konuda yabancı gibi kabul edilip ona kıyaslamak ile aynı kabul etmeyip kıyaslamamak teşkil etmektedir. Şeyhayn'ın görüşü olması ve de yabancı telef ettiğinde bedel alındığında kırâz nasıl ki devam ediyorsa âmilin telefî durumunda da bedelin verilmesiyle, kırâzın devam etmesi daha makul görünmektedir. Ayrıca âmilin fesh hakkı olduğu halde akdi feshetmiyorsa demek ki devam etmesini istiyor demektir. Bu bakımdan, İbn Hacer ve Remlî'nin tercih ettiği görüş, daha uygun görünmektedir.

Kırâz akdi, taraflar için câiz (bağlayıcı/lâzım olmayan) bir akit olduğu için dilediklerinde feshedebilirler. Taraflardan birinin ölmesi, delirmesi veya baygınlık geçirmesiyle kendiliğinden fesholur.¹³²⁷ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber, Heytemî, Remlî ve Şîrbînî “Kırâz Akdi Taraflar İçin Câizdir” başlığı altında bulunan şu meselede ihtilafa düşmüşlerdir:

1. Kârın olmadığı; kârın miktarı, alınan kırâz için olduğu veya kendi şahsı için olduğu; alınan şeyin alışının sonuçlanmadığı; sermayenin türü ve miktarı ve de telef davasında yeminiyle beraber âmil tasdik edilir.¹³²⁸ Genel hüküm böyle olmakla beraber şayet mâlik, teleften sonra yapılan akdin karz (borç) akdi olduğunu; âmil ise kırâz akdi olduğunu iddia ederse bu durumda kimin tasdik edileceği tartışmalıdır. İbn Salâh ve Beğavî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer göre yeminiyle beraber âmil tasdik edilir. Çünkü asıl olan, dâmanın olmamasıdır.¹³²⁹ İbn Mukrî ile Kamûlî'nin görüşünü ve de babasının fetvasını tercih eden Remlî'ye göre ise yemin etme ile mâlik tasdik edilir.

¹³²⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/168; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/169.

¹³²⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/411.

¹³²⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/412.

¹³²⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/474-476.

¹³²⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/176.

Çünkü kural “Bir şeyin aslında sözü kabul edilenin, sıfatında da sözü kabul edilir.” şeklindedir. Bununla beraber asıl olan, damânı def eden güvenin olmamasıdır. Ona göre, Şeyhayn’in “eğer âmil, kırâzı iddia ederse ve sermaye sahibi ise, vekâleti iddia ederse sermaye sahibi (mâlik) yeminiyle beraber tasdik edilir ve âmile ücret düşmez.” sözü bu görüşü desteklemektedir.¹³³⁰ Aralarında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.13. Müsâkât

Ağaçlar bir taraftan (mâlikten), bakım ve sulama işi de diğer taraftan (âmilden), hâsıl olacak meyve/ürün de aralarında belirlenecek orana göre taksim edilmek üzere yapılan ortaklık türü olan müsâkât,¹³³¹ ihtiyaca binaen cevazına hükmedilmiştir. Çünkü mâlik, ağaç bakımından anlamayabilir veya ilgilenmek için zamanı olmayabilir. Bu işten güzel anlayanlar ve vakit bulanlar ise ağaç sahibi olmayabilirler.¹³³² Müsâkât akdinin rükünleri; âkidân (akdi kuran taraflar), amel (iş), siğa ve mevrîd (akdin üzerinde vuku bulduğu şey/ler) olarak beştir. Bu rükünlerin her birinde bir takım şartlar aranmaktadır. Taraflarda; akıl, buluş¹³³³ ve eğer mâlik bizzat akdi kuruyorsa gözlerinin görmesi şartları aranır. Amelin, genel olarak ağaçların kendisinde meyve verdiği malum bir süreyle kayıtlandırılması gerekir. Bu şarttan dolayı süresiz; süre belirlemeksizin mutlak bırakılan; meyveye kavuşma vakti gibi bir vakitle süresi belirlenen veya genelde ağaçların kendisinde meyve vermediği bir zamanla süresi belirlenen müsâkât akdi sahih değildir. Uygun bir sürenin belirlenmesine rağmen o sürede ağaçlar meyve vermezse –meyve aralarında paylaşılacağı için- meyvenin çıkması beklenir. Aksi olursa; yani süre tamamlanmadan ağaçlar meyve verse âmilin, süreyi tamamlaması gerekir. Meyvede/üründe, taraflar için olması ve aralarında paylaşılacak oranın malum olması şartları aranır. Belli hurma ağaçlarının ürününün, âmil için şart koşulması sahih değildir. Çünkü bu hurma ağaçları ürün vermeyebilir. Böyl eolunca da âmilin çalışması/emeği, zayi olmuş olur. Ya da diğer hurma ağaçları ürün vermez bu durumda ise mâlikin hakkı,

¹³³⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/173.

¹³³¹ Erdoğan, “‘Müsâkât’”, 426.

¹³³² Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/71.

¹³³³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/415.

zayi olmuş olur. Her iki durum da garardır.¹³³⁴ Mevridde de; dikilmiş olması, belli olması, gözle görülür olması, hurma ve asmaların âmilin elinde olması ve de ürünler olgunlaşmamış olmaları şartları aranır. Hurma ağaçları ve asmalar dışındaki ağaçlar üzerinde müsâkât akdi yapma sahih değildir. Toprağın/arazinin muhafazasına yönelik işler mâlike, ürünlerin yararına olan işler ise âmile aittir. Âmil, emin kabul edilir. Fakat hıyaneti sabit olursa ücreti âmile ait olarak yanına bir gözetmen verilir. Sırf şüpheden dolayı yanına gözetmen verilirse ücret mâlike ait olur. Gözetmenle de işler, muhafaza edilemiyorsa bu durumda âmilin yerine ücret kendisinden olacak şekilde yerine çalışacak biri ücretle tutulur ve eli işten çekilir. Ürünlerin çıkmasıyla âmil hissesine mâlik olur. İcâre akdi gibi müsâkât akdi de lâzım bir akittir. Dolayısıyla taraflardan herhangi biri, akdi feshedemez. Bundan dolayı taraflardan biri vefat ederse varis/leri yerine geçer.¹³³⁵ Konunun genel çerçevesi böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüştür. O meseleler şunlardır:

1. Tohum âmilden olacak şekilde, çıkacak ürünün bir kısmı karşılığında toprak/arazi üzerinde yapılan muameleye muhâbere denilmektedir. Muhâbere, müsâkâta teban da olsa sahih değildir. Buna rağmen yine de yapılırsa gelir âmile ait olur. Âmilin, mâlike arazinin ücret-i mislini vermesi gerekir. Çıkan ürünün ücret olmadan aralarında paylaşmayla beraber haramlığından kurtulmalarının yolu ise; mâlikin, arazinin yarısını tohumun yarısı, amelinin yarısı ve araç-gereçlerinin menfaatinin karşılığında âmile kiraya vermesi veya arazinin yarısını tohumun yarısına karşılık kiraya vermesi, âmilin ise yaptığı işi teberru olarak kabul etmesidir. Bu şekilde gelirin yarısı her birisi için payı belli olmayacak şekilde (şâi'an/müşâ') müşterek olmuş olur. Müzârea da muhabereyle aynı muamele olup aralarındaki fark, tohumun mâlike ait olmasıdır. Müzâre'a, hurma ağaçlarına ve üzüm asmalarına teban sahihken onlardan ayrı (bağımsız) ise sahih değildir. Müstakil olarak sahih olmadığı halde yine de yapılırsa ürün, mâlike ait olur. Mâlik, âmile amelinin, hayvanlarının ve araç-gereçlerinin ücretini öder. Ücret olmadan ürünün taraflar arasında olacak şekilde haramlıktan kurtulmanın yolu ise; mâlikin, tohumun yarısı ve arazinin menfaatinin yarısı karşılığında âmili ücretle çalıştırması veya âmili tohumun yarısı karşılığında ücretli olarak çalıştırır ve belli etmeden arazinin yarısını ona iâre olarak

¹³³⁴ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/71.

¹³³⁵ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/71, 72.

verir. Böylece her birisi için müşa olacak şekilde, gelir yarı yarıya ait olmuş olur.¹³³⁶ Konuyla ilgili genel hükümler böyle olmakla beraber müzâre'a sahih, kabul edildiği takdirde¹³³⁷ ürün karşılığında bir arazi üzerinde müzâraa akdi yapıp arazinin bir kısmını muattal bırakan kimse, Nevevî'nin¹³³⁸ fetvasını esas alan İbn Hacer'e göre ekmediği bölümün (parçanın) ücretini vermek zorundadır. Muhâberede ise, muattal bıraktığı kısmın ücretini vermek zorunda değildir.¹³³⁹ Gerekçe zikretmemiştir. Nevevî'ye muhalefet eden Tâcüddin el-Fezârî'nin görüşünü evceh kabul eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise muattal bıraktığı kısmın ücretini ödemek zorunda değildir.¹³⁴⁰ Gerekçe zikretmemişlerdir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. “Muhâbere yapan muhâbir, araziyi kiralaayan kimse anlamında olup muattal bıraksa da ücret ödemek zorundadır, müzâre'a akdi yapan müzârî ise, ücret karşılığında çalıştırılan ecîr anlamında olup muattal bıraktığında bir şey gerekmez. Çünkü toprağın menfaatini almamış ve telef de etmemiştir. Bundan dolayı ücretin lüzumu için hiçbir vecih yoktur.” müzâre'a ile muhâbere arasında böyle bir fark yapan Abbâdî,¹³⁴¹ tercihini Remlî'nin kabul ettiği görüşten yana yapmıştır.

Müsâkât akdinin diğer üç rüknü (olan amel, ürün ve siğa), müsâkât akdinin lüzumu ve âmilin işten kaçması ile ilgili hükümler, “Müsâkât Akdinin Diğer Üç Rüknü” başlığı altında ele alınmaktadır. İlgili bazı meselelerde İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî arasında bazı meselelerde görüş ayrılığı bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Müsâkât muamelesinin sıhhati için, meyvenin mâlik ve âmile tahsisi, ikisinin meyvede ortaklığı ve kırâzda da olduğu gibi ikisinin paylarına düşen oranı bilmeleri şarttır.¹³⁴² Mâlik, “meyveler bana olacak şekilde seninle müsâkât akdi yaptım” dese akit fasit olur. Çünkü koşulan bu şart, akdin muktezasının hilâfıdır. İbn Hacer'e göre âmil, akdin fasit olduğunu ve kendisi için hiçbir şeyin olmadığını biliyorsa bu durumda kendisi için ücret hakkı sabit olmaz. Çünkü ücreti arzulamadan beklentisiz çalışmıştır. Dolayısıyla âmil, kendisi için herhangi bir şeyin olamayacağını bilmiyorsa ücret hak eder.

¹³³⁶ Hamevî, *Zübdetü'l-fıkhi's-Şâfi'i*, 2/72, 73.

¹³³⁷ Şirvânî, *Hevâşî*, 7/207.

¹³³⁸ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/331.

¹³³⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/187.

¹³⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/176, 177; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/417.

¹³⁴¹ Abbâdî, *Hevâşî*, 7/207.

¹³⁴² Nevevî, *Minhâc*, 2/419, 420.

Heytemî'ye göre bu konu, kırâz konusu gibidir.¹³⁴³ Remlî'ye göre ise akdin fesadını bilsin veya bilmesin her hâlükârda kendisi için ücret sabit olmaz.¹³⁴⁴ Remlî bu konuda, fasit olan kırâz akdinde savunduğu 'âmil için her hâlükârda ücret' vardır görüşüne,¹³⁴⁵ aykırı davranmıştır. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla delil farklılığından kaynaklanmıştır. Zira İbn Hacer, bu meselede müsâkâtın kırâz akdiyle benzer olduğundan hareketle kıyas yönteminin kullanılmasını kabul etmiştir. Remlî ise, kabul etmemiştir. Meselelerin benzer olmasından dolayı, kırâz akdinde yaptığımız değerlendirmeyi olduğu gibi burada vermekle yetiniyoruz. Âmil akdin fasit olduğunu bile bile çalışıyorsa demek ki beklentisiz çalışıyordur. Bundan dolayı kendisine ücretin verilmemesi daha makul görünmektedir. Zira ücret alma gibi bir kastı olmuş olsaydı kastını belirtir kabul edilmediği durumda da çalışmaya devam etmezdi. Bu bakımdan İbn Hacer'in görüşü daha makul görünmektedir. Ayrıca hukukî olarak fasit olan bir şeyi işlemek helal olmadığı için kişi bile bile yapmamalıdır.

2. Kişi, ağaçlarda ortağı olan kimseyle hissesine ek olarak belli bir miktar karşılığında müsâkât akdi yapabilir. Buna, iki kişinin ağaçlarda yarı yarıya ortak olduklarında müsâkât akdinden dolayı ürünün 1/3 birine şart koşulması örnek verilebilir.¹³⁴⁶ Eğer hissesinin miktarı kadar kendisine şart koşulursa ivaz olmadığı için, akit sahih değildir. Kendisi için ücret de yoktur. Eğer bütün meyve şart koşulursa akit fasit olur. Fakat âmil ücret alır. Çünkü âmil, ücret bekleyerek çalışmıştır.¹³⁴⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber eğer ağaçlarda ortak olanlardan biri, diğer ortağına "bütün ağaçlar için seninle müsâkât akdi yaptım" dese yapılan akdin sıhhati tartışmalıdır. İbn Hacer ve Remlî'ye göre bu şekilde yapılan akit sahihtir. Onlara göre bu mesele, ortaklardan birinin diğerine "seninle payım üzerine müsâkât akdi yaptım" meselesi gibi sahihtir. Bu konuya icâre konusunda "Ecîrin (işçi) amelinin, müste'cirin (kiralayanın) kendisine ait olan mülkte olması gerekir" şeklindeki hükme göre yapılan bu müsâkat akdi problemlidir. İtirazına, şöyle cevap vermişlerdir: "İcârede hoş görülmeyen (kabul edilmeyen) şeyler, müsâkat akdinde hoş karşılanır/karşılanabilir."¹³⁴⁸ Şîrbînî'ye göre ise "kendi payım

¹³⁴³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/194.

¹³⁴⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/179; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/419.

¹³⁴⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/161.

¹³⁴⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/420.

¹³⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/198; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/180; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/421.

¹³⁴⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/199; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/180.

üzere” dese ya da mutlak bırakırsa akit sahih, “bütün ağaçlar için seninle müsâkât akdi yaptım” dese akit sahih olmaz.¹³⁴⁹ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı gibi konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır.

3. Ortaklardan biri, ortağının izni olmadan yabancı biri ile kendi payı üzerinden müsâkât akdi kursa İbn Mukrî’nin görüşünü ve babasının fetvasını kabul eden Remlî’ye göre akit sahih değildir.¹³⁵⁰ Gerekçe zikretmemiştir. Zekeriyâ el-Ensârî’nin kavlini kabul eden Şirbînî’ye göre ise zâhir olan, söz konusu akdin sahih oluşudur.¹³⁵¹ Gerekçe ise zikretmemiştir. Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü kabul etmelerinden kaynaklanmıştır.

4. Âmilin yapacağı amelin, bir yıl veya daha uzun bir süreyle takdir edilerek bilinmesi (malum olması) şarttır. Söz konusu süre içerisinde çıkan ürünlerde mâlik ve âmil, akit gereği belirtilen oranlarda ortaklardır. Fakat ürün/ler, söz konusu süreden sonra çıkarsa âmilin onlarda ortak olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer ve Şirbînî’ye göre belirlenen süreden sonra çıkan ürünlerde, âmilin hakkı bulunmamaktadır. Heytemî’ye göre bu mesele, daha önce zikredilen iki ortak meselesinden farklıdır. Çünkü bu meselede âmilin ortaklığı, maksadı dışında vuku bulmuştur. Bunun için, bu ortaklık sebebiyle âmile hiçbir şey lazım gelmez ve sürenin bitiminden sonra çıkan ürün/ler de ortak olmaz.¹³⁵² İbn Rif’a’nın görüşünü kabul eden Remlî’ye göre ise gecikme, eğer soğuk hava gibi arızî bir nedenden dolayı ise âmil, hissesine düşeni hak eder. Aksi durumda ise hak etmez. Bu görüş, Mâverdî ve Rûyânî’nin “sahih olan, süre bittikten sonra ürün/ler çıksa da âmil ortaktır ve o ürünlerden hissesine düşen onundur. Mâlîke de, o ürünlere bakmak ve toplanma vaktine kadar ağaç/larda bırakma, gerekir.” sözüyle desteklenmiştir.¹³⁵³ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih etmeleri ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Ağaçlara zamanında yaptığı bakımdan, gecikmenin ondan kaynaklı olmaması ve de amelinin karşılığı olan hakkının zayi olmaması için, bu meselede Remlî’nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

¹³⁴⁹ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/421.

¹³⁵⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/180, 181.

¹³⁵¹ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/421.

¹³⁵² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/201; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/422.

¹³⁵³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/181.

5. Müsâkât akdinde ivaz zikredilmezse akit sahih olmaz. Sahih olmayan (fasit) müsâkât akdinde âmilin, ücreti hak edip etmemesi ise tartışmalıdır. Remlî'ye göre evceh olan, âmilin ücreti hak etmesidir.¹³⁵⁴ Gerekçe zikretmemiştir. Şîrbînî'ye göre ise evceh olan, âmilin ücreti hak etmemesidir.¹³⁵⁵ O da, gerekçe zikretmemiştir. Fakat Sübkî'nin "âmile bir ivaz karşılığında çalışma izni verildiğinden dolayı, ameli zayi edilmez" şeklindeki¹³⁵⁶ kavline binaen Remlî'nin görüşü tercihe daha şayan görünmektedir.

6. Müsâkât akdi, taraflar için lâzım (bağlayıcı) bir akittir. Âmil, iş bitmeden kaçarsa ve mâlik (veya yabancı biri âmil adına) teberru olarak işi yaparsa âmilin istihkakı devam eder.¹³⁵⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber mâlik ya da yabancı biri, teberru olmaksızın kalan işi tamamlasa âmilin istihkakının devam edip etmeyeceği tartışmalıdır. Sübkî'nin görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre âmil, hiçbir hakka sahip olmaz. Sübkî, müsâkât akdini cü'âle gibi kabul edip ona kıyaslamıştır. Dolayısıyla iş tamamlanmadığı için ücret hak edilmez. Heytemî, "bu görüşün zâhir olduğunu ve cü'âlenin câiz, müsâkât akdinin ise lüzumuna nazar edilmeyeceğini" belirtir.¹³⁵⁸ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise âmil, yaptığıının ücretini hak eder. Onlara göre, müsâkât akdi bağlayıcı olduğu için cü'âleden farklılık arz eder.¹³⁵⁹ Dolayısıyla birbirlerine kıyaslanamazlar. Anlaşıldığı gibi bu ihtilafın zeminini, kıyas yönteminin kullanılması ile kullanılmaması oluşturmaktadır. Remlî ve Şîrbînî'nin görüşü, lüzum ve âdem lüzum gibi arada farkın olması gibi "müsâkâtta âmilin yarım bıraktığı işin, ağaç ve meyveye yararı varken, ödülün verilmesi sonuca bağlı olan cü'âlede ise yapılan iş, aranan şeye fayda vermez/vermeyebilir." şeklinde de bir farklılık söz konusu edilebilir. Bundan dolayı ve de yaptığı amele karşı âmilin hak ettiği ücretin, zayi olmaması için onların görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

2.2.14. İcâre

Borçlar hukuku terimi olarak icâre, icâre konusu aynın baki kalmasıyla beraber belli bir ivaz karşılığında malum (belli), maksat ve mübah olan bir menfaat üzerine

¹³⁵⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/182.

¹³⁵⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/422.

¹³⁵⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/165; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/406.

¹³⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/424.

¹³⁵⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/206, 207.

¹³⁵⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/184; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/424.

yapılan akittir.¹³⁶⁰ Baliğ, akıl ve özgür iradesiyle hareket eden (muhtâr) kişiden icâb ve kabul ile gerçekleşen icâre akdi, sahih olup iki kısma ayrılır. Birinden belli özelliklerde bir hayvanı (arabayı) bir yere gitmek için kiralama veya birini bir elbise dikimini gerçekleştirmesi için ücretle tutma şeklinde olan zimmet icâresi ve birinden ev gibi bir aynî malı kiralama veya yine bir kişiyi bir elbise dikmesi gibi bir işi yapması için ücretle tutma şeklinde gerçekleşen ayn icâresi olarak iki kısma ayrılır. Zimmet icâresinin şartı; ücretin akit meclisinde kabzedilmesidir. Ayn icâresinde aranan şartlar ise şunlardır: 1. İcâre konusu aynin muayyen olması. 2. İcâre konusu malın, teslim edilebilir olması. Bundan dolayı gasp edilen malın icâresi sahih değildir. 3. Konuşulan menfaatin, icâre konusu maldan elde edilmesinin mümkün olması. 4. Yararlanma anında icâre konusu malın, tüketilen cinsten olmaması. 5. Akdin, icâre konusu malın baki kalacağı süreyle kurulması. 6. İcâre konusu maldan elde edilecek menfaatin mübah olması. Haram olan şeyler üzerine icâre akdi yapmak ise sahih değildir. 7. Söz konusu menfaatin bir kıymetinin/değerinin olması. 8. Menfaat için bir sürenin belirlenmesi. 9. Kira ücretinin belli olması. 10. Yararın, kiracıya değil kiraya verene dönmesi. 11. Kira konusu malın baki kalması. 12. Menfaatin elde edilmesi akde bitişik; yani hemen peşinden meydana gelmesi.¹³⁶¹

Kiracı, hastalık veya başka nedenlerle kira konusu maldan menfaat sağlamazsa da ücreti vermek zorundadır. Ayrıca bu nedenlerden dolayı icâre akdini feshedemez. Kiracının kendisi veya dengi biri, kira konusu malın örfe göre olan menfaatinden yararlanır/yararlanabilir. Ayrıca kiracı, kiraladığı malı kiraya verebildiği gibi iâre de verebilir. Mal sahibinin (kiraya verenin), kiracının bizzat kendisinin menfaatten yararlanmasını şart koşarsa icâre akdi iptal olur. Aynî icârede, ücretin muaccel olması; deyn ise müeccel olması câizdir. Ücret, evin arazi karşılığında olması gibi ayn ise müeccel olamaz. Mutlak bırakıldığında ücret, muaccel (peşin) olur. Zimmet icâresinde menfaatin, peşin sağlanması da ve tecili de câizdir. İcâre konusu malın kiracıya veya başka birine satışı, sahih olup ondan dolayı icâre akdi fesholmaz. Mebûin, kiraya verildiği müşteri tarafından bilinmiyorsa kendisi için muhayyerlik hakkı sabit olur. Kiracı, ancak teaddi ile dâmin olur. Hilafına şahitlik edenler çıkmadıkça, taksirin olmadı hususunda kiracı ve ecîr

¹³⁶⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/427.

¹³⁶¹ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'î*, 2/66, 67.

tasdik edilir. İcâre akdi, taraflardan birinin ölümüyle iptal olmayıp mirasçılara geçer. İcâre konusu malın telef olması veya kiracının eliyle de olsa telef edilmesiyle icâre akdi, geleceğe dönük olarak fesholur.¹³⁶² İcâreyle ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber Heytemî, Remlî ve Şirbînî ilgili bazı meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Essah görüşe göre icâre konusu mal hakkında “sana menfaatini icâre olarak verdim.” lafzıyla akit kurulduğunda icâre akdi münakid olur.¹³⁶³ Fakat icâre akdinin, “menfaatini sana sattım/senden aldım” lafzıyla münakid olup olmayacağı ise tartışmalıdır. Nevevî’ye göre bu lafızla icâre akdi münakid olmaz.¹³⁶⁴ Satım akdi, icâre lafzıyla münakid olmadığı gibi icâre akdi de satım lafzıyla münakid olmaz. Çünkü bey’ lafzı, aynî malın temlik için olup menfaatin temlik için kullanılamaz.¹³⁶⁵ Karşıt görüşte olan bir grup âlime¹³⁶⁶ göre essah olan, manaya itibarla alım/satım lafzıyla yapılan icâre akdinin münakid olmasıdır. Çünkü icâre, satım akitlerinden bir sınıftır. Zira icâre, menfaat satışıdır.¹³⁶⁷ İbn Hacer’e göre bey’ lafzıyla yapılan icâre akdi, evceh olan görüşe göre kinâyedir.¹³⁶⁸ Nevevî’nin görüşünü ve ilgili gerekçeyi esas alan Remlî ve Şirbînî’ye göre ise bey’ lafzıyla yapılan icâre akdi kinâyeye değildir. Remlî’ye göre karşıt görüş, siğada problem olması gerekçesiyle merduttur. Çünkü bey’ lafzı, devamlılığı gerektirmektedir. Bu ise, icâre akdinde bulunan süreye aykırıdır.¹³⁶⁹ Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2. İcâre; belli taşınmaz mallar, belli hayvan ve belli şahıs gibi ayn üzerine yapılan ayn icâresi ve vasıfları belirtilen (fakat muayyen olmayan) hayvan veya bir işin yapılmasını zimmete yükleme gibi zimmet üzere yapılan zimmet icâresi olmak üzere iki kısma ayrılır.¹³⁷⁰ Anlaşıldığı gibi hayvan ve insanda ayn ve zimmet icâresi tasavvur edilir/gerçekleşir. Gemilerde hangi kısım icârenin olacağı ise tartışmalıdır. Bulkînî’nin görüşünü kabul eden İbn Hacer ve Şirbînî, gemileri insan ve hayvanlara ilhak ederek

¹³⁶² Hamevî, *Zübdetü’l-fıkhi’ş-Şâfi’î*, 2/67-69.

¹³⁶³ Nevevî, *Minhâc*, 2/429.

¹³⁶⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/429.

¹³⁶⁵ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/218.

¹³⁶⁶ Şirbînî’nin aktardığına göre o gruptaki âlimlerden bazıları İbn Süreyc, İsnevî ve Ezre’î’dir. (Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/429.)

¹³⁶⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/218.

¹³⁶⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/218.

¹³⁶⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/188; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/429.

¹³⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/429.

onlarda da ayn ve zimmet icâresinin olmasını kabul ederler.¹³⁷¹ Gerekçe zikretmemektedirler. Babasının fetvasını kabul eden Remlî ise, kendilerinde selem akdi gerçekleşmemesinden hareketle gemileri taşınmaz mallara ilhak ederek onlarda ayn icâresini kabul etmiştir.¹³⁷² Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. İnsan ve yük taşımada kullanılmaları bakımından hayvanlara benzemektedir. Bu bakımdan onlara ve insanlara ilhak edilmeleri daha makul görünmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer ve Şîrbînî'nin tercih ettiği görüş, tercihe daha uygun görünmektedir.

3. Menfaatin mütekavvim (kıymetinin) olması, icâre akdinin sıhhat şartlarından biridir.¹³⁷³ Söz konusu menfaat; kiracı için olması, menfaat üzerine yapılan akit bir aynın elde edilmesini içermemesi, aynın baki kalmasıyla elde edilmesi ve mübah, memlûk ve maksat olması şartları aranır.¹³⁷⁴ Genel hüküm böyle olmakla beraber kendisinde meşakkat (emek) bulunmayan bir vuruş ile kılıç ve benzeri şeylerin yamukluğunu düzeltmesi için, mahir bir ustayı ücret karşılığında tutma hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Gazzâlî'ye göre sadece kendisinin bildiği bir ilaçla ilgili sözü, (söylemesi) karşılığında doktorun ücret alması mümtendir. Çünkü bu durumda meşakkat/emek yoktur. Fakat bir vuruşla kılıç vb. şeylerde bulunan yamukluğu gidermeyi bilen mahir/uzman kişinin durumu, –meşakkat olmasa da-böyle olmayıp ücret alabilir. Çünkü bu sanatların öğrenilmesinde, emek bulunmaktadır.¹³⁷⁵ Ezra'î de bu görüştedir. Onların görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Remlî'ye göre söz konusu icâre akdi sahihtir.¹³⁷⁶ Tercih için ise herhangi bir gerekçe zikretmemişlerdir. Kaffâl'ın fetvasını kabul eden Şîrbînî'ye göre ise zâhir olan, bu icâre akdinin sahih olmamasıdır.¹³⁷⁷ O da, gerekçe zikretmemiştir. Muhtemelen gerekçe, işlem esnasında sanatkârların emek sarf etmemeleri olabilir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı gibi farklı âlimlerin görüşünü kabul etmelerinden kaynaklanmıştır. Yıllarca çalışıp emek veren ve işlerinde uzmanlaşan kişilerin yapacakları anlık işler için ücret almalarının, kabul edilmemesi pek adilane bir

¹³⁷¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/219; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/429.

¹³⁷² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/189.

¹³⁷³ Nevevî, *Minhâc*, 2/431.

¹³⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/227, 228.

¹³⁷⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmiddîn*, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011) 3/590.

¹³⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/229; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/193.

¹³⁷⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/432.

durum değildir. Yukarıda da geçtiği gibi bir sanatı (bir işi) öğrenmede meşakkat (emek) bulunmaktadır. Bu itibarla, İbn Hacer ve Remlî'nin tercih ettiği görüş, daha isabetli görünmektedir. Ayrıca doktor da, emek vererek hastalığın ilacını söyleyebilecek seviyeye gelmiştir. Bunun için onun da alacağı ücrette sıkıntı olmamalıdır.

4. İlletli (çürük) dişin çekimi için icâre akdi yapılmışsa İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre ağrının geçmesiyle, icâre akdi fesh olur. Çünkü icâre konusu olan dişin iğleşmesiyle, çekme işlemi ortadan kalkmıştır. Fakat diş iyileşmediği halde kişi, dişçiye dişini çekmesinden men ederse çekime zorlanmaz. Fakat dişçi, —ona vakit ayırsa ve diş çekim işlemi için yeterli bir süre geçerse- ücrete müstahak olur.¹³⁷⁸ Remlî'ye göre ise yerine getirilecek işlemin değiştirilmesinin (ibdâl) cevazına binaen, söz konusu akit fesh olmaz. Feshi kabul eden görüş ise, yapılacak işin ibdâlinin câiz olmamasına binaendir.¹³⁷⁹ Bu konuda icârenin feshinin tartışmalı oluşu gibi dişçinin ücret alması da tartışmalıdır. İbn Hacer'in "diş iyileşmediği halde kişi, dişçiye dişini çekmesinden men ederse çekime zorlanmaz ancak dişçi, —ona vakit ayırsa ve diş çekim işlemi için yeterli bir süre geçerse- ücrete müstahak olur." sözüyle¹³⁸⁰ yetinmesinden anlaşıldığına göre İbn Hacer'e göre diş düşse dişçiye verilen ücret istikrar kazanır, sahibine geri verilmez. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise verilen ücret istikrar kazanmaz, dişin düşmesi halinde dişçi sahibine ücreti geri verir/vermelidir. Onlara göre bu mesele, kendini teslim etmesine rağmen kocası, kendisiyle birlikte olmayan ve sonra kendisinden ayrılan kadının durumu gibi olup¹³⁸¹ mehir istikrar kazanmadığı için yarısı düşer. Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere konuyu farklı değerlendirmelerinden ve de Remlî ve Şirbînî'nin bu konuyu "kendisini kocasına teslim eden fakat..." meselesine kıyaslamalarından kaynaklanmıştır. İbn Hacer'in "diş iyileşmediği halde kişi, dişçiye dişini çekmesinden men ederse çekime zorlanmaz ancak dişçi —ona vakit ayırsa ve diş çekim işlemi için yeterli bir süre geçerse- ücrete müstahak olur." görüşünden hareketle tamir için evlere çağrılıp giden tamirci/ler, yeteri süre harcamalarıyla beraber ilgili tamiri yapmadan ayrılmaları halinde ücrete müstahak olurlar.

¹³⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/235; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/434.

¹³⁷⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/195.

¹³⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/235, 236.

¹³⁸¹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/195; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/434.

5. Zimmet icâresinde, menfaatin te'cîli (daha sonra gerçekleştirilmesi) câizdir. Bunun örneği; “filan ayın başına kadar filan şeyi Mekke'ye taşımanı (götürmeni) zimmetine lazım kıldım.” gibidir. Çünkü bu şekildeki zimmet icâresi, selem olduğu için deydirdir. Bu bakımdan, selem konusunda te'cille ilgili hüküm, icâre konusunda da geçerlidir. O hüküm şudur: “selem akdinde te'cilin, ayın başıyla kayıtlanmasının bâtil oluşudur.” Çünkü ayın başı ifadesi, ayın yarısını kapsar. Bu itibarla Heytemî'ye göre *Minhâc*'ta geçen “ayın başından” maksat ilk günleridir. İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre vade tarihi olarak, ayın başının belirlenmesi bâtıldır. Zira ayın başı, ayın ilk yarısını kapsar.¹³⁸² Remlî'ye göre ise bu denli bir vade tarihi belirleme, sahih olup ayın ilk cüzüne/ilk günlerine hamledilir.¹³⁸³ Karadâğî, bu meselede ihtilafın olduğunu belirtmiş olsa da¹³⁸⁴ anlaşıldığı üzere her üç şârihe göre eğer ayın başından maksat, ayın ilk günleri değilse söz konusu icâre akdi bâtil olur. İlk günler kast edilirse akit sahih olur. Dolayısıyla aralarında ihtilaf bulunmamaktadır.

6. Ayn icâresinde akit konusu, malum bir aynî mal olmalıdır. Zimmet icâresinde ise akit konusunun sıfatı malum olmalıdır. Ayrıca menfaatin de malum olması gerekir. Malum olması geren menfaat, bazı durumlarda zaman ile takdir edilirken (kendisi için bir süre belirlenirken) bazı durumlarda da amel ile takdir edilir. Belli bir günde duvar örme, elbise dikme gibi bir işin yapılması gibi zaman ve ameli cem eden icâre akdi, essah görüşe göre sahih değildir. Çünkü yapılacak işin belirlenen zamandan önce bitirilmesi veya o zamandan sonraya kalabilmesinden kaynaklı garar söz konusudur. Eğer icâre akdinde sürenin, amel (iş) ile takdir edilmesi kast edilir, zamanın söylenmesi ise işin acele bitirilmesine hamledilirse evceh görüşe göre akit sahih olur. Bu durumda taraflar, zamanı dikkate almazlar.¹³⁸⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber elbise dikimi üzerine yapılan icâre akdinde, zaman ve amel cem edilir fakat küçük olmasından dolayı elbise bir günden daha kısa bir sürede dikilirse böyle bir icâre akdinin sıhhati tartışmalıdır. Büveytî'nin, Sübkî'nin ve onunla aynı görüşte olan âlimlerin görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre yapılan akit sahihtir. Söz konusu günde tamamlamak için, bazı manilerin ortaya çıkması ihtimalinden hareketle bu görüşe yapılan itiraza İbn Hacer, “ortaya çıkacak mâninin aslın

¹³⁸² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/237, 238; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/435.

¹³⁸³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/196.

¹³⁸⁴ Karadâğî, *Menhelu'n-nadah*, 222.

¹³⁸⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/437, 438; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/244-248; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/200.

hilafına hatta genelin hilafına olduğu için, kendisine iltifat edilmeyeceği.” şeklinde cevap vermiştir. Ancak genel durumun aksine mâni/ler ortaya çıkarsa kiralayan, muhayyer olur.¹³⁸⁶ Remlî ve Şirbînî’ye göre ise bu şekildeki bir icâre akdi, sahih değildir. Çünkü söz konusu günde tamamlamak için bazı maniler ortaya çıkabilir. Şirbînî, Remlî ve İbn Hacer’in itiraza verdikleri cevabı merdud olarak kabul etmektedir.¹³⁸⁷ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü kabul etme ve meseleyi farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır.

2.2.14.1. İcâre/Kira Süresi

İcâre akdi; konusu olan aynî malın baki kaldığı zamanla vakitlendirilerek kurulması sahihtir. Bir kavle göre icârenin süresi bir yılı diğer bir kavle göreyse otuz yılı aşamaz/aşmamalıdır.¹³⁸⁸ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî bazı meselelerde ihtilafa düşmüştür. O meseleler şunlardır:

1. İktânın (kamuya ait arazi/lerin kişilere tahsisinin), bir yıldan fazla bir süreyle kiraya verilmelerinin sıhhati tartışmalıdır. Bedrüddîn b. Cemâa’nın muhakkiklerden naklettiği görüşü kabul eden İbn Hacer ve Şirbînî’ye göre bir seneyi aşan iktâ, câiz (sahih) değildir.¹³⁸⁹ Gerekçe zikretmemişlerdir. Muhtemelen gerekçe, söz konusu arazilerin art niyetli kişilerden korunmasıdır. Remlî’ye göre ise evceh olan görüş, bir yıldan fazla bir süre için söz konusu arazilerin kiraya verilmelerinin câiz (sahih) oluşudur. Ona göre kiracı, hakkını sakıt ettiğinde icâre iptal olur.¹³⁹⁰ Gerekçe zikretmemiştir. Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere İbn Hacer ve Şirbînî’nin, Bedrüddîn b. Cemâa’nın muhakkiklerden naklettiği görüşü kabul etmeleri ile Remlî’nin ise bu görüşü, kabul etmemesinden kaynaklanmıştır. Abbâdî, Remlî’nin görüşünü tercih etmiştir. Ona göre mutemed olan, iktâ konusu olan malın baki kaldığı süre ile kiraya verilmesi (veya kiralanması) câizdir.¹³⁹¹ Bu da gösteriyor ki o ve Remlî, yukarıda zikri geçen icâre akdinde bulunan süreyle ilgili hükmü esas almışlardır.

¹³⁸⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/248.

¹³⁸⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/200; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/438.

¹³⁸⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/448, 449; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/289.

¹³⁸⁹ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/292; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/449.

¹³⁹⁰ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/215.

¹³⁹¹ Abbâdî, *Havâşî*, 7/326.

2. Essah görüşe göre icâre süresinin dolmasından sonra kiracıya, icâre konusu malın tahliyesi (boşaltması/kullanılabilir halde bırakması) gerekiyor. Kiracının, kira konusu aynı boşalttığını mal sahibine bildirmesi ise gerekmiyor. Ücret-i mislin veya damânın gerekmemesi için şart; icâre konusu olan malın kullanılmaması ve kiracının alı koymamasıdır.¹³⁹² Fakat İbn Hacer'e göre ücret-i mislin veya damânın gerekmemesi şartı; malın kullanılmaması ve sahibi talep ederse kiracının malı alı koymamasıdır. Buna göre eğer sahibi, talep eder kiracı ise alı koyarsa kiracı, gasp eden gibi dâmın olur. Bu izahtan hareketle İbn Hacer'e göre boşalttıktan sonra kiracının, dükkân vb. şeyin kapısını kilitlemesi kilitlememesi arasında fark yoktur.¹³⁹³ Remlî'ye göre ise ücret-i mislin veya damânın gerekmemesi şartı; malın kullanılmaması ve sahibi talep etmese de kiracının malı alı koymamasıdır. Bu şarta binaen Remlî'ye göre boşalttıktan sonra evi veya dükkânın kapısını kilitleyen kiracıya, kira ücreti gerekir. Bu görüşünü Beğavî'nin "kişi, bir aylığına bir dükkân kiralasa ve kapısını kilitleyip ve iki ay ortadan kaybolda ilk ay için üzerine antlaşma yapılan ücret, ikinci ay içinse ücret-i misil öder." sözüyle desteklemektedir.¹³⁹⁴

3. İcâre konusu mal, teaddi olmadan elinde telef olursa ecîr dâmın olmaz.¹³⁹⁵ Buna göre kendisinden kaynaklı teaddi durumunda, ecîr dâmın olur. Bu hükme binaen mâlik, hayvanlarını otlatması için bir kişiyi ücret karşılığında tutsa ve o kişi kalkıp hayvanları otlatması için başka bir şahsa verse ikinci şahsın (ecîrin ecîri), hangi durumda dâmın olacağı tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre her ikisi de dâmın olup tazmin kararı, bilsin ya da bilmesin elinde telef olan kişinin üzerine kılınır ve o tazmin eder.¹³⁹⁶ Burada ilk ecîrin dâmın olmasının sebebi, teaddide bulunmasıdır. Babasının fetvasını tercih eden Remlî'ye göre ise eğer ikincisi biliyorsa tazmin söz konusudur. Eğer bilmiyorsa tazmin ilk şahsa ait olur.¹³⁹⁷ Aralarında bulunan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere İbn Hacer'in ilk ecîri, kusurlu kabul etmesinden dolayı ikinci ecîrin bilip bilmemesine itibar etmesinden ile Remlî'nin babasının fetvasını tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Bu durumda çobanın dâmın olması; akıllı, baliğ ve reşit olması durumundadır. Eğer çoban çocuk veya sefih ise

¹³⁹² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/297; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/217, 218.

¹³⁹³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/297.

¹³⁹⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/218.

¹³⁹⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/451.

¹³⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/301, 302.

¹³⁹⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/219.

kusuru olsa da telef durumunda dâmin olmaz. Şayet kendisi telef ederse dâmin olur. Çünkü itlaf izni yoktur.¹³⁹⁸

2.2.14.2. İcâre Akdinin Feshi ve Muhayyerlik Hakkı

İcâre, akit konusu malda kusur olmadığı sürece mazeret sebebiyle, kullanılmaması halinde kendiliğinden fesh olmaz. Arazinin kiralanması halinde semâvî afetler sebebiyle ekin telef olursa icâre akdi, fesh olmayacağı gibi ücretten de indirimle gidilmez. Akit konusu hayvanın ya da ecîrin ölümü halinde ise azhar görüşe göre ileriye dönük olarak icâre akdi fesholur. Geçmiş süre için ise ücret ödenir. Akdi kuran tarafların ölümü durumunda ise her iki kısmıyla icâre akdi lazım olduğu için fesholmaz. İcâre konusu mal, kiraya veren ölmüşse mal kiracıda kira olarak devam eder. Kiracı ölmüş ise mal varislerinde kalır.¹³⁹⁹ Konuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber bazı meselelerde İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır. O meseleler şunlardır:

1. Ekin için kiralanmış arazinin suyunun kesilmesiyle, icâre akdi fesholmaz. Çünkü arazi, hala baki olup başka bir su ile sulanması mümkündür.¹⁴⁰⁰ Genel hüküm böyle olmakla beraber arazinin tamamı veya bir kısmı su altında kalırsa icâre süresi veya ekin süresi içinde suyun çekilme beklentisi yoksa su altında kalan tamamda/kısımda icâre akdi fesholur. Bir kısmın su altında kalması halinde geriye kalan kısımda kiracı, muhayyerlik hakkına sahip olur.¹⁴⁰¹ Bu muhayyerlik hakkının fevri veya terâhi üzere olması ise tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre kiracının muhayyerlik hakkı terâhi üzeredir.¹⁴⁰² Babasının fetvasını tercih eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise kiracı, fevri olarak muhayyerlik hakkına sahip olur. Çünkü bu muhayyerlik, tefrik-i safka muhayyerliği olup icârenin ayıp muhayyerliği değildir. Şîrbînî ise gerekçede Remlî'ye muhalefet ederek, muhayyerliğin ayıp muhayyerliği olduğunu belirtir.¹⁴⁰³ Aralarında bulunan bu ihtilaf, Remlî ve Şîrbînî'nin baba Şehâbeddîn er-Remlî'nin fetvasını tercih etmeleri ile İbn

¹³⁹⁸ Şîrvânî, *Havâşî*, 7/340.

¹³⁹⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/458; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/319.

¹⁴⁰⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/456, 457; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/309-312.

¹⁴⁰¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/319; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/226, 227.

¹⁴⁰² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/319.

¹⁴⁰³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/226, 227; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/463.

Hacer'in, tercih etmemesinden kaynaklanmıştır. Abbâdî, Remlî ve baba Remlî'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁴⁰⁴

2. Kiraya verilen malın kiracıya satışı, sahih olup essah görüşe göre icâre akdi fesholmaz. Çünkü icâre akdi, menfaat üzerine yapılmış, satıştaki mülk edinme ise malın rakabası (kendisi) üzerine yapılmıştır. Azhar görüşe göre bir zamanla süresi tayin edilen icârede kiraya verilen malın, izni olmasa da kiracıdan başka birine satışı da câiz olup icâre akdi fesholmaz. Bu durumda süre tamamlanıncaya kadar mal kiracının elinde kalır.¹⁴⁰⁵ Genel hüküm böyle olmakla beraber satış durumunda muhayyerliğin olup olmaması ise tartışmalıdır. Şâfi âlimlerin mutlak bırakmasının gereği olarak müşteri, icâreyi veya icâre süresini bilmiyorsa muhayyer olur. Ezra'î'ye göre ise sürenin bilinmemesi halinde satım akdi iptal olur. Ezra'î'nin görüşüne meyleden İbn Hacer'e göre süre bilinmiyorsa satım akdi bâtıl olur.¹⁴⁰⁶ Gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise müşteri, icâreden haberdar fakat süresini bilmiyorsa muhayyerdir.¹⁴⁰⁷ Gerekçe zikretmemişlerdir. Muhayyer olduğu durumda icâre akdine icâze (onay) verirse müşteri, kalan süre için ücret hak etmez/alamaz.¹⁴⁰⁸ Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2.2.15. Hibe

Borçlar hukuku terimi olarak hibe, hayattayken ivazsız olarak yapılan temliktir. Dinî hüküm bakımından hibe, menduptur. Akrabalara yapılması başkasına yapılmasından daha faziletlidir.¹⁴⁰⁹ İhtiyaç, iyi ve salih olma hususlarında eşit olan evlatlarına hibede bulunacak kişinin, kin ve nefrete sebebiyet vermesin diye aralarında ayırım gözetmeyip eşit davranması müstahaptır. Sebepsiz yere bazı çocukların, bazılarında üstün tutulup aralarında eşit davranmamak ise mekruhtur. Hibe; ihtiyaç veya uhrevî mükâfat beklentisiyle yapılan sadakayı ve de mevedde ve ikram amacıyla yapılan hediye içine alan genel bir kavramdır. Hibenin; vâhib (hibe eden), mevhûbu leh (kendisine hibe yapılan), mevhûb (hibe edilen şey) ve siğa olarak dört rüknü bulunmaktadır. Bu

¹⁴⁰⁴ Abbâdî, *Havâşî*, 7/362.

¹⁴⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/333.

¹⁴⁰⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/333.

¹⁴⁰⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/231; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/462.

¹⁴⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/333; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/232.

¹⁴⁰⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/511, 512.

rükünlerin her birinde bir takım şartlar aranmaktadır. Vâhibde akıllı, baliğ, raşit ve muhtar (hür irade sahibi) olmaktan kaynaklanan mutlak tasarruf sahibi olma ve mâlik olma şartları aranır.¹⁴¹⁰ Mevhûbu lehte de, kendisine hibe edilen şeyi temellük etmeye ehil olması şartı aranır. Mevhûbun, malum olması gerekir. Bundan dolayı meçhul olan şeyin hibe edilmesi sahih değildir. Siğa, icâb ve kabulden ibarettir. Satışı sahih olan şeylerin, hibe edilmeleri de sahihtir. Hibedeki mülkiyet, vâhibin izniyle olan kabz ile hâsıl olur. Bundan dolayı vâhib, kabzdan önce hibeden rücu edebilir. Taraflardan biri, kabzdan önce ölürse kabzetme ve kabzettirmede vârisleri, onların yerine geçerler. Mevhûbu leh, hibeyi kabzedince vâhibin, -eğer baba veya dede/ler değilse- rücu etmesi sahih değildir. Baba ve dede/lerin rücuu, hibe ettikleri malın hala çocuğun mülkiyetinde olması şartıyla sahihtir. Aksi takdirde ise sahih değildir.¹⁴¹¹ Hibe konusuyla ilgili genel çerçeve böyle olmakla beraber ilgili bazı meseleler hakkında İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî arasında ihtilaf bulunmaktadır. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Hibenin şartlarından (rükünlerinden) biri, icâb ve kabuldür. Söz konusu icâb ve kabul arasında muvafakat şartı aranmaktadır. Hediye ise sahih görüşe göre icâb ve kabul şart değildir.¹⁴¹² Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber şayet kişi, “bunu sana hibe ettim” ya da “ikinize hibe ettim” dese ve ilk icâba karşılık ilk muhatap şahıs; ikinci icâbta muhatap iki kişiden biri “yarısını kabul ettim” dese bu şekildeki hibenin sıhhati tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre, hibe akdi sahih olmaz. Çünkü hibe, malî bir akit olması yönünden bey’ akdi gibi olup –kısmen olmasa da- genel olarak onun hükümlerini almıştır.¹⁴¹³ Dolayısıyla burada icâb ve kabul arasında uyum olmadığı için, hibe akdi sahih değildir. Karadâğî, Remlî’nin *Nihâye*’de İbn Hacer’le aynı görüşü paylaştığını belirtmektedir.¹⁴¹⁴ Fakat Remlî’nin böyle bir görüşüne vakıf olunamadı. Yemenli bazı âlimlere uyan Şehâbeddin er-Remlî’nin görüşünü kabul eden Şirbînî’ye göre ise satım akdinin aksine; böyle bir hibe akdi sahihtir. Çünkü satım akdi ivazlı bir akittir. Hibe akdi ise öyle değildir. Bundan dolayı satım akdinde kabul edilmeyen bazı durumlar, hibe akdinde kabul edilmektedir.¹⁴¹⁵ Dolayısıyla icâb ve kabul arasında

¹⁴¹⁰ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’ş-Şâfi’î*, 2/52.

¹⁴¹¹ Hamevî, *Zübdetü’l-fikhi’ş-Şâfi’î*, 2/52, 53.

¹⁴¹² Nevevî, *Minhâc*, 2/512, 513; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/523.

¹⁴¹³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/520.

¹⁴¹⁴ Karadâğî, *Menhelu’n-neddâh*, 232.

¹⁴¹⁵ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/513.

muvafakat olmasa da hibe akdi sahihtir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere İbn Hacer'in hibeyi –bazı farklar olsa da- satım akdi gibi kabul edip aynı hükümlere tabi tutması ile Şîrbînî'nin ise, Şehâbeddin er-Remlî'nin görüşünü tercih edip hibe akdini, bu meselede satım akdinden farklı değerlendirmesinden kaynaklanmıştır.

2. Kişi, başkasına “dirhemle (paranla) bana ekmek (vb. şeyler) al” dese ve söz konusu başka şahıs, ona ekmek alsa dirhem (paranın) karz (borç) olup olmaması tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre mutemed görüşe göre ilgili para karzdır.¹⁴¹⁶ Gerekçe zikretmemiştir. Fakat karz konusunda geçen “Karz çeşitlerinden biri de hükmî karzdır. Hükmî karzda şıga şart değildir. Örneğin; aç olanı yedirmek, çıplak olanı giydirmek gibi. Kendisinde bir amaç olan bir şeyi başkasına vermesi için birine direktif vermek de, hükmî karzdan kabul edilir.” bilgilerden¹⁴¹⁷ anlaşıldığı üzere bu mesele, hükmî karzdan olduğu için kendisinde şıga şartı aranmamıştır. Şîrbînî'ye göre ise hibe olmuş olup sahibine geri ödenmez. Ona göre bu mesele, hibede icâb ve kabulün itibar edilmesinden istisna edilen meselelerden olup¹⁴¹⁸ şıgaya ihtiyacı yoktur. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, İbn Hacer'in meseleyi (hükmî) karz kabul etmesi ile Şîrbînî'nin, hibe kabul edip icâb ve kabulün itibar edilmediği istisnaî meselelerden saymasından kaynaklanmıştır. Bu tür konularda, harcanan paranın karz veya hibe kabul edilmesinde belirleyici faktör olarak örfün kabul edilmesi en makul yol olarak görünmektedir. Zira belirleyici başka bir faktör görünmemektedir.

3. Bağışlayanın ya da bağış lehtarının hayatıyla sınırlı tutularak yapılan hibe türü olan umrâ¹⁴¹⁹ ve bağış lehtarının ölümü durumunda malın kendisine dönmesi şartıyla kişinin yaptığı bağış olan rukbânın,¹⁴²⁰ yasaklanması ve cevâzı hakkında Hz. Peygamber'den farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber, “Umrâ ve rukbâ yapmayın. Kim bir şeyi rukbâ olarak veya umrâ olarak bağışlasa söz konusu mal

¹⁴¹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/523.

¹⁴¹⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/71; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/131.

¹⁴¹⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/513. İstisna edilen meselerden bazıları şunlardır: “Köleni benim adıma hibe et.” demesi gibi kabule muhtaç olmayan zımnen hibe, kumanın sırasını kumasına hib etmesi, babanı küçük çocuğuna zinet eşyası alması ve onunlarla süslemesi gibi. (bkz. Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/512, 513.)

¹⁴¹⁹ Hacı Mehmet Günay, “Umrâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/218.

¹⁴²⁰ Hacı Mehmet Günay, “Rukbâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/218.

(bağış lehtarının) varislerinedir.” buyurmaktadır.¹⁴²¹ Başka bir rivayette ise “Umrâ câizdir.” buyurmaktadır.¹⁴²² Âlimler, zâhiren müteâriz olan bu iki rivayeti farklı şekillerde yorumlamışlardır. Örneğin Sübkî, bu hibe çeşitlerinin yasaklanmalarıyla ilgili rivayetten hareketle, yapılmalarının (diyaneten) haram; cevâzlarına dair olan rivayetten hareketle de yapılmaları halinde (hukukken) sahih olacaklarına kani olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî ise, Sübkî’nin bu yorumunda nazar (problem) olduğunu ifade edip ilgili rivayetleri şöyle yorumlamaktadır: “Sahih olarak aktarılan hadislerle konu olan şeyde/filde asıl olan, yapılmasının cevazıdır. Bunun için umrâ’nın cevazına dair olan sahih hadislerde geçen nehyin, tenzihen mekruh anlamında olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁴²³ Bu yorumuna binaen İbn Hacer’e göre umrâ ve rukbâ, (diyaneten) tenzihen mekruh olmalarıyla beraber yapılmaları (hukukken) sahihtir. Abbâdî, “(nehiy), veya irşat içindir.” diyerek¹⁴²⁴ İbn Hacer’le aynı görüşü paylaştığına işaret etmektedir. Sübkî’nin görüşünü kabul eden Şirbînî’ye göre ise umrâ ve rukbâ, sahih olmakla beraber yapılmaları haramdır.¹⁴²⁵ Remlî ise, rukbâ ve umrânın hibe oluşlarına ve de kendilerinde bulunan fasit şartların ilğâsına değinirken dinî hükümlerine ise değinmemiştir. Değerlendirmesinde şu ifadelerle yer vermektedir: “Sahih haberlerin itlâkından dolayı lüzumu zannedilse de, (ukbâ) bulunan fasit şart ilğâ/ibtâl edilir. Bunun için diğer fasit şartlarda bulunan kuraldan (kıyas) udul edilmiştir. Çünkü bizim için bundan başka, muktezasına aykırı şart bulunduğu halde akdin sahih olduğu bir yer yoktur.”¹⁴²⁶ Anlaşıldığı kadarıyla dinî hükümlerine değinmeyen Remlî’ye göre bu hibe türleri, talik edildikleri şartlar lağvolup hukukken sahihtirler. Sonuç olarak Şâfiîlerde umrâ ve rukbânın dinî hükmü hakkında ihtilaf bulunsa da hukukî olarak her ikisi de sahih olup –talik edildikleri şartlar ise geçersiz kabul edilerek- konuları olan mal, önce hibe edildikleri kişiye ondan sonra da varislerine geçer.¹⁴²⁷

4. Yukarıda da geçtiği üzere usûl (baba, dede/ler), fûruuna bir şey hibe ederse hibe konusu olan mal fûruun elinde mevcut ise usûl, söz konusu hibeden rücu edip malı

¹⁴²¹ Ebû Dâvud Süleymân b. Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1434/2013), “Buyû”, 88 (no. 3556).

¹⁴²² Buhârî, “Hibe”, 32 (no. 2626).

¹⁴²³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/526.

¹⁴²⁴ Abbâdî, *Havâşî*, 7/570.

¹⁴²⁵ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/514.

¹⁴²⁶ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/290.

¹⁴²⁷ Bâcûrî, *Hâşiye el-Bâcûrî*, 2/51.

geri alabilir. Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber ilgili malın satılması halinde çocuğun muhayyerlik hakkı varsa usûl hibeden rücu edebilirler mi edemezler mi konusu tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre bu durumda usûl, hibeden rücu edemez. Âlimlerin itlâkının bunu gerektirdiğini belirten Heytemî,¹⁴²⁸ gerekçe zikretmemiştir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise çocuk için muhayyerlik hakkı devam ediyorsa ve mülkiyet naklolmamışsa ve de Şirbînî'nin belirttiği göre, kabzdan önce olup sonrasında değilse usûl hibeden rücu edebilir. Çünkü ilgili malın mülkiyeti, hala satıcı olan çocukta olup henüz müşteriye geçmemiştir.¹⁴²⁹ Aralarında bulunan bu ihtilaf, İbn Hacer'in Şâfiî âlimlerin mutlak olan kavlini esas almasından, Remlî ve Şirbînî'nin ise esas almamasından kaynaklanmıştır. Bunun zeminini hazırlayan ise muhayyerlik döneminde mülkiyetin, kime ait olduğu meselesi teşkil etmektedir. O mesele ise şudur: Mebîin mülkiyeti, muhayyerlik müddetinde muhayyerliği şart koşana aittir. Her iki tarafın muhayyerliği şart koşması durumunda ise mebîin mülkiyeti mevkuftur. Buna göre eğer akit tamamlanırsa akit yapıldığı andan itibaren mebîin mülkiyeti müşteriye geçer. Şayet akit, tamama ermezse mülkiyet –daha önce olduğu gibi- satıcıya ait olur. Şart muhayyerliği süresinde semenin durumu da şöyledir: Taraflardan birine, mebîin mülkiyetine sahip olma hükmü verilirse diğerine semenin mülkiyetinin kendisine ait olduğuna hükmedilir. Diğer yandan eğer taraflardan birinin hakkında mebîin mülkiyetinin, mevkufta olmasına hükmedilirse semen hakkında da askıya alma hükmü verilir. Satıcının muhayyer olduğu süre içerisinde müşteri, mebîde tasarrufta bulunma yetkisine sahip değildir. Bu yetkisizlik, satıcının muhayyerliği sona erip semeni kabzedinceye kadar devam eder. Muhayyerlik süresi içerisinde satıcının bey' ve benzeri tasarrufları, akdin feshi; müşterinin ise akdin icâzeti/onayı anlamındadır. Fesh ve icâze tercihi yapılmadan, muhayyerlik süresi biterse akit lazım/bağlayıcı hale dönüşür.¹⁴³⁰

2.2.16. Cu'âle

Şâfiî mezhebine göre iki taraf arasında vuku bulduğu için hukukî bir işlem olarak kabul edilen¹⁴³¹ cu'âle, fikhî bir terim olarak “bir hizmet karşılığında verilen ücret, ödül

¹⁴²⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/545.

¹⁴²⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/298; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/519.

¹⁴³⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/62-66; Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/11.

¹⁴³¹ Ayhan Ak, *İslam borçlar hukuku*, (Samsun: Üniversite yayınları, 2021), 25.

koymak ve mükâfat vadetmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁴³² Söz konusu ödül, belli veya meçhul bir iş karşılığında belli bir şahıs için olabileceği gibi belli olmayan bir şahıs için de olabilir. Âmil, mâlikin ödülü iltizam (yükümlülüğünü kabul) ettiğini bilmelidir. Aksi takdirde hiçbir şeye müstahak olmaz. Âmilde ilgili ameli yapma kudretinin olması şartı aranır. Bunun için kişi, çocuk veya sefeh sebebiyle kısıtlı da olsa âmil olabilir. Mâlik, tayin etse de âmilin, ameli kabul şartı bulunmamaktadır. Amelde sürenin belli olmaması ve külfetin olması şartları aranır. Ödül/ücret belirsiz bırakılırsa cu‘âle fasit olur ve âmil, ücret-i misle müstahak olur. Şartsız çalışan âmil, hiçbir şeye müstahak olmaz. Tarafların, cu‘âleyi feshetme yetkisi bulunmaktadır. Fakat amele başladıktan sonra iş sahibi, feshe giderse yapılan işe karşılık düşen ivaz, âmile verilir. Âmil, ödülü almak için bulduğu şeyi alıkoyamaz. Çünkü ödüle/ücrete müstahak olması teslim ile olup, müstahak olmadan alıkoyma yetkisi yoktur. Ayrıca mâlikin izniyle aranan şey için harcanan masrafı almak için de, amel konusu olan malı alıkoyamaz. Ödülün veya âmilin çabası hakkında, mâlikin inkârı kabul edilir. Eğer taraflar anlaşmazlığa düşerse karşılıklı yeminleşirler. Bu durumda âmil, ücret-i misle müstahak olur.¹⁴³³ Cu‘âlede belli bir şahıs için ödül konsa, başka biri yardım etme amacıyla söz konusu şahsa iştirak ederse belirlenen şahıs, cu‘lun tümünü hak eder.¹⁴³⁴ Cu‘âleyle ilgili ana çerçeve böyle olmakla beraber İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî alakalı bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

1. Câiz (bağlayıcı olmayan) bir akit olduğu için tarafların, amel tamamlanmadan önce cu‘âleyi feshetme yetkileri vardır. Buna göre işe başlamadan önce cu‘âle, mâlik tarafından veya işe başladıktan sonra âmil tarafından feshedilirse âmil hiçbir şey alamaz. Âmil, işe başladıktan sonra mâlik tarafından cu‘âle feshedilirse essah görüşe göre mâlik, âmile ücret-i misil vermek zorundadır. Âmil, cu‘âlenin mâlik tarafından feshedildiğini biliyorsa ödüle müstahak olmaz.¹⁴³⁵ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber muayyen olan âmil, mâlikin cu‘âleyi feshettiğini bilmeden istenileni yaparsa ödüle müstahak olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Hacer’e göre şart koşulan ödülü hak eder. Çünkü hiçbir şekilde taksiri (kusuru) bulunmamaktadır.¹⁴³⁶ Mâverdî, Rûyânî ve Bulkînî

¹⁴³² Erdoğan, “Cu‘âle”, 79.

¹⁴³³ Hamevî, *Zübdetü’l-fıkhi’ş-Şâfi’î*, 2/70.

¹⁴³⁴ Nevevî, *Minhâc*, 2/558.

¹⁴³⁵ Nevevî, *Minhâc*, 2/559; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/671, 672; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/347.

¹⁴³⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/672.

de bu görüştedir.¹⁴³⁷ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise hiçbir şey hak etmez. İbn Mukrî'nin görüşünü kabul eden Şîrbînî, bu meselenin “hazır değilken bilgisi olmadan vekilin azledilmesinin geçerliliğindeki hilafa” bina edildiğini ve bunun gereği olarak âmil, ödüle müstahak olamayacağı ve bunun mutemed olduğunu belirtir.¹⁴³⁸ Vekâlet akdinde asilin, hazır değilken vekili azletmesi durumunda azil hemen gerçekleşir. Bir kavle göreyse azledildiği haberi kendisine ulaşmadan vekil azil olmaz.¹⁴³⁹ Birinci görüşü esas alan Şîrbînî ve dolayısıyla Remlî'ye göre âmil hazır olmadığında cu'âle akdi, mâlik tarafından feshedilirse fesh hemen gerçekleştiği ve fesh haberinin kendisine ulaşmasının gerekmediğine binaen, âmil hiçbir şeye müstahak olmaz. İbn Şühbe, Mâverdî ve Rûyânî'nin “muayyen olsun veya olmasın âmil, feshi bilmiyorsa kendisi için belirtilen ödül vardır.” sözlerinin “azledildiğini bilmeyle vekilin azil olacağı” görüşüne mebni olduğunun umulduğunu belirtir.¹⁴⁴⁰ Bu, Mâverdî ile Rûyânî ve de onlarla aynı görüşü paylaşan İbn Hacer, görüşlerini vekilin azliyle ilgili olan “kendisine haber ulaşmadan azil olmaz” görüşüne bina ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla onlara göre cu'âlenin feshedildiği haberi ulaşmadan önce âmil, bir şeyler yapmışsa ödülü hak eder. İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.

2. Sahibine geri getirilecek mal yolda telef olursa, gasp edilirse veya teslim almadan önce mâlik ölürse âmil, cu'lu hak etmez.¹⁴⁴¹ Yapılacak işin mâlike teslim edilmiş olarak gerçekleşmesi ve amel konusu olan şeyde işin eserinin meydana gelmesi, cu'âlede ve icârede gereklidir. Bunun için yük yolda yağmalansa veya deniz yolunda gark olsa âmi için cu'âlede ödül (icârede ecîr için ücret) sabit olmaz. Çünkü yük, mâlike teslim edilmemiş ve işin eseri mahal üzerinde zuhur etmemiştir.¹⁴⁴² Yolda yük hayvanın ölse veya yük gemisi kırılıp batsa, yük ise sağlam kalsa bu durumda belirtilen ödül veya ücreti sabit olması için mâlikin hazır bulunmasının gerekliliği tartışmalıdır. İbn Hacer'e göre payın sabit olması için mâlikin hazır olması gerekir.¹⁴⁴³ Gerekçe zikretmemiştir. Fakat

¹⁴³⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/347.

¹⁴³⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/347; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/559.

¹⁴³⁹ Nevevî, *Minhâc*, 2/300.

¹⁴⁴⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/559.

¹⁴⁴¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/560; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/676.

¹⁴⁴² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/677; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/349.

¹⁴⁴³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/677.

burada mâlikin hazır olmasının şart koşulması, amelin konusunun mâlike teslim edilmiş olarak gerçekleşmesi içindir.¹⁴⁴⁴ Buna göre İbn Hacer, mâlik hazır olmadığında teslim gerçekleşmeyeceğinden âmili, söz konusu ödül veya ücrete müstahak görmemektedir. Babasının fetvasını kabul eden Remlî'ye göre ise mâlik hazır bulunsun ya da bulunmasın âmil için müsemmadan bir pay sabit olur.¹⁴⁴⁵ Remlî de gerekçe zikretmemiştir. Aralarında bulunan bu ihtilaf, Remlî'nin babasının fetvasını tercih etmesi ile İbn Hacer'in ise tercih etmemesinden kaynaklanmıştır. Anlaşıldığı üzere İbn Hacer'in görüşü, zikri geçen teslim şartına uygundur.

2.2.17. Vedî'a

Vedî'a/emanet, ıstılahta "kişinin kendi malını, belli bir şekilde saklayıp muhafaza etmesi için başkasının yanına bırakması" anlamına gelmektedir.¹⁴⁴⁶ Vedî'anın kabulü, birden fazla kişinin bulunması halinde sünnettir. Sadece bir kimsenin bulunması durumunda ise, söz konusu kimsenin kabulü vaciptir. Vedî'ayı korumaya gücü yetmeyen kimsenin, malı telefe maruz bırakabileceğinden dolayı kabulü haramdır. Gücü yetip fakat tam olarak kendisine güvenemeyen ve ihanet etmekten endişe eden kimsenin kabulü ise mekruhtur. Kabulü hakkındaki dinî hüküm böyle olan vedî'anın; mûdi' (mal sahibi/mâlik), vedî' (malı vedî'a olarak alan), vedî'a (vedî'a konusu mal) ve siğa olarak dört rûknü bulunmaktadır.¹⁴⁴⁷ Mûdi' ve vedî'in baliğ, akıllı ve rüşt çağında olmaları gerekir. Buna göre çocuk veya sefi olan bir kimse, ergen olan birine vedî'a olarak bir mal verse ve o da kabul ederse telef olması halinde ergen dâmın olur. Fakat söz konusu ergen kimse, yok olmasından endişe ederek malı koruma amacıyla çocuk ve sefiden alırsa dâmın olmaz. Fakat sorumluluk altına girer. Sorumluluktan kurtulması, malı velilerine teslim ederek gerçekleşir. Ergen bir kimse, malı çocuğa vedî'a olarak verirse ve tefrit veya başka bir nedenden dolayı mal telef olursa çocuk, dâmın olmayıp veren dâmın olur. Bu durumda çocuk, malı telef ederse dâmın olur. Çünkü malı veren, telef etmesi için çocuğa yetki vermemiştir. Vedî'a konusu, yararlı köpek gibi necis de olsa muhterem bir aynî mal olmalıdır. Siğa, mûdi'den kaynaklı bir lafız olmalıdır. Vedî'n kabulü ise şart

¹⁴⁴⁴ Şirvânî, *Havâşî*, 7/717.

¹⁴⁴⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/349.

¹⁴⁴⁶ Keskin, *Şafii fikhı*, 2/549.

¹⁴⁴⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/104, 105.

olmayıp vedî'a akdi için, malı kabzetmesi yeterlidir. Vedî'a, vedî'in elinde emanettir. Bundan dolayı teaddi olmadıkça dâmin olmaz. Vedî', malı harz-ı misil; yani malın benzerlerinin korunduğu şekilde malı muhafaza etmelidir. Yolculuğa çıkmak istediğinde veya ölmekten endişe ettiğinde malı sahibine teslim eder/etmelidir. Sahibini bulamazsa güvenilir olması halinde kadıya, o da bulunamazsa malı güvenilir birine teslim eder. Söz konusu işlemleri yapmadan ölse ve vasiyet ile de beyan etmemişse dâmin olur. Çünkü varisler, zahire bakıp kendilerine ait olduğu iddiasında bulunurlar/bulunabilirler. Vedî', aniden ölüp vasiyetle beyan etme imkânı bulamadığında veya bulunduğu yerde talan etme veya yangın baş gösterme sebebiyle malı alıp sefere çıkarsa dâmin olmaz.¹⁴⁴⁸ Sahibinin istemesi halinde, malı geri gönderip vermesi gerekir. Özürsüz ertelemesi durumunda ise dâmin olur. Vedî', izinsiz veya özürsüz olarak malı başkasına vedî'a olarak verir ve o başka kişi, malına karıştırır ve korunduğu yerden çıkarırsa, harz-ı mislinin dışında muhafaza ederse veya telef edici şeyleri defetmezse vedî' dâmin olur. Vedî', baskı kurması sebebiyle malı zalim olan birine teslim ederse mâlik, malı vedî'a tazmin ettirir. Daha sonra vedî', tazmin ettiğini almak için zalime gider. Taraflar, dilediklerinde vedî'ayı feshedebilirler. Vedî'a delirme, baygınlık ve ölüm ile fesholur. Tarafların vedî'anın aslında, malın sahibine geri verilmesinde veya telef olması hakkında anlaşmazlığa düşmeleri halinde yeminiyle beraber vedî'in kavli kabul edilir. Sahibinin kaybolup kendisinden haber alınamaması ve de tam bir araştırma yapıldıktan sonra kendisi veya varisleri hakkında bilgi sahibi olmaktan ümit kesildiğinde vedî'a konusu mal, zaruretler ve önemli ihtiyaçlar öne alınarak -mescit vb. şeylerin yapımında kullanmadan- Müslümanların maslahatı yönünde sarf edilebilir. Daha sonra sahibinin ortaya çıkması halinde ise malı sarf eden kimse, tazminde bulunur.¹⁴⁴⁹ Konuyla alakalı ana çerçeve böyle olmakla beraber İbn Hacer, Remlî ve Şirbînî ilgili bazı meseleler hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu meseleler şunlardır:

1. Vedî'a, korumayı gerektiren akit anlamına geldiği gibi muhafaza amacıyla akde konu olan ayn anlamına da girmektedir. Anlamından da anlaşıldığı üzere vedî'ada malın korunması hedeflenmektedir. Bundan dolayı muhafaza etmekten aciz olan kişinin, vedî'ayı kabul etmesi haramdır. Çünkü malı telefe maruz bırakmaktadır. Muhafazaya

¹⁴⁴⁸ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi'sh-Şâfi'î*, 2/45.

¹⁴⁴⁹ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi'sh-Şâfi'î*, 2/45, 46.

gücü yettiği halde tam olarak kendinden emin olmayan kimsenin, vediaı kabul etmesi ise mekruhtur. Muhafaza etmeye gücü yetip kendinden tam emin olan kimsenin, kabul etmesi ise müstehaptır.¹⁴⁵⁰ Kabulüyle ilgili hüküm böyle olmakla beraber mâlik, vedî'ayı teslim edeceği şahsın muhafaza etme gücünün olmadığını veya o şahsın tam olarak kendisinden emin olmadığını bildiği halde malını teslim etmesinin hükmü hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre muhafazaya gücü yetmeyen kişiye teslim durumunda, muhterem olan bir malın zayi olmasına sebep olunacaksa mâlikin, malını söz konusu kişiye vedî'a vermesi ve o kimsenin de kabul etmesi haram olur. Hıyanet etme zannı olmadığında vedî'anın kabulü, mekruh; hıyanet zannı varsa kabulü haramdır. Söz konusu durumda mâlikin vermesinin haram olması, haram olan hıyanete neden olduğu içindir. Karşı tarafın kabulünün haram olması ise, genelde kendisinden vuku bulan hıyanete sebep olması nedeniyledir.¹⁴⁵¹ İbn Rif'a'nın görüşünü kabul den Remlî ve Şirbînî'ye göre ise rüş sahibi olan mâlikin, durumu bilmesi halinde malı vedî'a olarak vermesi ve karşı tarafın kabul etmesi haram değildir. Karşıt görüşte olan Zerkeşî'nin görüşünü merdud olarak gören Remlî, "malını infak edeceğini veya başkasına vereceğini mâlikin bilmesi halinde, karşı tarafa bu imkânı vermesi ve karşı tarafın da -mâlikin rızasının olduğunu biliyorsa- kabul etmesi haram değildir." şeklindeki hükmü gerekçe olarak verip "hürmetle beraber vedî'anın sahih olduğunu, haramlığının ise günahla sınırlı olduğunu" belirtir.¹⁴⁵² Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, anlaşıldığı gibi farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Remlî'nin gerekçe olarak verdiği hüküm meşru olan infakla ilgili bir durum olduğu için, kendisinde malın zayi olması söz konusu olmamaktadır ve de mâlikin rızası bulunmaktadır. Konumuz olan bu meselede ise malın, güvenilmez kişi tarafından nasıl bir akıbetle karşı karşıya kalacağının belli olmadığı bir durumdur. Dolayısıyla her iki mesele, farklı görüldüğü için aynı hükme tabi tutmak pek sağlıklı olmamaktadır. Bu bakımdan İbn Hacer'in görüşü, tercihe daha uygun görünmektedir.

2. Vedî'a, esasında emanete (güvene) dayalı bir akittir. Fakat mâlikin izni veya özür olmadan vedî', vedî'a konusu malı başkasına vedî'a olarak verirse tazmin etmesi gerekir. Çünkü mâlik, başkasının emanetine/güvenilirliğine ve eline rıza göstermemiştir.

¹⁴⁵⁰ Nevevî, *Minhâc*, 3/104, 105; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/191-194.

¹⁴⁵¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/192.

¹⁴⁵² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 6/110; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/105.

Bir kavle göre hukukun temsilcisi olduğu için kadı, yanındaki vedî'ayı başkasına vedî'a olarak verse dâmin olmaz. Fakat essah görüşe göre mâlik, gâip de olsa dâmin olma hususunda kadı ile başkası arasında fark yoktur. Çünkü mâlik kadıya da rıza göstermeyebilir.¹⁴⁵³ Genel hüküm böyle olmakla beraber eğer mâlikin gaipliği, örfen uzun sürerse –kasır mesafesinden kısa da olsa- ve vedî', vedîayı muhafaza etmekten aciz olursa İbn Hacer'e göre kadı, vedî'ayı güvenilir birine vedî'a olarak verebilir. Söz konusu kişinin güvenilir olmasının nedeni; kadıya nâib olması ve de mâlikin uzun süre hazır olmaması nedeniyle insanların malı kabul etmeme ihtimalinin olmasından dolayıdır.¹⁴⁵⁴ Dolayısıyla söz konusu durumda kadı, yetkili olduğu için vedî'ayı güvenilir birine vedî'a olarak verdiğinde dâmin olmaz. Sübkî'ye göre de mâlikin uzun süre gaip olması halinde kadı, vedî'ayı başkasına vedî'a olarak verse dâmin olmaz.¹⁴⁵⁵ Remlî'ye göre ise mâlikin, uzun süre gaip olması halinde de kadı dâmin olur. Ona göre bu mesele, “essah olan, mâlik gaip olduğunda vedî'anın başkasına vedî'a olarak verilmesi halinde dâmin olmada kadı ile başkası arasında fark yoktur. Çünkü mâlik kadıya da razı olmaya bilir.” hükmünün kapsamındadır.¹⁴⁵⁶ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla konuyu farklı değerlendirmekten kaynaklanmıştır. İbn Hacer, meseleyi zikredilen hükmün kapsamına almazken Remlî ise, kapsamına almıştır.

3. Vedî' (vedî'ayı kabul eden/alan), bir hastalık sebebiyle hayvana yem vermekten nehyedilirse uyması gerekir. Muhalefet edip hastalık son bulmadan ilgili hayvana yem verirse İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre hastalığı biliyorsa dâmin olur. Bilmiyorsa dâmin olmaz. Çünkü bu konuda cehalet etkili olduğu için, bilmediğinde mazur görülür.¹⁴⁵⁷ Remlî'ye göre ise vedî', hastalığı bilsin veya bilmesin mutlak olarak dâmin olur.¹⁴⁵⁸ Gerekçe zikretmemiştir. Muhtemelen kusurlu kabul etme ve cehaletin burada etkili oluşunu kabul etmemekten hareketle Remlî, böyle bir sonuca varmıştır. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Zira İbn Hacer ve Şirbînî, bu durumda vedî'i bilmemesi sebebiyle mazur kabul ederken Remlî, mazur kabul etmemiştir. Bu meselede

¹⁴⁵³ Nevevî, *Minhâc*, 3/107, 108; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/203, 204;

¹⁴⁵⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/204; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/108.

¹⁴⁵⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 6/113.

¹⁴⁵⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 6/113.

¹⁴⁵⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/221; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/111.

¹⁴⁵⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 6/119.

İbn Hacer ve Şîrbînî'nin tercih ettikleri görüş daha makul görünmektedir. Çünkü karşıt görüşe göre bilgisi olmayan ve dolayısıyla kusuru olmadığı halde kişiyi sorumlu tutma varken bu görüşte ise böyle bir şey söz konusu değildir.

4. Mâlik, hurma ağaçlarını vedî'a olarak bırakır, sulanmalarını söylemez ve bunun için vedî', sulamayı terk eder de hurmalar kurursa İbn Hacer ve Şîrbînî'ye göre dâmın olmaz. İbn Hacer ve Şîrbînî, hurma meselesini –canın/ruhun saygınlığından dolayı dâmın olunan- hayvan meselesinden farklı kabul etmişlerdir.¹⁴⁵⁹ Remlî'ye göre ise essah olan, vedî'in dâmın olmasıdır. Ona göre hayvan meselesinde damân olduğu gibi bu meselede de damân vardır.¹⁴⁶⁰ Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilaf, İbn Hacer ve Şîrbînî'nin bu meseleyle hayvan meselesini farklı kabul edip kıyaslama yöntemine gitmemeleriyle, Remlî'nin iki meseleyi benzer kabul edip aynı hükme tabi tutmasından kaynaklanmıştır. Bitkiler de canlı kabul edildiği, dinde zarar yasaklandığı ve de mâlikin hakkının zayi olmaması için, bu konuda Remlî'nin görüşü tercihe daha uygun görünmektedir.

2.3. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN İHTİLAF SEBEPLERİ

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddîn er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî Mısır'da doğmaları, aynı dönemde yaşamaları, aynı mezhebe mensup olmaları, aynı hocalardan ders almaları ve Nevevî'nin *Minhâc*'ı üzerine şerh yazmaları gibi ortak noktalara sahip olmalarına rağmen, aralarında bir takım ihtilâflar meydana gelmiştir. Burada önce söz konusu âlimlerin genel olarak ihtilaf sebepleri üzerinde durulacak, arkasından borçlar hukuku özelindeki ihtilaf sebeplerine yer verilecektir.

Aralarında gerçekleşen ihtilâflar, genel olarak başvurdukları deliller ve mezhepte bulunan farklı görüşler içerisinden yaptıkları tercihlerden kaynaklanmaktadır. Heytemî ve Remlî arasında meydana gelen ihtilâfların, ana sebebinden ilki zikredildiği gibi başvurdukları delillerin farklılığıdır. Bu da; hadis rivayetlerinden kaynaklı olan ihtilâflar, fikhî hükümlerin belirlenmesinde bir yöntem olan kıyas delilinin kullanımından doğan ihtilâflar, dinen muteber olan sahih örf delilinin kullanımından kaynaklanan farklı görüşler, hakkında nas bulunmayan meselelerde hükmü hakkında maslahat delilinin

¹⁴⁵⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/223; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/112.

¹⁴⁶⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 6/120.

kullanımından kaynaklanan ihtilaflar, aksine delil bulunmadıkça daha önce var olan hükmün devamına esas teşkil eden istishâb delilinin kullanımıyla meydana gelen ihtilaflar, genel fikhî kaidelerden kaynaklanan ihtilaflar, Arap dilinin yapısından kaynaklanan ihtilaflar, mezhepte azimet veya ruhsat olanı tercih etmekten dolayı meydana gelen ihtilaflar ve bakış açısı ile yorum farklılığından kaynaklanan ihtilaflar şeklinde olmaktadır.¹⁴⁶¹

İkinci ana sebep ise Heytemî ve Remlî'nin mezhep içindeki farklı görüşler arasında tercihte bulunmalarıdır. İçtihat, beşeri bir faaliyet olduğu için doğal olarak içtihadî konularda bir takım ihtilaflar meydana gelmektedir. Söz konusu ihtilaflar, mezhep âlimleri tarafından kitaplara yazılarak/yazdırılarak daha sonra gelen nesillere aktarılmıştır. İhtilaf diye tabir edilen söz konusu farklı görüşler, bazen bizzat mezhebin kurucu imamına ait olurken bazen de mezhep imamından sonra gelen mezhep fukahâsına da ait olabilmektedir. Bu bakımdan bu görüşlerden birini tercih ederken Heytemî, Remlî (ve Şirbînî) arasında ihtilaflar vuku bulmuştur. Bu ihtilafların sebebi; İmâm Şâfiî'nin kavillerinden kaynaklanan ihtilaflar, mezhepte bulunan Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tariklerinin farklılığından doğan ihtilâflar, ashâbu'l-vücûh'a ait olan farklı vecihlerin tercihinden kaynaklanan ihtilaflar, tercih ehli, nuzzâr ve diğer fakihlerin görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflar, Şeyhayn diye anılan Râfiî ve Nevevî'nin görüşünü tercih etmekten kaynaklanan ihtilâflar, Heytemî ve Remlî'nin hocalarının farklı görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflar, İmâm Nevevî'nin farklı görüş ve tercihlerinden kaynaklanan ihtilâflardır.¹⁴⁶²

Zikredildiği üzere Heytemî ile Remlî arasında gerçekleşen ihtilafların nedenlerinden biri de, Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tariklerinin farklılığından doğan görüş ayrılıklarıydı. Onun için iki ekole mensup âlimleri vermekte yarar vardır. Irâkiyyûn ekolünün öne çıkan bazı temsilcileri şunlardır: Ekolün lideri Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), İbn Süreyc (ö. 306/918), Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951), İbn Ebî Hüreyre (ö. 345/956), Mâverdî (ö. 450/1058), Ebu't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058), Bendenîcî (ö. 425/1034), Mehâmilî (ö. 415/1024) ve Süleym er-Râzî (ö. 447/1055). Horâsâniyyûn ekolünün temsilcileri ise şunlardır: ekolün lideri Kaffâl es-Sağîr el-Mervezî (ö.

¹⁴⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*.

¹⁴⁶² bkz. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*.

417/1026), Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438/1047), Fûrânî (ö. 461/1068), Kadı Hüseyin el-Merverûzî (ö. 462/1070), Sincî (ö. 430/1039) ve Ebû Abdillâh el-Mervezî (ö. 420/1029).¹⁴⁶³

İhtilaf sebeplerinden biri de, Şâfiî mezhebinde ashâbu'l-vücûh denilen mukayyed içtihat ehli olup mezhep imamının usûlüne bağlı, ona ait nasları, istinbâtları, mütekaddim ve müteahhir görüşlerini iyi bilip aralarından râcih olanı tercih eden ya da onun kavli üzere tahrîcte bulunan mezhep âlimlerinin farklı tercihleridir. Dördüncü yüzyılla sınırlandırılan ashâbu'l-vücûh, el-ashâb/el-mütekaddimîn kavramlarıyla da ifade edilmektedir.¹⁴⁶⁴ Ashâbu'l-vucûh'un sayısı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Bûşencî (ö. 291/904), İbn Süreyc (ö. 306/918), İbn Hayrân (ö. 320/932), İstahrî (ö. 328/940), İbnu'l-Kâs (ö. 335/946), Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951), İbn Ebî Hüreyre (ö. 345/956), İbnu'l-Haddâd (ö. 345/956), Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî (ö. 365/976), İbnu'l-Kattân (ö. 359/969), Ebu Zeyd el-Mervezî (ö. 371/981), Dârekî (ö. 375/985), Masercesî (ö. 384/1006), Saymerî (ö. 386/1008), Serahsî (ö. 389/1011), İbn Kecc ed-Dîneverî (ö. 405/1014), Ebu'l-Hamîd el-İsferâyînî (ö. 406/1015), İbn el-Mehâmilî (ö. 415/1024), Kaffâl es-Sağîr el-Mervezî (ö. 417/1026), Ebu'l-İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Bendenîcî (ö. 425/1033), Ebû Ali es-Sincî (ö. 430/1038), Ebû Muhammed el-Cüveynî, Kadı Ebu Tiyb et-Taberî (ö. 450/1058), Mâverdî (ö. 450/1058), Kadı el-Mervezî (ö. 462/1070), Hannâtî (ö. 462/1062), Mütevellî (ö. 478/1086), Ebûbekr Kaffâl el-Fârikî el-Mustazhirî (ö. 507/1114), Ebû Alî el-Fârikî (ö. 528/1133) ve İbn Ebî Dem (ö. 642/1244) gibi âlimler ashâbu'l-vucûhtan sayılmaktadırlar.¹⁴⁶⁵

Şâfiî mezhebinde tercih ehli ashbu'l-vücûhtan sonra gelmektedir. Bu tabakadaki âlimler mezhebin hıfzında, usûl ile kavâidi bilmede ve istinbat konusunda ashâbu'l-vücûh derecesine ulaşmayan âlimlerdir. Fakat bu tabakadaki âlimlerin/müçtehitlerin mezhep hâfız olmaları, konum bakımından kendilerinden önce olan ashbu'l-vücûhun görüşlerini illet ve delillerini kavramaları ve mezhebin delillerini bilmeleri gerekir ki bazı görüşleri bazılarına tercih ve zayıf olan görüşleri de tespit edebilsinler.¹⁴⁶⁶ Râfiî, Nevevî, İbn Dakîk

¹⁴⁶³ Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*, 256, 257.

¹⁴⁶⁴ Sekkâf, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, 145; Muhammed Târik Muhammed Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebu's-Şâfiî*, (Dimaşk: el-Fârûk, 1432/2011), 179.

¹⁴⁶⁵ Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*, 259, 260.

¹⁴⁶⁶ Heytû, *el-İctihâd ve tabakât*, 48.

el-‘Îd, İbn Rif‘a, Ahmed el-Kamûlî ve Şerefuddîn b. el-Bârizî (ö. 738/1338) bu tabakadan sayılmaktadırlar.¹⁴⁶⁷

Nuzzâr fi’t-tercîh ise tercih ve fetva ehli olan fakihlerin bulunduğu dördüncü mertebeden sonra beşinci mertebede gelmektedir. Bu mertebede Şeyhayn’ın ihtilaf ettiği meselelerde tercihte bulunan âlimler bulunmaktadır. Tâcüddîn es-Sübkî, İsnevî, Erdebîlî, Ezra‘î, Zerkeşî gibi fakihler bu gruba girer. Ayrıca İbnü’l-Mulakkin (ö. 804/1401), el-Veliyyü’l-İrâkî (ö. 806/1404), Demîrî, İbn ‘Îmâd el-Akfehsî, Bulkînî, İbnu’l-Mukrî el-Yemenî ve Mahallî bu tabakadan kabul edilen âlimlerdendir.¹⁴⁶⁸

Yukarıda verdiğimiz ihtilaf sebepleri, her ne kadar Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan ihtilaflara ait olsa da söz konusu ihtilaflarda Şirbînî, kimi zaman Heytemî’yle aynı görüşü paylaşıırken kimi zaman ise Remlî’yle aynı görüşte olmuş ve bazen de onlardan farklı görüşlere kani olmuştur. Bu bakımdan Heytemî ve Remlî’nin ihtilafları için söz konusu olan sebepler, Şirbînî’nin ihtilafları için de söylenebilir.

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî’nin Borçlar Hukukuyla İlgili İhtilaf Sebepleri

Genel olarak Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında vuku bulan ihtilafların sebepleri, yukarıda geçtiği üzere “delillerin farklılığı” ve “mezhep içindeki farklı görüşler arasında tercih” olarak iki ana sebebe dayanmaktadır. Borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflar, bu iki ana sebep altında kategorize edilecek ve her kategoriye giren sebepler için birer örnek de verilerek konu ele alınacaktır.

1. Delillerin Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar

1.1. Hadis Rivayetlerinden Kaynaklı Olan İhtilaflar

Bağışlayanın ya da bağış lehtarının hayatıyla sınırlı tutularak yapılan hibe türü olan umrâ¹⁴⁶⁹ ve bağış lehtarının ölümü durumunda malın kendisine dönmesi şartıyla kişinin yaptığı bağış olan rukbânın¹⁴⁷⁰ yasaklanması ve cevâzı hakkında Hz. Peygamber’den farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber, “Umrâ ve

¹⁴⁶⁷ Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*, 271.

¹⁴⁶⁸ Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekkiyye*, 125; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve ihtilaf sebepleri*, 271.

¹⁴⁶⁹ Günay, “Umrâ”, 35/218.

¹⁴⁷⁰ Günay, “Rukbâ”, 35/218.

rukbâ yapmayın. Kim bir şeyi rukbâ olarak veya umrâ olarak bağışlasa o (bağış lehtarının) varislerinedir." buyurmaktadır.¹⁴⁷¹ Başka bir rivayette ise "*Umrâ câizdir.*" buyurmaktadır.¹⁴⁷² Âlimler, zâhiren müteâriz olan bu iki rivayeti farklı şekillerde yorumlamışlardır. Örneğin Sübkî, bu hibe çeşitlerinin yasaklanmalarıyla ilgili rivayetten hareketle yapılmalarının (diyaneten) haram; cevâzlarına dair olan rivayetten hareketle de yapılmaları halinde (hukukken) sahih olacaklarına kani olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî ise, Sübkî'nin bu yorumunda problem olduğunu ifade edip ilgili rivayetleri şöyle yorumlamaktadır: "Sahihi olarak aktarılan (hadislere) konu olan şeyde (filde) asıl olan yapılmasının cevazı olduğu için, umrâ'nın cevazına dair olan sahih hadislerden nehyin tenzihen mekruh anlamında olduğu anlaşılmaktadır."¹⁴⁷³ Bu yorumuna binaen İbn Hacer'e göre umrâ ve rukbâ, (diyaneten) tenzihen mekruh olmalarıyla beraber yapılmaları (hukukken) sahihtir. Sübkî'nin görüşünü kabul eden Şirbînî'ye göre ise umrâ ve rukbâ, sahih olmakla beraber yapılmaları haramdır.¹⁴⁷⁴ Remlî ise, rukbâ ve umrânın hibe oluşlarına ve de kendilerinde bulunan fasit şartların ilğâsına değinirken dinî hükümlerine ise değinmemiştir. Değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmaktadır: "Sahihi haberlerin itlâkından dolayı lüzumu zannedilse de (ukbâ), fasit şart barındırdığı için (normalde) ilğâ edilmelidir. Hakkında bulunan haberden dolayı, diğer fasit şartlarda bulunan kuraldan (kıyas) udul edilmiştir. Çünkü bizim için, bundan başka muktezasına aykırı şartın bulunmasıyla beraber akdin sahih olduğu bir yer yoktur."¹⁴⁷⁵ Anlaşıldığı kadarıyla dinî hükümlerine değinmeyen Remlî'ye göre bu hibe türleri, talik edildikleri şartlar lağvolup hukukken sahihtirler. Verilen örnekten anlaşıldığı üzere Heytemî, Remlî ve Şirbînî arasında gerçekleşen bu ihtilaf, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den gelen iki rivayetin farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır.

1.2. Fıkhî Hükümlerin Belirlenmesinde Bir Yöntem Olan Kıyas Delilinin Kullanımından Doğan İhtilaflar

Mürted olsun ya da olmasın bizzat veya vekili -vekil Müslüman olsa davasıyla olsun gayrimüslim bir kimsenin, Kur'an'ı Kerim'i satın alıp temellük etmesi

¹⁴⁷¹ Ebû Dâvud, "Buyû", 88 (no. 3556).

¹⁴⁷² Buhârî, "Hibe", 32 (no. 2626).

¹⁴⁷³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/526.

¹⁴⁷⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/514.

¹⁴⁷⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/290.

sahih değildir.¹⁴⁷⁶ Aynı şekilde azda olsa içinde Kur'an yazılı olan tefsir ve diğer ilimlere ait kitaplar, para dışında üzerine Kur'an nakşedilen elbise/ler ve duvar/ların da satın alınması gayrimüslim için sahih değildir. Bu hükümler, Kur'an'a yapılacak saygısızlıkların önene geçmek için getirilmiştir. Üzerinde Kur'an yazılı olan para/ların gayrimüslime verilmesi ise ihtiyaca binaen sahih (câiz) kabul edilmiştir. Fakat damında veya başka bir yerinde Kur'an yazılı bir evin, gayrimüslime satılması tartışmalıdır. Heytemî'ye göre tefriki-safkaya binaen Kur'an yazılı kısımda satış bâtil, diğer kısımda ise sahihtir.¹⁴⁷⁷ Remlî'ye göre bu evlerin gayrimüslim/lere satışı sahihtir. Bu konudaki gerekçesi, ihtiyaçtan dolayı üzerinde Kur'an yazılı olan dirhem ve dinarların gayrimüslim için temellüküne müsamaha gösterilmesidir. Ona göre umum-i belvâ halini almış olan zimmet ehlinin damlarına/duvarlarına Kur'an yazılı olan evleri satın almaları, üzerine Kur'an yazılı olan paraya ilhak (kıyas) edilebilir. Ayrıca, genelde müsamaha gösterildiği için evlerin damlarına Kur'an yazılmıştır. Zira Kur'an olma yönü kastedilmeden bu yapılmıştır. Bu mesele, üzerlerine zikirler alamet olarak nakşedilmiş ve cizye olarak verilecek hayvanların necasete dolanmaları gibidir.¹⁴⁷⁸ Aralarındaki ihtilaf, farklı yöntem ve delileri kullanmaktan kaynaklıdır. Nitekim Remlî umum-ı belvâyı göz önünde bulundurmanın yanında kıyas yöntemine de başvurmuştur. Heytemî ise bunu yapmamıştır.

1.3. Dinen Muteber Olan Sahih Örf Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Kişi, başkasına bir araziyi iâre olarak verse ve dese ki “istediğin gibi o araziden yararlan” veya “uygun gördüğün şeyi/işi yap” bu durumda iare akdi sahih olup İbn Hacer göre, dilediği şekilde araziden yararlanır. İbn Hacer, bu meseleyi de icâre konusuna kıyaslamaktadır.¹⁴⁷⁹ Sübkî'nin görüşünü tercih eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise, bu durumda o yörede adet olan neyse ona göre yararlanır. Onlara göre, kendisinden sadece bir şekilde yararlanılan şey/lerde yararlanma yönünü açıklamaya gerek yoktur. Zira bellidir. Fakat kendisinden pek çok yönden yararlanılan şey/lerde ise, marufa/örfe göre

¹⁴⁷⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/13; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/350, 351.

¹⁴⁷⁷ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/351.

¹⁴⁷⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/347.

¹⁴⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/740.

hareket edilip kullanılır.¹⁴⁸⁰ Anlaşıldığı üzere aralarında vuku bulan bu görüş ayrılığı, farklı delillerin esas alınmasından kaynaklanmıştır. Zira Heytemî kıyası esas alırken Remlî ve Şirbînî ise örf delilini esas almışlardır.

1.4. Hakkında Nas Bulunmayan Meselelerin Hükümü Hakkında Maslahat Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Herhangi bir şey, takdîren (miktar, sayı, tartı ve ölçümü belirlenmek üzere) satılırsa nakledilmesiyle beraber duruma göre sayılması, tartılması ve ölçülmesi de gerekir. Zira ölçme konusunda nas vârid olmuş olup diğerleri de ona kıyaslanmıştır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, ölçmeden yiyecek maddelerini satmayı yasakladı.¹⁴⁸¹ Mebî ile ilgili olan söz konusu ölçme ve tartmanın, satıcı veya hukukî temsilcisi olan vekili tarafından yapılmalıdır. Kabzın kendisine bağlı olduğu ölçme ve benzeri işlemlerin masrafı, teslim edene aittir. Buna göre mebî ile ilgili ölçme ve tartma gibi işlemlerin masrafı satıcıya, semen ile ilgili bu işlemlerin masrafı ise müşteriye aittir. Akit mahallinde bulunmayan mebî ve semenin, akit mahalline getirme masrafı da aynı şekildedir.¹⁴⁸² Menkul olan mebîin tesliminde, nakletme masrafı/ücreti müşteriye aittir. Buna göre semenin nakil masrafı satıcıya aittir.¹⁴⁸³ Konuyla alakalı genel hüküm böyle olmakla birlikte nakd¹⁴⁸⁴ masrafı konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre nakd işlemine tabi tutulan para muayyen ise masraf, ifayı/ödemeyi talep eden tarafa ait olur. Çünkü nakd işleminden kasıt, varsa bir ayıp (kusur) ortaya çıkarmaktır. Bu da daha çok talep edenin yararınadır. Gayrı muayyen olan paradaki nakdın masrafı ise, İbn Hacer'e göre ilgili parayı teslim edene aittir. Zira zimmette olan şey, ancak sahih bir kabz ile müayyen olur.¹⁴⁸⁵ İmrâniyye göre de bu durumda semenin muayyen olması gerekir.¹⁴⁸⁶ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise semenin nakd ücreti satıcıya aittir. Mebîin nakd ücreti ise müşteriye aittir. Çünkü nakdden maksat, bulunması halinde kendisiyle mebî veya semen ret edilecek bir aybın izharıdır. Onlara göre Şeyhain'ın mutlak bıraktıkları gibi bu konuda

¹⁴⁸⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/95; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/347, 348.

¹⁴⁸¹ Buhârî, "Buyû", 54 (no. 2132).

¹⁴⁸² Nevevî, *Minhâc*, 2/96; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/639, 640.

¹⁴⁸³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/97.

¹⁴⁸⁴ Nakd, farklı cins paraları bir birinden ayırmak veya sahih olan ile meğşûş farklı madenlerle karışık olanı ayırmaktır.

¹⁴⁸⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 4/641.

¹⁴⁸⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 4/54.

semenin, muayyen ve gayr-ı muayyen olması arasında herhangi bir fark yoktur.¹⁴⁸⁷ Aralarındaki ihtilaf, farklı âlimlerin görüşünü tercih etme ve konuyu farklı değerlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Şöyle ki –isim vermemiş olsa da- Heytemî, ‘İmrânî ile aynı görüşü paylaşmış ve maslahatın (yararın) hangi taraf için olduğuna bakmıştır. Remlî ile Şîrbînî ise, Şeyhayn’ın mutlak olan kavlini esas almışlardır.

1.5. Genel Fıkḥî Kaidelerden Kaynaklanan İhtilaflar

Kişinin borcu veya telef edilen malın değerini/kıymetini, başka bir mal ile değiştirmesi câizdir. Aynı mecliste kabzetmenin şart olup olmaması ise ribâ illetinde bir birlerine muvafık olup olmamalarına göre değişir. Şayet ribâ illetinde muvafık olsalar bedelin aynı mecliste kabzedilmesi şarttır. Eğer illet birliği yoksuz bedelin tayini/belirlenmesi şarttır. Kabzı ise şart değildir.¹⁴⁸⁸ Bu konuyla ilgili hüküm genel olarak böyle olmakla beraber karz/borç olarak verilen dirhem ve dinarlara bedel olarak birini almak ya da bunlardan biri yerine iki para biriminin verilmesinin cevazı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hacer’e göre Şâfiî âlimlerin kelimasının zâhirine göre böyle bir işlem câizdir. Borç konusunda cari olmadığından dolayı bir borç işlemi olan bu meselede “muddu ‘acve”¹⁴⁸⁹ kaidesine nazar edilmez. Çünkü denkliğin gerçekleşmesini gerektiren muâvazanın takdir edilmesi için zaruret, bu meselede yoktur. Bunun için Şâfiî âlimler: “Başkasının zimmetinde bulunan bin dirhem ve elli dinara karşılık iki bin dirhem ile sulh yapılırsa bu sulh câiz olur.” demişlerdir. Zira bu durumda muâvazanın takdir edilmesinde zaruret yoktur.¹⁴⁹⁰ Babasının fetvasını tercih eden Remlî’ye göre ise bu mesele, zikredilen “muddu ‘acve” kaidesinin kapsamına dâhil olup batıldır. Remlîlere göre Heytemî’nin verdiği “başkasının zimmetinde bulunan bin dirhem...” meselesi söz konusu meseleye aykırı değildir.¹⁴⁹¹ Anlaşıldığı üzere aralarında bulunan bu ihtilaf, Heytemî’nin meseleyi zikredilen kaidenin kapsamında değerlendirmemesi ile Remlî’nin kapsamında kabul etmesinden kaynaklanmıştır.

¹⁴⁸⁷ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/54; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/97.

¹⁴⁸⁸ Nevevî, *Minhâc*, 2/93, 94; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/624, 625.

¹⁴⁸⁹ Muddu ‘acve akdi, her iki taraftan yani iki bedelden cinsleri farklı ribevî malı cem etmesi -bir avuç acve hurması ile bir dirhem bir avuç acve hurması ile bir dirheme mübadelesi gibi- ya da neyleri farklı -ceyyid (kaliteli) ve redî (kalitesiz) gibi- ribevî malları cem etmesidir. (Nevevî, *Minhâc*, 2/38.)

¹⁴⁹⁰ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/625.

¹⁴⁹¹ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 4/49, 50.

1.6. Arap Dilinin Yapısından Kaynaklanan İhtilaflar

İcâb ve kabulün, sarih veya kinayeli olabileceği hususunda ittifak bulunmaktadır. Hangi tür lafızların/ifadelerin sarih veya kinayeli olacağı hususunda ise ihtilaf vardır. Tespit ettiğimize göre satıcının “o (mal/eşya) sana bu kadara (هو / هذا لك بكذا)” sözü bu lafızlardan biridir. Şîrbînî’ye göre bu ifade bey’ akdinde sarih,¹⁴⁹² Heytemî’ye göre ise kinayeli lafızlardandır.¹⁴⁹³ Şîrbînî söz konusu ifadenin sarih olması hususundaki görüşünü, *Üm*’de geçtiğini belirttiği İmâm Şâfiî’nin nassına dayandırmaktadır.¹⁴⁹⁴ Fakat ilgili nassı zikretmemektedir. İbn Hacer ise, “o (mal/eşya) sana bu kadara” ifadesinin kinaye olmasının mutemed¹⁴⁹⁵ olduğunu belirtmekle yetinip herhangi bir gerekçe zikretmemiştir. İbn Hacer, “karşıt görüşte olup bu ifadeyi sarih kabul eden âlimler, söz konusu ifadenin ihtimalli olmadığını; yani satış akdi dışındaki akitlere de şamil gelme ihtimalinin olmadığını kabul ettiklerini” belirtir.¹⁴⁹⁶ Bu gösteriyor ki ona göre, söz konusu ifade satım akdinin dışındaki diğer akitlerden birini de kast etmeye müsait bir lafızdır. Dolayısıyla kinaye olup sarih değildir. İbn Hacer ve Şîrbînî arasında vuku bulan bu ihtilaf, dilden kaynaklı bir ihtilaftır. Çünkü lafızlarda bulunan sarih veya kinaye olma hususu dilsel bir durumdur.

1.7. Bakış Açısı ve Yorum Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar

Satıcı, “bunu bine, bunu yüze sana sattım (بعتك هذا بألف وهذه بمئة)” diyerek bir icâb ile karşı tarafa/alıcıya iki konuyu ve her birinin fiyatını teklif ederse ve müşteri, onlardan birini kabul ederse İbn Hacer’in tercihiye göre yapılan akit sahihtir. Zira her bir akit diğerinden bağımsızdır. Ona göre böyle bir akit, örneğin satım ve nikâh akitlerini cem etme gibidir.¹⁴⁹⁷ Remlî’ye göre ise icâb ve kabul arasında mutabakat/uyum bulunmadığı

¹⁴⁹² Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/7.

¹⁴⁹³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/337.

¹⁴⁹⁴ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/7.

¹⁴⁹⁵ Mu’temed: İbn Hacer “ale’l-mu’temed” ile iki veya daha fazla kavildan azhar olanını kastetmektedir. İbn Hacer ve diğer müteahhirîn fukahası mezhep içinde şöyle bir ortak kanaatin oluştuğunu belirtmektedirler: Râfiî ve Nevevî öncesi eserlerdeki bir görüş, yeterince araştırılıp mezhebin râcih görüşü olduğu iyice anlaşılmadan dikkate alınmaz. Bu hüküm, adı geçen iki zatın veya birinin temas etmediği bir görüş hakkında söz konusudur. İkisinin de temas edip birleştiği görüş mutemet görüşü temsil eder. İkisinin ihtilâfa düştüğü bir mesele ise ve tercihi gerektiren delilleri olup bunlar eşit değerde ise Nevevî’nin yaklaşımı mutemet sayılır. Birinin tercihi gerektiren delili olup diğerinin yoksa delili olanın yaklaşımı benimsenir. (Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekkiyye*, 135; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/243.)

¹⁴⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/337.

¹⁴⁹⁷ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/347.

için, akit sahih olmayıp müstakil birer akit olduklarına da bakılmaz.¹⁴⁹⁸ Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı bakış açısından ve yorumlamadan kaynaklanmaktadır.

2. Mezhep İçindeki Farklı Görüşler Arasında Tercihten Kaynaklanan İhtilaflar

2.1. İmâm Şâfiî'nin Kavillerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Yukarıda geçtiği üzere çocuğun yapacağı akit/ler münakid değildir. Buna rağmen çocuk, kendisi için reşit olan birinden satın aldığı veya borç aldığı bir malı teslim aldıktan sonra telef etse veyahut söz konusu mal, kendiliğinden telef olsa tazminin gerekip gerekmediği konusu tartışmalıdır. Remlî'ye göre zâhiren (kadâen/hukuken) ve de bâtinen (diyâneten) ilgili malın tazmini gerekmez. Çünkü reşit olan mal sahibi, söz konusu malını çocuğa teslim etmekle onu zayi etmiştir.¹⁴⁹⁹ Şîrbînî'ye göre ise hukuken çocuk tazminle yükümlü değildir. Çünkü reşit kimse, malı çocuğa teslim etmekle malını zayi etmiştir. Fakat diyâneten bu durumda çocuk dâmın olup buluğa erdikten sonra tazmin eder. Şîrbînî, bu meselede çocuğun diyâneten sorumlu oluşunu İmâm Şâfiî'nin nassına dayandırmıştır.¹⁵⁰⁰

2.2. İmam Şafî'nin Kavlinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan İhtilaflar

Unsurları maksut olan karışımli mallar gibi maksadı munzabıt (belli/istikrarlı) olmayan herise gibi mallarda selem akdi yapmak sahih değildir. Essah görüşe göre peynir gibi munzabıt olan karışımlardan yapılan mallarda ise selem akdi yapmak sahihtir.¹⁵⁰¹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber eski olan peynirde selem akdinin sıhhati tartışmalıdır. İmâm Şâfiî'ye göre eskiliğini belli edecek bir ölçünün olmamasından dolayı, eski peynirde selem akdi men edilmiştir.¹⁵⁰² Heytemî, eski peynirde selem akdinin menini “Kîle” olarak vermiş ve mütekaddim ulemeden bir topluluğun bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Eski hurmalarda, eskilikleriyle ilgili sürenin açıklanması vacip olmamakla beraber kendilerinde selem akdi yapmak sahihtir. Bu hükme göre eski

¹⁴⁹⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/346.

¹⁴⁹⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/346, 347.

¹⁵⁰⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/13.

¹⁵⁰¹ Nevevî, *Minhâc*, 2/142, 143.

¹⁵⁰² Şâfiî, *el-Üm*, 4/222.

peynirde de selem akdi sahih olmalıdır. Bu bakımdan, Heytemîş, eski peynirde selem sahih olmamasını problemlili görmüştür. Heytemî, “peynirde belli bir ölçünün olmaması ve çabuk bozulması yönünden hurmadan farklı kabul edilebilir.” demekte ve İmâm Şâfiî’nin nassını, ayıplı olduğu için kendisinde değişiklik/bozulma olan peynire hamledenleri gördüğünü/bildiğini belirtir. Fakat devamında “Her ne kadar *Şerhu’l-İrşâd*’da buna uymuşsam da bunda nazar/problem vardır. Çünkü *Üm*’de zikredilen gerekçe (illet), söz konusu yorumu reddetmektedir. Bu da açıktır.” ifadelerini kullanır.¹⁵⁰³ Bundan anlaşıldığı kadarıyla Heytemî, bozulmanın olup olmadığına bakmaksızın İmâm Şâfiî’nin görüşünü ve gerekçesini olduğu gibi hiçbir yoruma gitmeden kabul ettiği içindir ki, eski peynirde selem akdini sahih kabul etmemektedir. Remlî ve Şirbînî’ye göre ise eski olan peynirde değişme/bozulma olmamışsa akit sahihtir. Kendisinde bozulma varsa ayıplı olacağından dolayı akit sahih değildir. Onlara göre İmâm Şâfiî’nin, eski peynirde selemi kabul etmemesi bu anlamdadır. Yani eski peynirin bozulması söz konusuysa selem akdi sahih değildir.¹⁵⁰⁴ Remlî ve Şirbînî, bu konuda Heytemî’nin problemlili gördüğü yorumu esas almışlardır.¹⁵⁰⁵ Şirbînî, konuyla ilgili “peynirde selem akdi yapıldığında peynirin çeşidi, yöresi, yaş/taze oluşu ve değişiklik/bozulma olmayan koru oluşu zikredilir. Şâfiî’nin eski peynirde selem akdini menetmesi buna hamledilir.” ifadelerini kullanır.¹⁵⁰⁶ Anlaşıldığı üzere eski peynirde selem akdinin sıhhatiyle ilgili söz konusu ihtilaf, İmâm Şâfiî’nin görüşünün farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır.

2.3. Ashâbu’l-vücûh’a Ait Olan Farklı Vecihlerin Tercihinden Kaynaklanan İhtilaflar

Akdin konusunda aranan şartlardan biri de, akdi kuranların mülkü olmasıdır. Bu şarta göre kişinin, sahip olmadığı şeyi sahibinin izni olmadan ya da mal üzerinde velayetten/vekâletten kaynaklı yetkisi olmadan satması sahih değildir. Bu şarta göre fuzulinin (hukukken yetkili olmayanın), başkasının malını satması daha sonra mâlik icazet (onay) verse dâhi sahih değildir. Yine bu şarta binaen kişi, ortak malı diğer ortak/ların izni olmadan satarsa satış, sadece kendisine ait olan belli hissesinde sahih olur.

¹⁵⁰³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/37.

¹⁵⁰⁴ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/118; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/144.

¹⁵⁰⁵ Şirvânî, *Havâşî*, 5/722.

¹⁵⁰⁶ Şirvânî, *Havâşî*, 5/722.

Çünkü ortaklardan biri, diğer ortakların malını satmaya yetkili değildir.¹⁵⁰⁷ Ortakların izni olmadan hissesi belli olan ortağın ortak malı satmasıyla ilgili hüküm böyle iken hissesi bilinmeyen ortağın, ortak malı satması durumunda satışın sahih olup olmadığı ise tartışmalıdır. Horasan ekolünden olan Beğavî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer'e göre böyle bir satış akdi sahih değildir. Çünkü mebî meçhuldür. Satıcının bey'den sonra hissesini bilmesi de fayda vermez. Çünkü satışın yapıldığı vakitte mebî ile ilgili cehalet/bilinmezlik- daha sonra bilinse de- müessir olup akde menfi yönde etki eder. Heytemî, karışık görüşte olanların eshabu'l-vücuhun satıldıktan sonra bir kısmına sahip çıkan kölenin satımının sahihliği hakkındaki görüşünü delil göstermelerine karşı çıkıp, delil teşkil etmediğini belirtmektedir. Bunu, 'ortak, satış durumunda zannınca hakkı olan miktar hakkında cahil değildir. Farklı çıkarsa da bu yeterlidir.' diyerek gerekçelendirmiştir.¹⁵⁰⁸ Horâsâniyyûn ekolünün temsilcilerinden olan Kaffâl -ayrıca Kaffâl ashâb-ı vücûhtandır- ile Rûyânî'nin görüşünü tercih eden Remlî'ye göreyse böyle bir satım akdi sahihtir. Bu görüşte olan âlimler, bu meseleyi satıldıktan sonra bir kısmına sahip çıkan kölenin satımına kıyaslamışlardır. Şöyle ki; kişi bir köleyi satsa ve daha sonra o kölede başkasının kısmen hakkı ortaya çıkarsa geri kalan kısımda, (eshabu'l-vücûha göre) akit sahihtir. Onlara göre satıcının, hissesini bilip bilmemesi arasında da herhangi bir fark yoktur.¹⁵⁰⁹ Dolayısıyla ortağın, sahip olduğu belirsiz hissene satması da buna kıyasla sahihtir. Heytemî ile Remlî arasında vuku bulan ihtilaf, verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere eshabu'l-vücûh olan farklı âlimlerin görüşlerini tercihten ve delil farkından kaynaklanmıştır.

2.4. Tercih Ehli Olan Şâfiî Fakihlerin Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Vekil, izin verilen bir tasarrufta bulunduğunu söyler ve müvekkil inkâr ederse müvekkil tasdik edilir. Bir kavle göreyse vekil tasdik edilir. Vekilin telef ile ilgili kavli, yeminiyle beraber makbuldür. Aynı şekilde vekilin, bedelin (ivâz) veya bedelin karşılığı olan şeyin müvekkile verildiğine dair sözü de, güvenilirliği iptal olmadıkça makbuldür. Çünkü malı, müvekkilin yararı için almıştır.¹⁵¹⁰ Genel hüküm böyle olmakla birlikte

¹⁵⁰⁷ Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi'sh-Şâfi'i*, 2/7.

¹⁵⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/374.

¹⁵⁰⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/355.

¹⁵¹⁰ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/584; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/42.

bedeli veya karşılığı olan şeyi, müvekkile verdiği dair vekilin sözünün azilden önce ve sonra makbul olup olmaması ise tartışmalıdır. Sübkî ve İbn Rif'a'nın görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre vekilin, bu konudaki sözü azilden önce makbul, azilden sonra ise makbul değildir. İbn Hacer, azilden sonra vekilin sözünün kabul edilmemesi meselesinin Kaffâl'ın "borçlanma hakkında azilden sonra vakıf kayyımına kavli makbul değildir." sözüyle teyit edilmesinde açık bir nazarın olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da "bu (kayyımın kavli), meselemizin naziri değildir. O ancak vekilin 'izin verilen tasarruflarda bulundum' sözünün naziridir. Geçtiği üzere vekil orada tasdik edilmiyordu." sözünü verir.¹⁵¹¹ Şeyhayn'ın mutlak olan kavillerinin muktezasını kabul eden Remlî ve Şirbînî'ye göre ise azilden önce olsun veya sonra olsun vekilin, bu konudaki sözü makbuldür.¹⁵¹² Gerekçe zikretmemişlerdir. Aralarında vuku bulan bu ihtilaf, Râfî, Nevevi ve İbn Rif'a gibi tercih ehli olan farklı âlimlerin görüşünü kabul etmelerinden kaynaklanmıştır.

2.5. Nuzzâr fi't-tercih Olan Fakihlerin Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

İhtiyaç duyulması halinde merhûn satılır. Bu da, borcu ödenme vakti geldiği halde ödenmemesi veya ödeme zamanı gelmeden merhûnun bozulmayla karşı karşıya kalması gibi nedenlerle olur/olabilir. Bu itibarla mürtehin talep etse de ve imkânı olsa da râhin, borcu rehlin dışındaki bir maldan ödemek zorunda değildir.¹⁵¹³ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber mürtehin, borcun rehinden değil de başka bir şeyden ödenmesini talep etse ve bu şekildeki ödeme daha hızlı ise Sübkî'nin görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Şirbînî'ye göre bu şekildeki ödeme râhine vâcibtir. Sübkî'nin bu görüşünün "mürtehin, merhûnun satılmasını talep eder ve râhin talebe karşı çıkarsa bu durumda kadı, borcu ödeme veya merhûnu satma ile onu ilzam eder." şeklindeki hükme aykırı olmadığını belirten Heytemî, gerekçe olarak da "çünkü râhinin muhayyer bırakılması, merhûnu kendisine bırakma ihtimalindendir. Bu durumda râhin, borcu başka bir şeyden ödemekle ilzam edilir." sözlerini verir.¹⁵¹⁴ Remlî'ye göre ise vacip değildir. Ona göre Sübkî'nin görüşü, şuna hamledilir: "Borcun rehinden ya da başka bir şeyden ödenmemesi halinde sahih olmayan bir amaçtan dolayı ertelemeye sebep olması

¹⁵¹¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/584.

¹⁵¹² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/42; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/304.

¹⁵¹³ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/135.

¹⁵¹⁴ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/136; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/176.

durumunda söz konusu şekilde ödemenin yapılması vaciptir.”¹⁵¹⁵ Bunun dışında ise vacip değildir. Aralarında bulunan bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı üzere Heytemî ve Şîrbînî’nin nuzzâr fi’t-tercih kabul edilen Sübkî’nin görüşünü kabul etmeleri ile Remlî’nin ilgili görüşü kabul etmeyip farklı yorumlamasından kaynaklanmıştır.

2.6. Şeyhayn Diye Anılan Râfîî ve Nevevî’nin Görüşünü Tercih Etmekten Kaynaklanan İhtilâflar

Bu sebep için biri, Râfîî’inin görüşünün tercih edilmesine; diğiri de Nevevî’nin görüşünün tercih edildiğine dair olarak iki örnek verilmiştir.

Örnek 1: Menkul malın kabzı, müşterinin veya naibinin nakletmesiyle (tahvil) gerçekleşir.¹⁵¹⁶ Bu konuda genel hüküm bu olmakla beraber duran bir hayvanın, kabzının gerçekleşmesi için binmenin yeterli olup olmamasında ihtilaf bulunmaktadır. Hetemî’ye göre müşterinin, -satıcının izniyle- duran hayvana binmesi hayvanın nakledilmesi gibi olup kabz için yeterlidir. Bu durumda satıcının iznine ihtiyaç duyulmasının nedeni, binmenin (kabz için) zayıf bir durum olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵¹⁷ Râfîî, gasp konusunda bu konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “Eğer müşteri hayvana binse veya döşeğe oturursa damân hâsıl olur. Bundan sonra eğer bu (binme ve oturma) satıcının izniyle olmuşsa nakletmese de müşteri için tasarruf câiz olur. Aksi durumda; yani satıcının izni yoksa tasarruf câiz olmaz.”¹⁵¹⁸ Remlî ve Şîrbînî’ye göre ise duran hayvana binmek, teslim almak için yeterli değildir. Remlî ve Şîrbînî, Râfîî’nin konuyla ilgili görüşünü damân hakkında sahih (müsellem) kabul ederken tasarruf için ise sahih olmadığını belirtmişlerdir.¹⁵¹⁹ Remlî, tasarruf hakkında Râfîî’nin kavlinin gayr-ı müsellem oluşunu, taamin (gıdanın) nakledilmeden satışına yönelik olan yasağa¹⁵²⁰ dayandırmıştır.¹⁵²¹ Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, her ne kadar Heytemî Râfîî’nin yukarıda geçen sözünü aktarmamışsa da muhtemelen ilgili kavlin farklı yorumlamaktan kaynaklanmıştır. Muhtemelen Heytemî, ilgili kavli damân ve tasarruf hakkında müsellem

¹⁵¹⁵ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/163.

¹⁵¹⁶ Nevevî, *Minhâc*, 2/95; Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/632.

¹⁵¹⁷ Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc*, 4/633.

¹⁵¹⁸ Râfîî, *Şerhu’l-kebîr*, 5/406.

¹⁵¹⁹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/51; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/95.

¹⁵²⁰ Buhârî, “Buyû’”, 56 (no. 2137).

¹⁵²¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/51.

kabul ederken Remlî ve Şîrbînî ise damân konusunda kabul ederlerken, tasarruf hususunda ise kabul etmemişlerdir.

Örnek 2: Tohum âmilden olacak şekilde çıkacak ürünün bir kısmı karşılığında toprak/arazi üzerinde yapılan muameleye muhâbere denilmektedir. Muhâbere, müsâkâta teban da olsa sahih değildir. Buna rağmen yine de yapılırsa gelir âmile ait olup mâlike, arazinin üçert-i mislini vermesi gerekir. Çıkan ürünün ücret olmadan aralarında paylaşmayla beraber haramlığından kurtulmanın yolu; mâlikin, arazinin yarısını tohumun yarısı, amelinin yarısı ve araç-gereçlerinin menfaatinin karşılığında âmile kiraya vermesi veya arazinin yarısını tohumun yarısına karşılık kiraya vermesi, âmilin ise yaptığı işi teberru olarak kabul etmesidir. Bu şekilde gelirin yarısı, her birisi için payı belli olmayacak şekilde (şâi'an/müşâ') müşterek olmuş olur. Müzârea da muhabereyle aynı muamele olup aralarındaki fark, tohumun mâlike ait olmasıdır. Müzâre'a, hurma ağaçlarına ve üzüm asmalarına teban sahihken, onlardan ayrı/bağımsız ise sahih değildir. Sahih olmadığı müstakil durumda yine de yapılırsa ürün mâlike ait olur. Mâlik, âmile amelinin, hayvanlarının ve araç-gereçlerinin ücretini öder. Ücret olmadan ürünün taraflar arasında olacak şekilde haramlıktan kurtulmanın yolu; mâlikin, tohumun yarısı ve arazinin menfaatinin yarısı karşılığında âmili ücretle çalıştırması veya âmili tohumun yarısı karşılığında ücretli olarak çalıştırır ve belli etmeden arazinin yarısını ona iâre olarak verir. Böylece her birisi için müşa olacak şekilde gelirin yarısı ait olmuş olur.¹⁵²² Konuyla ilgili genel hükümler böyle olmakla beraber müzâre'a sahih kabul edildiği takdirde¹⁵²³ ürün karşılığında bir arazi üzerinde müzâraa akdi yapıp arazinin bir kısmını muattal bırakan kimse, Nevevî'nin¹⁵²⁴ fetvasını esas alan İbn Hacer'e göre ekmediği bölümün (parçanın) ücretini vermek zorundadır. Muhâberede ise, muattal bıraktığı kısmın ücretini vermek zorunda değildir.¹⁵²⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Nevevî'ye muhalefet eden Tâcüddin el-Fezârî'nin görüşünü evceh kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise söz konusu kimse, muattal bıraktığı kısmın ücretini ödemek zorunda değildir.¹⁵²⁶ Gerekçe zikretmemişlerdir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı üzere farklı âlimlerin görüşünü tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. “Muhâbere yapan muhâbir, araziyi

¹⁵²² Hamevî, *Zübdetü'l-fikhi's-Şâfi'i*, 2/72, 73.

¹⁵²³ Şîrvânî, *Hevâşî*, 7/207.

¹⁵²⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/331.

¹⁵²⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/187.

¹⁵²⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/176, 177; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/417.

kiralayan kimse anlamında olup muattal bıraksa da ücret ödemek zorundadır, müzâre‘a akdi yapan müzârî ise ücret karşılığında çalıştırılan ecîr anlamında olup muattal bıraktığında bir şey gerekmez. Çünkü toprağın menfaatini almamış ve telef de etmemiştir. Bundan dolayı ücretin lüzumu için hiçbir vecih yoktur.” müzâre‘a ile muhâbere arasında böyle bir fark yapan Abbâdî,¹⁵²⁷ tercihini Remlî’nin kabul ettiği görüşten yana yapmıştır.

2.7. Râfî ve Nevevî’nin Kelamlarının Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan İhtilaflar

Râfî¹⁵²⁸ ve Nevevî’nin¹⁵²⁹ görüşünü tercih eden İbn Hacer ve Şîrbînî’ye göre şüf‘a hakkını düşürücü olan hileler, satım akdinden önce olsun veya sonra olsun mutlak olarak mekruhtur. İbn Hacer, Şeyhayn’in kelamının hilenin satım akdinden önce veya sonrasında olması arasında farkın olmadığına dair sarîh olduğunu belirtir. Şîrbînî’nin belirttiğine göre hilenin mekruh olmasının gerekçesi, (ortaklara dokunan muhtemel) zararın devam ettirilmesidir.¹⁵³⁰ Aksi görüşte olan Remlî ise, bazı âlimlerin Şeyhayn’in mutlak olan görüşünü satım akdinden öncesiyle kayıtlandırıldığını, satımdan sonra ise haram olduğunu belirtir.¹⁵³¹ Gerekçe ise zikretmemiştir. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla Şeyhayn’in kelamının mutlak veya sarîh olması gibi farklı şekillerde olduğu iddiasından kaynaklanmıştır.

2.8. İmâm Râfî ile İmâm Nevevî’nin Farklı Görüş ve Tercihlerinden Kaynaklanan İhtilâflar

Üzüm ve diğer meyvelerin, mislî veya mütekavvim (kıyemî) mallardan oluşu hakkında Râfî ve Nevevî’ye ait iki görüş bulunmaktadır. Gasp konusunda mislî mallardan sayarlarken,¹⁵³² zekât konusunda ise çoğunluk âlimlerden naklen mütekavvim mallardan saymışlardır. İbn Hacer, Nevevî’nin *Mecmû*’da bu son görüşü sahih kabul ettiğini, İbn Rif‘a’nın ve onun dışındaki âlimlerin buna itimat ettiğini belirtir. Dolayısıyla ona göre üzüm ve diğer meyveler mütekavvim mallardandır.¹⁵³³ Buna göre tazminleri, kıymetleriyle yapılır. Nevevî ve Râfî’nin gasp konusunda geçen görüşlerini tercih edip

¹⁵²⁷ Abbâdî, *Hevâşî*, 7/207.

¹⁵²⁸ Râfî, *Şerhu’l-kebîr*, 5/545.

¹⁵²⁹ Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 4/196.

¹⁵³⁰ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/120; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/389.

¹⁵³¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/147.

¹⁵³² Râfî, *Şerhu’l-kebîr*, 5/421; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 4/114.

¹⁵³³ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 6/36.

mutemed kabul eden Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise üzüm ve diğer meyveler, mislî mallardandır.¹⁵³⁴ Dolayısıyla tazminleri, misilleriyle yapılır/yapılabilir. İbn Hacer, Remlî ve Şîrbînî arasında gerçekleşen bu görüş ayrılığı, anlaşıldığı üzere konu hakkında Şeyhayn'den nakledilen iki farklı görüşten kaynaklanmıştır.

2.9. Heytemî, Remlî ve Şîrbînî'nin Hocalarının Farklı Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Ortaklardan biri, ortağının izni olmadan yabancı biri ile kendi payı üzerinden müsâkât akdi kursa, İbn Mukrî'nin görüşünü ve babasının fetvasını kabul eden Remlî'ye göre akit sahih değildir.¹⁵³⁵ Gerekçe zikretmemiştir. Zekeriyâ el-Ensârî'nin kavlini kabul eden Şîrbînî'ye göre ise zâhir olan, söz konusu akdin sahih oluşudur.¹⁵³⁶ Gerekçe ise zikretmemiştir. Aralarında bulunan bu ihtilaf, Remlî'nin İbn Mukrî ve hocaları da olan babası Şehâbeddîn er-Remlî'nin görüşünü tercih etmesi ile Şîrbînî'nin hocaları olan Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih etmesinden kaynaklanmıştır.

Borçlar hukuku özelinde bakıldığında Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında vuku bulan ihtilaflar, ilgili konularda geçen meselelerden anlaşıldığı üzere kahir ekseriyetle kendilerinden önceki Şâfiî fukahânın görüşlerini tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu görüş ayrılıklarına zemin teşkil eden fukahânın ihtilaflarının nedeni ise, varsa konuyla ilgili rivayetlerin farklı yorumlamaları, yoksa kıyas ve örf gibi farklı delilleri kullanmalarıdır. Söz konusu kıyas, usûlî kıyastan yani illet birliğinden dolayı hakkında nas bulunmayan meseleye, hakkında nas bulunan meselenin hükmünü vermekten ziyade, mezhep içerisinde hükmü kabul görmüş meselelerin hükmünü benzerlerine vermektir. Bu bakımdan ilgili kıyası (iki meselenin benzerliğini) kimi âlimler kabul ederken, kimisi kabul etmeyip ilgili mesele hakkında farklı hükme varmıştır. Örneğin; “Müsâkât akdi, taraflar için lâzım (bağlayıcı) bir akittir. Âmil, iş bitmeden kaçır mâlîk (veya yabancı biri âmil adına) teberra olarak işi yaparsa âmilin istihkakı devam eder.”¹⁵³⁷ Genel hüküm böyle olmakla beraber fakat bu durumda mâlîk ya da yabancı biri teberra olmaksızın kalan işi tamamlasa bu durumda âmilin istihkakının devam edip etmeyeceği tartışmalıdır. Sübkî'nin görüşünü kabul eden İbn Hacer'e göre, âmil hiçbir hakka sahip olmaz. Sübkî,

¹⁵³⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/116; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/364.

¹⁵³⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/180, 181.

¹⁵³⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/421.

¹⁵³⁷ Nevevî, *Minhâc*, 2/424.

müsâkât akdini cü'âle gibi kabul edip ona kıyaslamıştır. Dolayısıyla iş tamamlanmadığı için ücret hak edilmez. Heytemî, “bu görüşün zâhir olduğunu ve cü'âlenin câiz, müsâkât akdinin ise lüzumuna nazar edilmeyeceğini” belirtir.¹⁵³⁸ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise, âmil yaptığının ücretini hak eder. Onlara göre, müsâkât akdi bağlayıcı olduğu için cü'âleden farklılık arz eder.¹⁵³⁹ Dolayısıyla bir birlerine kıyaslanamazlar. Anlaşıldığı gibi bu ihtilafın zeminini, kıyas yönteminin kullanılması ile kullanılmaması oluşturmaktadır.” meselesi, bunu açık bir şekilde göstermektedir.

2.4. HEYTEMÎ, REMLÎ VE ŞİRBÎNÎ'NİN ŞAFÎİ FIKHINA ETKİLERİ

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve onlar kadar etkili olmasa da Hatîb eş-Şirbînî'nin, birinci bölümde geçtiği üzere Şeyhan şârihleri dönemine damga vuran ilmi faaliyetleri olmuştur. Mısırlı olan ve Memlûklerin son dönemi ile Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesinden sonraki dönemde yaşayan bu üç Şâfiî fakihin ortak noktası; -aynı memleket, aynı mezhebe mensup olma ve ders aldıkları hocaların aynı olması yanında- Nevevî'nin *Minhâcû't-tâlibîn* üzerine birer şerh yazmalarıdır. Bu şerhler, daha sonraki dönemde Şâfiî çevrelerde temel referans kaynağı haline gelmişlerdir. Heytemî *Tuhfetü'l-muhtâc*, Remlî *Nihâyetü'l-muhtâc* ve Şirbînî *Muğni'l-muhtâc* adlı şerhleri kaleme alıp kendi zamanlarına kadar gelen mezhep birikimini derleyip ayıklamaya tâbi tutarak Şeyhayn'ın mirasına eklemişlerdir. Belli bölgeler, İbn Hacer'in görüşlerini esas alırken Mısır bölgesi ise, Remlî'nin görüşlerini tercih etmiştir. Çok geçmeden bu iki Şâfiî fakih, -Şeyhayn'da olduğu gibi- birbirine denk sayılmış ve ittifak ettikleri hususlar itiraz edilemeyen konular arasına girmiştir. Sonraki dönemde telif çalışmaları, söz konusu üç şârihin eserleri üzerine önce hâşiyeler, ardından da takrirler yazılarak gelişmiştir. Osmanlılar devrinde Mısır'ın fethinden itibaren başlayan hâşiyeler ve takrir geleneği zamanla zayıflasa da bu çerçevedeki literatür XX. yüzyıla kadar sürmüştür.¹⁵⁴⁰ Hâşiyeler ve takrir döneminin önde gelen âlimleri arasında Şibabüddin el-Kalyûbî, Nureddin eş-Şebrâmellesî, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ucelî/el-Cemel, Büceyremî, Şarkavî, Bâcûrî, Dimyâtî, Şihâbeddin Ahmed b. Ahmed b.

¹⁵³⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/206, 207.

¹⁵³⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/184; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/424.

¹⁵⁴⁰ Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 38/239, 240.

Yusuf el-Hüseynî ve Alevî b. Ahmed b. Abdirrahman es-Sekkâf el-Mekkî zikredilebilir.¹⁵⁴¹

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî'den sonra gelen Şâfiî fakihler, diğer fikhî konularda olduğu gibi borçlar hukuku alanında da bu üç âlimden etkilenmiş ve onların görüşlerini esas alarak, kimi zaman olduğu gibi aktarmış kimi zaman da aralarında tercihte bulunmuşlardır. Örneğin kendilerinden sonra gelen Abbâdî, Şebrâmellisî, Şîrvânî, Reşîdî ve Dimyâtî gibi Şâfiî âlimler, onların görüşlerini aktarmakla kalmamış kimi zaman aralarında tercihte de bulunmuşlardır. Aşağıda vereceğimiz örnekler bunu açık bir şekilde göstermektedir.

Örnek 1: Ne dediğini bilmeyen sarhoşun, kinayeli lafızlarla yapacağı satış akdi İbn Hacer'e göre münakid olmazken¹⁵⁴² Remlî¹⁵⁴³ ve Şîrbînî'ye göre ise, münakid olup sahihtir.¹⁵⁴⁴ İbn Hacer, bu şekilde gerçekleşen satışın münakid olmayacağına, ne dediğini bilmeyen sarhoşun niyet ehli olmadığı için hukuken niyetinin muteber olmadığını gerekçe göstermektedir. Ona göre talak (boşama) ile satım akdi arasında fark gözetmek ise problemlidir. Ayrıca belirttiğine göre karineler, -gerçekleşseler dâhi- niyetten vazgeçiremezler.¹⁵⁴⁵ Yani karineler olsa da yine de kinayeli ifadelerde niyete bakılır. Karşıt görüşte olan Remlî ve Şîrbînî ise, aynı görüşte karar kılmalarıyla beraber farklı gerekçe/ler ileri sürmüşlerdir. Remlî, sarhoşun yaptığı ikrarlardan hukuken sorumlu olduğunu, “niyet ettim/etmiştim” sözünün de ikrar olduğunu dolayısıyla kinaye yoluyla yaptığı akdin münakid olduğunu, diğer görüşün; ivazın zikredilmesinin bey' akdinin kastedildiği hususunda zahir (açık) oluşu ile reddedildiğini belirtir.¹⁵⁴⁶ Şîrbînî ise akitlerin, -niyetin açıklanmasıyla- kinayeli ifadelerle münakid olacağını belirttikten sonra İmâm Cüveynî'nin, “icâb ve kabule muhtaç olan akitte kinayeler olursa ve o kinayelerle akdin kastedildiğine dair karine/lerin bulunması halinde akdin sıhhatine hüküm vermek kati bir şekilde vacip olur.” sözünü¹⁵⁴⁷ de gerekçe olarak vermektedir.¹⁵⁴⁸ Abbâdî ve

¹⁵⁴¹ Memduhoğlu, *Şâfiî Mezhebi'nin Sistemleşmesine Katkısı Bağlamında Bir Fakih Olarak İmam Nevevî*, 159, 160.

¹⁵⁴² Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/342.

¹⁵⁴³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/344.

¹⁵⁴⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/9.

¹⁵⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/342.

¹⁵⁴⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/344.

¹⁵⁴⁷ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/393.

¹⁵⁴⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/9.

Şîrvânî, bu konuda Remlî ve Şîrbînî'nin görüşünü kabul etmektedirler. Onlara göre sarhoşun, bir kastı olup bazen o kastı ikrar (itiraf) etmektedir. Bundan dolayı sorumlu tutulmaktadır.¹⁵⁴⁹ Reşîdî de, “ikrar yönünden onu (sarhoşu) sorumlu tutuyoruz. Aksi halde sarhoşun niyeti tasavvur edilmez.” değerlendirmesinde bulunur.¹⁵⁵⁰

Örnek 2: Bağışlayanın ya da bağış lehtarının hayatıyla sınırlı tutularak yapılan hibe türü olan umrâ¹⁵⁵¹ ve bağış lehtarının ölümü durumunda malın kendisine dönmesi şartıyla kişinin yaptığı bağış olan rukbânın¹⁵⁵² yasaklanması ve cevâzı hakkında Hz. Peygamber'den farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber, “*Umrâ ve rukbâ yapmayın. Kim bir şeyi rukbâ olarak veya umrâ olarak bağışlasa o (bağış lehtarının) varislerinedir.*” buyurmaktadır.¹⁵⁵³ Başka bir rivayette ise “*Umrâ câizdir.*” buyurmaktadır.¹⁵⁵⁴ Âlimler, zâhiren müteâriz olan bu iki rivayeti farklı şekillerde yorumlamışlardır. Örneğin Sübkî, bu hibe çeşitlerinin yasaklanmalarıyla ilgili rivayetten hareketle yapılmalarının (diyaneten) haram; cevâzlarına dair olan rivayetten hareketle de yapılmaları halinde (hukukken) sahih olacaklarına kani olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî ise, Sübkî'nin bu yorumunda problem olduğunu ifade edip ilgili rivayetleri şöyle yorumlamaktadır: “Sahih olarak aktarılan (hadislere) konu olan şeyde/filde asıl olan yapılmasının cevazı olduğu için, umrâ'nın cevazına dair olan sahih hadislerden nehyin tenzihen mekruh anlamında olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁵⁵⁵ Bu yorumuna binaen İbn Hacer'e göre, umrâ ve rukbâ (diyaneten) tenzihen mekruh olmalarıyla beraber yapılmaları (hukukken) sahihtir. Abbâdî, “...veya (nehiy) irşat içindir.” diyerek¹⁵⁵⁶ İbn Hacer'le aynı görüşü paylaştığına işaret etmektedir. Sübkî'nin görüşünü kabul eden Şîrbînî'ye göre ise, umrâ ve rukbâ sahih olmakla beraber yapılmaları haramdır.¹⁵⁵⁷ Remlî ise, rukbâ ve umrânın hibe oluşlarına ve de kendilerinde bulunan fasit şartların ilğâsına değinirken dinî hükümlerine ise değinmemiştir. Değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Sahih haberlerin itlâkından dolayı lüzumu zannedilse de (ukbâ) fasit

¹⁵⁴⁹ Şîrvânî, *Havâşî*, 5/182; Abbâdî, *Havâşî*, 5/182;

¹⁵⁵⁰ Raşîdî, *Hâşîye*, 3/380.

¹⁵⁵¹ Günay, “Umrâ”, 35/218.

¹⁵⁵² Günay, “Rukbâ”, 35/218.

¹⁵⁵³ Ebû Dâvud, “Buyû”, 88 (no. 3556).

¹⁵⁵⁴ Buhârî, “Hibe”, 32 (no. 2626).

¹⁵⁵⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 6/526.

¹⁵⁵⁶ Abbâdî, *Havâşî*, 7/570.

¹⁵⁵⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/514.

şart için ilğâdır. Bunun için diğer fasit şartlarda bulunan kuraldan (kıyas) udul edilmiştir. Çünkü bizim için, bundan başka muktezasına aykırı şartın bulunmasıyla beraber akdin sahih olduğu bir yer yoktur.”¹⁵⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla dinî hükümlerine değinmeyen Remlî’ye göre, bu hibe türleri, talik edildikleri şartlar lağvolup hukuken sahihtirler. Sonuç olarak Şâfiîlerde umrâ ve rukbânın dinî hükmü hakkında ihtilaf bulunsa da hukukî olarak her ikisi de sahih olup -talik edildikleri şartlar ise geçersiz kabul edilerek- konuları olan mal hibe edildikleri kişiye, ondan sonra da varislerine geçer.¹⁵⁵⁹

Örnek 3: Ağaçta bulunan yaş hurmaları, yerde bulunan kuru hurma karşılığında satma veya asmadaki üzümü, kuru üzüm karşılığında satma olan ‘arayâ satışına, beş veskin altında olacak şekilde ruhsat verilmiştir. Beş vesktan fazla olması halinde, iki akit olacak şekilde cevazına hükmedilmiştir. Ayrıca bu satış, tahmini olarak miktarı belirlenmiş ve mâlik dâmin kılınmış ya da nisap miktarının altında olan veyahut gayrimüslim olan kişinin malı olacak şekilde kendisine zekâtın taalluk etmediği hurmalarda câizdir. Bu satışta kabz, kuru hurmaların ve kuru üzümün keyl ile teslimi üzerinde yaş hurma bulunan hurma ağaçlarının ve üzerinde üzüm bulunan asmaların tahliyesi ile olur. Azhar görüşe göre hurma ve üzüm dışındaki ürünlerde, ‘arayâ satışı câiz değildir. Yine azhar görüşe göre ‘arayâ satışı, sadece fakirlere has değildir.¹⁵⁶⁰ Her ne kadar ruhsatın sebebi onlar olsa da hüküm sadece onlara hâs değildir. Çünkü itibar, lafzın umumuna olup sebebin hâs oluşuna değildir.¹⁵⁶¹ Konuyla ilgili genel hüküm böyle olmakla beraber ‘arayâ satışında geçen ağaç ve yer kayıtlarının, ihtirâzî kayıt mı yoksa ittifakî kayıt mı olduğu daha basit bir ifadeyle bu satışın gerçekleşmesi için kuru hurmaların/kuru üzümlerin yerde, yaş hurmaların/üzümün ise ağaçta/asmada olmasının gerekliliği hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer’e göre yer (arz), ihtirâzî kayıt değildir. Dolayısıyla ona göre yaş hurma ve kuru hurma, ağaçta olsun ya da her ikisi yerde olsun yapılan akit ‘arayâ satışı olup sahihtir.¹⁵⁶² Remlî ve Şirbînî’ye göre ise yaş ve kuru hurma, beraber ağaçtaysa veya ikisi beraber yerde ise yapılan satış akdi sahih değildir. Çünkü

¹⁵⁵⁸ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 5/290.

¹⁵⁵⁹ Bâcûrî, *Hâşiye el-Bâcûrî*, 2/51.

¹⁵⁶⁰ Nevevî, *Minhâc*, 2/122, 123; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/731-735; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/89, 90.

¹⁵⁶¹ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/891.

¹⁵⁶² Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 4/733.

ruhsat, vârid olduğu mahal ile sınırlı tutulur.¹⁵⁶³ Şebrâmellisî, “üzümün kuru üzüm karşılığında satışı, yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışının cevazına kıyasla câizdir. ‘Ruhsat vârid olduğu mahal ile sınırlıdır.’ kuralı söz konusu kıyasın sahih olamamasını gerektirmektedir. Oysa ki râcih olan, ruhsatlarda da kıyasın (makîsûn aleyh olmalarının) cevazıdır. Bundan dolayı mana bakımından zâhir olan, (karşıt görüşte olan) bazı âlimlerin kabul ettiği görüştür.” diyerek tercihin Heytemî’nin kabul ettiği görüşten yana yapmıştır.¹⁵⁶⁴

Ebû Bekr Osmân b. Muhammed Şatâ ed-Dimyâtî da *Hâşiyetu İâneti’t-tâlibîn ‘alâ halli Fethi’l-mu’in* adlı eserinde Heytemî, Remlî ve Şîrbînî’ye atıfta bulunmuştur.

Örnek 1: *Fethi’l-mu’in*’de geçen “Havâle akdi, siğa ile sahih olur. Siğa; muhîlin (havâleyi yapan borçlunun), ‘Üzerimde bulunan borcu (alacağı) için, seni filan kişiye havâle ettim’ veya ‘Hakkını filan kişiye naklettim’ ...demesi gibi icâbtır.” bu anlamdaki ibareye Dimyâtî, “(İbn Hacer) *Tuhfe*’de şöyle demiştir: ‘Eğer (muhîl) borç için’ demese kinayedir. Remlî ise “Bu (zikredilen siğa) sarihtir. ‘Üzerimde olan borcun için (seni havâle ettim) demese de ve niyetlenmese de.’ demiştir. İbn Hacer’e göre, kinayeli siğa havâleyle dâhil olur. Remlî’ye göreyse, havâle ancak sarîh olur. Kinaye ona dâhil olmaz.” ifadelerini kullanarak İbn Hacer el-Heytemî ve Remlî’ye atıfta bulunmuştur.¹⁵⁶⁵

Örnek 2: Kişi, “senin üzerinde benim bin (dirhem/liram) var” diyen şahsa cevaben: “Evet (بلى), (نعم) veya doğru söyledin” dese ve hayret ile inkâr ifade eden kafa sallama, gülme gibi istihza (alay) ifade eden bir harekette bulunursa ve bu yaptığı sabit olursa bu şekildeki ikrârın geçerliliği tartışmalıdır. İki ihtimalden Râfî ve Nevevî’nin meylettikleri ihtimale göre bu durumda söz konusu kişi, mukırr olmaz dolayısıyla yapılan ikrâr geçersizdir.¹⁵⁶⁶ İsnevî,¹⁵⁶⁷ Mütevellî ve başka âlimlerin tercih ettiği görüşe göreyse böyle bir ikrâr bağlayıcıdır. Onlara göre karinenin zayıf olmasından dolayı, ikrârda istihza ifade eden hareketlerin olması ile olmaması arasında fark yoktur.¹⁵⁶⁸ Dolayısıyla ikrârı ibtâl etmez/edemez. Bu son görüşü tercih eden İbn Hacer ve Şîrbînî’ye göre bu şekildeki

¹⁵⁶³ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, 4/90; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/122.

¹⁵⁶⁴ Şebrâmellisî, *Hâşiyetü*, 4/157, 158.

¹⁵⁶⁵ Ebû Bekr Osmân b. Muhammed Şatâ ed-Dimyâtî, *Hâşiyetu İâneti’t-tâlibîn ‘alâ halli elfâzi Fethi’l-mu’in*, 2. Baskı, (Dimaşk: Dâru’l-Feyhâ’-Dâru’l-Menhel Nâşirûn, 1435/2014), 3/144.

¹⁵⁶⁶ Râfî, *Şerhu’l-kebîr*, 5/298; Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/627.

¹⁵⁶⁷ İsnevî, *Mühimmât*, 5/580-582.

¹⁵⁶⁸ Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 5/627; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/315.

bir ikrâr kabul edilir.¹⁵⁶⁹ Remlî'ye göre ise söz konusu durumda ikrârda bulunmamış olur.¹⁵⁷⁰ Dimyâtî, "Remlî, bu görüşü (söz konusu meselede kişinin mukırr olmayacağını) kesin bir şekilde kabul etmiştir. İbn Hacer ve Hatîb ise karşıt görüşü tercih etmişlerdir". diyerek,¹⁵⁷¹ üçünün görüşünü aktarmıştır.

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî, etkiledikleri için kendilerinden sonra gelen Şâfiî ulema görüşlerine atıfta bulunmuş, bazen bununla kalmayıp görüşleri arasında tercihte de bulunmuşlardır. Dolayısıyla Heytemî, Remlî ve Şirbînî, borçlar hukuku alanında da Şâfiî fikhına etkide bulunmuşlardır.

Mezhebe olan katkıları ve etkilerine binaen olacak ki Şâfiî fetva usûlünde İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî'nin hatta Heytemî'ye ait olan *Tuhfe* ve Remlî'ye ait olan *Nihâye'nin* hilafına fetva verme câiz görülmemiştir. Onların değinmediği konularda ise sırasıyla; Zekerıyyâ el-Ensârî, Hatîb eş-Şirbînî, haşiye sahipleri olan Alî b. Yahyâ ez-Ziyâdî (ö. 1024/1615), İbn Kâsım Abbâdî (ö. 994/1586), 'Amîre Şihâbüddîn Ahmed el-Birlusî (ö. 907/1502), Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Nureddin Alî b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 1044/1634), Şevberî (ö.?), Muhammed b. Dâvud b. Süleymân el-'Anânî'nin (ö. 1098/1687) görüşleriyle fetva verileceği kabul edilmiştir.¹⁵⁷²

¹⁵⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 5/627; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/315.

¹⁵⁷⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/55.

¹⁵⁷¹ Dimyâtî, *Hâşiyetu İâneti't-tâlibîn*, 3/358.

¹⁵⁷² Sekkâf, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, 119, 120.

SONUÇ

İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddîn er-Remlî ve Hatîb eş-Şîrbînî, hicrî X. asırda Osmanlının Mısır'a hâkim olduğu dönemde yaşamışlardır. Zekerîyyâ el-Ensârî ve Şehâbeddîn er-Remlî gibi dönemin âlimlerinden dersler almış ve hayatları boyunca telifât ve tedrîsât faaliyetlerinde bulunarak yararlı eserler vermiş ve nice talebe yetiştirmişlerdir.

Heytemî, Remlî ve Şîrbînî, Şâfiî mezhebinin “Şeyhayn şârihleri” döneminin önemli fakihlerindendirler. Özellikle Heytemî ve Remlî, kendilerinden önceki mezhebin fikhî mirasını Nevevî'nin *Minhâc*'ı üzerine yaptıkları *Tuhfe* ve *Nihâye* ile aktararak ve tenkîh (ayıklama) faaliyetine tabi tutarak, Râfiî ve Nevevî'nin gerçekleştirdikleri birinci tenkîhten sonra ikinci tenkîhi gerçekleştirmişlerdir. Her ne kadar Şîrbînî de, önceki fikhî mirası *Minhâc* üzerine şerh olarak kaleme aldığı *Muğni'l-muhtâc*'ta aktarıp görüşler arasında tercihte bulunmuş olsa da yaptığı çalışma, Şâfiî uleması tarafından mezhebi tenkîh olarak kabul görmemiştir.

İslam hukuku, vahiy kaynaklı olmasının yanında beşerî yönü de bulunan bir sistemdir. Nitekim müçtehit âlimlerin içtihatları bunu iyi bir şekilde göz önüne sermektedir. Dinî oluşundan kaynaklı olarak bir takım sabiteleri olsa da İslam hukuk sisteminde günün şartları, örf ve adetleri gözetmeden kaynaklı değişken ve gelişime elverişli bir takım hükümleri de içkindir. Bu özelliğin, hakkında genel prensiplerin bulunduğu borçlar hukuku alanında görünmesi, insanın zaman içerisinde karşı karşıya kaldığı sosyal hayattaki sorunların çözümünde büyük bir ehemmiyeti haizdir. Bu özelliğinden olacak ki fukahâ arasında –farklı delillere başvurma, bulundukları çevreyi, şartları ve ihtiyaçları gözetmelerinden kaynaklı- ihtilaflar meydana gelmiştir. Aynı hocadan ders almaları, aynı mezhebe mensup olmaları, aynı eser üzerine çalışma yapmaları gibi ortak özelliklerine rağmen Şâfiî ulemadan olan Heytemî, Remlî ve Şîrbînî arasında ibadet, aile hukuku, ceza hukuku gibi alanlar yanında borçlar hukukunda da ihtilaflar vaki olmuştur. Aralarında vuku bulan bu ihtilaflar, farklı delilleri kabul etme ve farklı yöntemleri kullanma ve mezhep içindeki farklı görüşler içerisinde tercihte bulunmalarından kaynaklanmaktadır.

Borçlar hukuku özelinde bakıldığında aralarında vuku bulan ihtilaflar, kahir ekseriyetle kendilerinden önceki Şâfiî fukahânın görüşlerini tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu görüş ayrılıklarına zemin teşkil eden fukahânın ihtilaflarının nedeni

ise, varsa konuyla ilgili rivayetlerin farklı yorumlamaları, yoksa kıyas ve örf gibi farklı delilleri kullanmalarındır. Söz konusu kıyas, usûlî kıyastan yani illet birliğinden dolayı hakkında nas bulunmayan meseleye, hakkında nas bulunan meselenin hükmünü vermekten ziyade, mezhep içerisinde hükmü kabul görmüş meselelerin hükmünü benzerlerine vermektir. Bu bakımdan ilgili kıyası (iki meselenin benzerliğini) kimi âlimler kabul ederken, kimisi kabul etmeyip ilgili mesele hakkında farklı hükme varmıştır.

Heytemî, Remlî ve Şirbînî'nin borçlar hukukuyla ilgili ihtilafları, “delillerin farklılığı” ve “mezhep içindeki farklı görüşler arasında tercih” şeklinde iki ana sebepten kaynaklanmıştır.

Delil farklılığından kaynaklanan ihtilaf sebepleri şunlardır:

1. Hadis rivayetlerinden kaynaklı olan ihtilaflar.
2. Fıkḥî hükümlerin belirlenmesinde bir yöntem olan kıyas delilinin kullanımından doğan ihtilaflar.
3. Dinen muteber olan sahih örf delilinin kullanımından kaynaklanan farklı görüşler.
4. Hükmü hakkında nas bulunmayan meselelerin hükmü hakkında maslahat delilinin kullanımından kaynaklanan ihtilaflar.
5. Fıkḥî olan genel kaidelerden kaynaklanan ihtilaflar.
6. Arap dilinin yapısından kaynaklanan ihtilaflar.
7. Bakış açısı ve yorum farklılığından kaynaklanan ihtilaflar.

Mezhep içindeki farklı görüşler arasında tercihten kaynaklanan ihtilaf sebepleri de şunlardır:

1. İmâm Şâfiî'nin kavillerinden kaynaklanan ihtilaflar.
2. İmam Şâfiî'nin kavlinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan ihtilaflar.
3. Ashâbu'l-vücûh'a ait olan farklı vecihlerin tercihinden kaynaklanan ihtilaflar.
4. Tercih ehli olan Şâfiî fakihlerin görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflar.
5. Nuzzâr fi't-tercih olan fakihlerin görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflar.
6. Şeyhayn diye anılan râfiî ve nevevî'nin görüşünü tercih etmekten kaynaklanan ihtilâflar.

7. Râfiî ve Nevevî'nin kelimalarının farklı yorumlanmasından kaynaklanan ihtilaflar.
8. İmâm Râfiî ile İmâm Nevevî'nin farklı görüş ve tercihlerinden kaynaklanan ihtilâflar.
9. Heytemî, Remlî ve Şirbînî'nin hocalarının farklı görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflar.

Heytemî, genelde konuyla ilgili görüşleri gerekçeleriyle verip aralarında değerlendirme yapıp tercihte bulunurken, Remlî ve Şirbînî ise Heytemî'ye nisbeten bunu daha az yapmaktadırlar.

Heytemî tercih konusunda, Zekerîyyâ el-Ensârî gibi hocalarının görüşlerini nadiren tercih ederken Remlî ve Şirbînî ise her üçünün de hocası olan Şehâbeddin er-Remlî'nin görüşlerini (fetvalarını) çokça tercih etmektedirler.

Kimi meselelerde Heytemî'nin delilin daha kuvvetli oluşundan hareketle, müteahhirin (hicrî dördüncü yüz yıldan sonra) Şâfiî fakihlerin görüşlerini mütekaddimin (hicrî dördüncü yüz yıldan önce) Şâfiî fakihlerinin görüşüne tercih ettiği görülürken, Remlî ve Şirbînî'nin ise mütekaddiminin görüşünü esas aldıkları görülmektedir.

Remlî kimi meselelerde umumu belvâyı esas alırken, Heytemî ise esas almamıştır.

Borçlar hukukuyla ilgili ihtilaflarda çoğunlukla Remlî ve Şirbînî aynı görüşte olurken Heytemî tek kalmıştır. Remlî ve Heytemî'nin aynı görüşte, Şirbînî'nin ise farklı görüşte olması çok azdır. İfade edildiği gibi Şirbî'nin Remlî'yle aynı görüşü paylaşması çokken, Heytemî'yle aynı görüşte olması ise çok azdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, hiçbir âlime atıfta bulunmadan üçünün, özellikle de Heytemî'nin ilgili şerhlerinde aktardıkları görüşleri, şahıslarına nisbet etmede çok temkinli davranmak gerekir. Zira üçü de, zaman zaman isim vermeden kendilerinden önceki fakihlerin görüşlerini şerhlerinde aktarmaktadırlar. Diğer şerhlere bakıldığında ise ilgili görüşün daha önceki âlimler tarafından dillendirildiği açıkça görülmektedir.

Heytemî, Remlî ve Şirbînî, fûru fikhın tüm konularında olduğu gibi borçlar hukuku özelinde de Şâfiî fikhına etkileri bariz bir şekilde görülmektedir. Öyle ki kendilerinden sonra gelen Abbâdî, Şebrâmellisî, Raşîdî, Şirvânî ve Dimyâtî gibi havâşî

ehli olan Şâfiî fukahâ, onların görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bazen bununla da kalmayıp görüşleri arasında tercihte bulunmuşlardır.

Bu âlimler arasında vuku bulan ihtilaflardan ayrıca şu sonuçlar da çıkarılabilir:

1. Heytemî ve Remlî'nin ikinci tenkîh faaliyetinden de anlaşıldığı üzere fıkıh ilmi statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Örneğin *Tuhfe* ve *Nihaye*'de kendilerinden önceki Şâfiî fakihlere atıfta bulunmadan ve hükmünü kıyas yoluyla belirlemeye çalıştıkları “*Müsâkât muamelesinin sıhhati için, meyvenin mâlik ve âmile tahsisi, ikisinin meyvede ortaklığı ve kırâzda da olduğu gibi ikisinin paylarına düşen oranı bilmeleri şarttır. Mâlik, “Meyveler bana olacak şekilde seninle müsâkât akdi yaptım” dese akit fasit olur. Çünkü koşulan bu şart, akdin muktezasının hilâfıdır. İbn Hacer'e göre, âmil akdin fasit olduğunu ve kendisi için hiçbir şeyin olmadığını biliyorsa bu durumda kendisi için ücret hakkı sabit olmaz. Çünkü ücret arzulamadan beklentisiz çalışmıştır. Dolayısıyla âmil, kendisi için herhangi bir şeyin olamayacağını bilmiyorsa ücret hak eder. Heytemî'ye göre, bu konu kırâz konusu gibidir. Remlî'ye göre ise, akdin fesadını bilsin veya bilmesin her hâlükârda kendisi için ücret sabit olmaz. Remlî bu konuda, fasit olan kırâz akdinde savunduğu ‘âmil için her hâlükârda ücret’ vardır görüşüne, aykırı davranmıştır. Aralarında gerçekleşen bu ihtilaf, anlaşıldığı kadarıyla delil farklılığından kaynaklanmıştır. Zira İbn Hacer, bu meselede müsâkâtın kırâz akdiyle benzer olduğundan hareketle kıyas yönteminin kullanılmasını kabul etmiştir. Remlî ise, kabul etmemiştir.” mesele, bunu göstermektedir.*

2. Günün değişen ve gelişen şartlarına, örf ve adetlerine göre, önceki fukahânın görüşleri içerisinden uygun olan görüşün ehliyetli ve yetkin âlimlerce tercih edilebileceği ve yeni meselelerin de bu şekilde hükme bağlanabileceği anlaşılmaktadır.

3. Geçmişte olduğu gibi bugün de âlimlerin/fukahânın sosyal hayatla iç içe olmaları ve ortaya çıkan sorunlara çözümler üretmeleri gibi bir misyonlarının oluşu elzem görünmektedir.

4. Ulema arasında geçmişte olduğu gibi bugün de açık nasların, icmânın olmadığı konularda -sosyal şartlara bağlı olarak- yeni ortaya çıkmış meselelerde farklı görüşlerin ortaya çıkması doğal kabul edilmeli ve delillerden hareketle bu görüş/lerden uygun olanın kabul edilmesi ve hoş görülmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Abbâdî, Ahmed b. Kâsım. *Havâşî 'ş-Şîrvânî ve 'l- Abbâdî 'alâ Tühfetü 'l-muhtâc bişerhi 'l-Minhâc*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1437/2016.

Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf el-Endülüsi. *el-İntika fî fedâili 'l-eimmeti 's-selâseti 'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1997.

Ahmed Ali, Muhammed İbrâhîm. “el-Mezheb ‘inde’ş-Şâfiyye”. *Mecelletü Câmiatü 'l-Melik Abdulazîz* 2 (1398/1978): 1-27.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müned*, thk. Şü'ayb Arnavut. 2. Baskı. 50 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.

Akman, Ahmet. *İslâm Hukuku 'nda Akdî Mesuliyetten Doğan Tazminat*. Dotoratezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Aslan, Mahsum. *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*. Dotoratezi, Dicle Üniversitesi, 2018.

Aybakan, Bilal. “Şîrâzî, Ebû İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 184-186. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Ayderûsî, Abdülkâdir b. Şeyh. *en-Nûrû 's-sâfir*. thk. Ahmed Hâlû-Mahmûd el-Arnâvût-Ekrem el-Bûşî. Beyrut: Dâru Sâdır, 2001.

Aydın, Mehmet Akif. “Borç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 285-291. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Aydınlı, Abdullah. “el-İsnâdu'l-Âlî”. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2013.

Bâ 'Alevî, Muhammed b. Ebî Bekir eş-Şelî. *el-Meşre 'u'r-revî fî menâkıbi 's-sâdeti 'l-kirâm âlî Ebî 'Alevî*. 2. Baskı. y.y.: 1402/1982.

Bâ 'Alevî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed eş-Şelî. *İkdu 'l-cevâhir ve 'd-dürer fî Ehbâri 'l-karni 'l-hâdî 'aşer*. thk. İbrâhîm Ahmed el-Makhufî. San'a: Mektebetü Terîm el-Hadîse-Mektebetü'l-İrşâd, 1424/2003.

Bâcûrî, Şeyh İbrâhîm. *Hâşîye el-Bâcûrî 'ale 'bni Kâsım el-Ğazzî*. 2 Cilt. Midyat: M. Nuri Nas İslami Kitaplar Naşiri, t.y.

Bağdâdî, İsmail Bâşâ. *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Bâhüseyn, Yakûb b. Abdilvahhâb. *et-Tahrîc i'nde'l-fukahâi ve'l-usûliyyîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/?.

Bardakoğlu, Ali. “Abbâdî, İbn Kâsım”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 1: 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Begavî, Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed b. Ferâ. *et-Tehzîb fî fikhü'l-İmâmu's-Şâfi'*. Thk, Adil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvaz. 8 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Benhâvî, Ahmed İbrâhîm. *el-Cevâhiru'n-nekiyye fî fikhî's-sâdeti's-Şâfi'iyye*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1434/2013.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *Menâkıbu's-Şâfi'*. Thk. Seyyid Ahmed Sakar. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1390/1970.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u'l-müsnedu's-sahîh*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012.

Bulkînî, 'Alemüddîn Sâlih b. Ömer. *et-Tecerrud ve'l-ihtimâm bicem'i fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Sirâcuddîn Ebî Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî*. Thk. Emced Reşîd. 3 Cilt. Ürdün: Ervekatun li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1436/2015.

Câbirî, Hâlid Muhsin Hassân. *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî'l-Hicâz hilâle'l-'asri'l-Memlûkî*. 2 Cilt. Yüksek Lisan tezi, Câmi'atu Ümmi'l-kurâ, 1413/1993.

Cezâr, Abdülma'z Abdülhamîd. *İbn Hacer el-Heytemî*. Kahire: Vezâretü'l-Avkâf, 1401/1981.

Cundî, Abdulhalîm. *el-İmâmu's-Şâfi'î'nâsiru's-Sünne ve vâdi'u'l-usûl*. 2. Baskı. Kahire: Dâru'l-Marife, t.y.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Varakât (Fkih Usulü)*. Trc. Adnan Memduhoğlu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Nihayetü'l-matlab fî dirayeti'l-mezheb*, Thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007).

Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Şirbînî, Hatîb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39: 189-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Üchûrî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42: 274-276. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Çolak, Abdullah. *İslâm Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar, 2020.

Dehlân, Ahmed b. Zeynî. *Hulâsatü'l-keâm fî beyânî ümerâi'l-beledi'l-harâm*. Thk. Muhammed Fâris. y.y.: Matbû'âtı ardî'l-Haremeyn, t.y.

Dekr, Abdulğani. *el-İmâmu'n-Nevevî*. 4. Baskı. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1415/199

Dimyâtî, Ebû Bekr Osmân b. Muhammed Şatâ. *Hâşiyetu İâneti't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'in*. 2. Baskı. Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ'-Dâru'l-Menhel Nâşirûn, 1435/2014.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Durmuş, İsmail-Ergin, Ali Şakir. “İbnü'l-Verdî, Zeynüddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 21: 239-240. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müned*. thk. Şü'ayb Arnavut. (y.y. Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999).

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî es-Sıciştânî. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.

Ebû Şucâ', Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed el-Esfehânî. *el-Ğayetu ve't-takrîb/Metnu Ebî Şucâ' (eTehzîb fî edilleti metni'l-Ğayeti ve't-takrîb ile beraber)*. 11. Baskı. Dimaşk: Dâru'l-Mustafâ, 1428/2007.

Emecen, Feridun. “Ebû Nüme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10: 204-205. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Emecen, Feridun. “Osmanlılar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 33: 487-496. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Ensârî, Adnan Mahmûd Süleymân-Mahmûd. *Târîhu'd-devleti'l-'Usmâniyye*. İstanbul: Müessesetu Faysal li't-Temvîl, 1988.

Ensârî, Nâsır. *el-Mücmel fî tarîhi Mısır en-nuzumu's-siyâsiyye ve'l-idâriyye*. 2. Baskı. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1417/1997.

Erdebîlî, Yûsuf b. İbrâhîm *el-Envâr lia'mâli'l-ebrâr*. Mısır: Müessesetü'l-Halebî, 1969.

Erdoğan, Mehmet. “Borç”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. İstanbul: Ensar, 2013.

Ergin, Ali Şakir. “Hafâcî, Şehâbeddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 15: 72-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Estal, Muhammed b. Muhammed. *Kıssatü'l-mezhebi's-Şâfiî mine't-te'sîs hata'l-kemâl*. y.y: y.y, 1443/2021.

Estal, Muhammed Muhammed Ali. *Kavâidu'l-fikhiyye inde'r-Remli fî kitâbihi Nihayetü'l-muhtâc*. Doktora tezi, Trablus Üniversitesi, 1442/2020.

Raşîdî, Ahmed b. Abdirazzağ el-Mağribî. *Hâşiye (Nihayetü'l-muhtâc'la beraber)*. 3. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu 'ulûmiddîn*, 9 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.

Görgün, Hilal. “Mısır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29: 569-575. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004).

Günay, Hacı Mehmet. “Rukbâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 18-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5:340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ğazzî, Necmüddin Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibu's-sâire bi-e'yâni'l-mietî'l-âşire*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Ğazzî, Necmüddin Muhammed b. Muhammed. *Lütfu's-semer ve katfu's-semer*. thk. Mahmûd eş-Şeyh. Dimeşk: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, t.y.

Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*. İmârâtü'l-Arabiyye: el-Mecme'u's-Sekâfi, 1425/2004.

Hâcî Halife, Mustafâ b. Abdillâh. *Keşfu 'z-zunûn 'an esâmi 'l-kutub ve 'l-funûn*. thk. Muhammed Şerefüddin Yaltakâyâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, t.y.

Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü usûli 'l-fikh*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2003.

Hamevî, Mâcid. *Zübdetü 'l-fikhi 'ş-Şâfi 'î*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1442/2021.

Hamîd, Abdullah b. Muhammed. *el-Ğurerü 'l-behiyye fî şerhi 'l-Menâsiki 'n-Neveviyye li Muhammed b. Ahmed er-Remlî tahkîken ve dirâse*. Riyad: İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1442/2020.

Hatîb, Faysal b. Abdillâh. *Şeyhu 'l-İslâm Muhammed er-Remlî hayâtuhu ve âsâruhu*. Kuveyt: Dâru'd-Diyâ', 1438/2017.

Heyfâ', Abdullah el-Bessâm. *el-Vezîri 's-Selçûkî Nizâmu'lmülk*. Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu'l-Melik Abdulazîz, 1400/1980.

Heyle, Muhammed el-Habîb. *et-Târîh ve 'l-müerihûn bi Mekke*. Mekke: Müessesetü'l-Furkan li't-Turâsi'l-İslâmiyy, 1994.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *Fetâva 'l-kübra 'l-fikhiyye* (Mükaddime). nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî. Mısır: Murâselât, t.y.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *İcâzetü 'l-bâliġe*. thk. Hüseyin Hasan Kerîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *Sebetü 'l-İmâm Şeyhi 'l-İslâm İbni Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî*. thk. Emced Reşîd. Ürdün: Dâru'l-Feth, 1435/2014.

Heytemî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer. *Tuhfetu 'l-muhtâc bi-şerhi 'l-Minhâc*. 10 Cilt. Kuveyt: Dâru'd-Diyâ', 1441/2020.

Heytû, Muhammed Hasan. *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi 'ş-Şâfi 'iyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1409/1988.

İbn Cevzî. *Menâkıbu 'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Sa'd Kerîm el-Fekî. İskenderiyye: Dâru'bnu Haldûn, t.y.

İbn el-Karadâġî, Ömer. *Menhelu 'n-neddâh fî 'h-tilâfi 'l-eşyâh fî 'l-fikhi 'ş-Şâfi 'iyy*. Beyrut: Şirketu Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. *el-Muğnî*. Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulvi. 15 Cilt. Riyad: Dâru Alemlî'l-Kutub, 1406/1986.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. "Bey", *Lisânü'l-'Arab*, Thk. Yâsir Süleymân Ebû Şâdî-Mecdî Fethî es-Seyid. 1: 684. 18 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.

İbn Mülekkîn, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Endulusî. *el-'Ekdul-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*. Thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Mühennâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfiyye*. Thk. Muhyiddîn Ali Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşşâri'l-İslâmiyye, 1413/1996.

İbnü'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed el-'Akrî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdulkâdir el-Ernâvût-Mahmûd el-Ernâvût. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993.

İbnü'n-Nakîb, Şihâbuddîn Ahmed b. Lü'lü'. *Sirâc 'alâ nuketi'l-Minhâc*. Thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtîyy. 9 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.

İbnü'n-Nedîm. *el-Fehrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik çağ*. çvr. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

İndûnîsî, Ahmed en-Nahrâvî Abdusselâm. *el-İmâm's-Şâfiû fî mezhebeyhi el-kadîm ve'l-cedîd*. y.y: t.y., 1408/1988.

İsfehânî, Râğib. "Bey". *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 4. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.

İsmail, Ahmed Cemâl Ahmed. "*el-Hatîb eş-Şirbînî ve Ârâuhu'l-keîlâmiyye*". Câmîatu'l-Ezher 38/ s.y. (2020): 321.

İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahîm. *Mühimmât fî şerhi'r-Ravza ve'r-Râfi'î*. Thk. Ahmed b. Ali ed-Dimyâtî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'bni Hazm, 1430/2009.

İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahîm. *Tabakâtu 'ş-Şâfiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.

İsnevî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdurrahîm b. Hasan. *et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' 'ale'l-usûl* (Mukaddime). Thk. Muhammed Hasan Heytû. 5. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.

İzgi, Cevat. "Demîrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9: 152-153. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

İzgi, Cevat. "Halebî, Nûreddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 15: 232-233. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Kâdirî, Muhammed b. el-Heyb. *Neşrü'l-mesânî*, Ribât: Dâru'l-Mağrib, 1397/1977.

Kahraman, Abdullah. "Trablûsî, Burhâneddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41: 292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Kahveci, Nuri. *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku (Şirketler İlaveli)*. 3. Baskı. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.

Kallek, Cengiz. "İbn Hacer el-Heytemî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 19: 531-534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Kallek, Cengiz. "Kalyûbî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24: 270-271. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Kalyûbî, Şihâbuddîn. *Hâşiyetu Kalyûbî 'alâ şerhi'l-Mahallî 'alâ Minhâci't-tâlibîn* ('Umeyre hâşiyesiyle beraber). 3. Baskı. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu Mutfâ el-Bâbî el-Halebî, 1375/1956.

Kandemir, M. Yaşar. "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 58-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kandemir, M. Yaşar. "Münâvî, Muhammed Abdürraûf". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31: 571-573. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân. *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1430/2009.

Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. 16. Baskı. İstanbul: Ensar, 2013.

Kardâvî, Yusuf. *Fıkhu'z-zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.

Karlığa, H. Bekir. "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 518-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh Hâci Halîfe. *Keşfu'z-zunûn*. Thk. Muhammed Şerefuddin Yâlitkâyâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Keskin, Mehmet. *Şafîi Fıkhi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kettânî, Abdulhay b. Abdilkebir. *Fehrisu'l-fehâris ve'l-esbât*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.

Kırbıyık, Kasım. "İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20: 101-102. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Koca, Ferhat. "İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 21: 170-171. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kuhâle, Ömer Rızâ. *Mucemü'l-müellifin terâcimi musannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993).

Kulhânî, Muhammed b. İbrâhîm el-'Alîcî, *Tezkiretü'l-ihvân fî beyâni mustalahâti Tuhfetü'l-muhtâc libni Hacer*. Kahire: Dâru'l-İhsân, 2018.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 28: 563-572. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Limyâi, Ahmed Abdullâ Şâfiî. *İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî ve cuhûduhu fî'l-kitâbeti't-târîhiyye*. Doktora tezi, Câmi'atu Ümmi'l-kurâ, 1417/1996.

Mağribî, Ebû Abdillâh Muhmammed b. Muhammed b. Abdirrahmân. *Mevâhibu'l-celîl li's-şerhi Muhtasari Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995).

Mağribiyye, Muhammed Târik Muhammed Hişâm. *el-Mezhebu's-Şâfiî*. Dımaşk: el-Fârûk, 1432/2011.

Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Hâvî fî fikhi 'ş-Şâfi'î*. 18 Cilt. y.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.

Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Kontrol: Ali Himmet Berki, (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1959.

Memduhoğlu, Adnan. *Şâfiî Mezhebi'nin Sistemleşmesine Katkısı Bağlamında Bir Fakih Olarak İmam Nevevî*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Memduhoğlu, Adnan. *Ta'likât 'ale'l-Varakât*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2016.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *Kitâbu'l-ihtiyâr li't-te'lîli'l-Muhtâr*. 7. Baskı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1436/2015.

Mirdâd, Ebu'l-Hayr Abdullâh. *el-Muhtasar min kitâbi Neşri'n-nûr ve 'z-zehr fî terâcimi efâzılı Mekke*. thk. Muhammed Saîd el-Âmûdî-Ahmed Ali. 2. Baskı. Cidde: 'Âlemu'l-Ma'rife, 1406/1986.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlallâh b. Muhibbiddîn. *Hulâsatü'l-eser fî e'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. y.y.: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284/?.

Muir, Sir Willim. *Târîhu devleti'l-Memâlik fî Mısr*. Trc. Mahmûd 'Âbidîn-Selîm Hasan. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1415/1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998.

Necmüddin, Muhammed b. Muhammed. *Kevâkibu's-sâire bi-e'yâni'l-mietî'l-âşire*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Nehrâvî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-İlâm bi 'elâmi beytillâhi'l-harâm*. Mekke: Mektebetü't-Ticariyye, t.y.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Mensûrât fî 'uyûni'l-mesâili'l-mühimmât/ Feteva'l-İmâm'in-Nevevî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî-Devha: Dâru'l-İşrâk, 1422/2002.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Kitâbu'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî*. Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzâtü't-tâlibîn*, Thk. Adil Ahmed el-Mevcûd-Ali Muhammaed Mü'avaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2003.

Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV, 2015.

Özel, Ahmet. "Remlî, Şemseddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34: 565-566. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Râfiî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz (Şerhu'l-kebîr)*. Thk. Alî Muhammed Mu'avvaz-Adil Ahmed Abdulmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamze. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1435/2014.

Raşîdî, Ahmed b. Abdîrrezzâk b. Muhammed. *Hâşiye (Nihâye'yle beraber)*. 3. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2002.

Rûyânî, Ebu'l-Mehâsin Abdolvâhid b. İsmail. *Bahru'l-mezheb fî furû'i'l-mezhebi's-Şâfi'î*. Thk. Târik Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Fıkhu'l-mu'âmelât*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1431/2010.

Sekkâf, 'Alevî b. Ahmed b. Abdîrrahmân. *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*. y.y.: Merkezu'n-Nûr li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, t.y.

Senhûrî, Abdurrazzâk Ahmed. *el-Vecîz fî şerhi'l-kanûni'l-medenî nazariyetü'l-iltizâm bi veçhin 'âm*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1966.

Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed. *Masâdiru'l-hak fî'l-fıkhi'l-İslâmî*. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Halebî el-Hukûkiyye, 1998.

Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed. *Nazâriyetü'l-'akd*. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Halebî el-Hukûkiyye, 1998.

Serkîs, Yusuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mü'arrebbe*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1346/1928.

Sevgili, Hamit. *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışı*. Ankara: İlâhiyât, 2020.

Sevgili, M. Macit. *İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî*. Ankara: TDV yayınları, 2021.

Sevgili, Mehmet Macit. “Selâhaddîn Eyyûbî’nin Fıkhî Faaliyetleri Bağlamında Sünnî Akîdeyi Yayma Çabası –Kürtlerin Şâfiîleşmesindeki Rolü-”. *Uluslararası Selahaddin Eyubî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Necati Sümer-Ahmet Aktaş. 355-368. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

Seyfi, Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr *Nefâisu'd-durer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî*. thk. Emced Reşîd. Ürdün: Dâru'l-Feth, 1437/2016.

Seyyid, Seyyid Muhammed. “Mısır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29: 563-569. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Seyyid, Seyyid Muhammed. *Mısır fî'l-asri'l-'Usmânî*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1418/1997.

Sıdîkî, Muhammed Ali b. Muhammed ‘Alân. *et-Telettuf fî'l-vusûli ila't-Te'aruf*. Mekke: Matba'a et-Terakî'l-Mâcidiyye el-'Usmâniyye, 1330/?.

Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Thk, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hülvi. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1383/1964.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Bülbülü'r-Ravza*. Thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz Ahmed. Kahire: Mektebetul-Encelu'l-Mısriyye, 1981.

Şa'rânî, Abdülvehhâb. *Tabakâtu's-suğrâ*. Kahire: Mektebetu's-Sakâfe, 1426/2005.

Şabân, Muhammed İsmâîl. *Usûlü'l-fıkıh târihuhu ve ricâluhu*. Riyad: Dâru'l-Merîh li'n-Neşr, 1401/1981.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *İhtilâfu'l-hadîs*. Thk. ‘Âmir Ahmed Hayder. Beyrut: Müesssetu'l-Kutubi's-Sekkâfiye, 1405/1985.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. 2. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393/1973.

Şâfîî, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. Thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. y.y.: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.

Şâyi', Muhammed b. Abdülaziz. *Ârâu Ibn Hacer el-itikâdiyye*. Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1427/2007.

Şebrâmellisî, Nureddîn Alî b. Alî. *Hâşiye (Nihayetü'l-muhtâc'la beraber)*. 3. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Şemerî, Sâyir b. Zeyd. *Hatîb eş-Şirbînî ve menhecuhu fi't-tefsîr*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1411/1991.

Şerkâvî, Abdullah. *Tuhfetü'n-nâzirîn fimen vuliye Mısra mine'l-mülûki ve's-selâtîn*. Kahire: Mektebetu Medbûlâ, 1416/1996.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12: 20-31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylu'l-evtâr min esrâri Müntaka'l-ehbâr*. Thk. Ebû Muâz Târik b. Avzillâh b. Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru'bni Affân, 1426/2005.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâi'i*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtu'l-fukahâ*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *el-Bedrü't-tâli' fî halli elfâzi Cem'i'l-cevâmi'*. Thk. Seyyid b. Şeltût eş-Şâfîî. 2. Baskı. Kahire: Dâru'r-Risâle li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1439/2018.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âneti 'alâ ma'rifeti ba'zi me'ânî kelâmi rabbina'l-hakîmi'l-habîr*. Bulak: Mabaatu Bulak el-Emîriye, 1285.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî el-fâzi'l-Minhâc*. 5. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1435/2014.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî el-fâzi'l-Minhâc*. trc. Soner Duman. İstanbul: Mirac Yayınları, 2009.

Şirvânî, Abdülhamîd el-Mekkî. *Havâşî's-Şirvânî 'alâ Tühfetü'l-muhtâc bişerhi'l-Minhâc* (Abbâdî'nin haşiyesiyle beraber). Thk. Enes eş-Şâmî. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1437/2016.

Tukûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm*. Kahire: Daru'n-Nefâis, 1418/1997.

Uzun, Mustafa İsmet. "Ezher". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12: 53-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Yaman, Ahmet - Çalış Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. 6. Baskı. İstanbul: İFAV, 2013.

Yiğit, İsmail "Memlükler". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29: 90-97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtadâ el-Hüseynî. "rbv". *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Abdussabûr Şâhîn. 38: 117. 40 Cilt. Kuveyt: et-Turâsî'l-'Arabî, 1422/2001.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu's-sîyeri a'lâmi'n-nübelâ*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1991.

Zerkâ, Mustafâ Ahmed. *'Akdu'l-bey'i*. 2. Baskı. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1433/2012.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Medhal li'd-dirâseti's-şer'î 'ati'l-İslâmiyye*. 16. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.

Zeydân, Curcî. *Mısru'l-'Usmaniyye*. Kahire: Hindâvî, 2012.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-'Alâm kâmû terâcim*. 15. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002.

Zuhaylî, Vehbe. *Mevsû'atu'l-fikhi'l-islâmiyy*. 14 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1434/2013.

Zuheylî, Muhammed. *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Mustafâ, 1431/2010.